

कलिकालसर्वज्ञ - श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचिते

श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासने अज्ञातकर्तृका दुण्डिका ॥

[द्वितीयो विभागः]

[द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयपादत आरभ्य तृतीयाध्यायस्य प्रथमपादपर्यन्तम्]

सम्पादकः

आचार्य-श्रीविजयशीलचन्द्रसूरि-शिष्यः

मुनि-विमलकीर्तिविजयः

प्रकाशकः

कलिकालसर्वज्ञ श्रीहेमचन्द्राचार्य नवम जन्मशताब्दी
स्मृति संस्कार शिक्षणनिधि - अहमदाबाद.

ई. २००९. वि. सं. २०६५

अहम् ॥

कलिकालसर्वज्ञ - श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचिते
श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासने अज्ञातकर्तृका दुण्डिका ॥

[द्वितीयो विभागः]

[द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयपादत आरभ्य तृतीयाध्यायस्य प्रथमपादपर्यन्तम्]

सम्पादकः

आचार्य-श्रीविजयशीलचन्द्रसूरि-शिष्यः

मुनि-विमलकीर्तिविजयः

प्रकाशकः

कलिकालसर्वज्ञ श्रीहेमचन्द्राचार्य नवम जन्मशताब्दी
स्मृति संस्कार शिक्षणनिधि - अहमदाबाद.

ई. २००९. वि. सं. २०६५

श्री सिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासने अज्ञातकर्तृका दुण्डिका (द्वितीयो विभागः) ।

सम्पादक : मुनि-विमलकीर्तिविजयः ।

प्रकाशक : कलिकालसर्वज्ञ श्रीहेमचन्द्राचार्य नवम जन्मशताब्दी स्मृति संस्कार शिक्षणनिधि
अहमदाबाद

प्रथमावृत्तिः

ई.सं. २००९ । वि.सं. २०६५ । वीर नि.सं. २५३५

प्रतय : २५०

पृष्ठानि: ९+३३६

आर्थिक सहयोग : श्रेष्ठीवर्य श्रीकस्तूरभाई लालभाई स्मारक निधि, अहमदाबाद

प्राप्तिस्थान : (१) श्रीविजयनेमिसूरीश्वरजी स्वाध्याय मंदिर,
१२, भगतबाग, नवा शारदामंदिर रोड,
शेठ आणंदजी कल्याणजीनी पेढी पासे,
पालडी, अहमदाबाद-३८०००७.

फोन : २६६२२४६५

(२) सरस्वती पुस्तक भण्डार
११२, हाथीखाना, रतनपोल,
अहमदाबाद-३८०००१.
फोन : २५३५६६९२

मूल्यम् : रू. ३५०/-

मुद्रक : क्रिष्णा ग्राफिक्स

९६६, नारणपुरा जूना गाम, नारणपुरा,
अहमदाबाद-१३. फोन : २७४९४३९३

समर्पण

इतिहाससर्वज्ञ श्रीहेमचन्द्राचार्य रचित
श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनना
स्वोपज्ञ शब्दमहाशुवि-भृहन्न्यास नामना महाकाय विवरणना
हजारो श्लोक प्रमाणा अंडित अने अलभ्य अंशनुं
पुनः निर्माणा - पुनःसंधान करीने
श्री हेमचन्द्राचार्यनी दिव्यप्रतिभानी अंभी करावनार
वैयाकरणशिरोमणि साहित्यवाचस्पति
पूज्यपाद आचार्यभगवंत श्रीविजयलावण्यसूरीश्वरशुनां
करकमलोमां

પ્રકાશકીય નિવેદન

પરમપૂજ્ય આચાર્યશ્રી વિજયસૂર્યોદયસૂરીશ્વરજી મહારાજની શુભ ભાવના તેમજ પ્રેરણાથી વિ.સં. ૨૦૪૫ના વર્ષે સ્થપાયેલ, કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય ભગવંતના નામ સાથે જોડાયેલ આ ટ્રસ્ટે, પૂજ્ય આચાર્યશ્રીના શિષ્ય આચાર્યશ્રી વિજયશીલચન્દ્રસૂરિજી મહારાજના માર્ગદર્શનમાં અનેક સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓ કરી છે. તેમાં આપણા મૂર્ધન્ય વિદ્વજ્જનોને “શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય ચન્દ્રક” અર્પણ કરી તેમનું બહુમાન કરવામાં આવે છે. વિદ્વજ્જનોને આમંત્રણ આપીને વિવિધ વિષયો પર પરિસંવાદ અને સંગોષ્ઠીનું આયોજન થાય છે અને પ્રાચીન સાહિત્યના ગ્રંથોનું સંશોધન-સંપાદન કરાવવાપૂર્વક તેનું પ્રકાશન કરવામાં આવે છે. આજ પર્યંત આ ટ્રસ્ટના આશ્રયે આવા અનેક ગ્રંથોનું પ્રકાશન થયેલ છે, જે જૈન સંઘમાં જ નહિ પણ દેશ-વિદેશના અસંખ્ય વિદ્વાનોમાં પણ પ્રશંસાપાત્ર તથા ઉપાદેય બનેલા છે. “અનુસંધાન” નામે એક શોધપત્રિકા પણ આ ટ્રસ્ટના ઉપક્રમે પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે, જેના અઘાવધિમાં ૫૦ અંકો થઈ ચુક્યા છે.

આજે આ ટ્રસ્ટના ઉપક્રમે શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યના સિદ્ધહેમવ્યાકરણ ઉપર લખાયેલા દુષ્ણિકા નામના અપ્રગટ વિવરણનો ગ્રંથ પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે, જેનો અમને આનંદ છે. આ ગ્રંથનું હસ્તલિખિત પ્રતિઓ પરથી પ્રતિલિખિત-લેખન તેમજ સંપાદન, પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયશીલચન્દ્રસૂરિ મહારાજના શિષ્ય મુનિરાજ શ્રીવિમલકીર્તિવિજયજી મહારાજે કરેલ છે. આવું સરસ કાર્ય કરવા બદલ તેઓ અભિનંદનના અધિકારી છે.

શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યના ગ્રંથ પરની અપ્રકાશિત ટીકાના ગ્રંથના પહેલા ભાગનું પ્રકાશન થઈ ગયેલ છે, બીજા ભાગનું પ્રકાશન કરવાનો લાભ અમારા ટ્રસ્ટને સાંપડ્યો, તે અમારું સદ્ભાગ્ય છે. અમો આશા રાખીએ છીએ કે બાકીના ભાગ પણ આ જ રીતે તૈયાર થશે અને તેના પ્રકાશનનો લાભ પણ અમોને-અમારા ટ્રસ્ટને જ પ્રાપ્ત થશે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકના પ્રકાશનમાં “શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ લાલભાઈ સ્મારક નિધિ” તરફથી આર્થિક સહયોગ ટ્રસ્ટને પ્રાપ્ત થયો છે તે બદલ ટ્રસ્ટ તેઓનો આભાર માને છે.

વિ.સં. ૨૦૬૫
આસો સુદ પૂનમ.

લિ. કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય નવમજન્મ
શતાબ્દી સ્મૃતિ સંસ્કાર-શિક્ષણનિધિ
અમદાવાદ

સંપાદકીય નિવેદન.....

કલિકાલસર્વજ્ઞશ્રી હેમચન્દ્રસૂરિ મહારાજનો જન્મ વિ.સં. ૧૧૪૫ કાર્તિકી પૂનમને દિવસે ધંધુકા ગામે માતા પાહિણીની કુક્ષિએ થયો હતો. પૂર્ણતલ ગચ્છીય શ્રીદત્તસૂરિજી મહારાજ, તેમના શિષ્ય શ્રીયશોભદ્રસૂરિજી મહારાજ, તેમના શિષ્ય શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિજી મહારાજ, તેમના શિષ્ય શ્રીગુણસેનસૂરિજી મહારાજ, તેમના શિષ્ય શ્રીદેવચંદ્રસૂરિજી મહારાજના સ્વહસ્તે પાંચ વર્ષની ઉંમરે - મતાંતરે નવ વર્ષની ઉંમરે દીક્ષા અંગીકાર કરી શ્રી દેવચંદ્રસૂરિજી મહારાજના શિષ્ય મુનિ સોમચન્દ્ર નામે પ્રસિદ્ધ થયા હતા. શ્રી દેવચંદ્રસૂરિજી મહારાજની અને શ્રુતદેવી સરસ્વતીની અસીમ કૃપાથી સાડા ત્રણ કરોડ શ્લોક પ્રમાણ ન્યાય-વ્યાકરણ-કાવ્ય-અલંકાર-સાહિત્યાદિ વિષયક અનેકવિધ ગ્રંથોનું સર્જન કર્યું હતું. તદુપરાંત ગૂર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજ જયસિંહ તથા કુમારપાળ મહારાજને ધર્મદેશના દ્વારા પ્રતિબોધ પમાડી જૈનધર્મનુરાગી બનાવી ૧૮-૧૯ દેશોમાં અમારિ પ્રવર્તાવી હતી. કલિકાલસર્વજ્ઞની વિદ્વતાનું વર્ણન કરવું એટલે ઝળહળતાં સૂર્યના તેજ-પ્રકાશ આગળ દીવડી ધરવા સમાન છે. કલિકાલસર્વજ્ઞના મુખ્ય પ્રસંગોને આવરી લેતું તેમનું જીવનચરિત્ર તથા તેમણે રચેલા ગ્રંથોની માહિતી “જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ” લેખક - મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈ, હેમસમીક્ષા, ‘હેમચન્દ્રાચાર્ય’ (લેખક - ધુમકેતુ), પ્રભાવક ચરિત્રાદિ અનેકવિધ ગ્રંથોમાં આલેખાયેલી છે.

કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રસૂરિજી મહારાજે વિ.સં. ૧૧૮૪ માં પંચાંગી સિદ્ધહેમચન્દ્રશબ્દાનુશાસન વ્યાકરણની રચના કરી હતી. તે વ્યાકરણના મૂળસૂત્રોમાં આવેલા શબ્દો, તથા ઉદાહરણ-પ્રત્યુદાહરણની સાધનિકા કોઈક વ્યાકરણ વિશારદે તૈયાર કરી ઢુંઢિકા નામે પ્રસિદ્ધ કરી હતી. તેની એક હસ્તલિખિત પ્રતિ હેમચન્દ્રાચાર્ય જ્ઞાનમંદિર-પાટણથી તથા બીજી હસ્તલિખિત પ્રતિ હંસવિજય-કાંતિવિજયજી મહારાજ સંગૃહીત જ્ઞાનભંડાર, જાનીશેરી-વડોદરાથી પ્રાપ્ત થઈ હતી. તેને આધારે બીજા ભાગનું સંપાદન કાર્ય કર્યું છે. અધ્યયન-અધ્યાપનમાં સુગમતા રહે તે હેતુથી વ્યાકરણ સંબંધી શબ્દમહાર્ણવન્યાસ, ધાતુપારાયણ, ક્રિયારત્નસમુચ્ચયાદિ અનેકવિધ ગ્રંથોના ઉદ્ધરણો આપવામાં આવ્યા છે. પાટણ જ્ઞાનમંદિરમાંથી પ્રાપ્ત થયેલી પ્રતિના ઉદ્ધરણો-પાઠાંતરો આપવામાં આવ્યા છે ત્યાં P કરવામાં આવ્યો છે.

બાલબ્રહ્મચારી તપાગચ્છાધિપતિ શાસનસમ્રાટ આચાર્ય શ્રીવિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના સમુદાયના ગચ્છાધિપતિ પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયસૂર્યોદયસૂરીશ્વરજી મ.સા. તથા પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયશીલચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની પ્રેરણા-કૃપાથી બીજા ભાગનું સંપાદન કાર્ય કરી શક્યો છું.

ગ્રંથ પ્રકાશનમાં પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ સહભાગી બનનાર સર્વેની અનુમોદના.

ગ્રંથનું સંપાદન કરતાં કોઈ પણ પ્રકારની ક્ષતિ રહી ગઈ હોય તો સુધારી લેવા વિનંતી.

લિ.

વિશા ઓશવાળ જૈન ઉપાશ્રય,
ખંભાત

મુનિ વિમલકીર્તિવિજય

॥ सम्पादनोपयुक्तग्रन्थसूचिः ॥

- (१) श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनम् ।
[स्वोपज्ञतत्त्वप्रकाशिकाभिधानवृहद्वृत्ति-स्वोपज्ञशब्दमहार्णवन्यास-श्रीकनकप्रभसूरिरचितन्याससारसमुद्धारसंवलितम्]
प्रथमोऽध्यायः - द्वितीयोऽध्यायः-तृतीयोऽध्यायः-पञ्चमोऽध्यायः ।
वृहज्यासानुसन्धानकारः - सम्पादकश्च - आ० श्रीमद्विजयलावण्यसूरीश्वरः ।
- (२) श्रीहेमचन्द्राचार्यरचिता अभिधानचिन्तामणिनाममाला ।
- (३) श्रीमद्विजयलावण्यसूरिप्रणीतो धातुरत्नाकरः [भाग १ थी ७]
- (४) श्रीहेमचन्द्रसूरिभगवद्विरचितं धातुपारायणम् ।
- (५) श्रीहैमव्याकरणसत्त्का श्रीउणादिगणविवृत्तिः ।
- (६) आचार्यश्रीगुणरत्नसूरिविरचितः क्रियारत्नसमुच्चयः ।
- (७) श्रीहेमहंसगणिविरचितः न्यायसंग्रहः ।
- (८) श्रीअमरचन्द्रसूरिविरचितः अवचूरिसमेतः स्यादिशब्दसमुच्चयः ।
- (९) हैमकृदन्तश्रेणिः । सम्पादिका - साध्वी श्रीअमीरत्नाश्रीजी ।
- (१०) शब्दरत्नमहोदधिः भाग १-२-३ । संकलनकर्ता - पंन्यासप्रवरमुक्तिविजयो गणिः ।
- (११) श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनं स्वोपज्ञमध्यमवृत्त्यवचूरिभ्यामलङ्कृतम् । प्रथमो विभागः-द्वितीयो विभागः ।
- (१२) श्रीहेमचन्द्रसूरिभगवद्विरचिता सिद्धहेमलघुवृत्तिरवचूरिपरिष्कारसहिता ।
- (१३) श्रीहेमचन्द्रसूरिभगवद्विरचितं लिङ्गानुशासनम् ।
- (१४) The Students Sanskrit English Dictanory.

॥ संक्षेपतो विषयानुक्रमः ॥

द्वितीयाऽध्यायस्य द्वितीयः पादः । कारकप्रकरणम् ।

सूत्रसंख्या १२४ । पत्राङ्कः १-६२

	सूत्राङ्कः	पत्राङ्कः
कारकशब्दस्य व्याख्या ।	२।२।१	१
कर्त्ताकारकम् ।	२।२।२	१
कर्मकारकम् ।	२।२।३-२।२।३३	२-१४
करणकारकम् ।	२।२।२४	१४
संप्रदानकारकम् ।	२।२।२५-२।२।२८	१४-१६
अपादानकारकम् ।	२।२।२९	१६-१९
अधिकरणकारकम् ।	२।२।३०	१९
प्रथमाविभक्तिः ।	२।२।३१-२।२।३२	१९-२१
द्वितीयाविभक्तिः ।	२।२।३३-२।२।४२	२१-२५
तृतीयाविभक्तिः ।	२।२।४३-२।२।५२	२५-२९
चतुर्थीविभक्तिः ।	२।२।५३-२।२।६८	२९-३६
पञ्चमीविभक्तिः ।	२।२।६९-२।२।७९	३६-४०
षष्ठीविभक्तिः ।	२।२।८०-२।२।८८	४०-४६
षष्ठीविभक्तिनिषेधः ।	२।२।८९-२।२।९४	४६-५२
सप्तमीविभक्तिः ।	२।२।९५-२।२।१०६	५२-५६
एकत्रैव नानाविभक्तिविधानम् ।	२।२।१०७-२।२।१२०	५६-६०
बहुत्वस्य विधानम्	२।२।१२१-२।२।१२४	६०-६२

द्वितीयाऽध्यायस्य तृतीयः पादः । षत्व-णत्वप्रकरणम् ।

सूत्रसंख्या - १०५ । पत्राङ्कः ६३-१३३

रकारस्य सकारविधानम् ।	२।३।१-२।३।७	६३-६७
रकारस्य षकारविधानम् ।	२।३।८-२।३।१४	६७-७१
सकारस्य षकारविधानम् ।	२।३।१५-२।३।५८	७१-१०३
सकारस्य षकारनिषेधः ।	२।३।५९-२।३।६२	१०३-१०४
नकारस्य णकारविधानम् ।	२।३।६३-२।३।८९	१०५-१२२
नकारस्य णकारनिषेधः ।	२।३।९०-२।३।९६	१२२-१२८
णकारस्य नकारविधानम् ।	२।३।९७	१२८-१२९
षकारस्य सकारविधानम् ।	२।३।९८	१२९
ऋकार-रकारयोः क्रमेण लृकार-लकारविधानम् ।	२।३।९९-२।३।१०४	१२९-१३३
डकारस्य लकारविधानम् ।	२।३।१०४	१३२-१३३
पकारस्य वकारविधानम् ।	२।३।१०५	१३३

द्वितीयाऽध्यायस्य चतुर्थः पादः । स्त्रीप्रत्ययप्रकरणम् ।

सूत्रसंख्या - ११३ । पत्राङ्कः १३४-१९२

	सूत्राङ्कः	पत्राङ्कः
स्त्रियां डीप्रत्ययविधानम् ।	२।४।१-२।४।१२	१३४-१३९
स्त्रियां डीप्रत्ययनिषेधः ।	२।४।१३-२।४।१४	१३९-१४०
स्त्रियां आप्रत्ययविधानम् ।	२।४।१५-२।४।१६-२।४।१८	१४०-१४१
स्त्रियां डीप्रत्ययविधानम् ।	२।४।१९-२।४।१२	१४१-१६३
स्त्रियां ऊङ्प्रत्ययविधानम् ।	२।४।१३-२।४।१५	१६३-१६४
स्त्रियां निपातनानि ।	२।४।१६	१६४-१६५
स्त्रियां तिप्रत्ययविधानम् ।	२।४।१७	१६५
स्त्रियां नाम्नोऽन्तस्य ष्यविधानम् ।	२।४।१८-२।४।२२	१६५-१६८
स्त्रियां ष्यस्य ईच्विधानम् ।	२।४।२३-२।४।२५	१६८-१७०
स्त्रीप्रत्ययेषु लुग्विधानम् ।	२।४।२६-२।४।२४	१७०-१७५
स्त्रियां ड्यादिप्रत्ययस्य लुग्विधानम् ।	२।४।२५	१७५-१७७
स्त्रियां ह्रस्वविधानम् ।	२।४।२६-२।४।१०७	१७८-१८५
स्त्रियां ह्रस्वनिषेधः ।	२।४।१०५	१८४
स्त्रियां इकारविधानम् ।	२।४।१०७-२।४।११२	१८५-१९१
स्त्रियां इकारनिषेधः ।	२।४।११३	१९१-१९२

तृतीयाऽध्यायस्य प्रथमः पादः । समासप्रकरणम् ।

सूत्रसंख्या - १६३ । पत्राङ्कः १९३-२९६

उपसर्गसंज्ञा ।	३।१।१	१९३-१९६
गतिसंज्ञा ।	३।१।२-३।१।१७	१९६-२०१
सामान्यतः समाससंज्ञा ।	३।१।१८	२०१-२०२
बहुव्रीहिसमासः ।	३।१।१९-३।१।२५	२०२-२०६
अव्ययीभावसमासः ।	३।१।२६-३।१।४१	२०६-२१५
तत्पुरुषसमासः ।	३।१।४२-३।१।१५	२१५-२४७
तत्पुरुषान्तर्गतः कर्मधारयसमासः ।	३।१।१६-३।१।१८	२४७-२५१
तत्पुरुषः कर्मधारयः द्विगुश्च ।	३।१।१९	२५१-२५३
तत्पुरुषान्तर्गतः कर्मधारयः ।	३।१।१००-३।१।११५	२५३-२६५
तत्पुरुष-मयूरव्यंसकेत्यादयः	३।१।११६	२६५-२६९
द्वान्द्वसमासः ।	३।१।११७	२६९-२७०
एकशेषः ।	३।१।११८-३।१।१२८	२७०-२७३
पुष्यार्थस्यैकवद्भावः ।	३।१।१२९	२७४
द्वन्द्वस्यैकवद्भावः ।	३।१।१३०-३।१।१४७	२७४-२८५
समासे पूर्वनिपातनियमनम् ।	३।१।१४८-३।१।१६३	२८५-२९६
अकारादिवर्णक्रमेण सूत्रान्तर्गततोदाहरणसूचिः		२९७-३३५
प्रथम विभाग अंगे विद्वान्ना प्रतिभावा		३३६

॥ अर्हम् ॥

कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्राचार्यविरचितं

श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनम् ॥

श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासने अज्ञातकर्तृका ढुण्ढिका ॥

॥ अथ द्वितीयाऽध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥

क्रियाहेतुः कारकम् ॥२॥२॥१॥

[क्रियाहेतुः] 'डुकृङ् करणे' (८८८) कृ । करणं = क्रिया । 'कृगः श च वा' (५१३१००) शप० । 'क्यः शिति' (३१४१७०) क्यप्र० । 'रिः श-क्या-ऽऽशीर्ये' (४१३१००) रि० → क्रि० । 'आत्' (२१४१९८) आप् । 'समानानां तेन दीर्घः' (११२१९) दीर्घः । 'हिंट् गति-वृद्धयोः' (१२९५) हि ।^५ हिनोति = गमयति कर्तृकर्मादिकमिति हेतुः । 'कृ-सि-कम्यमि-गमि-तनि-मनि-जन्यसि-मसि-सच्यवि-भा-धा-गा-ग्ला-म्ला-हनि-हा-या-हि-कृशि-पूभ्यस्तुन्' (उणा० ७७३) तुन्प्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४१३१९) गु० ए । क्रियाया हेतुः = क्रियाहेतुः । प्रथमा सि ।

[कारकम्] 'डुकृङ् करणे' (८८८) कृ । करोतीति कारकम् । 'णक-तृचौ' (५१९१४८) णकप्र० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४१३१५९) वृ० आर् । ॥छ॥

स्वतन्त्रः कर्ता ॥२॥२॥२॥

[स्वतन्त्रः] स्व-आत्मा तन्त्रं-प्रधानमस्याऽसौ स्वतन्त्रः । प्रथमा सि ।

[कर्ता] 'डुकृङ् करणे' (८८८) कृ । करोतीति । 'णक-तृचौ' (५१९१४८) तृचप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४१३१९) गु० अर् । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस् - पुरुदंशोऽनेहसश्च सेर्डाः' (११४१८४) डा । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२१९१९४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[देवदत्तः पचति] 'डुपचीष् पाके' (८९२) पच् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७९) शव् ।

[जिनदत्तेन कृतम्] 'डुकृङ् करणे' (८८८) कृ । क्रियते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिव-भुजेः' (५१९१९९) क्तप्र० → त । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (११४१५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (११४१४६) अलोपः ।

[स्थाली पचति] पचति पूर्ववत् साध्यः ।

[चौरस्य रुजति रोगः] 'रुजोत् भङ्गे' (१३५०) रुज् । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३१४१८९) शप० → अ ।

[प्रेषितः करोति] 'डुकृङ् करणे' (८८८) कृ । वर्त्त० तिव् । 'कृग्-तनादेरुः' (३१४१८३) उप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४१३१९) गु० अर् । 'उ-श्नोः' (४१३१२) गु० ओ ॥छ॥

P. ५ हिनोति = गमयति जिज्ञासितमर्थमिति हेतुः ।

कर्तृव्याप्यं कर्म ॥२॥२॥३॥

[कर्तुः] कर्तृ षष्ठी इस् । 'ऋतो डुर्' (१४१३७) डुर् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[व्याप्यम्] वि 'आप्लुट् व्याप्तौ' (१३०७) आप् ॥ विशेषेण आप्यते- प्राप्यत इति व्याप्यम् । 'शकि-त्कि-चिति-यति-शसि-सहि-यजि-भजि-पवर्गात्' (५११२९) यप्र० ।

[कर्म] कर्मन् प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१४१५९) सिलोपः । 'नाम्नो नोऽनहः' (२१११९१) नलोपः ।

[गमयति मैत्रं ग्रामम्] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लुं गतौ' (३९६) गम् । गच्छति मैत्रो ग्रामं, तं मैत्रं ग्रामं गच्छन्तं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३१४१२०) णिगप्र० । 'ङ्णिति' (४१३१५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'अमोऽकम्यमि-चमः' (४१२१२६) ह्रस्वः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४१३१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) अय् ।

[आसयति मासं मैत्रम्] 'आसिक् उपवेशने' (११११९) आस् । आस्ते मैत्रो मासं, तं मैत्रं मासं आसन्तं (आसीनं) चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३१४१२०) णिगप्र० ।

[बोधयति शिष्यं धर्मम्] 'बुधिं ज्ञाने' (१२६२) बुध् । बुध्यते शिष्यो धर्मं, तं शिष्यं धर्मं बुध्यन्तं (बुध्यमानं) आचार्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३१४१२०) णिगप्र० ।

[भोजयत्यतिथिमोदनम्] 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भुङ्क्तेऽतिथिरोदनं, तमतिथिमोदनं भुजन्तमन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३१४१२०) णिगप्र० ।

[पाठयति शिष्यं ग्रन्थम्] 'पठ व्यक्तायां वाचि' (२१३) पठ् । पठति शिष्यो ग्रन्थं, तं शिष्यं ग्रन्थं पठन्तमुपाध्यायः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३१४१२०) णिगप्र० ॥छ॥

वाऽकर्मणामणिक्कर्ता णौ ॥२॥२॥४॥

[वाऽकर्मणामणिक्कर्ता णौ] वा प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३१२१७) सिलोपः । न विद्यते कर्म येषां तेऽकर्मणस्तेषां = अकर्मणाम् । णिगि कर्ता = णिक्कर्ता । न णिक्कर्ता = अणिक्कर्ता । 'नजत्' (३१२१२५) न० → अ० । प्रथमा सि । 'ऋदुशनम् - पुरुदंशोऽनेहसश्च सेर्डाः' (१४१८४) डा । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । 'हार्दह-स्वरस्याऽनु नवा' (११३१३९) द्वित्वम् । णि सप्तमी ङि ।

[पचति चैत्रः, पाचयति चैत्रं चैत्रेण वा] 'डुपर्चीप् पाके' (८९२) पच् । पचति चैत्रस्तं चैत्रं पचन्तं मैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३१४१२०) णिगप्र० । 'ङ्णिति' (४१३१५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[लिखति मैत्रः, लेखयति मैत्रं मैत्रेण वा] लिखति मैत्रस्तं मैत्रं लिखन्तं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३१४१२०) णिगप्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० ए ।

[गच्छति चैत्रः, गमयति चैत्रम्] गच्छति चैत्रस्तं चैत्रं गच्छन्तं मैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३१४१२०) णिगप्र० ॥छ॥

गति-बोधाऽऽहारार्थ-शब्दकर्म-नित्याऽकर्मणामनी-खाद्यदि-ह्वा-शब्दाय-क्रन्दाम् ॥२॥२॥५॥

[गतिबोधाऽऽहारार्थशब्दकर्मनित्याऽकर्मणाम्] गतिश्च बोधश्च आहारश्च = गतिबोधाऽऽहाराः । गतिबोधाऽऽहारा अर्था येषां ते = गतिबोधाऽऽहारार्थाः । शब्दः कर्म येषां ते = शब्दकर्माणः । नित्यं न विद्यते कर्म येषां ते = नित्याऽकर्मणः । 'नजत्' (३१२१२५) न० → अ० । गतिबोधाऽऽहारार्थाश्च शब्दकर्माणश्च नित्याऽकर्मणश्च = गतिबोधाऽऽहारार्थशब्द-

P. ॥ विशेषेण कर्त्रा क्रियया वा आप्मिष्यते यत् तत् = व्याप्यम् । 'ऋवर्णव्यञ्जनाद् घ्यण्' (५१११७) घ्यण्प्र० → य ।

कर्मनित्याऽकर्माणस्तेषाम् ।

[अनीखाद्यदिह्वाशब्दायक्रन्दाम्] नीश्च खादिश्च अदिश्च ह्वाश्च शब्दायश्च क्रन्द् च = नीखाद्यदिह्वाशब्दायक्रन्दः । न नीखाद्यदिह्वाशब्दायक्रन्दः = अनीखाद्यदिह्वाशब्दायक्रन्दः । 'नजत्' (३।२।१२५) न० → अ० , तेषाम् ।

[गमयति मैत्रं ग्रामम्] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लुं गतौ' (३९६) गम् । गच्छति मैत्रो ग्रामं, तं मैत्रं ग्रामं गच्छन्तं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिगप्प्र० । 'ङिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'अमोऽकम्यमि-चमः' (४।२।२६) ह्रस्वः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[यापयति मैत्रं ग्रामम्] 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या । याति मैत्रो ग्रामं, तं मैत्रं ग्रामं यान्तं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिगप्प्र० । 'अर्त्ति-री-व्ली-ही-क्नुयि-क्षमाय्यातां पुः' (४।२।२९) पोऽन्तः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय' (१।२।२३) अय् ।

[बोधयति गुरुः शिष्यं धर्मम्] बुध्यते शिष्यो धर्मं, तं शिष्यं धर्मं बुध्यमानं गुरुः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिगप्प्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।१४) गु० उ० → ओ० ।

[ज्ञापयति गुरुः शिष्यं धर्मम्] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा । जानाति शिष्यो धर्मं, तं शिष्यं धर्मं जानन्तं गुरुः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिगप्प्र० । 'अर्त्ति-री-व्ली०' (४।२।२९) पोऽन्तः ।

[उपलम्भयति गुरुः शिष्यं धर्मम्] 'डुलभिष् प्राप्तौ' (७८६) लभ्, उपपूर्व० । उपलभते शिष्यो धर्मं, तं शिष्यं धर्मं उपलभमानं गुरुः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिगप्प्र० । 'लभः' (४।४।१०३) नागमः ।

[अवगमयति गुरुः शिष्यं धर्मम्] अवगच्छति शिष्यो धर्मं, तं शिष्यं धर्मं अवगच्छन्तं गुरुः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिगप्प्र० ।

[दर्शयति रूपतर्कं कार्षापणं वणिक्] 'दृशं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । पश्यति रूपतर्कः(र्कः) कार्षापणं, तं रूपतर्कं कार्षापणं पश्यन्तं वणिक् प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिगप्प्र० ।

[घ्रापयति मैत्रमुत्पलम्] 'घ्रां गन्धोपादाने'(३)घ्रा । जिघ्रति मैत्र उत्पलं, तं उत्पलं जिघ्रन्तं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिगप्प्र० ।

[स्पर्शयति मैत्रं वस्त्रम्] 'स्पृशंत् संस्पर्शे' (१४१२) स्पृश् । स्पृशति मैत्रो वस्त्रं, तं वस्त्रं स्पृशन्तं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिगप्प्र० ।

[श्रावयति शिष्यं धर्मम्] 'श्रुं श्रवणे' (१२९६) श्रु । शृणोति शिष्यो धर्मं, तं शिष्यं धर्मं शृण्वन्तं गुरुः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिगप्प्र० ।

[स्मारयति शिष्यं धर्मम्] 'स्मं चिन्तायाम्' (१८) स्मृ । स्मरति शिष्यो धर्मं, तं शिष्यं धर्मं स्मरन्तं अन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिगप्प्र० ।

[अध्यापयति शिष्यं शास्त्रम्] 'इङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । अधीते शिष्यः शास्त्रं, तं शिष्यं शास्त्रमधी-यानमुपाध्यायः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।२।२०) णिगप्प्र० ।

[भोजयति बटुमोदनम्] 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भुङ्क्ते बटुमोदनं, तं बटुं ओदनं भुजानं माता प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिगप्प्र० ।

[आशयति बटुं भक्तम्] 'अशश् भोजने' (१५५८) अश् । अश्नाति बटुर्भक्तं, तं बटुं भक्तमश्नन्तं माता प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तुं' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[जल्पयति मैत्रं द्रव्यम्] रप (३३५) - लप (३३६) - 'जल्प व्यक्ते वचने' (३३७) जल्प् । जल्पति मैत्रो द्रव्यं, तं मैत्रं द्रव्यं जल्पन्तं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तुव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[आलापयति मित्रं मैत्रम्] रप (३३५) - 'लप व्यक्ते वचने' (३३६) लप्, आङ्पूर्व० । आलपति मित्रो मैत्रं, तं मित्रं मैत्रमालपन्तं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तुव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[संभाषयति मैत्रं भार्याम्] 'भाषि व्यक्तायां वाचि' (८३२) भाष्, संपूर्व० । संभाषते मैत्रो भार्या, तं मैत्रं संभाषमाणं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तुं' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[श्रावयति शब्दं मैत्रम्] 'श्रुट् श्रवणे' (१२९६) श्रु । शृणोति शब्दं मैत्रः, तं मैत्रं शब्दं शृण्वन्तं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तुव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[अध्यापयति बटुं वेदम्] 'इङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । अधीते बटुर्वेदं, तं बटुं वेदमधीयानमुपाध्यायः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तुं' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'णौ क्री-जीडः' (४।२।१०) आ । 'अर्त्ति-री०' (४।२।२१) पोऽन्तः ।

[जल्पयति मित्रं वाक्यम्] जल्पति मित्रो वाक्यं, तं मित्रं वाक्यं जल्पन्तमन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तुं' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[विज्ञापयति गुरुं वाक्यम्] विजानाति गुरुर्वाक्यं, तं गुरुं वाक्यं विजानन्तमन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तुव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[उपलभयति शिष्यं विद्याम्] उपलभते शिष्यो विद्यां, तं शिष्यं विद्यामुपलभमानमुपाध्यायः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तुं' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'लभः' (४।४।१०३) नागमः ।

[आसयति मैत्रं चैत्रः] आस्ते मैत्रस्तं मैत्रमासीनं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तुव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[शाययति मैत्रं चैत्रः] शेते मैत्रः, तं मैत्रं शयानं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तुं' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[नाययति भारं चैत्रेण] 'णीग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।१७) नी । नयति भारं चैत्रः, तं चैत्रं भारं नयन्तं मैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तुं' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[खादयत्यपूपं मैत्रेण] 'खाद् भक्षणे' (२९४) खाद् । खादत्यपूपं मैत्रस्तं मैत्रमपूपं खादन्तं माता प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तुं' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[आदयत्योदनं मैत्रेण] 'अदं भक्षणे' (१०५९) अद् । अत्योदनं मैत्रस्तं मैत्रमोदनमदन्तं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तुं' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[ह्वाययति चैत्रं मैत्रेण] 'हेंग् स्पर्धा-शब्दयोः' (९९४) ह्वे । ह्वयति चैत्रस्तं चैत्रं ह्वयन्तं मैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तुव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१९) ह्वा । 'पा-शा-छा-सा-वे-व्या-ह्वो यः' (४।२।२०) योऽन्तः ।

[शब्दाययति चैत्रं मैत्रेण] शब्दं करोति शब्दायते । 'शब्दादेः कृतौ वा' (३।४।३५) क्यङ्प्र० → य । शब्दायते चैत्रस्तं चैत्रं शब्दायन्तं(मानं) मैत्रः प्रयुङ्क्ते ।

[क्रन्दयति मित्रं मैत्रेण] 'क्रदु रोदनाह्वानयोः' (३१६) क्रद् । 'उदितः स्वरा०' (४।४।९८) नोऽन्तः । क्रन्दति मित्रो, तं मित्रं क्रन्दन्तं मैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तुव्यापारे०' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'हेतु-कर्तृ-करणेत्यम्भूतलक्षणे' (२।२।४४) तृतीया

॥छ॥

भक्षोर्हिसायाम् ॥२॥२॥६॥

[भक्षोर्हिसायाम्] भक्षि षष्ठी डस् । हिंसा सप्तमी डि ।

[भक्षयति सस्यं बलीवर्दान् मैत्रः] 'भक्षण् अदने' (१७१७) भक्ष् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । भक्षयन्ति सस्यं बलीवर्दास्तान् बलीवर्दान् सस्यं भक्षयन्तः(तः) मैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतो०' (१।२।२३) अय् ।

[भक्षयति पिण्डीं शिशुना] भक्षयति पिण्डीं शिशुस्तं पिण्डीं भक्षयन्तं शिशुं माता प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[भक्षयति राजद्रव्यं नियुक्तेन] भक्षयति राजद्रव्यं नियुक्तस्तं राजद्रव्यं भक्षयन्तं नियुक्तममात्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[भक्षयति पुत्रान् गार्ग्या] भक्षयति पुत्रान् गार्गी, तां पुत्रान् भक्षयन्ती अन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ॥छ॥

वहेः प्रवेयः ॥२॥२॥७॥

[वहेः प्रवेयः] वहि षष्ठी डस् । 'वीक् प्रजनकान्त्यसनखादनेषु च' (१०७६) वी, प्रपूर्व० । प्रवीयते इति प्रवेयः । अथवा 'अज क्षेपणे च' (१३९) अज्, प्रपूर्व० । प्रवीयते प्राजनक्रियायां व्याप्यते यः सः = प्रवेयः । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० । 'अघञ्क्यबलच्यजेर्वी' (४।४।२) वी । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१९) एकारु । प्रथमा सि ।

[वाहयति भारं बलीवर्दान्] 'वर्ही प्रापणे' (९९६) वह् । वहन्ति भारं बलीवर्दास्तान् बलीवर्दान् भारं नियन्ता बहवः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[वाहयति भारं मैत्रेण] वहति भारं मैत्रस्तं मैत्रं भारं वहन्तं अन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ॥छ॥

ह-क्रोर्नवा ॥२॥२॥८॥

[हक्रोः] हा च का च = हक्रौ, तयोः = हक्रोः, षष्ठी ओस् ।

[विहारयति देशमाचार्यमाचार्येण वा] 'हृग् हरणे' (८८५) हृ, विपूर्व० । विहरति देशमाचार्यः, तमाचार्यं देशं विहरन्तं शिष्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे०' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् ।

[आहारयत्योदनं बालकं बालकेन वा] 'आहरत्योदनं बालकः, तमोदनमाहरन्तं बालकं माता प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[विकारयति सैन्धवान् सैन्धवैरिति वा] विकुर्वते सैन्धवाः, तान् विकुर्वतः निषादी प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[विकारयति स्वरं क्रोष्टारं क्रोष्टुना वा] विकुरुते स्वरं क्रोष्टा, तं क्रोष्टारं स्वरं विकुर्वन्तं(विकुर्वाणं) अन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[हारयति द्रव्यं मैत्रं मैत्रेण वा] हरति मैत्रो द्रव्यं, तं मैत्रं द्रव्यं हरन्तं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[कारयति कटं चैत्रं चैत्रेण वा] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । करोति कटं चैत्रः, तं चैत्रं कटं कुर्वन्तं मैत्रः प्रयुङ्क्ते ।

‘प्रयोक्तृ०’ (३।४।२०) णिगप्र० । ‘नामिनोऽकालि-हलेः’ (४।३।५९) वृ० आर् । ‘हेतु-कर्तृ-करणेत्थम्भूतलक्षणे’ (२।२।४४) तृतीया टा । एवमग्रेऽपि ॥छ॥

दृश्यभिवदोरात्मने ॥२।२।९॥

[दृश्यभिवदोः] दृशिश्च अभिवच्च = दृश्यभिवदौ, तयोः = दृश्यभिवदोः, षष्ठी ओस् ।

[आत्मने] आत्मनेपदं । ‘ते लुग्वा’ (३।२।१०८) पदलोपः ।

[दर्शयते राजा भृत्यान् भृत्यैर्वा] ‘दृशुं प्रेक्षणे’ (४९५) दृश् । पश्यन्ति भृत्या राजानं, तान् भृत्यान् राजानं पश्यतो राजैवानुकूलाचरणेन प्रयुङ्क्ते । ‘प्रयोक्तृ०’ (३।४।२०) णिगप्र० । ‘लघोरुपान्त्यस्य’ (४।३।४) गु० अर् । ‘अणिक्रमणिक्क-र्तृकाणिगोऽस्मृतौ’ (३।३।८८) आत्मनेपदम् ।

[अभिवादयते गुरुः शिष्यं शिष्येण वा] ‘वद् व्यक्तायां वाचि’ (९९८) वद्, अभिपूर्व० । अभिवदति गुरुं शिष्यः, तं शिष्यं गुरुमभिवदन्तमनुकूलाचरणेन गुरुरेव प्रयुङ्क्ते । ‘प्रयोक्तृ०’ (३।४।२०) णिगप्र० । ‘ङिति’ (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । ‘अणिक्रमणिक्ककर्तृकाणिगोऽस्मृतौ’ (३।३।८८) आत्मनेपदं स्यात् ।

[अभिवादयते गुरुं शिष्यं शिष्येण वा मैत्रः] अभिवदति गुरुं शिष्यः, तं शिष्यं गुरुमभिवदन्तं मैत्रः प्रयुङ्क्ते । ‘प्रयोक्तृ०’ (३।४।२०) णिगप्र० ।

[दर्शयमानो राजा भृत्यान् भृत्यैर्वा] पश्यन्ति राजानं भृत्याः, तान् राजानं पश्यतो मैत्रः प्रयुङ्क्ते । ‘प्रयोक्तृ०’ (३।४।२०) णिगप्र० । ‘शत्रानशावेष्पति तु सस्यौ’ (५।२।२०) आनश्प्र० → आन । ‘कर्तर्यनद्भ्यः श्व्’ (३।४।७९) श्व् । ‘नामिनो गुणो०’ (४।३।१९) गु० ए । ‘एदैतोऽयाय्’ (१।२।२३) अय् । ‘अतो म आने’ (४।४।१९४) मोऽन्तः ।

[दर्शयति रूपतर्कं कार्षापणम्] पश्यति रूपतर्कः कार्षापणं, तं रूपतर्कं कार्षापणं पश्यन्तमन्यः प्रयुङ्क्ते । ‘प्रयोक्तृ०’ (३।४।२०) णिगप्र० । ‘लघोरुपान्त्यस्य’ (४।३।४) गु० अर् ।

[अभिवादयति गुरुं शिष्येण] अभिवदति गुरुं शिष्यः, तं शिष्यं गुरुमभिवदन्तं मैत्रः प्रयुङ्क्ते ।

[अभिवादयते गुरुं देवदत्तो गुरुणोति वा] ‘वदिण् भाषणे’ (१९६३) वद्, अभिपूर्व० । चुरादिभ्यो णिच्’ (३।४।१७) णिच्प्र० । ‘ङिति’ (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अभिवादयति गुरुं देवदत्तः, तं देवदत्तं गुरुमभिवादयन्तं गुरुरन्यः प्रयुङ्क्ते । ‘प्रयोक्तृ०’ (३।४।२०) णिगप्र० ॥छ॥

नाथः ॥२।२।१०॥

[नाथः] नाथ् षष्ठी इस् ।

[सर्पिषो नाथते, सर्पिर्नाथते] ‘नाथृङ् उपतापैश्वर्याशीःषु च’ (७९६) नाथ् । वर्त्त० ते । ‘कर्तर्य०’ (३।४।७९) श्व् ।

[सर्पिषो नाथमानः, सर्पिर्नाथमानः] नाथ् । ‘शत्रानशा०’ (५।२।२०) आनश्प्र० → आन । ‘कर्तर्यनद्भ्यः श्व्’ (३।४।७९) श्व् । ‘अतो म आने’ (४।४।१९४) मोऽन्तः ।

[सर्पिषो नाधिष्यमाणः, सर्पिर्नाधिष्यमाणः] नाधिष्यते = नाधिष्यमाणः । ‘शत्रानशा०’ (५।२।२०) आनश्प्र० → आन, स्य आदिः । ‘स्ताद्यशितो०’ (४।४।३२) इट् ।

[पुत्रमुपनाथति पाठय] ‘नाथृङ् याचने’ (७९६) नाथ्, उपपूर्व० । वर्त्त० तिव् ॥छ॥

स्मृत्यर्थदयेशः ॥२॥२॥११॥

[स्मृत्यर्थदयेशः] स्मृतिरर्थां येषां ते = स्मृत्यर्थाः, स्मृत्यर्थाश्च दयश्च ईश् च = स्मृत्यर्थदयेश्, तस्य ।

[मातुः स्मरति, मातरं स्मरति] मातृ षष्ठी इस् । मातृ द्वि० अम् । 'अर्द्धे च' (१।४।३९) अर् । 'स्मृं चिन्तायाम्' (१८) स्मृ । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो' (४।३।११) गु० अर् ।

[मातुः स्मर्यते, माता स्मर्यते] मातृ षष्ठी इस् । 'ऋतो डूर्' (१।४।३७) डूर् → उर् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । मातृ प्रथमा सि । 'स्मृं चिन्तायाम्' (१८) स्मृ । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'क्य-यडाऽऽशीर्ये' (४।३।१०) गु० अर् ।

[मातुः स्मर्तव्यम्, माता स्मर्तव्या] स्मृ । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्विति' (४।३।११) गु० अर् । 'आत्' (२।४।१८) आप्र० → आ ।

[मातुः स्मृतम्, माता स्मृता] स्मर्यते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्प्र० → त । 'आत्' (२।४।१८) आप्र० → आ ।

[मातुः सुस्मरम्, माता सुस्मरा] सुखेन स्मरणं पूर्वं = सुस्मरणम् । 'दुःस्वीषतः कृच्छ्रा-ऽकृच्छ्रार्थात् खल्' (५।३।१३९) खल्प्र० → अ । 'नामिनो गुणो' (४।३।११) गु० अर् । प्रथमा सि । 'अतः स्यामोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

[मातुः स्मृतः पुत्रः, माता स्मृता पुत्रेण] स्मरति स्म । 'गत्यर्था०' (५।१।११) क्प्र० → त ।

[मातुरध्येति, मातरमध्येति] 'इक् स्मरणे' (१०।७।४) इ, अधिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'नामिनो गुणोऽक्विति' (४।३।११) गु० ए । 'एदैतो' (१।२।२३) अय् ।

[मातुर्ध्यायति, मातरं ध्यायति] 'ध्यै चिन्तायाम्' (३०) ध्यै । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् ।

[मातुरुत्कण्ठते, मातरमुत्कण्ठते] मठुङ् (६।७।७) - 'कठुङ् शोके' (६।७।८) कठ् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) कण्ठ, उत्पूर्व० । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

[सर्पिषो दयते, सर्पिर्दयते] सर्पिष् षष्ठी इस् । 'वयि वान-गति-हिंसा-दहनेषु च' (७।९।९) दय् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यन०' (३।४।७१) शव् ।

[लोकानामीष्टे, लोकानीष्टे] लोक षष्ठी आम् । 'ह्रस्वाऽऽपश्च' (१।४।३२) आम् → नाम् । 'दीर्घा नाम्यतिसृ-चतसृ-प्रः' (१।४।४७) दीर्घः । 'ईशिक् ऐश्वर्ये' (१।१।६) ईश् । वर्त्त० ते । 'यज-सृज-मृज०' (२।१।८७) श० → ष० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० ॥छ॥

कृगः प्रतियत्ने ॥२॥२॥१२॥

[कृगः प्रतियत्ने] कृग् षष्ठी इस् । 'यतैङ् प्रयत्ने' (७।१।१) यत्, प्रतिपूर्व० । प्रतियतनं = प्रतियत्नः । 'यजि-स्वपि-रक्षि-यति-प्रच्छो नः' (५।३।८५) नप्र० । तस्मिन् ।

[एधोदकस्योपस्कुरुते, एधोदकमुपस्कुरुते] एधाश्च ऋउदकं च = एधोदकं, तस्य = एधोदकस्य, षष्ठी इस् । 'डुकुं गकरणे' (८।८।८) कृ, उपपूर्व० । वर्त्त० ते । 'कृग्-तनादेरुः' (३।४।८३) उप्र० । 'नामिनो गुणो' (४।३।११) गु० अर् । 'अतः शित्युत्' (४।२।८९) अ० → उ० । 'उपाद् भूषा-समवाय-प्रतियत्न-विकार-वाक्याऽध्याहारे' (४।४।९२) सट् → स् ।

॥ श० म० न्या० - उदकानि च ।

[शस्त्रपत्रस्योपस्कुरुते, शस्त्रपत्रमुपस्कुरुते] शस्त्रं च पत्रं च = शस्त्रपत्रं, तस्य ।

[एधोदकस्योपस्कुरुते बुद्ध्या] एधाश्च उदकं च = एधोदकं, तस्य । अप्राणि-पश्वादेः' (३।१।१३६) एकत्वम् ॥छ॥

रुजार्थस्याऽज्वरि-सन्तापेर्भावे कर्तरि ॥२।२।१३॥

[रुजार्थस्य] रुजा अर्था यस्याऽसौ रुजार्थस्तस्य = रुजार्थस्य ।

[अज्वरिसन्तापेः] ज्वरिश्च सन्तापिश्च = ज्वरिसन्तापि, न ज्वरिसन्तापि = अज्वरिसन्तापि । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्य ।

[भावे कर्तरि] भाव सप्तमी ङि । कर्तृ सप्तमी ङि । 'अर्द्धे च' (१।४।३९) अर् ।

[चौरस्य रुजति, चौरं रुजति रोगः] 'रुजोत् भङ्गे' (१।३।५०) रुज् । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३।४।८९) शप्र० → अ । रोग प्रथमा सि ।

[अपथ्याशिनानां रुज्यते रोगेण, अपथ्याशिनो रुज्यन्ते रोगेण] अपथ्य । 'अशश् भोजने' (१।५।५८) अश् । अपथ्यमश्नन्तीत्येवंशीलास्ते = अपथ्याशिनस्तेषाम् । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र० । 'ङ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[चौरस्य रुग्णम्, चौरं रुग्णः] रुज्यते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।१९) क्प्र० → त । 'सूयत्याद्योदितः' (४।२।७०) त० → न० । 'रघृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० । 'च-जः क-गम्' (२।१।७६) ज० → ग० ।

[चौरस्यामयति, चौरमामयति रोगः] 'अमण् रोगे' (१।७।४७) अम् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । 'ङ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[चौरस्य व्यथयति, चौरं व्यथयति रोगः] 'व्यथिष् भयचलनयोः' (१००२) व्यथ् । व्यथमानं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[चौरस्य पीडयति, चौरं पीडयति रोगः] 'पीडण् गहने' (१।६।२५) पीड् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यन०' (३।४।७९) श्व् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[आद्यूनं ज्वरयति] आद्यून द्वितीया अम् । 'ज्वर रोगे' (१०५४) ज्वर् । ज्वरति रोगः, तं ज्वरन्तं रोगमन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'ङ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'घटादेर्ह्रस्वो दीर्घस्तु वा ङि-णम्परे' (४।२।२४) ह्रस्वः । वर्त्त० तिव् ॥छ॥

जास-नाट-क्राथ-पिषो हिंसायाम् ॥२।२।१४॥

[जासनाटक्राथपिषः] जासश्च नाटश्च क्राथश्च पिष् च = जासनाटक्राथपिष्, तस्य ।

[हिंसायाम्] हिंसा सप्तमी ङि । 'आपो ङितां यै०' (१।४।१७) याम् ।

[चौरस्योज्जासयति, चौरमुज्जासयति] 'जसण् ताडने' (१।७।५८) जस्, उत्पूर्व० । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । 'ङ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'ध्रुस्तृतीयः' (२।१।७६) त० → द० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) द० → ज० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७९) श्व् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[चौरस्योज्जास्यते, चौर उज्जास्यते चैत्रेण] 'जसण् ताडने' (१।७।५८) जस्, उत्पूर्व० । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । 'ङ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'ध्रुस्तृतीयः' (२।१।७६) त० → द० । 'तवर्गस्य०' (१।३।६०) द० → ज० । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिज्जोपः ।

[चौरस्योक्ताथयति, चौरमुत्क्रथयति] 'क्रथ हिंसार्थः' (१०४५/१९६०) क्रथ्, उत्पूर्व० । उत्क्रथन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिम्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'जिगिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'घटादेर्ह्रस्वो' (४।२।२४) ह्रस्वः ।

[चौरस्य पिनष्टि, चौरं पिनष्टि] 'पिप्लुंप् संचूर्णने' (१४९३) पिष् । वर्त्त० तिव् । 'रुधां स्वराच्चनो नलुक् च' (३।४।८२) श्नप्र० → न । 'तवर्गस्य०' (१।३।६०) ति० → टि० ।

[दस्युमुदजीजसत्] 'जसण् ताडने' (१७५८) जस् । 'चुरादिभ्यो' (३।४।१७) णिच्प्र० । 'जिगिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अद्यतनी दिप्र० → त् । 'णि-श्रि-द्-सु-कमः कर्त्तरि डः' (३।४।५८) डप्र० → अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् । 'असमानलोपे सन्वल्लघुनि डे' (४।१।६३) इ । 'उपान्त्यस्याऽसमानलोपि' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः' (४।१।६४) दीर्घः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिलोपः । 'अङ् धातोरादि' (४।४।२९) अडागमः ।

[चौरमनीनटत्] 'नटण् अवस्यन्दने' (१५९३) नट् । 'चुरादिभ्यो' (३।४।१७) णिच्प्र० । 'जिगिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अद्यतनी दिप्र० → त् । 'णि-श्रि-द्-सु-कमः कर्त्तरि डः' (३।४।५८) डप्र० । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् । 'असमानलोपे' (४।१।६३) इ । 'उपान्त्यस्या' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः' (४।१।६४) दीर्घः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । 'अङ् धातोरादि' (४।४।२९) अडागमः ।

[दस्युमुदचिक्रथत्] 'क्रथ हिंसायाम्' (१०४५/१९६०) क्रथ्, उत्पूर्व० । उत्क्रथन्तं प्रयुङ्क्ते (प्रायुक्त) । 'प्रयोक्तृव्यापारे' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'जिगिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अद्यतनी दिप्र० → त् । 'णि-श्रि-द्-सु-कमः कर्त्तरि डः' (३।४।५८) डप्र० → अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् । 'क-डश्च-ज्' (४।१।४६) क० → च० । 'असमानलोपे सन्वल्लघुनि डे' (४।१।६३) इ । 'उपान्त्यस्या-ऽसमानलोपि' (४।२।२५) ह्रस्वः । 'अङ् धातोरादि' (४।४।२९) अडागमः ।

[चौरं बन्धनाज्जासयति] 'जसूच् मोक्षणे' (१२२३) जस् । चौरो बन्धनाज्जस्यति, तं जस्यन्तं चौरमन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिम्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'जिगिति' (४।३।५०) वृद्धिः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७१) श्व् । 'नामिनो गुणो' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[नटं नाटयति] 'णट् नृत्तौ' (१८७) णट् । 'पाठे धात्वादे' (२।३।९७) नट् । नटो नटति, तं नटन्तं नटमन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'जिगिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः' (३।४।७१) श्व् । 'नामिनो गुणो' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ॥छ॥

नि-प्रेभ्यो घ्नः ॥२।२।१५॥

[निप्रेभ्यो घ्नः]^५ निश्च प्रश्च = निप्रास्तेभ्यः । घ्न प्रथमा सि ।

[चौरस्य चौरं वा प्रणिहन्ति] 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन्, प्रनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'म्नां धुङ्वर्गो' (१।३।३९) न० → न० । 'ने-ईमा-दा-पत-पद-नद-गद०' (२।३।७९) नि० → णि० ।

[चौराणां निप्रहण्यते, चौरा निप्रहण्यन्ते राज्ञा] निप्रहण्यते इत्यत्र 'हनः' (२।३।८२) इत्यनेन णत्वम् ॥छ॥

P. ^५ निश्च प्रश्च = निप्री, प्रश्च निश्च = प्रनी, प्रनी च निप्री च = निप्राः । 'स्यादावसंख्येयः' (३।१।११९) एकशेषस्तेभ्यः = निप्रेभ्यः, पञ्चमी भ्यस् ।

विनिमेय-द्यूतपणं पण-व्यवहोः ॥२॥१९६॥

[विनिमेयद्यूतपणम्] 'मांक् माने' (१०७३) मा, विनिपूर्व० । विनिमेयं = विनिमेयः । 'य एच्चातः' (५१९२८) यप्र०, आ०→ए० । विनिमेयश्च द्यूतपणं च = विनिमेयद्यूतपणम् । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (११४१५७) अम् ।

[पणव्यवहोः] 'पणि व्यवहार-स्तुत्योः' (७१०) पण् । पणनं = पणः । 'पणेर्माने' (५१३१३२) अल्प्र०। पणश्च[†] व्यवहश्च = पणव्यवहौ, तयोः = पणव्यवहोः । सप्तमी ओस् ।

[शतस्य पणायति, शतं पणायति] 'पणि व्यवहार-स्तुत्योः' (७१०) पण् । 'गुणौ-धूप-विच्छि-पणि-पनेरायः' (३१४१९) आयप्र० । वर्त्त० तिव् ।

[दशानां व्यवहरति, दश व्यवहरति] 'हंग हरणे' (८८५) ह्, वि-अवपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व' (३१४१७१) श्व् । 'नामिनो गुणो०' (४१३१९) अर् ॥छ॥

उपसर्गाद् दिवः ॥२॥१९७॥

[उपसर्गाद्] 'सृजन्तु विसर्गे' (१३४९) सृज्, उपपूर्व० । उप-समीपे भूत्वा धातोरर्थं सृजतीत्युपसर्गः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५१३१९८) घञ्प्र० → अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) अर् । 'क्तेऽनितश्च-जोः०' (४१९१९९९) ज० → ग० । तस्मात् ।

[शतस्य प्रदीव्यति, शतं प्रदीव्यति] शत षष्ठी उस् । शत द्वि० अम् । 'दिवूच् क्रीडा-जयेच्छ-पणि-द्युति-स्तुति-गतिषु' (११४४४) दिव्, प्रपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः शयः' (३१४१७२) शयप्र० → य । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२१९१६३) दीर्घः ।

[शतस्य प्रद्यूतम्, शतं प्रद्यूतम्] प्र-दिव् । प्रदेवनं = प्रद्यूतम् । 'क्लीबे क्तः' (५१३१९२३) क्तप्र० → त० । 'अनुनासिके च च्छ्वः शूट्' (४१९१९०८) ऊट् । 'इवर्णादि०' (११२१२९) यत्वम् ।

[शतस्य प्रदेवितव्यम्; शतं प्रदेवितव्यम्] प्र-दिव् । प्रदीव्यते = प्रदेवितव्यम् । 'तव्या-ऽनीयौ' (५१९१२७) तव्यप्र० । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४१४१३२) इट् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० ए ।

[शतस्य सुप्रदेवम्, शतं सुप्रदेवम्] सु-प्र-दिव् । सुखेन प्रदेवनं पूर्वं = सुप्रदेवम् । 'दुःस्वीषतः कृच्छ्रा-ऽकृच्छ्राथार्त् खल्' (५१३१९३९) खल्प्र० → अ ॥छ॥

न ॥२॥१९८॥

[जिनं दीव्यति] 'जिं अभिभवे' (८) जि । रागादिशत्रवो जीयन्ते स्म । 'जीण्-शी-दी-बुध्यवि-मीभ्यः कित्' (उणा० २६९) किद् नप्र० ॥छ॥

करणं च ॥२॥१९९॥

[करणम्] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । क्रियतेऽनेनेति करणम् । 'करणा-ऽऽधारे' (५१३१९२९) अनट्प्र० → अन । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४१३१९) गु० → अर् ।

[अक्षाणां देवनम्, अक्षैर्देवनम्] 'दिवूच् क्रीडा-जयेच्छ-पणि-द्युति-स्तुति-गतिषु' (११४४४) दिव् । दीव्यते एभिरिति देवनम् । 'करणा-ऽऽधारे' (५१३१९२९) अनट्प्र० → अन । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० ए ।

[अक्षा देवितव्याः, अक्षैर्देवितव्यम्] दीव्यन्ते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५१९१२७) तव्यप्र० । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४१४१३२) इट् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० ए ।

P. + व्यवहारं च ।

१. लघुवृत्तौ०पणि ।

‡ पणिश्च व्यवहा च पणिव्यवहारौ, तयोः, लघुवृत्त्यवचूरि ।

[अक्षाः सुदेवाः, अक्षैः सुदेवं मैत्रेण] सुष्टु अतिशयेन देवनं पूर्वम् । 'दुःस्वीषतः कृच्छा-ऽकृच्छार्थात् खल्' (५।३।१३९) खल्प्र० → अ ।

[अक्षदेवः] अक्षान् दीव्यति । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० । 'लघोरु०' (४।३।४) गु० ए ।

[अक्षा देवनाः] दीव्यन्ते एभिरिति । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र० → अन । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए ।

[अक्षैर्देवयते मैत्रश्चैत्रेण] 'दिवूच् क्रीडा-जयेच्छा-पणि-द्युति-स्तुति-गतिषु' (११४४) दिव् । अक्षैर्दीव्यति चै(मै)त्रः, तं अक्षैर्दीव्यन्तं मै(चै)त्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१९) गु० ए । 'वाऽकर्मणामणिक्कर्त्ता णौ' (२।२।४) कर्मत्वम् । 'अणिकर्मणिककर्त्तृकाणिगोऽस्मृतौ' (३।३।८८) आत्मनेपदम् ॥छ॥

अधेः शीङ्-स्था-ऽऽस आधारः ॥२।२।२०॥

[अधेः शीङ्-स्था-ऽऽसः] अधि० षष्ठी इस् । शीङ् च स्थाश्च आस् च = शीङ्-स्थास्, तस्य = शीङ्-स्थासः । षष्ठी इस् ।

[आधारः] आधियते कर्त्तृ-कर्मणीत्याधारः । प्रथमा सि ।

[ग्राममधिशेते] ग्राम द्वितीया अम् । 'शीङ्क् स्वप्ने' (११०५) शी, अधिपूर्व० । वर्त्त० ते । 'शीङ् एः शिति' (४।३।१०४) ए ।

[ग्रामस्याऽधिशयनम्] 'शीङ्क् स्वप्ने' (११०५) शी, अधिपूर्व० । अधिशय्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[ग्रामोऽधिशय्यते] 'शीङ्क् स्वप्ने' (११०५) शी, अधिपूर्व० । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'क्ङिति यि शय्' (४।३।१०५) शय् आदेशः ।

[ग्रामोऽधिशयितः] अधिशय्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'न डीङ्-शीङ्-पूङ् - धृषि - क्ष्वदि- स्विदि-मिदः' (४।३।२७) क्तस्य कित्त्वनिषेधात् 'नामिनो०' (४।३।१९) गुणः ।

[ग्राममधितिष्ठति] 'ष्ठं गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठ । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्था । 'निमित्ताऽभावे नैमित्तिकस्याऽप्यभावः' (न्या० सं० १/२९) स्था । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् । 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) तिष्ठ आदेशः ।

[ग्राममध्यास्ते] 'आसिक् उपवेशने' (१११९) आस्, अधिपूर्व० । वर्त्त० ते ।

[पौरुषेणाऽधितिष्ठति] पुरुष मांडियइ । पुरुषस्येदं = पौरुषम् । 'पुरुष-हृदयादसमासे' (७।१।७०) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ङिति तद्धिते' (७।४।१९) वृद्धिः ॥छ॥

उपान्वध्याङ्वसः ॥२।२।२१॥

[उपान्वध्याङ्वसः] उपश्च अनुश्च अधिश्च आङ् च = उपान्वध्याङ् ५ उपान्वध्याङ्भ्यो वस् = उपान्वध्याङ्वस्, तस्य = उपान्वध्याङ्वसः । षष्ठी इस् ।

[ग्राममुपोषितः] 'वसं निवासे' (९९९) वस्, उपपूर्व० । उपोष्यते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५११७४) क्तप्र० → त । 'क्षुध-वसस्तेषाम्' (४१४४३) इट् । 'यजादि-वचेः किति' (४११७९) खृत् व० → उ० । 'घस्-वसः' (२१३३६) षत्वम् । 'अवर्णस्येवर्णादिनैदोदरल्' (११२१६) ओ ।

[ग्रामस्योपवसनम्] उपोष्यते । 'अनट्' (५१३१२४) अनट्प्र० → अन ।

[ग्राम उपोष्यते] 'वसं निवासे' (९९९) वस्, उपपूर्व० । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३१४१७०) क्यप्र० → य । 'यजादि-वचेः किति' (४११७९) खृत् व० → उ० । 'नाम्यन्तस्था०' (२१३१५) स० → ष० (?) ('घस्-वसः' (२१३३६) षत्वम्) ।

[आवसथमावसति] 'वसं निवासे' (९९९) वस्, आङ्पूर्व० । आवसन्ति जना अस्मिन्निति । 'उपसर्गादसः' (उणा० २३३) अथप्र० । आ-वस्, वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७९) शव् ॥छ॥

वाऽभि-निविशः ॥२१२१२२॥

[वाऽभिनिविशः] 'वा + अभिश्च निश्च = अभिनी । अभिनिभ्यां विश्(ट्) = अभिनिविश्(ट्), तस्य = अभिनिविशः । षष्ठी इस् ।

[ग्राममभिनिविशते] 'विशन्तु प्रवेशने' (१४१५) विश्, अभि-निपूर्व० । वर्त्त० ते । 'तुदादेः शः' (३१४१८९) शप्र० → अ । 'निविशः' (३१३१२४) इत्यात्मनेपदम् ।

[ग्रामोऽभिनिविष्टः] अभिनिविश्यते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिव-भुजेः' (५१११९) क्तप्र० → त । 'यज-सृज-मृज-राज०' (२११८७) श० → ष० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (११३१६०) त० → ट० ।

[या या संज्ञा यस्मिन् यस्मिन् संज्ञिन्यभिनिविशते] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा, संपूर्व० । संज्ञानं = संज्ञा । 'उपसर्गादातः' (५१३१९०) अङ्प्र० । संज्ञा विद्यतेऽस्य । 'शिखादिभ्य इन्' (७१२१४) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८) आलोपः ।

[एतेषां शब्दानामेतेष्वर्थेष्वभिनिविष्टानाम्] अभिनिविशन्ते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिव-भुजेः' (५१११९) क्तप्र० । तेषाम् ।

[अर्थेऽभिनिविष्टः] अभिनिविशते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिव-भुजेः' (५१११९) क्तप्र० → त ॥छ॥

काला-ऽध्व-भाव-देशं वाऽकर्म चाऽकर्मणाम् ॥२१२१२३॥

[कालाऽध्वभावदेशम्] कालश्च अध्वा च भावश्च देशश्च = कालाऽध्वभावदेशम् । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (११४१५७) अम् ।

[अकर्म] न कर्म = अकर्म ।

[अकर्मणाम्] न विद्यते कर्म येषां तेऽकर्माणस्तेषाम् ।

[संवत्सरं स्वपिति, संवत्सरः सुष्यते] 'जिष्वपंक् शवे' (१०८८) ष्वप् । 'षः सोऽष्टयै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२१३१९८) स्वप् । वर्त्त० तिव् । 'रुत्पञ्चकाच्छिदयः' (४१४१८८) इट् । स्वप् वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३१४१७०) क्यप्र० → य । 'स्वपेर्यङ्-डे च' (४११८०) खृत् ।

+ मध्यमवृत्तौ - श० म० न्या० - अभिपूर्वश्चासौ निश्च = अभिनिः, अभिनेः परो विट् = अभिनिविट्, तस्य = अभिनिविशः ।

[दिवसं शेते, दिवसः शय्यते] 'शीङ्क् स्वप्ने' (११०५) शी । वर्त्त० ते । 'शीङ् एः शिति' (४।३।१०४) ए । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'क्डिति यि शय्' (४।३।१०५) शय् आदेशः ।

[योजनमास्ते, योजनमास्यते] 'युजुंपी योगे' (१४७६) युज् । युज्यते क्रोशादिभिरिति योजनम् । 'भुजि-पत्यादिभ्यः कर्मा-ऽपादाने' (५।३।१२८) अनट्प्र० → अन । 'आसिक् उपवेशने' (१११९) आस् । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य ।

[गोदोहमास्ते, गोदोह आस्यते] गो 'दुर्हीक् क्षरणे' (११२७) दुह् । गवां दोहः = गोदोहः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१९८) घञ्प्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।१४) गु० उ० → ओ० ।

[ओदनपाकं शेते, ओदनपाकः शय्यते] ओदन । 'डुपर्चीष् पाके' (८९२) पच् । ओदनस्य पचनं = ओदनपाकः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१९८) घञ्प्र० । 'ङिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'क्तेऽनितश्च-जोः क-गौ घिति' (४।१।१११) च० → क० ।

[क्रोशमधीते, क्रोशोऽधीयते] 'इङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० । 'दीर्घश्चि-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः । 'समानानां०' (१।२।१९) दीर्घः ।

[रात्रौ नृत्तं च द्रक्ष्यसि] 'नृतैच् नर्तने' (११५२) नृत् । नर्तनं = नृत्तम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र० → त । 'दृशुं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । भविष्यन्ती स्यसि । 'अः सृजि-दृशोऽकिति' (४।४।१११) अकारागमः । 'इवणदिरस्वे०' (१।२।२९) रत्वम् । 'यज-सृज-मृज-राज०' (२।१।८७) श० → ष० । 'ष-ढोः कस्सि' (२।१।६२) ष० → क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स० → ष० । क-षसंयोगे क्ष ।

[ग्रामेवासी] 'वसं निवासे' (९९९) वस् । ग्रामे वसतीत्येवंशीलो ग्राम(मे)वासी । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र० → इन् । 'ङिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याव्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'नाम्नो नोऽनहः' (२।१।९१) नलोपः । 'शय-वासि-वासेष्वकालात्' (३।२।२५) अलुप् समासः ।

[रात्रावधीतम्] 'इङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । अधीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'समानानां०' (१।२।१९) दीर्घः ।

[दिवसे भुक्तम्] 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भुज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७८) क्तप्र० → त । 'क्तेऽनितश्च-जोः क-गौ घिति' (४।१।१११) ज० → ग० (?) ('च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज० → ग०) । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) ग० → क० ।

[प्रासादे आस्ते] 'षद्लुं विशरण-गत्यवसादनेषु' (९६६) षद् । 'षः सोऽष्टयै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।१९८) सद्, प्रपूर्व० । प्रसीदन्त्यस्मिन् जनानां नयनमनांसीति प्रासादः । 'व्यञ्जनाद् घञ्' (५।३।१३२) घञ्प्र० → अ । 'घञ्युपसर्गस्य बहुलम्' (३।२।८६) दीर्घः । 'ङिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[शय्यायां शेते] 'शीङ्क् स्वप्ने' (११०५) शी । शय्यतेऽस्याम् । 'समज-निपत्-निषद्-शीङ्-सुग्-विदि-चरि-मनीणः' (५।३।१९९) क्यप्प्र० → य । 'क्डिति यि शय्' (४।३।१०५) शय् आदेशः ।

[गोदोहमासितः] 'आसिक् उपवेशने' (१११९) आस् । आस्यते स्म । 'श्लिष-शीङ्-स्था-ऽऽस-वस-जन-रुह-जू-भजेः क्तः' (५।१।९) क्तप्र० → त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् ।

[इदं गोदोहमासितम्] आस्यते स्माऽस्मिन्निति । 'अद्यर्थाच्चाऽऽधारे' (५।१।१२) क्तप्र० → त ।

[रात्रावुद्देशोऽधीतः] अधीयते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५११११) क्तप्र० → त ।

[आसितो मासः] आस्यते स्म । 'श्लिष-शीङ्-स्था-ऽऽस-वस-जन-रुह-जू-भजेः क्तः' (५१११९) क्तप्र० → त ।

[शयितः क्रोशः] शय्यते स्म । 'श्लिष-शीङ्-स्था०' (५१११९) क्तप्र० → त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणावेरिट्' (४१४३२) इट् । 'नामिनो गुणोऽविडति' (४३३१९) गु० ई० → ए० ॥छ॥

साधकतमं करणम् ॥२॥२॥२४॥

[साधकतमम्] राधं (१३०४) - 'साधंत् संसिद्धौ' (१३०५) साध् । साध्नुवन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३१४१२०) णिग्प्र० । साधयतीति । 'णक-तृचौ' (५११४८) णकप्र० । 'णेरनिटि' (४३३८३) णिग्लोपः । प्रकृष्टं साधकं = साधकतमम् । 'प्रकृष्टे तमप्' (७१३५) तमप्प्र० → तम । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (११४५७) अम् ।

कारकाऽव्यवधानेन, क्रियानिष्पत्तिकारकं ।

यद्वै(द्वा) विवक्षितं तेषु, कारणं तत् प्रकीर्तितम् ॥१॥

[दानेन भोगानाप्नोति] 'आप्लुंत् व्याप्तौ' (१३०७) आप् । वर्त० तिव् । 'स्वादेः श्नुः' (३१४७५) श्नुप्र० → नु । 'उ-श्नोः' (४३३२) गु० उ० → ओ० ॥छ॥

कर्माऽभिप्रेयः संप्रदानम् ॥२॥२॥२५॥

[कर्माऽभिप्रेयः] 'प्रीङ्च् प्रीतौ' (१२५३) प्री, अभिपूर्व० । कर्मणाऽभिप्रीयते यः सः = कर्माऽभिप्रेयः । 'य एच्चातः' (५११२८) यप्र० । 'नामिनो गुणोऽविडति' (४३३१९) गु० ई० → ए० ।

[संप्रदानम्] संप्रदीयतेऽस्मै इति संप्रदानम् । वाहुलकादनट्प्र० → अन । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (११४५७) अम् ।

[देवाय बलिं ददाति] 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । वर्त० तिव् । 'हवः शिति' (४१११२) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४११३९) ह्रस्वत्वम् ।

[याचकायार्थं प्रयच्छति] 'यमूं उपरमे' (३८६) यम्, प्रपूर्व० । वर्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३१४७१) श्व् । 'गमिषद्यमश्छः' (४१२१०६) म० → छ० । 'स्वरेभ्यः' (११३३०) द्वित्वम् । 'अघोषे०' (११३५०) छ० → च० ।

[राज्ञे कार्यमावेदयति] 'विदक् ज्ञाने' (१०९९) विद्, आङ्पूर्व० । आविदन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३१४१२०) णिग्प्र० । वर्त० तिव् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४३३४) गु० इ० → ए० ।

[श्राद्धाय निगल्हते] 'गल्हि कुत्सने' (८६१) गल्ह, निपूर्व० । वर्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३१४७१) श्व् ।

[युद्धाय सन्नहते] 'णहीच् बन्धने' (१२८५) ण्ह् । 'पाठे धात्वादेशो नः' (२३३९७) न्ह्, संपूर्व० । वर्त० ते । 'क्यः शिति' (३१४७०) क्यप्र० → य ।

[घ्नतः पृष्ठं ददाति] 'हनक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । हन्तीति घ्नन् । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५१२१२०) शतृप्र० → अत् । 'गम-हन-जन-खन-घसः स्वरेऽनङि विडति लुक्' (४१२४४) अलोपः । 'हनो ह्नो घ्नः' (२११११२) घ्नादेशः ॥छ॥

स्पृहेर्ष्याप्यं वा ॥२॥२॥२६॥

[स्पृहेर्ष्याप्यं वा] स्पृहि षष्ठी डस् । 'आप्लुंत् व्याप्तौ' (१३०७) आप्, विपूर्व० । विशेषेणाऽऽप्यते - प्राप्यत इति

व्याप्यम् । 'शकि-तकि-चक्ति-यति-शसि-सहि-यजि-भजि-पवर्गात्' (५११२९) यप्र० । वा प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३१२१७) सिलोपः ।

[पुष्पेभ्यः पुष्पाणि वा स्पृहयति] 'स्पृहण् ईप्सायाम्' (१९२८) स्पृह । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३१४१७) णिच्प्र० । 'अतः' (४१३१८२) अलोपः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७१) शव् । 'नामिनो गुणो' (४१३१९) गु० इ० → ए० । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) अय् ।

[पुष्पेभ्यः स्पृहते मैत्रेण] स्पृह । 'चुरादिभ्यो' (३१४१७) णिच्प्र० । 'अतः' (४१३१८२) अलोपः । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३१४१७०) क्यप्र० → य । णेरनिटि (४१३१८३) णिच्लोपः ।

[पुष्पेभ्यः स्पृहयितव्यम्] स्पृह । 'चुरादिभ्यो' (३१४१७) णिच्प्र० । 'अतः' (४१३१८२) अलोपः । 'तव्या-ऽनीयौ' (५११२७) तव्यप्र० । 'स्ताद्यशितो' (४१४१३२) इट् । 'नामिनो' (४१३१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) अय् ।

[पुष्पेभ्यः सुस्पृहम्] सुखेन स्पृहणं पूर्वम् । 'दुःस्वीषतः कृच्छ्र-ऽकृच्छ्रार्थात् खल्' (५१३१९३९) खल्प्र० → अ । 'अतः' (४१३१८२) अलोपः ।

[पुष्पेभ्यः स्पृहितो मैत्रः] स्पृहते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिव-भुजेः' (५१११९१) क्तप्र० । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४१४१३२) इट् । 'सेट्कयोः' (४१३१८४) णिच्लोपः ॥छ॥

क्रुध्-द्रुहेर्ष्या-ऽसूयार्थेय्यं प्रति कोपः ॥२१२१७॥

[क्रुध्द्रुहेर्ष्याऽसूयार्थेः] क्रुच्च द्रुह् च ईर्ष्या च असूया च = क्रुध्द्रुहेर्ष्याऽसूया, क्रुध्द्रुहेर्ष्याऽसूया अर्था येषां ते = क्रुध्द्रुहेर्ष्याऽसूयार्थास्तैः ।

[यं प्रति कोपः] यद् द्वितीया अम् । 'आ द्वेरः' (२११४१) द० → अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२१११९३) अलोपः । 'समानादमोऽतः' (११४१४६) अलोपः । प्रति प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३१२१७) सिलोपः । कोप प्रथमा सि ।

[मैत्राय क्रुध्यति] 'क्रुध्च् कोपे' (११८४) क्रुध् । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३१४१७२) श्यप्र० → य ।

[मैत्राय कुप्यति] 'कुपच् क्रोधे' (११९१) कुप् । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३१४१७२) श्यप्र० → य ।

[मैत्राय द्रुहति] 'द्रुहौच् जिघांसायाम्' (१२३९) द्रुह् । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३१४१७२) श्यप्र० → य ।

[मैत्रायाऽपचिकीर्षति] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ, अपपूर्व० । अपकर्तुमिच्छति । 'तुमर्हादि०' (३१४१२९) सन्प्र० । 'स्वर-हन०' (४१११०४) कृ । 'ऋतां विड्तीर्' (४१४१९६) किर् । 'सन्-यडश्च' (४१११३) किर्द्विः । 'व्यञ्जन०' (४१११४४) र्लोपः । 'क-डश्च-ञ्' (४१११४६) कि० → चि० । 'भ्वादेर्नामिनो' (२१११६३) दीर्घः । 'नाम्यन्तस्था०' (२१३१९५) षत्वम् ।

[मैत्रायाऽपकरोति] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ, अपपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कृग्-तनादेरुः' (३१४१८३) उप्र० । 'नामिनो गुणोऽकिडति' (४१३१९) गु० अर् । 'उ-श्नोः' (४१३१२) गु० उ० → ओ ।

[मैत्रायैर्ष्यति] 'ईर्ष्य ईर्ष्यार्थः' (४०२) ईर्ष्य् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यन०' (३१४१७१) शव् ।

[मैत्रायैर्क्ष्यति] 'ईर्क्ष्य ईर्ष्यार्थः' (४०१) ईर्क्ष्य् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७१) शव् ।

[मैत्राय सूक्ष्यति] 'सूक्ष्य ईर्ष्यार्थः' (४००) सूक्ष्य् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७१) शव् ।

[चैत्रायाऽसूयति]^५ 'असू मानसोपतापे' (१९९८) असू, सौत्रो (कण्ड्वादि) धातुः । 'धातोः कण्ड्वादेर्यक्' (३१४१८)

५ असू-असूग, इत्येके ।

यक्प्र० → य । । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७१) श्व् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[चैत्रमसूयति लिप्सया] 'डुलभिष्, प्राप्सौ' (७।८६) लभ् । लब्धुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र० । 'रभ-लभ-शक-पत-पदामिः' (४।१।२१) इत्वम् ।

[मैत्रायाऽसूयते] असू । 'धातोः कण्ड्वादेर्यक्' (३।४।८) यक्प्र० → य । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य ।

[मैत्रायैर्ष्यितव्यम्] ईर्ष्यते = ईर्ष्यितव्यम् । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० । 'स्ताद्यशितो' (४।४।३२) इट् ।

[मैत्रायाऽसूयितव्यम्] असूयते = असूयितव्यम् । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् ।

[मैत्राय दुरीर्ष्यम्] दुःखेनेर्ष्यते । 'दुःस्वीषतः कृच्छ्र-ऽकृच्छ्रार्थात् खल्' (५।३।१३९) खल्प० → अ । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[मैत्राय दुरसूयम्] दुःखेनाऽसूयते । 'दुःस्वीषतः कृच्छ्र-ऽकृच्छ्रार्थात् खल्' (५।३।१३९) खल्प० → अ । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[मैत्रायैर्ष्यितश्चैत्रः] ईर्ष्यति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक०' (५।१।११) कप्र० → त । 'स्ताद्यशितो' (४।४।३२) इट् ।

[मैत्रायाऽसूयितः] असूयति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) कप्र० → त । 'स्ताद्यशितो' (४।४।३२) इट् ।

[चौरस्य द्विषन्] चौरस्येत्यत्र 'द्विषो वाऽतुशः' (२।२।८४) इत्यनेन कर्मणि षष्ठी । 'द्विषोक् अप्रीतौ' (१।१।२६) द्विष् । द्वेष्यति । 'सुग् द्विषार्हः सत्रि-शत्रु-स्तुत्ये' (५।२।२६) अतुश्र्प्र० → अत् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'दीर्घड्याब्' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः ॥छ॥

नोपसर्गात् क्रुद्-द्रुहा ॥२।२।२८॥

[नोपसर्गात् क्रुद्द्रुहा] न प्रथमा सि । उपसर्ग पञ्चमी डसि । क्रुध् च द्रुह् च = क्रुद्द्रुह्, तेन ।

[मैत्रमभिकुध्यति] 'क्रुधञ् कोपे' (१।१।८४) क्रुध्, अभिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य ।

[मैत्रमभिद्रुहति] 'द्रुहोच् जिघांसायाम्' (१।२।३९) द्रुह्, अभिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य ॥छ॥

अपायेऽवधिरपादानम् ॥२।२।२९॥

[अपाये] 'अयि गतौ' (७।९०) अय् अपपूर्व० । अपायनमपायः । 'भावाऽकर्त्राः' (५।३।१९) घञ्प्र० → अ । 'जिगति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिस्तस्मिन् ।

[अवधिः] 'डुधाङ्क् धारणे च' (१।१।३९) धा, अवपूर्व० । अवधानमवधिः । 'उपसर्गाद् दः किः' (५।३।८७) किप्र० → इ । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।१९४) आलोपः ।

[अपादानम्] 'डुधाङ्क् दाने' (१।१।३८) दा, अप-आङ्पूर्व० । अपादीयते यस्मात् । 'भुजि-पत्यादिभ्यः कर्मा-ऽपादाने' (५।३।१२८) अनट्प्र० → अन ।

P ५ अवधीयते = अवधिः ।

[सार्धाद्धीनः] 'ओहांक् त्यागे' (११३१) हा । जहाति सार्थश्चैत्रं, स एवं विवक्षिते नाऽहं जहामि किन्तु हीयते स्म । 'गत्यर्थाऽकर्मक-पिव-भुजेः' (५११११) क्तप्र० । 'ईर्व्यञ्जनेऽयपि' (४१३१९७) आ० → ई० । 'सूयत्याद्योदितः' (४१२१७०) त० → न० । 'ततो हश्चतुर्थः' (११३१३) ही० → धी० ।

[वृक्षात् पर्ण पतति] 'पत्तु गतौ' (९६२) पत् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७१) शव् ।

[धावतोऽश्वात् पतितः] 'सृं गतौ' (२५) सृ । वेगेन सरतीति । वेगे सत्तर्धाव्' (४१२१९०७) धाव् आदेशः । 'शत्रानशा०' (५१२१२०) शतृप्र० → अत् । पञ्चमी डसि ।

[पततो देवदत्ताद् धावत्यश्वः] पततीति । 'शत्रानशा०' (५१२१२०) शतृप्र० → अत् । पञ्चमी डसि ।

[सांकाश्यकेभ्यः पाटलिपुत्रका अभिरूपतराः] संकाश । संकाशेन निर्वृत्तम् । 'सुपन्थ्यादेर्ज्यः' (६१२१८४) ज्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्जिति तद्धिते' (७१४१९) वृद्धिः । सांकाश्ये भवाः । 'प्रस्थ-पुर-वहान्त-योपान्त्य-धन्वार्थात्' (६१३१४३) अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८) अलोपस्तेभ्यः । पाटलिपुत्र मांडियइ । पाटलिपुत्रे भवाः । 'रोपान्त्यात्' (६१३१४२) अकञ्प्र० → अक । प्रकृष्टा अभिरूपाः = अभिरूपतराः । द्वयोर्विभज्ये च तरप्' (७१३१६) तरप्प्र० → तर ।

बुद्ध्या समीहितैकत्वान्, पञ्चालान् कुरुभिर्यदा ।

बुद्ध्या विभजते वक्ता, तदाऽपायः प्रतीयते ॥

समीहितं एकत्वं येषां ते, तान् ।

[अधर्माज्जुगुप्सते] 'गुपि गोपन-कुत्सनयोः' (७६३) गुप् । 'गुप्-तिजो गर्हा-क्षान्तौ सन्' (३१४१५) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४१११३) गुप् द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४१११४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ग-होर्जः' (४१११४०) ग० → ज० । वर्त्त० ते ।

[धर्मात् प्रमाद्यति] 'मदैच् हर्षे' (१२३६) मद्, प्रपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३१४१७२) श्यप्र० → य । 'शम्सप्तकस्य श्ये' (४१२१११) दीर्घः ।

[चौरेभ्यस्त्रायते] 'त्रैङ् पालने' (६०५) त्रै । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७१) शव् । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) आय् । कश्चित् सुहृद् यदीमं चौराः पश्येयुर्नूनमस्य धनमपहरेयुरिति बुद्ध्या तं चौरैः संयोज्य तेभ्यो निवर्तयतीत्यपाय एव ।

'दृशुं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । सप्तमी युस् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३१४१७१) शव् । 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४१२१९०८) पश्य । 'याम्-युसोरियमियुसौ' (४१२१९२३) इयुस् । 'अवर्णस्येवर्णादिनैदोदरल्' (११२१६) अ० → ए० । 'ह्रंग् हरणे' (८८५) ह्र, अपपूर्व० । सप्तमी युस् । 'कर्त्तर्य०' (३१४१७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४१३१९) गु० अर् । 'याम्-युसोरियमियुसौ' (४१२१९२३) इयुस् आदेशः । 'अवर्णस्येवर्णादिनैदोदरल्' (११२१६) अ० → ए० । 'वृतूङ् वर्तने' (९५५) वृत्, निपूर्व० । निवर्तमानं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३१४१२०) णिग्प्र० । वर्त्त० ते (तिव्) । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४१३१९) गु० ए ।

[अध्ययान् पराजयते] 'इङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । अधीयतेऽध्ययनम् । 'अनट्' (५१३१९२४) अनट्प्र० → अन । 'नामिनो' गुणो० (४१३१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) अय् । तस्मात् । 'जिं अभिभवे' (८) जि, परापूर्व० । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४१३१९) गुणु ए । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) अय् । 'परा-वेर्जः' (३१३१२८) आत्मनेपदम् ।

[यवेभ्यो गां रक्षति] गो द्वितीया अम् । 'आ अम्-शसोऽता' (१।४।७५) आ ।

[कूपान्धं वारयति] 'वृग्त् वरणे' (१२९४) वृ । वृण्वन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५९) वृ० आर् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[उपाध्यायादन्तर्धत्ते] 'डुधांग्क् धारणे च' (११३९) धा, अन्तरपूर्व० । वर्त्त० ते । 'हवः शिति' (४।१।१२) धा द्विर्वचनु । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् । 'द्वितीय-तुर्ययोः पूर्वो' (४।१।४२) ध० → द० । 'धागस्तथोश्च' (२।१।७८) द० → ध० । 'शनश्चाऽऽतः' (४।२।९६) आलोपः । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) ध० → त० ।

[शुद्धाच्छरो जायते] 'जनैचि प्रादुर्भावे' (१२६५) जन् । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'जा ज्ञा-जनोऽत्यादौ' (४।२।१०४) जा । "नाऽत्यन्ताय निष्क्रामन्ति सन्ततत्वादन्त्याऽन्यप्रादुर्भावाद् वा" । अत्यन्ताय । 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४९) अम् । 'अव्ययस्य' (३।२।७) अम्लोपः ।

[हिमवतो गङ्गा प्रभवति] हिमं विद्यते यस्याऽसौ हिमवान् । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मत्तुः' (७।२।१९) मत्तुप्र० → मत् । 'मावर्णान्तोपान्ता०' (२।१।९४) म० → व० । "नाऽत्यन्तमवक्रामन्ति सन्ततत्वादन्त्याऽन्यप्रादुर्भावाद् वा" 'क्रमू पादविक्षेपे' (३।८।५) क्रम्, अपपूर्व० । वर्त्त० अन्ति । 'कर्त्तर्यन०' (३।४।७९) शव् । 'क्रमो दीर्घः परस्मै' (४।२।१०९) दीर्घः ।

[वलभ्याः शत्रुञ्जयः षड् योजनानि षट्सु वा योजनेषु भवति] 'जिं अभिभवे' (८) जि, शत्रुपूर्व० रागुपूर्व० । रागादिशत्रून् जयतीति शत्रुञ्जयः । 'भृ-वृ-जि-तृ-तप-दमेश्च नामिन्' (५।१।११२) खप्र० → अ । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१९) गु० ए० । 'खित्यनव्ययाऽरुषो मोऽन्तो ह्रस्वश्च' (३।२।१११) मोऽन्तः ।

[कार्तिक्या आग्रहायणी मासे] कृत्तिकाभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्तकालोऽपि कृत्तिका । 'चन्द्रयुक्तात् काले लुप् त्वप्रयुक्ते' (६।२।६) अण्प्र० → अ । अनेनैव अण्लोपः । कृत्तिका मांडियइ । कृत्तिकाभिर्युक्ता पूर्णि ? (पौर्ण)मासी । 'चैत्री-कार्तिकी-फाल्गुनी-श्रवणाद् वा' (६।२।१००) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेऽङ्गिति तद्धिते' (७।४।१९) वृ० आर् । 'अणजेयेकण्-नञ्-सञ्-टिताम्' (२।४।२०) डीप्र० । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपस्तस्याः । अग्रं हायनमस्य = अग्रहायणः । अग्रहायन(ण)मेव = अ(आ)ग्रहायणी । 'प्रज्ञादिभ्योऽण्' (७।२।१६५) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'पूर्वपदस्थान्नाम्यगः' (२।३।६४) णत्वम् ।

[माथुराः पाटलिपुत्रकेभ्य आढ्यतराः] मथुरा । मथुरायां भवाः = माथुराः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अन्त्यस्वरादिलोपः । प्रथमा जस् । पाटलिपुत्रे भवाः = पाटलिपुत्रकाः । 'रोपान्त्यात्' (६।३।४२) अकञ्प्र० । इमे आढ्याः, इमे आढ्याः, अमीषां मध्ये इमे पकृष्टा आढ्याः = आढ्यतराः । 'द्वयोर्विभज्ये च तरप्' (७।३।६) तरप्प्र० → तर । प्रथमा जस् ।

[अधर्मेण जुगुप्सते] 'जुगुप्सते' पूर्ववत् ।

[मौर्ख्येण प्रमाद्यति] 'मदैच् हर्षे' (१२३६) मद्, प्रपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य । 'शम्सप्तकस्य श्ये' (४।२।१११) दीर्घः ।

[चौरैर्बिभेति] 'जिभीक् भये' (११३२) भी । वर्त्त० तिव् । 'हवः शिति' (४।१।१२) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् । 'द्वितीय-तुर्ययोः पूर्वो' (४।१।४२) भ० → व० । 'नामिनो गुणोऽङ्गिति' (४।३।१९) गु० ए । छ।

क्रियाऽऽश्रयस्याऽऽधारोऽधिकरणम् ॥२॥२॥३०॥

[क्रियाऽऽश्रयस्य] 'श्रिग् सेवायाम्' (८८३) श्रि, आङ्पूर्व० । आश्रयणमाश्रयः । 'भूश्रयदोऽल्' (५१३।२३) अल्प्र०
→ अ । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४१३।१९) गु० ए० । 'एदैतोऽयाय्' (१२।२३) अय् । क्रियाया आश्रयः = क्रियाऽऽश्रयस्तस्य ।

[आधारः] 'धृग् धारणे' (८८७) धृ, आङ्पूर्व० । ५ आधियेते कर्तृ-कर्मणी अस्मिन्नित्याधारः । 'न्याया-ऽवाया-
ऽध्यायोद्याव-संहारा-ऽवहारा-ऽऽधार-दार-जारम्' (५१३।१३४) आधारनिपातः ।

[अधिकरणम्] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ, अधिपूर्व० । + अधिक्रियतेऽनेनेति । 'करणा-ऽऽधारे' (५१३।१२९)
अनट्प्र० → अन । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४१३।१९) गु० अर् ।

[वैषयिकम्] अनन्यत्र भावः = विषयः, तस्मै प्रभवति = वैषयिकम् । 'तस्मै योगादेः शक्ते' (६।४।९४) इकण्प्र० ।
'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः वि० → वै० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[औपश्लेषिकम्] एकदेशमात्रसंयोगः = उपश्लेषः, तत्र भवमौपश्लेषिकम् । 'अध्यात्मादिभ्य इकण्' (६।३।७८)
इकण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः उ० → औ० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[सामीप्यकम्] यद् आधेये(य)सन्निधिमात्रेण क्रियाहेतुस्तत् = सामीप्यकम् । 'भेषजादिभ्यष्टयण्' (७।२।१६४)
टयणन्तात् 'यावादिभ्यः कः' (७।३।१५) कप्र० ।

[नैमित्तिकम्] निमित्तमेव = नैमित्तिकम् । 'विनयादिभ्यः' (७।२।१६९) इकण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९)
वृद्धिः नि० → नै० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[आतपे क्लाम्यति] 'क्लमूच् ग्लानौ' (१२३।७) क्लम् । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य ।
'ष्ठिवू-क्लम्वाऽऽचमः' (४।२।११०) दीर्घः ।

[औपचारिकम्] उपचारे भवमौपचारिकम् । 'अध्यात्मादिभ्य इकण्' (६।३।७८) इकण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०'
(७।४।१९) वृद्धिः उ० → औ० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ॥छ॥

नाम्नः प्रथमैक-द्वि-बहौ ॥२॥२॥३१॥

[नाम्नः] 'णमं प्रहृत्वे' (३८८) णम् । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।१७) नम् । नमति = प्रहीभवति जनोऽनेनेति
नाम । 'सात्मन्नात्मन्-वेमन्-रोमन्-क्लोमन्-ललामन्-नामन्-पाप्मन्-पक्षमन्-यक्षमन्निति' (उणा० ९१६) इत्यादिना निपातः ।
तस्मात् ।

[प्रथमैकद्विबहौ] प्रथमा । प्रथमा सि । ५५ एका च द्वौ च बहवश्च = एकद्विबहु, तस्मिन् । 'डिडौ' (१।४।२५)
औ । सूत्रत्वात् क्लीबत्वम् ।

[कारकः] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । करोतीति कारकः । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० । 'नामिनोऽकलि-ह्लेः'
(४।३।५९) वृद्धिः आर् ।

P ५ आधियन्ते यस्मिन् क्रिया इत्याधारः । 'भावा-ऽकर्त्राः' (५।३।१९८) घञ्प्र० । प्रथमा सि ।

P + अधिक्रियतेऽधिकरणम् । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० । 'नामिनो गुणो' (४।३।१९) गु० अर् । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्'
(१।४।५७) अम् ।

P ५५ एकश्च द्वौ च बहवश्च ।

[पाचकः] 'डुपचीष् पाके' (८९२) पच् । पचतीति पाचकः । 'णक-तृचौ' (५११४८) णकप्र० । 'ङिणति' (४३१५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[दण्डी] दण्डो विद्यते यस्याऽसौ दण्डी । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७१२१६) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८) अलोपः । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (११४१८७) दीर्घः ।

[विषाणी] विषाण 'नासिकोदरोष्ठ-जङ्घ-दन्त-कर्ण-शृङ्ग-ऽङ्ग-गात्र-कण्ठत्' (२१४३९) डीप्र० । 'अस्य इयां लुक्' (२१४१८६) अलोपः ।

[पञ्चालाः] पञ्चालेषु भवाः = पञ्चालाः (?) पञ्चालानां राष्ट्रस्य राजानः, पञ्चालस्य राज्ञोऽपत्यानि वा । 'राष्ट्र-क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्विरञ्' (६११११४) अञ्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६१११२४) अञ्लोपः ।

स्वार्थस्य व्यवच्छेद्यमित्यत्र 'कर्तरि' (२१२१८६) षष्ठी स्वार्थेन व्यवच्छिद्यते, शक्त्यादीत्यत्राऽऽविशब्दात् स्वार्थादिपरिग्रहः, यस्यां त्यादिभिरित्यवतीति तिवादयो विभक्तयः, आदिशब्दात् कृत्-तद्धित-समासाः, व्यतिरेकविभक्तय इति नामार्थान् अतिरेके आधिक्ये द्वितीयाद्या व्यतिरेकविभक्तयः, तत्पूर्वके(क)संबध इति क्रियाकारकपूर्वकः ।

[स्नानीयं चूर्णम्] 'ष्णांक् शौचे' (१०६४) ष्णा । 'षः सोऽष्टयै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२१३१९८) ष्णा । स्नानं क्रियतेऽनेन स्नानीयः । बाहुलकादनीयप्रत्ययः ।

[दानीयो ब्राह्मणः] 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । दीयतेऽस्मै इति दानीयः । बाहुलकादनीयप्रत्ययः ।

[गोघ्नोऽतिथिः] गो 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । गौर्हन्यतेऽस्मै आगताय बाहुलकाद् 'ब्रह्माऽऽदिभ्यः' (५११८५) ट्क्प्र० → अ । 'गम-हन-जन-खन-घसः स्वरेऽनडिं क्विडति लुक्' (४१२१४४) अलोपः । 'हनो ह्नो घ्नः' (२११११२) घ्नादेशः ।

[प्रसवणो गिरिः] इं (११) - हुं (१२) - हुं (१३) - शुं (१४) - 'सुं गतौ' (१५) सु, प्रपूर्व० । प्रसवति जलमस्मादिति प्रसवणः । 'भुजि-पत्याविभ्यः कर्मा-ऽपादाने' (५१३१२८) अनट्प्र० → अन । 'नामिनो गुणोऽक्विडति' (४३३१९) गु० उ० → ओ० । 'ओदौतोऽवाव्' (११२१२४) अव् ।

[भयानको व्याघ्रः] 'जिर्भीक् भये' (११३२) भी । विभेति जनोऽस्मादिति भयानकः । 'शी-भी-राजेश्चानकः' (उणा० ७१) आनकप्र० । 'नामिनो गुणो' (४३३१९) गु० ई० → ए० । 'एदौतोऽयाव्' (११२१२३) अय् ।

[स्थानीयं नगरम्] 'ष्ठां गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठा । 'षः सोऽष्टयै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२१३१९८) ष्ठा । 'निमित्ताऽभावे नैमित्तिकस्याऽप्यभावः' न्या० सं० (११२९) ष्ठा । तिष्ठन्ति जना अस्मिन्निति स्थानीयम् । बाहुलकादनीयप्र० ।

[गोदोहनी पारी] गावो दुहन्तेऽस्यामिति गोदोहनी । 'करणा-ऽऽधारे' (५१३१२९) अनट्प्र० → अन । 'अणजेयेकण्-नञ् - सञ् - टिताम्' (२१४१२०) डीप्र० । 'अस्य इयां लुक्' (२१४१८६) अलोपः ॥छा॥

आमन्त्र्ये ॥२१२३२॥

[आमन्त्र्ये] 'मन्त्रिण् गुप्तभाषणे' (१८४०) मन्त्र । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३१४११७) णिच्प्र० । 'अतः' (४३३१८२) अलोपः । आमन्त्र्यते इत्यामन्त्र्यम् । 'य एच्चातः' (५११२८) यप्र० । 'णेरनिटि' (४३३१८३) णिच्लोपस्तस्मिन् ।

[हे देवदत्त !] तेन देवदत्तशब्देन देवदत्तत्वेन वा सह संबंधस्तत्संबंधः, प्रसिद्धस्तत्संबंधो यस्य हे देवदत्त ! । प्रथमा सि । 'अदेतः स्यमोर्लुक्' (११४१४४) स्तिलोपः ।

[हे पचन् !] 'डुपचीष् पाके' (८९२) पच् । पचतीति पचन् । 'शत्रानशावेप्यति तु सस्यौ' (५१२१२०) शतृप्र०

→ अत् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (११४१७०) नोऽन्तः । 'दीर्घड्याब्' (११४१४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२११८९) तलोपः ।

[हे पचमान !] पचते = पचमानस्तस्य संबोधनं हे पचमान ! । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५१२१२०) आनशूप्र०

→ आन । 'अतो म आने (४१४१९९४) मोऽन्तः । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व' (३१४१७९) श्व । प्रथमा सि । 'अदेतः स्यमोर्लुक्' (११४१४४) सिलोपः ॥छ॥

गौणात् समया-निकषा-हा- धिगन्तरा-ऽन्तरेणा-ऽति-येन-तेनैद्वितीया ॥२॥२॥३३॥

[गौणात्] गौण पञ्चमी डसि ।

[समयानिकषाहाधिगन्तराऽन्तरेणाऽतियेनतेनैः] समया च निकषा च हा च धिग् च अन्तरा च अन्तरेण च अति च येन च तेन च = समया....., तैः ।

[द्वितीया] द्वि । द्वयोः पूरणी । 'द्वेस्तीयः' (७११९६५) तीयप्र० । 'आत्' (२१४१९८) आप्र० → आ ।

[येन पश्चिमां गतः] येन लक्षणे पश्चिमां लक्ष्यीकृत्य गतः ।

[तेन पश्चिमां नीतः] तेन लक्षणे पश्चिमां लक्ष्यीकृत्य नीतः ।

[अन्तरा गार्हपत्यमाहवनीयं च वेदिः] गृहपतिना संयुक्तः । 'हृद्य-पद्य-तुल्य-मूल्य-वश्य-पथ्य-वयस्य-धेनुष्या- गार्हपत्य-जन्य-धर्म्यम्' (७११९९) इत्यनेन निपातः ॥छ॥

द्वित्वेऽधो-ऽध्युपरिभिः ॥२॥२॥३४॥

[द्वित्वे] द्वि । द्वयोर्भावः = द्वित्वम् । 'भावे त्व-तल्' (७११५५) त्वप्र० । तस्मिन् ।

[अधोऽध्युपरिभिः] अधश्च अधिश्च उपरिश्च = अधोऽध्युपरयस्तैः ।

[अधोऽधो ग्रामं ग्रामाः] अधस् प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३१२१७) सिलोपः । 'सामीप्येऽधोऽध्युपरि' (७१४१७९) द्वित्वम् ।

[अधः प्रासादस्य] 'षद्लुं विशरण-गत्यवसादनेषु' (९६६) षद् । 'षः सोऽष्टयै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२१३१९८) सद्, प्रपूर्व० । प्रसीदन्ति अस्मिन् जगज्जननयनमनांसीति प्रासादः । 'व्यञ्जनाद् घञ्' (५१३१९३२) घञ्प्र० । 'घञ्युपसर्गस्य बहुलम्' (३१२१८६) प्रशब्दस्य दीर्घः । 'ङिति'(४१३१५०) उपान्त्यवृद्धिः । तस्य ॥छ॥

सर्वाभया-ऽभि-परिणा तसा ॥२॥२॥३५॥

[सर्वाभयाऽभिपरिणा] सर्वश्च उभयश्च अभिश्च परिश्च = सर्वाभयाऽभिपरि, तेन = सर्वाभयाऽभिपरिणा । 'अनामस्वरे नोऽन्तः' (११४१६४) नोऽन्तः ।

[तसा] तस् तृतीया टा ।

[सर्वतो ग्रामं वनानि] सर्व । सर्वस्मात् = सर्वतः । 'किमद्वयादि-सर्वाद्यवैपुल्यबहोः पित् तस्' (७१२१८९) तस्प्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३१२१७) सिलोपः । वन प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (११४१५५) शि० → इ० । 'स्वराच्छौ' (११४१६५) नोऽन्तः ।

[उभयतो ग्रामं वनानि] उभय । उभयस्मात् = उभयतः । 'किमद्वयादिसर्वाद्य' (७१२१८९) तस्प्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३१२१७) सिलोपः । वन प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (११४१५५) शि० → इ० । 'स्वराच्छौ' (११४१६५) नोऽन्तः ।

[अभितो ग्रामं क्षेत्राणि] उभयस्मात् = अभितः । 'पर्यभेः सर्वोभये' (७।२।८२) तस्प्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[परितो ग्रामं क्षेत्राणि] सर्वस्मात् = परितः । 'पर्यभेः सर्वोभये' (७।२।८२) तस्प्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ॥७॥

लक्षण-वीप्स्येत्थम्भूतेष्वभिना ॥२।२।३६॥

[लक्षणवीप्स्येत्थम्भूतेष्वभिना] इत्थमग्रे 'भू सत्तायाम्' (१) भू । इत्थम्भवति स्माऽस्मिन् मात्रादाविति । 'अद्यथाच्चाधारे' (५।१।१२) क्तप्र० → त । लक्षणं च वीप्स्यं च इत्थम्भूतश्च = लक्षणवीप्स्येत्थम्भूतास्तेषु । अभि तृतीया टा । 'टः पुंसि ना' (१।४।२४) टा० → ना० । 'इवणादि०' (१।२।२१) वत्वम् ।

[वृक्षमभि विद्योतते विद्युत्] वृक्ष द्वितीया अम् । अभि प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । 'द्युति दीप्तौ' (९३७) द्युत्, विपूर्व० । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७१) श्व् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० उ० → ओ० । 'द्युति दीप्तौ' (९३७) द्युत्, विपूर्व० । विद्योतनं = विद्युत् । 'क्रुत्-संपदादिभ्यः क्विप्' (५।३।११४) क्विप्प्र०(?) । ('दिद्युद्-ददृद्' (५।२।८३) क्विप्प्र०) । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः (?) ।

[वृक्षं वृक्षमभि सेकः] वृक्ष(२), अभि प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । 'षिचीत् क्षरणे' (१३२१) षिच् । 'षः सोऽष्टयै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सिच् । सेचनं = सेकः । 'भावाऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० इ० → ए० । 'क्तेऽनितश्च-जोः क-गौ घिति' (४।१।१११) च० → क० ।

[साधुर्देवदत्तो मातरमभि] मातृ द्वि० अम् । 'तृ-स्वसृ-नप्तृ-नेष्टृ०' (१।४।३८) आर् ।

अभिना साध्यसाधनभावसंबंधो द्योत्यते ।

[यदत्र ममाऽभि स्यात् तद् दीयताम्] 'असक् भुवि' (११०२) अस् । सप्तमी यात् । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः । 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । पञ्चमी ताम् । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'ईर्व्यञ्जनेऽयपि' (४।३।९७) आ० → ई० ॥७॥

भागिनि च प्रति-पर्यनुभिः ॥२।२।३७॥

[भागिनि] 'भर्जी सेवायाम्' (८९५) भज् । भजनं = भागः । 'भावाऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० । 'णिगिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'क्तेऽनितश्च-जोः क-गौ घिति' (४।१।१११) ज० → ग० । भागोऽस्याऽस्तीति भागी । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपस्तस्मिन् ।

[प्रतिपर्यनुभिः] प्रतिश्च परिश्च अनुश्च = प्रतिपर्यनवस्तैः ।

[यदत्र मां प्रति, मां परि, मामनु स्यात् स दीयताम्] अस्मद् 'लोकात्' (१।१।३) अद् अग्रे विश्लेषियद् । द्वितीया अम् । 'त्व-मौ प्रत्ययोत्तरपदे चैकस्मिन्' (२।१।११) म० । 'अमौ मः' (२।१।१६) म० । 'युष्मदस्मदोः' (२।१।६) द० → आ० । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । प्रति प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । 'असक् भुवि' (११०२) अस् । सप्तमी यात् । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः । तद् प्रथमा सि । 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । पञ्चमी ताम् । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० । 'ईर्व्यञ्जनेऽयपि' (४।३।९७) आ० → ई० ।

[वृक्षं प्रति, वृक्षं परि, वृक्षमनु विद्योतते विद्युत्] विद्युत् प्रथमा सि । 'दीर्घड्या०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[वृक्षं वृक्षं प्रति, वृक्षं वृक्षं परि, वृक्षं वृक्षमनु सेचनम्] 'षिचीत् क्षरणे' (१३२१) षिच् । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८)

सिच् । सिच्यतेऽनेनेति सेचनम् । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र० → अन । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० इ० → ए० ।

[अनु वनस्याऽऽशर्निर्गता] अम् (३९२) - द्रम् (३९३) - हम् (३९४) - मीम् (३९५) - 'गम्लुं गतौ' (३९६) गम् । गच्छतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशोऽनेहसश्च सेर्डाः' (१।४।८४) सि० → डा० → आ० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ॥छ॥

हेतु - सहार्थेऽनुना ॥२।२।३८॥

[हेतुसहार्थे] सह लक्षणोऽर्थो यस्य सः = सहार्थः, हेतुश्च सहार्थश्च = हेतुसहार्थस्तस्मिन् ।

[अनुना] अनु तृतीया टा । 'टः पुंसि ना' (१।४।२४) टा० → ना० ।

[जिनजन्मोत्सवमन्वागच्छन् सुराः] जिनस्य जन्म = जिनजन्म । जिनजन्मनि उत्सवः = जिनजन्मोत्सवस्तम् । अनु प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । अम् (३९२) - द्रम् (३९३) - हम् (३९४) मीम् (३९५) - 'गम्लुं गतौ' (३९६) गम्, आङ्पूर्व० । हास्तनी अन् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् । 'गमिषद्यमश्छः' (४।२।१०६) म० → छ० । 'स्वरेभ्यः' (१।३।३०) द्वित्वम् । 'अघोपे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) छ० → च० । 'लुगस्या०' (२।१।११३) अलोपः ।

[पर्वतमन्ववसिता सेना] पर्वत द्वि० अम् । अनु प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । 'षिंगट् बन्धने' (१२८७) षि । 'षः सोऽष्ट्वै-ष्ट्विष्व-ष्वष्कः' (२।३।९८) सि, अवपूर्व० । अवसिनोति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११९) क्प्र० → त । 'आत्' (२।४।१८) आप् । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ॥छ॥

उत्कृष्टेऽनूपेन ॥२।२।३९॥

[उत्कृष्टेऽनूपेन] उत्कृष्ट सप्तमी डि । अनुश्च उपश्च = अनूपं, तेन ।

[उपोमास्वातिं सङ्ग्रहीतारः] उप अव्यउ । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । ५ उमा-कीर्तिः स्वातिरिवोज्ज्वला यस्याऽसौ, तम् । 'ग्रहीश् उपादाने' (१।५।१७) ग्रह्, संपूर्व० । संगृह्णन्तीत्येवंशीलाः । 'तृन् शील-धर्म-साधुषु' (५।२।२७) तृन्प्र० → तृ । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'गृह्णोऽपरोक्षायां दीर्घः' (४।४।३४) दीर्घत्वम् । 'तृ-स्वसृ-नप्तृ-नेष्टृ०' (१।४।३८) आर् ।

[उप जिनभद्रक्षमाश्रमणं व्याख्यातारः] 'ख्यांक् पथने' (१०७९) ख्या, वि-आङ्पूर्व० । व्याख्यान्तीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० → तृ । प्रथमा जस् । 'तृ-स्वसृ-नप्तृ-नेष्टृ०' (१।४।३८) आर् ॥छ॥

कर्मणि ॥२।२।४०॥

[कर्मणि] कर्मन् सप्तमी डि ।

[आदित्यं पश्यति] 'दृशूं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् । 'श्रौति-कुवु-धिवु०' (४।२।१०८) पश्य ।

[अहिं लङ्घयति] रघुङ् (६३७) - 'लघुङ् गतौ' (६३८) लघ् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । लङ्घमानं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१९) गु० ए० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

P ५ उमा - जननी, स्वातिः - पिता यस्य सः = उमास्वातिः, तम् ।

[ग्रामं गच्छन् वृक्षमूलान्युपसर्पति] 'सृप्तुं गतौ' (३४९) सृप्, उपपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।१४) गु० अर् ।

[अजां नयति ग्रामम्] 'णीग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नी । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७९) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (९।२।२३) अय् ।

[गां दोग्धि पयः] गो द्वितीया अम् । 'आ अम्-शसोऽता' (९।४।७५) आ । 'दुर्हीक् क्षरणे' (९९२७) दुह् । वर्त्त० तिव् । 'लघोरुपान्त्य०' (४।३।१४) गु० ओ । 'भ्वादेर्दादेर्घः' (२।१।८३) ह० → घ० । 'अधश्चतुर्थात् त-थोर्घः' (२।१।७९) त० → ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (९।३।४९) घ० → ग० । पयस् द्वि० अम् । 'अनतो लुप्' (९।४।५९) अम्लोपः ।

[शत्यः पटः] शत । शतेन क्रीतः । 'शतात् केवलादतस्मिन् येकौ' (६।४।१३९) यप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[आरूढवानरो वृक्षः] 'रुहं जन्मनि' (९८८) रुह्, आङ्पूर्व० । आरूढ्यते स्म । 'श्लिष-शीङ्-स्था-ऽऽस-वस-जन-रुह-जू-भजेः क्तः' (५।१।९) क्तप्र० → त । 'हो धुट्-पदान्ते' (२।१।८२) ह० → ढ० । 'अधश्चतुर्थात् त-थोर्घः' (२।१।७९) त० → ध० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (९।३।६०) ध० → ढ० । 'ढस्तङ्ढे' (९।३।४२) ढलोपः-पूर्वस्य दीर्घः ।

[दात्रेण लुनाति] 'दांक् लवने' (९०७०) दा । दायतेऽनेनेति । 'नी-दाक्-शसू-यु-युज-स्तु-तुद-सि-सिच-मिह-पत-पा-नहस्त्रट्' (५।२।८८) त्रट्प्र० → त्र, तेन ।

[दानीयाय ददाति] 'डुदांक् दाने' (९९३८) दा । दीयतेऽस्मै आगताय । बाहुलकादनीयप०, तस्मै ।

[भीमाद् विभेति] 'जिभीक् भये' (९९३२) भी । विभेति अस्मादिति भीमः । 'भीमादयोऽपादाने' (५।१।१४) इति, 'भियः षोऽन्तश्च वा' (उणा० ३४४) किद् मप्र० ।

[ओदनः पक्त्वा भुज्यते देवदत्तेन] 'डुपचीष् पाके' (८९२) पच् । पचनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप → त्वा । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० ।

[कृतपूर्वी कटम्] कृतः(तं) पूर्व कटोऽनेनेति कृतपूर्वी । 'पूर्वमनेन सादेश्चेन्' (७।१।१६७) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[भुक्तपूर्वी ओदनम्] भुक्तं पूर्व ओदनोऽनेनेति । 'पूर्वमनेन सादेश्चेन्' (७।१।१६७) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

ननु गौणान्नाम्नः कर्मणि द्वितीयेत्युक्तम्, अजां नयति ग्राममित्यादौ तु ग्रामाद्यपेक्षया अजादेः प्रधानत्वान्न ततो द्वितीया प्राप्नोतीत्याह- इह चेति ॥छ॥

क्रियाविशेषणात् ॥२।२।४९॥

[क्रियाविशेषणात्] क्रियाया विशेषणं = क्रियाविशेषणं, तस्मात् ।

[ओदनस्य शोभनं पक्त्वा] 'डुपचीष् पाके' (८९२) पच् । पचतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृचप्र० → तृ । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशोऽनेहसश्च सेर्डाः' (९।४।८४) डा० → आ० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।१९४) अन्त्यस्वरादिलोपः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० ।

[सुखं स्थाता] स्था (२।२।२०) सूत्रवत् । तिष्ठतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृचप्र० → तृ । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरदंशो०' (९।४।८४) सि० → डा० → आ० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।१९४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[कष्टं स्थाता] 'कष हिंसायाम्' (५०७) कष् । कषिस्यतीति । 'कषोऽनितः' (५।३।३) क्प्र० । 'कषः कृच्छ्र-गहने' (४।४।६७) इङ्निषेधः ।

[चिरमासिता] 'आसिक् उपवेशने' (१११९) आस् । आस्ते = आसिता । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० । 'स्ताघशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशोऽनेहसश्च सेर्डाः' (१।४।८४) डा० → आ० ।

[मन्दं गन्ता ग्रामाय] ग्रामायेत्यत्र 'गतेर्नवाऽनाप्ते' (२।२।६३) चतुर्थी न स्यात्, मन्दशब्दात् ॥छ॥

काला-ऽध्वनोर्व्याप्तौ ॥२।२।४२॥

[कालाऽध्वनोः] कालश्च अध्वा च = कालाऽध्व(वा)नौ, तयोः = कालाऽध्वनोः, सप्तमी ओस् ।

[व्याप्तौ] व्याप्ति सप्तमी डि ।

[मासं गुडधानाः] गुडेन मिश्रा धानाः = गुडधानाः ।

[मासं कल्याणी] 'अण शब्दे' (२५९) अण्, कल्यपूर्व० । कल्यमणतीति कल्याणी । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० । 'अणजेयेकण्-नञ्-स्रञ्-टिताम्' (२।४।२०) डीप्र० । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[मासमधीते] 'इङ्क अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । वर्त्त० ते । समानानां० (१।२।१९) दीर्घः ।

द्रव्य-गुण-क्रियादिभिर्व्याप्तिरत्यन्तसंयोगः ।

[मासस्य मासे वा द्वयहं गुडधानाः] द्वि-अहन् । द्वयोरह्नोः समाहारः = द्वयहम् । 'द्विगोरन्नह्नोऽट्' (७।३।९९) अट्समासान्तः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६९) अन्लोपः । द्वितीया अम् ।

[मासस्य मासे वा एकरात्रं कल्याणी] एका चासौ रात्रिश्च = एकरात्रम् । 'संख्यातैक-पुण्य-वर्षा-दीर्घाच्च रात्रेरत्' (७।३।१९९) अट्समासः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[मासस्य मासे वा द्विरधीते] द्वि । द्वौ वारावस्य । 'द्वि-त्रि-चतुरः सुच्' (७।२।११०) सुच्प्र० । 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४१) अम् । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) अम्लोपः ॥छ॥

द्वितीयाप्रकरणं समाप्तं दशभिः सूत्रैः ॥

सिद्धौ तृतीया ॥२।२।४३॥

[सिद्धौ तृतीया] सिद्धि सप्तमी डि । त्रि । त्रयाणां पूरणी = तृतीया । 'त्रेस्तु च' (७।१।१६६) तीयप्र०-तु आदेशः । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[मासेन मासाभ्यां मासेर्वाऽऽवश्यकमधीतम्] 'इङ्क अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । अधीयते स्माऽस्मिन्निति । 'अद्यर्थाच्चाऽऽधारे' (५।१।१२) क्प्र० → त ।

[क्रोशेन क्रोशाभ्यां क्रोशैर्वा प्राभृतमधीतम्] 'अधीतं पूर्ववत् ।

[मासमधीत आचारो नाऽनेन गृहीतः] 'इङ्क अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । अधीयते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५।१।१७४) क्प्र० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'ग्रहीश् उपादाने' (१।५।१७) गृह् । गृह्यते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५।१।१७४) क्प्र० । 'ग्रह-व्रस्व-भस्ज-प्रच्छः' (४।१।८४) व्युत् गु० । 'स्ताघशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'गृह्णोऽपरोक्षायां दीर्घः' (४।४।३४) दीर्घः इ० → ई० ॥छ॥

हेतु-कर्तृ-करणेत्यम्भूतलक्षणे ॥२॥१४४॥

[हेतुकर्तृकरणेत्यम्भूतलक्षणे] इत्थं 'भू सत्तायाम्' (१) भू । इत्थम्भवति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५११११) क्तप्र० → त । इत्थम्भूतस्य लक्षणमिति विग्रहः स लक्ष्यते येनेति त्वर्थकथनमात्रं । हेतुश्च कर्ता च करणं च इत्थम्भूतलक्षणं च = हेतुकर्तृकरणेत्यम्भूतलक्षणं, तस्मिन् ।

[अपि भवान् कमण्डलुना छात्रमद्राक्षीत्] अपि प्रथमा सि । 'अव्ययस्य (३१२१७) सिलोपः । 'मडुण् भूषायाम्' (१६३३) मण्ड्, कपूर्व० । केन = पानीयेन मण्ड्यते इति कमण्डलुः । 'गूहलु-गुगुलु-कमण्डलवः' (उणा० ८२४) आलुप्र०-कमण्डलुनिपातः, तेन ॥ छदण् अपवारणे' (१९६४) छद् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३१४१७) णिच्प्र० । छादयत्युपाध्यायस्य दोषानिति छात्रः । 'हु-या-मा-श्रु-वसि-भसि-गु-वी-पचि-वचि-धृ-यम्यमि-मनि-तनि-सदि-छादि-क्षि-क्षदि-लुपि-पति-धूभ्यस्त्रः' (उणा० ४५१) त्रप्र० । 'णेरनिटि' (४१३८३) णिच्लोपः । 'अघोषे प्रथमो' (११३५०) द० → त० । द्वितीया अम् । 'समानादमोऽतः' (११४१४६) अलोपः । 'दृशुं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । अघतनी दि । 'सिजघतन्याम्' (३१४५३) सिच् । 'सः सिजस्तोर्दि-स्योः' (४१३६५) ईत् । 'अः सृजि-दृशोऽकिति' (४१४१११) अकारागमुः । 'इवर्णादे' (११२१२९) र० । 'व्यञ्जनानामनिटि' (४१३१४५) वृद्धिः आ । 'यज-सृज-मृज०' (२११८७) श० → ष० । 'ष-ढोः कस्सि' (२११६२) ष० → क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२१३१५) स० → ष० । 'अङ् धातोरादि०' (४१४१२९) अडागमः ।

[धान्येनाऽर्थी] अर्थोऽस्याऽस्तीति । 'अर्था-ऽर्थान्ताद् भावात्' (७१२१८) इन्प्र० । 'अवर्णे०' (७१४१६८) अलोपः ॥छ॥

सहार्थ ॥२॥१४५॥

[सहार्थे] ॥ सहस्यार्थः = सहार्थस्तस्मिन् ।

[पुत्रेण सहाऽऽगतः] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लुं गतौ' (३९६) गम्, आङ्पूर्व० । आगच्छति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५११११) क्तप्र० → त । 'यमि-रमि-नमि-गमि-हमि-मनि-वनति-तनादेर्धुटि विडति' (४१२१५५) मलोपः ।

[पुत्रेण सह गोमान्] गो । गावो विद्यन्ते यस्याऽसौ । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७१२१९) मतुप्र० → मत् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (११४१७०) नोऽन्तः । 'अभ्वादेरत्वसः सौ' (११४१९०) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्' (११४१४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२११८९) तलोपः ।

एकेनापि सुपुत्रेण, सिंही स्वपिति निर्भरम् ।

सहैव दशभिः पुत्रैर्भारं वहति गर्दभी ॥१॥

[दशभिः] दशन् । तृतीया भिस् । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२११९१) नलोपः ।

[पुत्रैः] पुत्र । तृतीया भिस् । 'भिस ऐस्' (११४१२) ऐस् । ऐदौत् सन्ध्यक्षरैः (११२१९२) ऐ ।

[वहति] 'वही प्रापणे' (९९६) वह् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७१) शव् ।

[गर्दभी] गर्दभी । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्' (११४१४५) सिलोपः ।

[चैत्रमैत्राभ्यां सह कृतम्] सह 'डुकृङ् करणे' (८८८) कृ । सह क्रियते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५११११) क्तप्र० → त ॥छ॥

॥ उणादौ - धातुपारायणे च 'छदण् संवरणे ।

P. ॥ सह लक्षणोऽर्थी यस्याऽसौ सहार्थः ।

यद्वेदैस्तद्वाख्या ॥२॥२॥४६॥

[यद्वेदैस्तद्वाख्या] यस्य भेदिनो भेदाः = यद्वेदास्तैः, ते भेदा विद्यन्ते यस्य सः = तद्वान् । 'तदस्याऽस्त्य०' (७।२।१९) मतुप्र० । 'मावर्णान्तोपान्ता०' (२।१।९४) म० → व० । तद्वतोऽर्थस्याऽऽख्या = तद्वदाख्या । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[अक्षणा काणः] अक्षि । तृतीया टा । 'दध्यस्थिसक्थ्यक्ष्णोऽन्तस्याऽन्' (१।४।६३) अन् । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः ।

[प्रकृत्या दर्शनीयः] 'दृशूं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । दृश्यते = दर्शनीयः । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् ।

[गोत्रेण काश्यपः] कश्यप । कश्यस्याऽपत्यं वृद्धं = काश्यपः । 'विदादेवृद्धे' (६।१।४९) अज्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः ।

[अक्षि काणं पश्य] अक्षि । द्वि० अम् । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) अम्लोपः । 'दृशूं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । पञ्चमी हि । 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) पश्य आदेशः । 'अतः प्रत्याल्लुक्' (४।२।८५) हिलोपः ॥छ॥

कृताद्यैः ॥२॥२॥४७॥

[कृताद्यैः] कृत्(त) आद्यो येषां ते = कृताद्यास्तैः ।

[कृतं तेन] कृतं । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ॥छ॥

काले भान्नुवाऽऽधारे ॥२॥२॥४८॥

[काले भान्नुवाऽऽधारे] काल सप्तमी डि । भ पञ्चमी डसि । नवा प्रथमा सि । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) त० → द० । 'तृतीयस्य पञ्चमे' (१।३।१९) द० → न० । आधार सप्तमी डि ।

[पुष्येण पायसमश्नीयात्, पुष्ये पायसमश्नीयात्] पुष्य । पुष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्तः कालोऽपि पुष्यः । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० - 'लुप् त्वप्रयुक्ते' अण्लोपः । पयस् । पयसा(सि) संस्कृतं = पायसम् । 'संस्कृते भक्ष्ये' (६।२।१४०) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अशश् भोजने' (१।५।५८) अश् । सप्तमी यात् । 'क्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र० → ना । 'एषामी व्यञ्जनेऽदः' (४।२।९७) ई० ।

[चित्रासु जाता चित्रा माणविका तस्यां चित्रायामास्ते] मनोरपत्यं मूढं = माणवः । 'माणवः कुत्सायाम्' (६।१।९५) अण्प्र० निपातः । माणव एव = माणवकः । 'यावादिभ्यः कः' (७।३।१५) स्वार्थे कप्र० । 'आत्' (२।४।१५) आप्र० → आ । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१११) इ ।

[तिलपुष्पेषु यत् क्षीरम्, तिलच्छेदेषु यद् दधि] तिलानां पुष्पाणि = तिलपुष्पाणि, तेषु । तिलानां छेदाः = तिलच्छेदास्तेषु ।

[अद्य पुष्यं विद्धि] 'विदक् ज्ञाने' (१०।९९) विद् । पञ्चमी हि । 'हु-धुटो हेर्धिः' (४।२।८३) हि० → धि० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) द० → द० ॥छ॥

प्रसितोत्सुकाऽवबद्धैः ॥२॥२॥४९॥

[प्रसितोत्सुकाऽवबद्धैः] प्रसितश्च उत्सुकश्च ५ अवबद्धश्च = प्रसितोत्सुकाऽवबद्धास्तैः ।

[केशैः प्रसितः, केशेषु प्रसितः] 'षिग्ट् बन्धने' (१२८७) षि । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सि, प्रपूर्व० । प्रसिनोति स्म । 'गत्यर्थाऽकर्मक-पिव-भुजेः' (५।१।११) कप्र० → त ।

[गृहेणोत्सुकः, गृहे उत्सुक] उद्गतं सुष्ठु मनोऽस्याऽसौ उत्सुकः । 'उदुत्सोरुन्मनसि' (७।१।१९२) कप्र० ।

[केशैरवबद्धः, केशेष्ववबद्धः] 'बन्धंश् बन्धने' (१५५२) बन्ध् । बध्नाति स्म । 'गत्यर्थाऽकर्मक-पिव-भुजेः' (५।१।११) कप्र० → त । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः । 'अधश्चतुर्थात् त-थोर्धः' (२।१।७९) त० → ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) ध० → द० । प्रथमा सि ॥छ॥

व्याप्ये द्विद्रोणादिभ्यो वीप्सायाम् ॥२॥२॥५०॥

[व्याप्ये] 'आप्लुट् व्याप्तौ' (१३०७) आप्, विपूर्व० । विशेषेणाऽऽप्यते = प्राप्यते इति व्याप्यम् । 'शकि-तकि-चित्-यति-शसि-सहि-यजि-भजि-पवर्गात्' (५।१।२९) यप्र० । तस्मिन् ।

[द्विद्रोणादिभ्यः] द्विद्रोण आदिर्येषां ते = द्विद्रोणादयस्तेभ्यः ।

[वीप्सायाम्] 'आप्लुट् व्याप्तौ' (१३०७) आप्, विपूर्व० । विशेषेणाऽऽपुमिच्छा वीप्सा । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र० । 'ज्ञाप्यापो ज्ञीपीप्, न च द्विः सि सनि (४।१।१६) ईप् । 'समानानां०' (१।२।१९) दीर्घः । वीप्सायां = वीप्सा । 'शंसि-प्रत्ययात्' (५।३।१०५) अप्र० । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् । सप्तमी डि । 'आपो डितां यै-यास्-यास्-याम्' (१।४।१७) याम् ।

[द्विद्रोणेन धान्यं क्रीणाति, द्विद्रोणं द्विद्रोणं क्रीणाति] द्वि-द्रोण । द्वौ द्रोणौ मानमस्य तद् द्विद्रोणं, तेन । 'मानम्' (६।४।१६९) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । द्वौ द्रौणौ मानमस्य तद् द्विद्रोणम् । द्वि० अम् । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'वीप्सायाम्' (७।४।८०) द्विद्रोणं द्वित्वम् । 'डुर्कीगुश् द्रव्यविनिमये' (१।५०८) क्री । वर्त्त० तिव् । 'क्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र० । 'रष्वर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[पञ्चकेन पशून् क्रीणाति, पञ्चकं पञ्चकं क्रीणाति] पञ्चन् । पञ्चेति संख्यामानमस्य । 'संख्यायाः संघ-सूत्र-पाठे' (६।४।१७१) इति यथाविहितः । 'संख्या-ऽतेश्चाऽशत्-ति-ष्टेः कः' (६।४।१३०) कप्र० । 'नाम्नो नोऽनहनः' (२।१।९१) नलोपः । तेन, तम् । 'वीप्सायाम्' (७।४।८०) द्विर्वचनम् । पशु द्वितीया शस् । 'शसोऽता सश्च नः पुंसि' (१।४।४९) दीर्घः - स० → न० ॥छ॥

समो ज्ञोऽस्मृतौ वा ॥२॥२॥५१॥

[समो ज्ञोऽस्मृतौ वा] सम् पञ्चमी डसि । ज्ञा षष्ठी ड्स् । 'लुगाऽऽतोऽनापः' (२।१।१०७) आलोपः । स्मरणं = स्मृतिः । न स्मृतिरस्मृतिः । 'नजत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्यां = अस्मृतौ, सप्तमी डि । वा प्रथमा सि ।

[मात्रा संजानीते, मातरं संजानीते] मात् तृतीया टा । 'इवर्णादिरस्वे स्वरे य-व-र-लम्' (१।२।२१) र० । मात् द्वितीया अम् । 'अर्जे च' (१।४।३९) अर् । 'ज्ञांश् अवबोधने' (१।५।४०) ज्ञा संपूर्व० । वर्त्त० ते । 'क्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र० → ना । एषामी व्यञ्जनेऽदः (४।२।९७) आ० → ई० । 'जा ज्ञा-जनोऽत्यादौ' (४।२।१०४) जा ॥छ॥

P ५ अवबध्यते स्म । कप्र० । 'अधश्चतुर्थात् त-थोर्धः' (२।१।७९) त० → ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) ध० → द० ।

दामः संप्रदानेऽधर्म्य आत्मने च ॥२॥२॥५२॥

[दामः] दाम् पञ्चमी डसि(?) (षष्ठी डस्) ।

[संप्रदाने] 'डुदांग्क दाने' (११३८) दा, संपूर्व० । संप्रदीयते यस्मै तत् = संप्रदानं, तस्मिन् । 'बहुलम्' (५११२) अनट्प्र० → अन ।

[अधर्म्ये] न धर्म्य = अधर्म्य, तस्मिन् ।

[आत्मने च] आत्मार्थं पदं = आत्मनेपदम् । 'ते लुग्वा' (३१२१०८) पदलोपः । प्रथमा सि । सूत्रत्वात् सिलोपः । च प्रथमा सि । 'अव्ययस्य (३१२१७) सिलोपः ।

[दास्या संप्रयच्छते] दासी तृतीया टा । 'दां दाने' (७) दा, संपूर्व० । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३१४१७१) श्व् । 'श्रौति-कृवु-धिवु-पा-घा०' (४१२१०८) यच्छ आदेशः ।

[दास्यै संददाति] दासी चतुर्थी डे । 'स्त्रीदूतः' (११४१२९) दै० → ऐ० । 'डुदांग्क दाने' (११३८) दा, संपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'हवः शिति' (४१११२) दा द्विवचनम् । 'ह्रस्वः' (४११३९) ह्रस्वत्वम् ॥छ॥

॥ इति तृतीयाप्रकरणं समाप्तं दशभिः सूत्रैः ॥

चतुर्थी ॥२॥२॥५३॥

[चतुर्थी] चतुर्णां (चतसृणां) पूरणी = चतुर्थी । 'चतुरः' (७१११६३) थट्प्र० → थ । 'अणजेयेकण्-नञ्-सञ्-टिताम्' (२१४१२०) डीप्र० । 'अस्य ड्यां लुक्' (२१४१८६) अलोपः ।

[द्विजाय गां ददाति] द्विज चतुर्थी डे । 'डे-डस्योर्याऽऽतौ' (११४१६) य । 'अत आ स्यादौ जस्-भ्याम्-ये' (११४१९) अ० → आ० । गो द्वि० अम् । 'आ अम्-शसोऽता' (११४१७५) आ ।

[शिष्याभ्यां धर्ममुपदिशति] 'शासूक् अनुशिष्यौ' (१०९५) शास् । शिष्यते इति शिष्यः । 'द्व-वृग्-स्तु-जुषेति-शासः' (५११४०) क्यप्प्र० → य । 'इसासः शासोऽङ्-व्यञ्जने' (४१४१९८) शिस् । 'नाम्यन्तस्था०' (२१३१९५) षत्वम् । ताभ्यां = शिष्याभ्याम् । 'अत आ स्यादौ' (११४१९) आ ।

[पत्ये शेते] पति चतुर्थी डे । 'शीङ्क् स्वप्ने' (११०५) शी । वर्त्त० ते । 'शीङ् एः शिति' (४१३१०४) ए ।

[राज्ञे विज्ञपयति] राजन् चतुर्थी डे । 'अनोऽस्य' (२१११०८) अलोपः । 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा, विपूर्व० । विजानन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३१४१२०) णिग्प्र० । 'अर्त्ति-री-व्ली०' (४१२१२९) पोऽन्तः । 'मारण-तोषण-निशाने ज्ञश्च' (४१२१३०) ह्रस्वः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३१४१७१) श्व् । 'नामिनो गुणो' (४१३१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) अय् ॥छ॥

तादर्थ्य ॥२॥२॥५४॥

[तादर्थ्ये] तद् - अर्थ । तस्मा इदं = तादर्थ्यम् । तादर्थ्यस्य भावः = तादर्थ्यम् । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्मणि च' (७१११६०) ट्यण्प्र० → य । 'वृद्धि स्वरेष्वादे०' (७१४१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८) अलोपस्तस्मिन् = तादर्थ्ये ।

[अवहननायोलूखलम्] 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन्, अवपूर्व० । अवहन्यते । 'अनट्' (५१३१२४) अनट्प्र०, तस्मै ॥छ॥

रुचिकृप्यर्थधारिभिः प्रेयविकारोत्तमर्णेषु ॥२॥२॥५५॥

[रुचिकृप्यर्थधारिभिः] रुचिश्च कृपिश्च = रुचिकृपी, रुचिकृपी अर्थो(र्थौ) येषां ते = रुचिकृप्यर्थाः, रुचिकृप्यर्थाश्च धारिश्च = रुचिकृप्यर्थधारयस्तैः = रुचिकृप्यर्थधारिभिः ।

[प्रेयविकारोत्तमर्णेषु] प्रेयश्च विकारश्च उत्तमर्णश्च = प्रेयविकारोत्तमर्णास्तेषु = प्रेयविकारोत्तमर्णेषु, सप्तमी सुप् । 'एद् बहुस्फोसि' (१।४।४) ए । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) षत्वम् ।

[जिनदत्ताय रोचते धर्मः] जिन 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । जिना एनं देयासुर्जिनदत्तः । 'तिक्कृतौ नाम्नि' (५।१।७१) तिप्र०? (क्तप्र०) । 'दत्' (४।४।१०) । दत् आदेशस्तस्मै । 'रुचि अभिप्रीत्यां च' (९३८) रुच् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) श्व् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ ।

[गुरुदत्ताय स्वदते दधि] गुरु 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । गुरुव एनं देयासुर्गुरुदत्तः । 'तिक्कृतौ नाम्नि' (५।१।७१) तिप्र० (?) (क्तप्र०) । 'दत्' (४।४।१०) दत् आदेशस्तस्मै । 'ष्वदि आस्वादाने' (७२९) ष्वद् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्वद् । वर्त्त० ते । कर्त्तर्यनद्भ्यः० (३।४।७१) श्व् ।

[मूत्राय कल्पते यवागूः] 'कृपौङ् सामर्थ्ये' (९५९) कृप् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७१) श्व् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् । 'ऋ-र लृ-लं कृपोऽकृपीटादिषु' (२।३।९९) र० → ल० । 'युक् मिश्रणे' (१०८०) यु । यूयते = मिश्रते पानीयादिनेति यवागूः । 'योरगूः' (उणा० ८५०) आगूप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१९) गु० ओ० । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[उच्चाराय संपद्यते यवान्म] 'पदिच् गतौ' (१२५७) पद्, संपूर्व० । वर्त्त० ते । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य ।

[चैत्राय शतं धारयति] 'धृग् धारणे' (८८७) धृ । धरन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे०' (३।४।२०) णिगप्र० → इ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) श्व् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१९) गु० ए । 'एदौतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ॥छ॥

प्रत्याङ् श्रुवाऽर्थिनि ॥२॥२॥५६॥

[प्रत्याङ्] प्रतिश्च आङ् च = प्रत्याङ्, तस्मात् = प्रत्याङ्, पञ्चमी डसि ।

[श्रुवाऽर्थिनि] श्रु तृतीया टा । 'संयोगात्' (२।१।५२) उव् । अर्थो विद्यते यस्याऽसौ । 'अर्था-ऽर्थान्ताद् भावात्' (७।२।८) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपस्तस्मिन् ।

[द्विजाय गां प्रतिशृणोति] 'श्रुट् श्रवणे' (१२९६) श्रु, प्रतिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र० → नु । 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) शृ । 'उ-श्नोः' (४।३।२) गु० ओ । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[द्विजाय गामाशृणोति] 'श्रुट् श्रवणे' (१२९६) श्रु, आङ्पूर्व० । वर्त्त० तिव् । शेषं पूर्ववत् ॥छ॥

प्रत्यनोर्गृणाऽऽख्यातरि ॥२॥२॥५७॥

[प्रत्यनोर्] प्रतिश्च अनुश्च = प्रत्यनु, तस्मात् = प्रत्यनोः, पञ्चमी डसि । 'डित्यदिति' (१।४।२३) ओ । 'एदोद्भ्यां डसि-डसो रः' (१।४।३५) र० ।

[गुणाऽऽख्यातरि] गुणा तृतीया टा । 'लुगाऽऽतोऽनापः' (२।१।१०७) आलोपः ॥ 'ख्याक् प्रथने' (१०७१) ख्या, आङ्पूर्व० । आख्यातीति आख्याता । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृचप्र०, तस्मिन् = आख्यातरि, सप्तमी ङि । 'अर्द्धे च' (१।४।३९) अर् ।

[आचार्याय प्रतिगृणाति] 'गृश् शब्दे' (१५३८) गृ, प्रतिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'क्यादेः' (३।४।७९) शनाप्र० → ना । 'प्वादेर्ह्रस्वः' (४।२।१०५) ह्रस्वत्वम् । 'रष्वर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[आचार्यायाऽनुगृणाति] 'गृश् शब्दे' (१५३८) गृ, अनुपूर्व० । वर्त्त० तिव् । शेषं पूर्ववत् ॥छ॥

यद्वीक्ष्ये राधीक्षी ॥२।२।५८॥

[यद्वीक्ष्ये] यद् 'ईक्षि दर्शने' (८८२) ईक्ष्, विपूर्व० । विशेषेणक्ष्यते यत् तद् वीक्ष्यम् । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० । यस्य वीक्ष्यं = यद्वीक्ष्यम्, तस्मिन् = यद्वीक्ष्ये, सप्तमी ङि । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[राधीक्षी] राधिश्च ईक्षिश्च = राधीक्षी । प्रथमा औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई (?) ('इदुतो०' (१।४।२१) ई) ।

[मैत्राय राध्यति] मैत्र चतुर्थी डे । 'राधं च् वृद्धौ' (११५६) राध् । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः०' (३।४।७२) श्यप्र० → य ।

[मैत्रायेक्षते] मैत्र चतुर्थी डे । 'ईक्षि दर्शने' (८८२) इक्ष् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७१) श्व् ।

[ईक्षितव्यं परस्त्रीभ्यः स्वधर्मा रक्षसामयम्] ईक्षा(क्ष)ते = ईक्षितव्यम् । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । परेषां स्त्रियः = परस्त्रियस्ताभ्यः ।

[मैत्राय राध्यति] 'राधं संसिद्धौ' (१३०४) राध् । राध्नुवन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तव्यापारे०' (३।४।२०) णिगुप्र० → इ । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७१) श्व् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतो०' (१।२।२३) अय् ।

[मैत्राय साध्यति] राधं (१३०४) - 'साधं संसिद्धौ' (१३०५) साध् । साध्नुवन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तव्यापारे०' (३।४।२०) णिगुप्र० → इ । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७१) श्व् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ॥छ॥

उत्पातेन ज्ञाप्ये ॥२।२।५९॥

[उत्पातेन] 'पत्त्वा गतौ' (९६२) पत्, उत्पूर्व० । उत्पत्तनमुत्पातः । 'भावा-ऽकर्त्राः' (५।३।१९८) घञ्प्र० → अ । 'ङिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । तृतीया टा । 'टा-ऽसोरिन-स्यौ' (१।४।५) इन । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[ज्ञाप्ये] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा । जानन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिगुप्र० । 'अर्त्ति-री-ऽली-ऽही-ऽक्नूयि-ऽक्ष्माय्यातां पुः' (४।२।२१) पोऽन्तः । ज्ञाप्यते = ज्ञाप्यम् । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिगुलोपस्तस्मिन् = ज्ञाप्ये ।

बाताय कपिला विद्युदातपायाऽतिलोहिनी ।

पीता वर्षाय विज्ञेया, दुर्भिक्षाय सिता भवेत् ॥१॥

[विज्ञेया] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा, विपूर्व० । विज्ञायते = विज्ञेया । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र०, आ → ए० ।

॥ क्रियारत्नसमुच्चये - 'ख्याक् प्रथने' - प्रकटने इत्यन्ये । धातुपारायणे - 'ख्याक् प्रथने' प्रकथने इत्यन्ये ।

[भवेत्] 'भू सत्तायाम्' (१) भू । सप्तमी यात् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७१) श्व् । 'नामिनो गुणोऽविडति' (४।३।११) गु० ओ । 'ओदौतो' (१।२।२४) अच् । 'यः सप्तम्याः' (४।२।१२२) या० → इ० । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[राज्ञ इदं छत्रमायातं(न्तं) विद्धि राजानम्] राजन् षष्ठी इस् । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) न० → ज० । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रोर्यः' (१।३।२६) र० → य० । 'स्वरे वा' (१।३।२४) यलोपः । इदम् प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलोपः । छत्र द्वितीया अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः । 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या, आङ्पूर्व० । आयातीति आयातः (न्), तम् । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । द्वि० अम् । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'विदक् ज्ञाने' (१०९९) विद् । पञ्चमी हि । 'हु-धुटो हेर्धिः' (४।२।८३) हि० → धि० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) द० → द० ॥छा॥

श्लाघ-हनु-स्था-शपा प्रयोज्ये ॥२।२।६०॥

[श्लाघहनुस्थाशपा] श्लाघश्च हनुश्च स्थाश्च शप् च = श्लाघहनुस्थाशप्, तेन = श्लाघहनुस्थाशपा, तृतीया टा ।

[प्रयोज्ये] ॥ 'युजण संपर्चने' (१९४१) युज्, प्रपूर्व० । 'युजादेर्नवा' (३।४।१८) णिच्प्र० । प्रयोज्यत इति प्रयोज्यः । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिज्लोपस्तस्मिन् = प्रयोज्ये, सप्तमी डि । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[मैत्राय श्लाघते] मैत्र चतुर्थी डे । 'डे-डस्योर्याऽऽतौ' (१।४।६) य । 'अत आ स्यादौ०' (१।४।११) आ । 'श्लाघृङ् कथने' (६४५) श्लाघ् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७१) श्व् ।

[मैत्राय हनुते] 'हनुङ्क् अपनयने' (११०६) हनु । वर्त्त० ते ।

[मैत्राय तिष्ठते] स्था (२।२।२०) सूत्रवत् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७१) श्व् । 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) तिष्ठ आदेशः ।

[मैत्राय शपते] 'शपी आक्रोशे' (९१६) शप् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७१) श्व् ॥छा॥

तुमोऽर्थे भाववचनात् ॥२।२।६१॥

[तुमोऽर्थे] तुम् षष्ठी इस् । अर्थ सप्तमी डि । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[भाववचनात्] भवनं = भावः । 'वचंक् भाषणे' (१०९६) वच् । भावं वक्तीति । 'रम्यादिभ्यः कर्त्तरि' (५।३।१२६) अनट्प्र० → अन, तस्मात् ।

[पाकाय व्रजति] 'डुपचीप् पाके' (८९२) पच् । पक्तुं = पाकाय । 'भाववचनाः' (५।३।१५) घञ्प्र० । 'ङिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'क्तेऽनिटश्च-जोः क-गौ घिति' (४।१।१११) च० → क० । चतुर्थी डे । 'डे - डस्योर्याऽऽतौ' (१।४।६) य । 'अत आ स्यादौ०' (१।४।११) आ ।

[पक्तये व्रजति] पचनं = पक्तिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र० → ति (?) ('गा-पा-पचो भावे' (५।३।९५) क्तिप्र० → ति) । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क०, तस्यै ।

[पचनाय व्रजति] पच्यते = पचनम् । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन, तस्मै ।

P ॥ 'युजुपी योगे' (१४७६) युज्, प्रपूर्व० । प्रयुक्ते कश्चित्, तं प्रयुज्जानमन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तव्यापारे०' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । प्रयोज्यत इति प्रयोज्यः, तस्मिन् ।

[इज्यायै व्रजति] 'यर्जी देवपूजा-सङ्गतिकरण-दानेषु' (९९१) यज् । यष्टुं = इज्या । 'आस्यटि-व्रज्-यजः क्यप्' (५।३।९७) क्यप्प्र० → य । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) य्वद् य० → इ० । 'आत्' (२।४।१८) आप् । चतुर्थी डे । 'आपो द्वितां यै-यास्-यास्-याम्' (१।४।१७) यै । धृज् (१३०) - धृजु (१३१) - ध्वज (१३२) - ध्वजु (१३३) - धज (१३४) - धजु (१३५) - वज (१३६) 'व्रज गतौ' (१३७) व्रज् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) शव् ।

[पाचकस्य व्रज्या] पक्ष्यतीति पाचकः । 'क्रियायां क्रियार्थायां तुम्-णकच् भविष्यन्ती' (५।३।१३) णकच्प्र० → अक । 'ङिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क०, तस्य । 'व्रज गतौ' (१३७) व्रज् । व्रजनं = व्रज्या । 'आस्यटि-व्रज्-यजः क्यप्' (५।३।९७) क्यप्प्र० → य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[गोदायस्य परिसर्या] गां दास्यतीति गोदायकः । 'क्रियायां क्रियार्थायां तुम्-णकच् भविष्यन्ती' (५।३।१३) णकच्प्र० → अक । 'आत् ऐः कृञ्जौ' (४।३।५३) आ० → ऐ० । 'एदौतोऽयाय्' (१।२।२३) आय्, तस्य । 'सुं गतौ' (२५) सू, परिपूर्व० । परिसरणं = परिसर्या । 'परेः सृ-चरेर्यः' (५।३।१०२) यप्र० । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१९) गु० अर् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ॥छ॥

गम्यस्याऽऽप्ये ॥२।२।६२॥

[गम्यस्य] गम् । गमनं = गम्यम् । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० । षष्ठी इस् । 'टा-ड्सोरिन-स्यौ' (१।४।५) स्य ।

[आप्ये] 'आप्लृट् व्याप्तौ' (१३०७) आप् । आप्यते = आप्यम्, तस्मिन् = आप्ये, सप्तमी डि । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[एधेभ्यो व्रजति] एध चतुर्थी भ्यस् । 'एद् बहुस्भोसि' (१।४।४) ए । 'व्रज गतौ' (१३७) व्रज् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

[एधानाहर्तुं व्रजति] एध द्वितीया शस् । 'शसोऽता सश्च नः पुंसि' (१।४।४९) दीर्घः - स० → न० । 'हृग् हरणे' (८८५) ह, आङ्पूर्व० । आहरणाय = आहर्तुम् । 'क्रियायां क्रियार्थायां तुम्०' (५।३।१३) तुम्प्र० । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१९) अर् । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । व्रजति पूर्ववत् ।

[प्रविश पिण्डीं द्वारम्] 'विशन्तु प्रवेशने' (१।४।५) विश्, प्रपूर्व० । पञ्चमी हि । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र० । 'अतः प्रत्ययाल्लुक्' (४।२।८५) हिलोपः ॥छ॥

गतेर्नवाऽनाप्ते ॥२।२।६३॥

[गतेर्नवाऽनाप्ते] गति पञ्चमी डसि । 'डित्यिति' (१।४।२३) इ० → ए० । 'एदोद्भ्यां डसि-ड्सो रः' (१।४।३५) र० । नवा प्रथमा सि । ॥ न आप्तमनाप्तम् । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्मिन् ।

[विप्रनष्टः पन्थानं पथे वा गच्छति] 'नशौच् अदर्शने' (१२०२) नश्, वि-प्रपूर्व० । विप्रनश्यति स्म । 'गत्यर्थाऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त । 'यज-सृज-मृज०' (२।१।८७) श० → ष० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । पथिन् द्वितीया अम् । 'एः' (१।४।७७) इ० → आ० । पथिन् चतुर्थी डे । 'इन् डीस्वरे लुक्' (१।४।७९) इन्लोपः ।

[उत्पथेन पन्थानं पथे वा गच्छति] उत्-पथिन् । उत्क्रान्तः पन्थानं = उत्पथः । 'ऋक्-पूः-पथ्यपोऽत्' (७।३।७६)

P ॥ न आप्तः = अनाप्तः ।

अत्समासान्तः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लोपस्तेन ।

[स्त्रियं गच्छति] स्त्री द्वितीया अम् । 'वाऽम्-शसि' (२।१।५५) इय् । 'गम्लुं गतौ' (३९६) गम् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'गमिषद्यमश्छः' (४।२।१०६) म० → छ० । 'स्वरेभ्यः' (१।३।३०) द्वित्वम् । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) छ० → च० ।

[ग्रामस्य गन्ता] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीम् (३९५) - 'गम्लुं गतौ' (३९६) गम् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'गमिषद्यमश्छः' (४।२।१०६) म० → छ० । 'स्वरेभ्यः' (१।३।३०) द्वित्वम् । 'अघोषे प्रथमोऽ' (१।३।५०) छ० → च० । गच्छतीति गन्ता । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृचप्र० → तृ । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशोऽनेहसश्च सेर्डाः' (१।४।८४) सि० → डा० → आ० । 'डित्यन्त्य०' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ॥छ॥

मन्यस्याऽनावादिभ्योऽतिकृत्सने ॥२।२।६४॥

[मन्यस्य] बुधि (१२६२) - 'मनिच् ज्ञाने' (१२६३) मन् । मन्यते = मन्यम् । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र०, तस्य = मन्यस्य, षष्ठी डस् । 'टा-डसोरिन-स्यौ' (१।४।५) स्य ।

[अनावादिभ्योऽतिकृत्सने] नौरादिर्येषां ते = नावादयः, न नावादयोऽनावादयः । 'नजत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तेभ्यः । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'अतोऽति रोः' (१।३।२०) र० → उ० । 'अवर्णस्येवर्णदिने०' (१।२।६) ओ । 'एदोतः पदान्तेऽस्य लुक्' (१।२।२७) अलोपः । अतीव कृत्सनं = अतिकृत्सनम्, तस्मिन् = अतिकृत्सने, सप्तमी डि । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[न त्वा तृणाय मन्ये, न त्वा तृणं मन्ये] न प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । युष्मद् द्वि० अम् । 'अमा त्वा-मा' (२।१।२४) त्वा । तृण चतुर्थी डे । 'डे-डस्योर्याऽऽतौ' (१।४।६) य० । 'अत आ स्यादौ०' (१।४।१९) आ० । तृण द्वि० अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः । बुधि (१२६२) - 'मनिच् ज्ञाने' (१२६३) मन् । वर्त्त० ए । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य ।

[न त्वा शुने मन्ये, न त्वा श्वानं मन्ये] श्वन् चतुर्थी डे । 'श्वन्-युवन्-मघोनो डीस्याद्यघुट्स्वरे व उः' (२।१।१०६) व० → उ० । 'मनिच् ज्ञाने' (१२६३) मन् । वर्त्त० ए । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य ।

[न त्वा तृणं चिन्त्यामि] 'चितुण् स्मृत्याम्' (१६४५) चित् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिचप्र० । वर्त्त० मिच् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्किङ्गिति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदौतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'म-व्यस्याः' (४।२।११३) अ० → आ० ।

[न त्वा तृणं मन्ये] युष्मद् द्वितीया अम् । 'अमा त्वा-मा' (२।१।२४) त्वा आदेशः । 'मनूयि बोधने' (१५०७) मन् । वर्त्त० ए । 'कृग्-तनादेरुः' (३।४।८३) उप्र० । 'इवर्णादि०' (१।२।२१) वत्वम् ।

[त्वां तृणं मन्ये] युष्मद् द्वितीया अम् । 'लोकात्' (१।१।३) अद् अग्रे विश्लेषियद् । 'त्व-मौ प्रत्ययोत्तरपदे चैकस्मिन्' (२।१।११) त्व आदेशः । 'अमौ मः' (२।१।१६) म० । युष्मदस्मदोः (२।१।६) द० → आ० । 'समानानां०' (१।२।१९) दीर्घः । मन् वर्त्त० ए । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य ।

[हरिमपि अमंसत तृणाय] मन् अद्यतनी त(अन्त) । 'सिजद्यतन्याम्' (३।४।५३) सिच् । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[न त्वा तृणस्य मन्ता] मन् श्वस्तनी ता ॥छ॥

हित-सुखाभ्याम् ॥२॥२॥६५॥

[हितसुखाभ्याम्] हितं च सुखं च = हितसुखे, ताभ्यां = हितसुखाभ्यां, पञ्चमी भ्याम् । 'अत आ स्यादौ०' (१४१९) आ ।

[आमयाविने आमयाविनो वा हितम्] आमयोऽस्याऽस्तीति आमयावी । 'आमयाद् दीर्घश्च' (७१२४८) विन्प्र० दीर्घ आ । 'हिंत् गति-वृद्धयोः' (१२९५) हि । हिनोति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५१९१९) क्प्र० → त । द्वि० अम् । 'समानादमोऽतः' (१४१४६) अलोपः ।

तद्द्रा-ऽऽयुष्य-क्षेमा-ऽर्था-ऽर्थना-ऽऽशिषि ॥२॥२॥६६॥

[तद्द्रा-ऽऽयुष्य-क्षेमा-ऽर्था-ऽर्थना-ऽऽशिषि] ते च भद्रं च आयुष्यं च क्षेमं च अर्थश्च = तद्द्रा-ऽऽयुष्य-क्षेमार्थाः, तद्द्रा-ऽऽयुष्य-क्षेमार्था अर्था यस्याऽसौ तद्द्रा-ऽऽयुष्य-क्षेमार्थार्थ(र्थः), तेन = तद्द्रा-ऽऽयुष्य-क्षेमा-ऽर्था-ऽर्थना । आशिष् सप्तमी डि ।

[हितं जीवेभ्यो भूयात्, हितं जीवानां भूयात्] 'भू सत्तायाम्' (१) भू । आशीः क्वात्प्र० → यात् ।

[पथ्यं मैत्राय भूयात्, पथ्यं मैत्रस्य भूयात्] पथिन् । पथोऽनपेतं = पथ्यम् । 'हृद्य-पद्य-तुल्य-मूल्य-वश्य-पथ्य-वयस्य-धेनुष्या-गार्हपत्य-जन्य-धर्म्यम्' (७१९१९) पथ्यं निपातः ।

[भद्रमस्तु जिनशासनाय, भद्रमस्तु जिनशासनस्य] 'असक् भुवि' (११०२) अस् । पञ्चमी तुव् → तु ।

[आयुष्यमस्तु चैत्राय, आयुष्यमस्तु चैत्रस्य] आयुस् । आयुरेवाऽऽयुष्यम् । 'भेषजादिभ्यष्ट्यण्' (७१२१६४) ट्यण्प्र० → य । 'नाम्यन्तस्था०' (२३१९५) षत्वम् । यद्वा आयुः प्रयोजनमस्य । 'स्वर्ग-स्वस्तिवाचनादिभ्यो०' (६४१२३) यप्र० ।

[निरामयं भूयात् साधुभ्यः, निरामयं भूयात् साधूनाम्] आमयस्याभावः । 'अमव्ययीभावस्याऽतो०' (३१२१२) अम् ।

[कार्यं भूयात् मैत्राय, कार्यं भूयात् मैत्रस्य] 'डुकृङ् करणे' (८८८) कृ । क्रियते इति कार्यम् । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५१९१७) घ्यण्प्र० → य । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४१३१५९) वृद्धिः आर् ।

तद्ग्रहणमिति-तर्हि प्रागप्यर्थग्रहणमस्तु, सत्यम्-तदर्थानामाशिषि नियमार्थमिदम् ॥छ॥

परिक्रयणे ॥२॥२॥६७॥

[परिक्रयणे] 'डुकींश् द्रव्यविनिमये' (१५०८) क्री, परिपूर्व० । परिक्रीयते - नियतकालं स्वीक्रियते येन तत् = परिक्रयणम् । 'अनट्' (५१३१२४) अनट्प्र० → अन । 'नामिनो गुणोऽकिङ्कति' (४१३१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) अय् । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२३१६३) न० → ण०, तस्मिन् ।

[शताय परिक्रीतः, शतेन परिक्रीतः] 'डुकींश् द्रव्यविनिमये' (१५०८) क्री, परिपूर्व० । परिक्रीयते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५१९१७४) क्प्र० → त । प्रथमा सि ॥छ॥

शक्तार्थ-वषड्-नमः-स्वस्ति-स्वाहा-स्वधाभिः ॥२॥२॥६८॥

[शक्तार्थवषड्-नमः-स्वस्ति-स्वाहा-स्वधाभिः] शक्तोऽर्थो येषां ते = शक्तार्थाः । शक्तार्थाश्च वषट् च नमश्च स्वस्तिश्च स्वाहाश्च स्वधाश्च = शक्तार्थवषड्-नमः-स्वस्ति-स्वाहा-स्वधा, ताभिः ।

[शक्तो मैत्रश्चैत्राय] 'शक्लुंट् शक्तौ' (१३००) शक् । शक्नोति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक०' (५११११) कप्र० → त ।

[वषडग्नये] अग्नि चतुर्थी डे । 'डित्यदिति' (११४१२३) ए । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) अय् ।

नमसादयः सर्वेऽपि अव्ययाः ॥छ॥

पञ्चम्यपादाने ॥२१२१६९॥

[पञ्चम्यपादाने] पञ्चमी प्रथमा सि । अपादीयते यस्मात् तद् = अपादानं, तस्मिन् = अपादाने, सप्तमी डि ।

[गोदाभ्यामागच्छति] गां ददातीति गोदः । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५१११७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११११४) आलोपः ।

[यवेभ्यो गां वारयति] 'वृग्ट् वरणे' (१२९४) वृ । वृष्वन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३१४१२०) णिग्प्र० → इ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४१३१५१) आर् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३१४१७१) श्व् । 'नामिनो गुणोऽकिडिति' (४१३११) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) अय् ।

[चौराद् विभेति] 'जिर्भीक् भये' (११३२) भी । वर्त्त० तिव् । 'ह्वः शिति' (४१११२) भी द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४११३९) ह्रस्वत्वम् । 'द्वितीय-तुर्ययोः पूर्वो' (४११४२) भि० → वि० ॥छ॥

आडऽवधौ ॥२१२१७०॥

[आडऽवधौ] आड् तृतीया टा । 'डुधांग्क् धारणे च' (११३९) धा, अवपूर्व० । अवधानमवधिः । 'उपसर्गाद् दः किः' (५१३१८७) किप्र० → इ । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४१३१९४) आलोपस्तस्मिन् = अवधौ, सप्तमी डि । 'डिडौ' (११४१२५) डि → डौ → औ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११११४) इलोपः ।

[आ पाटलिपुत्राद् वृष्टो मेघः] 'वृष् सू सेचने' (५२७) वृष् । वर्षति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५११११) कप्र० → त । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (११३१६०) त० → ट० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२११७२) र० ।

[आ कुमारेभ्यो यशो गतं गौतमस्य] गौतम । गौतमस्याऽपत्यं = गौतमः । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६११६१) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४११) वृद्धिः गौ । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८) अलोपस्तस्य ॥छ॥

पर्यपाभ्यां वर्ज्ये ॥२१२१७१॥

[पर्यपाभ्याम्] परिश्च अपश्च = पर्यपौ, ताभ्याम् ।

[वर्ज्ये] वृज्यते = वर्ज्यम् । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५१११७) घ्यण्प्र० → य । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० अर्, तस्मिन् ।

[परि परि पाटलिपुत्राद् वृष्टो देवः] परि पाटलिपुत्रस्तस्मात् । 'वाक्यस्य परिवर्जने' (७१४१८८) द्वित्वम् ।

[अपशब्दो मैत्रस्य] अपगतः शब्दात् । तत्पुरुषस्य पूर्वपदप्रधानत्वात् पूर्वपदेन "अप" इत्यनेन सह मैत्रस्य योगोऽस्तीति वर्ज्य इति व्यावृत्तेर्द्वयङ्गविकलता, अत्र मैत्रशब्दात् पञ्चमी मा भूत् ॥छ॥

यतः प्रतिनिधि-प्रतिदाने प्रतिना ॥२१२१७२॥

[यतः] यद् । यस्माद् = यतः । 'प्रतिना पञ्चम्याः' (७१२१८७) तस्प्र० । यद्वा 'किमद्वयादिसर्वाद्यवैपुल्यबहोः पित्

ऋ धातुपारायणे - 'ज्ञानेच्छ-ऽर्चार्थ०' (५१२१९२)-कप्र० → त ।

तस्' (७।२।८९) तस्प्र० । 'आ द्वेः' (२।१।४१) द० → अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[प्रतिनिधिप्रतिदाने] प्रतिनिधिश्च प्रतिदानं च = प्रतिनिधिप्रतिदाने । प्रथमा औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[प्रतिना] प्रति तृतीया टा । 'टः पुंसि ना' (१।४।२४) टा० → ना० ।

प्रतिदानं गृहीतस्य प्रत्यर्पणमिति कोऽर्थः ? - तुल्यजातीयेनाऽतुल्यजातीयेन वेति शेषः ।

[प्रद्युम्नो वासुदेवात् प्रति] प्रकृष्टं द्युम्नं- तेजो यस्याऽसौ । वसुदेवस्याऽपत्यं = वासुदेवः । 'उसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।११) वृद्धिः ।

[तिलेभ्यः प्रति माषानस्मै प्रयच्छति] तिल पञ्चमी भ्यस् । इदम् चतुर्थी डे । 'आ द्वेः' (२।१।४१) म० → अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११४) अलोपः । 'अनक्' (२।१।३६) अ । 'सर्वादेः स्मै-स्मातौ' (१।४।७) स्मै । 'दां दाने' (७) वा, प्रपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) श्व् । 'श्रौति-कृवु-धिवु-पा-घ्रा-ध्मा०' (४।२।१०८) यच्छ आदेशः ।

[सर्पिषोऽस्मै तैलं प्रति सिक्त्वा व्रजति] प्रति द्वितीया अम् । सर्वत्र 'अव्ययस्य' (३।२।७) अम्लोपः । 'षिचीत् क्षरणे' (१।३।२१) षिच् । 'षः सोऽष्टयै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।१८) सिच् । सेचनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप० → त्वा । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → कत्वम् ॥छ॥

आख्यातर्युपयोगे ॥२।२।७३॥

[आख्यातर्युपयोगे] आख्यातृ सप्तमी डि । 'अडौ च' (१।४।३९) अर् । उपयोग सप्तमी डि । 'अवर्णस्येवर्णादिनै०' (१।२।६) ए ।

[उपाध्यायादधीने] 'इङ्क् अध्ययने' (१।१०।४) इ, उप-आङ्-अधिपूर्व० । उप-समीपे एत्यं-आगत्य येभ्यः सकाशादधीयते सः । 'इङोऽपादाने तु टिद् वा' (५।३।१९) घञ्प्र० → अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय्, तस्मात्, 'इङ्क् अध्ययने' (१।१०।४) इ, अधिपूर्व० । वर्त्त० ते । 'समानानां०' (१।२।११) दीर्घः ।

[आचार्यादागमयति] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - गम्लुं गतौ (३९६) गम्, आङ्पूर्व० । आगच्छन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिगुप्र० → इ । 'ङिणिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'अमोऽकम्यमि-चमः' (४।२।२६) ह्रस्वः ।

[श्रावकात् शृणोति] 'श्रुट् श्रवणे' (१।२।९६) श्रु । शृण्वन्ति आगमादिसमस्तशास्त्राणीति श्रावकाः । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् । प्रथमा जस् । 'अत आ स्यादौ०' (१।४।११) आ । 'श्रुट् श्रवणे' (१।२।९६) श्रु । वर्त्त० तिव् । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र० → नु । 'उ-श्नोः' (४।३।२) गु० ओ । 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) श्रु० → शृ० । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[प्रत्येकबुद्धादधिगच्छति] प्रत्येकं निमित्तमाश्रित्य बुद्धः = प्रत्येकबुद्धस्तस्मात् ॥छ॥

गम्ययपः कर्मा-ऽऽधारे ॥२।२।७४॥

[गम्ययपः] गम्यश्चासौ यप् च = गम्ययप्, तस्य = गम्ययपः ।

[कर्माऽऽधारे] कर्म च आधारश्च = कर्माऽऽधारं, तस्मिन् = कर्माऽऽधारे, सप्तमी डि । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[प्रासादात् प्रेक्षते] 'षद्लुं विशरण-गत्यवसादनेषु' (९६६) षद् । 'षः सोऽष्टयै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।१८) सद्,

प्रपूर्व० । प्रसीदन्ति नयनमनांसि अस्मिन्निति प्रासादः । 'व्यञ्जनाद् घञ्' (५।३।१३२) घञ्प्र० → अ । 'घञ्युपसर्गस्य बहुलम्' (३।२।८६) दीर्घः । पञ्चमी डसि । 'डे-डस्योर्या-ऽऽतौ' (१।४।६) आत् । 'जिगिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'ईक्षि दर्शने' (८८२) ईक्ष्, प्रपूर्व० । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) श्व् । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[आसनात् प्रेक्षते] आसन पञ्चमी डसि । प्रेक्षते पूर्ववत् ।

[प्रासादमारुह्य शेते] 'रुहं जन्मनि ।' (९९८) रुह्, आङ्पूर्व० । आरोहणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० → त्वा । 'अनजः' क्तवो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'शीङ्क् स्वप्ने' (१।१०५) शी । वर्त्त० ते । 'शीङ् एः शिति' (४।३।१०४) ए ।

[आसने उपविश्य भुङ्क्ते] 'विशन्तु प्रवेशने' (१।४।१५) विश्, उपपूर्व० । उपवेशनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० → त्वा । 'अनजः क्तवो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१।४।८७) भुज् । वर्त्त० ते । 'रुधां स्वराच्चनो नलुक् च' (३।४।८२) श्नप्र० → न । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज० → ग० । 'अघोषे प्रथमो' (१।३।५०) ग० → क० । 'म्नां ध्रुववर्गेऽन्त्योऽपदान्ते' (१।३।३९) न० → ड० ।

दृशेर्वर्त्तनादिति-दृशेरिति कोऽर्थः ? दृशिसमानार्थस्य ईक्षेरित्यर्थः ।

अनपक्रामद्धीति-तत इन्द्रियं एतन्नैयायिकमताभिप्रायेणोक्तं, ते हि प्राप्यकारीणीन्द्रियाणि मन्यन्ते ॥४॥

प्रभृत्यन्यार्थ-दिक्शब्द-बहिरारादितरैः ॥२।२।७५॥

[प्रभृत्यन्यार्थदिक्शब्दबहिरारादितरैः] प्रभृतिश्च अन्यश्च = प्रभृत्यन्यौ, प्रभृत्यन्यावर्था(र्थो) येषां ते = प्रभृत्यन्यार्थाः । दिशि वृष्टाः शब्दाः = दिग्(क्)शब्दाः । प्रभृत्यन्यार्थाश्च दिक्शब्दाश्च बहिश्च आराच्च इतरश्च = प्रभृत्यन्यार्थदिक्शब्दबहिरारादितरास्तैः । 'भिस ऐस्' (१।४।२) ऐस् ।

[ग्रीष्मादारभ्य] 'रभिं राभस्ये' (७।८५) रभ्, आङ्पूर्व० । आरभ(म्भ)णं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्तवो यप्' (३।२।१५४) यप् → य ।

[ग्रामात् पूर्वस्यां दिशि वसति] पूर्वा सप्तमी डि । 'आपो डितां यै-यास्-यास्-याम्' (१।४।१७) याम् । 'सर्वादेर्दसपूर्वाः' (१।४।१८) डस्प्र० → अस् (डस्याम्) । 'डित्यन्त्य०' (२।१।११४) आलोपः । 'वसं निवासे' (९९९) वस् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) श्व् ।

[पश्चिमो रामाद् युधिष्ठिरः] पश्चात् । पश्चाद्भवः = पश्चिमः । 'पश्चादाद्यन्ता-ऽग्रादिमः' (६।३।७५) इमप्र० । 'प्रायोऽव्ययस्य' (७।४।६५) आत् लोपः ।

[क्रोशाल्लक्ष्यं विध्यति] 'व्यधं च ताडने' (१।१।५७) व्यध् । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य । 'ज्या-व्यधः किडिति' (४।१।८१) व्यद् य० → इ० ।

[प्राग् ग्रामात्] 'अञ्चू गतौ च' (१।०५) अञ्चू, प्रपूर्व० । प्राञ्चतीति क्विप् = प्राग् । 'क्विप्' (५।१।१४८) क्विप्प्र० । 'अञ्चोऽनर्चयाम्' (४।२।४६) नलोपः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० । 'ध्रुटस्तृतीयः' (२।१।७६) क० → ग० ।

[प्रत्यग् ग्रामात्] 'अञ्चू गतौ च' (१।०५) अञ्चू, प्रतिपूर्व० । प्रत्यञ्चतीति क्विप् = प्रत्यग् । शेषं पूर्ववत् ।

[उदग् ग्रामात्] 'अञ्चू गतौ च' (१।०५) अञ्चू, उत्पूर्व० । उदञ्चतीति क्विप् = उदग् । शेषं पूर्ववत् ।

[प्राचीनं ग्रामादाम्नाः] प्रागेव = प्राचीनम् । 'अदिक्स्त्रियां वाऽञ्चः' (७।१।१०७) ईनप्र० । सामान्यभावेन

क्लीबत्वम् ।

[दक्षिणाहि ग्रामात्] दक्षिणा । दक्षिणस्यां दिशि वसति । 'आऽऽही दूरे' (७।२।१२०) आहिप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । प्रथमा सि । अव्यउ ।

[उत्तराहि ग्रामात्] उत्तरस्यां दिशि वसति = उत्तराहि ।

[दक्षिणा ग्रामात्] दक्षिणस्यां दिशि वसति = दक्षिणा ।

[उत्तरा ग्रामात्] उत्तरस्यां दिशि वसति = उत्तरा ।

[न्यग् मैत्रस्याऽवस्थितः] न्यग् मैत्रस्येत्यप्रधानो यथा भवति एवं स्थितः ।

[बहिष्पुरात्] बहिस् प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । 'निर्दुर्वहिराविष्प्रादुश्चतुराम्' (२।३।९) षत्वम् ।

[आराद् ग्रामात् क्षेत्रम्] आरात् प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[इतरश्चैत्रात्] इतर । प्रथमा सि ॥छ॥

ऋणाद्धेतोः ॥२।२।७६॥

[ऋणाद्धेतोः] ऋण पञ्चमी डसि । हेतु पञ्चमी डसि । 'ततो हश्चतुर्थः' (१।३।३) ह० → ध० ।

[शताद् बद्धः] 'बन्धंश् वन्धने' (१।५।२) बन्ध् । बध्यते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः । 'अधश्चतुर्थात्' (२।१।७९) त० → ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) ध० → द० ।

[सहस्राद् बद्धः] बद्धः पूर्ववत् ॥

गुणादस्त्रियां नवा ॥२।२।७७॥

[गुणादस्त्रियां नवा] गुण पञ्चमी डसि । 'डे-डस्योर्याऽऽतौ' (१।४।६) आत् । न स्त्री = अस्त्री । 'नञ्' (३।२।१२५) न० → अ० तस्याम् । 'स्त्रीदूतः' (१।४।२९) दाम् → आम् । 'स्त्रियाः' (२।१।५४) इप् । नवा प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[जाड्याद् बद्धः, जाड्येन बद्धः] जड । जडस्य भावः = जाड्यम् । 'वर्ण-दृढादिभ्यष्ट्यण् च वा' (७।१।५९) ट्यण्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[पारिख्यात्याद् मुक्तः, पारिख्यात्येन मुक्तः] 'ख्याक् प्रकथने' (१०।७१) ख्या, परिपूर्व० । परिख्यानं = परिख्यातिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र० → ति । ऋपरिख्यातेर्भावः = पारिख्यात्यम् । 'पतिराजान्तगुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) ट्यण्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः ।

[ज्ञानाद् मुक्तः, ज्ञानेन मुक्तः] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१।५।४०) ज्ञा । ज्ञायते-परिच्छिद्यते शब्दादिभावा अनेनेति ज्ञानम् । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन्, तस्मात् - तेन वा ॥छ॥

आरादर्थेः ॥२।२।७८॥

[आरादर्थेः] आरादर्थो येषां ते = आरादर्यास्तैः ।

५ लघुन्यासे - परिख्यातस्य भावः ।

[दूरं ग्रामात्, दूरं ग्रामस्य] दूरमित्यत्र 'असत्त्वारादधात् टा-ङसि-ङ्यम्' (२।२।१२०) इति विशेषद्वितीया ॥छ॥

स्तोका-ऽल्प-कृच्छ्र-कतिपयादसत्त्वे करणे ॥२।२।७९॥

[स्तोकाऽल्पकृच्छ्रकतिपयात्] स्तोक् च अल्पं च कृच्छ्रं च ऋ कतिपयं च = स्तोकाऽल्पकृच्छ्रकतिपयम्, तस्मात् ।

[असत्त्वे करणे] न सत्त्वं = असत्त्वम् । 'नजत्' (३।२।१२५) न० → अ० । तस्मिन् = असत्त्वे, सप्तमी ङि । करण सप्तमी ङि । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[स्तोकाद् मुक्तः, स्तोकेन मुक्तः] 'मुच्छ्रंती मोक्षणे' (१३२०) मुच् । मुच्यते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५।१।१७४) कप्र० → त । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० ।

[अल्पाद् मुक्तः, अल्पेन मुक्तः] मुक्तः पूर्ववत् ।

[कृच्छ्राद् मुक्तः, कृच्छ्रेण मुक्तः] मुक्तः पूर्ववत् ।

[कतिपयाद् मुक्तः, कतिपयेन मुक्तः] मुक्तः पूर्ववत् ।

[स्तोकेन विषेण हतः] 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । हन्यते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५।१।१७४) कप्र० → त । 'यमि-रमि-नमि-गमि-हनि-मनि-वनति-तनादेधुटि विडिति' (४।२।५५) नलोपः । प्रथमा सि ।

[कृच्छ्रेण भोजनेन निर्विण्णः] निर्विण्ण इत्यत्र 'निर्विण्णः' (२।३।८९) इत्यनेन णत्वम् ।

स्तोकादीनां असत्त्ववाचित्वादिति- द्रव्यस्ये(यै)व विशेषसंयोगित्वादिति शेषः ।

द्वित्व-बहुत्वासंभवे इति-एकत्वनिबन्धनैकवचनस्यापि असंभवे औत्सर्गिकमेकवचनम् । स्तोकात्पाविशब्दानां स्तोकात्पाद्यर्थाभिधायकत्वेनासत्त्ववाचित्वात् क्रियां प्रति साधकतमत्वाभावात् करणत्वाभावे कथमनेन पञ्चमीत्याशङ्कयाममीषां पूर्वाचार्यप्रसिद्धया करणत्वमाह-स्तोकस्य चेति स्तोकः ॥छ॥

अज्ञाने ज्ञः षष्ठी ॥२।२।८०॥

[अज्ञाने] न ज्ञानं = अज्ञानम् । 'नजत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्मिन् ।

[ज्ञः] ज्ञा षष्ठी इस् । 'लुगाऽऽतोऽनापः' (२।१।१०७) आलोपः ।

[षष्ठी] षष् । 'षट्-कति-कतिपयात् थट्' (७।१।१६२) थट्प्र० → थ । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) थ० → ठ० । 'अणजेयेकण्-नज्-सज्-टिताम्' (२।४।२०) डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

वेति निवृत्तं- भिन्नविभक्तिनिर्देशात् ।

[सर्पिषः सर्पिषोः सर्पिषां वा जानीते] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा । वर्त्त० ते । 'क्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र० → ना । 'एषामी व्यञ्जनेऽदः' (४।२।९७) आ० → ई० । 'जा ज्ञा-जनोऽत्यादौ' (४।२।१०४) जा । 'ज्ञः' (३।३।८२) आत्मनेपदं अकर्मकत्वात् ॥छ॥

शेषे ॥२।२।८१॥

[शेषे] शेष सप्तमी ङि । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[राज्ञः पुरुषः] अत्र स्वस्वामिसम्बन्धः ।

[उपगोरपत्यम्] अत्र जन्य-जनकसं० ।

[पशोः पादः] अत्र अवयवा-ऽवयविसं० ।

[वृक्षस्य शाखा] अत्र आधारा-ऽऽधेयसंधेयसं० ।

[क्षीरस्य विकारः] अत्र विकारि-विकारसं० ।

[गवां समूहः] अत्र समूहि-समूहसं० ।

[कुम्भस्य समीपम्] अत्र समीपि-समीपसं० ।

[पृथिव्याः स्वामी] अत्र पाल्य-पालकसं० । स्वम् । स्वमस्याऽस्तीति स्वामी । 'स्वान्मिन्नीशे' (७।२।४९) मिन्प्र० तथा आ = स्वा । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्या०' (१।४।४५) सिलोपः । 'नाम्नो नोऽनहनः' (२।१।९१) नलोपः ।

[न माषाणामश्नीयात्] अत्र आश्या-ऽऽशनसं० । 'अशश् भोजने' (१।५।५८) अश् । सप्तमी यात् । 'क्यादेः' (३।४।७९) शनाप्र० → ना । 'एषामी व्यञ्जनेऽदः' (४।२।९७) आ० → ई० ।

[सुभाषितस्य शिक्षते] अत्र शिक्षणीय-शिक्षणसं० ।

[कर्तारः न ते सुखस्य जानते] अत्र ज्ञेय-ज्ञातृसं० । 'ज्ञः' (३।३।८२) इत्यनेनाऽऽत्मनेपदम् ।

[न तस्य सायमश्नीयात्] अत्र भोज्य-भोजकसं० ।

[अन्नस्य अस्मभ्यं नो देहि] अत्र दय-दान सं० ।

[अक्षाणां दीव्यति] अत्र करणाविवक्षा ।

[घ्नतः पृष्ठं ददाति] अत्र संप्रदानस्याऽविवक्षा ।

[नटस्य शृणोति] अत्र अपादानाऽविवक्षा ।

[वृक्षस्य पर्णं पतति] अत्र अपायाऽविवक्षा ।

[महतां विभाषते] अत्र आधाराऽविवक्षा ।

[अनुदरा कन्या] न विद्यते उदरं यस्याः सा = अनुदरा । 'आत्' (२।४।१८) आप् । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'समानानां०' (१।२।१९) दीर्घः ।

[अलोमिका एडकेति] न विद्यन्ते लोमिका यस्याः सा = अलोमिका । 'आत्' (२।४।१८) आप् । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । एडक 'अजादेः' (२।४।१६) आप् । 'समानानां०' (१।२।१९) दीर्घः ।

[राज्ञः पुरुषः] अत्र सम्बन्धस्य द्विष्ट्वेऽपि प्रधानात् पुरुषान्न भवति । द्वि स्था (२।२।२०) सूत्रवत् । द्वयोस्तिष्ठतीति । 'स्था-पा-स्ना त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र० → अ । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपः । 'गो-ऽम्बा-ऽऽम्ब-सव्या-ऽप-द्वि०' (२।३।३०) षत्वम् । द्विष्टस्य भावः = द्विष्ट्वम् । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्र० । तस्मिन् ॥छ॥

रि-रिष्टात्-स्तादस्तादसतसाता ॥२।२।८२॥

[रि-रिष्टात्-स्तादस्तादसतसाता] रिश्च रिष्टाच्च स्ताच्च अस्ताच्च अस् च अतस् च आच्च = रि-रिष्टात्-स्तादस्तादसतसाता, तेन ।

[उपरि ग्रामस्य] ऊर्ध्व । ऊर्ध्वे देशे वसति । 'ऊर्ध्वाद् रि-रिष्टातौ उपश्चास्य' (७।२।११४) रिप्र० । अनेनैव ऊर्ध्व०

→ उप आदेशः । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[उपरिष्ठाद् ग्रामस्य] ऊर्ध्व । ऊर्ध्वे देशे वसति । 'ऊर्ध्वाद् रिरिष्ठातौ उपश्चास्य' (७।२।११४) रिष्ठात्प्र० । अनेनैव ऊर्ध्व० → उप आदेशः । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[परस्ताद् ग्रामस्य] पर । परस्मिन् देशे वसति । 'पराऽवरात् स्तात्' (७।२।११६) स्तात्प्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[अवरस्ताद् ग्रामस्य] अवर । अवरस्मिन् देशे वसति । 'पराऽवरात् स्तात्' (७।२।११६) स्तात्प्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[पुरस्ताद् ग्रामस्य] पूर्व । पूर्वस्मिन् देशे वसति । 'पूर्वाऽवराऽधरेभ्योऽसस्तातौ पुरवधश्चैषाम्' (७।२।११५) अस्तात्प्र०, पूर्व० → पुर आदेशः ।

[अवस्ताद् ग्रामस्य] अवर । अवरस्मिन् देशे वसति । 'पूर्वाऽवराऽधरेभ्योऽसस्तातौ पुरवधश्चैषाम्' (७।२।११५) अस्तात्प्र०, अवर० → अक् आदेशः ।

[अधस्ताद् ग्रामस्य] अधर । अधरस्मिन् देशे वसति । 'पूर्वाऽवराऽधरेभ्योऽसस्तातौ पुरवधश्चैषाम्' (७।२।११५) अस्तात्प्र०, अधर० → अध् आदेशः ।

[पुरो ग्रामस्य] पूर्वस्मिन् देशे वसति । 'पूर्वाऽवराऽधरेभ्योऽसस्तातौ' (७।२।११५) अस्रप्र० । पुर आदेशः ।

[अवो ग्रामस्य] अवरस्मिन् देशे वसति । 'पूर्वाऽवराऽधरेभ्योऽस०' (७।२।११५) अस्रप्र० । अक् आदेशः ।

[अधो ग्रामस्य] अधरस्मिन् देशे वसति । 'पूर्वाऽवराऽधरेभ्योऽस०' (७।२।११५) अस्रप्र० । अध् आदेशः ।

[दक्षिणतो ग्रामस्य] दक्षिणा । दक्षिणस्यां दिशि वसति । 'दक्षिणोत्तराच्चाऽतस्' (७।२।११७) अतस्प्र० ।

[उत्तरतो ग्रामस्य] उत्तरस्यां दिशि वसति । 'दक्षिणोत्तराच्चाऽतस्' (७।२।११७) अतस्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः ।

[परतो ग्रामस्य] परा । परस्यां दिशि वसति । 'दक्षिणोत्तराच्चाऽतस्' (७।२।११७) अतस्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः ।

[अवरतो ग्रामस्य] अवरा । अवरस्यां दिशि वसति । 'दक्षिणोत्तराच्चाऽतस्' (७।२।११७) अतस्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः ।

[अधराद् ग्रामस्य] अधरस्मिन् देशे वसति । 'अधराऽपराच्चाऽऽत्' (७।२।११८) आत्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[दक्षिणाद् ग्रामस्य] दक्षिणस्मिन् देशे वसति । 'अधराऽपराच्चाऽऽत्' (७।२।११८) आत्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[उत्तराद् ग्रामस्य] उत्तरस्मिन् देशे वसति । 'अधराऽपराच्चाऽऽत्' (७।२।११८) आत्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[पश्चाद् ग्रामस्य] अपरस्मिन् देशे वसति । 'अधराऽपराच्चाऽऽत्' (७।२।११८) आत्प्र० । 'पश्चोऽपरस्य दिक्पूर्वस्य चाऽऽति' (७।२।१२४) पश्च आदेशः ।

[दक्षिणपश्चाद् ग्रामस्य] दक्षिणाऽपरा । दक्षिणाऽपरस्यां दिशि वसति = दक्षिणपश्चाद् । 'अधराऽपराच्चाऽऽत्' (७।२।११८) आत्प्र० । 'पश्चोऽपरस्य दिक्पूर्वस्य चाऽऽति' (७।२।१२४) पश्च आदेशः ॥छ॥

कर्मणि कृतः ॥२॥२॥८३॥

[कर्मणि कृतः] कर्मन् । सप्तमी डि । 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । करोतीति क्विप् कृत् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४१४१९३) तोऽन्तः । 'अप्रयोगीत्' (१११३७) क्विप्लोपः । तस्य ।

[अपां षष्ठा] अप् षष्ठी आम् । 'सृजन्तु विसर्गे' (१३४९) सज् । सृजतीति । 'णक-तृचौ' (५११४८) तृचप्र० । 'अः सृजि-दृशोऽकिति' (४१४१९९) अकारागमः । 'इवणादि०' (११२१२९) रत्वम् । 'यज-सृज-मृज०' (२११८७) ज० → ष० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (११३१६०) त० → ट० । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशोऽनेहसश्च सेर्डाः' (११४१८४) सि० → डा० → आ० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११९९४) ऋलोपः ।

[पुरां भेत्ता] 'भिद्वंपी विदारणे' (१४७७) भिद् । भिनत्तीति । 'णक-तृचौ' (५११४८) तृचप्र० → तृ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० इ० → ए० । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (११३१५०) द० → त० ।

[वर्षशतस्य पूरकः] 'पूरण् आप्यायने' (१७४९) पूर् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३१४१७) णिचप्र० । पूरयतीति पूरकः । 'णक-तृचौ' (५११४८) णकप्र० → अक । 'णेरनिटि' (४१३१८३) णिच्लोपः ।

[पुत्रपौत्राणां दर्शकः] पुत्र । पुत्रस्याऽपत्यमनन्तरं = पौत्रम् । 'पूनर्भू-पुत्र-दुहितृ-ननान्दुरनन्तरेऽञ्' (६११३९) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८) अलोपः । पुत्रस्य पौत्राः = पुत्रपौत्रास्तेषां इति कार्यं, न पुत्राश्च पौत्राश्च इति द्वन्द्वः, तत्र 'गवाश्चादिः' (३११९४४) समासः ।

[यवानां लावकः] लुनातीति । 'णक-तृचौ' (५११४८) णकप्र० → अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४१३१५९) लौ । 'ओदौतोऽवाव्' (११२१२४) आव् ।

[ओदनस्य भोजकः] 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भुङ्क्ते = भोजकः । 'णक-तृचौ' (५११४८) णकप्र० → अक । 'लघोरुपा०' (४१३१४) गु० उ० → ओ० ।

[विश्वस्य ज्ञाता] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा । जानातीति । 'णक-तृचौ' (५११४८) तृचप्र० → तृ । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशो०' (११४१८४) सि० → डा० → आ० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११९९४) ऋलोपः ।

[तीर्थस्य कर्ता] करोतीति । 'णक-तृचौ' (५११४८) तृचप्र० → तृ । 'नामिनो गुणोऽक्खिति' (४१३१९) गु० अर् ।

[उदकस्य पिबः] 'पां पाने' (२) पा । पिबतीति पिबः । 'घा-ध्मा-पा-ट्धे-दृशः शः' (५११५८) शप्र० । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व' (३१४१७९) श्व् । 'श्रौति-कृबु-धिवु०' (४१२१९०८) पिबादेशः । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२११९९३) अलोपः ।

[ग्रामस्य गमनम्] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लुं गतौ' (३९६) गम् । गम्यते । 'अनट्' (५१३१२४) अनट्प्र० → अन ।

[गवां दोहः] 'दुहीक् क्षरणे' (११२७) दुह् । दोहनं = दोहः । 'भावा-ऽकर्त्राः' (५१३१९८) घञ्प्र० → अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० उ० → ओ० ।

[शस्त्रेण भेत्ता] शस्त्र । तृतीया टा । भिनत्तीति भेत्ता । 'णक-तृचौ' (५११४८) तृचप्र० → तृ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० इ० → ए० । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (११३१५०) द० → त० ।

[साधु पक्ता] 'डुपचीप् पाके' (८९२) पच् । पचतीति । 'णक-तृचौ' (५११४८) तृचप्र० → तृ० । 'च-जः क-गम्' (२११८६) च० → क० ।

[कृतपूर्वी कटम्] कृतः(तं) पूर्वं कटोऽनेन । 'पूर्वमनेन सादेश्चैन्' (७११९६७) इन्प्र० । अवर्णवर्णस्य (७१४१६८)

अलोपः ।

[भुक्तपूर्वी ओदनम्] भुक्तः(क्तं) पूर्वमोदनोऽनेन । 'पूर्वमनेन सादेश्चेन्' (७।१।१६७) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[अर्थस्य त्यागी ?] 'त्यजं हानौ' (१७२) त्यज् । त्यजतीत्येवंशीलः । 'युज-भुज-भज-त्यज-रञ्ज-द्विष-दुष-द्रुह-दुहाऽभ्याहनः' (५।२।५०) घिनण्प्र० → इन् । 'ञिगिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'क्तेऽनितश्च-जोः क-गौ घिति' (४।१।१११) ज० → ग० ।

[सुखस्य भोगी ?] 'भुजं पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भुजतीत्येवंशीलः । 'युज-भुज-भज-त्यज-रञ्ज-द्विष-दुष-द्रुह-दुहाभ्याहनः' (५।२।५०) घिनण्प्र० → इन् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० उ० → ओ० । 'क्तेऽनितश्च-जोः क-गौ घिति' (४।१।१११) ज० → ग० ।

[विषयाणां जयी] 'जिं अभिभवे' (८) जि । जयतीत्येवंशीलः । 'जीण्-दृ-क्षि-विश्रि-परिभू-वमा-ऽभ्यमा-ऽव्यथः' (५।२।७२) इन्प्र० । 'नामिनो गुणो' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[वीराणां प्रसविनीति ?] 'षूडौक् प्राणिगर्भविमोचने' (११०७) षू । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।१९८) सू, प्रपूर्व० । प्रसूते इत्येवंशीला । 'प्रात् सू-जोरिन्' (५।२।७१) इन्प्र० । 'नामिनो गुणो' (४।३।१९) गु० ओ० । 'औदैतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्' (१।४।४५) सिलोपः । 'नाम्नो नोऽनहन्ः' (२।१।९१) नलोपः सर्वत्र ज्ञेयः ॥७॥

द्विषो वाऽतृशः ॥२।२।८४॥

[द्विषो वाऽतृशः] द्विष् षष्ठी इस् । वा प्रथमा सि । अतृश् षष्ठी इस् ।

[चौरस्य द्विषन्, चौरं द्विषन्] चौर षष्ठी इस् । चौर द्वितीया अम् । 'द्विषीक् अप्रीतौ' (११२६) द्विष् । द्वेष्यति । 'सुग्-द्विषार्हः सत्रि-शत्रु-स्तुत्ये' (५।२।२६) अतृशप्र० → अत् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'दीर्घङ्याब्' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः ।

वैकत्र द्वयोः ॥२।२।८५॥

[वैकत्र द्वयोः] वा प्रथमा सि । एकस्मिन् = एकत्र । 'सप्तम्याः' (७।२।९४) त्रप्र० → त्र । द्वि-ओस् । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) इ० → अ० । 'एद् बहुस्भोसि' (१।४।४) अ० → ए० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[अजाया नेता सुघ्नम्, अजाया नेता सुघ्नस्य, अथवा अजा नेता सुघ्नस्य, अजाया नेता सुघ्नस्य] अजा षष्ठी इस् । 'आपो डित्तां यै-यास्-यास्-याम्' (१।४।१७) यास् । 'णीग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।१७७) नी । नयतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृचप्र० → तृ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए० । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशो-ऽनेहसश्च सेर्डाः' (१।४।८४) सि० → डा → आ० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[पयसो दोहको गाम्, पयसो दोहको गोः, गोर्दोहकः पयः, गोर्दोहकः पयसः] 'दुर्हीक् क्षरणे' (११२७) दुह् । दोग्धीति दोहकः । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'लघोरु' (४।३।४) गु० उ० → ओ० ॥७॥

कर्तरि ॥२।२।८६॥

[कर्तरि] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । करोतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृचप्र० → तृ० । सप्तमी डि । 'अर्द्धो च' (१।४।३९) अर् ।

[भवत् आसिका] 'भाक् दीप्तौ' (१०६१) भा । भातीति । 'भातेर्डवतुः' (उणा० ८८६) डवतुप्र० → अवत्० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११११४) आलोपः । षष्ठी इस् । 'आसिक् उपवेशने' (११११९) आस् । आसितुं पर्यायः । 'पर्यायाऽर्हणोत्पत्तौ च णकः' (५१३१२०) णकप्र० → अक । 'आत्' (२१४१९८) आप् । 'समानानां०' (११२१९) दीर्घः । 'अस्याऽयत् - तत् - क्षिपकादीनाम्' (२१४११११) इ ।

[भवतः शायिका] 'शीङ्क् स्वप्ने' (११०५) शी । शयितुं पर्यायः । 'पर्यायाऽर्हणोत्पत्तौ च णकः' (५१३१२०) णकप्र० → अक । 'नामिनो०' (४१३१५१) ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) आय् । 'आत्' (२१४१९८) आप् । 'समानानां०' (११२१९) दीर्घः । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२१४११११) इ ।

[भवतः स्वापः] 'जिष्वपंक् शये' (१०८८) ष्वप् । 'षः सोऽष्टयै०' (२१३१९८) स्वप् । स्वपनं = स्वापः । 'भावाऽकर्त्राः' (५१३१९८) घञ्प्र० → अ । 'जिणिति' (४१३१५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[भवत् आसना] 'आसिक् उपवेशने' (११११९) आस् । आसनं = आसना । 'णि-वेत्यास-श्रन्थ-घट्ट-वन्देरनः' (५१३११११) अनप्र० । 'आत्' (२१४१९८) आप्प्र० → आ ।

[भवतोऽग्रगामिका] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लुं गतौ' (३९६) गम् । अग्रे गच्छतीति । 'णक-तृचौ' (५१११४८) णकप्र० → अक । 'जिणिति' (४१३१५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'आत्' (२१४१९८) आप् । 'अस्याऽयत्-तत्' (२१४११११) इ ।

[त्वया शय्यते] 'शीङ्क् स्वप्ने' (११०५) शी । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३१४१७०) क्यप्र० → य । 'विडिति यि शय्' (४१३१०५) शय् आदेशः ॥छ॥

द्विहेतोरस्त्र्यणकस्य वा ॥२॥२॥८७॥

[द्विहेतोरस्त्र्यणकस्य वा] द्वयोर्हेतुर्द्विहेतुस्तस्य । अश्च णकश्च = अणकम्, स्त्रियामणकं = स्त्र्यणकम्, न स्त्र्यणकमस्त्र्यणकम् । 'नजत्' (३१२१२५) न० → अ०, तस्य । वा प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३१२१७) सिलोपः ।

[विचित्रा सूत्रस्य कृतिराचार्यस्याऽऽचार्येण वा] 'डुकुंक् करणे' (८८८) कृ । करणं = कृतिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५१३१९१) क्तिप्र० → ति । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२१११७२) र० ।

[आश्चर्यमोदनस्य नाम पाकोऽतिथीनां च प्रादुर्भाव इति] 'डुपर्चीष् पाके' (८९२) पच् । पचनं = पाकः । 'भावाऽकर्त्राः' (५१३१९८) घञ्प्र० → अ । 'जिणिति' (४१३१५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'क्तेऽनितश्च-जोः क-गौ घिति' (४११११११) च० → क० । प्रथमा सि । 'भू सत्तायाम्' (१) भू, प्रादुस्पूर्व० । प्रादुर्भवनं = प्रादुर्भावः । 'भावाऽकर्त्राः' (५१३१९८) घञ्प्र० → अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४१३१५१) वृद्धिः । 'ओदैतोऽवाव्' (११२१२४) आव् ।

[चिकीर्षा मैत्रस्य काव्यानाम्] 'डुकुंक् करणे' (८८८) कृ । कर्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३१४१२१) सन्प्र० → स । 'स्वर-हन-गमोः सनि धुटि' (४१११०४) दीर्घः । 'ऋतां विडतीर्' (४१४१११६) इर् → किर् । 'सन्-यड्श्च' (४१११३) किर् द्विवचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४१११४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'क-डश्च-ज्' (४१११४६) क० → च० । 'नाम्यन्त०' (२१३११५) स० → ष० । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२१११६३) दीर्घः । चिकीर्षणं = चिकीर्षा । 'शंसि-प्रत्ययात्' (५१३१०५) अप्र० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२१११११३) अलोपः । 'आत्' (२१४१९८) आप् । प्रथमा सि । 'दीर्घड्याब्' (११४१४५) सिलोपः ।

[भेदिका चैत्रस्य काष्ठानाम्] 'भिदुंपी विदारणे' (१४७७) भिद् । भेदनं = भेदिका । 'भावे' (५१३११२२) णकप्र० → अक । 'आत्' (२१४१९८) आप् । 'अस्याऽयत्' (२१४११११) इ ।

[भेदिका चैत्रस्य मैत्रस्य काष्ठनाम्] भिद् । भिन्दन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'लघोरुपात्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । भेदयितुं पर्यायः । 'पर्यायाऽर्हणोत्पत्तौ च णकः' (५।३।१२०) णकप्र० → अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'अस्याऽयत्-तत्' (२।४।१११) इ ।

[आश्चर्य इन्द्रियाणां जयो यूना] 'जिं अभिभवे' (८) जि । जयनं = जयः । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र० ॥छ॥

कृत्यस्य वा ॥२।२।८८॥

[कृत्यस्य] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । क्रियते । 'कृ-वृषि-मृजि-शंसि-गुहि-दुहि-जपो वा (५।१।४२) क्यप्प्र० → य । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः, तस्य । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्य-अनीय, 'य एच्चातः' (५।१।२८) य-क्यप्-घ्यण् पञ्च कृत्याः समारव्याता हेमसूरिमहामुनेः ।

[भवतः कार्यः कटः] [भवता कार्यः कटः] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । क्रियते । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र० → य । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) आर् ।

[भवतः कर्तव्यः कटः] [भवता कर्तव्यः कटः] क्रियते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० ।

[भवतः करणीयः कटः] [भवता करणीयः कटः] क्रियते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० ।

[भवतो देयः कटः] [भवता देयः कटः] 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । दीयते = देयः । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र०, आ० → ए० ।

[भवतः कृत्यः कटः] [भवता कृत्यः कटः] कृत्यः पूर्ववत् ।

[गेयो माणवको गाथानाम्] कै (३६) - 'गै शब्दे' (३७) गै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१९) गा । गीयते = गेयः । 'भव्य-गेय-जन्य-रम्या-ऽऽपात्या-ऽऽप्लाव्यं नवा' (५।१।७) गेयनिपातः ।

[प्रवचनीयो गुरुर्द्वादशाङ्गस्य] 'वचंक् भाषणे' (१०९६) वच्, प्रपूर्व० । प्रवक्तीति । 'प्रवचनीयादयः' (५।१।८) अनीयप्र० ॥छ॥

नोभयोर्हेतोः ॥२।२।८९॥

[नोभयोर्हेतोः] न प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । उभ[ः] षष्ठी ओस् । हेतु षष्ठी उस् । 'डित्यविति' (१।४।२३) ओ । 'एदोद्भ्यां डसि-डसो रः' (१।४।३५) र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[नेतव्या ग्राममजा मैत्रेण] 'णीग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादर्णो नः' (२।३।१७) नी । नीयते इति नेतव्या । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'समानानां तेन०' (१।२।१९) दीर्घः । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१९) गु० ए० ।

[कष्टव्या ग्रामं शाखा चैत्रेण] 'कृषीत् विलेखने' (१३१९) कृष् । कृष्यते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० । 'स्पृशादि-सूपो वा' (४।४।११२) अकारागमः । 'इवर्णादि०' (१।२।२१) रत्वम् । 'तवर्गस्य०' (१।३।६०) त० → ट० ।

[जेतव्यः शतं मैत्रश्चैत्रेण] 'जिं अभिभवे' (८) जि । जीयते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१९) गु० इ० → ए० ।

[उपस्थानीयः पुत्रः पितुः] उपतिष्ठते । 'प्रवचनीयादयः' (५१९८) अनीयप्र० ॥४॥

तृन्दन्ता-ऽव्यय-क्वस्वाना-ऽतृश-शतृ-ङि-णकच्-खलर्थस्य ॥२॥२॥१०॥

[तृन्दन्ताऽव्ययक्वस्वानाऽतृशशतृङिणकच्चलर्थस्य] उत् अन्ते यस्याऽसौ उदन्तः । खल् अर्थो यस्याऽसौ खलर्थः । तृन् च उदन्तश्च ऋअव्ययश्च क्वसुश्च आनश्च अतृश् च शता च ङिश्च णकच् च खलर्थश्च = तृन्दन्ताऽव्ययक्वस्वानाऽतृशश-तृङिणकच्चलर्थम्, तस्य ।

[वदिता जनाऽपवादान्] 'वदुङ् स्तुत्यभिवादनयोः' (७२९) वद् । वन्दते इत्येवंशीलः । 'तृन् शील-धर्म-साधुषु' (५१२२७) तृन्प्र० → तृ । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४१४३२) इट् । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशो' (९१४८४) डा० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२१९९४) अन्त्यस्वरादिलोपः । जन-अप 'वदुङ् स्तुत्यभिवादनयोः' (७२९) वद् । अपवदनमपवादः । 'भावा-ऽकर्त्राः' (५३१९८) घञ्प्र० → अ । 'ङिति' (४३५०) उपान्त्यवृद्धिः । जनानामपवादाः = जनाऽपवादास्तान् ।

[कन्यामलङ्कुरिष्णुः] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ, अलंपूर्व० । अलङ्करोतीत्येवंशीलः । 'भाज्यलङ्कृग्-निराकृग्-भू-सहि-रुचि-वृत्ति-वृद्धि-चरि-प्रजना-ऽपत्रप इष्णुः' (५१२२८) इष्णुप्र० । 'नामिनो गुणो' (४३१९) गु० अर् ।

[रिपून् जिष्णुः] 'जि अभिभवे' (८) जि । जयतीत्येवंशीलः । 'भू-जेः ष्णुक्' (५१२३०) ष्णुक्प्र० ।

[शरान् क्षिष्णुः] 'क्षिपीत् प्रेरणे' (९३९७) क्षिप् । क्षिपतीत्येवंशीलः । 'त्रसि-गृधि-धृषि-क्षिपः क्नुः' (५१२३२) क्नुप्र० । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२३६३) न० → ण० ।

[ओदनं बुभुक्षुः] 'भुजं पालना-ऽभ्यवहारयोः' (९४८७) भुज् । भोक्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां' (३४१२९) सन्प्र० → स । 'सन्-यडश्च' (४१९३) द्विर्वचनु । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४१९४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'द्वितीय-तुर्ययोः पूर्वा' (४१९४२) । भु० → बु० । 'यज-सृज-मृज०' (२१९८७) ज० → ष० । 'ष-ढोः कस्सि' (२१९६२) ष० → क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२३१९५) स० → ष० । क-षसंयोगे क्ष । बुभुक्षतीत्येवंशीलः । 'सन्-भिक्षाऽऽशंसेरुः' (५१२३३) उप्र० ।

[देवान् वन्दारुः] 'वदुङ् स्तुत्यभिवादनयोः' (७२९) वद् । 'उदितः०' (४१४९८) वन्द् । वन्दते इत्येवंशीलः । 'शृ-वन्देरारुः' (५१२३५) आरुप्र० ।

[धारुर्वत्सो मानरम्] 'ट्धे पाने' (२८) धे । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४१२१९) धा । धयतीत्येवंशीलः । 'दा-ट्धे-सि-शद-सदो रुः' (५१२३६) रुप्र० ।

[श्रद्धालुस्तत्त्वम्] 'डुधांक् धारणे च' (९९३९) धा, श्रत्पूर्व० । श्रद्धधातीत्येवंशीलः । 'शीङ्-श्रद्धा-निद्रा-तन्द्रा-दयि-पति-गृहि-स्युहेरालुः' (५१२३७) आलुप्र० । 'समानानां०' (९१२१९) दीर्घः । प्रथमा सि । तत्त्व द्वितीया अम् । 'समानादमोऽतः' (९१४४६) अलोपः ।

[कटं कृत्वा] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । करणं पूर्व = कृत्वा । 'प्राक्काले' (५१४४७) क्त्वाप्र० → त्वा । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३१२१७) सिलोपः ।

[पयः पायं पायं व्रजति] 'पां पाने' (२) पा । आभीक्ष्यं पानं पूर्वम् । 'खग्म् चाऽऽभीक्ष्ये' (५१४४८) खग्म्प्र० → अम् । 'आत् ऐः कृञ्जौ' (४३५३) आ० → ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (९१२२३) आय् । 'भृशा-ऽऽभीक्ष्या-ऽविच्छेदे द्विः प्राक् तमबादेः' (७१४७३) द्विर्वचनम् ।

[ओदनं भोक्तुं व्रजति] 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भोजनाय । 'क्रियायां क्रियार्थायां तुम्-णकच् भविष्यन्ती' (५१३१३) तुम्प्र० । 'च-जः क-गम्' (२११८६) ज० → ग० । 'अघोषे प्रथमो' (११३५०) ग० → क० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० उ० → ओ० ।

[ओदनं पेचिवान्] 'डुपचीष् पाके' (८९२) पच् । पेचे । 'तत्र क्वसु-कानौ तद्धत्' (५१२१२) क्वसुप्र० → वस् । अनादेशाऽऽदरेकव्यञ्जनमध्येऽतः' (४११२४) ए । 'घसेकस्वराऽऽतः क्वसोः' (४१४८२) इट् । प्र० सि । 'ऋदुदितः' (११४१७०) नोऽन्तः । 'स्महतोः' (११४८६) दीर्घः । 'दीर्घड्याब्' (११४१४५) सिलोपः ।

[तत्त्वं विद्वान्] 'विक्ञ् ज्ञाने' (१०९९) विद् । वेत्तीति । 'वा वेत्तेः क्वसुः' (५१२१२) क्वसुप्र० → वस् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (११४१७०) नोऽन्तः ।

[कटं चक्राणः] चक्रे = चक्राणः । 'तत्र क्वसु-कानौ तद्धत्' (५१२१२) कानप्र० → आन । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४१११९) कृ सउं द्विर्वचनम् । 'ऋतोऽत्' (४११३८) कृ० → क० । 'क-डश्च-ज्' (४११४६) क० → च० । 'इवर्णादि०' (११२१२९) रत्वम् ।

[वचनमनूचानः] 'वचंक् भाषणे' (१०९६) वच्, अनुपूर्व० । अनुवाच । 'तत्र क्वसु-कानौ तद्धत्' (५१२१२) कानप्र० → आन । 'वेयिवद०' (५१२१३) निपातः । 'यजादि-वचेः०' (४११७९) य्वृत् व० → उ० ।

[मलयं पवमानः] 'पूङ् पवने' (६००) पू । पवते = पवमानः । 'पूङ्-यजः शानः' (५१२१३) शानप्र० → आन । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७९) शव् । 'नामिनो गुणो' (४१३१९) गु० ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (११२१२४) अव् । 'अतो म आने' (४१४१९९४) मोऽन्तः ।

[कतीह कवचमुद्वहमानाः] 'वही प्रापणे' (९९६) वह्, उत्पूर्व० । उद्वोद्धुं शक्ताः । 'वयः शक्ति-शीले' (५१२१२४) शानप्र० → आन । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७९) शव् । 'अतो म आने' (४१४१९९४) मोऽन्तः ।

[कतीह शत्रून् निघ्नानाः] 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन्, निपूर्व० । निहन्तुं शक्ताः । 'वयः शक्ति-शीले' (५१२१२४) शानप्र० । 'गम-हन-जन-खन-घसः स्वरेऽनडि विडिति लुक्' (४१२१४४) अलोपः । 'ह्नो ह्नो घ्नः' (२११९९२) घ्नादेशः ।

[कतीह वपुर्भूषयमाणाः] 'भूष अलङ्कारे' (१७५६) भूष् । 'चुरादिभ्यो' (३१४१७७) णिच्प्र० → इ । भूषयतीत्येवंशीलाः । 'वयः शक्ति-शीले' (५१२१२४) शानप्र० → आन । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७९) शव् । 'नामिनो गुणो' (४१३१९) गु० ए० । 'एदौतोऽयाय्' (११२१२३) अय् । 'अतो म आने' (४१४१९९४) मोऽन्तः ।

[ओदनं पचमानः] 'डुपचीष् पाके' (८९२) पच् । पचते = पचमानः । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५१२१२०) आनश्प्र० → आन । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३१४१७९) शव् । 'अतो म आने' (४१४१९९४) मोऽन्तः ।

[चैत्रेण पच्यमानः] पच्यते = पच्यमानः । 'शत्रानशा०' (५१२१२०) आनश्प्र० → आन । 'क्यः शिति' (३१४१७०) क्यप्र० → य । 'अतो म आने' (४१४१९९४) मोऽन्तः ।

[कटं करिष्यमाणः] 'डुकृङ् करणे' (८८८) कृ । करिष्यतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५१२१२०) आनश्प्र० → आन, स्य आदिः । 'स्ताघशितो' (४१४३२) इट् । 'नामिनो गुणो' (४१३१९) गु० अर् । 'नाम्यन्तस्था०' (२१३१५) षत्वम् । 'रषुवर्णान्नो ण०' (२१३६३) णत्वम् । 'अतो म आने' (४१४१९९४) मोऽन्तः ।

[अधीयंस्तत्त्वार्थम्] 'इङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । अकृच्छ्रेणाधीते । 'धारीडेऽकृच्छ्रेऽतुश्' (५१२१२५) अतुश्प्र० → अत् । 'धातोःरिवर्णो' (२११५०) इय् । 'समानानां०' (११२१९) दीर्घः । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (११४१७०)

नोऽन्तः । 'दीर्घङ्याब्' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः ।

[धारयन्नाचाराङ्गम्] 'धृग् धारणे' (८८७) धृ । धरन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) आर् । अकृच्छ्रेण धारयतीति । 'धारीडोऽकृच्छेऽतृश्' (५।२।२५) अतृश्प्र० → अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणो' (४।३।१९) गु० ए० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'दीर्घङ्याब्' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः ।

[कटं कुर्वन्] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । करोतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'कृग्-तनादेरुः' (३।४।८३) उप्र० । 'नामिनो गुणो' (४।३।१९) गु० अर् । 'अतः शित्युत्' (४।२।८९) अ० → उ० । 'इवणदि०' (१।२।२१) वत्वम् ।

[कटं करिष्यन्] कृ । करिष्यतीति । 'शत्रानशावेष्यति०' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् -स्य आदिः । 'स्ताघशितो' (४।४।३२) इट् । 'नामिनो गुणो' (४।३।१९) गु० अर् ।

[परीषहान् सासहिः] 'षहि मर्षणे' (९९०) षह् । 'षः सोऽष्टयै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सह्, परिपूर्व० । परिस(ष)हान्ते । 'स्थादिभ्यः कः' (५।३।८२) कप्र० → अ । 'घञ्युपसर्गस्य बहुलम्' (३।२।८६) दीर्घः । सह् । भृशं पुनः पुनर्वा सहते । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (३।४।९) यङ्प्र० → य । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनास्याऽनादेलुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) आ । सासहते इत्येवंशीलः । 'डै सासहि-वावहि-चाचलि-पापतिः' (५।२।३८) सासहिनिपातः ।

[कटं चक्रिः] कृ । भृशं पुनः पुनर्वा करोति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'ऋतोऽत्' (४।१।३८) कृ० → क० । 'क-डश्च-ञ्' (४।१।४६) क० → च० । क्रियते इत्येवंशीलः । 'सस्त्रि-चक्रि-दधि-जङ्गि-नेमिः' (५।२।३९) चक्रिनिपातः ।

[दधिश्चित्तम्] 'डुधाङ्ग् धारणे च' (१।१।३९) धा । भृशं पुनः पुनर्वा दधाति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) धा द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् । 'द्वितीय-तुर्ययोः पूर्वो' (४।१।४२) ध० → द० । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः त्रिषूदाहरणेषु । दधातीत्येवंशीलः । 'सस्त्रि-चक्रि-दधि-जङ्गि-नेमिः' (५।२।३९) दधिनिपातः ।

[एधानाहारको व्रजति] 'हृग् हरणे' (८८५) हृ, आङ्पूर्व० । आहरिष्यतीति । 'क्रियायां क्रियार्थायां तुम्-णकच् भविष्यन्ती' (५।३।१३) णकच्प्र० → अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् ।

[कटं कारको व्रजति] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । करिष्यतीति । 'क्रियायां क्रियार्थायां०' (५।३।१३) णकच्प्र० → अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् ।

[वर्षशतस्य पूरकः] 'पूरण् आप्यायने' (१।७।४९) पूर् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । पूरयतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः ।

[पुत्रपौत्रस्य दर्शकः] पुत्र । पुत्रस्याऽपत्यमनन्तरम् । 'पुनर्भू-पुत्र-दुहितृ-ननान्दुरनन्तरेऽञ्' (६।१।३९) अञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । पुत्रस्य पौत्रः = पुत्रपौत्रस्तस्य । पश्यतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् ।

[ईषत्करः कटो भवता] ईषत् 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । ईषदनायासेन क्रियते । 'दुःस्वीषतः कृच्छ-ऽकृच्छार्थात् खल्' (५।३।१३९) खल्प्र० → अ । 'नामिनो गुणो' (४।३।१९) गु० अर् ।

[सुज्ञानं तत्त्वं भवता] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा, सुपूर्व० । सुष्ठु अनायासेन ज्ञायते । 'शासू-युधि-दृशि-धृषि-मृषा-ऽऽतोऽनः' (५१३१९४९) अनप्र० ॥७॥

क्तयोरसदाधारे ॥२॥१९१॥

[क्तयोरसदाधारे] क्तश्च क्वांश्च = क्तौ । 'समानामर्थेनैकः शेषः' (३१११९९८) एकशेषः । तयोः । स(सं)श्च आधारश्च = सदाधारम्, न सदाधारं = असदाधारम्, 'नजत्' (३१२१९२५) न० → अ०, तस्मिन् ।

[कटः कृतो मैत्रेण] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । कर्तुमारब्धः । 'आरम्भे' (५१११९०) क्प्र० → त ।

[कटं कृतवान्] करोति स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१११९७४) क्तवतुप्र० → तवत् ।

[गतो ग्रामं चैत्रः] गन्तुमारब्धः । क्प्र० → त । 'यमि-रमि-नमि-गमि-हनि-मनि-वनति०' (४१२१५५) मलोपः ।

[ग्रामं गतवान्] गम्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१११९७४) क्तवतुप्र० → तवत् । 'यमि-रमि-नमि०' (४१२१५५) मलोपः ।

[राज्ञां ज्ञातः] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा । ज्ञायते स्म । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ-जीच्छील्यादिभ्यः क्तः' (५१२१९२) क्प्र० → त ।

[राज्ञां बुद्धः] 'बुधिं ज्ञाने' (१२६२) बुध् । बुध्यते स्म । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५१२१९२) क्प्र० → त ।

[राज्ञां मतः] बुधिं (१२६२) - 'मनिच् ज्ञाने' (१२६३) मन् । मन्यते स्म । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५१२१९२) क्प्र० → त । 'यमि-रमि-नमि-गमि-हनि-मनि०' (४१२१५५) नलोपः ।

[राज्ञामिष्टः] 'यर्जी देवपूजा-सङ्गतिकरण-दानेषु' (९९९) यज् । इज्यते । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५१२१९२) क्प्र० → त । 'यजादि-वचेः किति' (४१११७९) च्वद् य० → इ० । 'यज-सृज-मृज०' (२१११८७) ज० → ष० । 'तवर्गस्य श्रवर्ग०' (११३१६०) त० → ट० ।

[राज्ञां पूजितः] 'पूजण् पूजायाम्' (१५८६) पूज् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३१४१७७) णिच्प्र० । पूज्यते स्म । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५१२१९२) क्प्र० → त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४१४१३२) इट् । 'णेरनिटि' (४१३१८३) णिच्प्र० ।

[कान्तो हरिश्चन्द्र इव प्रजानाम्] 'कमूङ् कान्तौ' (७८९) कम् । 'कमेर्णिङ्' (३१४१२) णिङ्प्र० → इ । 'ज्णिति' (४१३१५०) उपान्त्यवृद्धिः । काम्यते । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५१२१९२) क्प्र० → त । 'अहन्यञ्चमस्य क्वि-क्वडिति' (४१११९०७) दीर्घः ।

[शीलितो मैत्रेण] 'शीलण् उपधारणे' (१९९३) शील् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३१४१७७) णिच्प्र० । शील्यते स्म । क्प्र० → त । 'स्ताद्यशितो०' (४१४१३२) इट् । 'णेरनिटि' (४१३१८३) णिच्प्र० ।

[रक्षितश्चैत्रेण] 'रक्ष पालने' (५६७) रक्ष् । रक्षति स्म । 'गत्यर्था०' (५१११९९) क्प्र० (?) ('ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५१२१९२) क्प्र० → त) । 'स्ताद्यशितो०' (४१४१३२) इट् ।

[इदमोदनस्य भुक्तम्] 'भुजं पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भुज्यते स्माऽस्मिन्निति । 'अद्यर्थाच्चाऽऽधारे' (५१११९२) क्प्र० → त । 'च-जः क-गम्' (२१११८६) ज० → ग० । 'अघोषे०' (११३१५०) ङ० → क० ।

[इदं सक्तूनां पीतम्] 'पां पाने' (२) पा । पीयते स्माऽस्मिन्निति । 'अद्यर्थाच्चाऽऽधारे' (५१११९२) क्प्र० →

P ५ क्वावयवयोगात् क्तवतुरपि क्तः । क्तश्च क्तश्च = क्तौ । 'स्यादावसंख्येयः' (३१११९९) एकशेषः, तयोः ।

त । 'ईर्व्यञ्जनेऽयपि' (४।३।९७) आ० → ई० ।

[इदमहेः सृप्तम्] 'सृप्तं गतौ' (३४९) सृप् । सृप्यते स्माऽस्मिन्निति । 'अद्यर्थाच्चा०' (५।१।१२) कप्र० → त ।

[इदमेषामासितम्] 'आसिक् उपवेशने' (१११९) आस् । आस्यते स्माऽस्मिन्निति । 'अद्यर्थाच्चाऽऽधारे' (५।१।१२) कप्र० → त । 'स्ताद्यशितोऽत्रो०' (४।४।३२) इट् ॥छ॥

वा क्लीबे ॥२।२।९२॥

[वा क्लीबे] वा प्रथमा सि । क्लीब सप्तमी डि ।

[छात्रस्य हसितम्, छात्रेण हसितम्] 'हसे हसने' (५४५) हस् । हसनं = हसितम् । 'क्लीबे कः' (५।३।१२३) कप्र० → त ।

[मयूरस्य नृत्तम्, मयूरेण नृत्तम्] 'नृतैच् नर्तने' (११५२) नृत् । नर्तनं = नृत्तम् । 'क्लीबे कः' (५।३।१२३) कप्र० → त ।

[कोकिलस्य व्याहनम्, कोकिलेन व्याहतम्] 'हंग् हरणे' (८८५) ह्, वि-आङ्पूर्व० । विशेषेणाऽऽहरणं = व्याहतम् । 'क्लीबे कः' (५।३।१२३) कप्र० → त ।

[इहाहेः सृप्तम्, इहाऽहिना सृप्तम्] 'सृप्तं गतौ' (३४९) सृप् । सर्पणं = सृप्तम् । 'क्लीबे कः' (५।३।१२३) कप्र० → त ।

[चैत्रेण कृतम्] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । क्रियते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) कप्र० → त ॥छ॥

अकमेरुकस्य ॥२।२।९३॥

[अकमेरुकस्य] न कमि = अकमि । 'नजत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्मात् । उक् षष्ठी इस् ।

[आगामुकं वाराणसीं रक्ष आहुः] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लुं गतौ' (३९६) गम्, आङ्पूर्व० । आगच्छतीत्येवंशीलम् । 'शृ-कम-गम-हन-वृष-भू-स्थ उकण्' (५।२।४०) उकण्प्र० → उक । 'जिगिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[भोगानभिलाषुकः] 'लषी कान्तौ' (९२७) लष्, अभिपूर्व० । अभिलषतीत्येवंशीलः । 'लष-पत-पदः' (५।२।४१) उकण्प्र० । 'जिगिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । प्रथमा सि ।

[दास्याः कामुकः] 'कमूङ् कान्तौ' (७८९) कम् । 'कमेर्णिङ्' (३।४।२) णिङ्प्र० → इ । 'जिगिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । कामयत इत्येवंशीलः । 'शृ-कम-गम-हन-वृष-भू-स्थ उकण्' (५।२।४७) उकण्प्र० → उक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिङ्लोपः ॥छ॥

एष्यदृणेनः ॥२।२।९४॥

[एष्यदृणेनः] एष्यच्च ऋणं च = एष्यदृणं(णे), तयोरिन् = एष्यदृणेन्, तस्य = एष्यदृणेनः, षष्ठी इस् ।

[ग्रामं गमी] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लुं गतौ' (३९६) गम् । गमिष्यतीति । 'गमेरिन्' (उणा० ९१९) इन्प्र० ।

[ग्राममागामी] आ-गम् । आगमिष्यतीति । 'आडश्च णित्' (उणा० ९२०) णिद् इन्प्र० । 'जिगिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[शतं दायी] 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । शतं ददातीत्येवंशीलः । 'णिन् चाऽऽवश्यकऽधमर्ण्य' (५।४।३६) णिन्प्र० । 'आत ऐः कृञ्जौ' (४।३।५३) आ० → ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् ।

[सहस्रं दायी] 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । सहस्रं ददातीत्येवंशीलः । 'णिन् चाऽऽवश्यकऽधमर्ण्य' (५।४।३६) णिन्प्र० । 'आत ऐः कृञ्जौ' (४।३।५३) आ० → ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् ।

[कारी मेऽसि कटम्] कृ । करोषीत्येवंशीलः । 'णिन् चाऽऽवश्यकऽधमर्ण्य' (५।४।३६) णिन्प्र० → इन् । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् ।

[अवश्यंकारी कटस्य] अवश्यं करोतीति । 'णिन् चाऽऽवश्यकऽधम०' (५।४।३६) णिन्प्र० → इन् । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् ।

[साधुदायी वित्तस्य] 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । साधु ददातीति । 'साधौ' (५।१।१५५) णिन्प्र० । 'आत ऐः कृञ्जौ' (४।३।५३) आ० → ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । साधु 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४१) अम् । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) अम्लोपः ॥छ॥

सप्तम्यधिकरणे ॥२।२।१५॥

[सप्तम्यधिकरणे] सप्तमी प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । ऋअधिक्रियते - नियुज्यते तस्मिन्नित्य-धिकरणम्, तस्मिन् ॥छ॥

नवा सुजर्थः काले ॥२।२।१६॥

[नवा सुजर्थः काले] नवा प्रथमा सि । सुजर्थो येषां ते = सुजर्थास्तैः = सुजर्थैः । काल सप्तमी डि ।

[द्विरह्नि भुङ्क्ते, द्विरहनो भुङ्क्ते] द्वि । द्वौ वारावस्येति द्विः । 'द्वि-त्रि-चतुरः सुच्' (७।२।११०) सुच्प्र० । 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४१) अम् । 'अव्ययस्य' (३।२।७) अम्लोपः । अहन् सप्तमी डि । अहन् षष्ठी इस् । 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१।४।८७) भुज् । वर्त्त० ते । 'रुधां स्वराच्छनो नलुक् च' (३।४।८२) श्नप्र० → न । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।१०) अलोपः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज० → ग० । 'अघोषे प्रथमो०' (१।३।५०) ग० → क० । 'म्नां धुङ्वर्गोऽन्त्योऽपदान्ते' (१।३।३९) न० → इ० ।

[मासे पञ्चकृत्वो भुङ्क्ते, मासस्य पञ्चकृत्वो भुङ्क्ते] पञ्चन् । पञ्च वारा अस्य । 'वारे कृत्वस्' (७।२।१०९) कृत्वस्प्र० । 'नाम्नो नोऽनहनः' (२।१।९१) नलोपः । भुङ्क्ते पूर्ववत् ।

[बहुधाऽह्नि भुङ्क्ते, बहुधाऽहनो भुङ्क्ते] बहु । बहुभिः प्रकारैः (?) (बहव आसन्ना वारा अस्य) । 'बहोर्धाऽऽसन्ने' (७।२।११२) धाप्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । भुङ्क्ते पूर्ववत् ।

[द्विः कांस्यपात्र्यां भुङ्क्ते] कांस्यस्य पात्री = कांस्यपात्री, तस्याम् ॥छ॥

कुशला-ऽऽयुक्तेनाऽऽसेवायाम् ॥२।२।१७॥

[कुशलाऽऽयुक्तेनाऽऽसेवायाम्] कुशलश्च आयुक्तश्च = कुशलाऽऽयुक्तम्, तेन = कुशलाऽऽयुक्तेन । आसेवनं = आसेवा, तस्यामासेवायाम् ।

[आयुक्तस्तपश्चरणे, आयुक्तस्तपश्चरणस्य] 'युजंप्पी योगे' (१।४।७६) युज्, आङ्पूर्व० । आयुज्यते स्म । 'क्त-क्तवत्'

(५१११७४) कप्र० । 'च-जः क-गम्' (२११८६) ज० → ग० । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (११३१५०) ग० → क० ।

[कुशलश्चित्रकर्मणि, न च करोति] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । वर्त्त० तिव् । 'कृग्-तनादेरुः' (३१४१८३) उप० । 'नामिनो गुणो' (४१३१९) अर् । 'उ-श्नोः' (४१३१२) उ० → औ० ।

[आयुक्तो गोः शकटे-आकृष्य युक्त इत्यर्थः] गो प्रथमा सि । ओत औ (११४१७४) औ० → औ० ॥छ॥

स्वामीश्वरा-ऽधिपति-दायाद-साक्षि-प्रतिभू-प्रसूतैः ॥२॥२॥१९८॥

[स्वामीश्वराऽधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूप्रसूतैः] स्वामी च ईश्वरश्च अधिपतिश्च दायादश्च साक्षी च प्रतिभूश्च प्रसूतश्च = स्वामीश्वराऽधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूप्रसूतास्तैः ।

[गोषु स्वामी, गवां स्वामी] स्व । स्वमस्याऽस्तीति । 'स्वान्मिन्नीशे' (७१२१४९) मिन्प्र० - पूर्वस्य दीर्घः । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (११४१८७) दीर्घः । 'दीर्घड्याब्' (११४१४५) सिलोपः । 'नाम्नो नोऽनहन्ः' (२१११९९) नलोपः ।

[गोष्वीश्वरः, गवामीश्वरः] 'ईशिक् ऐश्वर्ये' (११११६) ईश् । ईष्टे । 'स्थेश-भास-पिस-कसो वरः' (५१२१८९) वरप्र० ।

[गोषु दायादः, गवां दायादः] दाय 'डुदांग्क् दाने' (११३३८) दा, आङ्पूर्व० । दायमादत्ते । 'दक्षाऽऽङ्' (५१११७८) डप्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२१११९९४) आलोपः ।

[गोषु साक्षी, गवां साक्षी] साक्षात् । साक्षाद् द्रष्टा = साक्षी । 'साक्षाद् द्रष्टा' (७१११९७) इन्प्र० । 'प्रायोऽव्ययस्य' (७१४१६५) आलोपः ।

[गोषु प्रसूतः, गवां प्रसूतः] 'षूडौक् प्राणिगर्भविमोचने' (११००७) षू । 'षः सोऽष्टयै' (२१३१९८) सू, प्रपूर्व० । प्रसूयते स्म । 'गत्यर्थाऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५१११९९) कप्र० → त ॥छ॥

व्याप्ये केनः ॥२॥२॥१९९॥

[व्याप्ये केनः] व्याप्य सप्तमी डि । क्ताद् इन् = केन्, तस्य । व्याप्योपादानात्, तेन वा ? (हि) अधिकारभेदः, पृथग्योगादिति वेति निवृत्तम् ।

[अधीती व्याकरणे] अधीतं व्याकरणमनेन । 'इष्टादेः' (७१११६८) इन्प्र० । एवं सर्वत्र ।

[आम्नाती द्वादशाङ्गे] 'म्नां अभ्यासे' (६) म्ना, आङ्पूर्व० । आम्नायते स्म । 'गत्यर्थाऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५१११९९) कप्र० → त ।

[परिगणिते ज्योतिषि] 'गणण् संख्याने' (१८७४) गण, परिपूर्व० । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३१४१७७) णिच्प्र० । परिगण्यते स्म । 'गत्यर्थाऽकर्मक०' (५१११९९) कप्र० → त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४१४१३२) इट् । 'णेरनिटि' (४१३१८३) णिच्लोपः ।

[इष्टी यज्ञे] 'यजीं देवपूजा-सङ्गितिकरण-दानेषु' (९९९) यज् । इज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१११७४) कप्र० → त । 'यजादे-वचेः किति' (४११७९) य्वृत् य० → इ० । 'यज-सृज-मृज०' (२११८७) ज० → ष० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (११३१६०) त० → ट० । इष्टो यज्ञोऽनेन । 'इष्टादेः' (७१११६८) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८) अलोपः ।

[कृतपूर्वी कटम्] कृतः(तं) पूर्वं कटोऽनेन । 'पूर्वमनेन सादेश्चैन्' (७१११६७) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८) अलोपः ।

[भुक्तपूर्वी ओदनम्] 'भुजं पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भुज्यते स्माऽस्मिन्निति । 'अद्यर्थाच्चाऽऽधारे' (५११२) कप्र० । 'च-जः क-गम्' (२११८६) ज० → ग० । 'अघोषे प्रथमो' (११३५०) ग० → क० । भुक्तः(क्तं) पूर्वमोदनोऽनेन । 'पूर्वमनेन सादेश्च' (७११९६७) इन्प्र० ।

[उपश्लिष्टो गुरुन् मैत्रः] 'श्लिषच् आलिङ्गने' (१२१०) श्लिष्, उपपूर्व० । उपश्लिष्यते स्म । 'श्लिष-शीङ्-स्था-ऽऽस-वस-जन-रुह-जू-भजेः क्तः' (५११९) कप्र० → त । 'तवर्गस्य श्ववर्गो' (११३६०) त० → ट० ।

[मासमधीती व्याकरणे] अधीत । अधीतमस्याऽस्तीति । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७१२६) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४६८) अलोपः । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (११४८७) दीर्घः ॥छ॥

तद्युक्ते हेतौ ॥२१२१००॥

[तद्युक्ते हेतौ] तेन = व्याप्येन युक्तस्तद्युक्तस्तस्मिन् । हेतु सप्तमी डि । 'डिडौ' (११४३९) डौ० → औ० । 'डित्यन्त्य०' (२११९९४) उलोपः ।

चर्मणि द्वीपिनं हन्ति, दन्तयोर्हन्ति कुञ्जरम् ।

केशेषु चमरीं हन्ति, सीमिन् ऋ पुष्पलको हतः ॥१॥

[हन्ति] 'हन्क् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । वर्त्त० तिव् । 'म्नां धुङ्वर्गोऽन्त्योऽपदान्ते' (११३३९) न० → न० ।

[हतः] हन् । हन्यते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५११९७४) कप्र० → त । 'यमि-रमि-नमि०' (४१२५५) नलोपः ।

सीमा मर्यादा-वृषणश्च पुष्पलकः कीलकोऽरण्यविड(डा)लश्च ।

[वेतनेन धान्यं लुनाति] 'लूगश् छेदने' (१५९९) लू । वर्त्त० तिव् । 'क्यादेः' (३१४७९) श्नाप्र० → ना । 'प्यादेर्ह्रस्वः' (४१२१०५) ह्रस्वः ॥छ॥

अप्रत्यादावसाधुना ॥२१२१०१॥

[अप्रत्यादावसाधुना] प्रतिरादिर्यस्याऽसौ प्रत्यादिः, न प्रत्यादिरप्रत्यादिः । 'नञत्' (३१२१२५) न० → अ०, तस्मिन् । न साधु(ः) = असाधुः । 'नञत्' (३१२१२५) न० → अ०, तेन = असाधुना । तृतीया टा । 'टः पुंसि ना' (११४१२४) टा० → ना० ।

[असाधुर्मैत्रो मातरि] मातृ सप्तमी डि । 'अर्द्धे च' (११४३९) अर् ॥छ॥

साधुना ॥२१२१०२॥

[साधुना] साधु तृतीया टा । 'टः पुंसि ना' (११४१२४) टा० → ना० ।

[साधुर्मैत्रो राजनि] राजन् सप्तमी डि । 'ई-डौ वा' (२११९०९) अनोऽस्य लुक् ।

[साधुर्मातरि] मातृ सप्तमी डि । 'अर्द्धे च' (११४३९) अर् ॥छ॥

निपुणेन चाऽर्चयाम् ॥२१२१०३॥

[निपुणेन चाऽर्चयाम्] निपुण तृतीया टा । च प्रथमा सि । अर्चा सप्तमी डि ।

५ प्रजने स्यादुपसरः कीलः पुष्पलकः शिवः । (अभिधानचिन्तामणिनाममालायाम् - १२७४)

पुष्कलकः - शब्दरत्नमहोदधौ ।

पुष्पलकः - The Students Sanskrit English Dictionary |

[मातरि निपुणः] मात् । सप्तमी डि । 'अर्द्धे च' (१।४।३९) अर् ।

[पितरि साधुः] पित् । सप्तमी डि । 'अर्द्धे च' (१।४।३९) अर् ॥छ॥

स्वेशेऽधिना ॥२।२।१०४॥

[स्वेशेऽधिना] स्वस्य ईशः = स्वेशस्तस्मिन् । अधि तृतीया टा । 'टः पुंसि ना' (१।४।२४) टा० → ना० ।

[अधि मगधेषु श्रेणिकः] मगधानां श्रेणिकोऽधिष्ठा - स्वामी तेऽधि मगधास्तेषु = अधि मगधेषु, सप्तमी सुप् ।

[अधि श्रेणिके मगधाः] श्रेणिको मगधेषु अधि=स्वामी स अधि श्रेणिकस्तस्मिन्, सप्तमी डि । मगध प्रथमा जस् ॥छ॥

उपेनाऽधिकिनि ॥२।२।१०५॥

[उपेनाऽधिकिनि] उप तृतीया टा । अधिक । अधिकं विद्यते यस्याऽसौ अधिकी । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन् । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपस्तस्मिन् ।

[उप खार्यां द्रोणः] खार्यामधिको द्रोणोऽधि खारी, तस्यां अधि खार्या, सप्तमी डि । द्रोण । प्रथमा सि ॥छ॥

यद्भावो भावलक्षणम् ॥२।२।१०६॥

[यद्भावः] यस्य भावः = यद्भावः । प्रथमा सि ।

[भावलक्षणम्] ॥ भावस्य लक्षणं = भावलक्षणम् ।

[गोषु दुह्यमानासु गतः, दुग्धास्वागतः] 'दुर्हीक् क्षरणे' (१।२।७) दुह् । दुह्यते = दुह्यमाना । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) आनश्प्र० → आन । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः । दुह्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'भ्वादेर्दार्द्धः' (२।१।८३) ह० → घ० । 'अधश्चतुर्थ्यात् तथोर्धः' (२।१।७९) त० → घ० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) घ० → ग० । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[देवाऽर्चनायां क्रियमाणायाम् गतः, कृतायामागतः] देव 'अर्च(र्चि)ण् पूजायाम्' (१।९।५४) अर्च् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । अर्चयतीति । 'णि-वेत्त्यास-श्रन्थ-घट्ट-वन्देरनः' (५।३।१११) अनप्र० → अर्चना । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । देवस्याऽर्चना = देवाऽर्चना, तस्याम् ।

[आम्नेषु कलायमात्रेषु गतः, पक्वेषु आगतः] आम्रस्य फलानि । 'दोरप्राणिनः' (६।२।४९) मयट्प्र० । 'फले' (६।२।५८) लुप् । कलाय-त्रिपुटिधान्यविशेषो मानमेषां स्यात् । 'मात्रट्' (७।१।१४५) मात्रट्प्र०, तेषु । 'डुपचीष् पाके' (८।९।२) पच् । पच्यते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त । 'क्षै-शुषि-पचो म-क-वम्' (४।२।७८) त० → व० । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क०, तेषु ।

[ऋद्धेषु भुञ्जानेषु दरिद्रा आसते] 'दरिद्राक् दुर्गतौ' (१०।९।२) दरिद्रा । दरिद्रातीति । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'अशित्यस्सन्णकज्-णकाऽनटि' (४।३।७०) आलोपः । प्रथमा जस् । 'हेतु-कर्तृ-करणेत्यभूतलक्षणे' (२।२।४४) इति तृतीया प्राप्नोति परं तदपवादोऽयं सूत्रः कृतः ।

[ऋद्धेष्वामीनेषु दरिद्रा भुञ्जते] दरिद्रा पूर्ववत् साध्यः ॥छ॥

गते गम्येऽध्वनोऽन्तेनैकार्थ्यं वा ॥२।२।१०७॥

[गते गम्येऽध्वनोऽन्तेनैकार्थ्यम्] गत सप्तमी डि । अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५)

P ॥ भावोऽस्य लक्षते येन तद् भावलक्षणम् ।

- 'गम्लं गतौ' (३९६) गम् । 'शकि-तकि-चति-यति-शसि-सहि-यजि-भजि-पवर्गात्' (५।१।२९) यप्र०, तस्मिन् = गम्ये । अध्वन् षष्ठी इस् । अन्त तृतीया टा । एकोऽर्थो यस्याऽसौ एकार्थः, एकार्थस्य भावः कर्म वा = ऐकार्थम् । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) ट्यण्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृ० ऐ ।

[वा] वा प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[गवीधुमतः सांकाश्यं चत्वारि योजनानि, चतुर्षु वा योजनेषु] ५ गवीधवः सन्त्यस्मिन् । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१९) मतुप्र० → मत् । प्र० जस् (?) पञ्चमी डसि । संकाश । संकाशेन निर्वृत्तम् । 'सुपन्थ्यादेर्ज्यः' (६।२।८४) ज्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । चतुर् । प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) शि० → इ० । 'वाः शेषे' (१।४।८२) उ० → वा० आदेशः ।

[लोकमध्याल्लोकान्तमुपर्यधश्च सप्त रज्जुनामनन्ति] 'म्नां अभ्यासे' (६) म्ना, आङ्पूर्व० । वर्त्त० अन्ति । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् । 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) मन् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।१९३) अलोपः ।

[कार्तिक्या आग्रहायणी मासे] 'कृतैत् छेदने' (१३२५) कृत् । कृन्ततीति । 'कृति-पुति-लति-भिदिभ्यः कित्' (उणा० ७६) कित् तिकप्र० । कृत्तिकाभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्ता पूर्णमासी = कार्तिकी । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृ० आर् । 'अवर्णे०' (७।४।६८) आलुक् । 'अणजेयेकण्-नञ्-सञ्-टिताम्' (२।४।२०) डीप्र० । 'अस्य इ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । अग्रं हायनस्य । 'द्वि-त्रि-चतुष्पूरणा-ऽग्रादयः' (३।१।५६) इत्यनेन समासः । 'पूर्वपदस्थान्नाम्यगः' (२।३।६४) न० → ण० । अग्रहायणमेवाऽऽग्रहायणी । 'प्रज्ञादिभ्योऽण्' (७।२।१६५) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृ० आ । 'अवर्णे०' (७।४।६८) अलोपः । 'अणजेयेकण्-नञ्-सञ्-टिताम्' (२।४।२०) डीप्र० । 'अस्य इ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । मास सप्तमी डि ॥छ॥

षष्ठी वाऽनादरे ॥२।२।१०८॥

[षष्ठी वाऽनादरे] षष्ठी प्रथमा सि । वा प्रथमा सि । 'दृङ्त् आदरे' (१४६६) दृ, आङ्पूर्व० । आद्रियते = आदरः । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र० । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१९) गु० अर् । न आदरोऽनादरः । 'अन् स्वरे' (३।२।१२९) अन्, तस्मिन् ।

[रुदतो लोकस्य प्रावाजीत्, रुदति लोके प्रावाजीत्] 'रुदृक् अश्रुविमोचने' (१०८७) रुद् । रोदिति । 'शत्रानशा०' (५।२।२०) शतृप्र० → अत्, तस्य । धृज (१३०) - धृजु (१३१) - ध्वज (१३२) - ध्वजु (१३३) - धज (१३४) - धजु (१३५) - वज (१३६) - 'वज गतौ' (१३७) वज्, प्रपूर्व० । अद्यतनी दि । 'सिजद्यतन्याम्' (३।४।५३) सिच् । 'वद-वज-लुः' (४।३।४८) वृद्धिः वा । 'सः सिजस्तेर्दि-स्योः' (४।३।६५) ईत् । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट् । 'इट् ईति' (४।३।७९) सिज्लोपः । 'समानानां०' (१।२।१९) दीर्घः । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[क्रोशतो बन्धुवर्गस्य प्रावाजीत्, क्रोशति बन्धुवर्गे प्रावाजीत्] 'क्रुशं आह्वान-रोदनयोः' (९८६) क्रुश् । क्रोशतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० उ० → ओ० ॥छ॥

सप्तमी चाऽविभागे निर्धारणे ॥२।२।१०९॥

[सप्तमी चाऽविभागे] सप्तमी प्रथमा सि । च प्रथमा सि । न विभागोऽविभागः । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्मिन् = अविभागे । सप्तमी डि ।

[निर्धारणे] 'धृग् धारणे' (८८७) धृ । धरमाणं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'नामिनोऽकलि-

P ५ गवीधवोऽत्र सन्ति, गवीधुभिर्निर्वृत्तः, गवीधूनां निवासः, गवीधूनामदूरभवो वा ।

हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । निर्धार्यते । 'णि-वेत्यास-श्रन्थ-घट्ट-वन्देरनः' (५।३।१११) अनप्० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'रंघुवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण०, तस्मिन् ।

[क्षत्रियः(याः) पुरुषाणां पुरुषेषु वा शूरतमः(माः)] क्षत्रस्याऽपत्यं क्षत्रियः । 'क्षत्रादियः' (६।१।९३) इयप्० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । इमे शूराः २, इमेऽमीषां मध्ये प्रकृष्टाः शूराः = शूरतमाः । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र० → तम ।

[शालयः शूकधान्यानां शूकधान्येषु पथ्यतमाः] इमे पथ्याः २, इमेऽमीषां मध्ये प्रकृष्टाः पथ्याः = पथ्यतमाः ।

[कृष्णा गवां गोषु वा संपन्नक्षीरतमा] संपन्नं क्षा(क्षी)रं यस्याः सा = संपन्नक्षीरा । प्रकृष्टा संपन्नक्षीरा = संपन्नक्षीरतमा । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र० → तम । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[धावन्तो गच्छतां गच्छत्सु वा शीघ्रतमाः] 'सृ गतौ' (२५) सृ । धावन्तीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्० → अत् । 'वेगे सत्तर्धाव्' (४।२।१०७) धाव् आदेशः । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । प्रथमा जस् । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'गम्लुं गतौ' (३।९।६) गम् । गच्छन्तीति । 'शत्रानशा०' (५।२।२०) शतृप्० → अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) शव् । 'गमिषद्यमश्छः' (४।२।१०६) म० → छ० । 'स्वरेभ्यः' (१।३।३०) द्वित्वम् । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) छ० → च० । 'लुगस्या०' (२।१।११३) अलोपः, ५ इमे शीघ्राः २, इमेऽमीषां मध्ये प्रकृष्टाः शीघ्राः = शीघ्रतमाः । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र० → तम ।

[माथुराः पाटलिपुत्रकेभ्य आढ्यतराः] मथुरा । मथुरायां भवाः = माथुराः(ः) । रोपान्त्यबाधकः 'कोपान्त्याच्चाऽण्' (६।३।५६) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।११) वृद्धिः । पाटलिपुत्रे भवाः । 'रोपान्त्यात्' (६।३।४२) अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । प्रकृष्टा आढ्याः = आढ्यतराः । 'द्वयोर्विभज्ये च तरप्' (७।३।६) तरप्प्र० → तर । प्रथमा जस् ।

[पञ्चालाः कुरुभ्यः संपन्नतराः] पञ्चालस्य राज्ञोऽपत्यानि । 'राष्ट्र-क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्विरञ्' (६।१।११४) अञ्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अञ्लोपः । कुरो राज्ञोऽपत्यानि । 'दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाज्यः' (६।१।११८) ज्यप्० । अनेनैव ('बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४)) ज्यलोपः । 'पदिच् गतौ' (१।२।५७) पद्, संपूर्व० । संपद्यन्ते स्म । 'गत्यर्थाऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।१११) क्तप्र० → त । 'रदादमूर्च्छ-मदः क्तयोर्दस्य च' (४।२।६९) द०-त० → न० । प्रकृष्टाः संपन्नाः = संपन्नतराः । प्रकृष्टे तरप् ('द्वयोर्विभज्ये च तरप्' (७।३।६) तरप् → तर) । प्रथमा जस् ।

[गोभ्यः कृष्णाः संपन्नक्षीरतमाः] संपन्नं क्षीरं यस्याः सा = संपन्नक्षीरा । प्रकृष्टा संपन्नक्षीरा = संपन्नक्षीरतमा । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र० → तम । प्रथमा जस् ॥छ॥

क्रियामध्येऽध्वकाले पञ्चमी च ॥२।२।११०॥

[क्रियामध्ये] ५क्रियाया मध्यं = क्रियामध्यम्, तस्मिन् ।

[अध्वकाले] अध्वा च कालश्च = अध्वाकालम्, तस्मिन् ।

[पञ्चमी] पञ्चमी प्रथमा सि ।

[च] च प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[इहस्थोऽयमिध्वासः क्रोशाल्लक्ष्यं विध्यति, क्रोशे वा लक्ष्यं विध्यति] इह स्था (२।२।२०) सूत्रवत् । इह तिष्ठतीति

इहस्थः । 'स्था-पा-सा-त्रः कः' (५१११४२) कप्र० → अ । 'इडेत्पुसि चाऽऽतो लुक्' (४१३१९४) आलोपः । इदम् । प्रथमा सि । 'अयमियं पुंस्त्रियोः सौ' (२११३८) अयम् । 'दीर्घड्याब्०' (११४१४५) सिलोपः । 'असूच् क्षेपणे' (१२२९) अस् । इष्णुन् अस्यतीति । 'कर्मणोऽण्' (५११७२) अण्प्र० → अ । 'ङिति' (४१३१५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'इवर्णादि०' (११२१२९) व० । 'व्यधं च ताडने' (११५७) व्यध् । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३१४१७२) श्यप्र० → य । 'ज्या-व्यधः किडिति' (४११८९) व्यद् य० → इ० ।

[अद्य भुक्त्वा मुनिद्वयहात् भोक्ता, द्वयहे वा भोक्ता] इदम् । अस्मिन् अहिन । 'सद्यो-ऽद्य-परेद्यव्यहिन' (७१२१९७) अद्यनिपातु । 'भुजं पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भोजनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५१४१४७) क्त्वाप्र० → त्वा । द्वि-अहन् । द्वयोरह्नोर्भवः (समाहारः) 'द्विगोरह्नोऽट्' (७१३१९९) अट्समासान्तः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७१४१६९) अन्लोपस्तस्मात् तस्मिन् वा । 'भुजं पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । श्वस्तनी ता । अथवा भुङ्क्ते इति । 'णक-तृचौ' (५११४८) तृच्प्र० → तृ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० उ० → ओ० । 'च-जः क-गम्' (२११८६) ज० → ग० । 'अघोषे प्रथमो०' (११३१५०) ग० → क० ॥छ॥

अधिकेन भूयसस्ते ॥२१२११११॥

[अधिकेन] अधिक तृतीया टा ।

[भूयसस्ते] भूयस् 'पञ्चमी डसि । तद् । सा च सा च = ते । 'त्यदादिः' (३१११२०) एकशेषः । प्रथमा औ । 'आ द्वेः' (२११४९) द० → अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२११११३) अलोपः । 'आत्' (२१४१९८) आप् । 'समानानां०' (११२१९) दीर्घः । 'औता' (११४१२०) ए ॥छ॥

तृतीयाऽल्पीयसः ॥२१२१११२॥

[तृतीयाऽल्पीयसः] तृतीया प्रथमा सि । 'दीर्घड्याब्०' (११४१४५) सिलोपः । अल्पीयस् षष्ठी डस् ।

पृथग्-नाना पञ्चमी च ॥२१२१११३॥

[पृथग्नाना] पृथग् च नाना च = पृथग्नाना ।^१ तृतीया टा । 'अव्ययस्य' (३१२१७)^३ टालोपः ॥छ॥

ऋते द्वितीया च ॥२१२१११४॥

[ऋते] ऋते तृतीया टा । 'अव्ययस्य' (३१२१७) टालोपः ।

[द्वितीया च] द्वि । द्वयोः पूरणी = द्वितीया । 'द्वेस्तीयः' (७१११६५) तीयप्र० । 'आत्' (२१४१९८) आप् । च प्रथमा सि ।

[नहाङ्गं विक्रियते रागमृते] 'डुकृन् करणे' (८८८) कृ, विपूर्व० । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३१४१७०) क्यप्र० → य । 'रिः श-क्या-ऽऽशीर्ये' (४१३१११०) क्रि ।

[ऋते धर्मात् कुतः सुखम्] किम् । कस्मात् = कुतः । 'इतोऽतः कुतः' (७१२१९०) तस्प्र० कुतस्निपातः । सुख । द्वितीया अम् ॥छ॥

विना ते तृतीया च ॥२१२१११५॥

[विना ते] विना 'तृतीया टा । 'अव्ययस्य' (३१२१७)^४ टालोपः । तद् । सा च सा च = ते । 'त्यदादिः' (३१११२०)

P (१) षष्ठी डस् । P (२) भ्याम् । P (३) भ्याम् लोपः । P (४) प्रथमा सि । P (५) सिलोपः ।

एकशेषः । प्रथमा औ । 'आ द्वेः' (२।१।४१) द० → अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'औता' (१।४।२०) ए ।

[याच्ञां विना विद्धि] 'विदक् ज्ञाने' (१०९९) विद् । पञ्चमी हि । 'हु-धुटो हेर्धिः' (४।२।८३) हि० → धि० ॥छ॥

तुल्यार्थेऽस्तृतीया-षष्ठ्यौ ॥२।२।११६॥

[तुल्यार्थेः] तुल्योऽर्थो येषां ते = तुल्यार्थास्तैः = तुल्यार्थैः । तृतीया भिस् ।

[तृतीयाषष्ठ्यौ] तृतीया च षष्ठी च = तृतीयाषष्ठ्यौ ।

तुल्यादयो हि धर्मिवाचकाः, तुला-उपमादयस्तु तुल्यत्वादिधर्मवचना इति न तुल्यार्थाः ॥छ॥

द्वितीया-षष्ठ्यावेनेनाऽनञ्चेः ॥२।२।११७॥

[द्वितीयाषष्ठ्यावेनेनाऽनञ्चेः] द्वितीया च षष्ठी च = द्वितीयाषष्ठ्यौ । एन तृतीया टा । 'टा-ड्सोरिन-स्यौ' (१।४।५) इन । न अञ्चिरनञ्चिः । 'अन् स्वरे' (३।२।१२९) अन् । ॥ तस्मात् ।

[पूर्वेण ग्रामम्, पूर्वेण ग्रामस्य] पूर्वा । पूर्वस्यां दिशि वसति । 'अदूरे एनः' (७।२।१२२) एनप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[अपरेण ग्रामम्, अपरेण ग्रामस्य] अपरा । अपरस्यामन्तर्वर्तिन्यां दिशि वसति । 'अदूरे एनः' (७।२।१२२) एनप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[दक्षिणेन विजयार्धम्, दक्षिणेन विजयार्धस्य] दक्षिणा । दक्षिणस्यामदूरवर्तिन्यां दिशि वसति । 'अदूरे एनः' (७।२।१२२) एनप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः ।

[उत्तरेण हिमवन्तम्, उत्तरेण हिमवतः] उत्तरा । उत्तरस्यामदूरवर्तिन्यां दिशि वसति । 'अदूरे एनः' (७।२।१२२) एनप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[प्राग् ग्रामात्] 'अञ्चु गतौ च' (१०५) अञ्चु, प्रपूर्व० । प्राञ्चतीति क्विप् । 'अञ्चोऽनर्चायाम्' (४।२।४६) नलोपः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । 'अञ्चः' (२।४।३) डीप्र० । 'अच् प्राग् दीर्घश्च' (२।१।१०४) अच् → च्० । प्राग्दीर्घः । प्राच्यामदूरवर्तिन्यां दिशि वसति । 'अदूरे एनः' (७।२।१२२) एनप्र० । 'लुवञ्चेः' (७।२।१२३) एनलोपः । 'इयादेर्गौणस्या-ऽक्विपस्तद्धितलुक्यगोणी-सूच्योः' (२।४।९५) डीनिवृत्तिः । 'चजः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) क० → ग० ।

[प्रत्यग् ग्रामात्] 'अञ्चु गतौ च' (१०५) अञ्चु, प्रतिपूर्व० । प्रत्यञ्चतीति क्विप् । शेषं पूर्ववत् । प्रतीच्यामदूरवर्तिन्यां दिशि वसति ।

[उदग् ग्रामात्] 'अञ्चु गतौ च' (१०५) अञ्चु, उत्पूर्व० । उदञ्चतीति क्विप् । 'अञ्चोऽनर्चायाम्' (४।२।४६) नलोपः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । 'अञ्चः' (२।४।३) डीप्र० । 'अच् प्राग् दीर्घश्च' (२।१।१०४) अच् → च्० । उदीच्यामदूरवर्तिन्यां दिशि वसति । 'अदूरे एनः' (७।२।१२२) एनप्र० । 'लुवञ्चेः' (७।२।१२३) एनलोपः । 'इयादेर्गौणस्यां' (२।४।९५) डीनिवृत्तिः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) क० → ग० ॥छ॥

हेत्वर्थस्तृतीयाद्याः ॥२॥२॥१९९८॥

[हेत्वर्थः] हेतुरर्थो येषां ते = हेत्वर्थास्तैः = हेत्वर्थैः ॥

[तृतीयाद्याः] तृतीया आद्या यासां तास्तृतीयाद्याः ॥छ॥

सर्वादिः सर्वाः ॥२॥२॥१९९९॥

[सर्वादिः सर्वाः] सर्व आदिर्यस्याऽसौ सर्वादिः, ५ तस्मात् । सर्वा प्रथमा जस् ॥छ॥

असत्त्वारार्थाद्वा-डसि-ड्यम् ॥२॥२॥१९२०॥

[असत्त्वारार्थात्] ५५ न विद्यते सत्त्वं यस्याऽसौ, 'नजत्' (३१२॥१९२५) न० → अ० । आरार्थो यस्याऽसौ आरार्थः, असत्त्वश्च आरार्थश्च, तस्मात् ।

[टाडसिड्यम्] टाश्च डसिश्च डिश्च अम् च = टाडसिड्यं, प्रथमा जस्, सूत्रत्वान्लोपः ।

[दूरः पन्थाः] पथिन् । प्रथमा सि । 'थो न्य्' (११४॥७८) थ० → न्य० । एः (११४॥७७) इ० → आ० । पथिन्-मथिन्भुक्षः सौ (११४॥७६) न० → आ० । 'समानानां०' (११२॥१९) दीर्घः । 'सो रुः' (२११॥७२) र० । 'रः पदान्ते०' (११३॥५३) विसर्गः ।

[दूराय पथे देहि] पथिन् चतुर्थी डे । 'इन् डी-स्वरे लुक्' (११४॥७९) इन्लोपः ।

[दूरस्य पथः] पथिन् षष्ठी डस् । 'इन् डी-स्वरे लुक्' (११४॥७९) इन्लोपः ॥छ॥

जात्याख्यायां नवैकोऽसंख्यो बहुवत् ॥२॥२॥१९२१॥

[जात्याख्यायाम्] जातेराख्या = जात्याख्या, तस्याम् ।

[नवैकोऽसंख्यः] नवा प्रथमा सि । एक प्रथमा सि । 'सो रुः' (२११॥७२) र० ।+ न विद्यते संख्या यत्राऽसौ । 'गोश्रान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयोबहुव्रीहौ' (२१४॥९६) ह्रस्वत्वम् । 'नजत्' (३१२॥१९२५) न० → अ० । प्रथमा सि ।

[बहुवत्] बहु । बहुरिव । 'स्यादेरिवे' (७११॥५२) वत्प्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३१२॥७) सिलोपः ।

[संपन्नो यवः, संपन्ना यवाः] 'पदिच् गतौ' (१२५७) पद्, संपूर्व० । संपद्यन्ते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५११॥७४) क्तप्र० → त । 'रदादमूर्च्छ-मदः क्तयोर्दस्य च' (४१२॥६९) द०-त० → न० ।

[संपन्नो व्रीहिः, संपन्ना व्रीहयः] 'पदिच् गतौ' (१२५७) पद्, संपूर्व० । संपद्यन्ते स्म । शेषं पूर्ववत् ।

[काश्यपप्रतिकृतिः काश्यपः] कश्यं पिबतीति । 'स्था-पा-स्ना-त्रः कः' (५११॥९४२) कप्र० → अ । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४१३॥९४) आलोपः । काश्यपस्याऽपत्यं = काश्यपः । 'शिवादेरण्' (६११॥६०) अणप्र० → अ (?) । ('विदादेर्वृद्धे' (६११॥४९) अणप्र०) । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४॥१९) वृद्धिः । काश्यपस्य प्रतिकृतिः = काश्यपः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२११॥७२) र० ।

[कलिङ्गेष्वक्षिणी शुभे] अक्षि । औ । 'औरीः' (११४॥५६) ई । 'अनाम्स्वरे नोऽन्तः' (११४॥६४) नोऽन्तः । 'रष्वर्णान्नो ण०' (२१३॥६३) न० → ण० ।

[एके व्रीहयः संपन्नाः सुभिक्षं कुर्वन्ति] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । वर्त्त० अन्ति । 'कृग्-तनादेरुः' (३१४॥८३) उप० । 'नामिनो०' (४१३॥१९) गु० अर् । 'अतः शित्युत्' (४१२॥८९) अ० → उ० । 'इवर्णदि०' (४१२॥२९) वत्वम् ॥छ॥

P ५ तस्य । P + न विद्यते संख्या यस्याऽसौ ।

P ५५ न सत्त्वमसत्त्वम्, आरार्थो यस्य तदारार्थम्, असत्त्वे आरार्थमसत्त्वारार्थम्, तस्मात् ।

अविशेषणे द्वौ चास्मदः ॥२॥२१२२॥

[अविशेषणे] न विद्यते विशेषणं यत्र तद् = अविशेषणम् । 'नजत्' (३१२१२५) न०→अ०, तस्मिन् ।

[द्वौ चास्मदः] द्वि प्रथमा औ । च प्रथमा सि । अस्मद् प्रथमा जस् ।

[आवां ब्रूवः, वयं ब्रूमः] अस्मद् । औ । 'अमौ मः' (२१११६) म० । 'युष्मदस्मदोः' (२१११६) द०→आ० । 'मन्तस्य युवाऽऽवौ द्वयोः' (२१११०) आवादेशः ।

[अहं ब्रवीमि, वयं ब्रूमः] 'ब्रूग्क् व्यक्तायां वाचि' (११२५) ब्रू । वर्त्त० मिव् । 'ब्रूतः परादिः' (४१३१६३) ईत् । 'नामिनो गुणो' (४१३१९) गु० ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (११२१२४) अव् ॥छ॥

फल्गुनी-प्रोष्ठपदस्य भे ॥२॥२१२३॥

[फल्गुनीप्रोष्ठपदस्य] फल्गुनी च प्रोष्ठपदा च = फल्गुनीप्रोष्ठपदम् । 'क्लीबे' (२१४१९७) ह्रस्वत्वम्, तस्य ।

[भे] भ सप्तमी डि ।

[कदा पूर्वे फल्गुन्यौ, कदा पूर्वाः फल्गुन्यः] किम् । कस्मिन् काले = कदा । 'किम्-यत्-तत्-सर्वैका-ऽन्यात् काले दा' (७१२१९५) दाप्र० । 'किमः कस्तसादौ च' (२१११४०) किम्→क० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३१२१७) सिलोपः । फल्गुन्यौ 'गौरादिभ्यो मुख्यान्डीः' (२१४१९९) डी । 'अस्य इयां लुक्' (२१४१८६) अलोपः । फल्गुनीभ्यां चन्द्रयुक्ताभ्यां युक्तः कालः । 'चन्द्रयुक्तात् काले' (६१२१६) अण्प्र० - 'लुप् त्वप्रयुक्ते' अण्लोपः । पूर्वा औ ।

[कदा पूर्वे प्रोष्ठपदे, कदा पूर्वाः प्रोष्ठपदाः] किम् । कस्मिन् काले = कदा । 'किम्-यत्-तत्-सर्वैका-ऽन्यात् काले दा' (७१२१९५) दाप्र० । 'किमः कस्तसादौ च' (२१११४०) किम् → क० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३१२१७) सिलोपः । पूर्वा औ । प्रोष्ठस्येव पादौ यस्याः सा = प्रोष्ठपदा । 'आत्' (२१४१९८) आप् ।

[फल्गुनीषु जाते फल्गुन्यौ माणविके] फल्गुनीषु जातः । 'जाते' (६१३१९८) अण्प्र० । 'बहुलमन्येभ्यः' (६१३१९०९) अण्लोपः ॥छ॥

गुरावेकश्च ॥२॥२१२४॥

[गुरौ] गुरु सप्तमी डि । 'डिडौ' (११४१२५) डि → डौ०→औ० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२१११९९४) उलुक् ।

[स कारुणिक उपाध्यायः, ते कारुणिका उपाध्यायाः] करुणा । करुणया चरति = कारुणिकः । 'चरति' (६१४१९९) इकण्प्र० → इक । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८) आलोपः ।

[अयं तपस्वी, इमे तपस्विनः] तपस् । तपो विद्यते यस्याऽसौ तपस्वी । 'अस्-तपो-माया-मेधा-सजो विन्' (७१२१४७) विन्प्र० । सि-जस् ।

[इह भवानाह, इह भवन्तस्त्वाहुः] 'ब्रूग्क् व्यक्तायां वाचि' (११२५) ब्रू । वर्त्त० तिव् - अन्ति । 'ब्रूगः पञ्चानां पञ्चाऽऽहश्च' (४१२१९९८) ब्रू → आहु आदेशः । तिव्०→णव्०, अन्ति→उस् ॥छ॥

षष्ठः पादः समाप्तः ॥छ॥

॥ अहम् ॥

॥ अथ द्वितीयाऽध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

नमस्-पुरसो गतेः क-ख-प-फि रः सः ॥२॥३॥१॥

[नमस्पुरसः] (१) नमश्च पुरश्च = नमस्पुरस्, तस्य ।

[करवपफि] कश्च खश्च पश्च फश्च = (२) कखपफ्, तस्मिन् ।

[नमस्कृत्य] नमस् 'डुकृङ् करणे' (८८८) कृ । (३) नमः करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५१४१४७) क्त्वाप्र० → त्वा । 'अनजः क्तवो यप्' (३१२१९५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४१४१९९३) तोऽन्तः । 'सो रुः' (२१९१७२) र० । अनेन र० → स० ।

[नमस्कृता] नमस्करोतीति । 'णक-तृचौ' (५१९१४८) तृच्प्र० । 'नामिनो गुणो' (४१३१९) गु० अर् । 'ह्रदहं' (११३१३९) द्वित्वम् ।

[नमस्कर्तुम्] नमस्करणाय । 'क्रियायां क्रियार्थायां' (५१३१९३) तुम्प्र० । 'नामिनो गुणो' (४१३१९) गु० अर् ।

[नमस्कर्तव्यम्] नमः क्रियते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५१९१२७) तव्यप्र० । 'नामिनो गुणो' (४१३१९) गु० अर् ।

[पुरस्कृत्य] पुरस् । पुरः करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५१४१४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्तवो यप्' (३१२१९५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४१४१९९३) तोऽन्तः । अनेन र०→स० । 'पुरोऽस्तमव्ययम्' (३१९१७) गतिसंज्ञात्वम् ।

[पुरस्कृता] पुरः करोतीति । 'णक-तृचौ' (५१९१४८) तृच्प्र०→तृ । 'नामिनो गुणो' (४१३१९) गु० अर् । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशो' (११४१८४) डा० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२१९१९९४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[पुरस्कर्तुम्] पुरः करणाय । 'क्रियायां क्रियार्थायां' (५१३१९३) तुम्प्र० ।

[पुरस्कर्तव्यम्] 'डुकृङ् करणे' (८८८) कृ । पुरः क्रियते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५१९१२७) तव्यप्र० ।

[पुरस्वादः] 'खाद् भक्षणे' (२९४) खाद् । पुरः खादनम् । 'भावाऽकर्त्रोः' (५१३१९८) घञ्प्र० । 'ङिति' (४१३१५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[पुरस्यातः] पुरस् 'पत्लु गतौ' (९६२) पत् । पुरः पतनम् । 'भावाऽकर्त्रोः' (५१३१९८) घञ्प्र० । 'ङिति'

P १. नमाश्च पुराश्च ।

P २. कखपफम् ।

P ३. अनमो नमः करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५१४१४७) क्त्वाप्र० । 'साक्षाददिश्च्यर्थे' (३१९१९४) इति गतिसंज्ञात्वम् ।

(४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[पुरस्पतनम्] पुरः पत्यते = पुरःपतनम् । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन ।

[पुरस्फक्कः] पुरस् 'फक्क नीचैर्गतौ' (५०) फक्क् । पुरः फक्कनम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१९८) घञ्प्र० ।

[पुरस्फक्कनम्] पुरः फक्क्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन ।

[नमः कृत्वा] नमःशब्दाद् द्वितीया अम् ।

[तिस्रः पुरः करोति] त्रि । द्वितीया शस् → अस् । 'त्रि-चतुरस्ति-चतसृ स्यादौ' (२।१।१९) तिसृ आदेशः । 'ऋतो रः स्वरेऽनि' (२।१।२) र० । पुर द्वितीया शस् → अस्, पुरःशब्दः पुरीवाचकः शसन्तः ॥छ॥

तिरसो वा ॥२।३।२॥

[तिरसो वा] तिरस् षष्ठी इस् । वा प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[तिरस्कृत्य, तिरःकृत्य] तिरस् 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । तिरः करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० → त्वा । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पितृकृति' (४।४।१९३) तोऽन्तः । 'कृगो नवा' (३।१।१०) गतिसंज्ञा ।

[तिरस्कर्ता, तिरःकर्ता] तिरः करोतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० ।

[तिरस्कर्तुम्, तिरःकर्तुम्] तिरः करणाय । 'क्रियायां क्रियार्थायां' (५।३।१९३) तुम्प्र० । 'नामिनो गुणोऽविडति' (४।३।१९) गु० अर् ।

[तिरः कृत्वा काष्ठं गतः] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लुं गतौ' (३९६) गम् । गच्छति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।१९९) क्तप्र० → त । 'यमि-रमि-नमि-गमि-हनि-मनि-वनति-तनादेर्धुटि विडति' (४।२।५५) मलोपः ॥छ॥

पुंसः ॥२।३।३॥

[पुंस्कोकिलः] पुमांश्चासौ कोकिलश्च । 'पदस्य' (२।१।८९) सलोपः । 'पुमोऽशिट्यघोषेऽख्यागि रः' (१।३।१९) म० → र० - अनुस्वारश्च । अनेन र० → स० ।

[पुंस्खननम्] पुम्स् ५ 'खनूग् विदारणे' (९९३) खन् । पुंसा खन्यते = पुंस्खननम् । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन । 'पुमोऽशिट्यघोषेऽख्यागि रः' (१।३।१९) म० → र० - अनुस्वारश्च ।

[पुंस्पाकः] पुम्स् 'डुपर्चीष् पाके' (८९२) पच् । पचनं = पाकः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१९८) घञ्प्र० । 'णिगिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'क्तेऽनितश्च-जोः क-गौ घिति' (४।१।१९९) च० → क० । पुंसः पाकः । 'पदस्य' (२।१।८९) सलोपः । 'पुमोऽशिट्यघोषेऽख्यागि रः' (१।३।१९) म० → र० - अनुस्वारश्च । अनेन र० → स० ।

[पुंस्फलम्] पुंसः फलं = पुंस्फलम् । 'पदस्य' (२।१।८९) सलोपः । 'पुमोऽशिट्यघोषेऽख्यागि रः' (१।३।१९) म० → र० - अनुस्वारश्च ।

[पुंस्काम्यति] पुम्स् । पुमांसमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) काम्यप्र० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।१९३) अलोपः ।

५ धातुपारायणे - 'खनूग् अवदारणे ।

[पुंस्कः] पुम् । कुत्सितोऽल्पोऽज्ञातो वा पुमान् = पुंस्कः । 'कुत्सिताऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र० → क ।

[पुंस्पाशः] निन्द्यः पुमान् = पुंस्पाशः । 'निन्द्ये पाशप्' (७।३।४) पाशप्प्र० → पाश । 'पदस्य' (२।१।८९) सलोपः । 'पुमोऽशिट्यघोषेऽख्यागि रः' (१।३।९) म० → र० - अनुस्वारश्च । अनेन र० → स० ॥छ॥

शिरोऽधसः पदे समासैक्ये ॥२।३।४॥

[शिरोऽधसः] शिरश्च अधश्च = शिरोऽधस्, तस्य ।

[समासैक्ये] समासस्य ऐक्यं = समासैक्यम्, तस्मिन् ।

[शिरस्पदम्] ^(१) शिरसः पदं = शिरस्पदम् । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[अधस्पदम्] अधसः पदं = अधस्पदम् । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[शिरःखण्डम्] शिरसः खण्डम् ।

[परमशिरःपदम्] परमं च तत् शिरश्च = परमशिरः, ^(२) परमशिरसः पदं = परमशिरःपदम् ।

[परमाधःपदम्] परमं च तद् अधश्च = परमाधस्, परमाधसः पदं = परमाधःपदम् ॥छ॥

अतः कृ-कमि-कंस-कुम्भ-कुशा-कर्णी-पात्रेऽनव्ययस्य ॥२।३।५॥

[कृकमिकंसकुम्भकुशाकर्णीपात्रे] कृश्च कमिश्च कंसश्च कुम्भश्च कुशा च कर्णी च पात्रं च = कृकमिकंसकुम्भकुशाकर्णी-पात्रम्, तस्मिन् ।

[अनव्ययस्य] न अव्ययं = अनव्ययम् । 'अन् स्वरे' (३।२।१२९) अन्, तस्य ।

[अयस्कृत्] अयस् 'डुकृन् करणे' (८८८) कृ । अयः करोतीति क्विप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्प्रलोपः । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । अनेन र० → स० । 'इस्युक्तं कृता' (३।१।४९) समासः ।

[अयस्कारः] अयः करणम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । अनेन र० → स० ।

[अयस्कृतम्] अयः क्रियते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त । अनेन र० → स० ।

[यशस्कामः] यशस् 'कमूङ् कान्तौ' (७८९) कम् । यशः कामयते । 'शीलि-कामि-भक्ष्याचरीक्षि-क्षमो णः' (५।१।७३) णप्र० ।

५[अयस्कामः] अयस् 'कमूङ् कान्तौ' (७८९) कम् । 'कमेर्णिङ्' (३।४।२) णिङ्प्र० → इ । 'जिगिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अयः कामयते । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिङ्लोपः ।

[अयस्कंसः] 'कसुकि गति-सा(शा)तनयोः' (१।१।२०) कस् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । कंसनं = कंसः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । अयसः कंसः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'रः पदान्ते' (१।३।५३) विसर्गः ।

[अयस्कुम्भः] 'कुभुङ् चलने' ( ) कुभ् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । कुम्भनं = कुम्भः । 'भावा-

P. (१) शिरसि पदम् । P. (२) परमशिरसि पदम् । ५ बृहद्वृतौ - पयस्कामः ।

ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० । अयसः कुम्भः ।

[पयस्कुम्भकपालानि] पयःकुम्भश्च कपालानि च = पयस्कुम्भकपालानि । प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) शि० → इ० । 'स्वराच्छे' (१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[अयस्कुशा] अयसः कुशा ।

[पयस्कुशा] पयसः कुशा । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[अयस्कर्णी] अयसः कर्णी । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[पयस्कर्णी] पयसः कर्णी । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[अयस्पात्रम्] अयसः पात्रम् ।

[पयस्पात्रम्] पयसः पात्रम् ।

[अयस्कुम्भी] अयसः कुम्भी ।

[पयस्पात्री] पयसः पात्री ।

[शुनस्कर्णः] शुनः कर्णः । 'भ्रातृष्पुत्र-कस्कादयः' (२।३।१४) शुनस् निपातः ।

[गीःकारः] गिरः करणम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५९) वृ० आर् ।

[धूःकारः] धुरः करणम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५९) वृ० आर् ।

[भाःकरणम्] भाः क्रियते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१९) गु० अर् ।

[वाःपात्रम्] वारः पात्रम् ।

[भास्करः] भाः करोतीति । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१९) गु० अर् । 'भ्रातृष्पुत्र-कस्कादयः' (२।३।१४) इत्यनेन निपातः ।

[स्वःकारः] स्वर् । स्वः करोतीति । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० । 'नामिनो०' (४।३।५९) वृ० आर् ।

[प्रातःकामः] प्रातर् 'कमूङ् कान्तौ' (७।८।९) कम् । 'कमेर्णिङ्' (३।४।२) णिङ्प्र० → इ । 'ङिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । प्रातः कामयते । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिङ्लोपः ।

[उपपयःकारः] उप पयस् । पयसः समीपं = उपपयः । उपपयः करोतीति । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५९) वृ० आर् ।

[परमयशःकामः] परमं च तद् यशश्च = परमयशः । परमयशः कामयते । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिङ्लोपः ॥छ॥

प्रत्यये ॥२।३।६॥

[पयस्पाशम्] निन्द्यं पयः = पयस्पाशम् । 'निन्द्ये पाशप्' (७।३।४) पाशप्प्र० → पाश ।

[यशस्पाशम्] निन्द्यं यशः = यशस्पाशम् । 'निन्द्ये पाशप्' (७।३।४) पाशप्प्र० → पाश ।

[पयस्कल्पम्] ईषदपरिसमाप्तं पयः = पयस्कल्पम् । 'अतमवादेरीषदसमाप्ते कल्पप्-देश्यप्-देशीयर्' (७।३।१९)

५ मध्यमवृत्तौ - श. म. न्यासानुसन्धाने - अय इव कर्णौ यस्याः सा ।

+ मध्यमवृत्तौ - श. म. न्यासानुसन्धाने - पय इव कर्णौ यस्याः सा ।

कल्पप्प्र० → कल्प ।

[यशस्कल्पम्] ईषदपरिसमाप्तं यशः = यशस्कल्पम् । 'अतमवादेरीषदसमाप्ते०' (७।३।११) कल्पप्प्र० → कल्प ।

[पयस्कम्] पयस् । कुत्सितं पयः = पयस्कम् । 'कुत्सिता-ऽल्पाऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र० → क । अनेन र० → स० ।

[यशस्कम्] यशस् । कुत्सितं यशः = यशस्कम् । 'कुत्सिता-ऽल्पाऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र० → क । अनेन र० → स० ।

[स्वःपाशम्] स्वर । निन्द्यं स्वः = स्वःपाशम् । 'निन्द्ये पाशप्' (७।३।१४) पाशप्प्र० → पाश ।

[प्रातःकल्पम्] प्रातर् । ईषदपरिसमाप्तं प्रातः = प्रातःकल्पम् । 'अतमवादेरीषदसमाप्ते०' (७।३।११) कल्पप्प्र० → कल्प ।

[पयःपाशः] पयसः पाशः ।

[पयःकल्पः] पयसः कल्पः ।

[पयःकम्] पयसि कं = पयःकं शिरः ॥छ॥

रोः काम्ये ॥२।३।७॥

[पयस्काम्यति] पयस् । पय इच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) काम्यप्र० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे (२।१।११३) अलोपः । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । अनेन र० → स० ।

[यशस्काम्यति] यशस् । यश इच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) काम्यप्र० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्या०' (२।१।११३) अलोपः । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । अनेन र० → स० ।

[द्वाःकाम्यति] द्वार् । द्वारिच्छति । 'अमाव्ययात्०' (३।४।२३) काम्यप्र० ।

[वाःकाम्यति] वार् । वारिच्छति । 'अमाव्ययात्०' (३।४।२३) काम्यप्र० ।

[अहःकाम्यति] अहन् । अहरिच्छति । 'रो लुप्यरि' (२।१।७५) न० → र० । 'अमाव्ययात्०' (३।४।२३) काम्यप्र० ।

[अधःकाम्यति] अधस् । अधरिच्छति । 'अमाव्ययात्०' (३।४।२३) काम्यप्र० ॥छ॥

नामिनस्तयोः षः ॥२।३।८॥

[तयोः] तद् (२) । सञ्च सञ्च = तौ, तयोः (२) । 'त्यवादिः' (३।१।१२०) एकशेषः ।

[सर्पिष्पाशम्] सर्पिस् । निन्द्यं सर्पिः = सर्पिष्पाशम् । 'निन्द्ये पाशप्' (७।३।१४) पाशप्प्र० → पाश ।

[यजुष्पाशम्] यजुस् । निन्द्यं यजुः = यजुष्पाशम् । 'निन्द्ये पाशप्' (७।३।१४) पाशप्प्र० → पाश ।

[धनुष्पाशम्] धनुस् । निन्द्यं धनुः = धनुष्पाशम् । 'निन्द्ये पाशप्' (७।३।१४) पाशप्प्र० → पाश ।

[गीष्पाशा] निन्द्या गीः = गीष्पाशा । 'निन्द्ये पाशप्' (७।३।१४) पाशप्प्र० → पाश ।

[धूष्पाशा] निन्द्या धूः = धूष्पाशा । 'निन्द्ये पाशप्' (७।३।१४) पाशप्प्र० → पाश ।

[सर्पिष्कल्पम्] ईषदपरिसमाप्तं सर्पिः = सर्पिष्कल्पम् । 'अतमवादेरीषदसमाप्ते कल्पप्-देश्यप्-देशीयर्' (७।३।११) कल्पप्प्र० → कल्प ।

[धनुष्कल्पम्] ईषदपरिसमाप्तं धनुः = धनुष्कल्पम् । 'अतमबादेरीषदसमाप्तेः' (७।३।११) कल्पप्प्र० → कल्प ।

[गीष्कल्पा] ईषदपरिसमाप्ता गीः = गीष्कल्पा । 'अतमबादेरीषदसमाप्तेः' (७।३।११) कल्पप्प्र० → कल्प ।

[सर्पिष्कम्] कुत्सितं सर्पिः = सर्पिष्कम् । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्र० ।

[सर्पिष्कः] सर्पिस् । सर्पिषा संस्कृतः । 'संस्कृते' (६।४।३) इकण्प्र० । 'ऋवर्णोवर्ण-दोसिसुसशश्वदकस्मात् इकस्येतो लुक्' (७।४।७१) इकस्य इलोपः । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेः' (७।४।१९) वृद्धिः ।

[धानुष्कः] धनुस् । धनुः प्रहरणमस्य । 'प्रहरणम्' (६।४।६२) इकण्प्र० । 'ऋवर्णोवर्ण-दोसिसुसशश्वकस्मात्त०' (७।४।७१) इकस्य इलोपः । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्जिति तद्धिते' (७।४।१९) वृद्धिः ।

[सर्पिष्काम्यति] सर्पिरिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) काम्यप्र० ।

[अयस्कल्पम्] ईषदपरिसमाप्तं अयः = अयस्कल्पम् । 'अतमबादेरीषदसमाप्तेः' (७।३।११) कल्पप्प्र० → कल्प ।

[भिन्धुः पापानि] 'भिदृपी विदारणे' (१।४।७७) भिद् । सप्तमी युस् । 'रुधां स्वराक्ष्णो नलुक् च' (३।४।८२) शनप्र० → न । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।१०) अलोपः ।

‡ [गीःकाम्यति] गिरमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) काम्यप्र० । 'पदान्ते' (२।१।६४) दीर्घः । 'रः कख-पफयोः ऋक - ऋपौ' (१।३।५) ऋक ।

+ [धूःकाम्यति] धुरमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) काम्यप्र० । 'पदान्ते' (२।१।६४) दीर्घः । 'रः कख-पफयोः ऋक - ऋपौ' (१।३।५) ऋक ॥छ॥

निर्दुर्बहिराविष्प्रादुश्चतुराम् ॥२।३।१९॥

[निर्दुर्बहिराविष्प्रादुश्चतुराम्] निश्च निश्च = निरौ, दुश्च दुश्च = दुरौ । 'समानामर्थनैकः शेषः' (३।१।११८) एकशेषः । निरौ च दुरौ च वहिश्च आविश्च प्रादुश्च चत्वारश्च = निर्दुर्बहिराविष्प्रादुश्चतुरः, तेषाम् ।

[निष्कृतम्] निर् 'डुकृग्' करणे' (८८८) कृ । निःक्रियते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५।१।१७४) कप्र० → त ।

[निष्पीतम्] निर् 'पां पाने' (२) पा । निःपीयते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५।१।१७४) कप्र० → त । 'ईर्व्यञ्जनेऽयपि' (४।३।१७) ई → पी ।

[दुष्कृतम्] दुःक्रियते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५।१।१७४) कप्र० → त ।

[दुष्पीतम्] दुःपीयते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५।१।१७४) कप्र० → त ।

[बहिष्कृतम्] बहिस् 'डुकृग्' करणे' (८८८) कृ । बहिःक्रियते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५।१।१७४) कप्र० → त ।

[बहिष्पीतम्] बहिःपीयते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५।१।१७४) कप्र० → त ।

[आविष्कृतम्] आविस् 'डुकृग्' करणे' (८८८) कृ । आविःक्रियते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५।१।१७४) कप्र० ।

[आविष्पीतम्] आविःपीयते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५।१।१७४) कप्र० ।

[प्रादुष्कृतम्] प्रादुःक्रियते स्म । कप्र० । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

‡ बृहद्वृत्तौ - गीःकाम्यति । + बृहद्वृत्तौ - धूःकाम्यति ।

प्रादुष्कृतमिति - अत्र अन्ये तु निबन्धकाराः प्रादुष्पीतमित्यप्यधीयते, तच्च न युक्तं, तथाह्युद्योतकरः - प्रादुष्पीतमित्य-
सदेतदुदाहरणं विरोधात्, प्रादुःशब्दस्य कृभ्वस्तिविषय एवोपलम्भादिति ।

[चतुष्कण्टकम्] चतुर्-कण्टक । चतुर्णां कण्टकानां समाहारः । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।
'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[चतुष्पात्रम्] चतुर्-पात्र । चतुर्णां पात्राणां समाहारः = चतुष्पात्रम् । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७)
अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[नि३ ष्कुल !] निर्-कुल । निर्गतं कुलं यस्याऽसौ निष्कुलः, तस्य संबोधनं । 'आमन्त्र्ये' (२।२।३२) सि । 'अदेतः
स्यमोर्लुक्' (१।४।४४) सिलोपः । 'द्वारादामन्त्र्यस्य गुरुर्वैकोऽनन्त्योऽपि लनृत्' (७।४।९९) प्लुतः ।

[दु३ ष्पुरुष !] दुर्-पुरुष । दुष्टः पुरुषो यस्याऽसौ दुष्पुरुषः, तस्य संबोधनं । 'आमन्त्र्ये' (२।२।३२) सि । 'अदेतः
स्यमोर्लुक्' (१।४।४४) सिलोपः । 'द्वारादामन्त्र्यस्य गुरुर्वैकोऽनन्त्योऽपि लनृत्' (७।४।९९) प्लुतः ।

[नैष्कुल्यम्] निष्कुलस्य भावः = नैष्कुल्यम् । 'पति-राजान्तगुणाङ्गराजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) व्यण्प्र० →
य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृ० नै । अनेन र० → ष० ।

[दौष्कुल्यम् ?] दुष्कुलस्य भावः = दौष्कुल्यम् । 'पति-राजान्तगुणाङ्गराजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) ट्यण्प्र०
→ य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृ० दौ । अनेन र० → ष० ॥छ॥

सुचो वा ॥२।३।१०॥

[द्विष्करोति, द्वि × करोति, द्विःकरोति] द्वि । द्वौ वारावस्य द्विः । 'द्वि-त्रि-चतुरः सुच्' (७।२।११०) सुच्प्र० → स० ।

[त्रिष्वनति, त्रि × खनति, त्रिःखनति] त्रि । त्रयो वारा अस्य त्रिः । 'द्वि-त्रि-चतुरः सुच्' (७।२।११०) सुच्प्र०
→ स० । अनेन विकल्पे र० → ष० ।

[चतुष्पचति, चतुःपचति, चतुःपचति] चतुर् । चत्वारो वारा अस्य । 'द्वि-त्रि-चतुरः सुच्' (७।२।११०) सुच्प्र०
→ स० । 'रात् सः' (२।१।९०) सलोपः । अनेन विकल्पे र० → ष० ।

[चतुष्फलति, चतुःफलति, चतुःफलति] चतुर् । चत्वारो वारा अस्य । 'द्वि-त्रि-चतुरः सुच्' (७।२।११०) सुच्प्र०
→ स० । 'रात् सः' (२।१।९०) सलोपः । अनेन विकल्पे र० → ष० ॥छ॥

वेसुसोऽपेक्षायाम् ॥२।३।११॥

[वेसुसोऽपेक्षायाम्] वा । इस् च उस् च = इसुस्, तस्य । अप 'ईक्षि दर्शने' (८८२) ईक्ष् । अपेक्षणमपेक्षा ।
'क्तेटो गुरोर्व्यञ्जनात्' (५।३।१०६) अप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'समानानां०' (१।२।१९) दीर्घः, तस्याम् ।

[सर्पिष्फेनायते] सर्पिस् । द्वि० अम् । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) अम्लोपः । फेन इवाऽऽचरति । 'क्यङ्' (३।४।२६)
क्यङ्प्र० → य (?) ('फेनोष्म-बाष्म-धूमादुद्धमने' (३।४।३३) क्यङ्प्र०) । 'दीर्घश्चिच्च-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः
। वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[धनुष्खण्डयति] धनुस् । द्वि० अम् । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) अम्लोपः । 'खड्गुं भेदे' (१।६२८) खङ् । 'उदितः
स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० → इ । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्'
(३।४।७९) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[परमसर्पिष्करोति] परमं च तत् सर्पिश्च = परमसर्पिः, अम् । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) अम्लोपः । अनेन र०

→ ष० ।

[परमधनुष्पतति] परमं च तद् धनुश्च = परमधनुः, अम् । 'अनतो लुप्' (१४।५९) अम्लोपः । अनेन र० → ष० ।

ॐ [परमसर्पि ऋ कुण्डम्] परमं च तत् सर्पिश्च = परमसर्पिः । परमसर्पिषः कुण्डम् । 'रः कख-पफयोः ऋ क - ऋ पौ' (१।३।५) ऋ क । 'कुणत् शब्दोपकरणयोः' (१३६६) कुण् । 'कु-गु-हु-नी-कुणि-तुणि-पुणि-मुणि-शुन्यादिभ्यः कित्' (उणा० १७०) किद् डिप्र० । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१४।५७) अम् ॥ छ ॥

नैकार्थेऽक्रिये ॥२।३।१२॥

[एकार्थे] एकोऽर्थो यस्य तद् = एकार्थम्, तस्मिन् ।

[अक्रिये] न विद्यते क्रिया प्रवृत्तिनिमित्तं यस्याऽसावक्रियः । 'गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयोबहुव्रीहौ' (२।४।९६) ह्रस्वः । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्मिन् ।

[सर्पि ऋ कालकम्] सर्पिस् । प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१४।५९) सिलोपः । कालमेव = कालकम् । 'कालात्' (७।३।१९) कप्र० ।

[यजु ऋ पीतकम्] पीत । पीतेन रक्तं = पीतकम् । 'नील-पीताद-कम्' (६।२।४) कप्र० ।

[सर्पिष्कुम्भे, सर्पि ऋ कुम्भे] 'सर्पिस् । प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१४।५९) सिलोपः । कुम्भ सप्तमी डि । 'वेसुसोऽपेक्षायाम्' (२।३।११) विकल्पे र० → ष० ।

[धनुष्प्राप्तम्, धनुःप्राप्तम्] 'आप्लुट् व्याप्तौ' (१३०७) आप्, प्रपूर्व० । प्राप्यते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) कप्र० → त । 'वेसुसोऽपेक्षायाम्' (२।३।११) विकल्पे र० → ष० ॥ छ ॥

समासेऽसमस्तस्य ॥२।३।१३॥

[समासे] समसनं = समासस्तस्मिन् ।

[असमस्तस्य] समस्यते स्मेति समस्तं, न समस्तं = असमस्तम् । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्य ।

[सर्पिष्कुम्भः] सर्पिषः कुम्भः = सर्पिष्कुम्भः ।

[सर्पिष्कृत्य] सर्पिस् 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । असर्पिषः करणं पूर्वम् । कृ-भ्वस्तिभ्यां कर्म-कर्तृभ्यां प्रागतत्तत्त्वे च्विः' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) च्विलोपः । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० → त्वा । 'अनञः क्तवो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[सर्पिष्पानम्] सर्पिषः पानं = सर्पिष्पानम् । अत्र 'पानस्य भावकरणे' (२।३।६९) इत्यनेन णत्वे प्राप्ते 'षात् पदे' (२।३।९२) इत्यनेन निषेधः ।

[सर्पिष्फलम्] सर्पिषः फलम् ।

[धनुष्कृत्य] धनुस् । अधनुषः करणं पूर्वम् । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां कर्मकर्तृभ्यां' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) च्विलोपः । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० → त्वा । 'अनञः क्तवो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[धनुष्खण्डम्] धनुषः खण्डम् ।

ॐ बृहद्वृत्तौ - परमसर्पिःकुण्डम् ।

[धनुष्पृष्ठम्] धनुषः पृष्ठम् ।

[धनुष्फलम्] धनुषः फलम् ।

[तिष्ठत् सर्पिः, पिब त्वमुदकम्] गुणबाधनार्थं 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) इत्यादिना पिबादेशः सस्वरः क्रियते ।

[परमसर्पिःकुण्डम्] परमं च तत् सर्पिश्च = परमसर्पिः, परमसर्पिषः कुण्डं = परमसर्पिःकुण्डम् ।

[इन्द्रधनुःखण्डम्] इन्द्रस्य धनुः = इन्द्रधनुः, इन्द्रधनुषः खण्डं = इन्द्रधनुःखण्डम् ।

[बहुसर्पिष्कुण्डम्] सर्पिषः कुण्डं = सर्पिष्कुण्डं, बहुसर्पिष्कुण्डं यत्र तत् ।

[बहुसर्पिष्पात्रम्] ईषदूनं सर्पिः = बहुसर्पिः । 'नाम्नः प्राग् बहुर्वा' (७।३।१२) बहुप्र० नाम्नः प्राक् । बहुसर्पिषः पात्रम् ॥छ॥

भ्रातुष्पुत्र-कस्कादयः ॥२।३।१४॥

[भ्रातुष्पुत्रकस्कादयः] भ्रातुष्पुत्रश्च कस्कश्च = भ्रातुष्पुत्रकस्कौ, भ्रातुष्पुत्रकस्कावादी येषां ते । प्रथमा जस् ।

[भ्रातुष्पुत्रः] भ्रातुः पुत्रः = भ्रातुष्पुत्रः । 'ऋतां विद्या-योनिबंधे' (३।२।३७) अलुक(प्)समासः ।

[परमसर्पिष्कुण्डिका] 'कुणत् शब्दोपकरणयोः' (१३६६) कुण् । कुण्यते । 'पञ्चमाहुः' (उणा० १७०) डप्र० । ह्रस्वं कुण्डं = कुण्डिका । 'कुत्सिताऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्र० (?) ('ह्रस्वे' (७।३।४६) कप्प्र० → क) । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'समानानां०' (१।२।१९) दीर्घः । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१९९) इ । परमं च तत् सर्पिश्च = परमसर्पिः, परमसर्पिषः कुण्डिका = परमसर्पिष्कुण्डिका ।

[परमधनुष्कपालम्] परमं च तद् धनुश्च = परमधनुः, परमधनुषः कपालं = परमधनुष्कपालम् ।

[परमबर्हिष्पूलः] परमाश्च ते बर्हिणश्च = परमबर्हिणः, परमबर्हिणां पूलः = परमबर्हिष्पूलः ।

[परमयजुष्पात्रम्] परमं च तद् यजुश्च = परमयजुः, परमयजुषः पात्रं = परमयजुष्पात्रम् ।

[कस्कः] किम् । प्रथमा सि । 'किमः कस्तसादौ च' (२।१।४०) कादेशः । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'वीप्सायाम्' (७।४।८०) द्विर्वचनम् । अनेन र० → स० ।

[कौतस्कुतः] कस्मात् = कुतः । 'किमद्वयादिसर्वाद्यवैपुल्यबहोः पित् तस्' (७।२।८९) तस्प्र० । 'इतोऽतः कुतः' (७।२।९०) निपातनम् । 'वीप्सायाम्' (७।४।८०) द्विर्वचनम् । कुतः कुतः आगतः । 'तत आगते' (६।३।१४९) अण्प्र० । द्विर्वचने कृते 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः कौ । 'प्रायोऽव्ययस्य' (७।४।६५) अस्तोपः ।

[सद्यस्कालः] सद्यस्तत्क्षणादेव कालो यस्याऽसौ ।

[साद्यस्कः] 'डुर्कीगुश् द्रव्यविनिमये' (१।५०८) क्री । सद्यः क्रयणं = सद्यस्क्रीः । क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । तत्र भवः = साद्यस्कः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) ईलोपः ॥छ॥

नाम्यन्तस्था-कवर्गात् पदान्तः कृतस्य सः शिङ्गान्तरेऽपि ॥२।३।१५॥

[नाम्यन्तस्थाकवर्गात्] नामी च अन्तस्थाश्च कवर्गश्च = ऋ नाम्यन्तस्थाकवर्गस्तस्मात् ।

[पदान्तः] पदस्य अन्तः = पदान्तस्तस्मिन्, सप्तमी डि । +सूत्रत्वात् लोपः ।

P ऋ नाम्यन्तस्थाकवर्गम् ।

P + 'अव्ययस्य' (३।२।७) डिलोपः ।

[शिङ्गान्तरे] शिट् च नश्च = शिट्(ङ्)नौ, शिट्(ङ्)नाभ्यामन्तरं = शिट्(ङ्)नान्तरम्, तस्मिन् ।

[आशिषा] 'शासूक् अनुशिष्टौ' (१०९५) शास्, आङ्पूर्व० । आशासनमाशीः । 'कृत्-संपदादिभ्यः क्विप्' (५।३।११४) क्विप्प्र० । 'आङ्' (४।४।१२०) इस्० = शिस्० । तेन = आशिषा, तृतीया टा । अनेन ष० ।

ॐ [सिषेव] 'षिवूच् उतौ' (११६४) षिव् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।१९८) सिव् । परोक्षा णव् । 'द्विर्धातुः परोक्षा डे प्राक्०' (४।१।१९) द्विः । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'लघोरुपा०' (४।३।४) गु० ए ।

[शिष्यते] 'शासूक् अनुशिष्टौ' (१०९५) शास् । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'इसासः शासोऽङ्-व्यञ्जने' (४।४।११८) इस् ।

[चिचीषति] 'चिंगूच् चयने' (१२९०) चि । चेतुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२९) सन्प्र० । 'स्वर-हन-गमोः सनि ध्रुटि' (४।१।१०४) दीर्घः । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् ।

[सुष्याप] 'जिष्वपंक् शये' (१०८८) ष्वप् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।१९८) स्वप् । परोक्षा णव् । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे प्राक्०' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'स्वपेर्यङ्-डे च' (४।१।८०) व० → उ० । 'जिगति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[लुलूपति] 'लूगूश् छेदने' (१५१९) लू । लवितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छा०' (३।४।२९) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् ।

[अनैषीत्] 'णीग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।१७) नी । अद्यतनी दि । 'सिजद्यतन्याम्' (३।४।५३) सिच् । 'सः सिजस्तेर्दिस्योः' (४।३।६५) ईत् । 'सिचि परस्मै समानस्याऽडिति' (४।३।४४) वृ० नै । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[अकोषीत्] 'कुंक् शब्दे' (१०८६) कु । अद्यतनी दि । 'सिजद्यतन्याम्' (३।४।५३) सिच् । 'सः सिजस्तेर्दिस्योः' (४।३।६५) ईत् । 'सिचि परस्मै समानस्याऽडिति' (४।३।४४) वृ० कौ । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[सर्पिष्मान्] सर्पिर्विद्यते यस्य । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१९) मतुप्र० → मत् ।

[यजुष्मान्] यजुर्विद्यते यस्य । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१९) मतुप्र० → मत् ।

[दोष्मान्] दोर्विद्यते यस्याऽसौ । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१९) मतुप्र० → मत् । अनेन सर्वत्र षत्वम् ।

[पुपूषति] 'पूश् पालन-पूरणयोः' (१५३२) पू । पर्तु(परितु)मिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२९) सन्प्र० । 'ओष्ठयादुर्' (४।४।११७) उर् । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२।१।६३) दीर्घः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७१) श्व् । 'लुगास्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[पिपक्षति] 'डुपचीष् पाके' (८९२) पच् । पक्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां' (३।४।२९) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'सन्यस्य' (४।१।५९) इ । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० । अनेन स० → ष० । क-षसंयोगे क्ष ।

[अपाङ्घु] 'अञ्च गतौ च' (१०५) अञ्च, अपपूर्व० । अपाञ्चन्तीति क्विप् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । सप्तमी सुप् । 'पदस्य' (२।१।८९) चलोपः । 'युजञ्च-कृञ्चो नो डः' (२।१।७१) न० → ड० ।

ॐ मध्यमवृत्तौ - बृहद्वृत्तौ च सिषेवे ।

[कुञ्जु] 'कुञ्ज गतौ' (१०१) कुञ्ज । कुञ्जतीति क्विप् । 'क्विप्' (५१११४८) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१११३७) क्विप्लोपः । सप्तमी सुप् । 'पदस्य' (२११८९) चलोपः । 'युजञ्च-कुञ्जो नो ङः' (२११७१) न० → ङ० ।

[बह्वाशीषि कुलानि] बह्व्य आशीषो येषु कुलेषु तानि । प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (११४५५) शि० → इ० । 'घुटां प्राक्' (११४६६) नोऽन्तः । 'स्महतोः' (११४८६) दीर्घः । अनेन षत्वम् ।

[सिसाधयिषति] राधं (१३०४) - 'साधं संसिद्धौ' (१३०५) साध् । साध्नुवन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३१४२०) णिग्प्र० → इ । साधयितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३१४२१) सन्प्र० । 'सन्-यङ्श्च' (४११३) द्विर्वचनु । 'व्यञ्जनस्याऽनावेर्लुक्' (४११४४) अनावेर्लुक्लोपः । 'ह्रस्वः' (४११३९) सा० → स० । 'सन्यस्य' (४११५९) इ । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४१४३२) इट् । 'नामिनो गुणोऽकिङ्कति' (४१३१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (११२२३) अय् । अनेन षत्वम् ॥छ॥

समासेऽग्नेः स्तुतः ॥२॥३१९६॥

[अग्निष्टुत्] अग्नि 'ष्टुग्क् स्तुतौ' (११२४) ष्टु । 'षः सोऽष्टयै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२१३१९८) स्तु । 'निमित्ताऽभावे नैमित्तिकस्याऽप्यभावः' (न्यायसंग्रहः १/२९) स्तु । अग्निं स्तौतीति क्विप् । 'ह्रस्वस्य तः पितृकृति' (४१४१९३) तोऽन्तः । 'अप्रयोगीत्' (१११३७) क्विप्लोपः । प्रथमा सि । अनेन षत्वम् ।

[अग्निष्टुतौ] अग्निं स्तुतः इति क्विप् । 'ह्रस्वस्य तः पितृकृति' (४१४१९३) तोऽन्तः । अप्रयोगीत् (१११३७) क्विप्लोपः । प्रथमा औ । अनेन षत्वम् ।

[अग्निष्टुतः] अग्निं स्तुवन्तीति क्विप् । 'ह्रस्वस्य तः पितृकृति' (४१४१९३) तोऽन्तः । 'अप्रयोगीत्' (१११३७) क्विप्लोपः । प्रथमा जस् । अनेन षत्वम् ॥छ॥

ज्योतिरायुर्भ्यां च स्तोमस्य ॥२॥३१९७॥

[ज्योतिरायुर्भ्याम्] ज्योतिस्-आयुस् । ज्योतिश्च आयुश्च = ज्योतिरायुषौ, ताभ्याम् ।

[ज्योतिःष्टोमः] ज्योतिषां स्तोमः ।

[आयुःष्टोमः] आयुषां स्तोमः ।

[अग्निष्टोमः] अग्नीनां स्तोमः । अनेन सर्वत्र षत्वम्

[ज्योतिः स्तोमं दर्शयति] 'दृशुं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । पश्यन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे०' (३१४२०) णिग्प्र० → इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० अर् । ॥छ॥

मातृ-पितुः स्वसुः ॥२॥३१९८॥

[मातृपितुः] माता च पिता च = मातृपितृ, तस्मात् । 'ऋतो डुर्' (११४३७) डुर् → उर् ।

[स्वसुः] 'असूच् क्षेपणे' (१२२१) असू, सुपूर्व० । सुष्टु अस्यति - क्षिपति भ्रातृजाया । 'सोरसेः' (उणा० ८५३) ऋप्र०, तस्य ।

[मातृष्वसा] मातृ-स्वसृ । मातुः स्वसा । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्पुरुदंशोऽनेहसश्च सेर्डाः' (११४८४) डा०→आ० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११९४) ऋलोपः ।

[पितृष्वसा] पितृ-स्वसृ । पितुः स्वसा । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस् पुरुदंशो०' (११४८४) डा०→आ० ।

‘डित्यन्त्यस्वरादेः’ (२।१।११४) ऋलोपः ॥छ॥

अलुपि वा ॥२।३।१९॥

[अलुपि] न विद्यते स्यादीनां लुप् यत्र सः = अलुप् । ‘नजत्’ (३।२।१२५) न०→अ०, तस्मिन् ।

[मातुःष्वसा, मातुःस्वसा] मातुः स्वसा । ‘स्वसृ-पत्योर्वा’ (३।२।३८) अलुप्समासः ।

[पितुःष्वसा, पितुःस्वसा] पितुः स्वसा ॥छ॥

नि-नद्याः स्नातेः कौशले ॥२।३।२०॥

[निनद्याः] निश्च नदी च = निनदी, तस्याः ।

[कौशले] कुशल । ५ कुशलस्य, भावः = कौशलम् । ‘युवादेरण्’ (७।१।६७) अण्प्र० → अ । ‘वृद्धिः स्वरेष्वादे०’ (७।४।१९) वृद्धिः । ‘अवर्णवर्णस्य’ (७।४।६८) अलोपस्तस्मिन् ।

[निष्णाः कटकरणे] नि ‘ष्णाक् शौचे’ (१०६४) ण्णा । ‘षः सोऽष्ट्यै-ष्टिव-ष्वष्कः’ (२।३।९८) स्ना । निस्नातीति । ‘उपसर्गादातो डोऽश्रयः’ (५।१।५६) उप्र० → अ । ‘डित्यन्त्यस्वरादेः’ (२।१।११४) आलोपः ।

[निष्णातः कटकरणे] निस्नाति स्म । ‘गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः’ (५।१।११९) क्प्र० → त ।

[नदीष्णः प्रतरणे] नदी(द्यां) स्नातीति । ‘स्था-पा-सा-त्रः कः’ (५।१।१४२) क्प्र० । ‘इडेत् पुसि चाऽऽतो लुक्’ (४।३।१९४) आलोपः । प्रतीर्यते इति प्रतरणम् । ‘अनट्’ (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन ।

[नदीष्णातः प्रतरणे] नदी(द्यां) स्नाति स्म । ‘गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः’ (५।१।११९) क्प्र० → त ।

[यः स्रोतसा द्वियते] इं (११) - हुं (१२) - हुं (१३) - हुं (१४) - ‘सुं गतौ’ (१५) सु । स्रवतीति । ‘सुरीभ्यां तस्’ (उणा० ९७८) तस्प्र० । ‘नामिनो गुणो’ (४।३।१९) गु० ओ, तेन । ‘हृग् हरणे’ (८८५) हृ । वर्त्त० ते । ‘क्यः शिति’ (३।४।७०) क्यप्र० → य । ‘रिः श-क्या-ऽऽशीर्ये’ (४।३।११०) रि = हि ॥छ॥

प्रतेः स्नातस्य सूत्रे ॥२।३।२१॥

[सूत्रे] ५५ ‘षुडैच् प्राणिप्रसवे’ (१२४२) षू । ‘षः सोऽष्ट्यै-ष्टिव-ष्वष्कः’ (२।३।९८) सू । सूयतेऽर्थानिति सूत्रम् । ‘सू-मू-खन्युषिभ्यः कित्’ (उणा० ४४९) कित् त्रट्प्र० → त्र, तस्मिन् ।

[प्रतिष्णातं सूत्रम्] प्रतिस्नाति स्म । ‘गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः’ (५।१।११९) क्प्र० → त । अनेन षत्वम् ।

[प्रतिस्नातु सूत्रम्] प्रतिस्नातीति । ‘णक-तृचौ’ (५।१।४८) तृच्प्र० → तृ ।

[प्रतिस्नायकं सूत्रम्] प्रतिस्नातीति । ‘णक-तृचौ’ (५।१।४८) णकप्र० → अक । ‘आत ऐः कृञ्जौ’ (४।३।५३) आ० → ऐ० । ‘एदैतोऽयाय्’ (१।२।२३) आय् ॥छ॥

स्नानस्य नाम्नि ॥२।३।२२॥

[प्रतिष्णानं सूत्रमित्यर्थः] प्रतिस्नातीति । ‘नन्द्यादिभ्योऽनः’ (५।१।५२) अनप्र० । प्रतिस्नात्यनेन । ‘करणा-ऽऽधारे’ (५।३।१२९) अनट्प्र० । प्रतिस्नायते । ‘भुजि-पत्यादिभ्यः कर्मा-ऽपादाने’ (५।३।१२८) अनट्प्र० → अन । अनेन षत्वम् ॥छ॥

P ५ कुशलस्य भावः कर्म वा ।

५५ उणादौ-‘षूत् प्रेरणे’ ।

वेः स्त्रः ॥२।३।२३॥

[विष्टरो वृक्षः] वि 'स्तृग्श् आच्छादने' (१५२१) स्तृ । विस्तृणातीति । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'नामिनो गुणो' (४।३।११) गु० अर् । अनेन स० → ष० ।

[विष्टरमासनम्] विस्तीर्यते इति । 'युवर्ण-वृ-वृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र० → अ । नामिनो गुणो (४।३।११) गु० अर् । अनेन स० → ष० ।

[विष्टारपङ्क्तिशब्दः] विस्तीर्यते विष्टारः । 'छन्दोनाम्नि' (५।३।७०) घञ्प्र० → अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् ।

[विस्तारः षट्स्य] विस्तरणं = विस्तारः । 'वेरशब्दे प्रथने' (५।३।६९) घञ्प्र० → अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् ॥छ॥

अभिनिष्टानः ॥२।३।२४॥

[अभिनिष्टानः] अभि-निभ्यां विशिष्टः स्तानः = अभिनिष्टानः ।

[अभिनिष्टानो वर्णः] ॥ अभिनिस् अग्रे 'तनूयी विस्तारे' (१४९९) तन् । अभि-निस्तन्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन । 'व्यत्यये लुग् वा' (१।३।५६) रलोपोऽनेन निपातः ॥छ॥

गवि-युधेः स्थिरस्य ॥२।३।२५॥

[गवियुधेः] गविश्च युधिश्च, तस्य(?) । (तस्मात्) ।

[गविष्ठिरः] गवि स्थिरः । अनेन ष० । सूत्रनिर्देशाद् अलुप्समासः ।

[युधिष्ठिरः] युधि स्थिरः । 'अद्-व्यञ्जनात् सप्तम्या बहुलम्' (३।२।१८) अलुप्समासः । अनेन षत्वे 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) थ० → ठ० ॥छ॥

एत्यकः ॥२।३।२६॥

[एति] एत् सप्तमी डि ।

[अकः] न क् = अक्, तस्मात् ।

[हरिषेणः] हरि-सेना । हरिः सेनायां यस्य । 'गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयोबहुव्रीहौ' (२।४।९६) ह्रस्वः । अनेन षत्वम् ।

[श्रीषेणः] श्रीः सेनायां यस्य । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । अनेन षत्वम् ।

[वायुषेणः] वायुः सेनायां यस्य । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । अनेन षत्वम् ।

[मातृषेणः] माता सेनायां यस्याऽसौ । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । अनेन षत्वम् ।

[हरिसिंहः] हरिश्चासौ सिंहश्च ।

P ॥ 'स्तन शब्दे' (३२३) स्तन् । अभि-निस्तन्यते । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० ।

मध्यमवृत्तौ - अभिनिः स्तन्यते । धातुपारायणे - श० म० न्यासानुसन्धाने - अभिनिस्तन्यते ।

[विष्वक्सेनः] ५ विष्वक् सेनायां यस्याऽसौ । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[शतभिषक्सेनः] शतभिषक् सेनायां यस्याऽसौ । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[सर्वसेनः] सर्वा सेना यस्य । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[महासेनः] महत्-सेना । महती सेना यस्याऽसौ । 'जातीयैकार्थेऽच्चेः' (३।२।७०) डाप्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ॥छ॥

भादितो वा ॥२।३।२७॥

[भात्] भ पञ्चमी डसि ।

[इत्] इत् पञ्चमी डसि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[रोहिणिषेणः, रोहिणिसेनः] रोहिणी सेनायां यस्याऽसौ । 'ड्यापो बहुलं नाम्नि' (२।४।९९) ह्रस्वः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[रेवतिषेणः, रेवतिसेनः] रेवती सेनायां यस्याऽसौ । 'ड्यापो बहुलं नाम्नि' (२।४।९९) ह्रस्वः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[भरणिषेणः, भरणिसेनः] भरणी सेनायां यस्याऽसौ । 'ड्यापो बहुलं नाम्नि' (२।४।९९) ह्रस्वः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[पुनर्वसुषेणः] पुनर्वसु सेनायां यस्याऽसौ । 'परतः स्त्री पुम्वत् स्त्र्येकार्थेऽनूङ्' (३।२।४९) पुंवद्भावः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । 'एत्यकः' (२।३।२६) स० → ष० ।

[शतभिषक्सेनः] शतभिषक् सेनायां यस्याऽसौ ॥छ॥

वि-कु-शमि-परेः स्थलस्य ॥२।३।२८॥

[विकुशमिपरेः] विश्व कुश्च शमिश्च परिश्च = विकुशमिपरि, तस्मात् ।

[स्थलस्य] स्थल षष्ठी डस् ।

[विष्टलम्] विगतं वीनां वा पक्षिणां स्थलं = विष्टलम् ।

[कुष्टलम्] कुत्सितं कोः पृथिव्या वा स्थलं = कुष्टलम् ।

[शमिष्टलम्] शमीनां स्थलं = शमिष्टलम् । 'ड्यापो बहुलं नाम्नि' (२।४।९९) ह्रस्वः ।

[परिष्टलम्] परिगतं स्थलं = परिष्टलम् ।

[भूमिस्थलम्] भूम्याः भूमेः वा स्थलम् ॥छ॥

P ५ विपु अद्यतीति क्विप् । 'अञ्जोऽनर्चयाम्' (४।२।४६) नलोपः । 'अञ्जः' (२।४।३) डीः । 'अच्च प्राग् दीर्घश्च' (२।१।१०४) अकारलोपः - पूर्वस्य दीर्घत्वम् । विपुची सेना यस्य । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । 'परतः स्त्री पुम्वत् स्त्र्येकार्थेऽनूङ्' (३।२।४९) पुंवद्भावः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) क० → ग० । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) ग० → क० । यद्वा विष्वक् सेना[यां] यस्य । विष्वक्शब्दोऽव्ययस्तदा ।

कपेर्गात्रे ॥२।३।२९॥

[कपिष्ठलिः पुत्रः] ५ कपिती (रिति) स्थलं यस्याऽसौ । कपिष्ठलस्याऽपत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

गोत्रमिह लौकिकं गृह्यते । लोक । लोकेन ज्ञातम् । 'लोक-सर्वलोकाज्ज्ञाते' (६।४।१५७) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ॥छ॥

गो-ऽम्बा-ऽऽम्ब-सव्या-ऽप-द्वि-त्रि-भूम्यग्नि-शेकु-शङ्कु-क्वङ्गु-मञ्जि-पुञ्जि-वर्हिः-परमे-दिवेः स्थस्य ॥२।३।३०॥

[गोऽम्बाऽऽम्बसव्याऽपद्वित्रिभूम्यग्निशेकुशङ्कुक्वङ्गुमञ्जिपुञ्जिवर्हिःपरमेदिवेः] गोश्च अम्बा च आम्बश्च सव्यश्च अपश्च द्विश्च त्रिश्च भूमिश्च अग्निश्च शेकुश्च शङ्कुश्च कुश्च अङ्गुश्च मञ्जिश्च पुञ्जिश्च वर्हिश्च परम(मे)श्च दिविश्च = गोऽम्बाऽऽम्बसव्या-ऽपद्वित्रिभूम्यग्निशेकुशङ्कुक्वङ्गुमञ्जिपुञ्जिवर्हिःपरमेदिवि, तस्मात् ।

[स्थस्य] स्थ षष्ठी इस् ।

[गोष्ठम्] गो स्था (२।२।२०) सूत्रवत् । + गावस्तिष्ठन्तीति । 'स्थाऽऽदिभ्यः कः' (५।३।८२) कप्र० → अ । 'इडेत् - पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपः ।

[अम्बष्ठः] अम्बायां तिष्ठतीति । 'स्था-पा-स्ना-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र० → अ । 'इयापो बहुलं नाम्नि' (२।४।९९) ह्रस्वः । 'इडेत्' (४।३।९४) आलोपः ।

[आम्बष्ठः] अम्बायां भवः = आम्बः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । आम्बे - अपहनवे तिष्ठतीति ।

[सव्यष्ठः] 'षूत् प्रेरणे' (१।३।३२) षू । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सू । सुवति दक्षिणभावम् । 'स्था-छा-मा-सा-सू-मन्यनि-कनि-षसि-पलि-कलि-शलि-शकीर्ष्य-सहि-बन्धिभ्यो यः' (उणा० ३।५७) यप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्विति' (४।३।१९) गु० ओ । 'य्यक्ये' (१।२।२५) अच् । सव्ये तिष्ठतीति ।

[अपष्ठः] अपतिष्ठतीति । 'उपसर्गादातो डोऽश्यः' (५।१।५६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलोपः ।

[द्विष्ठः] द्वयोः तिष्ठतीति ।

[त्रिष्ठः] त्रिषु तिष्ठतीति ।

[भूमिष्ठः] भूमौ तिष्ठतीति ।

[अग्निष्ठः] अग्नौ तिष्ठतीति ।

[शेकुष्ठः] 'शीङ्क् स्वप्ने' (१।१०।५) शी । शेते इति । 'कै-शी-शमि-रमिभ्यः कुः' (उणा० ७।४९) कुप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्विति' (४।३।१९) गु० ई० → ए० । शेकौ तिष्ठतीति ।

[शङ्कुष्ठः] 'शमू उपशमे' (१।२।३०) शम् । शाम्यतीति । 'कै-शी-शमि-रमिभ्यः कुः' (उणा० ७।४९) कुप्र० । शङ्कौ तिष्ठतीति ।

[कुष्ठः] कौ = पृथिव्यां तिष्ठतीति ।

[अङ्गुष्ठः] 'अम गतौ' (३।९२) अम् । अमति = गच्छति अंगभावः । 'फलि-वत्यमेर्गुः' (उणा० ७।५८) गुप्र० ।

P ५ कपेरिव स्थलं यस्याऽसौ ।

P + गावस्तिष्ठन्त्यस्मिन्निति ।

अङ्गौ तिष्ठतीति ।

[मञ्जिष्ठः] 'मञ्ज सौन्दर्ये च' (सौत्रधातुः २१) मञ्ज । पदि-पटि-पचि-स्थलि-हलि-कलि-वलि-वलि-वलि-वलि-वलि-कटि-चटि-वटि-बधि-गाध्यर्चि-वन्दि-नन्दवि-वशि-वाशि-काशि-छर्दि-तन्त्रि-मन्त्रि-खण्डि-मण्डि-चण्डि-यत्यञ्जि-मस्यसि-वनि-ध्वनि-सनि-गमि-तमि-ग्रन्धि-श्रन्धि-जनि-मण्यादिभ्यः (उणा० ६०७) इप्र० । मञ्जौ तिष्ठतीति ।

[पुञ्जिष्ठः] 'पूङ् पवने' (६००) पू । 'पुवः पुन् च' (उणा० १२८) जक्प्र० → ज० - पुन् आदेशः । पुञ्ज इवाऽऽचरति । 'कर्तुः क्विप्' (३।४।२५) क्विप्प्र० । पुञ्जतीति । 'स्वरेभ्य इः' (उणा० ६०६) इप्र० । पुञ्जौ तिष्ठतीति ।

[बर्हिष्ठः] बर्हिषि तिष्ठतीति । 'व्यत्यये लुग् वा' (१।३।५६) रलोपः ।

[परमेष्ठः] परमे = परमपदे तिष्ठतीति ।

[दिविष्ठः] दिवि = स्वर्गे तिष्ठतीति ।

'स्था-पा-स्ना-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र० । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।१९४) आलोपः । अनेन स० → ष० । 'तवर्गस्य श्रवर्ग०' (१।३।६०) थ० → ठ० ॥छ॥

निर्दुस्सोः सेध-सन्धि-साम्नाम् ॥२।३।३१॥

[निर्दुस्सोः] निश्च दुश्च सुश्च = निर्दुस्सुः, तस्मात् ।

[सेधसन्धिसाम्नाम्] सेधश्च सन्धिश्च साम च = सेधसन्धिसामानि, तेषाम् ।

[निःषेधः] 'षिधू गत्याम्' (३२०) षिध् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।१९८) सिध् । सेधनं = सेधः । 'भावाऽकत्राः' (५।३।१९८) घञ्प्र० → अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।१४) गु० ए । (१) निर्गतः सेधात् । 'प्रात्यव-परि-निरादयो गत-क्रान्त-कृष्ट-ग्लान-क्रान्ताद्यर्थाः प्रथमाद्यन्तैः' (३।१।४७) समासः ।

[दुःषेधः] दुष्टः सेधः । 'दुर्निन्दा-कृच्छ्रे' (३।१।४३) समासः ।

[सुषेधः] शोभनः सेधः । 'सुः पूजायाम्' (३।१।४४) समासः ।

[निःषन्धिः] (२) निर्गतः सन्धिः ।

[दुःषन्धिः] दुष्टः सन्धिः ।

[सुषन्धिः] शोभनः सन्धिः ।

[निःषाम्] (३) निर्गतं साम ।

[दुःषाम्] दुष्टं साम ।

[सुषाम्] शोभनं साम ।

अनेन सर्वत्र स० → ष० ॥छ॥

प्रष्टेऽग्रमे ॥२।३।३२॥

[प्रष्टेऽग्रमे] प्रात् स्थः = प्रष्टः । अग्रे गच्छतीति । 'नाम्नो गमः खङ्-डौ च विहायसस्तु विहः' (५।१।१३१) इप्र० ।

[प्रष्टेऽग्रगामी] प्र 'ष्ठं गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठ । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।१९८) स्था । 'निमित्ताऽभावे

नैमित्तिकस्याऽप्यभावः' (न्यायसं० १।२९) स्था । प्रकर्षणाऽग्रे तिष्ठतीति । ५ 'स्था-पा-सा-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र० → अ । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।१४) आलोपः । अनेन स० → ष० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) थ० → ठ० ॥छ॥

भीरुष्यनादयः ॥२।३।३३॥

[भीरुष्यनादयः] भीरुष्यनमादिर्येषां ते ।

[भीरुष्यनम्] भीरूणां स्थानम् ।

[अङ्गुलिषड्गः] अङ्गुलीनां सड्गः ।

[अङ्गुलिषड्गा यवागूः] । अङ्गुलीनां सड्गो विद्यते यस्याः सा ।

[सव्येष्ठ] सव्ये तिष्ठतीति । 'सव्यात् स्थः' (उणा० ८५५) डिद् ऋप्र० । 'तत्पुरुषे कृति' (३।२।२०) सप्तम्यलुप् । प्रथमा सि । सव्येष्ठ = सारथिः ।

[परमेष्ठ्री] परमे पदे तिष्ठतीति । 'परमात् कित्' (उणा० ९२५) किद् इन्प्र० । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।१४) आलोपः । गणपाठसामर्थ्यादलुप् ।

[गौरिषक्थम्] गौर्या इव सक्थिनी यस्य । 'सक्थ्यक्ष्णः स्वाङ्गे' (७।३।१२६) टः । 'ड्यापो बहुलं नाम्नि' (२।४।१९) ह्रस्वः ।

[प्रतिष्णिका] प्रतिस्नात्यस्यामिति । 'स्थाऽऽदिभ्यः कः' (५।३।८२) कप्र० → अ । यद्वा कुत्सिता प्रतिस्ना = प्रतिष्णिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्र० → क । 'आत्' (२।४।१८) आप् । अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादी० (२।४।१११) इ ।

[नौषेचिका] ५५नावः सेचिकाम् ।

[दुन्दुभिषेवणः] +दुन्दुभेः सेवनां । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ॥छ॥

ह्रस्वान्नामन्ति ॥२।३।३४॥

[सर्पिष्ठा] सर्पिस् । सर्पिषो भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) तल्प्र० → त० । अनेन स० → ष० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[यजुष्ठा] यजुस् । यजुषो भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) तल्प्र० → त० । अनेन स० → ष० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[सर्पिष्ट्वम्] सर्पिषो भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्र० । अनेन स० → ष० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० ।

[यजुष्ट्वम्] यजुषो भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्र० । अनेन स० → ष० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० ।

५ श० म० न्यासानुसन्धाने - प्रतिष्ठते प्रष्ठः । 'उपसर्गादातो डोऽशयः' (५।१।५६) डप्र०, न तु 'स्था- पा०' (५।१।१४२) इति कः, तस्य नामपूर्वाद्भातोर्विहितत्वात् ।

५५ मध्यमवृत्तौ - नावं सिञ्चतीति ।

+ मध्यमवृत्तौ - दुन्दुभिं सेवते ।

[सर्पिष्टः] सर्पिषः = सर्पिष्टः ॥ 'आद्यादिभ्यः' (७।२।८४) तसुप्र० → तस् । अनेन स० → ष० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० ।

[यजुष्टः] यजुषः = यजुष्टः ॥ 'आद्यादिभ्यः' (७।२।८४) तसुप्र० → तस् । अनेन स० → ष० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० ।

[निष्ट्यः] निर् । निर्गतो वर्णाश्रमेभ्यः = निष्ट्यः । 'निसो गते' (६।३।१९८) त्यच्प्र० → त्य । 'च-ट-ते स-द्वितीये' (१।३।७) स० । अनेन ष० ।

[चतुष्टयः] चतुर् । चतुर्णां वर्णानां समाहारः (?) (चत्वारोऽवयवा यस्य) । 'अवयवात् तयट्' (७।१।१५१) तयट्प्र० → तय । 'च-ट-ते स-द्वितीये' (१।३।७) र० → स० । अनेन स० → ष० ।

[सर्पिष्टरम्] द्वयोर्मध्ये प्रकृष्टं सर्पिः । 'द्वयोर्विभज्ये च तरप्' (७।३।६) तरप्प्र० → तर । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'च-ट-ते०' (१।३।७) स० । अनेन ष० ।

[वपुष्टरम्] वपुस् । द्वयोर्मध्ये प्रकृष्टं वपुः । 'द्वयोर्विभज्ये च तरप्' (७।३।६) तरप्प्र० → तर । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'च-ट-ते स-द्वितीये' (१।३।७) र० → स० । अनेन ष० ।

[सर्पिष्टमम्] प्रकृष्टं सर्पिः = सर्पिष्टमम् । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र० → तम । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'च-ट-ते स-द्वितीये' (१।३।७) र० → स० । अनेन स० → ष० ।

[वपुष्टमम्] प्रकृष्टं वपुः । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र० → तम । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'च-ट-ते स-द्वितीये' (१।३।७) र० → स० । अनेन स० → ष० ।

[गीस्त्वम्] गिरो भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्र० ।

[धृस्त्वम्] धुरो भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्र० ।

[गीस्तरा] द्वयोर्मध्ये प्रकृष्टा गीः । 'द्वयोर्विभज्ये च तरप्' (७।३।६) तरप्प्र० → तर । 'च-ट-ते स-द्वितीये' (१।३।७) र० → स० ।

[धृस्तमा] प्रकृष्टा धूः । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र० → तम । 'च-ट-ते स-द्वितीये' (१।३।७) र० → स० ।

[उच्चैस्तराम्] उच्चैस् । उच्चैरेव = उच्चैस्तराम् । 'क्वचित् स्वार्थे' (७।३।७) तरप्प्र० → तर । 'किं-त्याघेऽव्ययादसत्त्वे तयोरन्तस्याऽऽम्' (७।३।८) आम् ।

[उच्चैस्तमाम्] प्रकृष्टमुच्चैरुच्चैस्तमाम् । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र० → तम । 'किं-त्याघेऽव्ययादसत्त्वे०' (७।३।८) आम् ।

[तेजस्ता] तेजसो भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) तल्प्र० → त । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'च-ट-ते स-द्वितीये' (१।३।७) र० → स० ।

[तेजस्त्वम्] तेजसो भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्र० । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'च-ट-ते स-द्वितीये' (१।३।७) र० → स० ।

[पयस्ता] पयसो भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) तल्प्र० → त । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'च-ट-ते स-द्वितीये' (१।३।७) र० → स० ।

॥-॥ मध्यमवृत्तौ - बृहद्वृत्तौ - श० म० न्या० 'अहीय-रुहोऽपादाने' (७।२।८८) तसुप्र० → तस् ।

[पयस्त्वम्] पयसो भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्० । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'च-ट-ते सद्वितीये' (१।३।७) र० → स० ।

[तेजस्तरम्] द्वयोर्मध्ये प्रकृष्टं तेजः = तेजस्तरम् । 'द्वयोर्विभज्ये च तरप्' (७।३।६) तरप्प्र० । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'च-ट-ते सद्वितीये' (१।३।७) र० → स० ।

[तेजस्तमम्] प्रकृष्टं तेजस्तेजस्तमम् । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र० । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'च-ट-ते सद्वितीये' (१।३।७) र० → स० ।

[भिन्द्युस्तराम्] 'भिद्वृपी विदारणे' (१।४।७) भिद् । सप्तमी युस् । 'रुधां स्वराक्ष्णो नलुक् च' (३।४।८२) श्नप्र० → न । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः । तराम् प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[सर्पिस्तरः] सर्पिस् 'तृ प्लवन-तरणयोः' (२।७) तृ । सर्पिषस्तरणम् । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र० → अ । 'नामिनो गुणो' (४।३।१९) गु० अर् ।

[सर्पिस्तमः] प्रकृष्टं सर्पिः । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र० → तम । सर्पिषस्तमनं = सर्पिस्तमः ।

[सर्पिस्साद् भवति] सर्पिस् अग्रे भवति । सर्पिषः आयत्तं भवति । 'व्याप्तौ स्सात्' (७।२।१३०) सात्प्र० । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'श-ष-से श-ष-सं वा' (१।३।६) र० → स० ॥छ॥

निसस्तपेऽनासेवायाम् ॥२।३।३५॥

[निसस्तपेऽनासेवायाम्] निस् षष्ठी इस् । तप सप्तमी डि । न आसेवा = अनासेवा । 'अन् स्वरे' (३।२।१२९) अन्, तस्याम् ।

[निष्टपति सुवर्णम्] निस् 'तपं सन्तापे' (३।३।३) तप् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । अनेन स० → ष० ।

[“निष्टपं रक्षो निष्टप्रा अरातयः”] निस्तप्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । प्रथमा जस् ।

[निरतपत्] निस्-तप् । ह्यस्तनी दिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अङ् धातोरादि' (४।४।२९) अडागमः ।

[निस्तातपि, निस्तातपीति] निस्-तप् । पुनरर्थे आसेवा स्यात्, अत्र भृशं निस्तपतीति वाक्यं कार्यम्, 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्वित्वम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) आ । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । 'यङ्-तु-रु-स्तोर्बहुलम्' (४।३।६४) ईत् → ई । वर्त्त० तिव् ॥छ॥

घस्-वसः ॥२।३।३६॥

[घस्वसः] घस् च वस् च = घस्वस्, तस्य ।

[जक्षतुः] 'घस्लुं अदने' (५।४।४) घस् । परोक्षा अतुस् । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'द्वितीय-तुर्ययोः पूर्वो' (४।१।४२) घ० → ग० । 'ग-होर्जः' (४।१।४०) ग० → ज० । 'गम-हन-जन-खन-घसः स्वरेऽनङि क्ङिति लुक्' (४।२।४४) अलोपः । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) घ० → क० । अनेन स० → ष० । क-षसंयोगे क्ष ।

[जक्षुः] 'घस्लुं अदने' (५।४।४) घस् । परोक्षा उस् । शेषं 'जक्षतुः' वत् ।

[जक्षिवान्] 'घस्लुं अदने' (५४४) घस् । जघास । 'तत्र क्वसु-कानौ तद्धत्' (५१२।२०) क्वसुप्र० । 'घसेकस्वराऽऽतः क्वसोः' (४।४।८२) इट् ।

[ऊषुतुः, ऊषुः] 'वसं निवासे' (९९९) वस् । परोक्षा अतुस्-उस् । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) च्यूत् व०→उ० । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जन०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'समानानां०' (१।२।१९) दीर्घः । अनेन ।

[उषितः] 'वसं निवासे' (९९९) वस् । वसति स्म । 'श्लिष-शीङ्-स्थाऽऽस-वस-जन-रुह-जू-भजेः कः' (५।१।१९) कप्र० । 'क्षुध-वसस्तेषाम्' (४।४।४३) इट् । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) च्यूद् व०→उ० । अनेन ।

[उषितवान्] वस् । वसति स्म । 'क्त-क्तवत्' (५।१।७७) क्तवत्प्र०→तवत् । शेषं 'उषितः' वत् ।

[बहूषि] बहु-वस् । बहवो जना वसन्ति येषु तानि क्विप् । प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) शि०→इ० । 'ध्रुटां प्राक्' (१।४।६६) नोऽन्तः । 'न्महतोः' (१।४।८६) दीर्घः ।

[जघास] 'घस्लुं अदने' (५४४) घस् । परोक्षा ण्व । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽ-नादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'द्वितीय-तुर्ययोः पूर्वो' (४।१।४२) घ०→ग० । 'ग-होर्जः' (४।१।४०) ग०→ज० । 'ङिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ॥४॥

णि-स्तोरेवाऽस्वद-स्विद-सहः षणि ॥२।३।३७॥

[णिस्तोः] णिश्च स्तुश्च = णिस्तु, तस्य ।

[अस्वदस्विदसहः] स्वदश्च स्विदश्च सह च = स्वदस्विदसह, न स्वदस्विदसह = अस्वदस्विदसह, तस्य ।

[षणि] षत्वभूतः सन् = षण्, तस्मिन् ।

[सिषेयधिषति] 'षिवूच् उतौ' (११६४) षिव् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सिव् । सीव्यन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । सेवयितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२९) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) सेव् द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'नामिनो गुणोऽकिङ्कति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । अनेन ष० ।

[सुष्वापयिषति] 'जिष्वपंक् शये' (१०८८) ष्वप् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) स्वप् । स्वपन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे०' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'ङिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । स्वापयितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२९) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'स्वपो णावुः' (४।१।६२) उ = सु । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१९) ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[सिषेधधिषति] 'षिधू गत्याम्' (३२०) षिध् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सिध् । सेधन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे०' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । सेधयितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२९) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[तुष्टूषति] 'ष्टुंक् स्तुतौ' (११२४) ष्टु । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) स्तु । 'निमित्ताऽभावे नैमित्तिकस्याऽप्यभावः'

(न्यायसं० १।२९) स्तु । स्तवितु(स्तोतु)मिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२९) सन्प्र० । 'स्वर-हन-गमोः सनि धुटि' (४।१।१०४) दीर्घः । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् ।

[सिस्वादयिषति] 'ष्वदि आस्वादाने' (७२९) ष्वद् । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) स्वद् । स्वदमानं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'जिगिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । स्वादयितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२९) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनु । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'सन्त्यस्य' (४।१।५९) इ । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट्→इ० । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[सिस्वेदयिषति] 'ष्विदांच गात्रप्रक्षरणे' (११७८) ष्विद् । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) स्विद् । स्वेदमानं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । 'लघोरुपा०' (४।३।४) गु० ए । स्वेदयितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२९) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विः । 'व्यञ्जनस्या०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट् । 'नामिनो गुणोऽक्विक्रिति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[सिसाहयिषति] 'षहि मर्षणे' (९९०) षह् । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) सह् । सहमानं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'जिगिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । साहयितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२९) सन्प्र० । 'सन्त्यस्य' (४।१।५९) इ । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[सुसूषति] 'षुंगट् अभिषवे' (१२८६) षु । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) सु । सोतुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२९) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'स्वर-हन-गमोः सनि धुटि' (४।१।१०४) दीर्घः । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० ।

[सिसिक्षति] 'षिचीत् क्षरणे' (१३२९) षिच् । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) सिच् । सेक्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२९) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । क-षसंयोगे क्ष ।

[सिसेविषति] 'षिवूच् उतौ' (११६४) षिव् । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) सिव् । सेवितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२९) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्या०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए ।

[असीषिचत्] 'षिचीत् क्षरणे' (१३२९) षिच् । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) सिच् । सिचि(ञ्च)मानं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे०' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । अद्यतनी दि→त्त० । 'णि-श्रि-दु-सु-कमः कर्त्तरि डः' (३।४।५८) डप्र० → अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'उपान्त्यस्याऽसमानलोपि-शास्वदितो डे' (४।२।३५) ह्रस्वत्वम् । 'लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः' (४।१।६४) दीर्घः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'अड् धातो०' (४।४।२९) अट् ।

[तुष्टाय] 'ष्टुंग्क् स्तुतौ' (११२४) ष्टु । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) स्तु । 'निमित्ताऽभावे०' (न्यायसं० १।२९) स्तु । परोक्षा णव् । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५९) वृ० औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् ।

[सिषेव] 'षिवूच् उतौ' (११६४) षिव् । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) सिव् । परोक्षा णव् । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।१४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।१४) गु० ए ।

[सुष्वाप] 'जिष्पपंक् शये' (१०८८) ष्वप् । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्वप् । परोक्षा णव् । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'भू-स्वपोरदुतौ' (४।१।७०) उ० । 'जिगति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[सुषुप्सति] स्वप् । स्वपितु(षु)मिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२९) सन्प्र० । 'स्वपेयङ्-डे च' (४।१।८०) च्युत् व०→उ० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।१४४) अनादिव्यञ्जनलोपः ।

[तिष्ठसति] 'ष्ठां गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठा । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) स्था । 'निमित्ताऽभावे०' (न्यायसंग्रहः १।२९) स्था । स्थातुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२९) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'सन्त्यस्य' (४।१।५९) इ । 'द्वितीय०' (४।१।४२) थि०→ति० ।

[व्यतिसुषुषिषे] 'जिष्पपंक् शये' (१०८८) ष्वप् । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्वप्, व्यतिपूर्व० । परोक्षा से । 'भू-स्वपोरदुतौ' (४।१।७०) व०→उ० । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।१४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । नाम्यन्तस्था० (२।३।१५) स०→ष० ।

[प्रतीषिषति] ॥ 'इङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, प्रतिपूर्व० । प्रत्येतुमिच्छति । तुमर्हादिच्छायां० (३।४।२९) सन्प्र० । प्रतीषितुमिच्छति । सन्प्र० । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।१९३) अलोपः ।

[अधीषिषति] 'इङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । अध्येतुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२९) सन्प्र० । अधीषितुमिच्छति । सन्प्र० । 'स्ताद्यशि०' (४।४।३२) इट् । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।१९३) अलोपः ।

[सोषुषिषते] स्वप् । भृशं पुनः पुनर्वा स्वपिति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद् भृशा-ऽऽभीक्ष्ये यङ् वा' (३।४।९) यङ्प्र० । 'स्वपेयङ्-डे च' (४।१।८०) च्युत् व०→उ० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्वित्वम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।१४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) गु० सो । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । सोषुषितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२९) सन्प्र० । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । वर्त्त० ते ।

[सेषिषिषते] 'षिवूच् उतौ' (११६४) षिव् । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सिव् । भृशं पुनः पुनर्वा सीव्यति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।१४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) गु० सि०→से० । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । सेषिषितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२९) सन्प्र० । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । वर्त्त० ते ॥छ॥

सञ्ज्ञेर्वा ॥२।३।३८॥

इकारान्तनिर्देशाविति - अत एवात्र प्रकरणे इकार उच्चारणार्थो न क्वचिदपि विहितः ।

॥ श० म० न्या० सं० -

प्रतीषिषतीति - अत्र 'इङ्क् गतौ' इति लिख्यते, तस्य च ज्ञानार्थत्वात् 'सनीडश्च' (४।४।२५) इति न गम्यादेशः ।

'इङ्क् स्मरणे', 'इङ्क् अध्ययने' इत्यनयोस्तु अज्ञान इति विशेषणं नासम्भवात्, अतोऽनयोर्गम्यादेशः प्राप्नोतीत्येतौ न लिख्येते, 'इङ्क् गतौ' इत्यस्याप्यज्ञानार्थत्वविवक्षायामादेशप्राप्तिः ।

'इ' इत्यस्य तु ज्ञानार्थत्वविवक्षायामविवक्षायामपि नादेशः ।

[सिषञ्जयिषति, सिषञ्जयिषति] 'षञ्जं सङ्गे' (१७३) षञ्ज् । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।१८) सञ्ज् । सजन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । सञ्जयितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'सन्त्यस्य' (४।१।५९) इ । 'स्ताघशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'नामिनो गुणोऽक्विति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ॥छ॥

उपसर्गात् सुग्-सुव-सो-स्तु-स्तुभोऽट्यप्यद्वित्वे ॥२।३।३९॥

[उपसर्गात्] उपसर्ग पञ्चमी डसि ।

[सुगसुवसोस्तुस्तुभः] सुग् च सुवश्च सोश्च स्तुश्च स्तुभ् च = सुग्सुवसोस्तुस्तुभ्, तस्य ।

[अद्वित्वे] न द्वित्वं = अद्वित्वम् । 'नञत्' (३।२।१२५) न०→अ०, तस्मिन् ।

[अभिषुणोति] 'पुंगट् अभिषवे' (१२८६) षु । 'षः सोऽष्टयै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।१८) सु, अभिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र०→नु । 'उ-श्नोः' (४।३।२) गु० ओ । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०→ण० ।

[परिषुणोति] परि-सु । वर्त्त० तिव् । शेषं 'अभिषुणोति' वत् ।

[अभिषावयति] अभिषुण्वन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५९) वृ० औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२३) आव् ।

[परिषावयति] परिषुण्वन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । अग्रे 'अभिषावयति' वत् ।

[अभ्यषुणोत्] 'पुंगट् अभिषवे' (१२८६) षु । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।१८) सु, अभिपूर्व० । हास्तनी दिव्→त् । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र०→नु । 'उ-श्नोः' (४।३।२) गु० ओ । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०→ण० । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यषुणोत्] 'पुंगट् अभिषवे' (१२८६) षु । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।१८) सु, परिपूर्व० । हास्तनी दिव्→त् । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र०→नु । 'उ-श्नोः' (४।३।२) गु० ओ । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०→ण० । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[अभिसौति] 'पुंक् प्रसवैश्वर्ययोः' (१०७८) षु । 'षः सोऽष्टयै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।१८) सु, अभिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'उत और्विति व्यञ्जनेऽद्वे' (४।३।५९) औ = सौ ।

[अभिसवति] 'सुं प्रसवैश्वर्ययोः' (१७) सु । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्विति' (४।३।१९) गु० ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[अभिषुवति] 'षूत् प्रेरणे' (१३३२) षू । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।१८) सु, अभिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३।४।८९) शप्र० → अ । 'धातोरिवर्णोवर्णस्येयुव् स्वरे प्रत्यये' (२।१।५०) उव् ।

[परिषुवति] 'षूत् प्रेरणे' (१३३२) षू । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।१८) सू, परिपूर्व० । शेषं 'अभिषुवति' वत् ।

[अभ्यषुवत्] 'षूत् प्रेरणे' (१३३२) षू । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।१८) सु, अभिपूर्व० । हास्तनी दिव्→त् । 'तुदादेः शः' (३।४।८९) शप्र०→अ । 'धातोरिवर्णोवर्णस्येयुव्' (२।१।५०) उव् । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यषुवत्] सू, परिपूर्व० । हास्तनी दिव्→त् । शेषं 'अभ्यषुवत्' वत् ।

[अभिसूते] 'षूडैक् प्राणिगर्भविमोचने' (११०७) षू । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।१८) सु, अभिपूर्व० । वर्त्त० ते ।

[अभिसूयते] 'षूडैक् प्राणिप्रसवे' (११४२) षू । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।१८) सू, अभिपूर्व० । वर्त्त० ते । 'दिवादेः

श्यः' (३।४।७२) श्यप्र०→य ।

[अभिष्यति] 'षोच् अन्तकर्मणि' (११५०) षो । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।१९८) सो, अभिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र०→य । 'ओतः श्ये' (४।२।१०३) ओलोपः ।

[परिष्यति] 'षोच् अन्तकर्मणि' (११५०) षो । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।१९८) सो, परिपूर्व० । शेषं 'अभिष्यति' वत् ।

[अभ्यष्यत्] 'षोच् अन्तकर्मणि' (११५०) षो । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।१९८) सो, अभिपूर्व० । ह्यस्तनी दिव्→त् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र०→य । 'ओतः श्ये' (४।२।१०३) ओलोपः । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यष्यत्] 'षोच् अन्तकर्मणि' (११५०) षो । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।१९८) सो, परिपूर्व० । ह्यस्तनी दिव्→त् । शेषं 'अभ्यष्यत्' वत् ।

[अभिष्टौति] 'ष्टुग्क् स्तुतौ' (११२४) ष्टु । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।१९८) स्तु । 'निमित्ताऽभावे नैमित्तिकस्याऽप्यभावः' (न्यायसं० १।२९) स्तु, अभिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'उत और्विति व्यञ्जनेऽद्वेः' (४।३।५९) औ । अनेन स०→ष० । 'तवर्गस्य श्वर्ग०' (१।३।६०) त०→ट० ।

[परिष्टौति] स्तु, परिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । शेषं 'अभिष्टौति' वत् ।

[सुष्टुतम्] सुष्टु अतिशयेन स्तूयते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५।१।१७४) क्तप्र०→त् । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[दुःष्टवम्] दुःखेन स्तूयते । 'दुः-स्वीषतः कृच्छ्रा-ऽकृच्छ्रार्थात् खल्' (५।३।१३९) खल्प्र०→अ । 'नामिनो गुणोऽक्खिति' (४।३।१९) गु० ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[अभ्यष्टौत्] स्तु, अभिपूर्व० । ह्यस्तनी दिव्→त् । 'उत और्विति व्यञ्जनेऽद्वेः' (४।३।५९) औ । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यष्टौत्] स्तु, परिपूर्व० । ह्यस्तनी दिव् → त् । शेषं 'अभ्यष्टौत्' वत् ।

[अभिष्टोभते] ष्टभुङ् (७७९) - स्कभुङ् (७८०) - 'ष्टुभूङ् स्तम्भे' (७८१) ष्टुम् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।१९८) स्तुम्, अभिपूर्व० । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ ।

[परिष्टोभते] स्तुम्, परिपूर्व० । शेषं 'अभिष्टोभते' वत् ।

[अभ्यष्टोभत] स्तुम्, अभिपूर्व० । ह्यस्तनी त । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यष्टोभत] स्तुम्, परिपूर्व० । ह्यस्तनी त । शेषं 'अभ्यष्टोभत' वत् ।

[सुस्तुतम्] शोभनं स्तुतम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त् ।

[अभिस्तुतम्] अतिशयेन स्तुतम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र० → त ।

[अभिसावकीयति] अभिसावकमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) क्यन्प्र० । 'क्यनि' (४।३।११२) ई । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[अभिसुसूषति] 'षुंग्ट् अभिषवे' (१२८६) षु । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।१९८) सु, अभिपूर्व० । अभिषोतुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छयां सन्नतत्सनः' (३।४।२९) सन्प्र० । 'स्वर-हन-गमोः सनि धुटि' (४।१।१०४) दीर्घः । 'सन्-

यडञ्च' (४११३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४११३९) ह्रस्वत्वम् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२११११३) अलोपः ।

[अभ्यसुसूषत्] 'पुंगट् अभिषवे' (१२८६) षु । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२१३१९८) सु, अभिपूर्व० । अभिषोतुमैच्छत् । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३१४१२१) सन्प्र० । 'स्वर-हन-गमोः सनि ध्रुटि' (४१११०४) दीर्घः । 'सन्-यडञ्च' (४११३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४११३९) ह्रस्वत्वम् । हास्तनी दिव्→त् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२११११३) अलोपः । 'अड् धातोरादि०' (४१४१२९) अडागमः ।

[परिसुसूषति] 'पुंगट् अभिषवे' (१२८६) षु । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२१३१९८) सु, परिपूर्व० । परिषोतुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३१४१२१) सन्प्र० । 'स्वर-हन-गमोः सनि ध्रुटि' (४१११०४) दीर्घः । 'सन्-यडञ्च' (४११३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४११३९) ह्रस्वत्वम् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२११११३) अलोपः ।

[पर्यसुसूषत्] 'पुंगट् अभिषवे' (१२८६) षु । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२१३१९८) सु, परिपूर्व० । परिषोतुमैच्छत् । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३१४१२१) सन्प्र० । 'स्वर-हन-गमोः०' (४१११०४) दीर्घः । 'सन्-यडञ्च' (४११३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४११३९) ह्रस्वत् । हास्तनी दिव्→त् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२११११३) अलोपः । 'अड् धातोरादि०' (४१४१२९) अडागमः ।

[अभिसिषासति] 'षोच् अन्तः(न्त)कर्मणि' (११५०) षो । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२१३१९८) सो, अभिपूर्व० । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४१२११) आ = सा । अभिषातुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३१४१२१) सन्प्र० । 'सन्-यडञ्च' (४११३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४११३९) ह्रस्वत् । 'सन्त्यस्य' (४११५९) इ । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२११११३) अलोपः । 'नाम्यन्तस्था०' (२१३११५) स०→ष० ।

[अभ्यसिषासत्] 'षोच् अन्तः(न्त)कर्मणि' (११५०) षो । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२१३१९८) सो, अभिपूर्व० । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४१२११) सा । अभिषातुमैच्छत् । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३१४१२१) सन्प्र० । 'सन्-यडञ्च' (४११३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४११३९) ह्रस्वत् । 'सन्त्यस्य' (४११५९) इ । हास्तनी दिव्→त् । 'कर्त्तर्यन०' (३१४१७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२११११३) अलोपः । 'नाम्यन्तस्था०' (२१३११५) स०→ष० । 'अड् धातोरादि०' (४१४१२९) अडागमः ।

[अभ्यसूसवत्] 'पुंगट् अभिषवे' (१२८६) षु । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२१३१९८) सु, अभिपूर्व० । अभिषुष्वन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३१४१२०) णिग्प्र०→इ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४१३१५१) वृ० औ । 'ओदौतोऽवाव्' (११२१२४) आव् । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्वु-सु-कमः कर्त्तरि डः' (३१४१५८) डप्र०→अ । 'द्विर्घातुः परोक्षा-डे०' (४१११९) द्विर्वचनम् । 'उपान्त्यस्याऽसमानलोपि-शास्वदितो डे' (४१२१३५) ह्रस्वः । 'लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः' (४११६४) दीर्घः । 'णेरनिटि' (४१३१८३) णिग्लोपः । 'अड् धातोरादि०' (४१४१२९) अडागमः ।

[अभिसुसाव] अभि-सु । परोक्षा णव्→अ । 'द्विर्घातुः परोक्षा-डे०' (४१११९) द्विर्वचनम् । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४१३१५१) वृ० औ । 'ओदौतोऽवाव्' (११२१२४) आव् ।

[अभिसोसूयते] सु । भृशं पुनः पुनर्वा अभिसुनोति । 'व्यञ्जनावेरेकस्वराद् भृशा-ऽऽभीक्ष्ये यङ् वा' (३१४१९) यङ्प्र०→य । 'दीर्घशिच्व-यङ्-यक्-क्येषु च' (४१३११०८) दीर्घः । 'सन्-यडञ्च' (४११३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४११३९) ह्रस्वः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४११४८) गु० ओ । वर्त्त० ते ।

[अभ्यसीसयत्] 'षोच् अन्तः(न्त)कर्मणि' (११५०) षो । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२१३१९८) सो । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४१२११) सा, अभिपूर्व० । अभिस्यन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३१४१२०) णिग्प्र० । 'आत ऐः कृज्जौ'

(४।३।५३) ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्-सु-कमः कर्त्तरि डः' (३।४।५८) डप्र०→अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'असमानलोपे सन्वल्लघुनि डे' (४।१।६३) इ । 'उपान्त्यस्याऽसमानलोपि०' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः' (४।१।६४) दीर्घः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[अभिसेसीयते] सो, अभिपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा अभिष्यति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (३।४।१९) यङ्प्र०→य । 'ईर्व्यञ्जने०' (४।३।९७) ई । 'सन्-यङ्श्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) गु० ए । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्य०' (३।४।७९) श्व् ।

[अभिसिंसासति] सो, अभिपूर्व० । अभिषातुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२९) सन्प्र० । 'सन्-यङ्श्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'सन्त्यस्य' (४।१।५९) इ ।

[अभितोस्तूयते] 'ष्टुग्क् स्तुतौ' (१।१।२४) ष्टु । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) स्तु । 'निमित्ताऽभावे०' (न्यायसंग्रह १।२९) स्तु, अभिपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा अभिष्यति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (३।४।१९) यङ्प्र०→य । 'दीर्घशिच्व-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः । 'सन्-यङ्श्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) गु० ओ । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७९) श्व् ।

[अभितुस्ताव] स्तु, अभिपूर्व० । परोक्षा णव् । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५९) वृ० औ । 'ओदैतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् ।

[अभ्यतुस्तवत्] स्तु, अभिपूर्व० । अभिष्टुवन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे०' (३।४।२०) णिग्लोपः→इ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५९) वृ० औ । 'ओदैतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्-सु०' (३।४।५८) डप्र०→अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'उपान्त्यस्याऽसमानलोपि०' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[अभितुस्तुभे] 'ष्टुभुङ् स्तम्भे' (७।८।१) ष्टुभ् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) स्तुभ्, अभिपूर्व० । परोक्षा ए । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः ।

[अभितोस्तुभ्यते] स्तुभ्, अभिपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा अभिष्यति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (३।४।१९) यङ्प्र०→य । 'सन्-यङ्श्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) गु० ओ । वर्त्त० ते ।

[अभ्यतुस्तुभत्] अभिस्तोभमानं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्लोपः । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्-सु-कमः०' (३।४।५८) डप्र० । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः ॥छ॥

स्था-सेनि-सेध-सिच-सञ्जां द्वित्वेऽपि ॥२।३।४०॥

[स्थासेनिसेधसिचसञ्जाम्] स्थाश्च सेनिश्च सेधश्च सिचश्च सञ्ज च = स्थासेनिसेधसिचसञ्जः, तेषाम् ।

[अधिष्ठस्यति] 'ष्ठां गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठा । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) स्था । 'निमित्ताऽभावे०' (न्यायसंग्रह १।२९) स्था, अधिपूर्व० । भविष्यन्ती स्यति ।

[प्रतिष्ठस्यति] स्था, प्रतिपूर्व० । भविष्यन्ती स्यति ।

[अधितष्ठी] स्था० अधिपूर्व० । परोक्षा ण्व् । 'द्विर्धातुः परोक्षाडे०' (४१११९) स्था द्विर्वचनम् । 'अघोषे शिटः' (४११४५) सलोपः । 'ह्रस्वः' (४११३९) ह्रस्वः । 'द्वितीय-तुर्ययोः पूर्वो' (४११४२) थ०→त० । 'आतो णव औ' (४१२१२०) औ । 'ऐदौत् सन्ध्यक्षरैः' (११२१२२) औ । अनेन स०→ष० ।

[प्रतितष्ठी] स्था० प्रतिपूर्व० । शेषं 'अधितष्ठी' वत् ।

[अध्यष्ठात्] अधि-स्था । अद्यतनी दि→त् । 'सिजद्यतन्याम्' (३१४१५३) सिच् । 'पिवैति-दा-भू-स्थः सिचो लुप् परस्मै न चेत्' (४१३१६६) सिज्लोपः । 'अङ् धातोरादि०' (४१४१२९) अडागमः । अनेन स०→ष० ।

[अध्यष्ठास्यत्] अधि-स्था । क्रियातिपत्तिः स्यत् । 'अङ् धातोरादि०' (४१४१२९) अडागमः । अनेन स०→ष० ।

[अभिषेणयति] सेना अभिपूर्व० । सेनया अभियातीति । 'णिज्-वहुलं नाम्नः कृगादिषु' (३१४१४२) णिच्प्र० । 'त्रन्त्यस्वरादेः' (७१४१४३) अन्त्यस्वरादिलोपः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७९) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४१३१९) गु० ए । 'एदौतोऽयाय्' (११२१२३) अय् ।

[अभिषेणयिषति] अभिषेणयितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३१४१२९) सन्प्र० । 'सन्-यड्श्च' (४१११३) सेनयद्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्या०' (४१११४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४११३९) ह्रस्वः । 'स्ताद्यशितो०' (४१४१३२) इट् । 'नाम्यन्तस्था०' (२१३१९५) ष० पूर्वस्य । अनेन ष० तृतीयं (यः) ।

[अभ्यषेणयत्] अभिसेनि । हास्तनी दिव्→त् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३१४१७९) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४१३१९) गु० ए । 'एदौतोऽयाय्' (११२१२३) अय् । 'अङ् धातोरादि०' (४१४१२९) अडागमः ।

[अभ्यषेणयिषत्] अभिषेणयितुमैच्छत् । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३१४१२९) सन्प्र० । 'सन्-यड्श्च' (४१११३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४१११४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४११३९) ह्रस्वः । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४१४१३२) इट् । हास्तनी दिव्→त् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७९) शव् । 'अङ् धातोरादि०' (४१४१२९) अडागमः ।

[प्रतिषेधपति] 'षिधू गत्याम्' (३२०) षिध् । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२१३१९८) सिध्, प्रतिपूर्व० । प्रतिषेधितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३१४१२९) सन्प्र० । 'सन्-यड्श्च' (४१११३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४१११४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४१४१३२) इट् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० ए । 'नाम्यन्तस्था०' (२१३१९५) ष० ।

[प्रत्यषेधत्] सिध्, प्रतिपूर्व० । हास्तनी दिव्→त् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७९) शव् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० ए । 'अङ् धातोरादि०' (४१४१२९) अडागमः ।

[प्रत्यषेधिषत्] प्रतिषेधितुमैच्छत् । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३१४१२९) सन्प्र० । 'सन्-यड्श्च' (४१११३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४१११४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'स्ताद्यशितो०' (४१४१३२) इट्→इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० ए । 'नाम्यन्तस्था०' (२१३१९५) ष० । हास्तनी दिव्→त् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः' (३१४१७९) शव् । 'अङ् धातोरादि०' (४१४१२९) अडागमः ।

[अभिषिञ्चति] 'षिर्वात् क्षरणे' (१३२९) षिच् । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२१३१९८) सिच्, अभिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३१४१८९) शप्र०→अ । 'मुचादि-तृफ-दृफ-गुफ०' (४१४१९९) नोऽन्तः ।

[सुषिक्तं नाम किं तवात्र] अभि(?) (सु)सिच्यते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५१११७४) क्प्र०→त् । अभि(?) (सु)सेचनं वा । 'क्लीवे क्तः' (५१३१२३) क्प्र०→त् । 'च-जः क-गम्' (२१११८६) च०→क० ।

[अभिषिषिक्षति] अभि-सिच् । अभिषेक्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छा०' (३।४।२९) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । क-षसंयोगे क्ष । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७९) श्व् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।१९३) अलोपः ।

[अभ्यषिञ्चत्] सिच्, अभिपूर्व० । हास्तनी दिव् → त् । 'तुवादेः शः' (३।४।८९) शप्र०→अ । 'मुचादि-तृफ-दृफ-गुफ०' (४।४।९९) नोऽन्तः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[अभ्यषिषिक्षत्] सिच्, अभिपूर्व० अभिषेक्तुमैच्छत् । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२९) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । क-षसंयोगे क्ष । हास्तनी दिव्→त् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७९) श्व् । 'लुगस्यादे०' (२।१।१९३) अलोपः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[अभिषजति] 'षञ्जं सङ्गे' (१।७।३) षञ्ज् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्टिव०' (२।३।९८) सञ्ज्, अभिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७९) श्व् । 'दश-सञ्जः शवि' (४।२।४९) नलोपः ।

[अभिषषञ्ज] सञ्ज्, अभिपूर्व० । परोक्षा ण्व् । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः ।

[अभिषिषड्क्षति] सञ्ज्, अभिपूर्व० । अभिषड्क्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२९) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'सन्यस्य' (४।१।५९) इ । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज० → ग० । 'अघोषे प्रथमो०' (१।३।५०) ग०→क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । क-षसंयोगे क्ष । 'म्नां धुड्वर्गोऽन्त्योऽपदान्ते' (१।३।३९) न०→ड० ।

[अभ्यषिषड्क्षत्] सञ्ज्, अभिपूर्व० । अभिषड्क्तुमैच्छत् । 'तुमर्हा०' (३।४।२९) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विः । 'व्यञ्जन०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'सन्यस्य' (४।१।५९) इ । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज०→ग० । 'अघोषे०' (१।३।५०) ग०→क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । 'म्नां धुड्' (१।३।३९) न०→ड० । हास्तनी दिव्० ।

[प्रतिष्यपयति] स्था, प्रतिपूर्व० । प्रतिषिष्टन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे, णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'अर्त्ति-री-व्ली-ह्री-क्नूयि-क्ष्माय्यातां पुः' (४।२।२९) पोऽन्तः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७९) श्व् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[प्रतिषेधयति] सिध्, प्रतिपूर्व० । प्रतिषेधन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे०' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।१४) गु० ए । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७९) श्व् । 'नामिनो गुणोऽक्विति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[अभिसिध्यति] 'षिधूच् संराद्धौ' (१।१।८५) षिध् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्टिव०' (२।३।९८) सिध्, अभिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र०→य ।

[प्रतिषेधितीति] 'षिधू गत्याम्' (३।२०) षिध् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सिध्, प्रतिपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा सेधति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (३।४।१९) यड्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्या०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) गु० ए । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यड्लोपः । वर्त्त० तिव् । 'यड्-तु-रु-स्तोर्बहुलम्'

(४।३।६४) ईत् । 'द्व्युक्तोपान्त्यस्य शिति स्वरे' (४।३।१४) गुणाभावः ॥छ॥

अड प्रतिस्तब्ध-निस्तब्धे स्तम्भः ॥२।३।४९॥

[अडप्रतिस्तब्धनिस्तब्धे] डश्च प्रतिस्तब्धश्च निस्तब्धश्च = डप्रतिस्तब्धनिस्तब्धम्, न डप्रतिस्तब्धनिस्तब्धं = अडप्रतिस्तब्ध-निस्तब्धम् । 'नजत्' (३।२।१२५) न०→अ०, तस्मिन् ।

[विष्टभ्नाति] 'स्तम्भू स्तम्भे' (१९८५) स्तम्भू, सूत्रो(सौत्र)धातुः, विपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'स्तम्भू-स्तुम्भू-स्कम्भू-स्कुम्भू-स्कोः शना च' (३।४।७८) शनाप्र०→ना । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः । अनेन स०→ष० ।

[प्रतिष्टभ्नाति] स्तम्भू, प्रतिपूर्व० । शेषं 'विष्टभ्नाति' वत् ।

[वितष्टम्भ] स्तम्भू, विपूर्व० । परोक्षा णव् । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः ।

[प्रतिवितष्टम्भ] स्तम्भू, प्रतिपूर्व० । शेषं 'वितष्टम्भ' वत् ।

[प्रतिताष्टभ्यते] प्रतिस्तम्भू । भृशं पुनः पुनर्वा प्रतिष्टभ्नाति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादे०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) आ । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।१९३) अलोपः ।

[अभितिष्टम्भिषति] अभिस्तम्भू । अभिस्तम्भितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्ततत्सनः' (३।४।२९) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'सन्त्यस्य' (४।१।५९) इ । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् ।

[व्यष्टभ्नात्] स्तम्भू, विपूर्व० । हास्तनी दिव्→त् । 'स्तम्भू-स्तुम्भू-स्कम्भू-स्कुम्भू-स्कोः शना च' (३।४।६५) शनाप्र० → ना । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[प्रत्यष्टभ्नात्] स्तम्भू, प्रतिपूर्व० । हास्तनी दिव् → त् । शेषं 'व्यष्टभ्नात्' वत् ।

[व्यतस्तम्भत्] स्तम्भू, विपूर्व० । विष्टभ्नन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । अघतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्व-सु-कमः कर्त्तरि डः' (३।४।५८) डप्र०→अ । 'आद्योऽश एकस्वरः' (४।१।२) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[प्रत्यतस्तम्भत्] प्रतिष्टभ्नन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । शेषं पूर्वस्येव साध्यः ।

[प्रतिस्तब्धः] स्तम्भू, प्रतिपूर्व० । प्रतिष्टभ्यते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५।१।१७४) क्तप्र०→त् । 'वेटोऽपतः' (४।४।६२) इड् निषेधः । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः । 'अधश्चतुर्थ्यात् त-थोर्धः' (२।१।७९) त०→ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) भ० → व० । प्रथमा सि ।

[निस्तब्धः] स्तम्भू, निपूर्व० । निष्टभ्यते स्म । शेषं 'प्रतिस्तब्धः' वत् ॥छ॥

अवाच्याश्रयोर्जाविदुरे ॥२।३।४२॥

[अवात्] अव पञ्चमी डसि ।

[च] च प्रथमा सि ।

[आश्रयोर्जाविदूरे] आश्रयश्च ५ ऊर्जा च अविदूरं च = आश्रयोर्जाविदूरं, तस्मिन् ।

[दुर्गमवष्टभ्नाति] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीम् (३९५) - 'गम्लं गतौ' (३९६) गम् । दुःखेन गम्यतेऽस्मिन्निति । 'सुग-दुर्गमाधारे' (५११९३२) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११९१४) अम्लोपः । स्तम्भ्, अवपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'स्तम्भू-स्तुम्भू-स्कम्भू-स्कुम्भू-स्कोः श्ना च' (३१४१६५) श्नाप्र०→ना । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४१२१४५) नलोपः । अनेन स०→ष० ।

[दुर्गमवष्टभ्यास्ते] अवस्तम्भनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५१४१४७) क्त्वाप्र० → त्वा । 'अनजः क्तवो यप्' (३१२१५४) यप्→य । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४१२१४५) नलोपः ।

[अवतष्टम्भ दुर्गम्] स्तम्भ्, अवपूर्व० । परोक्षा णव् । 'द्विर्धातुः परोक्षाडे०' (४१११९) स्तम्भ् द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४१११४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'अघोषे शिटः' (४१११४५) सलोपः ।

[दुर्गमवाष्टभ्नात्] स्तम्भ्, अवपूर्व० । हास्तनी दिव्→त् । 'स्तम्भू-स्तुम्भू-स्कम्भू० (३१४१६५) श्नाप्र०→ना । 'नो व्यञ्जनस्याऽनु०' (४१२१४५) नलोपः । 'अड् धातोरादि०' (४१४१२९) अडागमः ।

[अहो ! वृषलस्यावष्टम्भः] अवस्तम्भनम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५१३१९८) घञ्प्र० → अ ।

[अवष्टब्धो रिपुः शूरेण] अवष्टभ्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१११७४) क्तप्र०→त । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४१२१४५) नलोपः । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' । (२११७९) त०→ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (११३१४९) भ०→ब० ।

[अवष्टब्धा शरत्] ५५ अवष्टभ्यते । क्तप्र० । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४१२१४५) नलोपः । 'आत्' (२१४१९८) आप् ।

[अवष्टब्धा(धे) सेना(ने)] अवष्टभ्नीत(ः) स्म । +क्तप्र० । 'आत्' (२१४१९८) आप् । औ । 'औता' (११४१२०) ए ।

[प्रस्तब्धः] प्रष्टभ्यते स्म । क्तप्र० → त ।

[उपष्टम्भः] उपष्टम्भनम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५१३१९८) घञ्प्र०→अ ।

[उपष्टम्भकः] उपष्टभ्नातीति । णक-तृचौ (५१११४८) णकप्र०→अक ।

[उपष्टब्धः] उपष्टभ्यते स्म । क्तप्र०→त ।

[अवस्तब्धो वृषलः शीतेन] अवस्तब्धो वृषलः - सङ्कुचित इत्यर्थः ।

[अवातस्तम्भत्] अवाष्टम्भीत् कश्चित् तं अवष्टभन्तमन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३१४१२०) णिग्प्र०→इ । अघतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्-सु-कमः कर्त्तरि ड्' (३१४१५८) डप्र०→अ । 'द्विर्धातुः परोक्षाडे०' (४१११९) स्तम्भ् द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽना०' (४१११४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'अघोषे शिटः' (४१११४५) सलोपः । 'णेरनिटि' (४१३१८३) णिग्लोपः ॥छ॥

व्यवात् स्वनोऽशने ॥२१३१४३॥

[व्यवात्] विश्व अवश्च = व्यवम्, तस्मात् ।

P ५ ऊर्जश्च ।

P ५५ अवष्टभ्नाति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक०' (५१११९९) क्तप्र० ।

P + 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५१११९९) क्तप्र० ।

[अशने] अशयतेऽशनम् । 'भुजि-पत्यादिभ्यः कर्मा-ऽपादाने' (५।३।१२८) अनट्प्र० → अन, तस्मिन् ।

[विष्वणति] स्तन (३२३) - धन (३२४) - ध्वन (३२५) - चन (३२६) - 'स्वन शब्दे' (३२७), स्वन, विपूर्व० ।
वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७९) श्व्प्र० ।

[अवष्वणति] स्वन, अवपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७९) श्व्प्र० ।

[विष्षाण] स्वन, विपूर्व० । परोक्षा ण्व् । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ङिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[अवष्षाण] स्वन, अवपूर्व० । परोक्षा ण्व् । शेषं 'विष्षाण' वत् ।

[विषिष्वणिषति] स्तन्, विपूर्व० । विष्वणितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२९) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽना०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'सन्त्यस्य' (४।१।५९) इ । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट्→इ ।

[अवषिष्वणिषति] स्वन, अवपूर्व० । अवष्वणितुमिच्छति । शेषं 'विषिष्वणिषति' वत् ।

[व्यषिष्वणत्] स्वन शब्दे (३२७) स्वन, विपूर्व० । विष्वणन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । 'ङिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्-सु०' (३।४।५८) डप्र०→अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'असमानलोपे सन्वल्लघुनि डे' (४।१।६३) इ । 'उपान्त्यस्याऽसमानलोपि०' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'अङ् धातो०' (४।४।२९) अट् ।

[अवाषिष्वणत्] स्वन, अवपूर्व० । अवष्वणन्तं प्रायुक्त । शेषं 'व्यषिष्वणत्' वत् ।

[अत्यसिस्वनत्] स्वन, अतिपूर्व० । अतिस्वनन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'ङिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्-सु-कमः कर्त्तरि डः' (३।४।५८) डप्र० । 'द्विर्धातुः परोक्षा - डे०' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'असमानलोपे०' (४।१।६३) इ । 'उपान्त्यस्याऽसमानलोपि शास्वृदितो डे' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः ॥छ॥

सदोऽप्रतेः परोक्षायां त्वादेः ॥२।३।४४॥

[अप्रतेः] न प्रति = अप्रति, तस्मात् ।

[निषीदति] 'षद्लुं विशरण-गत्यवसादनेषु' (९६६) षद् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सद्, निपूर्व० ।
वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७९) श्व् । 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) सीद् । अनेन स०→ष० ।

[निषाषद्यते] सद्, निपूर्व० । ॥ भृशं पुनः पुनर्वा निषीदति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (३।४।९) यङ्प्र० → य ।
'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादे०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) आ ।
वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७९) श्व् । अनेन स०→ष० ।

[विषाषद्यते] सद्, विपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा विषीदति । शेषं 'निषाषद्यते' वत् ।

[निषिषत्सति] सद्, निपूर्व० । निषत्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२९) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'सन्त्यस्य' (४।१।५९) इ । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) ढ० → त० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७९) श्व् ।

॥ श० म० न्यासानुसन्धाने - गर्हितं निषीदति । 'गृ-लुप०' (३।४।१२) यङ्प्र० ।

[न्यषीदत्] सद्, निपूर्व० । ह्यस्तनी दिव्—>त् । 'कर्त्तर्य०' (३।४।७१) शव् । 'श्रोति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) सीद् । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अट् ।

[व्यषीदत्] सद्, विपूर्व० । ह्यस्तनी दिव्—>त् । शेषं 'न्यषीदत्' वत् ।

[निषसाद्] सद्, निपूर्व० । परोक्षा णव् । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ङिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[विषसाद्] सद्, विपूर्व० । परोक्षा णव् । शेषं 'निषसाद्' वत् ।

[प्रत्यसीषदत्] सद्, प्रतिपूर्व० ! प्रतिषीदन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०—>इ । 'ङिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अद्यतनी दि—>त् । 'णि-श्रि-द्-सु-कमः कर्त्तरि डः' (३।४।५८) डप्र०—>अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'असमानलोपे०' (४।१।६३) इ । 'उपान्त्यस्याऽसमानलोपि०' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः' (४।१।६४) दीर्घः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः ।

[प्रत्यसीसदत्] सद्, प्रतिपूर्व० । प्रतिसीदन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र०—>इ । अद्यतनी दि—>त् । 'णि-श्रि-द्-सु-कमः' (३।४।५८) डप्र०—>अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'असमानलोपे०' (४।१।६३) इ । 'उपान्त्यस्या०' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः' (४।१।६४) दीर्घः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः ।

[प्रतिसिसत्सति] सद्, प्रतिपूर्व० । प्रतिसत्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२९) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'सन्त्यस्य' (४।१।५९) इ । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) द०—>त० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ॥छ॥

स्वञ्जश्च ॥२।३।४५॥

[अभिष्वजते, परिष्वजते, प्रतिष्वजते] 'ष्वञ्जित् सङ्गे' (१।४।७१) ष्वञ्ज् । 'षः सोऽष्टवै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्वञ्ज्, अभि-परि-प्रतिपूर्व० । वर्त्त० ते । 'तुदादेः शः' (३।४।८९) शप्र०—>अ । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः ।

[अभिषिष्वङ्क्षते, परिषिष्वङ्क्षते, प्रतिषिष्वङ्क्षते] स्वञ्ज्, अभि-परि-प्रतिपूर्व० । अभिषङ्कुमिच्छति-परिषङ्कुमिच्छति-प्रतिषङ्कुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२९) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'सन्त्यस्य' (४।१।५९) इ । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज०—>ग० । 'अघोषे प्रथमो०' (१।३।५०) ग०—>क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०—>ष० । क-षसंयोगे क्ष । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।१९३) अलोपः ।

[अभिषाष्वज्यते] स्वञ्ज्, अभिपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा अभिष्वजते । 'व्यञ्जनावेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्या०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) आ । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।१९३) अलोपः ।

[अभ्यष्वजत, प्रत्यष्वजत] स्वञ्ज्, अभि-प्रतिपूर्व० । ह्यस्तनी त । 'तुदादेः शः' (३।४।८९) शप्र० । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[अभिषस्वजे, अभिषस्वजे] स्वञ्ज्, अभिपूर्व० । परोक्षा ए । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'स्वञ्जेर्नवा' (४।३।२२) किद्वद्वा । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः ।

[परिष्वजे, परिष्वञ्जे] स्वञ्ज्, परिपूर्व० । परोक्षा ए । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४१९१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४१९१४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'स्वञ्जेर्नवा' (४१३१२२) किद्वद्धा । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४१२१४५) नलोपः ।

[प्रतिष्वजे, प्रतिष्वञ्जे] स्वञ्ज्, प्रतिपूर्व० । परोक्षा ए । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४१९१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्या०' (४१९१४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'स्वञ्जेर्नवा' (४१३१२२) किद्वद्धा । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४१२१४५) नलोपः ॥छ॥

परि-नि-वेः सेवः ॥२१३१४६॥

[परिनिवेः] परिश्च निश्च विश्च = परिनिवि, तस्मात् ।

[परिषेवते] 'षेवृङ् सेवने' (८१८) षेव् । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२१३१९८) सेव्, परिपूर्व० । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७९) शव् । अनेन स० → ष० ।

[परिषिषेविषते] सेव्, परिपूर्व० ! परिषेवितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३१४१२९) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४१९१३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्या०' (४१९१४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४१९१३९) ह्रस्वः । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४१४१३२) इट् । 'नाम्यन्तस्था०' (२१३१९५) स०→ष० ।

[परिषेव्यते] सेव्, परिपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा परिषेवते । 'व्यञ्जनादेरेक०' (३१४१९) यड्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४१९१३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्या०' (४१९१४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४१९१३९) ह्रस्वः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४१९१४८) ए । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७९) शव् ।

[परिषिषेवे] सेव्, परिपूर्व० । परोक्षा ए । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४१९१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४१९१४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४१९१३९) ह्रस्वः ।

[पर्यषेवत] सेव्, परिपूर्व० । हास्तनी त । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७९) शव् । 'अड् धातोरादि०' (४१४१२९) अडागमः ।

एवं नि-विपूर्वकः सेव् ज्ञेयम् ।

[निषिषेविषते] सेव्, निपूर्व० । निसे(षे)वितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छा०' (३१४१२९) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४१९१३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्या०' (४१९१४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४१९१३९) ह्रस्वः । 'स्ताद्यशितो०' (४१४१३२) इट् । 'नाम्यन्तस्था०' (२१३१९५) स०→ष० । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७९) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२१९१९३) अलोपः ।

[निषिषेवे] सेव्, निपूर्व० । परोक्षा ए । शेषं 'परिषिषेवे' वत् ।

[न्यषेवत] सेव्, निपूर्व० । हास्तनी त । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७९) शव् । 'अड् धातोरादि०' (४१४१२९) अडागमः ।

[विषिषेविषते] सेव्, विपूर्व० । विसे(षे)वितुमिच्छति । शेषं 'निषिषेविषते' वत् ।

[विषिषेवे] सेव्, विपूर्व० । परोक्षा ए । शेषं 'परिषिषेवे' वत् ।

[व्यषेवत] सेव्, विपूर्व० । हास्तनी त । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३१४१७९) शव् । 'अड् धातोरादि०' (४१४१२९) अडागमः ।

[प्रतिसेव्यते] सेव्, प्रतिपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा प्रतिसेवते । 'व्यञ्जनादेरेक०' (३१४१९) यड्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४१९१३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादे०' (४१९१४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४१९१३९) ह्रस्वः । 'आ-गुणावन्यादेः'

(४११४८) ए । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७९) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२१११९३) अलोपः ।

[प्रत्यसिषेवत्] सेव्, प्रतिपूर्व० । प्रतिसेवमानं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३१४१२०) णिग्प्र०→इ । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्-सु-कमः कर्त्तरि डः' (३१४१५८) डप्र०→अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४१११९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४११४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४११३९) ह्रस्वः । 'णेरनिटि' (४१३१८३) णिग्लोपः । 'नाम्यन्तस्था०' (२१३१९५) स०→ष० ॥छ॥

सय-सितस्य ॥२॥३॥४७॥

[सयसितस्य] सयश्च सितश्च = ५ सयसितस्तस्य ।

[परिषयः] 'षिंण्ड् बन्धने' (१२८७) षि । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२१३१९८) सि, परिपूर्व० । परिषयनं(णम्) । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमूद्-ग्रहः' (५१३१२८) अल्प्र० → अ । 'नामिनो गुणोऽक्विति' (४१३१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) अय् ।

[निषयः] सि, निपूर्व० । निषयणम् । 'युवर्ण०' (५१३१२८) अल्प्र० → अ । 'नामिनो गुणो' (४१३१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) अय् ।

[विषयः] विषय इत्यत्रैव संज्ञायां यः, अन्यत्र संज्ञा नास्ति । विसिन्वन्ति यूनां मनांसि इति । 'पुन्नामि घः' (५१३१९३०) घप्र०→अ । 'नामिनो गुणो' (४१३१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) अय् ।

[परिषितः] सि, परिपूर्व० । परिषीयते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५१११९९) कप्र०→त । अनेन स०→ष० ।

[निषितः] सि, निपूर्व० । निषीयते स्म । 'गत्यर्था०' (५१११९९) कप्र० → त । अनेन स० → ष० ।

[विषितः] सि, विपूर्व० । विषीयते स्म । 'गत्यर्था०' (५१११९९) कप्र०→त । अनेन स०→ष० ।

[मा विषसयत्] विषय । विषयमारव्यत् । 'णिज्बहुलं नाम्नः कृगादिषु' (३१४१४२) णिच्प्र० । 'त्रन्त्यस्वरादेः' (७१४१४३) अलोपः । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्-सु-कमः कर्त्तरि डः' (३१४१५८) डप्र०→अ । 'अन्यस्य' (४१११८) द्विर्वचनम् । अत्र द्वित्वे कर्त्तव्ये 'णषमसत्०' (२१११६०) इत्यनेन षत्वनिवृत्तौ 'अन्यस्य' (४१११८) इति द्विर्वचनम्, समानलोपत्वान्न 'असमानलोपे सन्वल्लघुनि डे' (४१११६३) इति न इ । 'णेरनिटि' (४१३१८३) णिच्लोपः ।

[व्यसयीयत्] विषय । विषयमैच्छत् । 'अमाव्ययात् क्यन्०' (३१४१२३) क्यन्प्र०→य । 'क्यनि' (४१३१९२) ई ।

[पर्यसितायत्] परिषित इवाचरत् । 'क्यङ्' (३१४१२६) क्यङ्प्र०→य । 'दीर्घश्चि-यङ्-यक्-क्येषु च' (४१३१९०८) दीर्घः । हास्तनी त । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७९) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२१११९३) अलोपः । 'अङ् धातोरदि०' (४१४१२९) अडागमः ।

[मा परिषयत्] परिषितमाख्यत् । 'णिज्बहुलं०' (३१४१४२) णिच्प्र०→इ । 'त्रन्त्यस्वरादेः' (७१४१४३) अलोपः । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्-सु०' (३१४१५८) डप्र०→अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४१११९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४११४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'णेरनिटि' (४१३१८३) णिच्लोपः ॥छ॥

असो-ड-सिवू-सह-स्सटाम् ॥२॥३॥४८॥

[असोडसिवूसहस्सटाम्] सोश्च उश्च = सोडै, न विद्येते सोडै ययोः तौ = असोडै, सिवूश्च सहश्च = सिवूसहौ,

असोडौ च तौ सिवूसहौ च असोडसिवूसहौ, असोडसिवूसहौ च स्सट् च = असोडसिवूसहस्सट्, तेषाम् ।

[परिषीव्यति, निषीव्यति, विषीव्यति] 'षिवूच् उत्तौ' (११६४) षिव् । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सिव् । परि-नि-विपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य । 'भ्वादेर्नामिनो' (२।१।६३) दीर्घः । अनेन स० → ष० ।

[परिषहते, निषहते, विषहते] 'षहि मर्षणे' (९९०) षह् । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) सह् । परि-नि-विपूर्व० । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७१) श्व् । अनेन स० → ष० ।

[परिष्करोति] परि 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । 'संपरेः कृगः स्सट्' (४।४।९१) स्सट् → स् । वर्त्त० तिव् । 'कृग्-तनादेरुः' (३।४।८३) उ । 'नामिनो गुणोऽक्विति' (४।३।११) गु० अर् । ['अतः शित्युत्' (४।२।८९) अ० → उ० (?)] 'उ-श्नोः' (४।३।२) गु० ओ ।

[विष्किरः शकुनिः] 'कृत् विक्षेपे' (१३३४) कृ, विपूर्व० । विकिरतीति । 'नाम्युपान्त्य-प्री-कृ-गृ-ङ्गः कः' (५।१।५४) कप्र० → अ । 'ऋतां क्वितीर्' (४।४।११६) ऋ → इर् → किर् । 'वौ विष्किरो वा' (४।४।९६) स्सट् → स० ।

[परिसोढः] 'षहि मर्षणे' (९९०) षह् । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) सह्, परिपूर्व० । परिषहते स्म । सर्वत्र वाक्यावस्थायां षत्वम् । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त० । कादौ सर्वत्र 'वेटोऽपतः' (४।४।६२) इति इट्निषेधः । 'हो धुट्-पदान्ते' (२।१।८२) ह० → ढ० । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२।१।७९) त० → ध० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) ध० → ढ० । 'सहिवहेरोच्चाऽवर्णस्य' (१।३।४३) ढलोपः-पूर्वस्य ओ ।

[परिसोढव्यः] सह्, परिपूर्व० । परिषहते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० । तव्यादौ 'सह-लुभेच्छ-रुष-रिषस्तादेः' (४।४।४६) वेट् । 'हो धुट्-पदान्ते' (२।१।८२) ह० → ढ० । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२।१।७९) त० → ध० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) ध० → ढ० । 'सहि-वहेरोच्चाऽवर्णस्य' (१।३।४३) ढलोपः - पूर्वस्य ओ ।

[निसोढः] सह्, निपूर्व । निषहते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त ।

[निसोढव्यः] सह्, निपूर्व० । निषहते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० ।

[विसोढः] सह्, विपूर्व० । विषहते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त ।

[विसोढव्यः] सह्, विपूर्व० । विषहते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० ।

[मा परिसीषिवत्] 'षिवूच् उत्तौ' (११६४) षिव् । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) सिव्, परिपूर्व० । परिसीव्यन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । अद्यतनी दि → त् । 'णि-श्रि-द्-सु-कमः०' (३।४।५८) डप्र० → अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।११) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । उपानयस्याऽसमानलोपिशास्वृदितो डे' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः' (४।१।६४) दीर्घः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः ।

[मा परिसीषहत्] सह्, परिपूर्व० । परिषहन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्त०' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । 'जिगिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अद्यतनी दि → त् । 'णि-श्रि-द्-सु०' (३।४।५८) डप्र० → अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।११) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'असमानलोपे सन्वल्लघुनि डे' (४।१।६३) इ । 'उपान्त्यस्याऽसमानलोपि०' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः' (४।१।६४) दीर्घः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स० → ष० ।

[परिसेषिवीति] सिव्, परिपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा परिषीव्यति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-

यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) गुं ए । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । वर्त्त० तिव् । 'यङ्-तु-रु-स्तोर्बहुलम्' (४।३।६४) ईत् ॥छ॥

स्तु-स्वञ्जश्चाटि नवा ॥२।३।४९॥

[स्तुस्वञ्जः] स्तुश्च स्वञ्ज च = स्तुस्वञ्ज, तस्य ।

[च] च प्रथमा सि ।

[अटि] अट् सप्तमी डि ।

[नवा] नवा प्रथमा सि ।

[पर्यष्टौत्, पर्यस्तौत्, न्यष्टौत्, न्यस्तौत्, व्यष्टौत्, व्यस्तौत्] 'ष्टुङ्क् स्तुतौ' (११२४) ष्टु । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्तु । 'निमित्ताऽभावे० (न्यायसंग्रहः १।२९) स्तु, परि-नि-विपूर्व० । हास्तनी दिव् → त् । 'उत और्विति व्यञ्जनेऽद्वेः' (४।३।५९) औ । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यष्वजत, पर्यस्वजत, न्यष्वजत, न्यस्वजत, व्यष्वजत, व्यस्वजत] 'ष्वञ्जित् सङ्गे' (१४७१) ष्वञ्ज । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) स्वञ्ज, परि-नि-विपूर्व० । हास्तनी त । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र० → अ । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यषीव्यत्, पर्यसीव्यत्, न्यषीव्यत्, न्यसीव्यत्, व्यषीव्यत्, व्यसीव्यत्] 'षिवूच् उतौ' (११६४) षिव् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सिव्, परि-नि-विपूर्व० । हास्तनी दिव् → त् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२।१।६३) दीर्घः । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यषहत, पर्यसहत, न्यषहत, न्यसहत, व्यषहत, व्यसहत] 'षहि मर्षणे' (९९०) षह् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सह्, परि-नि-विपूर्व० । हास्तनी त । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यष्करोत्, पर्यस्करोत्] परि 'डुकुङ् करणे' (८८८) कृ । 'संपरेः कृगः स्सट्' (४।४।९१) स्सट् → स० । हास्तनी दिव् → त् । 'कृग्-तनादेरुः' (३।४।८३) उप्र० । 'नामिनो गुणोऽविडिति' (४।३।१९) गु० अर् । 'उ-श्नोः' (४।३।२) गु० ओ । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यसोढयत्] 'षहि मर्षणे' (९९०) षह् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सह्, परिपूर्व० । परिसहाते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० । 'हो धुट्-पदान्ते' (२।१।८२) ह० → ढ० । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२।१।७९) त० → ध० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) ध० → ढ० । 'सहि-वहेरोच्चाऽवर्णस्य' (१।३।४३) ढलोपः-पूर्विला ओ । परिसोढमाख्यत् । 'णिज्बहुलं०' (३।४।४२) णिच्प्र० । 'त्रन्त्यस्वरादेः' (७।४।४३) अलोपः । हास्तनी दिव् → त् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽविडिति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यसीषिवत्] 'षिवूच् उतौ' (११६४) षिव् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सिव्, परिपूर्व० । परिसीव्यन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । अद्यतनी दि → त् । 'णि-श्रि-द्बु-सु-कमः०' (३।४।५८) डप्र० → अ । 'आद्योऽश एकस्वरः' (४।१।२) द्विर्वचनम् । 'उपान्त्यस्याऽसमानलोपि०' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत् । 'लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः' (४।१।६४) दीर्घः । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स० → ष० । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यसीषहत] 'षहि मर्षणे' (९९०) षह् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सह्, परिपूर्व० । परिषहमाणं प्रायुक्त ।

‘प्रयोक्तृव्यापारे णिग्’ (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । ‘ञिणिति’ (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अद्यतनी दि→त् । ‘णि-श्रि-दु-सु०’ (३।४।५८) डप्र० । ‘आद्योऽश एकस्वरः’ (४।१।२) द्विर्वचनम् । ‘उपान्त्यस्याऽसमानलोपि०’ (४।२।३५) ह्रस्वः । ‘ह्रस्वः’ (४।१।३९) ह्रस्वत् । ‘असमानलोपे०’ (४।१।६३) इ । ‘लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः’ (४।१।६४) दीर्घः । ‘नाम्यन्तस्था०’ (२।३।१५) स०→ष० । ‘णेरनिटि’ (४।३।८३) णिग्लोपः । ‘अङ् धातोरादि०’ (४।४।२९) अडागमः ॥छ॥

निरभ्यनोश्च स्यन्दस्याऽप्राणिनि ॥२।३।५०॥

[निरभ्यनोः] निर् च अभिश्च अनुश्च, तस्मात् ।

[अप्राणिनि] न प्राणी = अप्राणी । ‘नञत्’ (३।२।१२५) न०→अ०, तस्मिन् ।

[निःष्यन्दते तैलम्, निःस्यन्दते तैलम्] ‘स्यन्दौङ् सवणे’ (९।५६) स्यन्द्, निरपूर्व० । वर्त्त० ते । ‘कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्’ (३।४।७१) शव् । अनेन विकल्पे स०→ष० ।

[अभिष्यन्दते, अभिस्यन्दते] स्यन्द्, अभिपूर्व० । वर्त्त० ते । शेषं पूर्ववत् ।

[अनुष्यन्दते, अनुस्यन्दते] स्यन्द्, अनुपूर्व० । वर्त्त० ते । शेषं पूर्ववत् ।

[परिष्यन्दते, परिस्यन्दते] स्यन्द्, परिपूर्व० । वर्त्त० ते । शेषं पूर्ववत् ।

[विष्यन्दते, विस्यन्दते] स्यन्द्, विपूर्व० । वर्त्त० ते । शेषं पूर्ववत् ।

[अभिसास्यन्दीति तैलम्] स्यन्द्, अभिपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा अभिस्यन्दते । ‘व्यञ्जनादेरेकस्वराद्’ (३।४।९) यङ्प्र० →य । ‘सन्-यङश्च’ (४।१।३) द्विर्वचनम् । ‘व्यञ्जनस्या०’ (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । ‘आ-गुणावन्यादेः’ (४।१।४८) आ । ‘बहुलं लुप्’ (३।४।१४) यङ्लोपः । वर्त्त० तिव् । ‘यङ्-तु-रु-स्तोर्बहुलम्’ (४।३।६४) ईत् ।

[परिस्यन्दते मत्स्य उदके] ‘मदैच् हर्ष’ (१२।३६) मद् । ऋमाद्यति जले मत्स्यः । ‘मदेः स्यः’ (उणा० ३८३) स्यप्र० । ‘अघोषे प्रथमोऽशिटः’ (१।३।५०) द०→त० ।

[अनुष्यन्दते मत्स्योदके, अनुस्यन्दते वा] ‘स्यन्दौङ् सवणे’ (९।५६) स्यन्द्, अनुपूर्व० । वर्त्त० आते । ‘कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्’ (३।४।७१) शव् । ‘आतामाते-आथामाथे आदिः’ (४।२।१२१) आ०→इ । ‘अवर्णस्येवर्णादिनैदोदरल्’ (१।२।६) ए ॥छ॥

वेः स्कन्दोऽक्तयोः ॥२।३।५१॥

[अक्तयोः] ऋक्तश्च क्त्वांश्च क्तौ । ‘समानामर्थनैकः शेषः’ (३।१।११८) एकशेषः । न क्तौ = अक्तौ । ‘नञत्’ (३।२।१२५) न०→अ०, तयोः ।

[विष्कन्तुम्, विस्कन्तुम्] स्कन्दं गति-शोषणयोः’ (३।१९) स्कन्द्, विपूर्व० । विस्कन्दनाय । ‘क्रियायां क्रियार्थायां तुम्-णकच्-भविष्यन्ती’ (५।३।१३) तुम्प्र० । अनेन विकल्पे षत्वम् ।

[विस्कन्नः] विस्कद्यते स्म । ‘गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः’ (५।१।११) क्तप्र० । ‘रदादमूर्च्छ-मदः क्तयोर्दस्य च’ (४।२।६९) द-त०→न० ।

[विस्कन्नवान्] विस्कन्द(द्य)ते स्म । ‘क्त-क्तवत्’ (५।१।१७४) क्तवतुप० → तवत् । ‘रदादमूर्च्छ-मदः क्तयोर्दस्य च’ (४।२।६९) द-त०→न ॥छ॥

P ऋ अभिधानचिन्तामणिनाममालायाम्-माद्यति जलेन । P ऋक्तश्च क्त्वांश्च क्तौ । ‘स्यादावसंख्येयः’ (३।१।११९) एकशेषः ।

परेः ॥२॥३॥५२॥

[परेः] परि पञ्चमी डसि ।

[परिष्कन्ता, परिस्कन्ता] 'स्कन्दं गति-शोषणयोः' (३१९) स्कन्द, परिपूर्व० । श्वस्तनी ता । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (११३।५०) द०→त० । अनेन विकल्पे षत्वम् ।

[परिष्कन्तुम्, परिस्कन्तुम्] परिस्कन्दनाय । 'क्रियायां क्रियार्थायां०' (५।३।१३) तुम्प्र० ।

[परिष्कणः, परिस्कन्नः] परिस्कद्यते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र०→त । 'रदादमूर्च्छ०' (४।२।६९) द-त्त०→न० । अनेन विकल्पे षत्वम् ॥छ॥

[परिष्कणवान्, परिस्कन्नवान्] परिस्कन्द(द्य)ते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तवतुप्र०→तवत् । 'रदादमूर्च्छ०' (४।२।६९) द-त०→न० । अनेन विकल्पे षत्वम् ।

नि-र्नेः स्फुर-स्फुलोः ॥२॥३॥५३॥

[निर्नेः] निर् च निश्च = निर्निः, तस्मात् ।

[स्फुरस्फुलोः] स्फुरश्च स्फुल् च = स्फुरस्फुलौ, तयोः ।

[निःष्फुरति, निःस्फुरति] 'स्फुरत् स्फुरणे' (१४६०) स्फुर, निरपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र०→अ ।

[निष्फुरति, निस्फुरति] 'स्फुरत् स्फुरणे' (१४६०) स्फुर, निपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र०→अ ।

[निःष्फुलति, निःस्फुलति] 'स्फुलत् संचये च' (१४६१) स्फुल्, निरपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र०→अ ।

[निष्फुलति, निस्फुलति] 'स्फुलत् संचये च' (१४६१) स्फुल्, निपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र०→अ ॥छ॥

वेः ॥२॥३॥५४॥

[वेः] वि पञ्चमी डसि ।

[विष्फुरति, विस्फुरति] 'स्फुरत् स्फुरणे' (१४६०) स्फुर, विपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र०→अ ।

[विष्फुलति, विस्फुलति] 'स्फुलत् संचये च' (१४६१) स्फुल्, विपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र०→अ ॥छ॥

स्कभ्नः ॥२॥३॥५५॥

[स्कभ्नः] स्कभ्ना । षष्ठी डस् । 'लुगाऽऽतोऽनापः' (२।१।१०७) आलोपः ।

[विष्कभ्नाति] स्कम्भू रोधनार्थः (१९८७) स्कम्भू, विपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'स्तम्भू-स्तुम्भू-स्कम्भू-स्कुम्भू-स्कोः श्ना च' (३।४।६५) श्नाप्र०→ना । अनेन स०→ष० । क्षुभ्नादित्वाण्णत्वाभावः ।

[विष्कम्भिता] विष्कम्भितातीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृचप्र०→तृ । 'स्ताघशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् ।

[विष्कम्भकः] विष्कम्भनातीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक ।

[विष्कम्भयति] विष्कम्भन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ॥छ॥

निर्दुः-सु-वेः सम-सूतेः ॥२।३।५६॥

[निर्दुःसुवेः] निश्च दुश्च सुश्च विश्च, तस्मात् ।

[समसूतेः] समश्च सूतिश्च, तस्य ।

[निःषमः] 'षम वैक्लव्ये' (३८९) षम् । 'षः सोऽष्ट्यै' (२।३।९८) सम्, निरपूर्व० । ॐ निःसमतीति । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र०→अ ।

[दुःषमः] सम्, दुरपूर्व० । दुःसमतीति । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ ।

[सुषमः] सह मया वर्त्तते इति समः । 'गोश्चान्ते' (२।४।९६) ह्रस्वः । शोभनं समः = सुषमः ।

[विषमः] विसमतीति । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ ।

[निःषूतिः] 'षूडौक् प्राणिगर्भविमोचने' (११०७) षू । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सू, निरपूर्व० । निस्सवनम् । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९९) क्तिप्र० → ति ।

[दुःषूतिः] दुस्सवनम् । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९९) क्तिप्र०→ति ।

[विषूतिः] विसवनम् । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९९) क्तिप्र०→ति ।

[निःसूतम्] निस्सवनम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त ।

[दुःसूतम्] दुस्सवनम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त ।

[विसूतम्] विसवनम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त ॥छ॥

अवः स्वपः ॥२।३।५७॥

[अवः] न विद्यते व् यस्याऽसौ अव्, तस्य ।

[निःषुषुपतुः] 'जिष्वपंक् शये' (१०८८) ष्वप् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्वप्, निरपूर्व० । परोक्षा अतुस् । 'स्वपर्यङ्-डे च' (४।१।८०) य्वृत् व०→उ० । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । अनेन स०→ष० ।

[दुःषुषुपतुः] स्वप्, दुरपूर्व० । परोक्षा अतुस् । शेषं 'निःषुषुपतुः' वत् ।

[सुषुषुपतुः] स्वप्, सुपूर्व० । परोक्षा अतुस् । शेषं 'निःषुषुपतुः' वत् ।

[विषुषुपतुः] स्वप्, विपूर्व० । परोक्षा अतुस् । शेषं 'निःषुषुपतुः' वत् ।

[निःषुप्तः] निःसुप्यते स्म ।

[दुःषुप्तः] दुःसुप्यते स्म ।

[विषुप्तः] विसुप्यते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त । अनेन स० → ष० ।

P ॐ निर्गतो निश्चितो वा समात् ।

[दुःस्वप्नः] स्वप्, दुरपूर्व० । दुःस्वपनम् । 'यजि-स्वपि-रक्षि-यति-प्रच्छो नः' (५।३।८५) नप्र० ।

[विस्वप्नः] स्वप्, विपूर्व० । विस्वपनम् । 'यजि-स्वपि-रक्षि-यति-प्रच्छो नः' (५।३।८५) नप्र० ।

[विसुष्याप] स्वप्, विपूर्व० । परोक्षा ण्व् → अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । [स्वपो णावुः (४।१।६२) व० → उ० ?] ('भू-स्वपोरदुतौ' (४।१।७०) उ) । 'ङ्गिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ॥छ॥

प्रादुरुपसर्गाद् य-स्वरेऽस्तेः ॥२।३।५८॥

[प्रादुरुपसर्गात्] प्रादुश्च उपसर्गश्च = प्रादुरुपसर्गम्, तस्मात् ।

[यस्वरे] यश्च स्वरश्च = यस्वरम्, तस्मिन् ।

[अस्तेः] अस्ति षष्ठी इस् ।

[प्रादुःष्यात्, निष्यात्, विष्यात्, अभिष्यात्] 'असक् भुवि' (११०२) अस्, प्रादुस्-नि-वि-अभिपूर्व० । सप्तमी यात् । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः । अनेन स० → ष० ।

[प्रादुःषन्ति, निषन्ति, विषन्ति, अभिषन्ति] 'असक् भुवि' (११०२) अस्, प्रादुस्-नि-वि-अभिपूर्व० । वर्त्त० अन्ति । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः । अनेन स० → ष० ।

[निःष्यात्] अस्, निरपूर्व० । सप्तमी यात् । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः ।

[निःषन्ति] अस्, निरपूर्व० । वर्त्त० अन्ति । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः ।

[प्रादुःस्तः, निस्तः, अनुस्तः] अस्, प्रादुस् - नि- अनुपूर्व० । वर्त्त० तस् । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः ।

[अनुस्वः] अस्, अनुपूर्व० । वर्त्त० वस् । 'श्नाऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः ।

[विसृतम्] 'सुं गतौ' (२५) सु, विपूर्व० । विस्रियते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) कप्र० → त । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

[अनुसृतम्] सु, अनुपूर्व० । अनुस्रियते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) कप्र० → त । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

[आनुसेयः] 'षूडैक् प्राणिगर्भविमोचने' (११०७) षू । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सु, अनुपूर्व० । अनुसूते = अनुसू(ः) । क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । अनुस्वा अपत्यम् । 'शुभ्राऽऽदिभ्यः' (६।१।७३) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ङिति तद्धिते' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अकट्ट-पाण्ड्वोरुवर्णस्यैये' (७।४।६९) ऊलोपः ॥छ॥

न स्सः ॥२।३।५९॥

[सुपिस्स्यते] 'पिसु गतौ' (५४६) पिसु, सुपूर्व० । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'अदीर्घाद् विरामैकव्यञ्जने' (१।३।३२) द्वित्वम् ।

[सुनुस्स्यते] 'तुस शब्दे' (५३९) तुसु, सुपूर्व० । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'अदीर्घाद् विरामैकव्यञ्जने' (१।३।३२) द्वित्वम् ।

[दधिस्यति] दधि भक्षितुमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) क्यन्प्र० → य । 'अस् च लौल्ये' (४।३।११५) सोऽन्तः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।१९३) अलोपः ।

[मधुस्यति] मधु भक्षितुमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) क्यन्प्र० → य । 'अस् च लौल्ये' (४।३।११५)

सोऽन्तः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[समचिस्करत्] सम् 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । 'संपरेः कृगः स्सट्' (४।४।९१) सडागमः । संस्कुर्वन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्गु-सु-कमः कर्त्तरि डः' (३।४।५८) ड्यप्र०→अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।११) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'क-डश्च-ञ्' (४।१।४६) क०→च० । 'असमानलोपे सन्वल्लघुनि डे' (४।१।६३) इ । 'उपान्त्यस्याऽसमानलोपि०' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः ।

[अग्निसात् करोति] अनग्निमग्निं करोति = अग्नेरायत्तं करोति । 'व्याप्तौ स्सात्' (७।२।१३०) सात्प्र० ॥छ॥

सिचो यडि ॥२।३।६०॥

[सिचो यडि] सिच् षष्ठी डस् । यड् सप्तमी डि ।

[सेसिच्यते] 'षिचीत् क्षरणे' (१३२१) षिच् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सिच् । भृशं पुनः पुनर्वा सिञ्चति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (३।४।९) यड्प्र०→य । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) सिच् द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) गु० से । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[अभिसेसिच्यते] सिच्, अभिपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा अभिसिञ्चति । 'व्यञ्जनादेरेक०' (३।४।९) यड्प्र०→य । शेषं 'सेसिच्यते' वत् ।

[अभिषिषिच्यति] सिच्, अभिपूर्व० । अभिषेक्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छा०' (३।४।२१) सन्प्र० । शेषं (२।३।४०) सूत्रवत् ॥छ॥

गतौ सेधः ॥२।३।६१॥

[अभिसेधति, अनुसेधति गाः] 'षिधू गत्याम्' (३२०) षिध् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सिध्, अभि-अनुपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । गो द्वितीया शस् । 'आ अम्-शसोऽता' (१।४।७५) ओ०→आ० ।

[अभिसेधयति] सिध्, अभिपूर्व० । अभिसेधन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्विति' (४।३।११) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[अनुसेधयति] सिध्, अनुपूर्व० । अनुसेधन्तं प्रयुङ्क्ते । शेषं 'अभिसेधयति' वत् ।

[अभिसिसेधिषति] सिध्, अभिपूर्व० । अभिसेधितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'स्ताघशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।३।२) इट् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स० → ष० ।

[अनुसिसेधिषति] सिध्, अनुपूर्व० । अनुसेधितुमिच्छति । शेषं 'अभिसिसेधिषति' वत् ।

[प्रतिषेधति] सिध्, प्रतिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'स्था-सेनि-सेध-सिच-सञ्जां द्वित्वेऽपि' (२।३।४०) स० → ष० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए ।

[निषेधति] सिध्, निपूर्व० । शेषं 'प्रतिषेधति' वत् ॥छ॥

सुगः स्य-सनि ॥२३॥६२॥

[सुगः] सुग् षष्ठी डस् ।

[स्यसनि] स्यश्च सन् च = स्यसन्, तस्मिन् ।

[अभिसोष्यति] 'षुंगट् अभिषवे' (१२८६) षु । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२१३१९८) सु, अभिपूर्व० । भविष्यन्ती स्यति । 'नामिनो गुणो०' (४१३१९) गु० ओ । 'नाम्यन्तस्था०' (२१३१९५) स०→ष० ।

[परिसोष्यति] सु, परिपूर्व० । भविष्यन्ती स्यति । शेषं 'अभिसोष्यति' वत् ।

[अभ्यसोष्यत्] सु, अभिपूर्व० । क्रियातिपत्तिः स्यत् । 'नामिनो गुणो०' (४१३१९) गु० ओ । 'नाम्यन्तस्था०' (२१३१९५) स०→ष० । 'अङ् धातोरादि०' (४१४१२९) अडागमः ।

[पर्यसोष्यत्] सु, परिपूर्व० । क्रियातिपत्तिः स्यत् । शेषं 'अभ्यसोष्यत्' वत् ।

[सुसूः] सु । सोतुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छयां०' (३१४१२९) सन्प्र० । 'स्वर-हन-गमोः सनि धुटि' (४१९१०४) सू । 'सन्-यडश्च' (४१९१३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४१९१३९) ह्रस्वत् । 'नाम्यन्तस्था०' (२१३१९५) स०→ष० । सुसूपते क्विप् । 'अतः' (४१३१८२) अलोपः । 'अप्रयोगीत्' (१९१३७) क्विप्लोपः । प्रथमा सि । 'दीर्घड्याब्०' (११४१४५) सिलोपः । 'सो रुः' (२१९१७२) ष०→र० । 'रः पदान्ते०' (११३१५३) विसर्गः ।

[सुषाव] सु । परोक्षा ण्व । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४१९१९) द्विर्वचनम् । 'नाम्यन्तस्था०' (२१३१९५) स०→ष० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४१३१५९) वृ० औ । ओदौतोऽवाव् (११२१२४) आव् ।

[अभिषुणोति] सु, अभिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'स्वादेः श्नुः' (३१४१७५) श्नुप्र० → नु । 'उ-श्नोः' (४१३१२) गु० ओ । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२१३१६३) न० → ण० ॥छा॥

रषृवर्णान्नो ण एकपदेऽनन्त्यस्याऽल-च-ट-तवर्ग-श-सान्तरे ॥२३॥६३॥

[रषृवर्णात्] रश्च ष् च ऋवर्णश्च = रषृवर्णम्, तस्मात् ।

[एकपदे] एकं च तत् पदं च = एकपदम्, तस्मिन् ।

[अनन्त्यस्याऽलचटतवर्गशसान्तरे] न अनन्त्योऽनन्त्यस्तस्य । चश्च टश्च तश्च = चटताः, चटतानां वर्गः = चटतवर्गः, लश्च चटतवर्गश्च शश्च सश्च = लचटतवर्गशसाः, लचटतवर्गशसैरन्तरं - व्यवधानं = लचटतवर्गशसान्तरं, न लचटतवर्गशसान्तरं = अलचटतवर्गशसान्तरम्, तस्मिन् ।

[तीर्णम्] 'तृ प्लवन-तरणयोः' (२७) तृ । तीर्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१९१७४) क्तप्र०→त । 'ऋ-ल्वादेरेषां तो नोऽपः' (४१२१६८) त०→न० । 'ऋतां विडतीर्' (४१४१९६) इर् । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२१९१६३) दीर्घः→ई । अनेन न०→ण० ।

[चतुर्णाम्] चतुर् । षष्ठी आम् । 'संख्यानां णाम्' (११४१३३) नाम् । अनेन ण० । 'हर्दह-स्वरस्याऽनु नवा' (११३१३९) द्वित्वम् ।

[पुष्पाति] 'पुषश् पुष्टौ' (१५६४) पुष् । वर्त्त० तिव् । 'क्यादेः' (३१४१७९) श्नाप्र० → ना । अनेन न०→ण० ।

[नृणाम्, नृणाम्] नृ षष्ठी आम् । 'ह्रस्वाऽऽपश्च' (११४१३२) नाम् । 'नुर्वा' (११४१४८) दीर्घः ।

[करणम्] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । क्रियते । 'अनट्' (५१३१२४) अनट्प्र० → अन । 'नामिनो गुणोक्ञिति' (४१३१९) गु० अर् । अनेन णत्वम् ।

[करिणाम्] कृ । करणम् । 'पुन्नामि घः' (५१३।१३०) घप्र०→अ । 'नामिनो गुणोऽकिडिति' (४।३।१९) गु० अर् । करो विद्यते येषां ते करिणस्तेषाम् । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन णत्वम् ।

[बृंहणम्] 'बृहु शब्दे च' (५६०) बृह् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । बृंहते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन । 'शिङ्-हेऽनुस्वारः' (१।३।४०) अनुस्वारः । अनेन णत्वम् ।

[नृभिर्नृभिः] नृ । तृतीया भिस् । 'वीप्सायाम्' (७।४।८०) द्वित्वम् ।

[चर्मनासिकः] चर्मवन्नासिका यस्याऽसौ । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[मेषनासिकः] मेषवन्नासिका यस्याऽसौ । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[विरलेन] 'रमिं क्रीडायाम्' (९८९) रम्, विपूर्व० । विरमते । मुरलोरल-विरल-केरल-कपिञ्जल-कज्जलेज्जल-कोमल-भृमल-सिंहल-काहल-शूकल-पाकल-युगल-भगल-विदल-कुन्तलोत्पलादयः (उणा० ४७४) डलप्र० → अल । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः, तेन ।

[अर्चनम्] 'अर्च(र्चि)ण् पूजायाम्' (१९५४) अर्च् । अर्च्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

[मूर्छनम्] 'मूर्छा मोह-समुच्छ्रययोः' (१२६) मुर्छ् । मूर्छ्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२।१।६३) दीर्घः ।

[अर्जनम्] 'अर्ज अर्जने' (१४२) अर्ज् । अर्ज्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन ।

[झर्जनम्] 'झर्जत् परिभाषणे' (१३५४) झर्ज् । झर्ज्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन ।

[किरीटेन] 'कृत् विक्षेपे' (१३३४) कृ । किरतीति । 'तृ-कृ-कम्पि-कृषिभ्यः कीटः' (उणा० १५१) किद् ईटप्र० । 'ऋतां किडतीर्' (४।४।११६) किर्, तेन ।

[कर्मठेन] कर्मन् । कर्मणि कुशलः (?) (घटते) । 'तत्र घटते कर्मणष्टः' (७।१।१३७) ठप्र० ।

[मृडेन] 'मृडश् सुखने' (१५४५) मृड् । मृडनम् (?) (मर्दनम्) । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ, तेन ।

[दृडेन] 'दृहु वृष्टौ' (५५७) दृह् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । दृंहति स्म । कर्त्तरि क्तप्र०→त् । 'बलि-स्थूले दृढः' (४।४।६९) इडभावो नलोपश्च दृढनिपातः ।

[कीर्तनम्] 'कृतण् संशब्दने' (१६४९) कृत् । 'चुरादिभ्यो०' (३।४।१७) णिच्प्र० । 'कृतः कीर्त्तिः' (४।४।१२२) कीर्त्ति । कीर्त्त्यते । 'णि-वेत्यास-श्रन्थ-घट्ट-वन्देरनः' (५।३।१११) अनप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः ।

[नर्देन] 'नर्द शब्दे' (३०२) नर्द् । नर्द्यते । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ ।

[क्रोधेन] 'क्रुधच् कोपे' (११८४) क्रुध् । क्रोधनम् । घञ्प्र० → अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ ।

[रशना] 'अशौटि व्याप्तौ' (१३१४) अश् । अश्नुते = प्राप्नोति कटीप्रदेशम् । 'अशो रश्चादौ' (उणा० २७०) अनप्र०-रश्चादिः । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[रसना] 'रसण् आस्वादन-स्नेहनयोः' (१९२१) रस् । रस्यते मधुरादिकं वस्तु अनया । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र०→अन । 'आत्' (२।४।१८) आप् । ॥छ॥

पूर्वपदस्थान्नाम्यगः ॥२॥३॥६४॥

[पूर्वपदस्थात्] पूर्वपद 'ष्यं गतिनिवृत्तौ' (५) ष्य । 'षः सोऽष्टवै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२३।१९८) स्था । 'निमित्ताऽभावे नैमित्तिकस्याऽप्यभावः' (न्याय० १।२९) स्था । पूर्वपदे तिष्ठतीति । 'स्था-पा-सा-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र० । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।१९४) आलोपः, तस्मात् ।

[नाम्नि] नामन् सप्तमी ङि । 'ई-डौ वा' (२।१।१०९) अनोऽस्य लुक् ।

[अगः] न विद्यते ग् यस्याऽसावग्, तस्मात् ।

[द्वुणसः] द्वुवन्नासिका यस्याऽसौ । 'अस्थूलाच्च नसः' (७।३।१९६१) नासिकास्थाने नसः स्यात् ।

[सुरणसः] खुरवन्नासिका यस्याऽसौ । 'अस्थूलाच्च नसः' (७।३।१९६१) नासिकास्थाने नसः स्यात् ।

[खरणाः] खरवन्नासिका यस्याऽसौ । 'खर-खुरान्नासिकाया नस्' (७।३।१९६०) नासिकास्थाने नस् । 'अभ्वादेरत्वसः सौ' (१।४।१०) दीर्घः ।

[खुरणाः] खुरवन्नासिका यस्याऽसौ । 'खर-खुरान्नासिकाया नस्' (७।३।१९६०) नासिकास्थाने नस् । 'अभ्वादेरत्वसः सौ' (१।४।१०) दीर्घः ।

[शूर्पाणखा] ॥ शूर्पाकारा नखा यस्याः सा । 'आत्' (२।४।१९८) आप् ।

[चन्द्रणखा] चन्द्राकारा नखा यस्याः सा । 'आत्' (२।४।१९८) आप् ।

[वार्धीणसः] वार्धी नासिकायां यस्य स । 'अस्थूलाच्च नसः' (७।३।१९६१) नासिकास्थाने नसः । अनेन न०→ण० ।

[पुष्पणन्दी] 'द्वन्द्वु समृद्धौ' (३१२) नद् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।१९८) नोऽन्तः । पुष्पेण (पुष्पेण) नन्दते(ति) । अच्' (५।१।४९) अच्प्र०→अ । 'गौरादिभ्यो मुख्यान्डीः' (२।४।१९९) डीप्र० ।

[श्रीणन्दी स्त्री] श्रिया नन्दते(ति) । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र०→अ । 'गौरादिभ्यो मुख्यान्डीः' (२।४।१९९) डीप्र० ।

[मेषनासिकः] मेषवन्नासिका यस्याऽसौ । 'गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयोबहुव्रीहौ' (२।४।१९६) ह्रस्वः ।

[चर्मनासिकः] चर्मवन्नासिका यस्याऽसौ । 'गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयोबहुव्रीहौ' (२।४।१९६) ह्रस्वः ।

[ऋगयनम्] 'अधि गतौ' (७९०) अय् । + अयते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन । ऋचामयनम् । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) क० → ग० । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[खारपायणः] खर 'पांक् रक्षणे' (१०६७) पा । खरान् पातीति । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलोपः । खरपस्याऽपत्यम् । 'स्त्रीबहुष्वायनञ्' (६।१।४८) आयनञ्प्र०→आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ङिति तद्धिते' (७।४।१९) वृद्धिः ।

[मातृभोगीणः] 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भोजनं = भोगः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१९८) घञ्प्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । 'क्तेऽनितश्चजोः क-गौ घिति' (४।१।१११) ज०→ग० । मातृभोगाय हितः = मातृभोगीणः । 'भोगोत्तरपदा-ऽऽत्मभ्यामीनः' (७।१।४०) ईनप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[गर्गभगिणी] गर्गभगोऽस्याऽस्तीति । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन् । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

‘स्त्रियां नृतोऽस्वसादेर्डीः’ (२।४।१) डीप्र० → ई ॥छ॥

नसस्य ॥२।३।६५॥

[प्रणसः] प्रगता प्रवृद्धा वा नासिका यस्याऽसौ ।

[निर्णसः] निर्गता नासिका यस्याऽसौ ।

[प्रणसं मुखम्] प्रगता नासिका यत्र तत् ।

[निर्णसं मुखम्] निर्गता नासिका यत्र तत् । सर्वत्र ‘उपसर्गात्’ (७।३।१६२) नासिका० → नस० । अनेन न० → ण० ॥छ॥

निष्प्रा-ऽग्रे-ऽन्तः-खदिर-काश्या-ऽऽम्र-शरेक्षु-प्लक्ष-पीयूक्षाभ्यो वनस्य ॥२।३।६६॥

[निष्प्राऽग्रेऽन्तःखदिरकाश्याऽऽम्रशरेक्षुप्लक्षपीयूक्षाभ्यः] निश्च पश्च अग्रे च अन्तश्च खदिरश्च काश्याश्च आम्रश्च शरश्च इक्षुश्च प्लक्षश्च पीयूक्षा च = निष्प्राऽग्रेऽन्तःखदिरकाश्याऽऽम्रशरेक्षुप्लक्षपीयूक्षा, ताभ्यः ।

[निर्वणम्] ५ निर्गतं वनाद् = निर्वणम् ।

[प्रवणम्] * प्रगतं वनम् ।

[अग्रेवणम्] वनस्याऽग्रम् । अत एव निर्देशाद् एत्वम् ।

[अन्तर्वणम्] वनस्याऽन्तः ।

[खदिरवणम्] ‘खद हिंसायां च’ (२९६) खद् । खदति-हिनस्ति श्लेष्माणमिति खदिरः । मदि-मन्दि-चन्दि-पदि-खदि-सहि-वहि-कु-सुभ्य इरः (उणा० ४१२) इरप्र० । खदिराणां वनम् ।

[काश्यावणम्] काश्यानां वनम् ।

[आम्रवणम्] आम्राणां वनम् ।

[शरवणम्] शराणां वनम् ।

[इक्षुवणम्] इक्षूणां वनम् ।

[प्लक्षवणम्] प्लक्षाणां वनम् ।

[पीयूक्षावणम्] पीयूक्षाणां वनम् । सर्वत्र अनेन न० → ण० ॥छ॥

द्वि-त्रिस्वरौषधि-वृक्षेभ्यो नवाऽनिरिकादिभ्यः ॥२।३।६७॥

[द्वित्रिस्वरौषधिवृक्षेभ्यः] द्वौ च त्रयश्च = द्वित्रयः, द्वित्रयः स्वरा येषां ते = द्वित्रिस्वराः, ओषधयश्च वृक्षाश्च = ओषधिवृक्षाः, द्वित्रिस्वराश्च ओषधिवृक्षाश्च = द्वित्रिस्वरौषधिवृक्षाः, तेभ्यः ।

[नवा] नवा प्रथमा सि ।

[अनिरिकादिभ्यः] इरिका आदिर्येषां ते = इरिकादयः । न इरिकादयोऽनिरिकादयः । ‘अन् स्वरे’ (३।२।१२९) अन्,

ताभ्यः ।

[दूर्वावणम्, दूर्वावनम्] दूर्वाया वनम् ।

[मूर्वावणम्, मूर्वावनम्] मूर्वाया वनम् ।

[व्रीहिवणम्, व्रीहिवनम्] व्रीहीणां वनम् ।

[माषवणम्, माषवनम्] माषाणां वनम् ।

[नीवारवणम्, नीवारवनम्] नि 'वृग्ट् वरणे' (१२९४) वृ । नियमेन वियन्ते इति । 'नेर्बुः' (५१३।७४) घञ्प्र० → अ । 'घञ्युपसर्गस्य बहुलम्' (३।२।८६) दीर्घः । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । नीवाराणां वनम् ।

[प्रियङ्गुवणम्, प्रियङ्गुवनम्] प्रियङ्गूणां वनम् ।

[शिशुवणम्, शिशुवनम्] 'शिशुट् निशाने' (१२८८) शि । शिनोति । 'शिशु-गेरु-नमेर्वादयः' (उणा० ८११) किद् रूप० - गोऽन्तश्च । शिशूणां वनम् ।

[दारुवणम्, दारुवनम्] 'दृश् विदारणे' (१५३५) दृ । दृणातीति । 'कृ-वा-पा-जि-स्वदि-साध्यशौ-दृ-स्ना-सनि-जा-निरहीण्य उण्' (उणा० १) उण्प्र० → उ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । दारूणां वनम् ।

[शिरीषवणम्, शिरीषवनम्] शिरीषाणां वनम् ।

[इरिकावनम्] इरिकाणां वनम् ।

[हरिवनम्] हरयो-मर्कटा वने यत्र तत् ॥छ॥

गिरिनद्यादीनाम् ॥२।३।६८॥

[गिरिनद्यादीनाम्] गिरिनदी आदिर्येषां ते = गिरिनद्यादयः, तेषाम् ।

[गिरिणदी, गिरिनदी] गिरेर्नदी ।

[गिरिणखः, गिरिनखः] गिरेर्नखः ।

[तूर्यमाणः, तूर्यमानः] उर्वे (४७०) ॥ 'तुर्वे हिंसायाम्' (४७१) तुर्व् । तूर्यते । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) आनश्प्र० → आन । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'राल्लुक्' (४।१।११०) वलोपः । 'भ्वादेर्नामिनो' (२।१।६३) दीर्घः । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः । अनेन न० → ण० ।

तू(तु)र्यं मानमस्येति वाक्ये विकल्पः । यदा तूर्यते तूर्यमाणस्तदा नित्यं णत्वम् ॥छ॥

पानस्य भाव-करणे ॥२।३।६९॥

[पानस्य] पान षष्ठी डस् ।

[भावकरणे] भावश्च करणं च = भावकरणं, तस्मिन् ।

[क्षीरपाणं, क्षीरपानं वर्तते] क्षीर 'पां पाने' (२) पा । + पीयते पानम् । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन ।

P ॥ 'तूरैचि त्वरायाम्' (१२७४) तूर । तूर्यते । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) आनश्प्र० → आन । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

P + पीतिः = पानम् ।

क्षीरस्य पानम् । अनेन विकल्पे ण० ।

[कषायपाणः, कषायपानः कंसः] पीयतेऽनेनेति । 'करणा-ऽऽधारे' (५३।१२९) अनट्प्र०→अन । कषायस्य पानः ॥छ॥

देशे ॥२।३।७०॥

[देशे] 'दिशीत् अतिसर्जने' (१३१८) दिश् । दिश्यते = देशः, तस्मिन् ।

[क्षीरपाणा उशीनराः] 'वशक् कान्तौ' (११०१) वश् । उश्यते इति । 'स्थादिभ्यः कः' (५३।८२) कप्र०→अ । 'वशेरयडि' (४।१।८३) खृत व० → उ० । 'गौरादिभ्यो मुख्यान्डीः' (२।४।१९) डीप्र० । उशी = नगरी, तस्या नराः । क्षीरं पानं येषां ते ।

[सुरापाणाः प्राच्याः] सुरा पानं येषां ते । प्रथमा जस् ।

[कषायपाणा गान्धारयः] कषायस्य पानं = कषायपानं, कषायपानं येषां ते । गन्ध 'ऋक् गतौ' (११३५) ऋ । गन्धमियर्त्ति । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । गन्धारस्याऽपत्यं वृद्धम् । 'अत इज्' (६।१।३१) इज्प्र०→इ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । ग(गा)न्धारे राज्ञोऽपत्यानि । 'गान्धारि-साल्वेयाभ्याम्' (६।१।११५) अज्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) लुक् । प्रथमा जस् ।

[क्षीरपाना गोपालकाः] क्षीरस्य पानं येषां ते । गां दुहन्तीति क्विप् ॥छ॥

ग्रामा-ऽग्रान्नियः ॥२।३।७१॥

[ग्रामाऽग्रान्नियः] ग्रामश्च अग्रं च = ग्रामाऽग्रम्, तस्मात् । नी षष्ठी इस् → अस् ।

ननु किमर्थं सूत्रमिदम् - यतो 'गतिकारक०' (न्यायसं० २।३१) इति न्यायात् समासे एकपदत्वात् 'रषुवर्णा०' (२।३।६३) इति णत्वं सिद्धमिति, उच्यते-नियमार्थं, यदि नियो णत्वं स्यात्तदा ग्रामाग्रादेव, तेन मेषनी-खरनीत्यादौ पूर्वेषाणि न स्यात् ।

[ग्रामणीः] ग्राम 'णीग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नी । ग्रामं नयतीति क्विप् । 'क्विप्' (५।१।१४८) क्विप्प्र० । अनेन न० → ण० ।

[अग्रणीः] अग्रं नयतीति क्विप् । अनेन न० → ण० ॥छ॥

वाह्याद् वाहनस्य ॥२।३।७२॥

[इक्षुवाहनम्] उहातेऽनेनेति । 'करणा-ऽऽधारे' (५३।१२९) अनट्प्र०→अन । वहनमेव वाहनम् । 'प्रज्ञादिभ्योऽण्' (७।२।१६५) अण् । इक्षूणां वाहनम् । अनेन न०→ण० ।

[शरवाहनम्] शराणां वाहनम् । अनेन न०→ण० ।

[सुरवाहनम्] सुराणां वाहनं = सुरवाहनम् । संबन्धमात्रमत्र विवक्षितम् ।

[नरवाहनः] नरो वाहनमेषाम् । यौगिकोऽयं शब्दस्तेन 'पूर्वपदस्था०' (२।३।६४) इति न णत्वम् ॥छ॥

अतोऽहनस्य ॥२।३।७३॥

[पूर्वाहनः] पूर्व-अहन् । पूर्वमहन् । 'सर्वा-ऽश-संख्या-ऽव्ययात्' (७।३।११८) अट्समासान्तोऽह्नाऽऽदेशश्च ।

[अपराहनः] अपरमहन् । 'सर्वा-ऽश-संख्या-ऽव्ययात्' (७।३।११८) अट्समासान्तोऽह्नाऽऽदेशश्च ।

[निरहनः] निर्गतमहः । 'सर्वा-ऽश-संख्या-ऽव्ययात्' (७।३।११८) अट्समासान्तोऽह्नाऽऽदेशश्च । अनेन ण० न ।

[दुरहनः] दुष्टमहः = दुरहनः । 'सर्वा-ऽश-संख्या-ऽव्ययात्' (७।३।११८) अट्समासान्तोऽह्नाऽऽदेशश्च ।

[दीर्घाह्नी शरत्] दीर्घाण्यहानि यस्यां सा । 'अनो वा' (२।४।११) डीप्र० → ई । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अनोऽस्य लुक् ॥छ॥

चतुस्त्रेर्हायनस्य वयसि ॥२।३।७४॥

[चतुस्त्रेः] चत्वारश्च त्रयश्च = चतुस्त्रि, तस्मात् ।

[हायनस्य] हायन षष्ठी इस् ।

[वयसि] वयस् सप्तमी डि ।

[चतुर्हायणो वत्सः] चतुर्-हायन । चत्वारि हायनानि यस्याऽसौ । हायनः साध्यते, 'ओहांक् त्यागे' (१।१।३१) हा । 'ओहांक् गतौ' (१।१।३६) हा । जहाति जिहीते वा कालान्तरमिति हायनः । 'हः काल-व्रीहयोः' (५।१।६८) टनण्प्र० → अन । 'आत ऐः कृज्जौ' (४।३।५३) आ० → ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । 'वद व्यक्तायां वाचि' (९।९।८) वद् । वदति मातरं दृष्ट्वा । 'मा-वा-वद्यमि-कमि-हनि-मानि-कष्यशि-पचि-मुचि-यजि-वृ-तृभ्यः सः' (उणा० ५६४) सप्र० । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) द० → त० । प्रथमा सि ।

[चतुर्हायणी वडवा] चत्वारो हायना यस्याः सा । 'संख्यादेर्हायनाद् वयसि' (२।४।१९) डीप्र० । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[त्रिहायणो वत्सः] त्रीणि हायनानि यस्याऽसौ ।

[त्रिहायणी वडवा] त्रीणि हायनानि यस्यां सा ।

[चतुर्हायना शाला] चत्वारि हायनानि यस्यां सा ।

[त्रिहायना शाला] त्रीणि हायनानि यस्यां सा ।

[सहस्रहायनः पुरुषः] सहस्रं हायना यस्याऽसौ ।

[लक्षहायनः पक्षी] लक्षं हायना यस्याऽसौ ॥छ॥

वोत्तरपदान्तनस्यादेरयुव-पक्वा-ऽह्नः ॥२।३।७५॥

[वा] वा प्रथमा सि ।

[उत्तरपदान्तनस्यादेः] उत्तरं च तत् पदं च = उत्तरपदं, उत्तरपदस्य अन्तः = उत्तरपदान्तः, सि(ः) आदिर्यस्याऽसौ स्यादिः । उत्तरपदान्तश्च नश्च स्यादिश्च = उत्तरपदान्तनस्यादिस्तस्य ।

[अयुवपक्वाऽह्नः] युवा च पक्वश्च अहश्च = युवपक्वाऽहः, न युवपक्वाऽहः = अयुवपक्वाऽहः, तस्य । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः ।

[व्रीहिवापिणौ, व्रीहिवापिनौ] व्रीहि 'डुवपी बीजसन्ताने' (९।९।५) वप् । व्रीहीन् वपत इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र० → इन् । 'ज्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अनेन न० → ण० ।

[व्रीहिवापिणी, व्रीहिवापिनी कुले] व्रीहीन् वपत इत्येवंशीले, ते । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र० → इन् । 'ज्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई ।

[माषवापिणी, माषवापिनी कुले] माषान् वपत इत्येवंशीले, ते । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र० → इन् ।

‘ञिणिति’ (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । औ । ‘औरीः’ (१।४।५६) ई ।

[व्रीहिवापिणः, व्रीहिवापिनः] व्रीहीन् वपन्तीत्येवंशीलाः, ते । ‘अजातेः शीले’ (५।१।१५४) णिन्प्र० → इन् ।

‘ञिणिति’ (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । प्रथमा जस् ।

[माष्रवापिणः, माष्रवापिनः] माषान् वपन्तीत्येवंशीलाः, ते । ‘अजातेः शीले’ (५।१।१५४) णिन्प्र० → इन् । ‘ञिणिति’ (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । प्रथमा जस् ।

[व्रीहिवापीणि, व्रीहिवापीनि कुलानि] व्रीहीन् वपन्तीत्येवंशीलानि, तानि ।

[व्रीहिवापिणा, व्रीहिवापिना] व्रीहीन् वपतीत्येवंशीलः, तेन ।

[व्रीहिवापाणि, व्रीहिवापानि कुलानि] ‘डुवपी वीजसन्ताने’ (९९५) वप् । वपनं = वापः । ‘भावा-ऽकर्त्रोः’ (५।३।१९८) घञ्प्र० → अ । ‘ञिणिति’ (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । ‘व्रीहीणां वापो येषु कुलेषु तानि । प्रथमा जस् । ‘नपुंसकस्य शिः’ (१।४।५५) शि० → इ० । ‘स्वराच्छौ’ (१।४।६५) नोऽन्तः । ‘निः दीर्घः’ (१।४।८५) दीर्घः ।

[माष्रवापाणि, माष्रवापानि कुलानि] माषाणां वापो येषु कुलेषु तानि ।

[प्रेण्वनम्, प्रेन्वनम्] ‘इवु व्याप्तौ च’ (४८८) इव् । ‘उदितः स्वरान्नोऽन्तः’ (४।४।९८) इन्व्, प्रपूर्व० । प्रेन्व्यते । ‘अनट्’ (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन ।

[प्रहिण्वन्, प्रहिन्वन्] ‘हिवु प्रीणने’ (४८५) हिव् । ‘उदितः स्वरान्नोऽन्तः’ (४।४।९८) नोऽन्तः = हिन्व्, प्रपूर्व० । प्रहिन्वतीति । ‘शत्रानशावेष्पति तु सस्यौ’ (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । ‘कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्’ (३।४।७१) शव्प्र० । ‘लुगस्यादेत्यपदे’ (२।१।११३) अलोपः । प्रथमा सि । ‘ऋदुदितः’ (१।४।७०) नोऽन्तः । ‘दीर्घड्याब्०’ (१।४।४५) सिलोपः । ‘पदस्य’ (२।१।८९) तलोपः ।

[प्रपिण्वन्, प्रपिन्वन्] ‘पिवु सेचने’ (४८२) पिव् । ‘उदितः स्वरान्नोऽन्तः’ (४।४।९८) नोऽन्तः = पिन्व्, प्रपूर्व० । प्रपिन्वतीति । ‘शत्रानशावेष्पति तु सस्यौ’ (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । ‘कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्’ (३।४।७१) शव्प्र० । ‘लुगस्यादेत्यपदे’ (२।१।११३) अलोपः । प्रथमा सि । ‘ऋदुदितः’ (१।४।७०) नोऽन्तः । ‘दीर्घड्याब्०’ (१।४।४५) सिलोपः । ‘पदस्य’ (२।१।८९) तलोपः ।

[प्राहिण्वन्, प्राहिन्वन्] प्रहिन्व् । ह्यस्तनी दिव् → त् । ‘कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्’ (३।४।७१) शव् । ‘अड् धातोरादि०’ (४।४।२९) अडागमः ।

[व्रीहिवापेण, व्रीहिवापेन] व्रीहीणां वापः, तेन ।

[व्रीहिवापाणाम्, व्रीहिवापानाम्] व्रीहीणां वापाः, तेषाम् । एवमग्रेऽपि ।

[अश्वक्रीती] ‘डुक्कीगूश् द्रव्यविनिमये’ (१५०८) क्री । अश्वेन क्रीयते स्म । ‘क्त-क्तवत्’ (५।१।१७४) क्तप्र० । ‘कारकं कृता’ (३।१।६८) इति समासः । ‘क्रीतात् करणादेः’ (२।४।४४) डीप्र० → ई ।

[आर्ययूना] आर्यश्चासौ युवा च = आर्ययुवा, तेन । ‘श्वन्-युवन्-मघोनो डीस्याद्यघुट्स्वरे व उः’ (२।१।१०६) व० → उ० ।

[प्रपक्वानि] ‘डुपर्चीष् पाके’ (८९२) पक्, प्रपूर्व० । प्रपच्यन्ते स्म । ‘क्त-क्तवत्’ (५।१।१७४) क्तप्र० → त । ‘क्षै-शुषि-पचो म-क-वम्’ (४।२।७८) त० → व० । ‘च-जः क-गम्’ (२।१।८६) च० → क० ।

[परिपक्वानि] परिपच्यन्त स्म । ‘क्त-क्तवत्’ (५।१।१७४) क्तप्र० → त । ‘क्षै-शुषि-पचो म-क-वम्’ (४।२।७८) त०

→व० । 'च-जः क-गम्' (२११८६) च०→क० ।

[दीर्घाह्नी शरत्] दीर्घाण्यहानि अस्यां सा । अनो वा (२१४१११) डीप्र०→ई । 'ईडौ वा' (२१११०९) अलोपः ।

[त्र्यह्नि] त्रिषु अहसु भवः । 'सर्वा-ऽश-संख्या-ऽव्ययात्' (७१३११८) अट्समासान्तोऽह्नाऽऽदेशश्च । 'भवे' (६१३१२३) अण्प्र० । 'द्विगोरनपत्ये य-स्वरा-ऽऽदेर्लुबद्धिः' (६११२४) लुप्, तस्मिन् ।

[गर्दभवाहिनौ] गर्दभान् वाहयत इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५१११५४) णिन्प्र० → इन् ।

[गर्दभवाहिनः] गर्दभान् वाहयन्तीत्येवंशीलाः, ते ॥छ॥

कवर्गैकस्वरवति ॥२१३१७६॥

[कवर्गैकस्वरवति] एकश्चासौ स्वरश्च = एकस्वरः, कवर्गश्च एकस्वरश्च = कवर्गैकस्वरं, ५ कवर्गैकस्वरं विद्यते यत्र तत् । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मत्तुः' (७१२११) मत्तुप्र० → मत् । 'मावर्णान्तोपान्ता०' (२१११९४) म०→व०, तस्मिन् ।

[स्वर्गकामिणौ] स्वर्ग 'कमूङ् कान्तौ' (७८९) कम् । 'कमेर्णिङ्' (३१४१२) णिङ्प्र०→इ । 'ङ्णिति' (४१३१५०) उपान्त्यवृद्धिः आ । स्वर्ग कामयेते इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५१११५४) णिन्प्र०→इन् । प्रथमा औ ।

[मोक्षकामिणौ] मोक्षं कामयेते इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५१११५४) णिन्प्र०→इन् । प्रथमा औ ।

[स्वर्गगामिणौ] स्वर्ग अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लुं गतौ' (३९६) गम् । स्वर्ग गच्छत इत्येवंशीलौ ।

[वृषणामिणौ] वृषेण गच्छत इत्येवंशीलौ ।

[स्वर्गकामाणि कुलानि] स्वर्ग कामयन्त इत्येवंशीलानि ।

[मोक्षकामाणि कुलानि] मोक्षं कामयन्त इत्येवंशीलानि, [यानि] तानि ।

[ब्रह्महणौ] ब्रह्मान् 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । ब्रह्माणं हतवन्तौ । 'ब्रह्म-भूण-वृत्रात् क्विप्' (५१११६९) क्विप्प्र० । अपयोगीत् (१११३७) क्विप्लोपः । प्रथमा औ । अनेन न०→ण० ।

[वृत्रहणौ] वृत्रं हतवन्तौ । 'ब्रह्म-भूण-वृत्रात् क्विप्' (५१११६९) क्विप्प्र० । 'अपयोगीत्' (१११३७) क्विप्लोपः । प्रथमा औ । अनेन न०→ण० ।

[क्षीरपाणि] क्षीर 'पां पाने' (२) पा । क्षीरं पिबन्तीति क्विप् । 'अपयोगीत्' (१११३७) क्विप्लोपः । 'क्तीवे' (२१४१९७) ह्रस्वः ।

[यूषपाणि] यूषं = मुद्गरसं पिबन्ति यानि कुलानि तानि । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५१११७६) डप्र० ।

[पुरोगान्] पुरस् अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लुं गतौ' (३९६) गम् । पुरो गच्छन्तीति । 'नाम्नो गमः खड्-डौ च विहायसस्तु विहः' (५१११३१) डप्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११११४) अन्त्यस्वरादिलोपः, तान् ।

[क्षीरपक्वानि] क्षीरेण पक्वानि ।

[यूषपक्वानि] यूषणा पक्वानि ।

[माषत्यागिनः] माषाणां त्यागो विद्यते येषु ते । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७१२१६) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८)

अलोपः ।

[माषजानि] माष 'जनैचि प्रादुर्भावे' (१२६५) जन् । माषेभ्यो जातानि । 'क्वचित्' (५११७७) डप्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११७१४) अन्त्यस्वरादिलोपः, तानि ।

[माषजेन] माषेभ्यो जातानि । 'क्वचित्' (५११७७) डप्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११७१४) अन्त्यस्वरादिलोपः, तेन ॥छ॥

अदुरुपसर्गा-ऽन्तरो ण-हिनु-मीना-ऽऽनेः ॥२॥३॥७७॥

[अदुरुपसर्गाऽन्तरः] न दुर् = अदुर्, अदुर् चासौ उपसर्गश्च = अदुरुपसर्गः, अदुरुपसर्गश्च अन्तर् च = अदुरुपसर्गाऽन्तर, तस्मात् ।

[णहिनुमीनाऽऽनेः] णश्च हिनुश्च मीनाश्च आनिश्च = णहिनुमीनाऽऽनि, तस्य ।

[प्रणामकः] 'णमं प्रह्वत्वे' (३८८) णम् । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२१३१९७) नम्, प्रपूर्व० । प्रणमतीति । 'णक-तृचौ' (५११४८) णकप्र०→अक । 'ज्णिति' (४१३१५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[प्रणायकः] 'णीग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२१३१९७) नी, प्रपूर्व० । प्रणयतीति । 'णक-तृचौ' (५११४८) णकप्र०→अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४१३१५१) वृद्धिः । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) आय् ।

[प्रहिणोति] 'हिंत् गति-वृद्धयोः' (१२९५) हि, प्रपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'स्वादेः श्नुः' (३१४१७५) श्नुप्र०→नु । 'उ-श्नोः' (४१३१२) गु० ओ ।

[प्रहिणुतः] 'हिंत् गति-वृद्धयोः' (१२९५) हि, प्रपूर्व० । वर्त्त० तस् । 'स्वादेः श्नुः' (३१४१७५) श्नुप्र०→नु ।

[प्रमीणाति] 'मीग्श् हिंसायाम्' (१५१२) मी, प्रपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'क्यादेः' (३१४१७९) श्नाप्र०→ना ।

[प्रमीणीतः] 'मीग्श् हिंसायाम्' (१५१२) मी, प्रपूर्व० । वर्त्त० तस् । 'क्यादेः' (३१४१७९) श्नाप्र०→ना । 'एषामी व्यञ्जनेऽदः' (४१२१९७) ई ।

[प्रवयाणि] 'वेग् तन्तुसन्ताने' (९९२) वे, प्रपूर्व० । पञ्चमी आनिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३१४१७१) श्व् । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) अय् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२११७१३) अलोपः ।

[प्रापयाणि] प्र-अप 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या । पञ्चमी आनिव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२११७१३) अलोपः ।

[दुर्नयः] दुर् 'णीग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२१३१९७) नी । ॥ दुर्नयतीति । 'अच्' (५११४९) अच्प्र० → अ । 'नामिनो गुणोऽक्किडिति' (४१३१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) अय् ।

[दुर्नीतम्] दुर्-नी । दुर्नीयते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५११७१) कप्र०→त ॥छ॥

नशः शः ॥२॥३॥७८॥

[नशः शः] नश् षष्ठी डस् । श् षष्ठी डस् ।

[प्रणाशः] 'नशौच् अदर्शने' (१२०२) नश्, प्रपूर्व० । प्रणशनम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५१३१९८) घञ्प्र०→अ । 'ज्णिति' (४१३१५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[परिणाशः] परि(ण)शनं । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५१३१९८) घञ्प्र०→अ । 'ज्णिति' (४१३१५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

P ॥ दुर्नयनं = दुर्नयः । 'युवर्ण-वृ-वृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५१३१२८) अल्प्र० ।

[प्रनष्टः] प्रनश्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'यज-सृज-मृज-राज-भ्राज-भ्रस्ज-व्रश्च-परिव्राजः शः षः' (२।१।८७) श०→ष० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) त०→ट० ।

[प्रनङ्क्ष्यति, परिनङ्क्ष्यति] नश्, प्र-परिपूर्व० । भविष्यन्ती स्यति । 'नशो धुटि' (४।४।१०९) नोऽन्तः । यज-सृज-मृज-राज०' (२।१।८७) श०→ष० । 'ष-ढोः कस्सि' (२।१।६२) ष०→क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । ['शिङ्-हेऽनुस्वारः' (१।३।४०) अनुस्वारः ?] ('म्नां धुङ्वर्ग०' (१।३।२९) न०→ङ०) । क-षसंयोगे क्ष ॥छ॥

नेड्मा-दा-पत-पद-नद-गद-वपी-वही-शमू-चिग्-याति-वाति-द्राति-प्साति-स्यति-हन्ति-देग्धौ ॥२।३।७९॥

[ड्मादापतपदनदगदवपीवहीशमूचिग्यातिवातिद्रातिप्सातिस्यतिहन्तिदेग्धौ] ड्कारेणोपक्षितो मा = ड्मा, ड्माश्च दाश्च पतश्च पदश्च नदश्च गदश्च वपी च वही च शमू च चिग् च यातिश्च वातिश्च द्रातिश्च प्सातिश्च स्यतिश्च हन्तिश्च देग्धिश्च = ड्मादापतपदनदगदवपीवहीशमूचिग्यातिवातिद्रातिप्सातिस्यतिहन्तिदेग्धि, तस्मिन् ।

[प्रणिमिमीते, परिणिमिमीते] 'माङ्क मान-शब्दयोः' (१।१।३७)मा, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० ते । 'हवः शिति' (४।१।१२) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत् । 'पृ-भृ-मा-हाडमिः' (४।१।५८) इ । 'एषामी०' (४।२।९७) ई ।

[प्रणिमयते, परिणिमयते] 'मेङ् प्रतिदाने' (६०३) मे, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्य०' (३।४।७९) शब् । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[प्रणिददाति, परिणिददाति] 'डुदाङ्क् दाने' (१।१।३८) दा, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'हवः शिति' (४।१।१२) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत् ।

[प्रणिदयते, परिणिदयते] 'देङ् पालने' (६०४) दे, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शब्' (३।४।७९) शब् । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[प्रणियच्छति, परिणियच्छति] 'दां दाने' (७) दा, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शब्' (३।४।७९) शब् । 'श्रौति-कृवु-धिवु-पा०' (४।२।१०८) यच्छादेशः ।

[प्रणिद्यति, परिणिद्यति] 'दोच् छेदने' (१।१।४८) दो, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० →य । 'ओतः श्ये' (४।२।१०३) ओलोपः ।

[प्रणिदधाति, परिणिदधाति] 'डुधाङ्क् धारणे च' (१।१।३९) धा, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'हवः शिति' (४।१।१२) धाद्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत् । 'द्वितीयतुर्ययोः पूर्वो' (४।१।४२) ध०→द० ।

[प्रणिधयति, परिणिधयति] 'ट्धे पाने' (२८) धे, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शब्' (३।४।७९) शब् । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[प्रणिपतति, परिणिपतति] 'पत्लु गतौ' (९६२) पत्, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्य०' (३।४।७९) शब् ।

[प्रणिपद्यते, परिणिपद्यते] 'पर्दिच् गतौ' (१।२।५७) पद्, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० ते । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य ।

[प्रणिनदति, परिणिनदति] 'णद अव्यक्ते शब्दे' (२९९) णद् । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नद्, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शब्' (३।४।७९) शब् ।

[प्रणिगदति, परिणिगदति] 'गद व्यक्तायां वाचि' (२९७) गद्, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शब्' (३।४।७९) शब् ।

[प्रणिवपति, परिणिवपति] 'डुवपी वीजसन्ताने' (९९५) वप्, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

[प्रणिवहति, परिणिवहति] 'वहीं प्रापणे' (९९६) वह्, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

[प्रणिशाम्यति, परिणिशाम्यति] 'शमू उपशमे' (१२३०) शम्, प्रनि-परिनिपूर्व० । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य । 'शम्सप्तकस्य श्ये' (४।२।१११) दीर्घः ।

[प्रणिचिनोति, परिणिचिनोति] 'चिं गृत् चयने' (१२९०) चि, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र० → नु । 'उ-श्नोः' (४।३।२) गु० ओ ।

[प्रणियाति, परिणियाति] 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् ।

[प्रणिवाति, परिणिवाति] 'वांक् गति-गन्धनयोः' (१०६३) वा, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् ।

[प्राणिद्राति, परिणिद्राति] 'द्रांक् कुत्सितगतौ' (१०६६) द्रा, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् ।

[प्रणिप्साति, परिणिप्साति] अदं (१०५९) - 'प्सांक् भक्षणे' (१०६०) प्सा, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् ।

[प्रणिस्यति, परिणिस्यति] 'षोच् अन्तकर्मणि' (११५०) षो । 'षः सोऽष्टयै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सो, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य । 'ओतः श्ये' (४।२।१०३) ओलोपः ।

[प्रणिहन्ति, परिणिहन्ति] 'हंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन्, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् ।

[प्रणिदेग्धि, परिणिदेग्धि] 'दिहीक् लेपे' (११२८) दिह्, प्रति-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । 'भ्वादेर्दादीर्घः' (२।१।८३) ह० → घ० । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२।१।७९) त० → ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) घ० → ग० ।

[प्रणिमाता] 'मांङ्क् मान-शब्दयोः' (११३७) मा, प्रनिपूर्व० । श्वस्तनी ता ।

[प्रणिदाता] 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा, प्रनिपूर्व० । श्वस्तनी ता ।

[अन्तर्णिमिमीते] 'मांङ्क् मान-शब्दयोः' (११३७) मा, अन्तर्निपूर्व० । वर्त्त० ते । 'हवः शिति' (४।१।१२) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत् । 'पृ-भृ-मा-हाङमिः' (४।१।५८) इ । 'एषामी व्यञ्जनेऽदः' (४।२।९७) ई ।

[प्रनिवावपीति] 'डुवपी वीजसन्ताने' (९९५) वप्, प्रनिपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा प्रणि(नि)वपति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) आ । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । वर्त्त० तिव् । 'यङ्-तु-रु०' (४।३।६४) ईत् → ई ।

[प्रणिमामाति, प्रणिमामेति] 'मांङ्क् मान-शब्दयोः' (११३७) मा, प्रनिपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा प्रणिमिमीते । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत् । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) आ । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । वर्त्त० तिव् । 'यङ्-तु-रु-स्तोर्बहुलम्' (४।३।६४) ईत् → ई । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[प्रनिमाति] प्रनि 'मांक् माने' (१०७३) मा । वर्त्त० तिव् ।

[प्रनिमीनाति] प्रनि 'मींक् हिंसायाम्' (१५१२) मी । वर्त्त० तिव् । 'क्यादेः' (३।४।७९) शनाप० → ना ।

[प्रनिमिनोति] प्रनि 'डुमिं गृत् प्रक्षेपणे' (१२८९) मि । वर्त्त० तिव् । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र० → नु । 'उ-

शनोः' (४।३।२) गु० ओ ।

[प्रनिदायन्ते व्रीहयः] प्रनि 'दांक् लवने' (१०७०) दा । वर्त्त० अन्ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[प्रनिदायन्ते पात्राणि] प्रनि 'दैव् शोधने' (२९) दै । वर्त्त० अन्ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ॥छ॥

अक-खाद्यषान्ते पाठे वा ॥२।३।८०॥

[अकखाद्यषान्ते] कश्च खश्च = कखौ, कखावादी यस्याऽसौ कखादिः, न कखादिः = अकखादिः । 'षोऽन्ते यस्याऽसौ षान्तः, न षान्तोऽषान्तः, अकखादिश्च अषान्तश्च = अकखाद्यषान्तम्, तस्मिन् ।

[प्रणिपापच्यते, प्रनिपापच्यते] प्रनि 'डुपचीष् पाके' (८९२) पच् । भृशं पुनः पुनर्वा प्रणिपचति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यङ्श्च' (४।१।३) पच् द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) आ । वर्त्त० ते ।

[प्रणिपापचीति, प्रनिपापचीति] प्रनि-पच् । भृशं पुनः पुनर्वा प्रनिपचति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यङ्श्च' (४।१।३) पच् द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) आ । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । वर्त्त० तिव् । 'यङ्-तु-रु-स्तोर्बहुलम्' (४।३।६४) ईत् → ई ।

[प्रणिपिपक्षति, प्रनिपिपक्षति] प्रनि-पच् । प्रनिपक्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२९) सन्प्र० । 'सन्-यङ्श्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'सन्त्यस्य' (४।१।५९) इ । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष०, क-षसंयोगे क्ष । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व' (३।४।७९) श्व् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[प्रण्यपीपचत्, प्रन्यपीपचत्] प्रनि-पच् । प्रणिपचन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्चि-द्-सु-कमः कर्त्तरि डः' (३।४।५८) ड्प्र०→अ । 'द्विर्घातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'असमानलोपे०' (४।१।६३) इ । 'उपान्त्यस्याऽसमानलोपि०' (४।३।३५) ह्रस्वः । 'लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः' (४।१।६४) दीर्घः । णेरनिटि (४।३।८३) णिग्लोपः । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[प्रनिसासति] प्रनि 'षोच् अन्तकर्मणि' (११५०) षो । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सो । भृशं पुनः पुनर्वा प्रनिस्यति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यङ्श्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत् । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) आ । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । वर्त्त० अन्ति । 'शनश्चाऽऽतः' (४।२।९६) आलोपः । 'अन्तो नो लुक्' (४।२।९४) नलोपः ॥छ॥

द्वित्वेऽप्यन्तेऽप्यनितेः परेस्तु वा ॥२।३।८१॥

[प्राणिणषति] प्र 'अन प्राणने' (१०८९) अन् । प्राणितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२९) सन्प्र० । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'स्वरादेर्द्वि०' (४।१।४) निद्विः । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । अनेन न०→ण० ।

[प्राणिणत्] प्र 'अन प्राणने' (१०८९) अन् । प्राणन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'णिति

(४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्-सु-कमः कर्त्तरि डः' (३।४।५८) डप्र० । 'स्वराऽऽदेर्द्वितीयः' (४।१।४) निद्विर्वचनम् । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'स्वरादेस्तासु' (४।४।३९) वृद्धिः ।

[प्राणिति] प्र-अन् । वर्त्त० तिव् । 'रुत्पञ्चकाच्छिदयः' (४।४।८८) इट् । अनेन न०→ण० ।

[पराणिति] परा 'अन प्राणने' (१०८९) अन् । वर्त्त० तिव् । 'रुत्पञ्चकाच्छिदयः' (४।४।८८) इट् । अनेन न०→ण० ।

[हे प्राण् !] प्राणितीति क्विप् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । तस्य संबोधनम् । प्रथमा सि । 'दीर्घड्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[हे पराण् !] पराणितीति क्विप् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । तस्य संबोधनम् । प्रथमा सि । 'दीर्घड्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[पर्यणिणिति, पर्यानिनिषति] परि-अन् । पर्यणितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र० । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'स्वराऽऽदेर्द्वितीयः' (४।१।४) निद्विर्वचनम् । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । अनेन ।

[पर्याणिणत्, पर्यानिनत्] परि-अन् । पर्यणन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिगप्र० । 'जिणिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्-सु-कमः कर्त्तरि डः' (३।४।५८) डप्र० । 'स्वराऽऽदेर्द्वितीयः' (४।१।४) निद्विर्वचनम् । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'स्वरादेस्तासु' (४।४।३९) वृद्धिः । अनेन ।

[पर्यणिति, पर्यानिनि] परि-अन् । वर्त्त० तिव् । 'रुत्पञ्चकाच्छिदयः' (४।४।८८) इट् । अनेन ।

[हे पर्यण् !, हे पर्यन् !] परि-अन् । पर्यणितुमिच्छति । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । तस्य संबोधनम् । प्रथमा सि । 'दीर्घड्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ॥छा॥

हनः ॥२।३।८२॥

[प्रहण्यते, पराहण्यते, निर्हण्यते, अन्तर्हण्यते] प्र-परा-निर्-अन्तर् 'हनंक् हिंसागत्योः' (१।१००) हन् । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य ।

[प्रहणनम्, पराहणनम्, निर्हणनम्, परिहणनम्, अन्तर्हणनम्] प्रहण्यते, पराहण्यते, निर्हण्यते, परिहण्यते अन्तर्हण्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । अनेन ।

[प्रघ्नन्ति] प्र-हन् । वर्त्त० अन्ति । 'गम-हन-जन-खन-घसः स्वरेऽनडि क्ङिति लुक्' (४।२।४४) अलोपः । 'हनो ह्नो घ्नः' (२।१।११२) घ्नादेशः ।

[प्राघानि] प्र-हन् । अद्यतनी त । 'भाव-कर्मणोः' (३।४।६८) जिच्प्र०→इ - तलोपः । 'जि-णवि घन्' (४।३।१०१) घ्नादेशः । 'जिणिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'अड् धातोरदि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[दुर्हनः] दुःखेन हन्यते ॥छा॥

व-मि वा ॥२।३।८३॥

[वमि] वश्च म् च = वम्, तस्मिन् ।

[प्रहण्वः, प्रहण्वः] 'हनंक् हिंसागत्योः' (१।१००) हन्, प्रपूर्व० । वर्त्त० वस् । अनेन ।

[प्रहण्मि, प्रहण्मि] प्र-हन् । वर्त्त० मिव् । अनेन ।

[प्राहण्महे, प्राहण्महे] प्र-आङ्, हन् । वर्त्त० महे । 'आङो यम०' (२।३।८६) आत्मनेपदम् ।

[अन्तर्हण्वः, अन्तर्हण्वः] अन्तर्-हन् । वर्त्त० वस् ॥छ॥

निंस-निक्ष-निन्दः कृति वा ॥२।३।८४॥

[निंसनिक्षनिन्दः] निंसश्च निक्षश्च निन्द् च = निंसनिक्षनिन्द्, तस्य ।

[कृति] कृत् सप्तमी डि ।

[वा] वा प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[प्रणिंसनम्, प्रनिंसनम्] प्र 'णिसुकि चुम्बने' (११२१) णिस् । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) निस् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । प्रणिंस्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । अनेन ।

[प्रणिक्षणम्, प्रनिक्षणम्] 'णिक्ष चुम्बने' (५७३) णिष् । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) निष्, प्रपूर्व० । प्रनि(णि)क्ष्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रणिन्दनम्, प्रनिन्दनम्] 'णिदु कुत्सायाम्' (३११) णिद् । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) निद्, प्रपूर्व० । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । प्रनि(णि)द्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रणिंस्ते] 'णिसुकि चुम्बने' (११२१) णिस् । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) निस्, प्रपूर्व० । वर्त्त० ते । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । 'अदुरुपसर्गा-ऽन्तरो ण-हिनु-मीना-ऽऽनेः' (२।३।७७) न०→ण० ॥छ॥

स्वरात् ॥२।३।८५॥

[स्वरात्] स्वर पञ्चमी डसि ।

[प्रहाणः प्रहाणवान्] 'ओहांङ्क् गतौ' (११३६) हा, प्रपूर्व० । प्रजिहीते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५।१।१७४) क्तप्र०→त्, क्तवतुप्र०→तवत् । 'सूयत्याद्योदितः' (४।२।७०) त०→न० । अनेन न०→ण० ।

[प्रहीणः] 'ओहांक् त्यागे' (११३१) हा, प्रपूर्व० । प्रहीयते प्रजहाति स्म वा । 'क्त-क्तवत्' (५।१।१७४) क्तप्र०→त् । 'सूयत्याद्योदितः' (४।२।७०) त०→न० । अनेन न०→ण० । 'ईर्व्यञ्जनेऽयपि' (४।३।९७) ई० ।

[परिहीणः] 'ओहांक् त्यागे' (११३१) हा, परिपूर्व० । परिहीयते परिजहाति स्म वा । 'क्त-क्तवत्' (५।१।१७४) क्तप्र०→त् । 'सूयत्याद्योदितः' (४।२।७०) त०→न० । अनेन न०→ण० । 'ईर्व्यञ्जनेऽयपि' (४।३।९७) ई ।

[प्रगूणः, प्रगूणवान्] प्र 'गुंत् पुरीषोत्सर्ग' (१४२७) गु । प्रगुवति स्म । 'क्त-क्तवत्' (५।१।१७४) त-तवत् । 'दु-गोरू च' (४।२।७७) त०→न० -ऊत्वं च ।

[प्रयायमाणम्, परियायमाणम्] प्र-परि 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या । प्रयायते-परियायते । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) आनश्रप्र०→आन । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[प्रयायिणौ] प्रयान्तं प्रयुङ्क्ते (प्रयुञ्जाते) । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०→इन् । 'आत ऐः कृञ्जौ' (४।३।५३) आ० → ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् ।

[परियायिणौ] परियान्तं प्रयुङ्क्ते (प्रयुञ्जाते) । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०→इन् । 'आत ऐः कृञ्जौ' (४।३।५३) आ० →ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् ।

[अप्रयाणिः] अप्रयाणं ते भूयात् । 'नजोऽनिः शापे' (५१३।११७) अनिप्र० ।

[अपरियाणिः] अपरियाणं ते भूयात् । 'नजोऽनिः शापे' (५१३।११७) अनिप्र० ।

[प्रयाणीयम्] प्रयायते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५११।२७) अनीयप्र० ।

[परियाणीयम्] परियायते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५११।२७) अनीयप्र० ।

[प्रवहणीयम्] 'वर्ही प्रापणे' (९९६) वह्, प्रपूर्व० । प्रोहते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५११।२७) अनीयप्र० । अनेन न०
→ण० सर्वत्र ।

[प्रभुग्नः, प्रभुग्नवान्] प्र 'भुजोत् कौटिल्ये' (१३५१) भुज् । प्रभुज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५११।१७४) त-तवत् ।
'सूयत्याद्योदितः' (४१२।७०) त०→न० । ['क्तेऽनितश्च-जोः क-गौ घिति' (४११।१११) ज०→ग० ?] ('च-जः क-गम्'
(२।१।८६) ज०→ग०) ।

[दुर्यानः पन्थाः] दुर् 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या । दुःखेन यायते । 'शासू-युधि-दृशि-धृषि-मृषा-ऽऽतोऽनः' (५१३।१४१)
अनप्र० ।

[प्रवापेन] 'डुवपी बीजसन्ताने' (९९५) वप्, प्रपूर्व० । प्रवपनम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५१३।१९८) घञ्प्र०→अ ।
'ञिणाति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः, तेन ।

[प्रक्लृप्यमानम्] प्र 'कृपौङ् सामर्थ्ये' (९५९) कृप् । प्रक्लपते । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५१२।२०) आनश्प्र०
→आन । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः । मतान्तराभिप्रायेण ऋ(लृ) मध्ये
लकारो द्रष्टव्य इति व्यावृत्तेः साफल्यम् ।

[प्रेण्वनम्, प्रेन्वनम्] प्र 'इवु व्याप्तौ' (४८८) इव् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।१९८) नोऽन्तः । 'प्रेन्वते । 'अनट्'
(५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रदानम्] प्र 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । प्रदीयते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रधानम्] प्र 'डुदांग्क् धारणे च' (११३९) धा । प्रधीयते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ॥छ॥

नाम्यादेरेव ने ॥२।३।८६॥

[नाम्यादेः] नामी आदिर्यस्याऽसौ नाम्यादिः, ॥ तस्य ।

[प्रेङ्गणम्] उख (६३) - नख (६४) - णख (६५) - वख (६६) - मख (६७) - रख (६८) लख (६९) - मखु
(७०) - रखु (७१) - लखु (७२) - रिखु (७३) इख (७४) - 'इखु गतौ' (७५) इख्, प्रपूर्व० । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः'
(४।४।१९८) नोऽन्तः । प्रेङ्ख्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन ।

[प्रेङ्गणम्] प्र 'इगु गतौ' (८७) इग् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।१९८) नोऽन्तः । प्रेङ्ग्यते । 'अनट्' (५।३।१२४)
अनट्प्र०→अन ।

[प्रेङ्गमाणः] प्रेङ्खतीत्येवंशीलः । 'वयः शक्ति-शीले' (५।२।२४) शानप्र०→आन । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७१)
शव् । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[प्रेङ्गमाणः] प्रेङ्खतीत्येवंशीलः । 'वयः शक्ति-शीले' (५।२।२४) शानप्र०→आन । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७१)

शब् । 'अतो म आने' (४१४१९४) मोऽन्तः ।

[प्रेङ्गिणौ] प्रेङ्गत इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५१९१५४) णिन्प्र०→इन् । प्रथमा औ ।

[प्रेङ्गिणौ] प्रेङ्गत इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५१९१५४) णिन्प्र०→इन् । प्रथमा औ ।

[अप्रेङ्गिणः] अप्रेङ्गणं ते भूयात् । 'नजोऽनिः शापे' (५१३१९७) अनिप्र० ।

[अप्रेङ्गिणः] अप्रेङ्गणं ते भूयात् । 'नजोऽनिः शापे' (५१३१९७) अनिप्र० ।

[प्रेङ्गणीयम्] प्रेङ्ग्यते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५१९१२७) अनीयप्र० ।

[प्रेङ्गणीयम्] प्रेङ्ग्यते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५१९१२७) अनीयप्र० ।

[प्रमङ्गनम्] 'मगु गतौ' (८५) मग्, प्रपूर्व० । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४१४१९८) नोऽन्तः । प्रमङ्ग्यते । 'अनट्' (५१३१९२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रकम्पनम्] 'कपुङ् चलने' (७५७) कप्, प्रपूर्व० । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४१४१९८) नोऽन्तः । प्रकम्प्यते । 'अनट्' (५१३१९२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रेहणम्] प्र 'ईहि चेष्टायाम्' (८५७) ईह् । प्रेह्यते । 'अनट्' (५१३१९२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रोहणम्] प्र 'ऊहि वितर्के' (८७०) ऊह् । प्रोह्यते । 'अनट्' (५१३१९२४) अनट्प्र०→अन ॥छा॥

व्यञ्जनादेर्नाम्युपान्त्याद् वा ॥२१३॥८७॥

[व्यञ्जनादेः] व्यञ्जनादिर्यस्याऽसौ व्यञ्जनादिः, तस्मात् ।

[नाम्युपान्त्यात्] नामी उपान्त्ये यस्याऽसौ नाम्युपान्त्यः, तस्मात् ।

[प्रमेहणम्, प्रमेहनम्] प्र 'मिहं सेचने' (५५९) मिह् । प्रमिह्यते । 'अनट्' (५१३१९२४) अनट्प्र०→अन । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० ए ।

[प्रकोपणम्, प्रकोपनम्] प्र 'कुपच् क्रोधे' (९९९९) कुप् । प्रकुप्यते । 'अनट्' (५१३१९२४) अनट्प्र०→अन । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० ओ ।

[प्रगुप्यमाणम्, प्रगुप्यमानम्] प्र 'गुपि गोपन-कुत्सनयोः' (७६३) गुप् । प्रगुप्यते । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५१२१२०) आनश्प्र०→आन । 'क्यः शिति' (३१४१७०) क्यप्र०→य । 'अतो म आने' (४१४१९४) मोऽन्तः ।

[प्रकोपिणौ, प्रकोपिनौ] प्रकुप्यत इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५१९१५४) णिन्प्र०→इन् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० ओ । प्रथमा औ ।

[अप्रकोपिणः, अप्रकोपिनिः] अप्रकोपणं ते भूयात् । 'नजोऽनिः शापे' (५१३१९७) अनिप्र० ।

[प्रकोपणीयम्, प्रकोपनीयम्] प्रकुप्यते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५१९१२७) अनीयप्र० ।

[प्रवपणम्] 'डुवपी बीजसन्ताने' (९९५) वप्, प्रपूर्व० । प्रोप्यते । 'अनट्' (५१३१९२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रवहणम्] 'वही प्रापणे' (९९६) वह्, प्रपूर्व० । प्रोह्यते । 'अनट्' (५१३१९२४) अनट्प्र०→अन । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० ओ ।

[दुर्माहनः] दुर् 'मुहौच् वैचित्ये' (९२३८) मुह् । दुर्मुह्यते । 'अनट्' (५१३१९२४) अनट्प्र०→अन । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० ओ ।

[दुर्गूहनः] दुर् 'गुहौग् संवरणे' (९३५) गुह् । दुःगुह्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । 'गोहः स्वरे' (४।२।४२) दीर्घः ।

[प्रभेदनम्] प्र 'भिदृपी विदारणे' (१४७७) भिद् । प्रभिद्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रभोजनम्] प्र 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । प्रभुज्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ॥छ॥

गेर्वा ॥२।३।८८॥

[प्रमङ्गणा, प्रमङ्गना] प्र 'मगु गतौ' (८५) मग् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८)नोऽन्तः । प्रमङ्गन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । प्रमङ्गनम् । 'णि-वेत्यास-श्रन्थ-घट्ट-वन्देरनः' (५।३।१११) अनप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'म्नां धुङ्वर्गेऽन्त्योऽपदान्ते' (१।३।३९) न०→ङ० ।

[प्रयापणम्, प्रयापनम्] प्र 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या । प्रयान्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'अर्त्ति-री-व्त्ती-ह्री-क्नूयि-क्ष्माय्यातां पुः' (४।२।२९) पोऽन्तः । प्रयाप्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रयापिणौ, प्रयापिनौ] प्रयाप्यत इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०→इन् । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः ।

[अप्रयापिणः, अप्रयापिनः] अप्रयापणं ते भूयात् । 'नजोऽनिः शापे' (५।३।११७) अनिप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः ।

[प्रयापणीयम्, प्रयापनीयम्] प्रयाप्यते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः ।

[प्रयाप्यमाणः, प्रयाप्यमानः] प्रयान्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'अर्त्ति-री-व्त्ती-ह्री-क्नूयि-क्ष्माय्यातां पुः' (४।२।२९) पोऽन्तः । प्रयाप्यते । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) आनश्रप्र०→आन । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[प्रदापनम्] प्र 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । प्रददतं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'अर्त्ति-री-व्त्ती-ह्री' (४।२।२९) पोऽन्तः । प्रदाप्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः ॥छ॥

निर्विण्णः ॥२।३।८९॥

[निर्विण्णः प्रावाजीत्] 'विदिच्, सत्तायाम्' (१२५८) विद् । 'विद्लुंती लाभे' (१३२२) विद् । 'विदिप् विचारणे' (१४९७) विद्, निर्रपूर्व० । निर्विद्यते स्म । निर्विन्दति स्म । निर्विन्ते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।१११) कप्र०→त । 'रदादमूर्च्छ-मदः क्तयोर्दस्य च' (४।२।६९) द-त०→न० । तृतीये 'ऋ-ह्री-घा-धा-त्रोन्द-नुद-विन्तेर्वा' (४।२।७६) त०→न० । अनेन न०→ण० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) न०→ण० ।

[निर्विण्णवान्] 'विदक् ज्ञाने' (१०९९) विद्, निर्रपूर्व० । निर्वेत्ति स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तवतुप्र०→तवत् । 'रदादमूर्च्छ-मदः क्तयोर्दस्य च' (४।२।६९) द-त०→न० ॥छ॥

न ख्या-पूग्-भू-भा-कम-गम-प्याय-वेपो णेश्च ॥२।३।९०॥

[ख्यापूग्भूभाकमगमप्यायवेपः] ॥ ख्याश्च पूग् च भूश्च भाश्च कमश्च गमश्च प्यायश्च वेप् च = ख्यापूग्भूभाकमगमप्यायवेप्, तस्मात् ।

[प्रख्यानम्] प्र 'ख्यांक् प्रकथने' (१०७१) ख्या । प्रख्यायते । 'अनट्' (५१३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रख्यायमानम्] प्रख्यायते । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५१२।२०) आनश्प्र०→आन । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[प्रख्यायिनौ] प्रख्यात इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५११।१५४) णिन्प्र०→इन् । 'आत ऐः कृञ्जौ' (४।३।५३) आ०→ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । प्रथमा औ ।

[अप्रख्यानिः] अप्रख्यानं ते भूयात् । 'नजोऽनिः शापे' (५१३।११७) अनिप्र० ।

[प्रख्यानीयम्] प्रख्यायते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५११।२७) अनीयप्र० ।

[प्रपवनम्] प्र 'पूग्श् पवने' (१५१८) पू । प्रपूयते । 'अनट्' (५११।१२४) अनट्प्र०→अन । 'नामिनो गुणोऽक्विति' (४।३।१९) गु० ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[प्रपूयमानम्] प्रपूयते । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५१२।२०) आनश्प्र०→आन । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[प्रपाविनौ] प्रपुनीत इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५११।१५४) णिन्प्र०→इन् । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५९) वृ० औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् ।

[अप्रपवनिः] अप्रपवनं ते भूयात् । 'नजोऽनिः शापे' (५१३।११७) अनिप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्विति' (४।३।१९) गु० ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[प्रपवनीयम्] प्रपूयते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५११।२७) अनीयप्र० ।

[प्रभवन्म्] प्र 'भू सत्तायाम्' (१) भू । प्रभूयते । 'अनट्' (५१३।१२४) अनट्प्र० → अन ।

[प्रभूयमानम्] प्रभूयते । 'शत्रानशावेष्यति०' (५१२।२०) आनश्प्र०→आन । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[प्रभाविनौ] प्रभवत इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५११।१५४) णिन्प्र०→इन् । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५९) वृ० औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् ।

[अप्रभवनिः] अप्रभवनं ते भूयात् । 'नजोऽनिः शापे' (५१३।११७) अनिप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्विति' (४।३।१९) गु० ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[प्रभवनीयम्] प्रभूयते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५११।२७) अनीयप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्विति' (४।३।१९) गु० ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[प्रभानम्] प्र 'भांक् दीप्तौ' (१०६१) भा । प्रभायते । 'अनट्' (५१३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रभायमानम्] प्रभायते । 'शत्रानशावेष्यति०' (५१२।२०) आनश्प्र०→आन । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[प्रभायिनौ] प्रभात इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५११।१५४) णिन्प्र०→इन् । 'आत ऐः कृञ्जौ' (४।३।५३) आ०→ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् ।

[अप्रभानिः] अप्रभानं ते भूयात् । 'नजोऽनिः शापे' (५१३।११७) अनिप्र० ।

[प्रभानीयम्] प्रभायते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५११२७) अनीयप्र० ।

[प्रकमनम्] प्र 'कमूङ् कान्तौ' (७८९) कम् । 'कमेर्णिङ्' (३१४१२) णिङ्प्र०→इ । 'जिगिति' (४१३१५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'अमोऽकम्यमि-चमः' (४१२१२६) ह्रस्वः । प्रकाम्यते । 'अनट्' (५१३१२४) अनट्प्र०→अन । 'णेरनिटि' (४१३१८३) णिङ्लोपः ।

[प्रकम्यमानम्] प्रकाम्यते । 'शत्रानशावेष्यति०' (५१२१२०) आनश्प्र०→आन । 'क्यः शिति' (३१४१७०) क्यप्र०→य । 'अतो म आने' (४१४१९९४) मोऽन्तः ।

[प्रकामिनौ] प्रकाम्येते इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५११९५४) णिन्प्र०→इन् । 'णेरनिटि' (४१३१८३) णिङ्लोपः ।

[अप्रकमनिः] अप्रकमनं ते भूयात् । 'नजोऽनिः शापे' (५१३१९९७) अनिप्र० ।

[प्रकमनीयम्] प्रकाम्यते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५११२७) अनीयप्र० । 'णेरनिटि' (४१३१८३) णिङ्लोपः ।

[प्रगमनम्] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीम् (३९५) - 'गम्लुं गतौ' (३९६) गम्, प्रपूर्व० । प्रगम्यते । 'अनट्' (५१३१२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रगम्यमानम्] प्रगम्यते । 'शत्रानशावेष्यति०' (५१२१२०) आनश्→आन । 'क्यः शिति' (३१४१७०) क्यप्र०→य । 'अतो म आने' (४१४१९९४) मोऽन्तः ।

[प्रगामिनौ] प्रगच्छत इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५११९५४) णिन्प्र०→इन् । 'जिगिति' (४१३१५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[अप्रगमनिः] न प्रगमनं ते भूयात् । 'नजोऽनिः शापे' (५१३१९९७) अनिप्र० ।

[प्रगमनीयम्] प्रगम्यते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५११२७) अनीयप्र० ।

[प्रप्यानः] स्फायैङ् (८०४) - 'ओप्यायैङ् वृद्धौ' (८०५) प्याय्, प्रपूर्व० । प्रप्यायते । 'क्त-क्तवतू' (५११९७४) क्तप्र०→त । 'व्यञ्जनान्तस्थाऽऽतोऽरव्या-ध्यः' (४१२१७९) त०→न० । 'द्योः प्वय्व्यञ्जने लुक्' (४१४१२२९) यलोपः ।

[प्रप्यायमानम्] प्रप्यायते । 'शत्रानशावेष्यति०' (५१२१२०) आनश्प्र०→आन । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७९) शव् । 'अतो म आने' (४१४१९९४) मोऽन्तः ।

[प्रप्यायिनौ] प्रप्यायेते इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५११९५४) णिन्प्र०→इन् ।

[अप्रप्यायनिः] अप्रप्यायनं ते भूयात् । 'नजोऽनिः शापे' (५१३१९९७) अनिप्र० ।

[प्रप्यायनीयम्] प्रप्यायते । तव्या-ऽनीयौ (५११२७) अनीयप्र० ।

[प्रवेपनम्] 'द्वेपृङ् चलने' (७५४) वेप्, प्रपूर्व० । प्रवेप्यते । 'अनट्' (५१३१२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रवेपमानम्] प्रवेप्यते । 'शत्रानशावेष्यति०' (५१२१२०) आनश्प्र०→आन । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७९) शव् । 'अतो म आने' (४१४१९९४) मोऽन्तः ।

[प्रवेपिनौ] प्रवेपत इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५११९५४) णिन्प्र०→इन् ।

[अप्रवेपनिः] न प्रवेपनं ते भूयात् । 'नजोऽनिः शापे' (५१३१९९७) अनिप्र० ।

[प्रवेपनीयम्] प्रवेप्यते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५११२७) अनीयप्र० ।

[प्रख्यापनम्] प्र 'ख्यांक् प्रकथने' (१०७९) ख्या । प्रख्यान्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३१४१२०) णिग्प्र०

→इ । 'अर्त्ति-री-व्ली-ह्री-क्नूयि-क्ष्माय्यातां पुः' (४।२।२९) पोऽन्तः । प्रख्याप्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपोऽग्रे सर्वत्र ।

[प्रपावनम्] प्र 'पूग्श् पवने' (१५१८) पू । प्रपुनन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्लोपोऽग्रे→इ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५९) वृ० औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् । प्रपाव्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रभावना] प्र 'भू सत्तायाम्' (१) भू । प्रभवन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्लोपोऽग्रे→इ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५९) वृ० औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् । प्रभाव्यते । णि-वेत्त्यास-श्रन्थ-घट्ट-वन्देरनः (५।३।११९) अनप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[प्रभापना] प्र 'भांक् दीप्तौ' (१०६९) भा । प्रभान्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्लोपोऽग्रे→इ । 'अर्त्ति-री-व्ली-ह्री०' (४।२।२९) पोऽन्तः । प्रभाप्यते । 'णि-वेत्त्यास-श्रन्थ-घट्ट-वन्देरनः' (५।३।११९) अनप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[प्रकामना] प्र 'कमूङ् कान्तौ' (७८९) कम् । 'कमेर्णिङ्' (३।४।२) णिङ्प्र० → इ । 'ङ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । प्रकाम्यते । 'णि-वेत्त्यास-श्रन्थ-घट्ट-वन्देरनः' (५।३।११९) अनप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[प्रगमना] प्र 'गम्लुं गतौ' (३९६) गम् । प्रगच्छन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्लोपोऽग्रे→इ । 'ङ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'अमोऽकम्यमि-घमः' (४।२।२६) ह्रस्वः । प्रगम्यते । 'णि-वेत्त्यास०' (५।३।११९) अनप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[प्रप्यायना] प्र 'ओप्यायैङ् वृद्धौ' (८०५) प्याय् । प्रप्यायमानं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्लोपोऽग्रे→इ । प्रप्याय्यते । 'णि-वेत्त्यास०' (५।३।११९) अनप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[प्रवेपना] प्र 'टुवेपृङ् चलने' (७५४) वेप् । प्रवेपनं(मानं) प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्लोपोऽग्रे→इ । प्रवेप्यते । 'णि-वेत्त्यास-श्रन्थ-घट्ट०' (५।३।११९) अनप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप् ॥छा॥

देशेऽन्तरोऽयन-हनः ॥२।३।९१॥

[अयनहनः] अयनश्च हन् च = अयनहन्, तस्य ।

[अन्तरयनो देशः] अन्तर् 'अयि गतौ' (७९०) अय् । अन्तरय्यतेऽस्मिन्निति । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र०→अन ।

[अन्तर्हनो देशः] अन्तर् 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । अन्तर्हन्यतेऽस्मिन्निति । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र०→अन ।

[अन्तरयणं वर्तते] अन्तरय्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । 'स्वरात्' (२।३।८५) इति णत्वम् ।

[अन्तर्हण्यते] अन्तर् 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य । 'हनः' (२।३।८२) इति णत्वम् ।

[अन्तर्घणो देशः] अन्तर्हण्यतेऽस्मिन्निति । 'हनोऽन्तर्घनाऽन्तर्घणौ देशे' (५।३।३४) निपातः ।

[प्रायणो देशः] प्र 'अयि गतौ' (७९०) अय् । प्राय्यतेऽस्मिन्निति । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र०→अन ।

[प्रहणनो देशः] प्रहन्यतेऽस्मिन्निति । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र०→अन ।

[अन्तर्णमनो देशः] अन्त्र् 'णमं प्रहृत्वे' (३८८) णम् । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नम् । अन्तर्णम्यतेऽस्मिन्निति । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र०→अन ॥छ॥

षात् पदे ॥२।३।९२॥

[सर्पिष्पानम्] सर्पिस् 'पां पाने' (२) पा । पीयते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । सर्पिषः पानम् । 'समासेऽसमस्तस्य' (२।३।१३) र०→ष० ।

[यजुष्पानम्] यजुस्-पान । यजुषः पानम् ।

[दुष्पानम्] दुर-पान । दुष्टं पानम् ।

[निष्पानम्] निश्चितं पानम् ।

[निष्पायनम्] निःपिबन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'आत ऐः कृञ्जौ' (४।३।५३) आ०→ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । निःपाय्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'निर्दुर्बहिराविष्प्रादुश्चतुराम्' (२।३।९) र०→ष० ।

[निर्णयः] निर् 'णीग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नी । निर्न(र्ण)यनम् । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र०→अ । 'नामिनो गुणोऽविक्रिति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'अदुरुपसर्गान्तरो ण-हिनु-मीना-ऽऽनेः' (२।३।७७) न०→ण० ।

[निर्याणम्] निर् 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या । निर्यायते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । 'स्वरात्' (२।३।८५) न०→ण० ।

[पुष्पाति] 'पुषश् पुष्टौ' (१५६४) पुष् । वर्त० तिव् । 'ब्र्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र०→ना । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०→ण० ।

[सर्पिष्केण] ५ सर्पिष इदम् । 'यावादिभ्यः कः' (७।३।१५) कप्र० । 'नामिनस्तयोः षः' (२।३।८) र०→ष०, तेन ॥छ॥

पदेऽन्तरेऽनाङ्यतद्धिते ॥२।३।९३॥

[पदेऽन्तरेऽनाङ्यतद्धिते] पदे अन्तरं करोतीति । 'णिज्बहुलं नाम्नः कृगादिषु' (३।४।४२) णिच्प्र० । 'त्रन्त्यस्वरादेः' (७।४।४३) अन्त्यस्वरादिलोपः । अन्तरयतीति । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र०→अ । सप्तमी डि, अन्तरे मध्यस्थेत्यर्थः । न आङ् = अनाङ् । 'अन् स्वरे' (३।२।१२९) अन्, तस्मिन् । न तद्धितोऽतद्धितः । 'नञत्' (३।२।१२५) न०→अ०, तस्मिन् ।

[प्रावनद्धम्] प्र-अव 'ण्हीच् बन्धने' (१२८५) ण्ह् । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) न्ह् । प्रावनह्यते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५।१।१७४) कप्र०→त । 'नहाऽऽहोर्ध-तौ' (२।१।८५) ह०→ध० । 'अधश्चतुर्थात्' (२।१।७९) त०→ध० । 'तृतीयस्तु०' (१।३।४९) ध०→द० ।

P ५ कुत्सितमल्पमज्ञातं वा सर्पिः = सर्पिष्कम् । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्र०→क । 'सो रुः' (२।१।७२) रुत्वम् । 'नामिनस्तयोः षः' (२।३।८) षत्वम् ।

[चतुरङ्गयोगेन] चतुर्णामङ्गानां योगः = चतुरङ्गयोगस्तेन ।

[भर्तृबाहुयुग्मेन] भर्तृबाहुः = भर्तृबाहुः, भर्तृबाहोर्युग्मं = भर्तृबाहुयुग्मम्, तेन ।

[रोषभीममुखेन] रोषेण भीमं मुखं यस्याऽसौ, तेन ।

[प्राणद्धम्] प्राणहाते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५१११७४) क्तप्र० । 'अदुरुपसर्गा-ऽन्तरो ण-हिनु-मीना-ऽऽनेः' (२१३१७७) णत्वम् ।

[प्रण्यास्यति] प्र-नि-आङ् 'असूच् क्षेपणे' (१२२१) अस् । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३१४१७२) श्यप्र०—>य ।

[आर्द्रगोमयेण] गोः पुरीषम् । 'गोः पुरीषे' (६१२१५०) मयट्प्र०—>मय । आर्द्रं च तद् गोमयं च = आर्द्रगोमयं, तेन । 'कवर्गैकस्वरवति' (२१३१७६) णत्वम् ।

[शुष्कगोमयेण] शुष्कं च तद् गोमयं च = शुष्कगोमयं, तेन ।

[परमापूपमयेण] परमश्चासावपूपश्च = परमापूपः, परमापूपेन प्रकृतम् । 'प्रकृते मयट्' (७१३११) मयट्प्र०—>मय, तेन ।

[यूषयावकेण] यवानां विकारः = यावः । 'विकारे' (६१२१३०) अण्प्र०—>अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४११) वृद्धिः । याव एव = यावकः । 'यावादिभ्यः कः' (७१३११५) कप्र० । यूषेण मांसमुद्गादिरसेन मिश्रः यावकः = यूषयावकस्तेन ॥छ॥

हनो घि ॥२॥३॥९४॥

[वृत्रघ्ना] वृत्र 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । वृत्रं हतवान् = वृत्रहा । 'ब्रह्म-भूण-वृत्रात् क्विप्' (५१११६१) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (११११३७) क्विप्लोपः । 'हनो ह्नो घ्नः' (२११११२) घ्न, तेन । 'अनोऽस्य' (२१११०८) अलोपः ।

[वृत्रघ्ने] वृत्रं हतवान् = वृत्रहा । 'ब्रह्म-भूण-वृत्रात् क्विप्' (५१११६१) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (११११३७) क्विप्लोपः, तस्मै । 'अनोऽस्य' (२१११०८) अलोपः । 'हनो ह्नो घ्नः' (२११११२) घ्न ।

[ब्रह्मघ्नः] ब्रह्म हतवान् । 'ब्रह्मादिभ्यः' (५१११८५) टक्प्र०—>अ । 'गम-हन-जन-खन-घसः स्वरेऽनडि किडति लुक्' (४१२१४४) अलोपः । 'हनो ह्नो घ्नः' (२११११२) घ्नादेशः ।

[शत्रुघ्नः] शत्रुं हतवान् । 'ब्रह्मादिभ्यः' (५१११८५) टक्प्र०—>अ । गम-हन-जन० (४१२१४४) अलोपः । 'हनो ह्नो घ्नः' (२११११२) घ्नादेशः ।

[प्रघ्नन्ति] प्र-हन् । वर्त्त० अन्ति । गम-हन-जन-खन० (४१२१४४) अलोपः । 'हनो ह्नो घ्नः' (२११११२) घ्नादेशः ।

[प्राघ्नन्] प्र-हन् । हास्तनी अन् । 'गम-हन-जन०' (४१२१४४) अलोपः । 'हनो ह्नो घ्नः' (२११११२) घ्नादेशः । 'अङ् धातोरादि०' (४१४१२९) अडागमः ।

[प्राघानि] प्र-हन् । अघतनी त । 'भाव-कर्मणोः' (३१४१६८) जिच्-तलोपश्च । 'जि-णवि घन्' (४१३११०१) घनादेशः । 'अङ् धातोरादि०' (४१४१२९) अडागमः ।

[प्रघानिष्यते] प्र-हन् । भविष्यन्ती स्यते । 'स्वर-ग्रह-दृश-हन्भ्यः-स्य-सिजाशीः-श्चस्तन्यां जिट् वा' (३१४१६९) जिट्प्र०—>इ । 'जि-णवि घन्' (४१३११०१) घनादेशः । 'नाम्यन्तस्था०' (२१३११५) स०—>ष० ।

ॐ [अर्कण] 'कवर्गैकस्वरवति' (२।३।७६) न०→ण० ।

[परिघेण] 'कवर्गैकस्वरवति' (२।३।७६) न० → ण० ।

[वृत्रहणौ] वृत्रं हतवन्तौ । 'ब्रह्म-भूण-वृत्रात् क्विप्' (५।१।१६१) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः ।

[प्रहणनम्] प्रहन्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन । 'हनः' (२।३।८२) न०→ण० ॥छ॥

नृतेर्यङि ॥२।३।९५॥

[नरीनृत्यते] 'नृतैच् नर्तने' (१।१।५२) नृत् । भृशं पुनः पुनर्वा नृत्यति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (३।४।९) यङ्प्र० → य । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) नृत्द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ऋतोऽत्' (४।१।३८) नृ० → न० । 'ऋमतां री' (४।१।५५) री आगमु । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७१) श्व् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[नरिनर्त्ति] नृत् । भृशं पुनः पुनर्वा नृत्यति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (३।४।९) यङ्प्र०→य । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ऋतोऽत्' (४।१।३८) नृ०→न० । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । 'रि-रौ च लुपि' (४।१।५६) रि आगमु । वर्त्त० तिव् । 'लघोरुपा०' (४।३।४) गु० अर् ।

[नर्नर्त्ति] नृत् । भृशं पुनः पुनर्वा नृत्यति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (३।४।९) यङ्प्र० → य । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ऋतोऽत्' (४।१।३८) नृ०→न० । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । 'रि-रौ च लुपि' (४।१।५६) र् आगमु । वर्त्त० तिव् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् ।

[नरीनृतीति] नृत् । भृशं पुनः पुनर्वा नृत्यति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (३।४।९) यङ्प्र०→य । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ऋतोऽत्' (४।१।३८) नृ०→न० । 'ऋमतां री' (४।१।५५) री आगमु । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । वर्त्त० तिव् । 'यङ्-तु-रु-स्तोर्बहुलम्' (४।३।६४) ईत्→ई ।

[हरिणती नाम कश्चित्] हरि 'नृतैच् नर्तने' (१।१।५२) नृत् । हरिरिव नृत्यतीत्येवंशीलः । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र० → इन् । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः । 'पूर्वपदस्थान्नाम्यगः' (२।३।६४) न० →ण० ॥छ॥

क्षुभ्नादीनाम् ॥२।३।९६॥

[क्षुभ्नादीनाम्] क्षुभ्ना आदिर्येषां ते = क्षुभ्नादयस्तेषाम् ।

[क्षुभ्नाति] 'क्षुभश् संचलने' (१।५।५३) क्षुभ् । वर्त्त० तिव् । 'क्र्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र०→ना ।

[क्षुभ्नीतः] 'क्षुभश् संचलने' (१।५।५३) क्षुभ् । वर्त्त० तस् । 'क्र्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र०→ना । 'एषामी व्यञ्जनेऽदः' (४।२।९७) ई ।

[क्षुभ्नात्ति] 'क्षुभश् संचलने' (१।५।५३) क्षुभ् । वर्त्त० अन्ति । 'क्र्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र०→ना । 'श्नश्चाऽऽतः' (४।२।९६) आलोपः ।

[क्षुभ्नात्] क्षुभ् । क्षुभ्नातीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'क्र्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र०→ना । 'श्नश्चाऽऽतः' (४।२।९६) आलोपः । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'दीर्घड्याव्' (१।४।४५) सिलोपः ।

ॐ बृहद्वृत्तौ - अर्घेण ।

[क्षुभ्नानः] क्षुभ् । क्षुभ्नातीत्येवंशीलः । 'वयःशक्ति-शीले' (५१२।२४) शानप्र० → आन । 'क्र्यादेः' (३।४।७९) शनाप्र० → ना । 'समानानां तेन दीर्घः' (१।२।१९) दीर्घः ।

[तृप्नोति] 'तृपट् प्रीणने' (१३०८) तृप् । वर्त्त० तिव् । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र० → नु । 'उ-श्नोः' (४।३।२) गु० ओ ।

[तृप्नुतः] 'तृपट् प्रीणने' (१३०८) तृप् । वर्त्त० तस् । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र० → नु ।

[तृप्नुवन्ति] 'तृपट् प्रीणने' (१३०८) तृप् । वर्त्त० अन्ति । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र० → नु । 'भू-श्नोः' (२।१।५३) उव् ।

[तृप्नुवन्] तृप् । तृप्नोतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र० → नु । 'भू-श्नोः' (२।१।५३) उव् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'दीर्घङ्याब्' (१।४।४५) सिलोपः ।

[तृप्नुवानः] तृप् । तृप्नोतीत्येवंशीलः । 'वयः शक्ति-शीले' (५।२।२४) शानप्र० → आन । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र० → नु । 'भू-श्नोः' (२।१।५३) उव् ।

[आचार्यानी] आचार्यस्य भार्या = आचार्यानी । 'मातुला-ऽऽचार्योपाध्यायाद् वा' (२।४।६३) डीप्र० - आनन्तश्च ।

[आचार्यभोगीनः] आचार्यभोगाय हितः । 'भोगोत्तरपदा-ऽऽत्मभ्यामीनः' (७।१।४०) ईनप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[नृनमनः] नृ 'णमं प्रहृत्वे' (३८८) णम् । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नम् । नमन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । 'जिगति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'अमोऽकम्यमि-चमः' (४।२।२६) ह्रस्वः । नृन् नमयतीति । 'नन्द्यादिभ्योऽनः' (५।१।५२) अनप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः ।

[दर्भानूपः] अनु-अप् । अनुगता आपो यत्र तत् । 'ऋक्-पू-पथ्यपोऽत्' (७।३।७६) अत्समासान्तः । 'अनोर्देशे उप्' (३।२।१९०) उप् आदेशः । दर्भस्याऽनूपः ।

[सुप्रख्येन] सु-प्र 'ख्यां प्रकथने' (१०७१) ख्या । सुप्रख्यायते । 'उपसर्गादातो डोऽशयः' (५।१।५६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।१९४) आलोपः, तेन ॥छ॥

पाठे धात्वादेर्णो नः ॥२।३।९७॥

[धात्वादेः] धातोरधिर्धात्वादिस्तस्य ।

[प्रणाटयति] प्र 'णट् नृत्तौ' (१८७) णट् । अनेन नट् । प्रनटन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । 'जिगति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनदभ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्किडति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'अदुरुपसर्गाऽन्तरो ण-हिनु-मीना-ऽऽनेः' (२।३।७७) न० → ण० ॥छ॥

षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः ॥२।३।९८॥

[अष्ट्यैष्ठिवष्वष्कः] ष्ट्यैश्च ष्ठिवश्च ष्वष्क् च = ष्ट्यैष्ठिवष्वष्क्, न ष्ट्यैष्ठिवष्वष्क् = अष्ट्यैष्ठिवष्वष्क् । 'नजत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्य ।

[सहते] 'पहि मर्षणे' (९९०) षह् । अनेन सह् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनदभ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

[सिञ्चति] 'षिचीत् क्षरणे' (१३२९) षिच् । अनेन सिच् । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३।४।८९) शप्र० → अ ।

‘मुचादि-तृफ-दफ-गुफ०’ (४।४।९९) नोऽन्तः ।

[**षण्ठीयति**] षण्ठ । षण्ठमिच्छति । ‘अमाव्ययात् क्यन् च’ (३।४।२३) क्यन्प्र०→य । ‘क्यनि’ (४।३।११२) ई । वर्त्त० तिव् । ‘कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्’ (३।४।७१) श्व् । ‘लुगस्यादेत्यपदे’ (२।१।११३) अलोपः ।

[**लषति**] ‘लषी कान्तौ’ (९२७) लष् । वर्त्त० तिव् । ‘कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्’ (३।४।७१) श्व् ।

[**ष्ट्यायति**] ‘ष्ट्यै संघाते’ (३९) ष्ट्यै । वर्त्त० तिव् । ‘कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्’ (३।४।७१) श्व् । ‘एदैतोऽयाय्’ (१।२।२३) आय् ।

[**ष्टीवति**] ‘ष्टिवू निरसने’ (४६३) ष्टिव् । वर्त्त० तिव् । ‘कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्’ (३।४।७१) श्व् । ‘ष्टिवू-क्लम्वाऽऽचमः’ (४।२।११०) दीर्घः ।

[**ष्टीव्यति**] ‘ष्टिवूच् निरसने’ (११६६) ष्टिव् । वर्त्त० तिव् । ‘दिवादेः श्यः’ (३।४।७२) श्यप्र०→य । ‘भ्वादेर्नामिनो’ (२।१।६३) दीर्घः ।

[**ष्वक्ते**] ‘ष्वष्कि गतौ’ (६२९) ष्वष्क् । वर्त्त० ते । ‘कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्’ (३।४।७१) श्व् । ॥छा॥

ऋ-र लृ-लं कृपोऽकृपीटादिषु ॥२।३।९९॥

[**ऋर लृलम्**] आ च र् च = ऋर्, तस्य । ‘रोर्यः’ (१।३।२६) र०→य० । ‘स्वरे वा’ (१।३।२४) यलोपः । लृश्च लश्च = लृलम् ।

[**अकृपीटादिषु**] कृपीट आदिर्येषां ते = कृपीटादयः । न कृपीटादयोऽकृपीटादयः । ‘नजत्’ (३।२।१२५) न०→अ०, तेषु ।

[**क्लृप्तः**] ‘कृपौङ् सामर्थ्ये’ (९५९) कृप् । क्लृप्यते स्म । ‘क्त-क्तवतू’ (५।१।१७४) क्तप्र०→त ।

[**क्लृप्तवान्**] ‘कृपौङ् सामर्थ्ये’ (९५९) कृप् । क्लृप्यते स्म । ‘क्त-क्तवतू’ (५।१।१७४) क्तवतुप्र०→तवत् ।

[**क्लृप्यते**] कृप् । वर्त्त० ते । ‘क्यः शिति’ (३।४।७०) क्यप्र०→य । अनेन ।

[**चिक्लृप्सति**] कृप् । कल्पितुमिच्छति । ‘तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः’ (३।४।२१) सन्प्र० । ‘सन्-यडश्च’ (४।१।३) कृप् द्विर्वचनम् । ‘व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्’ (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । ‘ऋतोऽत्’ (४।१।३८) कृ०→क० । ‘सन्त्यस्य’ (४।१।५९) इ ।

[**अचीक्लृप्त**] कृप् । कल्पमानं प्रायुक्त । ‘प्रयोक्तृव्यापारे णिग्’ (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । अद्यतनी दि→त् । ‘णि-श्चि-द्-सु-कमः कर्त्तरि डः’ (३।४।५८) डप्र०→अ । ‘द्विर्धातुः परोक्षा-डे०’ (४।१।१९) कृप् द्विर्वचनम् । ‘व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्’ (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । ‘ऋतोऽत्’ (४।१।३८) कृ०→क० । ‘क-डश्च-ञ्’ (४।१।४६) क०→च० । ‘असमानलोपे०’ (४।१।६३) इ । ‘लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः’ (४।१।६४) ई । ‘अङ् धातोरादि०’ (४।४।२९) अडागमः ।

[**कल्पयति**] कृप् । कल्पन्तं(मानं) प्रयुङ्क्ते । ‘प्रयोक्तृव्यापारे णिग्’ (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । ‘लघोरुपान्त्यस्य’ (४।३।४) गु० अर् । वर्त्त० तिव् । ‘नामिनो गुणोऽङ्किति’ (४।३।१९) गु० ए । ‘एदैतोऽयाय्’ (१।२।२३) अय् ।

[**कल्पिता**] कृप् । श्वस्तनी ता । ‘धूगौदितः’ (४।४।३८) इट् । ‘लघोरुपान्त्यस्य’ (४।३।४) गु० अर् । अनेन र०→ल० ।

[**कल्पा**] कृप् । श्वस्तनी ता । ‘लघोरुपान्त्यस्य’ (४।३।४) गु० अर् । अनेन र०→ल० ।

[**कल्पकः**] कृप् । ‘णक-तृचौ’ (५।१।४८) णकप्र०→अक । ‘लघोरुपान्त्यस्य’ (४।३।४) गु० अर् । अनेन र०

→ल० ।

[कल्पः] कृप् । कल्पते । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५१३२८) अल्प०→अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० अर् । अनेन र०→ल० ।

[चलीक्लृप्यते] कृप् । भृशं पुनः पुनर्वा कल्पते । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (३१४१९) यङ्प्र०→य । 'सन्-यडश्च' (४१९१३) कृप् द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४१९१४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ऋतोऽत्' (४१९१३८) कृ०→क० । 'क-डश्च-ञ्' (४१९१४६) क०→च० । 'ऋमतां री' (४१९१५५) री । वर्त्त० ते । अनेन र०→ल० ।

[चलीकल्ति] कृप् । भृशं पुनः पुनर्वा कल्पते । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्' (३१४१९) यङ्प्र०→य । 'सन्-यडश्च' (४१९१३) कृप् द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४१९१४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ऋतोऽत्' (४१९१३८) कृ०→क० । 'क-डश्च-ञ्' (४१९१४६) क०→च० । 'ऋमतां री' (४१९१५५) री । 'बहुलं लुप्' (३१४१९४) यङ्लोपः । वर्त्त० तिव् । अनेन र०→ल० ।

[कृपीटम्] कल्पते शीर्षं मण्डनायेति कृपीटम् । 'तृ-कृ-कृपि-कम्पि-कृषिभ्यः कीटः' (उणा० १५१) कीटप्र०→ईट ।

[कृपणः] कल्पते निजं धनं परलोकायेति । 'कृ-गृ-पृ-कृपि-वृषिभ्यः कित्' (उणा० १८८) किद् अणप्र० ।

[कृपाणः] कल्पते शत्रुहनायेति । 'कृपि-विषि-वृषि-धृषि-मृषि-युषि-द्वहि-ग्रहेराणक्' (उणा० १९१) आणक्प्र०→आण ।

[कृपः] कल्पते । 'नाम्युपान्त्य-प्री-कृ-गृ-ज्ञः कः' (५१९१५४) कप्र०→अ ।

[कर्पूरः] कल्पते घ्राणेन्द्रियाप्यायनायेति । 'मी-मसि-पशि-खटि-खडि-खर्जि-कर्जि-सर्जि-कृपि-बलि-मण्डिभ्य ऊरः' (उणा० ४२७) ऊरप्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० अर् । 'र्हादह-स्वरस्याऽनु नवा' (११३१३१) द्वित्वम् ।

[कर्परः] कल्पते जठरागनये इति । 'जठर-क्रकर-मकर-शंकर-कर्पर-कूर्पर-तोमर-पामर-प्राद्मर-सगर-नगर-तगरोदरा-ऽदर-शृदर-दृदर-कृदर-कुकुन्दर-गोर्वराम्बर-मुखर-खर-डहर-कुञ्जराजगरादयः' (उणा० ४०३) अरप्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० अर् ।

[कर्पटः] कल्पते शीतापहारायेति । 'दिव्यवि-श्रु-कु-कर्बि-शकि-कङ्कि-कृपि-चपि-चमि-कम्येधि-कर्कि-मर्कि-कक्खि-तृ-कृ-सृ-भृ-वृभ्योऽटः' (उणा० १४२) अटप्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० अर् ।

[कर्पटिः] कल्पते । 'कृपि-शकिभ्यामटिः' (उणा० ६३०) अटिप्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० अर् ॥छ॥

उपसर्गस्याऽयौ ॥२३१९००॥

[उपसर्गस्य] उपसर्ग षष्ठी इस् ।

[अयौ] अयि सप्तमी डि ।

[प्लायते] प्र 'अयि गतौ' (७९०) अय् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७१) शव्प्र० । अनेन र०→ल० ।

[पलायते] परा 'अयि गतौ' (७९०) अय् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७१) शव्प्र० । 'समानानां तेन दीर्घः' (११२१९) दीर्घः । अनेन रा०→ला० ।

[पल्ययते] परि 'अयि गतौ' (७९०) अय् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७१) शव्प्र० । 'इवर्णादिरस्वे०' (११२१९) यत्वम् । अनेन र०→ल० ।

[प्लत्ययते] प्रति 'अयि गतौ' (७९०) अय् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७१) शव्प्र० । 'इवर्णादिरस्वे०'

(१।२।२१) यत्वम् । अनेन र०→ल० ।

[निलयनम्] निर्-अयन । निश्चितमयनम् । 'ऋफिडादी०' (२।३।१०४) र०→ल० ।

[दुलयनम्] दुष्टमयनम् । 'ऋफिडादीनां डश्च लः' (२।३।१०४) र०→ल० ।

[प्रायः] प्र 'इण्क् गतौ' (१०७५) इ । प्रेयते । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१९८) घञ्प्र०→अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् ।

[परायः] परा 'इण्क् गतौ' (१०७५) इ । परेयते । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१९८) घञ्प्र०→अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् ॥छ॥

ग्रो यङि ॥२।३।१०१॥

[ग्रः] गृ षष्ठी डस् ।

[यङि] यङ् सप्तमी ङि ।

[निजेगिल्यते] नि 'गृत् निगरणे' (१३३५) गृ । गर्हितं निगिरति । 'गृ-लुप-सद-चर-जप-जभ-दश-दहो गर्ह्ये' (३।४।१२) यङ्प्र०→य । 'ऋतां किङ्तीर्' (४।४।११६) इर् । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ग-होर्जः' (४।१।४०) गि०→जि० । 'आ गुणावन्यादेः' (४।१।४८) गु० ए । अनेन र०→ल० ॥छ॥

नवा स्वरे ॥२।३।१०२॥

[नवा] नवा प्रथमा सि ।

[स्वरे] स्वर सप्तमी ङि ।

[गिलति, गिरति] 'गृत् निगरणे' (१३३५) गृ । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र०→अ । 'ऋतां किङ्तीर्' (४।४।११६) गिर् ।

[निगलनम्, निगरणम्] निगीर्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । 'नामिनो गुणो०' (४।३।११) गु० अर् ।

[निगालकः, निगारकः] निगिरतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । अनेन र०→ल० ।

[निगीर्णः] निगीर्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'ऋतां किङ्तीर्' (४।४।११६) गिर् । 'रदादमूर्च्छ-मदः कयोर्दस्य च' (४।२।६९) त०→न० । 'रपृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०→ण० । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२।१।६३) दीर्घः ।

[निगीर्णवान्] निगीर्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तवतुप्र०→तवत् । शेषं 'निगीर्णः' वत् ।

[निगाल्यते, निगार्यते] नि 'गृत् निगरणे' (१३३५) गृ । निगिरन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'नामिनोऽकलिहलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । अनेन र०→ल० ।

[गिरौ] गिरत इति क्विप् गिरौ । 'ऋतां किङ्तीर्' (४।४।११६) इर् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः ।

P ५ धातुपारायणे-क्रियारत्नसमुच्चये-श० म० न्यासानुसन्धाने 'ऋ-ल्वादेरेषां तो नोऽप्रः' (४।२।६८) त० → न० ।

[गिरः] ॐ गिरन्तीति क्विप् गिरः । 'ऋतां विडतीर्' (४।४।११६) इर् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः ॥छ॥

परेर्घा-ऽङ्क-योगे ॥२।३।१०३॥

[परेः] परि षष्ठी इस् ।

[घाऽङ्कयोगे] घश्च अङ्कश्च योगश्च = घाऽङ्कयोगम्, तस्मिन् ।

[पलिघः, परिघः] परि 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । +परि = समान्तात् हन्तीति परिघः । 'परेर्घः' (५।३।४०) अल्प० परिघनिपातः ।

[पल्यङ्कः, पर्यङ्कः] अङ्कं परिगतोऽङ्केन वा परिगतः ।

[पलियोगः, परियोगः] परि = समान्तात् योगः । अनेन र०→ल० ॥छ॥

ऋफिडादीनां डश्च लः ॥२।३।१०४॥

[ऋफिडादीनाम्] ऋफिड आदिर्येषां ते = ऋफिडादयस्तेषाम् ।

[ऋफिलः, ऋफिडः] 'ऋफ हिंसायाम्' (१३७९) ऋफ् । अर्फतीति (ऋफतीति) बाहुलकादिडः इडप्र० ।

[लृतकः, ऋतकः] ऋत 'कैं शब्दे' (३६) कै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१९) का । ऋतं कायतीति । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलोपः ।

[कपलिका, कपरिका] कं परं यस्यां सा । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'समानानां०' (१।२।१९) दीर्घः । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१११) इ ।

[तिल्लिप्लीकम्, तिर्पिरीकम्] 'तृपौच् प्रीतौ' (११८९) तृप् । तृप्यतेऽनेन । 'सृणीका-स्तीक-प्रतीक-पूतीक-समीक-वाहीक-वाहीक-वल्मीक-कल्मलीक-तिन्तिडीक्-कङ्कणीक-किङ्कणीक-पुण्डरीक-चञ्चरीक-फर्फरीक-झर्झरीक-घर्घरीकाऽऽदयः' (उणा० ५०) तिल्लिप्लीकनिपातः ।

[अङ्गुलिः, अङ्गुरिः] 'अगु गतौ' (८३) अग् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।१९८) नोऽन्तः । अङ्गति = अङ्गुरिः । 'मस्यसि-घसि-जस्यङ्गि-सहिभ्य-उरिः' (उणा० ६९९) उरिप्र० ।

[पुलुषः, पुरुषः] 'पृश् पालन-पूरणयोः' (१५३२) पृ । पृणातीति । 'विदिपृभ्यां कित्' (उणा० ५५८) किद् उषप्र० । 'ओष्ठ्यादुर्' (४।४।११७) उरादेशः ।

[तलुनः, तरुणः] 'तृ प्लवन-तरणयोः' (२७) तृ । तरतीति । 'यम्यजि-शक्यर्जि-शी-यजि-तृभ्य उनः' (उणा० २८८) उन्प्र० । 'नामिनो गुणोऽकिडति' (४।३।१९) गु० अर् ।

[सलिलम्, सरिरम्] 'सुं गतौ' (२५) सृ । सरति निम्नप्रदेशमिति । 'मदि-मन्दि-चन्दि-पदि-खदि-सहि-वहि-कु-सृभ्य इरः' (उणा० ४९२) इरप्र० । 'नामिनो गुणोऽकिडति' (४।३।१९) गु० अर् ।

[अलम्, अरम्] 'ऋंक् गतौ' (११३५) ऋ । इयर्त्ति = गच्छति निषेधमिति अरम् । बाहुलकादम् । 'अली भूषण-पर्याप्ति-वारणेषु' (९१९) अल् । अचि अलम् ।

[कलीलः, करीरः] 'कृत् विक्षेपे' (१३३४) कृ । किरतीति । 'कृ-शृ-पृ-पूग्-मञ्चि-कुटि-कटि-पटि-कण्डि-शौण्डि-हिंसिभ्य ईरः' (उणा० ४९८) ईरप्र० । 'नामिनो गुणोऽकिडति' (४।३।१९) गु० अर् ।

[पांसुलः, पांसुरः] पांसु । पांसुरत्राऽस्ति । 'मध्वाविभ्यो रः' (७।२।२६) सप्र० ।

[लेखा, रेखा] रिखि-लिखि समानार्थः सौत्रः ।

[लिखा, रिखा] 'रिष हिंसायाम्' (५१५) रिष् । रिष्यते इति । 'ऋजि-रिषि-कुषि-व्रश्च्युन्दि-शूभ्यः कित्' (उणा० ५६७) कित् सप्र० । 'ष-ढोः कस्सि' (२।१।६२) ष०→क० । 'नाम्यन्तस्था-कवर्गात्०' (२।३।१५) स०→ष० । क-षसंयोगे क्ष । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'समानानां०' (१।२।१९) दीर्घः ।

[लोहितम्, रोहितम्] 'रुहं जन्मनि' (९८८) रुह् । रोहति = प्रादुर्भवति रोहितम् । 'ह्र-श्या-रुहि-शोणि-पलिभ्य इतः' (उणा० २१०) इतप्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ ।

[इला भूमिः, इरा अमृतम्] 'इण्क् गतौ' (१०७५) इ । एतीति । 'इण्-धाग्भ्यां वा' (उणा० ३८९) किद् सप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[तल्पलो गजपृष्ठैकदेशः, तर्परः पशूनां कण्ठघण्टः] 'तृपौच् प्रीतौ' (११८९) तृप् । तल्पतीति (तृप्यतीति) । 'जठर-क्रकर-मकर-शंकर-कर्पर-कूर्पर-तोमर-पामर-प्राद्मर-सगर०' (उणा० ४०३) तर्परनिपातः ।

[बडिशम्, बलिशम्] बडिशं = मत्स्यबन्धनम् ।

[डिण्डिमः] डिण्डिमेति ध्वनिमततीति । 'क्वचित्' (५।१।१७१) डप्र० । 'डिम हिंसायाम्' (सौत्रो धातुः ५४) डिम् । डेमति । 'डिमेः कित्' (उणा० ३५६) किद् डिमप्र० ॥छ॥

जपादीनां पो वः ॥२।३।१०५॥

[जपादीनाम्] जपा आदिर्येषां ते = जपादयस्तेषाम् ।

[पारापतः] पार 'पत्त्वु गतौ' (९६२) पत्, आङ्पूर्व० । पारमापततीति । 'लिहादिभ्यः' (५।१।५०) अच्प्र० ॥छ॥

द्वितीयस्याऽध्यायस्य तृतीयः पादः समाप्तः ॥छ॥

॥ अहम् ॥

॥ अथ द्वितीयाऽध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥

स्त्रियां नृतोऽस्वसादेर्ऌः ॥२१४११॥

[स्त्रियाम्] स्त्री सप्तमी ङि । 'स्त्रीदूतः' (११४१२९) दाम् → आम् । 'स्त्रियाः' (२११५४) इय् ।

[नृतः] न् च ऋच्य = नृत्, तस्मात् ।

[अस्वसादेः] स्वसा आदिर्यस्याऽसौ स्वसादिः । न स्वसादिः = अस्वसादिः । 'नञत्' (३१२१२५) न०→अ०, तस्मात् ।

[अतिराज्ञी] 'राजृग् दीप्तौ' (८९३) राज् । राजते-शोभते छत्रचामरादिभिरिति राजा । 'उक्षि-तक्ष्यक्षीशि-राजि-धन्वि-पञ्चि-पूषि-क्लिदि-सिहि-नु-मस्जेरन्' (उणा० ९००) अन्प्र० । ॥राजानमतिक्रान्ता (या) सा अतिराज्ञी । अनेन डी । 'अनोऽस्य' (२१११०८) अलोपः । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (११३१६०) न०→अ० ।

[वण्डिनी] वण्डो विद्यते यस्याः सा । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७१२१६) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८) अलोपः । अनेन डी ।

[छत्रिणी] छत्रं विद्यते यस्याः सा । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७१२१६) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८) अलोपः । अनेन डी । 'रष्वर्णान्नो ण०' (२१३१६३) न०→ण० ।

[कर्त्री] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । करोतीति । 'णक-तृचौ' (५११४८) तृचप्र०→तृ । अनेन डी । 'नामिनो गुणोऽक्विति' (४१३११) गु० अर् ।

[हर्त्री] 'हृग् हरणे' (८८५) हृ । हरतीति । 'णक-तृचौ' (५११४८) तृचप्र० → तृ । अनेन डी । 'नामिनो गुणोऽक्विति' (४१३११) गु० अर् ।

[अतिस्वसा] स्वसारमतिक्रान्ता (या) सा । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशो-ऽनेहसश्च सेर्डाः' (११४१८४) सि०→डा० →आ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[परमस्वसा] परमा चासौ स्वसा च = परमस्वसा ।

[तिस्रः] त्रि प्रथमा जस् । द्वितीया शस् । 'त्रि-चतुरस्तिस्-चतसृ स्यादौ' (२११११) तिसृ । 'ऋतो रः स्वरेऽनि' (२१११२) र० ।

P ५ पूजितो राजा = अतिराजा, स्त्री चेत् अतिराज्ञी ।

[चतस्रः] चतुर् प्रथमा जस् । द्वितीया शस् । 'त्रि-चतुरस्तिसृ-चतसृ स्यादौ' (२।१।१) चतसृ । 'ऋतो रः स्वरेऽनि' (२।१।२) र० ।

[अतिदध्या कन्यया] दध्यतिक्रान्ता सा = अतिदधिः, तथा । 'दध्यस्थिसक्थ्यक्ष्णोऽन्तस्याऽन्' (१।४।६३) अन् । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः ॥छ॥

अधातूद्वितः ॥२।४।२॥

[अधातूद्वितः] न धातुरधातुः । उच्च ऋच्च = उदृतौ, उदृताविदनुबन्धौ यस्य सः = उदृदित् । अधातुश्चासौ उदृदिच्च = अधातूद्वित्, तस्मात् ।

[भवती] 'भाक् दीप्तौ' (१०६१) भा । भातीति । 'भातेर्डवतुः' (उणा० ८८६) डवतुप्र० → अवत् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलोपः ।

[गोमती] गावो विद्यन्ते यस्याः सा । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र० → मत् ।

[यवमती] यवा विद्यन्ते यस्यां सा । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र० → मत् ।

[प्रेयसी] प्रिया इयं, प्रिया इयं, इयमनयोर्मध्येऽतिशयेन प्रिया = प्रेयसी । 'गुणाङ्गद् वेष्टेयसू' (७।३।९) ईयसुप्र० → ईयस् । 'प्रिय-स्थिर-स्फिरोरु-गुरु-बहुल-तुप्र-दीर्घ-वृद्ध-वृन्दारकस्येमनि च प्रा-स्था-स्फा-वर-गर-वंह-त्रप-द्राघ-वर्ष-वृन्दम्' (७।४।३८) प्रिया० → प्रादेशः । 'अवर्णस्येवर्णादिनैदोदरल्' (१।२।६) ए ।

[विदुषी] 'विदक् ज्ञाने' (१०९९) विद् । वेत्तीति । 'वा वेत्तेः क्वसुः' (५।२।२२) क्वसुप्र० → वस् । 'क्वसुष्मतौ च' (२।१।१०५) उषादेशः । अनेन डी ।

[पचन्ती] 'डुपचीष् पाके' (८९२) पच् । पचतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव्प्र० । अनेन डी । 'श्य-शवः' (२।१।११६) अन्त० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[दीव्यन्ती] 'दिवूच् क्रीडा-जयेच्छा-पणि-द्युति-स्तुति-गतिषु' (११४४) दिव् । दीव्यतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७१) श्यप्र० → य । अनेन डी । 'श्य-शवः' (२।१।११६) अन्त० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२।१।६३) दीर्घः ।

[महती] अर्ह (५६४) - 'मह पूजायाम्' (५६५) मह् । ॥ महतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । अनेन डी ।

[सुकन्] सु 'कसुकि गति-शातनयोः' (११२०) कस् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः = कस् । सुष्ठु कंस्ते मार्गे गच्छतीति क्विप् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । प्रथमा सि । 'दीर्घड्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) सलोपः ।

[सुकंसौ] सुष्ठु कंसाते इति क्विप् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । प्रथमा औ ।

[सुहिन्] सु 'हिसु हिंसायाम्' (१४९४) हिस् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । सुष्ठु हिन्स्तीति क्विप् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । प्रथमा सि । 'दीर्घड्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) सलोपः ।

P ॥ महान्त इति । 'दुहि-वृहि-महि-पृषिभ्यः कतुः' (उणा० ८८४) किद् अतृप्र० ।

[सुहिसौ स्त्रियौ] सुष्ठु हिंस्त इति क्विप् = सुहिसौ । 'अप्रयोगीत्' (१११३७) क्विप्-लोपः ॥छ॥

अञ्चः ॥२१४१३॥

[प्राची] प्र 'अञ्चू गतौ च' (१०५) अञ्च । प्राञ्चतीति क्विप् । 'अञ्चोऽनर्चायाम्' (४१२१४६) नलोपः । अनेन डी । 'अच्च प्राग् दीर्घश्च' (२१११०४) अच्० → च० - पूर्विला दीर्घः ।

[प्रतीची] प्रति 'अञ्चू गतौ च' (१०५) अञ्च । प्रत्यञ्चतीति क्विप् । 'अञ्चोऽनर्चायाम्' (४१२१४६) नलोपः । अनेन डी । 'अच्च प्राग् दीर्घश्च' (२१११०४) अच्० → च० - पूर्विला दीर्घः ।

[अपाची] अप 'अञ्चू गतौ च' (१०५) अञ्च । अपाञ्चतीति क्विप् । 'अञ्चोऽनर्चायाम्' (४१२१४६) नलोपः । अनेन डी । 'अच्च प्राग् दीर्घश्च' (२१११०४) अच्० → च० - पूर्विला दीर्घः ।

[उदीची] उत् 'अञ्चू गतौ च' (१०५) अञ्च । उदञ्चतीति क्विप् । 'अञ्चोऽनर्चायाम्' (४१२१४६) नलोपः । अनेन डी । 'उदच उदीच्' (२१११०३) उदच्० → उदीचादेशः ॥छ॥

ण-स्वरा-ऽघोषाद् वनो रश्च ॥२१४१४॥

[णस्वराघोषाद्] णश्च स्वरश्च अघोषश्च = णस्वराघोषम्, तस्मात् ।

[अवावरी] 'ओण् अपनयने' (२७३) ओण् । ओणतीति । 'मन्-वन्-क्वनिप्-विच् क्वचित्' (५१११४७) वन्प्र० । 'वन्याङ् पञ्चमस्य' (४१२१६५) ण०→आ० । 'ओदौतोऽवाव्' (११२१२४) अव् । अनेन डी - न०→र० ।

[धीवरी] 'डुधाङ्क् धारणे च' (११३९) धा । दधातीति । 'मन्-वन्-क्वनिप्-विच् क्वचित्' (५१११४७) क्वनिप्प्र० → वन् । ईर्व्यञ्जने० (४१३१९७) आ०→ई० । अनेन डी - न०→र० ।

[अतिधीवरी] धीवानमतिक्रान्ता सा । अनेन डी ।

[पीवरी] 'पां पाने' (२) पा । पिबतीति । 'मन्-वन्-क्वनिप्०' (५१११४७) क्वनिप्प्र०→वन् । ईर्व्यञ्जने० (४१३१९७) आ०→ई० । अनेन डी - न०→र० ।

[सहकृत्वरी] सह 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । सह करोतीति । 'सह-राजभ्यां कृग्-युधेः' (५१११६७) क्वनिप्प्र० → वन् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४१४१११३) तोऽन्तः । अनेन डी - न०→र० ।

[सुत्वरी] 'पुङ्गट् अभिषवे' (१२८६) पु । 'षः सोऽष्टयै-ष्वि-ष्वष्कः' (२१३१९८) सु । सुनोतीति । 'सु-यजोर्इवनिप्' (५१११७२) इवनिप्प्र०→वन् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४१४१११३) तोऽन्तः । अनेन डी - न०→र० ।

[मेरुदृधरी] मेरु 'दृशृं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । मेरुं दृष्टवान् । 'दृशः क्वनिप्' (५१११६६) क्वनिप्प्र०→वन् । अनेन डी - न०→र० ।

[सहयुध्वा] सह 'युधिच् सम्प्रहारे' (१२६०) युध् । सह युध्यति(ते) । 'सह-राजभ्यां कृग्-युधेः' (५१११६७) क्वनिप्प्र०→वन् । प्रथमा सि । 'नि दीर्घः' (११४१८५) दीर्घः ।

[यज्वा स्त्री] यजी देवपूजा-सङ्गतिकरण-दानेषु (९९१) यज् । इष्टवान् = यज्वा । 'सु-यजोर्इवनिप्' (५१११७२) इवनिप्प्र०→वन् । प्रथमा सि । 'नि दीर्घः' (११४१८५) दीर्घः ।

[शर्वरी] 'शृश् हिंसायाम्' (१५३१) शृ । शृणातीति । 'मन्-वन्-क्वनिप्-विच्-क्वचित्' (५१११४७) वन्प्र० । 'नामिनो गुणोऽक्विति' (४१३११) गु० अर् ।

[शुनी] 'ट्वोश्चि गति-वृद्धयोः' (९९७) श्चि । श्वयतीति । 'श्वन्-मातरिश्वन्-मूर्धन्-पीहन्नर्यमन् - विश्वप्सः-परिज्वन्-महन्नहन्-मघवन्नथर्वन्निति' (उणा० ९०२) अनूप्र० - अन्तलोपश्च । 'स्त्रियां नृतोऽस्वसादेर्डीः' (२।४।१९) डी । 'श्वन्-युवन्-मघोनो' (२।१।१०६) व०→उ० ।

[अतिशुनी] श्वानमतिक्रान्ता सा ।

[मघोनी] 'मघुङ् कैतवे च' (६४१) मघ् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) मङ्घ् । मङ्घते मघवा = इन्द्रः, स्त्री चेत् । 'श्वन्-मातरिश्वन्-मूर्धन्-पीहन्नर्यमन्-विश्वप्सः-परिज्वन्-महन्नहन्-मघवन्नथर्वन्निति' (उणा० ९०२) अनूप्र०-मङ्घेर्नलोपोऽव् चान्तः । 'स्त्रियां नृतोऽस्वसादेर्डीः' (२।४।१९) डीप्र० । 'श्वन्-युवन्-मघोनो डीस्याद्यघुट्स्वरे व उः' (२।१।१०६) व०→उ० । 'अवर्णस्येवर्णादिनैदोदरल्' (१।२।६) ओ ॥छ॥

वा बहुव्रीहेः ॥२।४।५॥

[प्रियावावरी, प्रियावावा स्त्री] प्रिय 'ओण् अपनयने' (२७३) ओण् । ओणतीति । 'मन्-वन्-क्वनिप्-विच् क्वचित्' (५।१।१४७) वन्प्र० । 'वन्याङ् पञ्चमस्य' (४।२।६५) ण०→आ० । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् । प्रियोऽवावा यस्याः सा । अनेन डी - न०→२० । द्वितीये सर्वत्र 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'नाम्नो नोऽनहनः' (२।१।९९) नलोपः ।

[बहुधीवरी, बहुधीवा] बहु 'डुधाङ्क् धारणे च' (११३९) धा । दधातीति । 'मन्-वन्-क्वनिप्-विच् क्वचित्' (५।१।१४७) वन्प्र० । 'ईर्व्यञ्जनेऽयपि' (४।३।९७) आ०→ई० । बहवो धीवानो यस्यां सा । अनेन डी - न०→२० ।

[बहुमेरुदृथरी, बहुमेरुदृथा स्त्री] बहु मेरु 'दृशुं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । मेरुं दृष्टवतीति । 'दृशः क्वनिप्' (५।१।१६६) क्वनिप्प्र०→वन् । बहवो मेरुदृथानो यस्यां सा । अनेन डी - न०→२० ।

[प्रिययज्वा स्त्री] प्रिय 'यर्जी देवपूजा-सङ्गतिकरण-दानेषु' (९९९) यज् । इष्टवान् । 'सु-यजोर्इवनिप्' (५।१।१७२) इवनिप्प्र०→वन् । प्रियो यज्वा यस्याः सा । प्रथमा सि । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'नाम्नो नोऽनहनः' (२।१।९९) नलोपः ॥छ॥

वा पादः ॥२।४।६॥

[द्विपदी, द्विपात्] 'पदिच् गतौ' (१२५७) पद् । पद्यते-पत्स्यते-अपादि-पेदे वा पादः । 'पद-रुज-विश-स्पृशो घञ्' (५।३।१६) घञ्प्र० । द्वौ पादौ यस्याः सा । 'सु-संख्यात्' (७।३।१५०) पादस्य पाद् । अनेन डी । 'य-स्वरे पादः पदणि-क्य-घुटि' (२।१।१०२) पाद०→पद्० । द्वितीये 'विरामे वा' (१।३।५९) व०→त० ।

[त्रिपदी, त्रिपात्] त्रयः पादाः यस्याः सा । शेषं 'द्विपदी-द्विपात्' वत् ।

[त्रिपात् स्त्री] पादमाचष्टे । 'णिज्बहुलं नाम्नः कृगादिषु' (३।४।४२) णिच्प्र०→इ । 'त्रन्त्यस्वरादेः' (७।४।४३) अलोपः । पादयतीति क्विप् । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्प्र०लोपः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्प्र०लोपः । त्रयः पादोऽस्याः सा । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ॥छ॥

ऊध्नः ॥२।४।७॥

[कुण्डोधी] कुण्ड-ऊधस् । कुण्डवत् ऊधो यस्याः सा । 'स्त्रियामूधसो न्' (७।३।१६९) ऊधस्० → ऊधन्० । अनेन डी । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः ।

[घटोधी] घट - ऊधस् । घटवत् ऊधो यस्याः सा । 'स्त्रियामूधसो न्' (७।३।१६९) ऊधस् → ऊधन् । अनेन

डी । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः ।

[महोष्नी] महत् - ऊधस् । महत् ऊधो यस्याः सा । 'जातीयैकार्थेऽच्चेः' (३।२।७०) डाप्र०→आ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अलोपः । 'स्त्रियामूधसो न्' (७।३।१६९) ऊधस्→ऊधन् । अनेन डी । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः ।

[पीवरोष्नी] पीवरं ऊधो यस्याः सा । 'स्त्रियामूधसो न्' (७।३।१६९) ऊधस्→ऊधन् । अनेन डी । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः ।

[पञ्चकुण्डोधा] पञ्चभिः कुण्डोष्नीभिः क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः । 'इयादेर्गोणस्याक्विपस्तद्धितलुक्यगोणी-सूच्योः' (२।४।१५) डीलुक् = पञ्चकुण्डोधन् । प्रथमा सि । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः । 'नाम्नो नोऽनहनः' (२।१।१९१) नलोपः ॥छ॥

अशिशोः ॥२।४।८॥

[अशिशोः] न शिशुरशिशुः । 'नजत्' (३।२।१२५) न०→अ०, तस्मात् ।

[अशिश्वी] न विद्यते शिशुर्यस्याः सा । अनेन डी । 'इवणदिरस्वे स्वरं य-व-र-लम्' (१।२।२१) उ०→व० ॥छ॥

संख्यादेर्हायनाद् वयसि ॥२।४।९॥

[संख्यादेः] संख्या आदिर्यस्याऽसौ संख्यादिः, तस्मात् ।

[हायनाद् वयसि] हायन पञ्चमी डसि । वयस् सप्तमी डि ।

[द्विहायनी] जहाति कालान्तरमिति । 'हः काल-व्रीहोः' (५।१।६८) टनण्प्र०→अन । 'आत ऐः कृञ्जौ' (४।३।५३) आ०→ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । द्वे हायने यस्याः सा, द्वौ हायनावस्या वा । अनेन डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[त्रिहायणी] त्रीणि हायनानि यस्याः सा । अनेन डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । 'चतुस्त्रेर्हायनस्य वयसि' (२।४।७४) न०→ण० ।

[चतुर्हायणी] चत्वारि हायनानि यस्याः सा । अनेन डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । 'चतुस्त्रेर्हायनस्य वयसि' (२।३।७४) न०→ण० ।

[द्विवर्षा कन्या] द्वे वर्षे यस्याः सा ।

[शतहायना स्त्री] शतेषु हायनेषु संहता भवा वेति । 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः ॥छ॥

दाम्नः ॥२।४।१०॥

[द्विदाम्नी] द्वि-दामन् । द्वे दाम्नी यस्याः सा । अनेन डी । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः ।

[त्रिदाम्नी] त्रीणि दामानि यस्याः सा । अनेन डी । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः ।

[उद्दामानम् उद्दामाम् उद्दाम्नीं वडवां पश्य] उत्-दामन् । ॥ उद्गतं दाम यस्याः सा, ताम् । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः । द्वितीये 'ताभ्यां वाऽऽप् डित्' (२।४।१५) डाप्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अनलोपः । द्वितीया अम् । तृतीये 'स्त्रियां नृतोऽस्वसादेर्डीः' (२।४।१९) डी । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः ॥छ॥

P ॥ उक्त्रान्तं दाम यया या ।

अनो वा ॥२१४११॥

[बहुराज्यौ, बहुराजे, बहुराजानौ] बहवो राजानो ययोस्ते । अनेन डी । 'अनोऽस्य' (२१११०८) अलोपः । द्वितीये 'ताभ्यां वाऽऽप् डित्' (२१४११५) डाप्प्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११११४) अन्लोपः । प्रथमा औ । 'औता' (११४१२०) ए । तृतीये 'नि दीर्घः' (११४१८५) दीर्घः । एवमग्रेऽपि ।

[दीर्घाह्नी, दीर्घाहा, दीर्घाहाः शरत्] दीर्घाण्यहानि यस्यां सा । अनेन डी । 'अनोऽस्य' (२१११०८) अलोपः । द्वितीये 'ताभ्यां वाऽऽप् डित्' (२१४११५) डाप्प्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११११४) अन्लोपः । तृतीये 'अह्नः' (२१११७४) न० →र० । 'रः पदान्ते०' (११३१५३) विसर्गः ।

[बहुतक्ष्यौ, बहुतक्षे, बहुतक्षणौ] बहवः तक्षाणो ययोस्ते । अनेन डी । 'अनोऽस्य' (२१११०८) अलोपः । द्वितीये 'ताभ्यां वाऽऽप् डित्' (२१४११५) डाप्प्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११११४) अन्लोपः । प्रथमा औ । 'औता' (११४१२०) ए । तृतीये 'नि दीर्घः' (११४१८५) दीर्घः ।

[अतिराज्ञी] राजानमतिक्रान्ता सा । 'स्त्रियां नृतोऽस्वसादेर्डीः' (२१४११) डी । 'अनोऽस्य' (२१११०८) अलोपः । 'तवर्गस्य श्रवर्ग०' (११३१६०) न० →ज० ॥छ॥

नाम्नि ॥२१४१२॥

[अधिराज्ञी नाम ग्रामः] अधिको राजा यस्यां सा । अनेन डी । 'अनोऽस्य' (२१११०८) अलोपः । 'तवर्गस्य श्रवर्ग०' (११३१६०) न० →ज० ।

[बहुराज्ञी नाम पुरी] बहवो राजानो यस्यां सा । अनेन डी । 'अनोऽस्य' (२१११०८) अलोपः । 'तवर्गस्य श्रवर्ग०' (११३१६०) न० →ज० ।

[बहुसाम्नी नाम पुरी] बहूनि सामानि यस्यां सा । अनेन डी । 'अनोऽस्य' (२१११०८) अलोपः ॥छ॥

नोपान्त्यवतः ॥२१४१३॥

[उपान्त्यवतः] ॥ उपान्त्यं विद्यते यस्याऽसौ । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७१२११) मतुप्र० → मत् । 'मावर्णान्तोपान्ता०' (२१११९४) म० →व०, तस्मात् ।

[सुपर्वा] सु-पर्वन् । + शोभनं पर्व यस्याः सा । प्रथमा सि । 'नि दीर्घः' (११४१८५) दीर्घः ।

[सुपर्वाणौ] शोभनं पर्व ययोस्ते । प्रथमा औ । 'नि दीर्घः' (११४१८५) दीर्घः ।

[सुशर्मा] शोभनं शर्म यस्याः सा । प्रथमा सि । 'नि दीर्घः' (११४१८५) दीर्घः ।

[सुशर्माणौ] शोभनं शर्म ययोस्ते । प्रथमा औ । 'नि दीर्घः' (११४१८५) दीर्घः ।

[प्रियश्चा] प्रिय-श्चन् । प्रियः चा यस्याः सा । प्रथमा सि । 'नि दीर्घः' (११४१८५) दीर्घः ।

[प्रियश्चानौ] प्रियः चा ययोस्ते । प्रथमा औ । 'नि दीर्घः' (११४१८५) दीर्घः ।

[बहुराज्ञी] बहवो राजानो यस्यां सा । 'अनो वा' (२१४१११) डी । 'अनोऽस्य' (२१११०८) अलोपः । 'तवर्गस्य

P ॥ अन्ते भवोऽन्त्यः । 'दिगादिदेहांशाद् यः' (६१३११२४) यप० । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८) अलोपः । उपगतोऽन्त्यः = उपान्त्यः । उपान्त्योऽस्याऽस्ति । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७१२११) मतुप्र० → मत् ।

P + शोभनानि पर्वाणि यस्यां सा ।

श्ववर्ग०' (१।३।६०) न०→ज० ।

[अतिपर्वणी यष्टिः] पर्व अतिक्रान्ता सा । 'स्त्रियां नृतोऽस्वसादेर्डीः' (२।४।१९) डी ।

[सुदण्डिनी] सु-दण्ड । शोभनो दण्डोऽस्याऽस्ति । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'स्त्रियां नृतोऽस्वसादेर्डीः' (२।४।१९) डी । 'इनः कच्' (७।३।१७०) कच् प्राप्तः । 'सहात् तुल्ययोगे' (७।३।१७८) निषेधः ॥छ॥

मनः ॥२।४।१४॥

[सीमा] 'पौच् अन्तः(न्त) कर्मणि (११५०) षो । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्टिव-ष्वक्कः' (२।३।९८) सो । स्यति विवादमन्तं नयतीति सीमा । 'स्यतेरी च वा' (उणा० ९१५) मन्प्र० - ईकारश्चान्तादेशः ।

[पामा] 'पांक् रक्षणे' (१०६७) पा । पाति = रक्षति मुखमिति । 'मन्' (उणा० ९११) मन्प्र० । प्रथमा सि । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[पामानौ] 'पांक् रक्षणे' (१०६७) पा । पाति = रक्षति मुखमिति । 'मन्' (उणा० ९११) मन्प्र० । प्रथमा औ । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ॥छ॥

ताभ्यां वाऽऽप् डित् ॥२।४।१५॥

[ताभ्याम्] तद् । सश्च सश्च = तौ । 'त्यदादिः' (३।१।१२०) एकशेषः, ताभ्याम् ।

[डित्] इ इद् अनुबन्धो यस्याऽसौ ।

[सीमे, सीमानौ] सीमन् । अनेन आप् डित् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अनलोपः । प्रथमा औ । 'औता' (१।४।२०) ए ।

[सीमाः, सीमानः] सीमन् । अनेन आप् डित् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अनलोपः । प्रथमा जस् ।

[सुपर्वे, सुपर्वाणौ] शोभनानि पर्वाणि ययोस्ते । अनेन डाप् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अनलोपः । 'औता' (१।४।२०) ए ।

[बहुराजाः] बहवो राजानो यासु ताः । अनेन आप् डित् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अनलोपः ।

[बहुराजानः] बहवो राजानो यासु ताः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[उद्दामाम्, उद्दामानम्, उद्दाम्नी वडवां पश्य] उद्गतं दाम यस्याः सा, ताम् । शेषं (२।४।१०) सूत्रवत् ॥छ॥

अजादेः ॥२।४।१६॥

[अजादेः] ॐअजा आदिर्यस्याऽसौ अजादिस्तस्मात् ।

[महाजा] महती अजा यस्याः सा ।

[परमाजा] परमा अजा यस्याः सा ।

[अतिभवती] भवन्तमतिक्रान्ता सा । 'अधातूदृहितः' (२।४।२) डीप्र० ।

[अतिमहती] महान्तमतिक्रान्ता सा । 'अधातूदृहितः' (२।४।२) डीप्र० ।

P ॐ अज आदिर्यस्याऽसौ ।

[अतिधीवरी] धीवानमतिक्रान्ता सा । 'ण-स्वरा-ऽघोषाद् वनो रश्च' (२।४।४) डीप्र० → ई, न० → र० ।

[परमशूद्रा] परमा चासौ शूद्रा च ॥छ॥

ऋचि पादः पात्पदे ॥२।४।१७॥

[पात्पदे] पाच्च पदा च = पात्पदे । प्रथमा औ । 'औता' (१।४।२०) ए ।

[त्रिपात् ऋक्] त्रयः पादा यस्याः सा । 'सु-संख्यात्' (७।३।१५०) पाद् । अनेन पात् ।

[चतुष्पात् ऋक्] चत्वारः पादा यस्याः सा । 'सु-संख्यात्' (७।३।१५०) पाद् । अनेन् पात् ।

[त्रिपदा गायत्री] त्रयः पादा यस्याः सा । सु-संख्यात्' (७।३।१५०) पाद् । अनेन पदादेशः ।

[चतुष्पदा पङ्क्तिः] चत्वारः पादा यस्याः सा । 'सु-संख्यात्' (७।३।१५०) पाद् । अनेन पदादेशः ।

[द्विपाद्, द्विपदी] द्वौ पादौ यस्याः सा । 'सु-संख्यात्' (७।३।१५०) पाद० → पाद् । 'वा पादः' (२।४।६) डी विकल्पे । 'य-स्वरे पादः पदणि-क्य-घुटि' (२।१।१०२) पाद० → पद० ।

[चतुष्पाद्, चतुष्पदी] चत्वारः पादा यस्याः सा । 'सु-संख्यात्' (७।३।१५०) पाद० → पाद् । 'वा पादः' (२।४।६) डी विकल्पे । 'य-स्वरे पादः पदणि-क्य-घुटि' (२।१।१०२) पाद० → पद० ॥छ॥

आत् ॥२।४।१८॥

[खट्वा] 'खट काङ्क्षे' (१८६) खट् । खट्यते-आकाङ्क्ष्यते शयालुभिरिति खट्वा । 'लटि-खटि-खलि-नलि-कण्यशौ-सृ-शृ-कृ-दृ-पृ-शपि -श्या-शाला-पदि ह्रसीणभ्यो वः' (उणा० ५०५) वप्र० ।

[अतिखट्वः] खट्वामतिक्रान्तः असौ । 'गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयोबहुव्रीहौ' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[प्रियखट्वः] प्रिया खट्वा यस्याऽसौ । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[सोमपाः स्त्री] सोम 'पां पाने (२) पा । सोमं पिबतीति । 'मन्-वन्-क्वनिप्-विच्-क्वचित्' (५।१।१४७) विच्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) विज्जलोपः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ॥छ॥

गौरादिभ्यो मुख्यान्डीः ॥२।४।१९॥

[गौरादिभ्यः] गौर आदिर्येषां ते = गौरादयस्तेभ्यः ।

[आपच्चिकी] आपच्चिक । आपच्चिको राष्ट्रसरूपः क्षत्रियस्तस्यापत्यं स्त्री । 'राष्ट्र-क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्विरञ्' (६।१।११४) अञ्प्र० । 'शकादिभ्यो द्रेर्लुप्' (६।१।१२०) अज्जलोपः । 'जातेरयान्त-नित्यस्त्री-शूद्रात्' (२।४।५४) डीप्र० । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[पञ्चानड्वाहिः] पञ्चभिः अनु(न)ड्वाहीभिः क्रीतः = पञ्चानड्वाहिः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः । 'गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयोबहुव्रीहौ' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[दशानड्वाहिः] दशभिरनु(न)ड्वाहीभिः क्रीतः = दशानड्वाहिः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[अशमरथः] अशमरथ । अशमरथस्याऽपत्यम् । 'गर्गदिर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्जिगिति तद्धिते' (७।४।१९) वृ० आ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[बहुनदा भूमिः] बहवो नदा यस्यां सा । 'आत्' (२।४।१८) आप् ॥छ॥

अणजेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम् ॥२।४।२०॥

[अणजेयेकण्-स्नञ्-टिताम्] ट् इद् अनुबन्धो यस्याऽसौ टित् । अण् च अञ् च एयश्च इकण् च नञ् च सञ् च टिच्च = अणजेयेकण्-स्नञ्-टितस्तेषाम् ।

[औपगवी] ५ गोः समीपं = उपगुः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । उपगोरपत्यं स्त्री । 'इसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्णिगति तद्धिते' (७।४।१९) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[तापसी] तपस् । तपोऽस्याऽस्तीति तापसी । 'ज्योत्सादिभ्योऽण्' (७।२।३४) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । अनेन डी ।

[कुम्भकारी] कुम्भ 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । कुम्भं करोतीति । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५९) वृ० आर् । अनेन डी ।

[काण्डलावी याति] काण्ड 'लूग्श् छेदने' (१५१९) लू । काण्डं लुनातीति । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५९) वृ० औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् । अनेन डी ।

[औत्सी] उत्स । उत्सस्याऽपत्यम् । 'उत्सादेरञ्' (६।१।१९) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेः' (७।४।१९) वृ० औ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन डी ।

[वैदी] विद । विदस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४९) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृ० ऐ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन डी ।

[छात्री] छत्रं शीलमस्य । 'अङ्स्थाच्छत्राऽदेरञ्' (६।४।६०) अञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृ० आ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन डी ।

[चौरी] चुरा शीलमस्य । 'अङ्स्थाच्छत्राऽदेरञ्' (६।४।६०) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृ० औ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । अनेन डी ।

[तापसी] तपः शीलमस्य । 'अङ्स्थाच्छत्रादेरञ्' (६।४।६०) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृ० आ । अनेन डी ।

[सौपर्णयी] सुपर्ण्याः अपत्यम् । 'ड्याप्त्यूडः' (६।१।७०) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्णिगति तद्धिते' (७।४।१९) वृद्धिः औ । अनेन डी ।

[वैनतेयी] विनता । विनताया अपत्यम् । 'ड्याप्त्यूडः' (६।१।७०) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृ० ऐ । अनेन डी ।

[शिलेयी, शैलेयी] शिलायास्तुल्या । 'शिलाया एयच्च' (७।१।१९३) एयच्-एयञ्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृ० ऐ ।

[आक्षिकी] अक्ष । अक्षैर्दीव्यतीति । 'तेन जित-जयद्-दीव्यत्-खनत्सु' (६।४।२) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृ० आ ।

P ५ उपगता गौर्येन सः ।

[प्रास्थिकी] प्रस्थ । प्रस्थेन क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० आ ।

[स्त्रैणी] स्त्री । स्त्रिया अपत्यमियं वा स्त्रैणी । 'प्राग्वतः स्त्री-पुंसात् नञ्-सञ्' (६।१।२५) नञ्प्र० → न । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० ऐ ।

[पौंस्नी] पुम्स् । पुंसोऽपत्यमियं वा । 'प्राग्वतः स्त्री-पुंसात् नञ्-सञ्' (६।१।२५) सञ्प्र० → स्न । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० औ । 'पदस्य' (२।१।८९) सलोपः । 'शिङ्-हेऽनुस्वारः' (१।३।४०) अनुस्वारः ।

[जानुदघ्नी] जानु ऊर्ध्वं प्रमाणमस्याः सा । 'वोर्ध्वं दघ्नट् द्वयसट्' (७।१।१४२) दघ्नट्प्र० → दघ्न । अनेन डी ।

[जानुद्वयसी] जानु ऊर्ध्वं प्रमाणमस्याः सा । 'वोर्ध्वं दघ्नट्-द्वयसट्' (७।१।१४२) द्वयसट्प्र० → द्वयस । अनेन डी ।

[पञ्जतयी] पञ्च अवयवा यस्याः सा । 'अवयवात् तयट्' (७।१।१५१) तयट्प्र० → तय ।

[द्वयी] द्वौ अवयवौ यस्याः सा । 'द्वि-त्रिभ्यामयट् वा' (७।१।१५२) अयट्प्र० → अय । अनेन डी ।

[त्रयी] त्रयोऽवयवा यस्याः सा । 'द्वि-त्रिभ्यामयट् वा' (७।१।१५२) अयट्प्र० → अय । अनेन डी ।

[शाक्तीकी] शक्ति । शक्तिरायुधमस्याः सा । 'शक्ति-यष्टेष्टीकण्' (६।४।६४) टीकण्प्र० → ईक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । अनेन डी ।

[याष्टीकी] यष्टि । यष्टिरायुधमस्याः सा । 'शक्ति-यष्टेष्टीकण्' (६।४।६४) टीकण्प्र० → ईक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । अनेन डी ।

[ह्यस्तनी] ह्यस् । ह्यो भवा = ह्यस्तनी । 'सायं-चिरं-प्राहणे-प्रगे-ऽव्ययात्' (६।३।८८) तनट्प्र० → तन ।

[अद्यतनी] अद्य भवा = अद्यतनी । 'सायं-चिरं-प्राहणे-प्रगे-ऽव्ययात्' (६।३।८८) तनट्प्र० → तन ।

[श्वस्तनी] श्वस् । श्वो भवा = श्वस्तनी । 'सायं-चिरं-प्राहणे-प्रगे-ऽव्ययात्' (६।३।८८) तनट्प्र० → तन ।

[चिरन्तनी] चिरं भवा = चिरन्तनी । सायं-चिरं-प्राहणे-प्रगे-ऽव्ययात् (६।३।८८) तनट्प्र० → तन ।

[परुत्तनी] परुत् । परुद्रवा = परुत्तनी । 'सायं-चिरं-प्राहणे-प्रगे-ऽव्ययात्' (६।३।८८) तनट्प्र० → तन ।

[भिक्षुचरी] भिक्षु । भूतपूर्वा भिक्षुर्भिक्षुचरी । 'भूतपूर्वे ष्वरट्' (७।२।७८) ष्वरट्प्र० → चर ।

[सक्तुधानी] सक्तु 'डुधांग्क् धारणे च' (१।१।३९) धा । सक्तवो धीयन्ते यया । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र० → अन ।

[गायनी] कै (३६) - 'गै शब्दे' (३७) गै । गायतीति । 'टनण्' (५।१।६७) टनण्प्र० → अन । 'आत ऐः कृञ्जौ' (४।३।५३) ऐ । 'एद्वैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् ।

[कुरुचरी] कुरु 'चर भक्षणे च' (४।१०) चर् । कुरुषु चरतीति । 'चरेष्टः' (५।१।१३८) टप्र० → अ । अनेन डी ।

[पठिता विद्या] 'पठ व्यक्तायां वाचि' (२।१३) पठ् । पठ्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'स्ताघशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[शुनिन्धयी] शुनी 'ट्धे पाने' (२।८) धे । शुनी धयते(ति) । 'शुनी-स्तन-मुञ्ज-कूला-ऽऽस्य-पुष्पाद्दधेः' (५।१।११९) खश्प्र० → अ । 'खित्यनव्ययाऽरुषो मोऽन्तो ह्रस्वश्च' (३।२।१११) मोऽन्तः-ह्रस्वश्च ।

[स्तनन्धी] स्तन 'ट्ठे पाने' (२८) धे । स्तनं धयते(ति) । 'शुनी-स्तन-मुञ्ज-कूला-ऽऽस्य-पुष्पाट्टधेः' (५११११९) खश्प्र० → अ । 'खित्यनव्ययाऽरुषो मोन्तो ह्रस्वश्च' (३१२११११) मोऽन्तः-ह्रस्वश्च । अनेन डी ।

[पाणिनीया कन्या] पाणिनि । पाणिनिना प्रोक्तम् । 'दोरीयः' (६१३१३२) ईयप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८) इलोपः । पाणिनीयमधीते । 'तद् वेत्यधीते' (६१२११७७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६१२११२९) अण्लोपः । 'आत्' (२१४११८) आप् ।

[बहुकुम्भकारा नगरी] बहवः कुम्भकारा यस्यां सा ॥छ॥

वयस्यनन्त्ये ॥२१४१२१॥

[अनन्त्ये] न अन्त्योऽनन्त्यस्तस्मिन् ।

[द्विवर्षा] द्वे वर्षेऽस्याः सा ।

[त्रिवर्षा] त्रीणि वर्षाण्यस्याः सा ।

[उत्तानशया] उत्तान 'शीङ्क् स्वप्ने' (११०५) शी । उत्तानः शेते = उत्तानशया । 'ऊर्ध्वादिभ्यः कर्तुः' (५१११३६) अप्र० । 'आत्' (२१४११८) आप् । 'नामिनो गुणोऽकिडिति' (४१३११७) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) अय् ।

[लोहितपादिका] लोहितौ पादौ यस्याः सा । 'शेषाद् वा' (७१३११७५) कच्प्र० → क० । 'आत्' (२१४११८) आप् । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२१४११११) इ ॥छ॥

द्विगोः समाहारात् ॥२१४१२२॥

[द्विगोः] द्वौ गावौ यत्राऽसौ, तस्मात् ।

[समाहारात्] सम्यगाहरणमेकीभाव इति समाहारस्तस्मात् ।

[पञ्चपूली] पञ्चानां पूलानां समाहारः = पञ्चपूली ।

[पञ्चाजी] पञ्चानामजानां समाहारः = पञ्चाजी ।

[दशराजी] दशानां राज्ञां समाहारः । 'राजन्-सखेः' (७१३११०६) अट्समासान्तः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७१४१६९) अण्लोपः । अनेन डी ।

[द्विकुडवी] द्वयोः कुडवयोः समाहारः । अनेन डी ।

[त्रिफला] त्रयाणां फलानां समाहारः । 'अजादेः' (२१४११६) आप् ॥छ॥

परिमाणात् तद्धितलुक्यविस्ताऽऽचितकम्बल्यात् ॥२१४१२३॥

[परिमाणात्] परितः सर्वतो मानं = परिमाणम्, तस्मात् ।

[तद्धितलुकि] तद्धितस्य लुक् = तद्धितलुक्, तस्मिन् ।

[अविस्ताऽऽचितकम्बल्यात्] विस्तश्च अचितश्च ५ कम्बल्यं च = विस्ताऽऽचितकम्बल्यम्, न विस्ताऽऽचितकम्बल्यं = अविस्ताऽऽचितकम्बल्यम् । 'नजत्' (३१२११२५) न० → अ०, तस्मात् ।

[द्विकुडवी] द्वाभ्यां कुडवाभ्यां क्रीता = द्विकुडवी । 'मूल्यैः क्रीते' (६१४११५०) इकण्प्र० । 'अनान्यद्विः प्लुप्' (६१४११४९) इकण्लोपः । अनेन डी ।

P ५ कम्बल्यश्च ।

[त्रिकुडवी] त्रिभिः कुडवैः क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः । अनेन डी ।

[द्व्याढकी] द्वाभ्यामाढकाभ्यां क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः । अनेन डी ।

[त्र्याढकी] त्रिभिराढकैः क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः । अनेन डी ।

[पञ्चाधा] पञ्चभिरश्वैः क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः ।

[दशाधा] दशभिरश्वैः क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः ।

[द्विशता] द्वाभ्यां शताभ्यां क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः ।

[द्विपण्या] द्वाभ्यां पणाभ्यां क्रीता । 'पण-पाद-माषाद् यः' (६।४।१४८) यप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[द्विविस्ता] द्वाभ्यां विस्ताभ्यां क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । '+द्वि-त्रि-बहोर्निष्क-विस्तात्' (६।४।१४४) इकण्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[त्रिविस्ता] त्रिभिर्विस्तैः क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'द्वि-त्रि-बहोर्निष्क-विस्तात्' (६।४।१४४) इकण्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[द्विपरमविस्ता] परमाश्च ते विस्ताश्च = परमविस्ताः । द्वाभ्यां परमविस्ताभ्यां क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'द्वि-त्रि-बहोर्निष्क-विस्तात्' (६।४।१४४) इकण्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[द्व्याचिता] द्वाभ्यामाचिताभ्यां क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[त्र्याचिता] त्रिभिराचितैः क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[द्विकम्बल्या] द्विकम्बलोऽस्य स्यात् । 'कम्बलान्नाग्नि' (७।१।३४) यप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । द्वाभ्यां कम्बल्याभ्यां क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् ॥छ॥

काण्डात् प्रमाणादक्षेत्रे ॥२।४।२४॥

[अक्षेत्रे] 'क्षिन्त् निवास-गत्योः' (१३३१) क्षि । क्षियन्ति निवसन्त्युप्तानि बीजानि वृद्धिं गच्छन्त्यस्मिन्निति क्षेत्रम् । 'हु-या-मा-श्रु-वसि-भसि-गु-वी-पचि-वचि-धृ-यम्यमि-मनि-तनि-सदि-छादि-क्षि-क्षदि-लुपि-पति-ध्रुभ्यस्त्रः' (उणा० ४५१) त्रप्र० । 'नामिनो गुणो' (४।३।१९) गु० ए । न क्षेत्रमक्षेत्रं, तस्मिन् ।

[द्विकाण्डी रज्जुः] द्वे काण्डे प्रमाणमस्याः सा । 'प्रमाणान्मात्रट्' (७।१।१४०) मात्रट्प्र० । 'द्विगोः संशये च' (७।१।१४४) मात्रड्लोपः । अनेन डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

P + 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः ।

[त्रिकाण्डी रज्जुः] त्रीणि काण्डानि प्रमाणमस्याः सा । शेषं 'द्विकाण्डी रज्जुः' वत् ।

[द्विकाण्डा शाटी] द्वाभ्यां काण्डाभ्यां क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[त्रिकाण्डा शाटी] त्रिभिः काण्डैः क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[त्रिकाण्डा क्षेत्रभक्तिः] त्रीणि काण्डानि प्रमाणमस्याः सा । 'प्रमाणान्मात्रट्' (७।१।१४०) मात्रट्प्र० । 'द्विगोः संशये च' (७।१।१४४) मात्रड्लोपः ॥छ॥

पुरुषाद् वा ॥२।४।२५॥

[द्विपुरुषी, द्विपुरुषा परिखा] द्वि-पुरुष । द्वौ पुरुषौ प्रमाणमस्याः सा । 'हस्ति-पुरुषाद् वाऽण्' (७।१।१४९) अण्प्र० । 'द्विगोः संशये च' (७।१।१४४) अण्लोपः । अनेन डी ।

[त्रिपुरुषी, त्रिपुरुषा परिखा] त्रयः पुरुषाः प्रमाणमस्याः सा । 'हस्तिपुरुषाद् वाऽण्' (७।१।१४९) अण्प्र० । 'द्विगोः संशये च' (७।१।१४४) अण्लोपः । अनेन डी । परिखन्यते । 'खनो ड-डरेकेकवक-घं च' (५।३।१३७) डप्र० ।

[द्विपुरुषा वडवा] द्वाभ्यां पुरुषाभ्यां क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः ।

[त्रिपुरुषा वडवा] त्रिभिः पुरुषैः क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः ॥छ॥

रेवत-रोहिणाद् भे ॥२।४।२६॥

[रेवतरोहिणात्] रेवतश्च रोहिणश्च = रेवतरोहिणम्, तस्मात् ।

[रेवती] रेवती । रेवत्यां जाता । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । 'चित्रा-रेवती-रोहिण्याः स्त्रियाम्' (६।३।१०८) अण्लोपः । 'इयादेर्गोणस्याविवपस्तद्धितलुक्यगोणी-सूच्योः' (२।४।१५) डीलुक् । पुनरपि अनेन डी ।

[रोहिणी] रोहिणी । रोहिण्यां जाता । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । 'चित्रा-रेवती-रोहिण्याः स्त्रियाम्' (६।३।१०८) अण्लोपः । 'इयादेर्गोणस्या०' (२।४।१५) डीलुक् । पुनरपि अनेन डी ।

[रेवतीरमणो बलः, रेवती, शुष्करेवती ?] रे । रे विद्यते यस्याः सा । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मत्तुः' (७।२।१९) मत्तुप्र० → मत् । 'मावर्णान्तो०' (२।१।१४) म० → व० (?) ('नाम्नि' (२।१।१५) म० → व०) । 'अधातू०' (२।४।२) डी । एवं शुष्करेवती ।

[रोहिणी ?] रोहिण । 'जातेरयान्त-नित्यस्त्री-शूद्रात्' (२।४।५४) डीप्र० । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ॥छ॥

नीलात् प्राण्यौषध्योः ॥२।४।२७॥

[नीलात्] नील पञ्चमी डसि ।

[प्राण्यौषध्योः] प्राणी च औषधिश्च = प्राण्यौषध्यौ, तयोः ।

[नीली गौः] नील । अनेन डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[नीली औषधिः] नील । अनेन डी । 'अस्य इया लुक्' (२।४।८६) अलोपः ॥छ॥

क्ताच्च नाम्नि वा ॥२१४१२८॥

[प्रबद्धविलूनी] 'बन्धंश्च बन्धने' (१५५२) बन्ध्, प्रपूर्व० । प्रवध्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१११७४) क्तप्र० → त । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२११७९) त० → ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (११३१४९) ध० → द० । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४१२१४५) नलोपः । 'लूग्श्च छेदने' (१५१९) लू, विपूर्व० । विलूयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१११७४) क्तप्र० → त । 'ऋ-त्वादेरेषां तो नोऽप्रः' (४१२१६८) त० → न० । प्रबद्धश्चासौ विलूनश्च = प्रबद्धविलूनः, स्त्री चेत् ।

[प्रबद्धविलूना] प्रबद्धा चासौ विलूना च ॥छ॥

केवल-मामक-भागधेय-पापा-ऽपर-समाना-ऽऽर्यकृत-सुमङ्गल-भेषजात् ॥२१४१२९॥

[केवलमामकभागधेयपापाऽपरसमानाऽऽर्यकृतसुमङ्गलभेषजात्] केवलश्च मामकश्च भागधेयश्च पापश्च अपरश्च समानश्च आर्यकृतश्च सुमङ्गलश्च ॥भेषजश्च = केवलमामकभागधेयपापाऽपरसमानाऽऽर्यकृतसुमङ्गलभेषजम्, तस्मात् ।

[मामकी] ममेयम् ॥छ॥

भाज-गोण-नाग-स्थल-कुण्ड-काल-कुश-कामुक-कट-कबरात् पक्वा-ऽऽवपन-स्थूला-
ऽकृत्रिमा-ऽमत्र-कृष्णा-ऽऽयसी-रिरंसु-श्रोणि-केशपाशे ॥२१४१३०॥

[भाजगोणनागस्थलकुण्डकालकुशकामुककटकबरात्] भाजश्च गोणश्च नागश्च +स्थलश्च कुण्डश्च कालश्च कुशश्च कामुकश्च कटश्च कबरश्च = भाजगोणनागस्थलकुण्डकालकुशकामुककटकबरम्, तस्मात् ।

[पक्वाऽऽवपनस्थूलाऽकृत्रिमाऽमत्रकृष्णाऽऽयसीरिरंसुश्रोणिकेशपाशे] ॥पक्वा च आवपनं च स्थूला च अकृत्रिमा च अमत्रं च कृष्णा च आयसी च रिरंसुश्च श्रोणिश्च केशपाशश्च = पक्वाऽऽवपनस्थूलाऽकृत्रिमाऽमत्रकृष्णाऽऽयसीरिरंसुश्रोणिकेशपाशम्, तस्मिन् ॥छ॥

नवा शोणादेः ॥२१४१३१॥

[शोणादेः] शोण आदिर्यस्याऽसौ शोणादिस्तस्मात् ।

[चान्द्रभागी वनराजिः] चन्द्रभागस्य इयम् । 'तस्येदम्' (६१३१९६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (१४१६८) अलोपः । तन्मते डी ॥छ॥

इतोऽक्त्यर्थात् ॥२१४१३२॥

[अक्त्यर्थात्] क्तेरर्थः = क्त्यर्थः । न क्त्यर्थोऽक्त्यर्थः । 'नजत्' (३१२१९२५) न० → अ०, तस्मात् ।

[आत्मम्भरी, आत्मम्भरिः] आत्मन् 'टुडुभृङ्गक् पोषणे च' (११४०) भृ । आत्मानं विभर्तीति । 'कुक्ष्यात्मोदराद् भृगः खिः' (५११९०) खिप्र० → इ । 'खित्यनव्ययाऽरुषो मोऽन्तो ह्रस्वश्च' (३१२१९९) मोऽन्तः । अनेन ।

[कृतिः] 'डुकृङ् करणे' (८८८) कृ । करणं = कृतिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५१३१९९) क्तिप्र० → ति ।

[हतिः] 'हृङ् हरणे' (८८५) हृ । हरणं = हतिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५१३१९९) क्तिप्र० → ति ।

[अजननिः] 'जनैचि प्रादुर्भावे' (१२६५) जन् । अजननं ते भूयात् । 'नजोऽनिः शापे' (५१३१९९) अनिप्र० ।

P ॥ भेषजं च । P + स्थलं च ।

P ॥ पक्वाश्च आवपनं च स्थूलं च अकृत्रिमं च अमत्रं च कृष्णाश्च आयसी च रिरंसुश्च श्रोणिश्च केशपाशश्च ।

[अकरणिः] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । न करणमकरणम् । अकरणं ते भूयात् । 'नजोऽनिः शापे' (५।३।११७) अनिप्र० ।

[ज्यानिः] 'ज्यांश् हानौ' (१५२४) ज्या । ज्यानं = ज्यानिः । 'ग्ला-हा-ज्यः' (५।३।११८) अनिप्र० ।

[ग्लानिः] 'ग्लै हर्षक्षये' (३१) ग्लै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।११) ग्ला । ग्लानं = ग्लानिः । 'ग्ला-हा-ज्यः' (५।३।११८) अनिप्र० ।

[हानिः] 'ओहांक् त्यागे' (११३१) हा । हानं = हानिः । 'ग्ला-हा-ज्यः' (५।३।११८) अनिप्र० । 'समानानां०' (१।२।११) दीर्घः ।

[सातिः] 'षोच् अन्तकर्मणि' (११५०) षो । 'षः सोऽष्टयै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।१९८) सो । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।११) सा । सानं = सातिः । 'तिक्कृतौ नाम्नि' (५।१।७१) तिक्प्र० → ति ।

[सुरभिगन्धिः] सुरभिगन्धो विद्यते यस्याः सा । 'सु-पूत्युत्-सुरभेर्गन्धादिद् गुणे' (७।३।११४४) इत्प्र० → इ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ॥छ॥

पद्धतेः ॥२।४।३३॥

[पद्धती, पद्धतिः] पाद 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । ऋपादयोः हननं = पद्धतिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।१९१) क्तिप्र० → ति । 'यमि-रमि-नमि-गमि-हनि०' (४।२।५५) नलोपः । 'दन्त-पाद-नासिका०' (२।१।१०१) पाद० → पद् (?) ('हिम-हति-काषि-ये पद्' (३।२।९६) पादस्य पद्) । 'ततो हश्चतुर्थः' (१।३।३) ह० → ध० । अनेन ॥छ॥

शक्तेः शस्त्रे ॥२।४।३४॥

[शक्ती, शक्तिः] 'शक्लुंत् शक्तौ' (१३००) शक् । 'शकनं = शक्तिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।१९१) क्तिप्र० → ति । अनेन ।

[शक्तिः-सामर्थ्यम्] शकनं = शक्तिः ॥छ॥

स्वरादुतो गुणादखरोः ॥२।४।३५॥

[अखरोः] न खरुः = अखरुस्तस्मात् ।

[चिचीषुः स्त्री] 'चिंगुट् चयने' (१२९०) चि । चेतुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) चि द्विर्वचनम् । 'स्वर-हन-गमोः सनि धुटि' (४।१।१०४) दीर्घः । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स० → ष० । चिचीषणम् । 'सन्-भिक्षा-ऽऽशंसेरुः' (५।२।३३) उप्र० ।

[खरुरियम्] खरुरियं सिता, उक्तं च - 'खरुः स्यादश्च-हरयोर्दप-दन्त-सितेषु च' ॥छ॥

श्येतैत-हरित-भरत-रोहिताद् वर्णात् तो नश्च ॥२।४।३६॥

[श्येतैतहरितभरतरोहिताद्] श्येतश्च एतश्च हरितश्च भरतश्च रोहितं च = श्येतैतहरितभरतरोहितम्, तस्मात् ।

[श्येनी, श्येता] श्येत । अनेन डी - त० → न० । 'अस्य ड्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । एवमग्रेऽपि ॥छ॥

क्नः पलिता-ऽसितात् ॥२।४।३७॥

[पलिताऽसितात्] पलितश्च असितश्च = पलिताऽसितम्, तस्मात् ।

P ऋ पादाभ्यां हन्यते । P + शक्यते - हिंस्यते परोऽनयेति शक्तिः ।

[पलिक्नी, पलिता] 'पल गतौ' (९८२) पल् । पल्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१११७४) क्प्र० → त । 'स्ताघशितोऽत्रोणादेरिट्' (४१४१३२) इट् । अनेन डी - त० → क्ण० । 'अस्य इयां लुक्' (२१४१८६) अलोपः । द्वितीये 'आत्' (२१४१९८) आप् ।

[असिक्नी, असिता] 'असूच् क्षेपणे' (१२२१) अस् । अस्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१११७४) क्प्र० → त । 'स्ताघशितोऽत्रोणादेरिट्' (४१४१३२) इट् । अनेन डी - त० → क्ण० । 'अस्य इयां लुक्' (२१४१८६) अलोपः । द्वितीये 'आत्' (२१४१९८) आप् ॥छ॥

असह-नञ्-विद्यमानपूर्वपदात् स्वाङ्गदक्रोडादिभ्यः ॥२१४१३८॥

[असहनञ्विद्यमानपूर्वपदात्] ५ विद्यमानः(नं) पूर्वपदं यस्याऽसौ विद्यमानपूर्वपदः । सहश्च नञ् च विद्यमानपूर्वपदश्च = सहनञ्विद्यमानपूर्वपदम्, न सहनञ्विद्यमानपूर्वपदं = असहनञ्विद्यमानपूर्वपदम्, तस्मात् ।

[स्वाङ्गात्] + स्वं च तद् अङ्गं च = स्वाङ्गम्, तस्मात् ।

[अक्रोडादिभ्यः] क्रोड आदिर्येषां ते = क्रोडादयः । न क्रोडादयोऽक्रोडादयः, तेभ्यः ।

[पीनस्तनी, पीनस्तना] पीनौ स्तनौ यस्यां(याः) सा ।

[अतिकेशी, अतिकेशा माला] केशानतिक्रान्ता सा ।

[स्वडी, स्वडा वृश्चिकी] सु-अड । शोभनोऽडो यस्याः सा । अडो नाम वृश्चिकाद्यवयवः कण्टकः कथ्यते ।

[सहकेशा]* सह विद्यमानः केशा यस्याः सा । 'सहस्य सोऽन्यार्थे' (३१२१९४३) वा सभावः ।

[अकेशा] न विद्यन्ते केशा यस्याः सा ।

[विद्यमानकेशा] विद्यमानाः केशा यस्याः सा ।

[बहुयवा] बहवो यवा यस्यां सा ।

[कल्याणक्रोडा] कल्याणी क्रोडा यस्याः सा । 'गोश्चान्ते०' (२१४१९६) ह्रस्वः । 'क्रोडोऽङ्के तिन्दुकं फले' क्रोडशब्दः स्त्री-क्लीवे । (लिङ्गानुशासने-१)

[कल्याणखुरा] कल्याणौ खुरौ यस्याः सा ।

[पीनगुदा] पीनौ गुदौ यस्याः सा ।

[एकशफा] एकः शफो यस्याः सा ।

[दीर्घवाला] दीर्घा वाला यस्याः सा ।

[भव्यभाला] भव्यो भालो यस्याः सा । आलवाल-पल-भाल-पलाला(ः) पुं-नपुंसकाः (लिङ्गानुशासने - २८) ।

[कल्याणगोखा] कल्याणी गोखा यस्याः सा ।

[किश(स)लयकरा] किसलयवत् करौ यस्याः सा ।

[मृणालभुजा] मृणालवद् भुजौ यस्याः सा ।

P ५ सहश्च नञ् च विद्यमानश्च = सहनञ्विद्यमानम्, न सहनञ्विद्यमानं = असहनञ्विद्यमानम्, असहनञ्विद्यमानं पूर्वपदं यस्य तत्तस्मात् ।

P + स्वमङ्गं = स्वाङ्गम् ।

P * सह केशैर्वर्तते सा ।

[परमशिखा] परमा शिखा यस्याः सा ।

[बहुशोफा] बहुः शोफः यस्याः सा ।

[बहुकफा] बहुः कफो यस्याः सा ।

[बहुज्ञाना] बहु ज्ञानं यस्याः सा ।

[दीर्घमुखा शाला] दीर्घं मुखं यस्याः सा ।

[पृथुमुखी] पृथुलं मुखं यस्याः सा ।

[द्विपादी] द्वयोः पादयोः समाहारः । 'सु-संख्यात्' (७।३।१५०) पाद०→पाद्० । 'द्विगोः समाहारात्' (२।४।२२)

उप० ।

[त्रिपादी] त्रयाणां पादानां समाहारः । 'सु-संख्यात्' (७।३।१५०) पाद०→पाद्० । 'द्विगोः समाहारात्' (२।४।२२)

उप० ॥छ॥

नासिकोदरौष्ठ-जङ्घ-दन्त-कर्ण-शृङ्गा-ऽङ्गात्र-कण्ठत् ॥२।४।३९॥

[नासिकोदरौष्ठजङ्घदन्तकर्णशृङ्गाऽङ्गात्रकण्ठत्] नासिका च उदरं च ओष्ठश्च जङ्घा च दन्तश्च कर्णश्च शृङ्गं च अङ्गं च गात्रं च कण्ठश्च = नासिकोदरौष्ठजङ्घदन्तकर्णशृङ्गाऽङ्गात्रकण्ठम्, तस्मात् ।

[तुङ्गनासिकी, तुङ्गनासिका] तुङ्ग नासिका यस्याः सा । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[कृशोदरी, कृशोदरा] कृशमुदरं यस्याः सा ।

[बिम्बोष्ठी, बिम्बोष्ठ्य] बिम्बाकारौ ओष्ठ्यौ यस्याः सा ।

[दीर्घजङ्घी, दीर्घजङ्घ] + दीर्घं जङ्घं यस्याः सा ।

[समदन्ती, समदन्ता] समा दन्ता यस्याः सा ।

[चारुकर्णी, चारुकर्णा] चारु कर्णौ यस्याः सा ।

[तीक्ष्णशृङ्गी, तीक्ष्णशृङ्गा] तीक्ष्णे शृङ्गे यस्याः सा ।

[मृदङ्गी, मृदङ्गा] मृदु अङ्गं यस्याः सा ।

[सुगात्री, सुगात्रा] शोभनं गात्रं यस्याः सा ।

[स्निग्धकण्ठी, स्निग्धकण्ठ] स्निग्धः कण्ठे यस्याः सा ।

[सहनासिका] सह विद्यमाना नासिका यस्याः सा ।

[सोदरा] सह उदरेण वर्तते ।

[अनुदरा] न विद्यते उदरं यस्याः सा ।

[विद्यमानोदरा] विद्यमानमुदरं यस्याः सा ।

[पृथुजघना] पृथु जघनमस्याः सा ।

[सुललाटा] शोभनं ललाटं यस्याः सा ।

P + दीर्घा जङ्घा यस्याः सा ।

- [दृढहृदया] दृढं हृदयं यस्याः सा ।
 [कल्याणगुल्फा] कल्याणौ गुल्फौ यस्याः सा ।
 [सुपाशर्वा] ५५ शोभनौ पाश्वौ यस्याः सा ॥छ॥

नख-मुखादनाम्नि ॥२॥४॥४०॥

- [नखमुखात्] नखश्च मुखं च = नखमुखम्, तस्मात् ।
 [अनाम्नि] न नाम = अनाम, तस्मिन् ।
 [शूर्पनखी, शूर्पनखा] शूर्पाकारा नखा यस्याः सा ।
 [अतिनखी, अतिनखा] नखानतिक्रान्ता सा ।
 [चन्द्रमुखी, चन्द्रमुखा] चन्द्रवन्मुखं यस्याः सा ।
 [अतिमुखी, अतिमुखा] अतिशयेन मुखं यस्याः सा ।
 [शूर्पणखा] शूर्पाकारा नखा यस्याः सा ।
 [व्याघ्रणखा] व्याघ्रस्येव नखा यस्याः सा ।
 [वज्रणखा] वज्रवन्नखा यस्याः सा ।
 [गौरमुखा] गौरं मुखं यस्याः सा ।
 [श्लक्ष्णमुखा] श्लक्ष्णं मुखं यस्याः सा ।
 [कालमुखा] कालं मुखं यस्याः सा ॥छ॥

पुच्छत् ॥२॥४॥४१॥

- [पुच्छत्] पुच्छ पञ्चमी डसि ।
 [दीर्घपुच्छी, दीर्घपुच्छा] दीर्घं पुच्छं यस्याः सा ।
 [अतिपुच्छी, अतिपुच्छा] पुच्छमतिक्रान्ता (या) सा ।
 [सपुच्छा] सह विद्यमानं पुच्छं यस्याः सा ।
 [अपुच्छा] न विद्यते पुच्छं यस्याः सा ।
 [विद्यमानपुच्छा] विद्यमानं पुच्छं यस्याः सा ॥छ॥

कबर-मणि-विष-शरादेः ॥२॥४॥४२॥

- [कबरमणिविषशरादेः] कबरश्च मणिश्च ५ विषं च शरश्च = कबरमणिविषशराः । कबरमणिविषशरा आदयो यस्याऽसौ कबरमणिविषशरादिस्तस्मात् ।
 [कबरपुच्छी] कबरं-कर्बुरं पुच्छं यस्याः सा ।
 [मणिपुच्छी] मणिः पुच्छे यस्याः सा ।
 [विषपुच्छी] विषं पुच्छे यस्याः सा ।
 [शरपुच्छी] शरवत् पुच्छं यस्याः सा ।

P ५५ शोभने पाश्वे यस्याः सा ।

P ५ विषश्च ।

विभिन्नसूत्रकरणान्नावा इति निवृत्तिः ॥७॥

पक्षाच्चोपमादेः ॥२॥४॥४३॥

[पक्षात्] पक्ष पञ्चमी डसि ।

[उपमादेः] उपमा आदिर्यस्याऽसौ उपमादिस्तस्मात् ।

[उलूकपक्षी शाला] उलूकस्येव पक्षो(क्षौ) यस्याः सा ।

[उलूकपुच्छी सेना] उलूकवत् पुच्छं यस्याः सा ॥७॥

क्रीतात् करणादेः ॥२॥४॥४४॥

[क्रीतात्] क्रीत पञ्चमी डसि ।

[करणादेः] करणमादिरवयवो यस्याऽसौ करणादिस्तस्मात् ।

[अश्वक्रीती] अश्वेन क्रीयते स्म ।

[धनक्रीती] धन 'डुर्कीग्श् द्रव्यविनिमये' (१५०८) क्री । धनेन क्रीयते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५१११७४) कप्र०→त ।
अनेन डी ।

[वस्त्रक्रीती] वस्त्रेण क्रीयते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५१११७४) कप्र० → त० ।

[सुक्रीता] सुखेन क्रीयते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५१११७४) कप्र०→त । 'आत्' (२१४१९८) आप् ।

[दुष्क्रीता] दुःखेन क्रीयते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५१११७४) कप्र०→त । 'आत्' (२१४१९८) आप् । 'निर्दुर्वहिराविष्प्रादुश्च-
तुराम्' (२१३१९) र०→ष० ॥७॥

क्तादल्पे ॥२॥४॥४५॥

[अभ्रविलिप्ती द्यौः] अभ्र 'लिपीत् उपदेहे' (१३२४) लिप्, विपूर्व० । अल्पैरभ्रैर्विलिप्यते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५१११७४)
कप्र०→त ।

[सूपविलिप्ती स्थाली] अल्पेन सूपेन विलिप्यते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५१११७४) कप्र०→त ।

[चन्दनानुलिप्ता स्त्री] अनल्पेन चन्दनेनाऽनुलिप्यते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५१११७४) कप्र०→त । 'आत्' (२१४१९८)
आप् ॥७॥

स्वाङ्गादेरकृत-मित-जात-प्रतिपन्नाद् बहुव्रीहेः ॥२॥४॥४६॥

[स्वाङ्गादेः] स्वाङ्गमादिर्यस्याऽसौ, तस्मात् ।

[अकृतमितजातप्रतिपन्नात्] कृतश्च मितश्च जातश्च प्रतिपन्नश्च = कृतमितजातप्रतिपन्नम् । न कृतमितजातप्रतिपन्नं
= अकृतमितजातप्रतिपन्नं, तस्मात् ।

[शङ्खभिन्नी] शङ्खे भिन्नौ यस्याः सा ।

[ऊरुभिन्नी] 'भिदृपी विदारणे' (१४७७) भिद् । भिद्यते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५१११७४) कप्र०→त । 'रदादमूर्च्छ-
मदः कयोर्दस्य च' (४१२१६९) द० - त० → न० । ऊरु भिन्नौ यस्याः सा ।

[केशविलुनी] केशा विलुना यस्याः सा ।

[गलकोत्कृती] गलकमुत्कृतं यस्याः सा । सर्वत्र अनेन डी ।

[दन्तकृता] दन्ताः कृता यस्याः सा ।

[दन्तमिता] दन्ता मिता यस्याः सा ।

[दन्तजाता] दन्ता जाता यस्याः सा ।

[दन्तप्रतिपन्ना] दन्ताः प्रतिपन्ना यस्याः सा । सर्वत्र 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[पादपतिता] पादयोः पतिता ॥छ॥

अनाच्छादजात्यादेर्नवा ॥२।४।४७॥

[अनाच्छादजात्यादेः] आच्छादश्चासौ जातिश्च = आच्छादजातिः । न आच्छादजातिरनाच्छादजातिः । अनाच्छादजाति-
रादिर्यस्याऽसौ अनाच्छादजात्यादिस्तस्मात् ।

[शाङ्गरजग्धी, शाङ्गरजग्धा] शाङ्गर 'अदं भक्षणे' (१०५९) अद् । अद्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त ।
'यपि चाऽवो जग्ध्' (४।४।१९६) अद्०→जग्धादेशः । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२।१।७९) त०→ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे'
(१।३।४९) ध०→द० । 'धुटो धुटि स्वे वा' (१।३।४८) धलोपः । शाङ्गरो जग्धोऽनया सा ।

[पलाण्डुभक्षिती, पलाण्डुभक्षिता] पलाण्डुः लसणकन्दः कथ्यते । 'भक्षण् अदने' (१७१७) भक्ष् । 'चुरादिभ्यो णिच्'
(३।४।१७) णिच्प्र०→इ । भक्ष्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् ।
'णेरनिटि'(४।३।८३) णिच्प्र०लोपः । पलाण्डुर्भक्षितोऽनया सा । अनेन डी ।

[वस्त्रच्छन्ना] वस्त्र 'छदण् अपवारणे' (१९६४) छद् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । 'णिगिति'
(४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । छद्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'णौ दान्त-शान्त-पूर्ण-दस्त-स्पष्ट-च्छन्न-ज्ञप्तम्'
(४।४।७४) छन्ननिपातनम् । ॥ वस्त्रं छन्नमनया सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[वसनच्छन्ना] वसनं छन्नमनया सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

+ [मासजाता] मास 'जनैचि प्रादुर्भावे' (१२६५) जन् । जायते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'आः
खनि-सनि-जनः' (४।२।६०) न०→आ० । मासो जातोऽस्याः सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[संवत्सरजाता] संवत्सरो जातोऽस्याः सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[बहुजाता] बहवो जाता अस्याः सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[अजाता] न जातोऽस्याः सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[सुजाता] शोभनो जातोऽस्याः सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[सुखजाता] सुखेन सुखं वा जातमस्याः सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[दुःखमाता] दुःखेन दुखं वा जातमस्याः सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[कुण्डकृता] कुण्ड 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । क्रियते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । कुण्डं कृतं

यया सा ।

P ॥ वस्त्रं छन्नं यया सा ।

+ बृहद्वृत्तौ मासजातादिसप्तसु उदाहरणेषु जातास्थाने याताऽस्ति ।

- [कुण्डमिता] कुण्डं मितं यया सा ।
 [पलाण्डुजाता] पलाण्डुर्जातो यया सा ।
 [वृक्षप्रतिपन्ना] वृक्षः प्रतिपन्नो यया सा ।
 [शाङ्गरप्रिया] शाङ्गरः प्रियो यस्याः सा ॥छ॥

पत्युर्नः ॥२॥४॥४८॥

- [पत्युः] पति पञ्चमी डसि→अस् । 'इवर्णादेरस्वे०' (१२२१) य० । 'खि-ति-खी-तीय उर्' (१४३६) उरादेशः ।
 [दृढपत्नी, दृढपतिः] दृढः पतिर्यस्याः सा ।
 [स्थिरपत्नी, स्थिरपतिः] स्थिरः पतिरस्याः सा ।
 [स्थूलपत्नी, स्थूलपतिः] स्थूलः पतिरस्याः सा ।
 [वृद्धपत्नी, वृद्धपतिः] वृद्धः पतिरस्याः सा । सर्वत्र अनेन डी - इकारस्य च नकारः ।
 [बहुस्थूलपतिः पुरी] बहवः स्थूलपतयो यस्यां सा ॥छ॥

सादेः ॥२॥४॥४९॥

- [सादेः] सह आदिना वर्तत इति सादिः । 'सहस्य सोऽन्यार्थे' (३२१९३) सभावः, तस्मात् ।
 [ग्रामपत्नी, ग्रामपतिः] ग्रामस्य पतिः । अनेन ।
 [आशापत्नी, आशापतिः] आशायाः पतिः । अनेन ।
 [राजपत्नी] राज्ञः पत्नी । 'ऊढायाम्' (२४५९) डीप्र०→ई- इकारस्य च नकारः, ततः समासः ।
 [शूद्रपत्नी] शूद्रस्य पत्नी । 'ऊढायाम्' (२४५९) डीप्र०→ई - इकारस्य च नकारः, ततः समासः ॥छ॥

सपत्न्यादौ ॥२॥४॥५०॥

- [सपत्न्यादौ] सपत्नी आदिर्यस्याऽसौ सपत्न्यादिस्तस्मिन् ।
 [सपत्नी] समानः पतिर्यस्याः ।
 [एकपत्नी] ॥ एकः पतिरस्याः, एकस्य पतिर्वा ।
 [वीरपत्नी] वीरः पतिरस्याः सा ।
 [पिण्डपत्नी] पिण्डः पतिरस्याः सा ।
 [भ्रातृपत्नी] भ्राता पतिर्यस्याः सा ।
 [पुत्रपत्नी] पुत्रः पतिर्यस्याः सा ।
 [सपत्नीभार्यः] सपत्नी भार्या यस्याऽसौ । 'गोश्चान्ते०' (२४९६) ह्रस्वः ।
 [सापत्नः] सपत्न्या अयं = सापत्नः । 'तस्येदम्' (६३१९६०) अण्प्र० । अण्लुक् । 'इयादेगौणस्याक्विप०' (२४९५) डीनिवृत्तिः ॥छ॥

P ॥ एक एव पतिर्यस्याः ।

ऊढायाम् ॥२१४१५१॥

[पत्नी] पत्युर्भार्या = पत्नी ।

[वृषलपत्नी] वृषलस्य पत्नी ।

‘सादेः’ (२१४१४९) इत्यनेन समासे सति डी स्यात्, अतो न समासः क्रियते ॥छ॥

पाणिगृहीतीति ॥२१४१५२॥

[पाणिगृहीतीति] ५५ पाणिगृहीती इति प्रकारो यस्याऽसौ । प्रथमा सि । ‘अव्ययस्य’ (३१२७) सिलोपः ।

[पाणिगृहीती] पाणिगृहीतोऽस्याः ।

[करगृहीती] करो गृहीतोऽस्याः, करे वा गृहीता ।

[पाण्यात्ती] पाणिरात्तो गृहीतोऽस्याः सा ।

[करात्ती] करः आत्तो यस्याः सा । अनेन डी ।

[पाणीगृहीता] पाणौ गृह्यते स्म ॥छ॥

पतिवत्यन्तर्वत्यौ भार्या-गर्भिण्योः ॥२१४१५३॥

[पतिवत्यन्तर्वत्यौ] पतिवती च अन्तर्वती च = पतिवत्यन्तर्वत्यौ ।

[भार्यागर्भिण्योः] भार्या च गर्भिणी च = भार्यागर्भिण्योः, तयोः ।

[पतिवती] ५ पतिर्विद्यते यस्याः सा । ‘तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः’ (७१२१९) मतुप्र० → मत् । अनेन डीप्र० - पतिवतीनिपात्यते ।

[अन्तर्वती] + अन्तर्विद्यते यस्याः सा । ‘तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः’ (७१२१९) मतुप्र० → मत् । अनेन डीप्र०- अन्तर्वतीनिपात्यते ॥छ॥

जातेरयान्त-नित्यस्त्री-शूद्रात् ॥२१४१५४॥

[जातेः] जायतेऽन्तर्वृत्ताभिधान-प्रत्ययावस्या इति जातिस्तस्मात् ।

[अयान्तनित्यस्त्रीशूद्रात्] योऽन्ते यस्याऽसौ यान्तः । यान्तश्च नित्यस्त्री च शूद्रश्च = यान्तनित्यस्त्रीशूद्रम्, तस्मात् ।

[नाडायनी] नड । नडस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । ‘नडादिभ्य आयनण्’ (६१९१५२) आयनण्प्र० → आयन । ‘वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ङिति तद्धिते’ (७१४१९) वृद्धिः । अनेन डी ।

[चारायणी] चरस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री = चारायणी । ‘नडादिभ्य आयनण्’ (६१९१५२) आयनण्प्र० → आयन । ‘वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ङिति तद्धिते’ (७१४१९) वृद्धिः । अनेन डी ।

[कथे] * कथेन प्रोक्तं वेदमधीते या = कथे । ‘तेन प्रोक्ते’ (६१३१९८९) अण्प्र० । ‘प्रोक्तात्’ (६१२१९२९)

P ५५ अखण्डं सूत्रं लिखित्वा सूत्रत्वाद् जसुलुप्यते स्म ।

P ५ पतिरस्याऽस्तीति ।

P + अन्तरस्याऽस्तीति निपातनादाधारादपि मतुः ।

P * कथेन प्रोक्तं वेदं वेत्त्यधीते वा । ‘तेन प्रोक्ते’ (६१३१९८९) इत्यण् । तस्याऽप्यग्रे ‘तद्वेत्यधीते’ (६१२१९१७) इत्यण् । ‘प्रोक्तात्’ (६१२१९२९) इति द्वि० अण्लोपः । ‘कथदिभ्यो वेदे लुप्’ (६१३१९८३) इति प्रथमस्याप्यणो लोपः, ततोऽनेन डी ।

अण्लोपः । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'कठदिभ्यो वेदे लुप्' (६।३।१८३) अण्लोपः । अनेन डी ।

[बह्वृची] बह्व्यः ऋचो यस्यां सा । अनेन डी ।

[इभ्या] इभ । इभमर्हति = इभ्या । 'दण्डादेर्यः' (६।४।१७८) यप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[क्षत्रिया] क्षत्रस्याऽपत्यं स्त्री । 'क्षत्रादियः' (६।१।९३) इयप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[वैश्या] विशस्याऽपत्यं स्त्री । 'अनिदम्यणपवादे च दित्यदित्यादित्य-यमपत्युत्तरपदाज्यः' (६।१।१५) ज्यप्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः = वै । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

*[आर्या] 'ऋक् गतौ' (१।१।३५) ऋ । इयर्त्ति = गच्छति पुण्यभावमित्यार्या । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र०→य । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५९) वृ० आर् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[मनुषी] मनुष्य । 'गौरादिभ्यो मुख्यान्डीः' (२।४।१९) डीप्र० । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलोपः ।

[मत्सी] मत्स्य । 'गौरादिभ्यो मुख्यान्डीः' (२।४।१९) डीप्र० । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । 'मत्स्यस्य यः' (२।४।८७) यलोपः ।

[बहुशू(सू)करा भूमिः] बहवः सूकरा यस्यां सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[बहुब्राह्मणा शाला] बहवो ब्राह्मणा यस्यां सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[सुपर्णी] सुपर्ण । अनेन डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।१८) अलोपः ॥छ॥

पाक-कर्ण-पर्ण-वालान्तात् ॥२।४।५५॥

[पाककर्णपर्णवालान्तात्] ५ पाकश्च कर्णश्च पर्णश्च वालश्च = पाककर्णपर्णवालम् । पाककर्णपर्णवालमन्ते यस्याऽसौ, तस्मात् ।

[ओदनपाकी] ओदनस्येव पाको यस्याः सा ।

[आखुकर्णी] + आखोरिव कर्णो यस्याः सा ।

[शङ्कुकर्णी] शङ्कोरिव कर्णो यस्याः सा ।

[मुद्गपर्णी] ० मुद्गस्येव पर्णानि यस्याः सा ।

[सालपर्णी] सालस्येव पर्णानि यस्याः सा ।

[गोवाली] गौरिव वाला यस्याः सा ।

[अश्ववाली] अश्व इव वाला यस्याः सा । अनेन सर्वत्र डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

★ धातुपारायणे - श० म० न्यासानुसन्धाने च - 'ऋ प्रापणे च' 'स्वामि-वैश्येऽर्यः' (५।१।३२) इति ये अर्यः, अन्यत्र घ्यणि आर्यः । मध्यमवृत्तौ - आर्या ।

P ५ द्वन्द्वे कृते पाककर्णपर्णवाला अन्ते यस्याऽसौ, तस्मात् ।

P + आखुवत् कर्णो यस्याः ।

P ० मुद्गवत् पर्णानि यस्याः ।

[बहुपाका यवागूः] बहुः पाको यस्याः सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । प्रथमा सि । 'दीर्घड्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ॥छ॥

असत्-काण्ड-प्रान्त-शतैकाञ्चः पुष्पात् ॥२।४।५६॥

[असत्काण्डप्रान्तशतैकाञ्चः] संश्च काण्डश्च प्रान्तश्च शतश्च एकश्च अञ्च च = सत्काण्डप्रान्तशतैकाञ्च । न सत्काण्ड-प्रान्तशतैकाञ्च = असत्काण्डप्रान्तशतैकाञ्च तस्मात् ।

[पुष्पात्] पुष्प पञ्चमी डसि- ।

[शङ्खपुष्पी] शङ्खवत् पुष्पाणि यस्यां सा ।

[सुवर्णपुष्पी] सुवर्णवत् पुष्पाणि यस्यां सा ।

[हिरण्यपुष्पी] हिरण्यवत् पुष्पाणि यस्यां सा । अनेन सर्वत्र डी ।

[सत्पुष्पा] सन्ति = शोभनानि पुष्पाणि यस्यां सा ।

[काण्डपुष्पा] काण्डवत् पुष्पाणि यस्यां सा ।

[प्रान्तपुष्पा] प्रान्ते पुष्पाणि यस्यां सा ।

[शतपुष्पा] शतं पुष्पाणि यस्यां सा ।

[एकपुष्पा] एकं पुष्पं यस्यां सा ।

[प्राक्पुष्पा] प्राञ्चि पुष्पाणि यस्यां सा ।

[प्रत्यक्पुष्पा] प्रत्यञ्चः पुष्पाणि यस्यां सा । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'दीर्घड्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ॥छ॥

असं-भस्त्रा-ऽजिनैक-शण-पिण्डात् फलात् ॥२।४।५७॥

[असंभस्त्राऽजिनैकशणपिण्डात्] सम् च भस्त्रा च ५ अजिनं च एकश्च शणश्च पिण्डश्च = संभस्त्राऽजिनैकशणपिण्डम् । न संभस्त्राऽजिनैकशणपिण्डं = असंभस्त्राजिनैकशणपिण्डम्, तस्मात् ।

+ [वासीफली] वासीवत् फलानि यस्यां सा ।

[पूगफली] पूगवत् फलानि यस्यां सा ।

[दाडिमफली] दाडिमवत् फलानि यस्यां सा । अनेन सर्वत्र डी ।

[संफला] सङ्गतानि फलानि यस्यां सा ।

[भस्त्राफला] भस्त्रावत् फलानि यस्यां सा ।

[अजिनफला] अजिनवत् फलानि यस्यां सा ।

[एकफला] एकं फलं यस्यां सा ।

[शणफला] शणवत् फलं यस्यां सा ।

[पिण्डफला] पिण्डवत् फलं यस्यां सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । प्रथमा सि । 'दीर्घड्याब्०'

P ५ अजिनश्च ।

P + [वासीफली] वासीव फलं यस्याः सा ।

(१।४।४५) सिलोपः ॥छ॥

अनञो मूलात् ॥२।४।५८॥

[अनञः] न नञ् = अनञ् । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्मात् ।

[दर्भमूली] ५५ दर्भस्येव मूलानि यस्यां सा ।

[शीर्षमूली] ++ शीर्षवन्मूलानि यस्यां सा ।

[अमूला] O न विद्यन्ते मूलानि * यस्यां सा = अमूला ॥छ॥

धवाद् योगादपालकान्तात् ॥२।४।५९॥

[पालकान्तात्] पालकोऽन्ते यस्याऽसौ पालकान्तः । न पालकान्तोऽपालकान्तः । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्मात् ।

[प्रष्ठी] प्र-स्था । प्रतिष्ठते । 'स्था-पा-सा-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र० → अ । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।१९४) आलोपः । 'प्रष्ठेऽग्रगे' (२।३।३२) षत्वम् । प्रष्ठस्य भार्या = प्रष्ठी ।

[प्रचरी] प्रचरस्य भार्या = प्रचरी ।

[गणकी] 'गणण् संख्याने' (१८७४) गण् । गणयतीति गणकः । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । गणकस्य भार्या = गणकी ।

[महामात्री] महामात्रस्य भार्या = महामात्री ।

[प्राष्ठी] प्रष्ठस्येयम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन डी ।

[प्राचरी] प्रचरस्येयम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन डी ।

[परिसृष्ट्या] परि 'सृजन्तु विसर्गे' (१३४९) सृज् । परिसृज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'यज-सृज-मृज०' (२।१।८७) ज० → ष० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० । 'आत्' (२।४।१८) आप्र० → आ ।

[प्रजाता] प्र 'जनैचि प्रादुर्भावे' (१२६५) जन् । प्रजायते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'आः खनि-सनि-जनः' (४।२।६०) न० → आ० ।

[प्रसूता] प्र 'षूडैक् प्राणिगर्भविमोचने' (११०७) षू । 'षः सोऽष्टयै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।१९८) सू । प्रसूयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'आत्' (२।४।१८) आप्र० → आ ।

[गोपालिका] गो 'पलण् रक्षणे' (१६९९) पल् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० → इ । 'ङिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । गोः (गाः) पालयतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । गोपालकस्य भार्या । 'आत्' (२।४।१८) आप्र० → आ । 'अस्याऽयत्-तत्०' (२।४।१९९) इ ।

[पशुपालिका] पशु 'पलण् रक्षणे' (१६९९) पल् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० → इ । 'ङिति'

P ++ शीर्षवन्मूलं यस्याम् ।

P ५५ दर्भवन्मूलं यस्याम् ।

P O न विद्यन्ते मूलं यस्याम् ।

P * लघुवृत्त्यवच० यस्याः ।

(४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । पशून् पालयतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । पशुपालकस्य भार्या । 'आत्' (२।४।१८) आप्र० → आ । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१११) इ ।

[सहिष्णुः] 'षहि मर्षणे' (९९०) षह् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सह् । सहत इत्येवंशीलः । 'भ्राज्यलङ्कृग्-निराकृग्-भू-सहि-रुचि-वृत्ति-वृद्धि-चरि-प्रजना-ऽपत्रप इष्णुः' (५।२।२८) इष्णुप्र० । सहिष्णोर्भार्या ॥छ॥

पूतक्रतु-वृषाकप्यग्नि-कुसित-कुसि(सी)दादौ च ॥२।४।६०॥

[पूतक्रतुवृषाकप्यग्निकुसितकुसि(सी)दात्] पूतक्रतुश्च वृषाकपिश्च अग्निश्च कुसितश्च कुसीदं च = पूतक्रतुवृषाकप्यग्नि-कुसितकुसीदम्, तस्मात् ।

[पूतक्रतायी] 'पूग्श् पवने' (१५१८) पू । पूयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । पूताः क्रतवो येन सः = पूतक्रतुः । पूतक्रतोर्भार्या ।

[वृषाकपायी] वृषाकपेर्भार्या

[अग्नायी] अग्नेर्भार्या ।

[कुसितायी] कुसितस्य भार्या ।

[कुसि(सी)दायी] कुसीदस्य भार्या । सर्वत्र अनेन डी-ऐकारोऽन्ते च ॥छ॥

मनोरौ च वा ॥२।४।६१॥

[मनावी, मनायी, मनुः] मनोर्भार्या । अनेन वा डी-डीयोगे च औकार-ऐकारोऽन्ते ॥छ॥

वरुणेन्द्र-रुद्र-भव-शर्व-मृडादान् चाऽन्तः ॥२।४।६२॥

[वरुणेन्द्ररुद्रभवशर्वमृडात्] वरुणश्च इन्द्रश्च रुद्रश्च भवश्च शर्वश्च मृडश्च = वरुणेन्द्ररुद्रभवशर्वमृडम्, तस्मात् ।

[वरुणानी] वरुणस्य भार्या ।

[इन्द्राणी] इन्द्रस्य भार्या ।

[रुद्राणी] रुद्रस्य भार्या ।

[भवानी] भवस्य भार्या ।

[शर्वाणी] शर्वस्य भार्या ।

[मृडानी] मृडस्य भार्या । सर्वत्र अनेन डी - आन्ते च ।

[इन्द्राणी] इन्द्रमाचष्टे । 'णिज्बहुलं०' (३।४।४२) णिचप्र० → इ । 'त्रन्त्यस्वरादेः' (७।४।४३) अलोपः । इन्द्रयतीति क्विप् । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । तन्मते डी - आन् च । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[मातुलानी] मातुलमाचष्टे । 'णिज्बहुलं०' (३।४।४२) णिचप्र० → इ । 'त्रन्त्यस्वरादेः' (७।४।४३) अलोपः । मातुलयतीति क्विप् । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । तन्मते डी - आन् च ॥छ॥

✠ कुसिदशब्दो ह्रस्वमध्यो न तु दीर्घमध्यः - लघुवृत्त्यवचूरि ।

मातुलाचार्योपाध्यायाद् वा ॥२॥४॥६३॥

[मातुलाचार्योपाध्यायात्] मातुलश्च आचार्यश्च उपाध्यायश्च = मातुलाचार्योपाध्यायम्, तस्मात् ।

[मातुलानी, मातुली] मातुलस्य भार्या ।

[आचार्यानी, आचार्या] आचार्यस्य भार्या ।

[उपाध्यायानी, उपाध्यायी] उपाध्यायस्य भार्या । सर्वत्र अनेन डी - आनन्ते च ॥छ॥

सूर्याद् देवतायां वा ॥२॥४॥६४॥

[सूर्याणी, सूर्या] सूर्यस्य भार्या । अनेन डीर्वा - डीयोगे च आनन्ते ।

[मानुषी-सूरी] मनु । मनोरपत्यं = मनुष्यः । 'मनोर्याऽणौ षश्चान्तः' (६१९१४) यप्र० । सूर्यस्यादित्यस्य मनुष्यस्य वा भार्या = मानुषी-सूरी । मानुषः(षी) इत्यत्र 'मनोर्याऽणौ षश्चान्तः' (६१९१४) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४६८) अलोपः । 'ध्वाद् योगादपालकान्तात्' (२१४१५९) डी । 'अस्य इयां लुक्' (२१४१८६) अलोपः । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२१४१८८) यलोपः । 'सूर्या-ऽगस्त्ययोरीये च' (२१४१८९) यलोपः ॥छ॥

यव-यवना-ऽरण्य-हिमाद् दोष-लिप्युरु-महत्त्वे ॥२॥४॥६५॥

[यवयवनाऽरण्यहिमात्] यवश्च यवनश्च अरण्यं च हिमं च = यवयवनाऽरण्यहिमम्, तस्मात् ।

[दोषलिप्युरुमहत्त्वे] दोषश्च लिपिश्च ऊरुश्च महत्त्वं च = दोषलिप्युरुमहत्त्वम्, तस्मिन् ।

[यवानी] दुष्टो यवः = यवानी ।

[यवनानी] यवनानामियं लिपिः ।

[अरण्यानी] ऊरु-विस्तीर्णमरण्यम् ।

[हिमानी] महद्धिमम् ।

[यवनी वृत्तिः] यवनस्येयम् । 'तस्येदम्' (६१३१९६०) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४६८) अलोपः । 'अणजेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२१४१२०) डी ।

[यवनी] यवनस्य भार्या । 'ध्वाद् योगादपालकान्तात्' (२१४१५९) डी । 'अस्य इयां लुक्' (२१४१८६) अलोपः ॥छ॥

आर्य-क्षत्रियाद् वा ॥२॥४॥६६॥

[आर्यक्षत्रियात्] आर्यश्च क्षत्रियश्च = आर्यक्षत्रियम्, तस्मात् ।

[आर्याणी, आर्या] आरात् दूरेण यातः पापात् = आर्यः, स्त्री चेत् । अनेन डी - आनन्ते च । 'आत्' (२१४१९८) आप्प्र०→आ ।

[क्षत्रियाणी, क्षत्रिया] क्षत्रस्याऽपत्यम् । 'क्षत्रादियः' (६१९१३) इयप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४६८) अलोपः । अनेन डी - आनन्ते च । 'आत्' (२१४१९८) आप्प्र०→आ ।

[आर्या] आर्यस्य भार्या ।

[क्षत्रियो] क्षत्रियस्य भार्या ॥छ॥

यञो डायन् च वा ॥२१४१६७॥

[गार्गी, गार्ग्यायणी] गर्गस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गदिर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्ण०' (७।४।६८) अलोपः । अनेन डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलोपः । डीयोगे च डायनन्ते विकल्पे । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।१९४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[वात्सी, वात्स्यायनी] वत्सस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गदिर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलोपः । डीयोगे च डायनन्ते विकल्पे । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।१९४) अन्त्यस्वरादिलोपः ॥छ॥

लोहितादिशकलान्तात् ॥२१४१६८॥

[लोहितादिशकलान्तात्] लोहित आदिर्यस्याऽसौ लोहितादिः । ५ शकलोऽन्ते यस्याऽसौ शकलान्तः । लोहितादिश्चासौ शकलान्तश्च = लोहितादिशकलान्तम्, तस्मात् ।

[लौहित्यायनी] लोहित । लोहितस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गदिर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन डी - डायन् च । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।१९४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[कात्यायनी] + कति । कतेरपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गदिर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । अनेन डी - डायन् च । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।१९४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[शाकल्यायनी] शकलस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गदिर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन डी - डायन् च ॥छ॥

षावटाद् वा ॥२१४१६९॥

[षावटात्] षश्च अवटश्च = षाऽवटम्, तस्मात् ।

[पौतिमाष्यायणी, पौतिमाष्या] 'पूग्श् पवने' (१५१८) पू । पूयत इति पूतिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र० → ति । पूतयो माषा यस्य सः = पूतिमाषः । पूतिमाषस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गदिर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन डी - डायनन्ते च ।

[शार्कराक्ष्यायणी, शार्कराक्ष्या] शर्करा-अक्षि । शर्करा अक्षि यस्याऽसौ । 'अक्ष्णोऽप्राण्यङ्गे' (७।३।८५) अत्समासान्तः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अन्त्यस्वरादिलोपः । शर्कराक्षस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गदिर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन डी - डायनन्ते च ।

[गोकक्ष्यायणी, गोकक्ष्या] गो-कक्ष । गवां कक्षो यस्याऽसौ गोकक्षः । गोकक्षस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गदिर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्ण०' (७।४।६८) अलोपः । अनेन डी - डायनन्ते च ।

[आवट्यायनी, आवट्या] अवटस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गदिर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन डी - डायनन्ते च ॥छ॥

P ५ शकलोऽन्तो यस्याऽसौ ।

+ श० म० न्यासानुसन्धाने - कायते: 'पृषि-रञ्जि-सिकि-का-ला-वृभ्यः कित्' (उणा० २०८) कित्यतेऽकारलोपे च कतः ।

कौरव्य-माण्डूका-ऽऽसुरेः ॥२१४१७०॥

[कौरव्यमाण्डूकाऽऽसुरेः] कौरव्यश्च माण्डूकश्च आसुरिश्च = कौरव्यमाण्डूकाऽऽसुरि, तस्मात् ।

[कौरव्यायणी] कुरोरपत्यं वृद्धं स्त्री । 'दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाज्यः' (६११११८) ज्यप्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४१९) वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७१४१७०) अव् । अनेन डी-डायनन्ते च ।

[माण्डूकायनी] मण्डूकस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'पीला-साल्वा-मण्डूकाद् वा' (६११६८) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८) अलोपः । अनेन डी-डायनन्ते च ।

[आसुरायणी] ५ असुरस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६११३२) इज्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१२१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८) अलोपः । अनेन डी - डायनन्ते च ॥छ॥

इज इतः ॥२१४१७१॥

[इज इतः] इज् पञ्चमी डसि । इत् पञ्चमी डसि ।

[सौतङ्गमी] सुतं गच्छतीति । 'नाम्नो गमः खड्-डौ च विहायसस्तु विहः' (५१११३१) खप्र०→अ । 'खित्यनव्ययाऽरुषो मोऽन्तो ह्रस्वश्च' (३१२१११) मोऽन्तः । सुतङ्गमेन निर्वृत्ता । 'सुतङ्गमादेरिज्' (६१२१८५) इज्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४१९) वृद्धिः । अवर्णवर्णस्य (७१४१६८) अलोपः । अनेन डी ।

[मौनिचिती] ५५ मुनिचित्तेन निर्वृत्तम् । 'सुतङ्गमादेरिज्' (६१२१८५) इज्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८) अलोपः । अनेन डी ।

[वाराहा] वराह । वराहस्याऽपत्यम् । 'अत इज्' (६११३१) इज्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८) अलोपः । 'अनार्षे वृद्धेऽणिजो बहुस्वर-गुरूपान्त्यस्याऽन्तस्य ष्यः' (२१४१७८) ष्यादेशः→य । 'आत्' (२१४१९८) आप्प्र०→आ ।

[बालाक्या] बलाकस्याऽपत्यम् । 'अत इज्' (६११३१) इज्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८) अलोपः । 'अनार्षे वृद्धेऽणिजो' (२१४१७८) ष्यादेशः→य । 'आत्' (२१४१९८) आप्प्र०→आ ।

[करीषगन्ध्या] 'कृत् विक्षेपे' (१३३४) कृ । कीर्यते वायुनेति करीषः । 'कृ-तृभ्यामीषः' (उणा० ५५३) ईषप्र० । 'नामिनो गुणोऽङ्किति' (४१३१९) गु० अर् । करीषस्येव गन्धो यस्याऽसौ । 'वोपमानात्' (७१३१९४७) इत्समासान्तः । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८) अलोपः । करीषगन्धेरपत्यं वृद्धं स्त्री । 'डसोऽपत्ये' (६११२८) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४१९) वृद्धिः । 'अनार्षे वृद्धेऽणिजो' (२१४१७८) ष्यादेशः→य । 'आत्' (२१४१९८) आप्प्र०→आ ।

[कौमुदगन्ध्या] कुमुदस्येव गन्धो यस्याऽसौ । 'वोपमानात्' (७१३१९४७) इत्समासान्तः । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८) अलोपः । कुमुदगन्धेरपत्यं स्त्री । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६११३२) इज्प्र०→इ । 'अनार्षे वृद्धेऽणिजो' (२१४१७८) ष्यादेशः→य । 'आत्' (२१४१९८) आप्प्र०→आ ॥छ॥

नुर्जातेः ॥२१४१७२॥

[अवन्ती] अवन्तेरपत्यं स्त्री । 'दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाज्यः' (६११११८) ज्यप्र०→य । 'कुन्त्यवन्तेः स्त्रियाम्' (६१११२९) ज्यलोपः । अनेन डीप्र० ।

[कुन्ती] कुन्तेरपत्यं स्त्री । 'दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाज्यः' (६११११८) ज्यप्र०→य । 'कुन्त्यवन्तेः स्त्रियाम्'

P ५ असुरस्य ऋषेरपत्यं वृद्धं स्त्री ।

P ५५ सुतङ्गमादिगणे - मुनिचित् ।

(६।१।१२१) ज्यलोपः । अनेन डीप्र० ।

[दाक्षी] दक्षस्याऽपत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।११) वृद्धिः । अवर्णवर्णस्य (७।४।६८) अलोपः । अनेन डी ।

[प्लाक्षी] प्लक्षस्याऽपत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।११) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन डी ।

[नैकायनी] तिकास्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'तिकादेरायनिञ्' (६।१।१०७) आयनिञ्प्र०→आयनि । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।११) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन डी ।

[ग्लुचुकायनी] ग्लुचुक । ग्लुचुकस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'अदोरायनिः प्रायः' (६।१।११३) आयनिप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन डी ।

[विट्] विश् । विशोऽपत्यम् । 'राष्ट्र-क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्विरञ्' (६।१।११४) अञ्प्र० । 'द्वेजणोऽप्राच्य-भर्गादिः' (६।१।१२३) अञ्लोपः । 'यज-सृज-मृज०' (२।१।८७) श०→ष० । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) ष०→ड० । 'विरामे वा' (१।३।५१) ड०→ट० ।

॥[दरद्] दरदोऽपत्यम् । 'पुरु-मगध-कलिङ्ग-सूरमस-द्विस्वरादण्' (६।१।११६) अण्प्र० । 'द्वेजणोऽप्राच्य-भर्गादिः' (६।१।१२३) अण्लोपः । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'विरामे वा' (१।३।५१) द०→त० ।

[अवन्तीः स्त्री] अवन्तिमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) क्यन्प्र०→य । 'दीर्घशिच-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः । अवन्तीयतीति क्विप् । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । 'य्योः प्वय्यञ्जने लुक्' (४।४।१२१) यलोपः ।

[तित्तिरिः] तित्तिरि । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स०→र० ।

[निष्कौशाम्बिः कन्या] कुश-अम्ब । कुशोनाऽम्बोऽम्बनं यस्याऽसौ कुशाम्बः । कुशाम्बेन निर्वृता । 'तेन निर्वृत्ते च' (६।२।७१) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।११) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणजेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) डी । 'अस्य इ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । निर्गतः कौशाम्ब्याः । 'गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयो-बहुवीहौ' (२।४।९६) ह्रस्वः । 'निर्दुर्बहिराविष्प्रादुश्चतुराम्' (२।३।१९) र०→ष० ॥छ॥

उतोऽप्राणिनश्चाऽयु-रज्ज्वादिभ्य ऊङ् ॥२।४।७३॥

[अप्राणिनः] न प्राणी = अप्राणी, तस्मात् ।

[अयुरज्ज्वादिभ्यः] रज्जुः आदिर्येषां ते = रज्ज्वादयः । युश्च रज्ज्वादयश्च = युरज्ज्वादयः । न युरज्ज्वादयोऽयुरज्ज्वादयस्तेभ्यः ।

[कुरुः] कुरु । कुरोरपत्यं स्त्री । दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाज्यः' (६।१।११८) ज्यप्र० । 'कुरोर्वा' (६।१।१२२) ज्यलोपः । अनेन ऊङ् । 'समानानां०' (१।२।११) दीर्घः ।

[इक्ष्वाकूः] इक्ष्वाकू । इक्ष्वाकोरपत्यम् । 'राष्ट्र-क्षत्रियात्०' (६।१।११४) अञ्प्र० । 'द्वेजणोऽप्राच्यभर्गादिः' (६।१।१२३) अञ्जुप् । अनेन ऊङ् ।

[ब्रह्मबन्धूः] ब्रह्मा बन्धुरस्याः सा । अनेन ऊङ्प्र०→ऊ ।

[धीवबन्धूः] धीवा बन्धुरस्याः सा । अनेन ऊङ्प्र०→ऊ ।

॥ लघुवृत्तौ - दत् ।

[वधूः] 'वर्ही प्रापणे' (९९६) वह् । उहाते मातुलेन विवाहकाले इति वधूः । 'वहेर्ध् च' (उणा० ८३२) ऊप्र० - हस्य ध् ।

[अतिब्रह्मबन्धुः] ब्रह्मा बन्धुरस्याः सा = ब्रह्मबन्धुः । ब्रह्मबन्धूमतिक्रान्तः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[चिकीर्षुः] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । कर्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र०→स । 'स्वर-हन-गमोः सनि धुटि' (४।१।१०४) दीर्घः । 'ऋतां विडतीर्' (४।१।११६) इर् । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जन०' (४।१।४४) र्लोपः । 'क-डश्च-ज्' (४।१।४६) क०→च० । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२।१।६३) दीर्घः । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । चिकीर्षणम् । 'सन्-भिक्षा-ऽऽशंसेरुः' (५।२।३३) उप्र० ।

[अध्वर्युः स्त्री] अध्वर्युः 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या । अध्वरं यातीति । 'केवयु-भुरण्वध्वर्यादयः' (उणा० ७४६) अध्वर्युनिपातः ।

[कथं तर्हि भीरु ! गतं निवर्तत इति ?] 'जिभीक् भये' (११३२) भी । बिभेतीत्येवंशीलः । 'भियो रु-रुक-लुकम्' (५।२।७६) रुप्र० ।

["असूर्यपश्यरूपा त्वं किमभीरुरार्यसे"] 'ऋक् गतौ' (११३५) ऋ । भृशं पुनः पुनर्वा इयर्त्ति । 'अट्यर्त्ति-सूत्रि-मूत्रि-सूच्यशूर्णोः' (३।४।१०) यड्प्र०→य । 'क्य-यडाऽऽशीर्ये' (४।३।१०) गु० अर् । 'स्वराऽऽदेर्द्वितीयः' (४।१।४) र्यद्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक' (४।१।४४) यलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) आ । वर्त्त० से ॥छ॥

बाहन्त-कद्रु-कमण्डलोर्नाम्नि ॥२।४।७४॥

[बाहन्तकद्रुकमण्डलोः] बाहुरन्ते यस्याऽसौ बाहन्तः । बाहन्तश्च कद्रुश्च कमण्डलुश्च = बाहन्तकद्रुकमण्डलु, तस्मात् ।

[मद्रबाहूः] मद्रौ बाहू यस्याः सा ।

[भद्रबाहूः] भद्रौ बाहू यस्याः सा ।

[कमण्डलूः] क 'मडुण् भूषायाम्' (१६३३) मड् । 'उवितः स्वराणोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । केन-पानीयेन मण्ड्यते इति कमण्डलुः । 'गूहलु-गुगुलु-कमण्डलवः' (उणा० ८२४) कमण्डलुनिपातः । अनेन ऊड्प्र०→ऊ ।

[वृत्तबाहुः] वृत्तौ बाहू यस्याः ॥छ॥

उपमान-सहित-संहित-सह-शफ-वाम-लक्ष्मणाद्यूरोः ॥२।४।७५॥

[उपमानसहितसंहितसहशफवामलक्ष्मणात्] ॥ उपमानं च सहितश्च संहितश्च सहश्च+ शफश्च-वामश्च लक्ष्मणश्च = उपमानसहितसंहितसहशफवामलक्ष्मणम्, तस्मात् ।

[करभोरूः] करभवत् ऊरू यस्याः सा ।

[नागनासोरूः] नागनासा इव ऊरू यस्याः सा । अनेन ऊड् ।

[कदलीस्तम्भोरूः] कदलीस्तम्भ इव ऊरू यस्याः सा ।

[सहितोरूः] सहितौ ऊरू यस्याः सा ।

P ॥ उपमानं च सहितश्च संहितश्च सहश्च शफश्च वामश्च लक्ष्मणश्च = उपमानसहितसंहितसहशफवामलक्ष्मणाः, ते आदयो यस्याऽसौ उपमानसहितसंहितसहशफवामलक्ष्मणादिः, स चासौ ऊरूश्च असौ, तस्मात् ।

+ उक्तं च लघुवृत्त्यवचुरौ-यद्यप्यमरसिंहेन' कविका तु खलीनोऽस्त्री, शफं क्लीबे खुरः पुमान्' इति शफशब्दस्य क्लीबत्वमुक्तं तथापि पुंस्त्वमपि प्रामाणिकमेव - 'शफः खुरे गवादीनां, मूले विटपिनामपीति' श्री हेमचन्द्रकोशात् । श० न्या० - सफशब्दः संक्लिष्टार्थोऽव्युत्पन्नो दन्त्यादिः ।

- [संहितोरुः] संहितौ ऊरु यस्याः सा ।
 [सहोरुः] सह(हौ) विद्यमानौ ऊरु यस्याः सा ।
 [स(श)फोरुः] शफवत् ऊरु यस्याः सा ।
 [वामोरुः] वामौ ऊरु यस्याः सा ।
 [लक्ष्मणोरुः] लक्ष्मणौ ऊरु यस्याः सा । अनेन सर्वत्र ऊङ्प्र० ।
 [वृत्तोरुः] वृत्तौ ऊरु यस्याः सा ।
 [पीनोरुः] पीनौ ऊरु यस्याः सा ।
 [करभमात्रोरुः] करभवत् मात्रौ ऊरु यस्याः सा ॥छ॥

नारी-सखी-पङ्गु-श्वश्रू ॥२॥४॥७६॥

- [नारीसखीपङ्गुश्वश्रू] नारी च सखी च पङ्गुश्च श्वश्रूश्च इति द्वन्द्वः, सूत्रत्वात् जसूलोपः ।
 [नारी] नुर्नरस्य वा भार्या । अनेन इयां नारीनिपात्यते ।
 [सखी] सख्युर्भार्या, सह खेन वर्त्तते या सा, वा । अनेन इयां सखीनिपात्यते ।
 [पङ्गुः] पङ्गोर्भार्या । अनेन ऊङि पङ्गूरिति निपात्यते ।
 [श्वश्रूः] श्वशुरस्य भार्या । अनेन ऊङि श्वश्रूरिति निपात्यते ॥छ॥

यूनस्तिः ॥२॥४॥७७॥

- [यूनस्तिः] युवन् । पञ्चमी डसि । 'श्वन्-युवन्-मघोनो डीस्याद्यघुट्स्वरे व उः' (२।१।१०६) व०→उ० । 'समानानां०' (१।२।१९) दीर्घः । तिप्र० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स०→र० । 'रः पदान्ते विसर्गस्तयोः' (१।३।५३) विसर्गः ।
 [युवतिः] 'युक् मिश्रणे' (१०८०) यु । यूयते इति युवा । 'लू-पू-यु-वृषि-दंशि-द्यु-दिवि-प्रतिदिविभ्यः कित्' (उणा० ९०९) किद् अन्रप्र० स्त्री चेत् युवतिः । अनेन तिप्र० ।
 [यूनी] युवन् 'स्त्रियां नृतोऽस्वसादेर्डीः' (२।४।१९) डीप्र० । 'श्वन्-युवन्-मघोनो डीस्याद्यघुट्स्वरे व उः' (२।१।१०६) व०→उ० । 'समानानां०' (१।२।१९) दीर्घः ।
 [युवती] 'युक् मिश्रणे' (१०८०) यु । यौति = मिश्रते इति युवतिः । 'योः कित्' (उणा० ६५८) किद् अतिप्र० । 'घातोरिवर्णोवर्णस्येयुव्०' (२।१।५०) उव् । 'इतोऽक्त्यर्थात्' (२।४।३२) डीप्र० । 'समानानां०' (१।२।१९) दीर्घः ।
 [अतियूनी] युवानमतिक्रान्ता सा । 'स्त्रियां नृतोऽस्वसादेर्डीः' (२।४।१९) डीप्र० । 'श्वन्-युवन्-मघोनो०' (२।१।१०६) व०→उ० । 'समानानां०' (१।२।१९) दीर्घः ।
 [निर्यूनी] ॥ निर्गता यूनः = निर्यूनी । 'स्त्रियां नृतोऽस्वसादेर्डीः' (२।४।१९) डीप्र० । 'श्वन्-युवन्-मघोनो०' (२।१।१०६) व०→उ० । 'समानानां०' (१।२।१९) दीर्घः ॥छ॥

अनार्षे वृद्धेऽणिजो बहुस्वरगुरूपान्त्यस्यान्त्यस्य ष्यः ॥२॥४॥७८॥

- [अनार्षे] न आर्षे = अनार्षम् । 'अन् स्वरे' (३।२।१२९) अन्, तस्मिन् ।

[अणिजः] अण् च इज् च = + अणिज्, तस्य ।

[बहुस्वरगुरुपान्त्यस्य] बहवः स्वरा यत्र तद् बहुस्वरम् । गुरुपान्त्ये यत्र तद् गुरुपान्त्यम् । बहुस्वरं च तद् गुरुपान्त्यं च = बहुस्वरगुरुपान्त्यम्, तस्य ।

[करीषगन्ध्या] 'कृत् विक्षेपे' (१३३४) कृ । कीर्यते वायुनेति । 'कृतृभ्यामीषः' (उणा० ५५३) ईषप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्विति' (४।३।१) गु० अर् । करीषस्येव गन्धो यस्याऽसौ । 'वोपमानात्' (७।३।१४७) इत्समासान्तः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । करीषगन्धेरपत्यम् । 'डसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृ० आ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । अणोऽनेन ष्य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'समानानां०' (१।२।१९) दीर्घः ।

[कौमुदगन्ध्या] कुमुदस्येव गन्धो यस्याऽसौ । 'वोपमानात्' (७।३।१४७) इत्समासान्तः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । कुमुदगन्धेरपत्यं वृद्धं स्त्री । 'पौत्रादि वृद्धम्' (६।१।२) - 'डसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः कौ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । अणोऽनेन ष्य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'समानानां०' (१।२।१९) दीर्घः ।

[दैवदत्त्या] देवदत्तस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'पौत्रादि वृद्धम्' (६।१।२) 'अत इज्' (६।१।३९) इज्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन इजः→ष्यादेशः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[वाराह्या] वराहस्याऽपत्यं वृद्धम् । 'अत इज्' (६।१।३९) इज्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन इजः→ष्यादेशः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[बालाक्या] बलाकाया अपत्यम् । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इज्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । अनेन इजः→ष्यादेशः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[वासिष्ठी] वसिष्ठस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६९) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अणजेयेकण्-नज्-सज्-टिताम्' (२।४।२०) डी ।

[विश्वामित्री] विश्वं मित्रमस्य । 'ऋषौ विश्वस्य मित्रे' (३।२।७९) विश्वस्य मित्रे दीर्घत्वम् । विश्वामित्रस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६९) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अणजेयेकण्०' (२।४।२०) डी ।

[वाराही] वराहस्याऽपत्यं स्त्री । 'डसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अणजेयेकण्०' (२।४।२०) डी ।

[अहिच्छत्री] अहिवत् छत्रं यस्यां सा = अहिच्छत्रा नगरी । ॥ अहिच्छत्रायां जाता । 'जाते' (६।३।१९८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृ० आ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । 'अणजेयेकण्०' (२।४।२०) डी ।

[कान्यकुब्जी] कन्यकुब्जे जाता । 'जाते' (६।३।१९८) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणजेयेकण्०' (२।४।२०) डीप्र० । 'अस्य इ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[आर्त्तभागी] ऋतः प्राप्तो भगः पुण्यं येन, अथवा ऋतेन सत्येन भज्यते वा ऋतभागः । ऋतभागस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'विदादेवृद्धे' (६।१।४९) अज्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणजेयेकण्०' (२।४।२०) डी । 'अस्य इ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[आष्टिषेणी] मृ(ऋ)ष्टिसेना । मृ(ऋ)ष्टिसेनाया अपत्यं वृद्धं स्त्री । 'विदादेवृद्धे' (६।१।४१) अज्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।११) वृ० आर् । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणजेयेकण्०' (२।४।२०) डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[दाक्षी] दक्षस्याऽपत्यम् । 'अत इज्' (६।१।३१) इज्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।११) वृद्धिः आ । 'नुर्जातेः' (२।४।७२) डी ।

[प्लाक्षी] प्लक्षस्याऽपत्यम् । 'अत इज्' (६।१।३१) इज्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।११) वृद्धिः आ । 'नुर्जातेः' (२।४।७२) डी ।

[औपगवी] गोः समीपं = उपगुः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । उपगोरपत्यं स्त्री । 'इसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।११) वृद्धिः औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'अणजेयेकण्०' (२।४।२०) डी ।

[कापटवी] कपटोरपत्यं स्त्री । 'इसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।११) वृद्धिः आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'अणजेयेकण्०' (२।४।२०) डी ।

[दौवार्या] द्वार । द्वारस्याऽपत्यं स्त्री । ॐ 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इज्प्र०→इ । 'लोकात्' (१।१।३) द् पाठश्च विश्लेषियइ । 'द्वारादेः' (७।४।६) औकारागमः । अनेन ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[औडुलोम्या] उडुलोमोऽपत्यं स्त्री । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इज्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।११) वृद्धिः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः । अनेन ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[सारलोम्या] सारलोमन् । सारलोमोऽपत्यं स्त्री । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इज्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।११) वृद्धिः । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) अन्लोपः । अनेन ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[कारीषगन्धः] करीषगन्धेरपत्यम् । 'इसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।११) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः ।

[निर्वाहः] निर्गतो वाराह्याः ॥छ॥

कुलाख्यानाम् ॥२।४।७९॥

[कुलाख्यानाम्] कुलमाख्यायते यकाभिस्ताः । क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्प्रलोपः । तासां = कुलाख्यानाम् । 'ह्रस्वाऽऽपश्च' (१।४।३२) नाम् ।

[पौणिक्या] पुणिकस्याऽपत्यं पौत्रादि स्त्री । 'अत इज्' (६।१।३१) इज्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।११) वृद्धिः औ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[भौणिक्या] भुणिकस्याऽपत्यं पौत्रं स्त्री । 'अत इज्' (६।१।३१) इज्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।११) वृद्धिः औ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[मौख्या] मुखरस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'इसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।११) वृद्धिः औ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेनाऽणः→ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[गौप्त्या] गुप्तस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'इसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।११) वृद्धिः औ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेनाऽणः→ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

P ॐ 'अत इज्' (६।१।३१) इज्प्र० ।

[पौणिकी] पुणिकस्याऽपत्यम् । प्रथमापत्ये इजः घ्यादेशो न भवति । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः औ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'इतोऽक्त्यर्थात्' (२।४।३२) डी ।

[गौतमी] गौतमस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६९) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः औ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणजेयेकण्-नञ्-सञ्-टिताम्' (२।४।२०) डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ॥छ॥

क्रौड्यादीनाम् ॥२।४।८०॥

[क्रौड्यादीनाम्] क्रौडिरादिर्येषां ते = क्रौड्यादयस्तेषाम् ।

[क्रौड्या] क्रौडस्याऽपत्यं वृद्धमनन्तरम् । 'अत इज्' (६।१।३९) इज्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः औ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन इजः→ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[लाड्या] लडस्याऽपत्यं वृद्धमनन्तरम् । 'अत इज्' (६।१।३९) इज्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन इजः→ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[क्रौडेयः] क्रौड्याया अपत्यम् । 'ड्याप्-त्यूङ्' (६।१।७०) एण्प्र०→एय । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । 'तद्धितयस्वरेऽनाऽऽति' (२।४।९२) यलोपः ।

[चौपयतेयः] चौपयत्याया अपत्यम् । 'ड्याप्-त्यूङ्' (६।१।७०) एण्प्र०→एय । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । 'तद्धितयस्वरेऽनाऽऽति' (२।४।९२) यलोपः ॥छ॥

भोज-सूतयोः क्षत्रिया-युवत्योः ॥२।४।८१॥

[भोजसूतयोः] भोजश्च सूतश्च = भोजसूतौ, तयोः ।

[क्षत्रियायुवत्योः] क्षत्रिया च युवतिश्च = क्षत्रियायुवती, तयोः ।

[भोज्या] भोजवंशे जाता क्षत्रिया । अनेन ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[सूत्या] प्राण्यौवना मानुषी = सूत्या । अनेन ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[भोजा] भोज । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[सूता] सूत । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ॥छ॥

दैवयज्ञि-शौचिवृक्षि-सात्यमुग्रि-काण्ठेविद्धेर्वा ॥२।४।८२॥

[दैवयज्ञिशौचिवृक्षिसात्यमुग्रिकाण्ठेविद्धेः] दैवयज्ञिश्च शौचिवृक्षिश्च सात्यमुग्रिश्च काण्ठेविद्धिश्च = दैवयज्ञिशौचिवृक्षिसात्यमुग्रिकाण्ठेविद्धि, तस्य ।

[दैवयज्ञ्या, दैवयज्ञी] देवा यज्ञे यस्याऽसौ दैवयज्ञः । दैवयज्ञस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'अत इज्' (६।१।३९) इज्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० आ । ॥ ५ 'इज इतः' (२।४।७९) डी ।

[शौचिवृक्ष्या, शौचिवृक्षी] शुचयो वृक्षा यस्याऽसौ शुचिवृक्षः । शुचिवृक्षस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'अत इज्' (६।१।३९) इज्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः औ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । ॥ ५ 'इज इतः' (२।४।७९) डी ।

P ५ 'नुर्जातेः' (२।४।७२) डी ।

[सात्यमुग्रा, सात्यमुग्री] सत्यमुग्रं यस्याऽसौ सत्यमुग्रः । अत एव निर्देशाद् मकारागमः । सत्यमुग्रस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'अत इज्' (६।१।३१) इज्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१०) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । ॥ 'इज इतः' (२।४।७१) डी ।

[काण्ठेविद्ध्या, काण्ठेविद्धी] कण्ठे विध्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० । 'ज्या-व्यधः किञ्चि' (४।१।८१) य्वृत् । 'तत्पुरुषे कृत्ति' (३।२।२०) इत्यलुप्समासः । कण्ठेविद्धस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'अत इज्' (६।१।३१) इज्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१०) वृद्धिः आ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । ॥ 'इज इतः' (२।४।७१) डी ॥छ॥

ष्या पुत्र-पत्योः केवलयोरीच् तत्पुरुषे ॥२।४।८३॥

[ष्या] ष्या प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[पुत्रपत्योः] पुत्रश्च पतिश्च = पुत्रपती, तयोः ।

[तत्पुरुषे] सश्चासौ पुरुषश्च = तत्पुरुषस्तस्मिन् ।

[कारीषगन्धीपुत्रः] करीषस्येव गन्धो यस्याऽसौ । 'वोपमानात्' (७।३।१४७) इत्समासान्तः । करीषगन्धेरपत्यं वृद्धं स्त्री । 'इसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१०) वृद्धिः आ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अनार्षे वृद्धेऽणिजो बहुस्वरगुरूपान्त्यस्यान्त्यस्य ष्यः' (२।४।७८) ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । कारीषगन्ध्यायाः पुत्रः । अनेन ईच् → ई ।

[कारीषगन्धीपतिः] कारीषगन्ध्यायाः पतिः । अनेन ईच् → ई ।

[कौमुदगन्धीपुत्रः] कौमुदगन्ध्यायाः पुत्रः ।

[कौमुदगन्धीपतिः] कौमुदगन्ध्यायाः पतिः ।

[परमकारीषगन्धीपुत्रः] परमा चासौ कारीषगन्ध्या च = परमकारीषगन्ध्या । परमकारीषगन्ध्यायाः पुत्रः ।

[परमकारीषगन्धीपतिः] परमकारीषगन्ध्यायाः पतिः ।

[गौकक्ष्यापुत्रः] गौरिव कक्षो यस्याऽसौ गोकक्षः । गोकक्षस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गादिर्यज्' (६।१।४२) यज्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१०) वृद्धिः गौ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । गौकक्ष्यायाः पुत्रः ।

[इभ्यापुत्रः] इभमर्हति । 'दण्डादेर्यः' (६।४।१७८) यप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । इभ्यायाः पुत्रः ।

[क्षत्रियापुत्रः] क्षत्र । क्षत्रस्याऽपत्यं स्त्री । 'क्षत्रादियः' (६।१।९३) इयप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । क्षत्रियायाः पुत्रः ।

[कारीषगन्ध्याकुलम्] कारीषगन्ध्यायाः कुलम् ।

[कारीषगन्ध्यापुत्रकुलम्] पुत्रस्य कुलं = पुत्रकुलम् । कारीषगन्ध्यायाः पुत्रकुलं = कारीषगन्ध्यापुत्रकुलम् ॥छ॥

बन्धौ बहुव्रीहौ ॥२।४।८४॥

[कारीषगन्धीबन्धुः] कारीषगन्ध्या बन्धुरस्य ।

P ॥ 'नुर्जातेः' (२।४।७२) डी ।

[कौमुदगन्धीबन्धुः] कौमुदगन्ध्या बन्धुरस्य ।

[परमकारीषगन्धीबन्धुः] परमा चासौ कारीषगन्ध्या च = परमकारीषगन्ध्या । परमकारीषगन्ध्या बन्धुरस्याऽसौ ।

[परमकौमुदगन्धीबन्धुः] परमा चासौ कौमुदगन्ध्या च = परमकौमुदगन्ध्या । परमकौमुदगन्ध्या बन्धुरस्याऽसौ ।

अनेन ष्य → ईच् ।

[कारीषगन्ध्यापतिर्ग्रामः] कारीषगन्ध्या पतिरस्याऽसौ ।

[कारीषगन्ध्याबन्धुकुलः] बन्धोः कुलं = बन्धुकुलम् । कारीषगन्ध्याया बन्धुकुलं यस्य सः = कारीषगन्ध्याबन्धुकुलः ।

[अतिकारीषगन्ध्याबन्धुः] कारीषगन्ध्यामतिक्रान्ता या सा = अतिकारीषगन्ध्या । अतिकारीषगन्ध्या बन्धुरस्याऽसौ अतिकारीषगन्ध्याबन्धुः ॥छ॥

मात-मातृ-मातृके वा ॥२॥४॥८५॥

[मातमातृमातृके] मातश्च माता च मातृकश्च = मातमातामातृकम्, तस्मिन् ।

[कारीषगन्धीमातः, कारीषगन्ध्यामातः] कारीषगन्ध्या माता यस्य सः ।

[परमकारीषगन्धीमातः, परमकारीषगन्ध्यामातः] परमा चासौ कारीषगन्ध्या च = परमकारीषगन्ध्या । परमकारीषगन्ध्या माता यस्याऽसौ । अत एव निर्देशाद् मात आदेशः ।

[कारीषगन्धीमाता, कारीषगन्ध्यामाता] कारीषगन्ध्या माता यस्य सः ।

[कारीषगन्धीमातृकः, कारीषगन्ध्यामातृकः] कारीषगन्ध्या माता यस्याऽसौ । 'ऋन्नित्यदितः' (७।३।१७१) कच्प्र० →क । अनेन ईच् ॥छ॥

अस्य इयां लुक् ॥२॥४॥८६॥

[कुरुचरी] कुरु 'चर भक्षणे च' (४१०) चर् । कुरुषु चरतीति । 'चरेष्टः' (५।१।१३८) टप्र० →अ । 'अणजेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) डीप्र० । अनेन अलोपः ।

[मद्रचरी] मद्र 'चर भक्षणे च' (४१०) चर् । मद्रेषु चरतीति । 'चरेष्टः' (५।१।१३८) टप्र० →अ । 'अणजेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) डीप्र० । अनेन अलोपः ।

[दण्डिनी] दण्ड । दण्डोऽस्याऽस्तीति । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'स्त्रियां नृतोऽस्वस्त्रादेर्डीः' (२।४।१९) डी ।

[कर्त्री] 'डुकृङ् करणे' (८८८) कृ । करोतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० । 'नामिनो गुणोऽकिडिति' (४।३।१९) गु० अर् । 'स्त्रियां नृतोऽस्वस्त्रादेर्डीः' (२।४।१९) डी । 'इवर्णादे०' (१।२।२९) र० ॥छ॥

मत्स्यस्य यः ॥२॥४॥८७॥

[मत्सी] मत्स्य 'गौरादिभ्यो०' (२।४।१९) डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । अनेन यलोपः ।

[मात्सी] मत्स्यो नाम कश्चित् तस्याऽपत्यं स्त्री । उणादयः(?) ('अत् इज्' (६।१।३१) इज्प्र०) । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन यलोपः ॥छ॥

व्यञ्जनात् तद्धितस्य ॥२॥४॥८८॥

[मनुषी] मनु । मनोरपत्यं वृद्धं स्त्री । 'मनोर्याऽणौ षश्चान्तः' (६।१।९४) यप्र० - ष् अन्ते । 'गौरादिभ्यो०'

(२।४।१९) डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । अनेन यलोपः ।

[सौमी दिक्] सोमो देवता अस्याः । 'क-सोमादृयण्' (६।२।१०७) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः औ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणजेयेकण्०' (२।४।२०) डी ।

[औचिती] उचितस्य भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः औ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणजेयेकण्०' (२।४।२०) डी ।

[चातुरी] चतुरस्य भावः कर्म वा । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अन्त्यस्वरादिलोपः । 'अणजेयेकण्-नञ्-स्रञ्०' (२।४।२०) डी ।

[सामिधेनी] समिधो भावः । 'समिध आधाने टेन्यण्' (६।३।१६२) टेन्यण्प्र०→एन्य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आ । 'अणजेयेकण्०' (२।४।२०) डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । अनेन यलोपः ।

[कारिकेयी] कारिकाया अपत्यम् । 'इयाप्-त्युङ्' (६।१।७०) एयण्प्र०→एय । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । 'अणजेयेकण्०' (२।४।२०) डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[हारिकेयी] हारिकाया अपत्यम् । 'इयाप्-त्युङ्' (६।१।७०) एयण्प्र०→एय । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । 'अणजेयेकण्०' (२।४।२०) डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[वैश्यी] वैश्यस्य भार्या । 'धवाद् योगादपालकान्तात्' (२।४।५९) डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[आवट्या] अवटस्याऽपत्यं वृद्धम् । 'गर्गादिर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आ । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ॥छ॥

सूर्याऽगस्त्ययोरीये च ॥२।४।८९॥

[सूर्याऽगस्त्ययोः] सूर्यश्च अगस्त्यश्च = सूर्याऽगस्त्यौ, तयोः ।

[मानुषी-सूरी] सूर्य । सूर्यस्य भार्या = मानुषी-सूरी । 'धवाद् योगादपालकान्तात्' (२।४।५९) डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । अनेन यलोपः ।

[सौरी प्रभा] सूर्यस्येयम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः औ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणजेयेकण्०' (२।४।२०) डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । अनेन यलोपः ।

[आगस्ती] अगस्त्यस्येयम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणजेयेकण्०' (२।४।२०) डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । अनेन यलोपः ।

[सौरीयः] सूर्यो देवताऽस्य । 'देवता' (६।२।१०९) अण्प्र० । सौर्यस्याऽयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० ।

[आगस्तीयः] अगस्त्यो देवताऽस्य । 'देवता' (६।२।१०९) अण्प्र० । आगस्त्यस्याऽयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० ।

[सौर्यः] सूर्यो देवताऽस्य । 'देवता' (६।२।१०९) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः औ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[आगस्त्यः] अगस्त्यस्याऽयम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आ ।

‘अवर्णवर्णस्य’ (७।४।६८) अलोपः ॥छ॥

तिष्य-पुष्ययोर्भाणि ॥२।४।९०॥

[तिष्यपुष्ययोः] तिष्यश्च पुष्यश्च = तिष्यपुष्यौ, तयोः ।

[भाणि] ५ भस्य अण् = भाण्, तस्मिन् ।

[तैषी रात्रिः] तिष्य । तिष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्ता रात्रिः । ‘चन्द्रयुक्तात् काले’ (६।२।६) अण्प्र० → अ । ‘वृद्धिः स्वरेष्वादे’ (७।४।१९) वृद्धिः तै । ‘अणजेयेकण्’ (२।४।२०) डी । ‘अस्य इयां लुक्’ (२।४।८६) अलोपः । अनेन यलोपः ।

[तैषमहः] तिष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्तमहः । ‘चन्द्रयुक्तात्’ (६।२।६) अण्प्र० । ‘वृद्धिः स्वरेष्वादे’ (७।४।१९) वृद्धिः ऐ । ‘अवर्णवर्णस्य’ (७।४।६८) अलोपः । अनेन यलोपः ।

[पौषी रात्रिः] पुष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्ता रात्रिः । ‘चन्द्रयुक्तात्’ (६।२।६) अण्प्र० → अ । ‘वृद्धिः स्वरेष्वादे’ (७।४।१९) वृद्धिः औ । ‘अवर्णवर्णस्य’ (७।४।६८) अलोपः । ‘अणजेयेकण्’ (२।४।२०) डी । ‘अस्य इयां लुक्’ (२।४।८६) अलोपः । अनेन यलोपः ।

[पौषमहः] पुष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्तमहः । ‘चन्द्रयुक्तात्’ (६।२।६) अण् । शेषं पूर्ववत् । अहन्-प्रथमा सि । ‘अनतो लुप्’ (१।४।५९) सिलोपः । ‘रो लुप्यरि’ (२।१।७५) न० → र० । ‘रः पदान्ते’ (१।३।५३) विसर्गः ।

[तैषः शिशुः] तिष्ये भवः = तैषः । ‘भवे’ (६।३।१२३) अण्प्र० । ‘वृद्धिः स्वरेष्वादे’ (७।४।१९) वृद्धिः तै । ‘अवर्णवर्णस्य’ (७।४।६८) अलोपः ।

[पौषः] पुष्ये भवः = पौषः । ‘भवे’ (६।३।१२३) अण्प्र० । ‘वृद्धिः स्वरेष्वादे’ (७।४।१९) वृद्धिः पौ । ‘अवर्णवर्णस्य’ (७।४।६८) अलोपः । अनेन यलोपः । सर्वत्र ।

[सैध्यमहः] सिध्येन चन्द्रयुक्तेन युक्तमहः । ‘चन्द्रयुक्तात् काले’ (६।२।६) अण्प्र० । ‘वृद्धिः स्वरेष्वादे’ (७।४।१९) वृद्धिः सै । ‘अवर्णवर्णस्य’ (७।४।६८) अलोपः ।

[तैष्यश्चरुः] तिष्यो देवताऽस्य = तैष्यः । ‘देवता’ (६।२।१०९) अण्प्र० → अ । ‘वृद्धिः स्वरेष्वादे’ (७।४।१९) वृद्धिः तै । ‘अवर्णवर्णस्य’ (७।४।६८) अलोपः ।

[पौष्यम्] पुष्यस्य माणवकस्येदं = पौष्यम् । ‘तस्येदम्’ (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । ‘वृद्धिः स्वरेष्वादे’ (७।४।१९) वृद्धिः पौ । ‘अवर्णवर्णस्य’ (७।४।६८) अलोपः ॥छ॥

आपत्यस्य क्य-च्च्योः ॥२।४।९१॥

[आपत्यस्य] न पतन्ति येन जातेन पूर्वजाः तदपत्यम् । ‘नजो हलि-पतेः’ (उणा० ३५८) यप्र० । अपत्ये भवः । ‘भवे’ (६।३।१२३) अण्प्र० । ‘वृद्धिः स्वरेष्वादे’ (७।४।१९) वृद्धिः आ । ‘अवर्णवर्णस्य’ (७।४।६८) अलोपः, तस्य ।

[क्यच्च्योः] क्यश्च च्विश्च = क्यच्चौ (च्ची), तयोः ।

[गार्गीयति] गर्ग । गर्गस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । ‘गर्गादियञ्’ (६।१।४२) यज्प्र० → य । ‘वृद्धिः स्वरेष्वादे’ (७।४।१९) वृद्धिः गा । ‘अवर्णवर्णस्य’ (७।४।६८) अलोपः । गार्ग्यमिच्छति । ‘अमाव्ययात् क्यन् च’ (३।४।२३) क्यन्प्र० → य । अनेन यलोपः । ‘क्यनि’ (४।३।११२) ई । वर्त्त० तिव् । ‘कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्’ (३।४।७१) शव् । ‘लुगस्यादेत्यपदे’ (२।१।११३) अलोपः ।

P ५ भेऽण् = भाण्, तस्मिन् । - लघुवृत्त्यवचूरि ।

[वात्सीयति] वत्स । वत्सस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गादीर्यज्' (६।१।४२) यज्प्र०→य । शेषं 'गार्गीयति' वत् ।

[गार्गायते] गार्ग्य इवाचरति । 'क्यङ्' (३।४।२६) क्यङ्प्र०→य । 'दीर्घश्चिच-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः आ । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७९) श्व् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।१९३) अलोपः ।

[वात्सायते] वात्स्य इवाऽऽचरति । 'क्यङ्' (३।४।२६) क्यङ्प्र०→य । 'दीर्घश्चिच-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः आ । वर्त्त० ते ।

[गार्गीभूतः] गार्ग्य 'भू सत्तायाम्' (१) भू । अगाज्यां गार्ग्या भवति स्म । 'क्त-क्तवत्' (५।१।१७४) क्तप्र० । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां कर्म-कतृभ्यां प्रागतत्तत्त्वे च्विः' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्चाववर्णस्या-ऽनव्ययस्य' (४।३।१९९) ई ।

[वात्सीभूतः] अवात्स्यो वात्स्यो भवति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।१९९) क्तप्र० । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां कर्म-कर्तृभ्यां प्रागतत्तत्त्वे च्विः' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्चाववर्णस्या-ऽनव्ययस्य' (४।३।१९९) ई । अनेन यलोपः ।

[सांकाश्यीयति] संकाश । संकाशेन निर्वृत्तं = सांकाश्यम् । 'सुपन्थ्यादेर्ज्यः' (६।२।८४) ज्यप्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । सांकाश्यमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) क्यन्प्र०→य । 'क्यनि' (४।३।१९२) ई ।

[सांकाश्यायते] सांकाश्य इवाऽऽचरति । 'क्यङ्' (३।४।२६) क्यङ्प्र०→य । 'दीर्घश्चिच-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः आ ।

[सांकाश्याभूतः] असांकाश्यः सांकाश्यो भवति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।१९९) क्तप्र०→त । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्चाववर्णस्या-ऽनव्ययस्य' (४।३।१९९) ई । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) च्विलोपः ।

[कारिकेयीयति] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । करणाय = कारिका । 'क्रियायां क्रियार्थायां' (५।३।१३) णकच्प्र० →अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५९) वृद्धिः आर् । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । 'समानानां' (१।२।१९) दीर्घः । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१९९) इ । कारिकाया अपत्यम् । 'ड्याप्-त्युङ्' (६।१।७०) एयण्प्र०→एय । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । कारिकेयमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) क्यन्प्र०→य । 'क्यनि' (४।३।१९२) ई । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७९) श्व् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।१९३) अलोपः ।

[कारिकेयायते] कारिका ? (कारिकेय) इवाऽऽचरति । 'क्यङ्' (३।४।२६) क्यङ्प्र०→य । 'दीर्घश्चिच-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः ।

[कारिकेयीभूतः] अकारिकेयः कारिकेयो भवति स्म । 'गत्यर्थाऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।१९९) क्तप्र०→त । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्चाववर्णस्या-ऽनव्ययस्य' (४।३।१९९) ई ॥छ॥

तद्धितय-स्वरेऽनाति ॥२।४।९२॥

[तद्धितयस्वरे] यश्च स्वरश्च = यस्वरम्, ऋ तद्धितस्य यस्वरं = तद्धितयस्वरम्, तस्मिन् ।

[अनाति] न आत् = अनात्, तस्मिन् ।

[गार्ग्यः] गर्ग । गर्गस्याऽपत्यं वृद्धम् । 'गर्गादीर्यज्' (६।१।४२) यज्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । गार्ग्यं साधुः । 'तत्र साधौ' (७।१।१५) यप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन यलोपः ।

P ऋ तद्धितं च तद् यस्वरं च = तद्धितयस्वरम् ।

[गार्गकम्] ५ गार्गाणां समूहो गार्गकम् । 'गोत्रोक्ष-वत्सोष्ट्र-वृद्धा-ऽजोरभ्र-मनुष्य-राज-राजन्य-राजपुत्रादकञ्' (६।२।१२) अकञ्प्र०→अक । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[वात्सकम्] वत्स । वत्सस्याऽपत्यं वृद्धम् । 'गर्गादिर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । वत्सानां समूहः = वात्सकम् । 'गोत्रोक्ष-वत्सोष्ट्र-वृद्धा०' (६।२।१२) अकञ्प्र०→अक । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।१९) अलोपः । अनेन यलोपः ।

[गार्गीयः] गार्ग्य । गार्ग्यस्याऽयं = गार्गीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन यलोपः ।

[वात्सीयः] वात्स्य । वात्स्यस्याऽयं = वात्सीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन यलोपः ।

[सांकाश्यकः] संकाश । संकाशेन निर्वृत्तम् । 'सुपन्थ्यादेर्ज्यः' (६।२।८४) ज्यप्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । सांकाश्ये भवः । 'प्रस्थ-पुर-वहान्त-योपान्त्य-धन्वार्थात्' (६।३।४३) अकञ्प्र०→अक । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[काम्पील्यकः] कम्पील । कम्पीलेन निर्वृत्तम् । 'सुपन्थ्यादेर्ज्यः' (६।२।८४) ज्यप्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । काम्पील्ये भवः । 'प्रस्थ-पुर-वहान्त-योपान्त्य-धन्वार्थात्' (६।३।४३) अकञ्प्र०→अक । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[गार्ग्यरूप्यः] गार्ग्य । गार्ग्यादागतम् । 'नृ-हेतुभ्यो रूप्य-मयटौ वा' (६।३।१५६) रूप्यप्र० ।

[गार्ग्यायणः] गर्गस्याऽपत्यं वृद्धं = गार्ग्यः । 'गर्गादिर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र०→य । गार्ग्यस्याऽपत्यं युवा । 'यञिजः' (६।१।५४) आयनण्प्र०→आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आ ।

[कारिकेयिः] कारिकेयस्याऽपत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३९) इञ्प्र०→इ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[हारिकेयिः] हारिकेय । हारिकेयस्याऽपत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३९) इञ्प्र०→इ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ॥छ॥

बिल्वकीयादेरीयस्य ॥२।४।९३॥

[बिल्वकीयादेः] बिल्वकीय आदिर्यस्याऽसौ बिल्वकीयादिः, तस्य ।

[बैल्वकाः] बिल्वाः सन्त्यस्यामिति । 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) कीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । बिल्वकीयायां भवाः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः ऐ । अनेन ईयलोपः । प्रथमा जस् ।

[वैणुकाः] वेणवः सन्त्यस्यामिति । 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) कीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । वेणुकीयायां भवाः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः ऐ । अनेन ईयलोपः । प्रथमा जस् ।

P ५ गार्गकम् - गर्गस्याऽपत्यानि वृद्धानि । 'गर्गादिर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० । 'यजोऽश्यापर्णान्त-गोपवनादेः' (६।१।१२६) इति यजो लोपे प्राप्ते 'न प्राग्जित्ये स्वरं' (६।१।१३५) इत्यादिना अकञि प्राप्ते यलोपनिषेधे च इदं यलोपकरणम् । गार्गाणां समूहः = गार्गकम् । 'गोत्रोक्ष-वत्सोष्ट्र०' (६।२।१२) इत्यादिना अकञ् ।

[वेत्रकाः] वेत्राणि सन्त्यस्याम् । 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) कीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । वेत्रकीयायां भवाः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः ऐ । अनेन ईयलोपः ।

[वैतसकाः] वैतस । वैतसा अत्र सन्ति । 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) कीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । वैतसकीयायां भवाः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः ऐ । अनेन ईयलोपः ।

[त्रैकाः] त्रि । त्रयोऽत्र सन्ति । 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) कीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । त्रिकीयायां भवाः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः ऐ । अनेन ईयलोपः ।

[ताक्षकाः] तक्षन् । तक्षाणो अत्र सन्ति । 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) कीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९९) नलोपः । तक्षकीयायां भवाः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आ । अनेन ईयलोपः ।

[ऐक्षुकाः] इक्षु । इक्षवोऽत्र सन्ति । 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) कीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । इक्षुकीयायां भवाः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः ऐ । अनेन ईयलोपः ।

[काष्ठकाः] काष्ठानि अत्र सन्ति । 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) कीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । काष्ठकीयायां भवाः । 'कोपान्त्याच्चाऽण्' (६।३।५६) अण्प्र० । अनेन ईयलोपः ।

[कापोतकाः] कपोत । कपोता अत्र सन्ति । 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) कीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । कपोतकीयायां भवाः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आ । अनेन ईयलोपः ।

[क्रौञ्चकाः] क्रुञ्चाः सन्ति अत्र । 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) कीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । क्रुञ्चकीयायां भवाः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः औ । अनेन ईयलोपः ।

[नडकीयः] नडाः सन्त्यस्याम् । 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) कीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । नडकीयायां भवाः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[प्लाक्षकीयः] प्लक्ष । प्लक्षाः सन्त्यत्र । 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) कीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । प्लक्षकीयायां भवाः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[विल्वक्रीयरूप्यम्] विल्वकीयादागतं = विल्वकीयरूप्यम् । 'नृ-हेतुभ्यो रूप्य-मयटौ वा' (६।३।१५६) रूप्यप्र० ॥४॥

न राजन्य-मनुष्ययोरेके ॥२॥४॥९४॥

[राजन्यमनुष्ययोः] राजन्यश्च मनुष्यश्च = राजन्यमनुष्यौ, तयोः ।

[अके] अक सप्तमी ङि ।

[राजन्यकम्] राज्ञोऽपत्यानि । 'जातौ राज्ञः' (६।१।९२) यप्र० । राजन्यानां समूहः = राजन्यकम् । 'गोत्रोक्ष-वत्सोष्ट्र-वृद्धा-ऽजोरभ-मनुष्य-राज-राजन्य-राजपुत्रादकञ्' (६।२।१२) अकञ्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[मानुष्यकम्] मनु । ॥ मनोरपत्यम् । 'मनोर्याऽणौ षशान्तः' (६।१।९४) यप्र०-षोऽन्तः । मनुष्याणां समूहः = मानुष्यकम् । 'गोत्रोक्ष-वत्सोष्ट्र-वृद्धा०' (६।२।१२) अकञ्प्र०→अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आ । 'अवर्णवर्णस्य'

P ॥ मनोरपत्यानि ।

(७।४।६८) अलोपः । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ॥४॥

इयादेगौणस्याक्विपस्तद्धितलुक्यगोणी-सूच्योः ॥२।४।९५॥

[इयादेः] + डीरादिर्यस्याऽसौ इयादिस्तस्य ।

[गौणस्य] गौण षष्ठी इस् ।

[अक्विपः] न क्विप् = अक्विप्, तस्य ।

[तद्धितलुकि] तद्धितस्य लुक् = तद्धितलुक्, तस्मिन् ।

[अगोणीसूच्योः] गोणी च सूची च = गोणीसूच्यौ । न गोणीसूच्यौ = अगोणीसूच्यौ, तयोः ।

[सप्तकुमारः] सप्तकुमार 'वयस्यनन्त्ये' (२।४।२९) डी । सप्तकुमार्यो देवता अस्य । 'देवता' (६।२।१०९) अण्प्र० । 'द्विगोरनपत्ये य-स्वरा-ऽऽदेर्लुबद्धिः' (६।१।२४) अण्लोपः । अनेन डीनिवृत्तिः ।

[पञ्चधीवा] 'डुधाङ्क् धारणे च' (१।१३९) धा । दधातीति । 'मन्-वन्-क्वनिप्-क्विच्-क्वचित्' (५।१।१४७) वन्प्र० । 'ईर्ध्वञ्जनेऽयपि' (४।३।१७) आ०→ई० । 'ण-स्वरा-ऽघोषाद् वनो रश्च' (२।४।४) डीप्र० - न०→र० । पञ्चभिर्धीवरीभिः क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः । अनेन डीनिवृत्तिः । प्रथमा सि । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः । 'दीर्घइयाब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९९) नलोपः ।

[पञ्चेन्द्रः] पञ्चन्-इन्द्र । इन्द्रस्य भार्या । 'वरुणेन्द्र-रुद्र-भव-शर्व-मृडादान् चान्तः' (२।४।६२) डीप्र०-आनन्ते च । पञ्चेन्द्राण्यो देवता अस्य । 'देवता' (६।२।१०९) अण्प्र० । 'द्विगोरनपत्ये०' (६।१।२४) अण्लोपः । अनेन डीनिवृत्तिः ।

[पञ्चाग्निः] पञ्चन्-अग्नि । अग्नेर्भार्या । 'पूतक्रतु-वृषाकप्यग्नि-कुसित-कुसीदादै च' (२।४।६०) डीप्र०-ऐ च । 'एवैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । पञ्चाग्न्याय्यो देवता अस्य । 'देवता' (६।२।१०९) अण्प्र० । 'द्विगोरनपत्ये य०' (६।१।२४) अण्लोपः । अनेन डीनिवृत्तिः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[द्विस्त्रः] द्वि-स्त्री । द्वाभ्यां स्त्रीभ्यां क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः । अनेन डीनिवृत्तिः ।

[पञ्चयुवा] 'युक् मिश्रणे' (१।०८०) यु । यूयते इति युवा । 'लू-पू-यु-वृषि-दंशि०' (उणा० ९०९) किद् अन्प० स्त्री चेत् युवतिः । 'यूनस्तिः' (२।४।७७) तिप्र० । पञ्चभिर्युवतिभिः क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) ५ इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) * इकण्लोपः । अनेन ।

[पञ्चखट्वः] पञ्चभिः खट्वाभिः क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः । अनेन आप्निवृत्तिः ।

[पञ्चसखः] पञ्चन्-सखि । 'नारी-सखी-पङ्गू-श्वश्रू' (२।४।७६) डीप्र० । पञ्चभिः सखीभिः क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः । अनेन डीनिवृत्तिः ।

[द्विपङ्गुः] द्वि-पङ्गु । 'नारी-सखी-पङ्गू-श्वश्रू' (२।४।७६) ऊङ्प्र० पङ्गू-निपातः । द्वाभ्यां पङ्गूभ्यां क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः । अनेन ऊङ्निवृत्तिः ।

[त्रिकरभोरुः] त्रि । करभस्येव ऊरुः यस्याः सा । उतोऽप्राणिनश्चाऽयुरज्ज्वादिभ्य ऊङ् (२।४।७३) ऊङ्प्र०→ऊ ।

P + डी आदिर्यस्य इयादिस्तस्य । P ५ अण्प्र० । P * अण्लोपः ।

‘समानानां०’ (१।२।१९) दीर्घः । तिसृभिः करभोरुभिः क्रीतः । ‘मूल्यैः क्रीते’ (६।४।१५०) इकण्प्र० । ‘अनाम्यद्विः प्लुप्’ (६।४।१४९) इकण्लोपः । अनेन ऊङ्लोपः ।

[कुवलम्] कुवल ‘गौरादिभ्यो मुख्यान्डीः’ (२।४।१९) डी । कुवल्या विकारः फलम् । ‘विकारे’ (६।२।३०) अण्प्र० । ‘फले’ (६।२।५८) अण्लोपः ।

[पञ्चप्रेयान्] पञ्चन् - प्रिय । इमे प्रियाः, इमे प्रियाः, इमेऽमीषां मध्येऽतिशयेन प्रियाः = प्रेयांसः । ‘गुणाङ्गद् वेष्टेयसू’ (७।३।९) ईयसुप्र० । ‘प्रिय-स्थिर-स्फिरोरु-गुरु-बहुल-तृप्-दीर्घ-वृद्ध-वृन्दारकस्येमनि च प्रा-स्था-रफा-वर-गर-बंध-त्रप-द्राघ-वर्ष-वृन्दम्’ (७।४।३८) प्रियस्य पादेशः । ‘अवर्णस्ये०’ (१।२।६) ए । पञ्चभिः प्रेयोभिः क्रीतः । ‘मूल्यैः क्रीते’ (६।४।१५०) इकण्प्र० । ‘अनाम्यद्विः प्लुप्’ (६।४।१४९) इकण्लोपः । प्रथमा सि । ‘ऋदुदितः’ (१।४।७०) नोऽन्तः । ‘न्महतोः’ (१।४।८६) दीर्घत्वम् । ‘दीर्घङ्याब्०’ (१।४।४५) सिलोपः । ‘पदस्य’ (२।१।८९) सलोपः ।

[अवन्ती] अवन्ति । अवन्तेरपत्यम् । ‘दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाञ्ज्यः’ (६।१।१९८) ज्यप्र०—>य । ‘कुन्त्यवन्तेः स्त्रियाम्’ (६।१।२२९) ज्यलोपः । ‘नुर्जातेः’ (२।४।७२) डीप्र० । ‘समानानां०’ (१।२।१९) दीर्घः ।

[कुन्ती] कुन्ति । कुन्तेरपत्यम् । ‘दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाञ्ज्यः’ (६।१।१९८) ज्यप्र० । ‘कुन्त्यवन्तेः स्त्रियाम्’ (६।१।२२९) ज्यलोपः । ‘नुर्जातेः’ (२।४।७२) डीप्र० । ‘समानानां०’ (१।२।१९) दीर्घः ।

[कुरुः] कुरु । कुरोरपत्यम् । ‘दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाञ्ज्यः’ (६।१।१९८) ज्यप्र० । ‘कुरोर्वा’ (६।१।२२२) ज्यलोपः । ‘उतोऽप्राणिनश्चाऽयु-रञ्ज्यादिभ्य ऊङ्’ (२।४।७३) ऊङ्प्र०—>ऊ । ‘समानानां०’ (१।२।१९) दीर्घः ।

[पञ्चकुमारी] कुमारीमिच्छति । ‘अमाव्ययात् क्यन् च’ (३।४।२३) क्यन्प्र० । कुमारीयतीति क्विप् । पञ्चकुमार्यां देवता अस्य । ‘देवता’ (६।२।१०९) अण्प्र० । ‘द्विगोरनपत्ये०’ (६।१।२४) अण्लोपः । प्रथमा सि । ‘दीर्घङ्याब्०’ (१।४।४५) सिलोपः ।

[पञ्चेन्द्राणी] पञ्चन् इन्द्र । इन्द्रस्य भार्या । ‘वरुणेन्द्र-रुद्र-भव-शर्व-मृडादान् चान्तः’ (२।४।६२) डीप्र० - आनन्ते । इन्द्राणीमिच्छति । ‘अमाव्ययात् क्यन् च’ (३।४।२३) क्यन्प्र०—>य । इन्द्राणीयतीति क्विप् । ‘अतः’ (४।३।८२) अलोपः । ‘य्वोः प्वय्व्यञ्जने लुक्’ (४।४।१२९) यलोपः । अप्रयोगीत् (१।१।३७) क्विप्लोपः । पञ्चेन्द्राण्यो देवता अस्य । ‘देवता’ (६।२।१०९) अण्प्र० । ‘द्विगोरनपत्ये०’ (६।१।२४) अण्लोपः ।

[पञ्चयुवती] पञ्चन् ‘युक् मिश्रणे’ (१०।८०) यु । यूयते इति युवा । ‘लू-पू-यू-वृषि०’ (उणा० ९०९) किद् अन्प्र० । स्त्री चेत् युवतिः । ‘यूनस्तिः’ (२।४।७७) तिप्र० । युवतिमिच्छति । ‘अमाव्ययात् क्यन् च’ (३।४।२३) क्यन्प्र०—>य । ‘दीर्घश्चि-यङ्-यक्-क्येषु च’ (४।३।१०८) दीर्घः । युवतीयतीति क्विप् । ‘अतः’ (४।३।८२) अलोपः । ‘य्वोः प्वय्व्यञ्जने लुक्’ (४।४।१२९) यलोपः । ‘अप्रयोगीत्’ (१।१।३७) क्विप्लोपः । युवत्यो देवता अस्य । ‘देवता’ (६।२।१०९) अण्प्र० । ‘द्विगोरनपत्ये०’ (६।१।२४) अण्लोपः ।

[औपगवीत्वम्] गोः समीपं = उपगुः । ‘गोश्चान्ते०’ (२।४।९६) ह्रस्वः । उपगोरपत्यम् । ‘डसोऽपत्ये’ (६।१।२८) अण्प्र०—>अ । ‘वृद्धिः स्वरेष्वेदे०’ (७।४।१९) वृद्धिः औ । ‘अस्वयम्भुवोऽव्’ (७।४।७०) अव् । ‘अणजेयेकण्-नञ्-सञ्-दिताम्’ (२।४।२०) डी । ‘अस्य ङ्यां लुक्’ (२।४।८६) अलोपः । औपगव्या भावः । ‘भावे त्व-तल्’ (७।१।५५) त्वप्र० ।

[हरीतकी] हरीतकी । हरीतक्याः फलं विकारोऽवयवो वा । ‘प्राण्यौषधिवृक्षेभ्योऽवयवे च’ (६।२।३९) अण्प्र० । ‘फले’ (६।२।५८) अण्लोपः । अनेन डीनिवृत्तिः । ‘गौरादिभ्यो मुख्यान्डीः’ (२।४।१९) डीप्र० ।

[कोशातकी] कोशातकी । कोशातक्याः फलं विकारोऽवयवो वा । 'प्राण्यौषधिवृक्षेभ्योऽवयवे च' (६।२।३९) अण्प्र० । 'फले' (६।२।५८) अण्लोपः । अनेन डीनिवृत्तिः । 'गौरादिभ्यो मुख्यान्डीः' (२।४।१९) डीप्र० ।

[पञ्चगोणिः] पञ्चन्-गोण । 'भाज-गोण-नाग०' (२।४।३०) डीप्र० । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । पञ्चभिर्गोणीभिः क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[दशगोणिः] दशन्-गोण । 'भाज-गोण-नाग०' (२।४।३०) डीप्र० । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । दशभिर्गोणीभिः क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[पञ्चसूचिः] पञ्चन्-सूचि । 'इतोऽक्त्यर्थात्' (२।४।३२) डीप्र० । पञ्चभिः सूचीभिः क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[दशसूचिः] दशन्-सूचि । 'इतोऽक्त्यर्थात्' (२।४।३२) डीप्र० । दशभिः सूचीभिः क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ॥छ॥

गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयोबहुव्रीहौ ॥२।४।९६॥

[अनंशिसमासेयोबहुव्रीहौ] अंश । अंशोऽस्याऽस्तीति अंशी । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अंशिना समासोऽशिसमासः । ॐ ईयांश्चासौ बहुव्रीहिश्च = ईयोबहुव्रीहिः । अंशिसमासश्च ईयोबहुव्रीहिश्च = अंशिसमासेयोबहुव्रीहिः । न अंशिसमासेयोबहुव्रीहिः = अनंशिसमासेयोबहुव्रीहिः । 'अन् स्वरे' (३।२।१२९) अन्, तस्मिन् ।

[चित्रगुः] चित्रा-गो । चित्रा गावो यस्याऽसौ । अनेन ह्रस्वः । 'परतः स्त्री पुम्वत् स्त्र्येकार्थेऽनूङ्' (३।२।४९) पुंवद्भावः ।

[पञ्चगुः] पञ्चभिर्गोभिः क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४९) इकण्लोपः । अनेन ह्रस्वः ।

[निर्वाणसिः] निर्-वाराणसी । निर्गतो वाराणस्याः = निर्वाणसिः । अनेन ह्रस्वः ।

[निःश्रेयसिः] निर्गतः श्रेयस्याः = निःश्रेयसिः । अनेन ह्रस्वः ।

[अतिब्रह्मबन्धुः] ब्रह्मा बन्धुरस्याः सा । 'उतोऽप्राणिनश्चाऽयु-रज्ज्वादिभ्य ऊङ्' (२।४।७३) ऊङ्प्र० → ऊ । ब्रह्म-बन्धूमतिक्रान्तोऽसौ । अनेन ह्रस्वः ।

[अतिवामोरुः] वामे ऊरु यस्याः सा । 'उपमान-सहित-संहित-सह-शफ-वाम-लक्ष्मणाद्यूरोः' (२।४।७५) ऊङ्प्र० । वामोरूमतिक्रान्तोऽसौ । अनेन ह्रस्वः ।

[सुगौः] सु-गौ । ॐ पूजितो गौः = सुगौः ।

[राजकुमारी] राजन् - कुमार 'वयस्यनन्त्ये' (२।४।२९) डीप्र० । राज्ञः कुमारी = राजकुमारी ।

[परमब्रह्मबन्धुः] परमा चासौ ब्रह्मबन्धुश्च = परमब्रह्मबन्धुः ।

[नक्षत्रमाला] नक्षत्राणां माला ।

[प्रियगौः] गामिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) क्यन्प्र०→य । गव्यतीति क्विप् । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । 'द्योः प्वय्यञ्जने लुक्' (४।४।१२९) यलोपः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । प्रिया गौः अस्य ।

[प्रियकुमारी चैत्रः] कुमारीमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) क्यन्प्र० । कुमारीयतीति क्विप् । + प्रिया कुमारी यस्याऽसौ । 'परतः स्त्री पुंस्वत् स्त्र्येकार्थेऽनूङ्' (३।२।४९) पुंवदावः ।

[अतितन्त्रीः] तन्त्रीमतिक्रान्तोऽसौ

[अतिलक्ष्मीः] लक्ष्मीमतिक्रान्तोऽसौ ।

[अतिश्रीः] श्रियमतिक्रान्तोऽसौ ।

[अतिभूः] भुवमतिक्रान्तोऽसौ ।

[गोकुलम्] * गवां कुलम् ।

[कुमारीप्रियः] कुमारी प्रिया यस्याऽसौ । अनेन ह्रस्वः ।

[कन्यापुरम्] कन्यायाः पुरम् ।

[सुगोप्रियः] पूजितो गौः = सुगौः । सुगौः प्रिया यस्याऽसौ । अनेन ह्रस्वत् ।

[राजकुमारीप्रियः] राज्ञः कुमारी = राजकुमारी । राजकुमारी प्रिया यस्याऽसौ । अनेन ह्रस्वत् ।

[पञ्चशालाप्रियः] पञ्चशाला प्रिया यस्याऽसौ । अनेन ह्रस्वत् ।

[अतिराजकुमारिः] राज्ञः कुमारी = राजकुमारी । राजकुमारीमतिक्रान्तः असौ ।

[अतिरत्नमालः] रत्नानां माला = रत्नमाला । रत्नमालामतिक्रान्तः असौ ।

[बहुकुमारीकः] ईषदपरिसमाप्ता कुमारी = बहुकुमारीकः । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क ।

[बहुब्रह्मबन्धूकः] ब्रह्मा बन्धुरस्याः सा । 'उतोऽप्राणिनश्चाऽयु-रज्ज्वादिभ्य ऊङ्' (२।४।७३) ऊङ्प्र० । ईषदपरिसमाप्ता ब्रह्मबन्धूः = बहुब्रह्मबन्धूकः । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क ।

[अर्धपिप्पली] पिप्पल्या अर्धम् ।

[बहुश्रेयसी पुरुषः] बहुव्यः श्रेयस्यो यस्याऽसौ । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) डीप्र० ।

[प्रियश्रेयसी] प्रिय-श्रेयस् । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) डी । प्रियाः श्रेयस्यो यस्याऽसौ । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्' (१।४।४५) सिलोपः ॥छ॥

क्लीबे ॥२।४।९७॥

[कीलालपम्] कीलाल 'पां पाने' (२) पा । कीलालं पिबतीति । 'मन्-वन्-क्वनिप्-विच् क्वचित्' (५।१।१४७) विच्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) विज्लोपः । अनेन ह्रस्वः ।

[ग्रामणि] ग्राम 'णीम् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नी । ग्रामं नयतीति क्विप् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । 'ग्रामाऽग्रान्नियः' (२।३।७९) न०→ण० । अनेन ह्रस्वः ।

P + प्रियश्चासौ कुमारी च ।

P * गौः कुलम् ।

[नतभ्रु] नता भूर्यस्य तत् । अनेन ह्रस्वः ।

[अतिहि] ह्यमतिक्रान्तं यत् कुलं तत् ।

[अतिरि] रायमतिक्रान्तं यत् कुलं तत् ।

[अतिद्यु] घामतिक्रान्तं यत् कुलं तत् ।

[अतिनु कुलम्] नावमतिक्रान्तं यत् कुलं तत् ।

[अधिस्त्रि] अधिका स्त्री यत्र तत् ।

[उपवधु] वध्वाः समीपम् । अनेन ह्रस्वः ।

[काण्डीभूतम्] काण्ड 'भू सत्तायाम्' (१) भू । अकाण्डः काण्डो भवति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५११११) क्तप्र०→त । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां कर्म-कर्तृभ्यां प्रागतत्तत्त्वे च्विः' (७१२१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्वाववर्णस्याऽन०' (४१३११११) ई ।

[शुकलीभूतम्] अशुकलः शुक्लो भवति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५११११) क्तप्र०→त । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां०' (७१२१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्वाववर्णस्याऽनव्ययस्य' (४१३११११) ई ॥४॥

वेदूतोऽनव्ययय्वृदीच्डीयुवः पदे ॥२॥४१९८॥

[ईदूतः] ईच्य ऊच्य = ईदूत्, ५ तस्मात् ।

[अनव्ययय्वृदीच्डीयुवः] + अव्ययश्च इश्च उश्च ऋच्च ईच्च डीश्च इय् च उव् च = अव्ययय्वृदीच्डीयुव् । न अव्ययय्वृदीच्डीयुव् = अनव्ययय्वृदीच्डीयुव्, तस्य ।

[पदे] उत्तरं च तत् पदं च = पदम्, तस्मिन् । 'ते लुग्वा' (३१२११०८) उत्तरलोपः ।

[लक्ष्मिपुत्रः, लक्ष्मीपुत्रः] लक्ष्म्याः पुत्रः ।

[ग्रामणिपुत्रः, ग्रामणीपुत्रः] ग्रामण्यः पुत्रः ।

[ब्रह्मबन्धुपुत्रः, ब्रह्मबन्धुपुत्रः] ब्रह्मबन्ध्वाः पुत्रः ।

[खलपुपुत्रः, खलपूपुत्रः] खल 'पूग्श् पवने' (१५१८) पू । खलं पुनातीति क्विप् । 'अप्रयोगीत्' (१११३७) क्विप्लोपः । खलप्वः पुत्रः । अनेन विकल्पे ह्रस्वः ।

[खट्वापादः] खट्वायाः पादः ।

[गोकुलम्] गवां कुलम् ।

[काण्डीभूतम्] काण्ड 'भू सत्तायाम्' (१) भू । ५५ अकाण्डः काण्डो भवति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५११११) क्तप्र०→त । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां कर्म-कर्तृभ्यां०' (७१२१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्वाववर्णस्याऽनव्ययस्य' (४१३११११) ई । 'अप्रयोगीत्' (१११३७) च्विलोपः ।

[वृषलीभूतम्] वृषल 'भू सत्तायाम्' (१) भू । अवृषलो वृषलो भवति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५११११)

P ५ तस्य ।

P + अव्ययं च ।

P ५५ अकाण्डं काण्डं भूतम् ।

क्तप्र०→त । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्वाववर्णस्या-ऽनव्ययस्य' (४।३।१११) ई । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) च्विलोपः ।

[ऊरीकृत्य] ऊरी 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । ऊरीकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्तवो यप्' (३।२।१५४) यप्→य । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[उररीकृत्य] उररी 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । उररीकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्तवो यप्' (३।२।१५४) यप्→य । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[इन्द्रहूपुत्रः] इन्द्र 'हेङ् स्पर्धा-शब्दयोः' (९९४) हे । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१९) हा । इन्द्रं हयतीति क्विप् । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) ख्यृत् व०→उ० । 'दीर्घमवोऽन्त्यम्' (४।१।१०३) दीर्घः ऊ । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । इन्द्रहः पुत्रः ।

[शकहूपुत्रः] शक 'हेङ् स्पर्धा-शब्दयोः' (९९४) हे । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१९) हा । शकं हयतीति क्विप् । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) ख्यृत् व०→उ० । 'दीर्घमवोऽन्त्यम्' (४।१।१०३) दीर्घः ऊ । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । शकहः पुत्रः ।

[कारीषगन्धीपुत्रः] कारीषगन्ध्यायाः पुत्रः । 'ष्या पुत्र-पत्योः केवलयोरीच् तत्पुरुषे' (२।४।८३) ईच्→ई ।

[कौमुदगन्धीपतिः] कौमुदगन्ध्यायाः पतिः । 'ष्या पुत्र-पत्योः केवलयोरीच् तत्पुरुषे' (२।४।८३) ईच्→ई ।

[गार्गीपुत्रः] गर्ग । गर्गस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गदिर्यज्' (६।१।४२) यज्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'यजो डायन् च वा' (२।४।६७) डी । 'अस्य ड्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलोपः । गार्ग्याः पुत्रः = गार्गीपुत्रः ।

[वात्सीपुत्रः] वत्स । वत्सस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गदिर्यज्' (६।१।४२) यज्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'यजो डायन् च वा' (२।४।६७) डी । 'अस्य ड्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलोपः । वात्स्याः पुत्रः ।

[श्रीकुलम्] श्रियः कुलम् ।

[भूकुलम्] भुवः कुलम् ।

[यवक्रीकुलम्] यव 'डुर्क्रीग्श् द्रव्यविनिमये' (१।५०८) क्री । यवान् क्रीणातीति क्विप् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । यवक्रियः कुलम् ।

[कटपूकुलम्] कट च्युङ् (५९४) - ज्युङ् (५९५) - जुङ् (५९६) 'पुङ् गतौ' (५९७) पु । कटं प्रवते । 'दिद्युद्-ददृद्-जगज्जुहू-वाक्-प्राट्-धी-श्री-द्व-स्त्रू-ज्वायतस्तू-कटपू-परिवाट्-भाजादयः क्विप्' (५।२।८३) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । कटपुवः कुलम् ।

[अग्नी पश्य] अग्नि । औ । 'इदुतोऽस्त्रेरीदूत्' (१।४।२९) औ सउं ई ।

[पटू पश्य] पटु । औ । 'इदुतोऽस्त्रेरीदूत्' (१।४।२९) औ सउं ऊ ॥छ॥

इयापो बहुलं नाम्नि ॥२।४।९९॥

[इयापः] डीश्च आप् च = इयाप्, तस्य ।

[भरणिगुप्तः] भरत । 'श्येतैत-हरित-भरत-रोहिताद् वर्णात् तो नश्च' (२।४।३६) डीप०-त०→न० । 'रषुवर्णान्नो ण०'

(२।३।६३) न०→ण० । 'अस्य ड्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । भरण्या गुप्तः ।

[रोहिणिमित्रः] रोहिण । 'रेवत-रोहिणाद् भे' (२।४।२६) डीप्र० । 'अस्य ड्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । रोहिण्या मित्रः ।

[महित्रातः] मही 'त्रैङ् पालने' (६०५) त्रै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१९) त्रा । महीं त्रायते स्म । 'गत्यर्थाऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।१९) क्तप्र०→त ।

[महिदत्तः] मही 'डुदाङ्क् दाने' (११३८) दा । महीं ददाति स्म । 'गत्यर्थाऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।१९) क्तप्र०→त । 'दत्' (४।४।१०) दा०→ददादेशः ।

[महिगुप्तः] मह्यां गुप्तः ।

[शिलवहम्] शिला 'वहीं प्रापणे' (९९६) वह् । शिलां वहतीति । 'लिहादिभ्यः' (५।१।५०) अच्प्र०→अ ।

[शिलप्रस्थम्] शिला प्र-स्था (२।२।२०) सूत्रवत् । शिलां प्रकर्षण तिष्ठतीति । 'स्था-पा-स्ना-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र०→अ । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपः । अनेन सर्वत्र ह्रस्वत् ।

[रेवतिमित्रः, रेवतीमित्रः] रेवत्या मित्रः ।

[पृथिविदत्तः, पृथिवीदत्तः] पृथिवी ददाति स्म । 'गत्यर्थाऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।१९) क्तप्र०→त । 'दत्' (४।४।१०) ददादेशः ।

[गङ्गमहः, गङ्गामहः] ॥ गङ्गायां महः-तेजः ।

[गङ्गदेवी, गङ्गादेवी] गङ्गा चासौ देवी च ।

[शिशपस्थलम्, शिशपास्थलम्] शिशपानां स्थलम् । सर्वत्र अनेन विकल्पे ह्रस्वत् ।

[फलगुनीमित्रः] फलगुन्या मित्रः ।

[नान्दीमुखम्] नान्द्या मुखम् ।

[नान्दीतूर्यम्] नान्द्याः तूर्यम् ।

[नान्दीकरः] नान्द्याः करः ।

[नान्दीघोषः] नान्द्याः घोषः ।

[महीफलम्] मह्यां फलम् ।

[महीकरः] मह्यां करः ।

[महीविशालः] महीवद् विशालं यत्र ।

[लोमकागृहम्] लोमकाया गृहम् ।

[लोमकाखण्डः] लोमकायाः खण्डः ।

[लेपिकागृहम्] लेपिकाया गृहम् ।

[लेपिकाखण्डः] लेपिकायाः खण्डः ।

[गङ्गद्वारम्] गङ्गाया द्वारम् ।

- [श्रीपुरम्] श्रियाः पुरम् ।
 [विष्टापुरम्] विष्टायाः पुरम् ।
 [नदीस्रोतः] नद्याः स्रोतः ।
 [खट्वापादः] खट्वायाः पादः ॥छ॥

त्वे ॥२१४१००॥

[रोहिणित्वम्, रोहिणीत्वम्] रोहिण 'रेवत-रोहिणाद् भे' (२१४१२६) डी । रोहिण्या भावः । 'भावे त्व-तल्' (७११५५) त्वप्र० ।

[अजत्वम्, अजात्वम्] अजाया भावः । 'भावे त्व-तल्' (७११५५) त्वप्र० । अज 'अजादेः' (२१४१९६) आप्, ततः समासः ॥छ॥

भुवोऽच्च कुंस-कुटयोः ॥२१४१०९॥

- [कुंसकुटयोः] ५५ कुंसश्च कुटी च (कुटिश्च), तयोः ।
 [भुकुंसः, भ्रुकुंसः] + भुवः कुंसः । अनेन ह्रस्वः - द्वितीये अकारश्च ।
 [भुकुटिः, भ्रुकुटिः] भुवः कुटिः । अनेन ह्रस्वः - द्वितीये अकारश्च ॥छ॥

मालेषीकेष्टकस्यान्तेऽपि भारि-तूल-चिते ॥२१४१०२॥

- [मालेषीकेष्टकस्य] माला च इषीका च इष्टका च = मालेषीकेष्टकम् । 'क्लीबे' (२१४१९७) ह्रस्वत्, तस्य ।
 [भारितूलचिते] भारी च तूलश्च चित्तश्च = भारितूलचितम्, तस्मिन् ।

[मालभारी] माला 'दुडुभृङ्क् पोषणे च' (११४०) भृ । मालां विभर्तीत्येवंशीलः । 'अजातेः शीले' (५११९५४) णिन्प्र०→इन् । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४१३१५९) वृद्धिः आर् । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (११४१८७) दीर्घः ।

[उत्पलमालभारी] उत्पलानां माला = उत्पलमाला । उत्पलमालां विभर्तीत्येवंशीलः । 'अजातेः शीले' (५११९५४) णिन्प्र०→इन् । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४१३१५९) वृद्धिः आर् । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (११४१८७) दीर्घः ।

[मालभारिणी] मालां विभर्तीत्येवंशीलः । 'अजातेः शीले' (५११९५४) णिन्प्र०→इन् । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४१३१५९) वृद्धिः आर् । 'स्त्रियां नृतोऽस्वसादेडीः' (२१४१९) डीप्र० । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२१३१६३) न०→ण० ।

[उत्पलमालभारिणी] उत्पलमालां विभर्तीत्येवंशीलः । 'अजातेः शीले' (५११९५४) णिन्प्र०→इन् । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४१३१५९) वृद्धिः आर् । 'स्त्रियां नृतोऽस्वसादेडीः' (२१४१९) डीप्र० । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२१३१६३) न०→ण० ।

[इषीकानूलम्] इषीकायास्तूलम् ।

[मुञ्जेषीकानूलम्] मुञ्जा चासौ इषीका च = मुञ्जेषीका । मुञ्जेषीकायास्तूलम् ।

[इष्टकचितम्] इष्टकाभिश्चितम् ।

P ५५ कुंसश्च कुटिश्च = कुंसकुटी, तयोः ।

P + 'कुसु भासार्थाः' (१७९५) कुस् । भुवौ कुंसयति । 'कर्मणोऽण्' (५११७२) अण्प्र० ।

[पक्वेष्टकचितम्] पक्व चासौ इष्टका च = पक्वेष्टका । पक्वेष्टकया चितम् ॥छ॥

गोण्या मेये ॥२४१९०३॥

[गोणिः] गोण 'भाज-गोण-नाग०' (२४१३०) डी । गोण्या मितः = गोणिः । अनेन ह्रस्वः ॥छ॥

ड्यादीदूतः के ॥२४१९०४॥

[ड्यादीदूतः] डीश्च आच्च ईच्च ऊच्च = ड्यादीदूत, तस्य ।

[कुमारिका] कुमार 'वयस्यनन्त्ये' (२४१२९) डी । ह्रस्वः(वा) कुमारी = कुमारिका । 'ह्रस्वे' (७१३१४६) कप्प्र० →क । 'आत्' (२४१९८) आप्प्र०→आ । अनेन ह्रस्वत् ।

[पट्टिका] पटु 'स्वरादुतो गुणादखरोः' (२४१३५) डी । ॥ ह्रस्वा पट्टी = पट्टिका । 'ह्रस्वे' (७१३१४६) कप्प्र०→क । 'आत्' (२४१९८) आप्प्र०→आ । अनेन ह्रस्वत् ।

[सोमपकः] सोम 'पां पाने' (२) पा । सोमं पिबतीति । 'मन्-वन्-क्वनिप्-विच् क्वचित्' (५१९१९७) विच्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (९१९१३७) विज्जलोपः । ह्रस्वः सोमपाः = सोमपकः । 'ह्रस्वे' (७१३१४६) कप्प्र०→क । अनेन ह्रस्वत् ।

[कीलालपकः] कीलाल 'पां पाने' (२) पा । कीलालं पिबतीति । 'मन्-वन्-क्वनिप्-विच् क्वचित्' (५१९१९७) विच्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (९१९१३७) विज्जलोपः । ह्रस्वः कीलालपाः(ः) = कीलालपकः । 'ह्रस्वे' (७१३१४६) कप्प्र० →क । अनेन ह्रस्वत् ।

[सोमपिका] ह्रस्वः सोमपाः = सोमपिका । 'ह्रस्वे' (७१३१४६) कप्प्र०→क । 'आत्' (२४१९८) आप्प्र०→आ । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२४१९९९) इ ।

[कीलालपिका] ह्रस्वः कीलालपाः(ः) = कीलालपिका । 'ह्रस्वे' (७१३१४६) कप्प्र०→क । 'आत्' (२४१९८) आप्प्र०→आ । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२४१९९९) इ ।

[लक्ष्मिका] ह्रस्वा लक्ष्मीः = लक्ष्मिका । 'ह्रस्वे' (७१३१४६) कप्प्र०→क । अनेन ह्रस्वत् ।

[तन्त्रिका] ह्रस्वा तन्त्रीः = तन्त्रिका । 'ह्रस्वे' (७१३१४६) कप्प्र०→क । अनेन ह्रस्वत् ।

[वधुका] ह्रस्वा वधुः = वधुका । 'ह्रस्वे' (७१३१४६) कप्प्र०→क । अनेन ह्रस्वत् ।

[यवागुका] ह्रस्वा यवागूः = यवागुका । 'ह्रस्वे' (७१३१४६) कप्प्र०→क । अनेन ह्रस्वत् ।

[ब्रह्मबन्धुका] ह्रस्वा ब्रह्मबन्धुः = ब्रह्मबन्धुका । 'ह्रस्वे' (७१३१४६) कप्प्र०→क । अनेन ह्रस्वत् ।

[काकः] 'ककि लौल्ये' (६९८) कक् । ककनं = काकः । 'भावाऽकर्त्रोः' (५१३१९८) घञ्प्र०→अ । 'जिगिति' (४१३१५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[पाकः] 'डुपचीष् पाके' (८९२) पच् । पचनं = पाकः । 'भावाऽकर्त्रोः' (५१३१९८) घञ्प्र०→अ । 'केऽनितश्च-जोः क-गौ घिति' (४१९१९९९) च०→क० । 'जिगिति' (४१३१५०) उपान्त्यवृद्धिः ॥छ॥

न कचि ॥२४१९०५॥

[बहुकुमारीकः] बहु 'स्वरादुतो गुणादखरोः' (२४१३५) डीप्र० । बहुव्यः कुमार्यो यस्याऽसौ । 'ऋन्नित्यदितः' (७१३१७९) कच्प्र०→क । 'परतः स्त्री पुम्वत् स्त्र्येकार्थेऽनूङ्' (३१२१४९) पुंवत् ।

P ॥ कृत्सिता-अल्पा-अज्ञाता वा पट्टी = पट्टिका । 'प्राग् नित्यात् कप्' (७१३१२८) कप्प्र० ।

[बहुकीलालपाकः] बहवः कीलालपा यत्राऽसौ । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क ।

[बहुलक्ष्मीकः] बह्व्यो लक्ष्म्यो यस्याऽसौ । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क ।

[बहुब्रह्मबन्धूकः] ब्रह्मान्-बन्धु । ब्रह्मा बन्धुरस्याः सा = ब्रह्मबन्धुः । 'उतोऽप्राणिनश्चाऽयु-रज्ज्वादिभ्य ऊङ्' (२।४।७३) ऊङ्प्र०→ऊ । 'समानानां०' (१।२।१९) दीर्घः । बह्व्यो ब्रह्मबन्ध्वो यस्याऽसौ । 'ऋन्नित्यदितः' (७।३।१७९) कच्प्र०→क ।

[खारीकम्] खार्या क्रीतम् । 'खारी-काकणीभ्यः कच्' (६।४।१४९) कच्प्र०→क ।

[काकणीकम्] काकण्या क्रीतम् । 'खारी-काकणीभ्यः कच्' (६।४।१४९) कच्प्र०→क ।

[नैषादकर्षुकः] निषादकर्षू । निषादकर्ष्वा जातः । 'उवर्णादिकण्' (६।३।३९) इकण्प्र०→इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः ऐ । 'ऋवर्णावर्ण-दोसिसुसशश्र्चदकस्मात् इकस्येतो लुक्' (७।४।७९) इकण्संबन्धिन इकारस्य लोपः । 'इयादीदूतः के' (२।४।१०४) ह्रस्वः ।

[शाबरजम्बुकः] शबरजम्बू । शबरजम्बवां जातः । 'उवर्णादिकण्' (६।३।३९) इकण्प्र०→इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आ । 'ऋवर्णावर्ण-दोसिसुसशश्र्चदकस्मात् इकस्येतो लुक्' (७।४।७९) इकण्संबन्धिन इकारस्य लोपः । 'इयादीदूतः के' (२।४।१०४) ह्रस्वः ॥छ॥

नवाऽऽपः ॥२।४।१०६॥

[प्रियखट्वाकः, प्रियखट्वाकः] प्रिया खट्वा यस्याऽसौ । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क । अनेन विकल्पे ह्रस्वत् ।

[बहुमालकः, बहुमालाकः] बह्व्यो माला यस्याऽसौ । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क । अनेन विकल्पे ह्रस्वत् ॥छ॥

इच्चाऽपुंसोऽनित्क्याप्परे ॥२।४।१०७॥

[अपुंसः] न पुमान् = अपुमान् । 'नजत्' (३।२।१२५) न०→अ०, ऋ तस्य ।

[अनित्क्याप्परे] न् इद् अनुबन्धो यस्याऽसौ नित् । न नित् = अनित् । 'नजत्' (३।२।१२५) न०→अ० । ऋ ऋ अनित्क्यासौ क् च = अनित्क्, तस्मिन् । आबेव परो यस्मादसौ आप्परः, तस्मिन् ।

[खट्वाका, खट्वाका, खट्वाका] खट्वा 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अल्पा खट्वा । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कच्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'समानानां०' (१।२।१९) दीर्घः । अनेन आ०→इ० । द्वितीये ह्रस्वश्च ।

[प्रियखट्वाका, प्रियखट्वाका, प्रियखट्वाका] प्रिया खट्वा यस्याः सा = प्रियखट्वा । ह्रस्वा प्रियखट्वा । + 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कच्प्र०→क (?) ('ह्रस्वे' (७।३।४६) कच्प्र०→क) । अनेन इ । द्वितीये ह्रस्वश्च ।

[सर्विका] कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाता वा सर्वा = सर्विका । * 'प्राग् नित्यात् कप्' (७।३।२८) कच्प्र०→क । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१९९) इ ।

[दुर्गाका] दुर्ग 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनुकम्पिता दुर्गादेवी दुर्गाका । 'ते लुग्वा' (३।२।१०८) इति

P ऋ तस्मात् ।

P + 'प्राग् नित्यात् कप्' । (७।३।२८) कच्प्र०→क ।

P ऋ ऋ अनित्संबन्धी क् ।

P * 'यावादिभ्यः कः' (७।३।१५) कच्प्र० ।

देवीशब्दलोपः । 'लुक्युत्तरपदस्य कप्न्' (७।३।३८) कप्न्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'ड्यादीदूतः के' (२।४।१०४) ह्रस्वः ।

[खट्वाता] खट्वाया भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) तल्प्र०→त । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[मालाता] मालाया भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) तल्प्र०→त । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[अतिप्रियखट्वाका] प्रिया खट्वा यस्याऽसौ प्रियखट्वाकः । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क । 'परतः स्त्री पुम्वत्' (३।२।४९) पुंवद्भावः । प्रियखट्वाकमतिक्रान्ताऽसौ अतिप्रियखट्वाका । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[मातृका] मातृ । मातृस्तुल्या = मातृका । 'तस्य तुल्ये कः संज्ञा-प्रतिकृत्योः' (७।१।१०८) कप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ॥छ॥

स्व-ज्ञा-ऽज-भस्त्रा-ऽधातुत्ययकात् ॥२।४।१०८॥

[स्वज्ञाऽजभस्त्राऽधातुत्ययकात्] धातुश्च त्यश्च = धातुत्यौ, न धातुत्यौ = अधातुत्यौ । 'नञत्' (३।२।१२५) न०→अ० । यश्च कश्च = यकौ ।^० अधातुत्यौ च यकौ च = अधातुत्ययकौ । स्वश्च ज्ञा(ज्ञ)श्च अजश्च भस्त्रश्च अधातुत्ययकौ च = स्वज्ञाजभस्त्राधातुत्ययकम्, तस्मात् ।

[स्विका, स्वका] स्व । कुत्सिता स्वा-ज्ञातिः = स्विका ।^x 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वत् ।

[अस्विका, अस्वका] न स्वा = अस्वा । कुत्सिता अस्वा = अस्विका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वत् ।

[निःस्विका, निःस्वका] निर्गता स्वा = निःस्वा । कुत्सिता निःस्वा = निःस्विका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[बहुस्विका, बहुस्वका] ईषदपरिसमाप्ता स्वा = बहुस्वा । कुत्सिता बहुस्वा = बहुस्विका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसो' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[ज्ञिका, ज्ञका] ज्ञ 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । कुत्सिता ज्ञा = ज्ञिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[अज्ञिका, अज्ञका] न ज्ञा = अज्ञा । कुत्सिता अज्ञा = अज्ञिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[निर्ज्ञिका, निर्ज्ञका] निर्गता ज्ञा = निर्ज्ञा । कुत्सिता निर्ज्ञा = निर्ज्ञिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[बहुज्ञिका, बहुज्ञका] ईषदपरिसमाप्ता ज्ञा = बहुज्ञा । कुत्सिता बहुज्ञा = बहुज्ञिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसो' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[अजिका, अजका] अज 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । कुत्सिता अजा = अजिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते'

P 0 अधातुत्ययोर्यकौ ।

P x 'प्राग् नित्यात् कप्' (७।३।२८) कप्प्र० । अग्रेऽपि सर्वत्राऽनेन कप्, यत्र विशेषस्तत्र कथ्यते ।

(७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[अनजिका, अनजका] न अजा = अनजा । कुत्सिता अनजा = अनजिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[निरजिका, निरजका] निर्गता अजा = निरजा । कुत्सिता निरजा = निरजिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[बह्वजिका, बह्वजका] ईषदपरिसमाप्ता अजा = बह्वजा । कुत्सिता बह्वजा = बह्वजिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[निर्भस्त्रिका, निर्भस्त्रका] निर्गता भस्त्रा यस्याः सा = निर्भस्त्रा । कुत्सिता निर्भस्त्रा = निर्भस्त्रिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[बहुभस्त्रिका, बहुभस्त्रका] ईषदपरिसमाप्ता भस्त्रा = बहुभस्त्रा । कुत्सिता बहुभस्त्रा = बहुभस्त्रिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[अतिभस्त्रिका, अतिभस्त्रका] भस्त्रामतिक्रान्ता सा = अतिभस्त्रा । कुत्सिता अतिभस्त्रा = अतिभस्त्रिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ० । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[परमभस्त्रिका, परमभस्त्रका, परमभस्त्राका] परमा चासौ भस्त्रा च = परमभस्त्रा । अल्पा परमभस्त्रा = परमभस्त्रिका । 'कुत्सिता०' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'इच्चापुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) इ-ह्रस्वश्च ।

[इभ्यिका, इभ्यका] इभ । इभमर्हति । 'दण्डादेर्यः' (६।४।१७८) यप्र० । कुत्सिता इभ्या = इभ्यिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । पूर्वण ह्रस्वः ।

[क्षत्रियिका, क्षत्रियका] क्षत्रिय 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । कुत्सिता क्षत्रिया = क्षत्रियिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[आर्यिका, आर्यका] आर्य 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । कुत्सिता आर्या = आर्यिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[चटकिका, चटकका] चटक 'आत्' (२।४।१०८) आप्प्र०→आ । कुत्सिता चटका = चटकिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[मूषकिका, मूषकका] मूषक 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । कुत्सिता मूषका = मूषकिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा०'

(७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चाऽपुंसो' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[एलकिका एलकका] एलक 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । कुत्सिता एलका = एलकिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा०' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चाऽपुंसो' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[सुनयिका] 'णीग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नी, सुपूर्व० । सुनयनम् । 'युवर्ण-वृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र० । 'नामिनो गुणोऽविडति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । कुत्सिता सुनया = सुनयिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । 'इच्चाऽपुंसो' (२।४।१०७) इ ।

[सुशयिका] सु 'शीङ्क् स्वप्ने' (११०५) शी । सुशयनम् । 'युवर्ण-वृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र० । 'नामिनो गुणोऽविडति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । कुत्सिता सुशया = सुशयिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । 'इच्चाऽपुंसो' (२।४।१०७) इ ।

[अशोकिका] 'शुच शोके' (९९) शुच् । शोचनं = शोकः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०→अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । 'क्तेऽनिटश्चजोः क-गौ घिति' (४।१।१११) च०→क० । न शोकोऽशोकः । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । कुत्सिता अशोका = अशोकिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । 'इच्चाऽपुंसो' (२।४।१०७) इ ।

[सुपाकिका] 'डुपर्चीष् पाके' (८९२) पच्, सुपूर्व० । सुपचनं = सुपाकः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०→अ । 'क्तेऽनिटश्चजोः क-गौ घिति' (४।१।१११) च०→क० । 'ङिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । कुत्सिता सुपाका = सुपाकिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । 'इच्चाऽपुंसो' (२।४।१०७) इ ।

[दक्षिणात्यिका] दक्षिणा । दक्षिणायां (णस्यां) भवा । 'दक्षिणा-पश्चात्-पुरसस्त्यण्' (६।३।१३) त्यण्प्र०→त्य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । कुत्सिता दक्षिणात्या । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । 'इच्चाऽपुंसो' (२।४।१०७) इ ।

[पाश्चात्यिका] पश्चाद्भवा । 'दक्षिणा-पश्चात्-पुरसस्त्यण्' (६।३।१३) त्यण्प्र०→त्य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । कुत्सिता पाश्चात्या = पाश्चात्यिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । 'इच्चाऽपुंसो' (२।४।१०७) इ ।

[इहत्यिका] इह भवा । 'क्वेहाऽमा-त्र-तसस्त्यच्' (६।३।१६) त्यच्प्र०→त्य । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । कुत्सिता इहत्या = इहत्यिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । ॥ 'इच्चाऽपुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) इ ।

[अमात्यिका] अमा । अमा भवा । 'क्वेहाऽमा-त्र-तसस्त्यच्' (६।३।१६) त्यच्प्र०→त्य । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । कुत्सिता अमात्या = अमात्यिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । 'इच्चाऽपुंसो' (२।४।१०७) इ ।

[स्विका] कुत्सिता स्वा-आत्मा आत्मीया वा = स्विका । 'लोकात्' (१।१।३) "आ" अग्रे विश्लेषियइ । 'त्यादि-

P ॥ 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१११) इ ।

सर्वादिः स्वरेष्वन्त्यात् पूर्वोऽक्' (७।३।२९) अकप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१११) इ ।

[सांकाशिका] संकाश । संकाशेन निर्वृत्तम् । 'सुपन्थ्यादेर्ज्यः' (६।२।८४) ज्यप्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आ । सांकाशये भवा । 'योपान्त्याद् गुरुपोत्तमादसुप्रख्यादकञ्' (७।१।७२) अकज्प्र०→अक (?) । ('प्रस्थ-पुर-वहान्त०' (६।३।४३) अकज्प्र०→अक) । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ ।

[काम्पीलिका] कम्पील । कम्पीलेन निर्वृत्तम् । 'सुपन्थ्यादेर्ज्यः' (६।२।८४) ज्यप्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । काम्पील्ये भवा । 'प्रस्थ-पुर-वहान्त-योपान्त्य-धन्वार्थात्' (६।३।४३) अकज्प्र०→अक । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ ।

[हार्दिकिका] हृदिक । हृदिकं भजति । 'गोत्र-क्षत्रियेभ्योऽकञ् प्रायः' (६।३।२०८) अकज्प्र०→अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आर् । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ ।

[श्वाफल्किका] श्वफल्क । श्वफल्कं भजति । 'गोत्र-क्षत्रियेभ्योऽकञ् प्रायः' (६।३।२०८) अकज्प्र०→अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आ । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ ।

[कथं बह्वपत्यिका ?, बह्वपत्यिका ?] ईषदपरिसमाप्ता अपत्या = बह्वपत्या । कुत्सिता बह्वपत्या । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । 'इच्चाऽपुंसो' (२।४।१०७) इ-ह्रस्वश्च ।

[शुष्किका] 'शुषंश् शोषणे' (१२०८) शुष् । शुष्यति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।१११) कप्र०→त । 'क्षै-शुषि-पचो म-क-वम्' (४।२।७८) त०→क० । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । कुत्सिता शुष्का = शुष्किका । 'कुत्सिता-ऽल्पा०' (७।३।३३) कप्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ ॥छ॥

द्व्येष-सूत-पुत्र-वृन्दारकस्य ॥२।४।१०९॥

[द्व्येषसूतपुत्रवृन्दारकस्य] द्विश्च एषश्च सूतश्च पुत्रश्च वृन्दारकश्च = द्व्येषसूतपुत्रवृन्दारकम्, तस्य ।

[द्विके, द्वके] द्वि । कुत्सिते द्वे = द्विके । 'लोकात्' (१।१।३) "इ" विश्लेषियइ । 'त्यादि-सर्वादिः स्वरेष्वन्त्यात् पूर्वोऽक्' (७।३।२९) अकप्र० । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) इ०→अ० । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । प्रथमा औ । 'औता' (१।४।२०) आ०→ए० । अनेन इ ।

[एषिका, एषका] एतद् । कुत्सिता एषा = एषिका । 'लोकात्' (१।१।३) "अद्" विश्लेषियइ । 'त्यादि-सर्वादिः' (७।३।२९) अकप्र० । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) द०→अ० । 'लुगस्या०' (२।१।११३) अलोपः । प्रथमा सि । 'तः सौ सः' (२।१।४२) त०→स० । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । अनेन इ ।

[अस्विका] न स्वा = अस्वा । कुत्सिताऽल्पाऽज्ञाता वा अस्वा = अस्विका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । अनेन इ ।

[सूतिका, सूतका] सूत 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । ॥ ह्रस्वा सूता = सूतिका । 'ह्रस्वे' (७।३।४६) कप्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । अनेन इ ।

P ॥ कुत्सिता सूता । 'प्राग् नित्यात् कप्' (७।३।२८) कप्र० ।

[पुत्रिका, पुत्रका] पुत्र । कृत्रिमः पुत्रः = पुत्रकः, स्त्री चेत् = पुत्रिका । 'तनु-पुत्रा-ऽणु-बृहती-शून्यात् सूत्र-कृत्रिम-निपुणा-ऽऽच्छादनं' (७।३।२३) कप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ ।

[वृन्दारिका, वृन्दारका] वृन्द । + वृन्दमस्याऽस्तीति । 'वृन्दादारकः' (७।२।१९) आरकप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । अनेन इ ।

[एषिका] 'इषत् इच्छायाम्' (१।४।९९) इष् । इच्छतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'अस्याऽयत्' (२।४।१९९) इ ।

[एतिका:] एता एव । 'यावादिभ्यः कः' (७।३।१५) कप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'अस्याऽयत्' (२।४।१९९) इ ॥छ॥

वौ वर्तिका ॥२।४।१९०॥

[वर्तिका, वर्तका-शकुनिः] 'वृत्तुङ् वर्तने' (९५५) वृत् । वर्तत इति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ ।

[वर्तिका-भागुरिलोकायतस्य व्याख्यात्रीत्यर्थः] वृत् । वर्तमानं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्या०' (३।४।२०) णिगुप्र० । वर्तयतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'अस्याऽयत्' (२।४।१९९) इ ॥छ॥

अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम् ॥२।४।१९१॥

[अयत्क्षिपकादीनाम्] क्षिपक आदिर्येषां ते = क्षिपकादयः, यच्च तच्च क्षिपकादयश्च = यत्क्षिपकादयः, न यत्क्षिपकादयः = अयत्क्षिपकादयस्तेषाम्

[जटलिका] जटा । जटा अस्य सन्ति । 'काला-जटा-घाटात् क्षेपे' (७।२।२३) इलप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अन्त्यस्वरादिलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । कुत्सिताऽल्पाऽज्ञाता वा जटिला = जटलिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ ।

[बधिरिका] कुत्सिताऽल्पाऽज्ञाता वा बधिरा = बधिरिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ ।

[मुण्डिका] कुत्सिताऽल्पाऽज्ञाता वा मुण्डा = मुण्डिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ ।

[कारिका] 'डुकृग्ं करणे' (८८८) कृ । करोतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५९) वृद्धिः आर् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ ।

[पाचिका] 'डुपचीष् पाके' (८९२) पच् । पचतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'जिणिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ ।

[मद्रिका] मद्रेषु भवा = मद्रिका । 'वृजि-मद्राद् देशात् कः' (६।३।३८) कप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ ।

[गोका] गो । कुत्सिता गौः = गोका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

P + पशस्तं वृन्दमस्याऽस्ति ।

[नौका] नौ । कुत्सिता नौः = नौका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[जीवका] 'जीव प्राणधारणे' (४६५) जीव् । जीवतादित्याशास्यमाना जीवका । 'आशिष्यकन्' (५।१।७०) अकन्प्र०→अक । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[नन्दका] 'टुनदु समृद्धौ' (३१२) नद् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नन्द् । नन्दतादित्याशास्यमाना = नन्दका । 'आशिष्यकन्' (५।१।७०) अकन्प्र०→अक । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[शका] 'शक्लुट् शक्तौ' (१३००) शक् । शक्नोतीति । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र०→अ । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[तका] 'तक हसने' (५१) तक् । तकतीति । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र०→अ । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[कारकः] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । करोतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् ।

[हारकः] 'हृग् हरणे' (८८५) हृ । हरतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् ।

[बहुपरिवाजका मथुरा] परिव्रजन्तीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । बहवः परिव्राजका यस्यां सा ।

[बहुमद्रका सेना] मद्र । मद्रेषु भवा । 'वृजि-मद्राद् देशात् कः' (६।३।३८) कप्र० । बहवो मद्रका यस्यां सा ।

[यका] यद् । कुत्सिता या = यका । 'लोकात्' (१।१।३) "अद्" विश्लेषियइ । त्यादि-सर्वादेः स्वरेष्वन्त्यात् पूर्वोऽक्' (७।३।२९) अक्प्र० । 'आ द्वेः' (२।१।४१) द० अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्' (१।४।४५) सिलोपः ।

[सका] तद् । कुत्सिताऽल्पाऽज्ञाता वा सा = सका । 'लोकात्' (१।१।३) "अद्" विश्लेषियइ । 'त्यादि-सर्वादेः स्वरेष्वन्त्यात् पूर्वोऽक्' (७।३।२९) अक्प्र० । 'आ द्वेः' (२।१।४१) द०→अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । प्रथमा सि । 'तः सौ सः' (२।१।४२) त०→स० । 'दीर्घङ्याब्' (१।४।४५) सिलोपः ।

[क्षिपका] 'क्षिपीत् प्रेरणे' (१३१७) क्षि । क्षिपतीति । 'धु-धून्दि-रुचि-तिलि-पुलि-कुलि-क्षिपि-क्षुपि-लिखिभ्यः कित्' (उणा० २९) किद् अकप्र० ।

[ध्रुवका] 'धुं स्थैर्ये च' (१६) ध्रु । ध्रुवतीति । 'धु-धून्दि-रुचि-तिलि-पुलि-कुलि-क्षिपि-क्षुपि-लिखिभ्यः कित्' (उणा० २९) किद् अकप्र० ॥छ॥

नरिका-मामिका ॥२।४।११२॥

[नरिकामामिका] नरिका च मामिका च = नरिकामामिका । ५ प्रथमा सि । सूत्रत्वान्लोपः ।

[नरिका] नर 'कै शब्दे' (३६) कै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) का । नरान् कायतीति । 'आतो डोऽह्वा-वामः' (५।१।७६) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ ।

[मामिका] अस्मद् । ममेयं = मामिका । 'युष्मदस्मदोऽजीनजौ युष्माकाऽस्माकं चास्यैकत्वे तु तवक-ममकम्'

P ५ प्रथमा औ ।

(६।३।६७) अज्प्र० - अस्मद्० ममकादेशः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ ॥छ॥

तारका-वर्णका-ऽष्टका ज्योतिस्-तान्तव-पितृदेवत्ये ॥२।४।१९३॥

[तारकावर्णकाऽष्टका] तारका च वर्णका च अष्टका च = तारकावर्णकाऽष्टका । + प्रथमा सि । सूत्रत्वाल्लोपः ।

[ज्योतिस्तान्तवपितृदेवत्ये] ज्योतिश्च तान्तवश्च पितृदेवत्यं च = ज्योतिस्तान्तवपितृदेवत्यम्, तस्मिन् ।

[तारका ज्योतिः] 'तृ प्लवन-तरणयोः' (२७) तृ । तरतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५९) वृद्धिः आर् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अन्यत्र "तारिका" ।

[वर्णका तान्तवः प्रावरणविशेषः] 'वर्णण् वर्णक्रिया-विस्तार-गुणवचनेषु' (१८७०) वर्ण । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । वर्णयतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अन्यत्र "वर्णिका" ।

[अष्टका पितृदेवत्यं कर्म] 'अशौटि व्याप्तौ' (१३१४) अश् । अश्नुत इति । 'इष्यशि-मसिभ्यस्तकक्' (उणा० ७७) तकक्प्र०→तक । 'यज-सृज-मृज-राज-भ्राज-भ्रस्ज-वस्व-परिवाजः शः षः' (२।१।८७) श०→ष० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) त०→ट० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । पितैव देवता = पितृदेवता, P पितृदेवतार्थं कर्म । 'देवतान्तात् तदर्थे' (७।१।२०) यप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानाद०' (१।४।४६) अलोपः । अन्यत्र "अष्टिका खारी" अष्टन् । अष्टौ द्रोणाः परिमाणमस्याः(ः) सा = अष्टिका । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क, (?) । ('संख्या-ऽतेश्चाऽशत्-ति-ष्टेः कः' (६।४।१३०) कप्र०) । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१९९) इ । खारी प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ॥छ॥

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां बृहदृत्तौ द्वितीयक्याध्यायस्य

चतुर्थः पादः- - द्वितीयोऽध्यायः संपूर्णः ॥

॥ अहम् ॥

॥ अथ तृतीयाऽध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

धातोः पूजार्थस्वति-गतार्थाधिपर्यतिक्रमार्थातिवर्जः प्रादिरुपसर्गः प्राक् च ॥३१११॥

[धातोः] 'डुधांग्क् धारणे च' (११३९) धा । दधाति क्रियाभिधानव्यक्तिमिति धातुः । 'कृ-सि-कम्यमि-गमि-तनि-मनि-जन्यसि-मसि-सच्यवि-भा-धा-गा-ग्ला-म्ला-हनि-हा-या-हि-कुशि-पूभ्यस्तुन्' (उणा० ७७३) तुन्प्र० । तस्य तस्माद्वा ।

[पूजार्थस्वतिगतार्थाधिपर्यतिक्रमार्थातिवर्जः] सुश्च अतिश्च = स्वती, पूजा अर्थो ययोस्तौ = पूजार्थो, पूजार्थो च तौ स्वती च = पूजार्थस्वती । अधिश्च परिश्च = अधिपरी, ५ गतमर्थो ययोस्तौ = गतार्थो, गतार्थो च तौ अधिपरी च = गतार्थाधिपरी । अतिक्रमोऽर्थो यस्याऽसौ अतिक्रमार्थः, अतिक्रमार्थश्चासावतिश्च = अतिक्रमाऽर्थातिः, पूजार्थस्वती च गतार्थाधिपरी च अतिक्रमार्थातिश्च = पूजार्थस्वतिगतार्थाधिपर्यतिक्रमार्थाति(त)यः । 'वृजैण् वर्जने' (१९५५) वृज् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३१४१७) णिच्प्र०→इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० अर् । पूजार्थस्वतिगतार्थाधिपर्यतिक्रमार्थातीन् वर्जयतीति । 'कर्मणोऽण्' (५११७२) अण्प्र०→अ । 'णेरनिटि' (४१३१८३) णिच्प्र०लोपः ।

[प्रादिः] प्र आदिर्यस्याऽसौ प्रादिः ।

[उपसर्गः] उप-समीपे धातोः भूत्वा सृज्यते इत्युपसर्गः ।

[प्रणयति] 'णीग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२१३१९७) नी, अनेन प्रपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३१४१७१) श्व् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४१३१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाच्' (११२१२३) अय् । 'अदुरुपसर्गाऽन्तरो ण-हिनु-मीनाऽऽनेः' (२१३१७७) न०→ण० ।

[परिणयति] 'णीग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२१३१९७) नी, अनेन परिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३१४१७१) श्व् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४१३१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाच्' (११२१२३) अय् । 'अदुरुपसर्गाऽन्तरो ण-हिनु-मीनाऽऽनेः' (२१३१७७) न०→ण० ।

[अभिषिञ्चति] 'षिचीत् क्षरणे' (१३२९) षिच् । 'पः सोऽष्टयै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२१३१९८) सिच्, अनेन अभिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३१४१८९) शप्प्र०→अ । 'मुचादि-तृफ-दृफ-गुफ०' (४१४१९९) नोऽन्तः ।

[प्रलम्भः] 'डुलभिष् प्राप्नो' (७८६) लभ्, अनेन प्रपूर्व० । प्रलम्भनम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५१३१९८) घञ्प्र०→अ । 'उपसर्गात् खल्वजोश्च' (४१४१९०७) नोऽन्तः ।

P ५ गतस्वार्थो(र्थो) ययोस्तौ ।

[उपलम्भः] 'डुलभिष् प्राप्तौ' (७८६) लभ्, अनेन उपपूर्व० । उपलम्भनम् । 'भावा-ऽकर्त्राः' (५१३१९८) घञ्प्र० →अ । 'उपसर्गात् खल्वजोश्च' (४१४१०७) नोऽन्तः ।

[प्रनायको देशः] 'णीं ग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादर्णा नः' (२१३१९७) नी । नयतीति नायकः । 'णक-तृचौ' (५११४८) णकप्र० →अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४१३१५१) वृद्धिः ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) आय् । प्रगता नायका यस्मात् सः ।

[सुसिक्तं भवता] सु 'षिंचीत् क्षरणे' (१३२१) । षिच् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२१३१९८) सिच् । ॥ पूजार्थं सिच्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१११७४) क्तप्र० →त । 'क्तेऽनिट०' (४१११९९) च० →क० (?) । ('च-जः क-गम्' (२११८६) च० →क०) ।

[सुस्तुतं भवता] सु 'ष्टुं ग्क् स्तुतौ' (११२४) ष्टु । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२१३१९८) स्तु । 'निमित्ताऽभावे नैमित्तिकस्याऽप्यभावः' (न्यायसंग्रहः १/२९) स्तु । पूजार्थं स्तवनम् । 'क्लीबे क्तः' (५१३१२३) क्तप्र० →त । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (११४१५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (११४१४६) अलोपः ।

[अतिसिक्तं भवता] + 'पूजार्थं सेचनं = अतिसिक्तम् । 'क्लीबे क्तः' (५१३१२३) क्तप्र० →त । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (११४१५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (११४१४६) अलोपः ।

[अतिस्तुतं भवता] पूजार्थं स्तवनं = अतिस्तुतम् । 'क्लीबे क्तः' (५१३१२३) क्तप्र० →त । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (११४१५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (११४१४६) अलोपः ।

[सुषिक्तं नाम किं तवात्र ?] सुसिच्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१११७४) क्तप्र० →त । 'क्तेऽनिट०' (४१११९९) च० →क० (?) । ('च-जः क-गम्' (२११८६) च० →क०) ।

[अध्यागच्छति, आगच्छत्यधि] अधि-आङ्, अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लुं गतौ' (३९६) गम् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७१) शव् । 'गमिषद्यमश्छः' (४१२१०६) म० →छ० । 'स्वरेभ्यः' (११३१३०) द्वित्वम् । 'अघोषे प्रथमोऽशिष्टः' (११३१५०) छ० →च० । उपरिगच्छतीत्यर्थः ।

[पर्यागच्छति, आगच्छति परि] परि-आङ्, अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) मीमृ (३९५) - 'गम्लुं गतौ' (३९६) गम् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७१) शव् । 'गमिषद्यमश्छः' (४१२१०६) म० →छ० । 'स्वरेभ्यः' (११३१३०) द्वित्वम् । 'अघोषे प्रथमोऽशिष्टः' (११३१५०) छ० →च० । सर्वतो गच्छतीत्यर्थः ।

[पर्यानीतम्] परि आनीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१११७४) क्तप्र० →त । 'अदुरुपसर्गान्तरो' (२१३१७७) णत्वं न भवति ।

[अति सिक्त्वा] अतिक्रमेण सेचनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५१४१४७) क्त्वाप्र० →त्वा ।

[अति स्तुत्वा] अतिक्रमेण स्तवनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५१४१४७) क्त्वाप्र० →त्वा ।

[अतिशय्य] अति-शी । अतिशयनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५१४१४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्त्वो यप्' (३१२१५४) यप् । 'नामिनो गुणोऽक्लिङ्गति' (४१३११) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) अय् । अधिको भूत्वेत्यर्थः ।

[प्रतिष्ठते] प्रतिष्ठते = प्रचलतीत्यर्थः ।

P ॥ सेचनं = सेकः । 'भावा-ऽकर्त्राः' (५१३१९८) घञ्प्र० । पूजितं सिच्यते स्म ।

P + अतिशयेन पूजितं सिच्यते स्म = अतिसिक्तम् ।

[प्रवसति] प्रवसति = गच्छति इत्यर्थः ।

[प्रलीयते] प्रलीयते = विनश्यति इत्यर्थः ।

[प्रतीक्षते] प्रतीक्षते = प्रतिपालयतीत्यर्थः ।

[प्रतिपालयति] प्रतिपालयति = प्रतीक्षते इत्यर्थः ।

[प्राणिति] प्र 'अन प्राणने' (१०८९) अन् । वर्त्त० तिव् । 'रुत्पञ्चकाच्छिद्यः' (४१४८८) इट्—इ । 'द्वित्वेऽप्यन्तेप्यनितेः परेस्तु वा' (२।३।८९) न०—ण० ।

[निष्पति] निस् 'तपं सन्तापे' (३३३) तप् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् । 'निसस्तपेऽनासेवायाम्' (२।३।३५) षत्वम् । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) त०—ट०

[प्रलम्बते] प्र 'लबुङ् अवसंसने च' (७६६) लब् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) लम्ब । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् ।

[प्रार्थयते] प्र 'अर्थणि उपयाचने' (१९३९) अर्थ । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०—इ । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् । 'नामिनो गुणोऽकिङ्कति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[विजयते] वि 'जिं अभिभवे' (८) जि । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् । 'नामिनो गुणोऽकिङ्कति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'परा-वेर्जेः' (३।३।२८) आत्मनेपदम् ।

[विजानाति] वि 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा । वर्त्त० तिव् । 'क्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र०—ना । 'जा ज्ञा-जनोऽत्यादौ' (४।२।१०४) जा ।

[निमीलति] नि 'मील निमेषणे' (४१५) मील् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् ।

[निखञ्जति] नि 'खजु गतिवैकल्ये' (१४७) खज् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) खञ्ज । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् ।

[प्रेजुः] प्र 'यर्जी देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु' (९९९) यज् । परोक्षा उस् । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) इत्यादिना ख्यूत् य०—इ० । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) "इज्" द्वित्वम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) जलोपः । अन्तरङ्गत्वाद् दीर्घत्वं तत एत्वम् । अथवा यज्, परोक्षा उस् । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) ख्यूत् य०—इ० । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) द्वित्वम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) जलोपः । प्रथममेत्वं ततो अय् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) यलोपः । पुनरेत्वं कार्यम् ।

[प्रोपुः] प्र 'डुवर्षी बीजसन्ताने' (९९५) वप् । परोक्षा उस् । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) इत्यादिना ख्यूत् व०—उ० । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) "उप्" द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) पलोपः । अन्तरङ्गत्वाद् दीर्घत्वं तत ओत्वम् । अथवा वप्, परोक्षा उस् । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) ख्यूत् व०—उ० । 'द्विर्धातुः परोक्षा-डे०' (४।१।१९) द्वित्वम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) पलोपः । प्रथममेत्वं ततो अय् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) वलोपः । पुनरोत्वं कार्यम् ।

[सुमनायते] सुमनस् । शोभनं मनो यस्याऽसौ सुमनाः । असुमनाः सुमना भवति । 'च्यर्थे भृशादेः स्तोः' (३।४।२९) क्यङ्प्र०—य - सलोपश्च । 'दीर्घशिच्व-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।१९३) अलोपः ।

[दुर्मनायते] दुर्मनस् । दुष्टं मनो यस्याऽसौ दुर्मनाः । अदुर्मना दुर्मना भवति । 'च्यर्थे भृशादेः स्तोः' (३।४।२९) क्यङ्प्र०—य-सलोपश्च । 'दीर्घश्चिच्च-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व' (३।४।७९) श्व । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।१९३) अलोपः ।

[अभिमनायते] अभि मनो यस्याऽसौ अभिमनाः । अनभिमना अभिमना भवति । 'च्यर्थे भृशादेः स्तोः' (३।४।२९) क्यङ्प्र०—य - सलोपश्च । 'दीर्घश्चिच्च-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व' (३।४।७९) श्व । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।१९३) अलोपः ।

[अतिहस्तयति] अति - हस्तिन् । हस्तिनातिक्रामति । 'णिज्बहुलं नाम्नः कृगादिषु' (३।४।४२) णिच्प्र०—इ । 'ब्रन्त्यस्वरादेः' (७।४।४३) अन्त्यस्वरादिलोपः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व' (३।४।७९) श्व । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[अभिषेणयति] अभि - सेना । सेनया अभियाति । 'णिज्बहुलं नाम्नः कृगादिषु' (३।४।४२) णिच्प्र० । 'ब्रन्त्यस्वरादेः' (७।४।४३) अन्त्यस्वरादिलोपः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व' (३।४।७९) श्व । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ॥छ॥

ऊर्याद्यनुकरण-च्चि-डाचश्च गतिः ॥३।१।२॥

[ऊर्याद्यनुकरणच्चिडाचः] ऊरी आदिर्येषां ते = ऊर्यादयः । 'ऊर्यादयश्च अनुकरणं च च्विश्च डाच् च = ऊर्याद्यनुकरण-च्चिडाचः, प्रथमा जस् ।

[गतिः] गम् । गमनं = गतिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९९) क्तिप्र०—ति ।

[ऊरीकृत्य] ऊरी 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । ऊरीकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यबादेशः । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।१९३) तोऽन्तः ।

[उररीकृत्य] उररी 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । उररीकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यबादेशः । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।१९३) तोऽन्तः ।

[ऊरीकृतम्] ऊरीकरणम् । 'क्लीवे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०—त ।

[उररीकृतम्] उररीकरणम् । 'क्लीवे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०—त ।

[खाट्कृत्य] खाट्करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यबादेशः । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।१९३) तोऽन्तः ।

[फूत्कृत्य] फूत्करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यबादेशः । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।१९३) तोऽन्तः ।

[शुक्लीकृत्य] अशुक्लस्य शुक्लस्य करणं पूर्वम् । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां-कर्मकर्तृभ्यां प्रागतत्तत्त्वे च्विः' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्चावर्णस्याऽनव्ययस्य' (४।३।१९९) ई । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यबादेशः । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।१९३) तोऽन्तः ।

[घटीकृत्य] अघटस्य घटस्य करणं पूर्वम् । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्चावर्णस्याऽनव्ययस्य' (४।३।१९९) ई । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यबादेशः । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।१९३) तोऽन्तः ।

[पटपटाकृत्य] पटत् । अपटत् पटत् करणं पूर्वम् । 'अव्यक्ताऽनुकरणादनेकस्वरात् कृ-भ्वस्तिनाऽनितौ द्विश्च' (७।२।१९५) डाच्प्र०→आ, पटत् द्विर्चनं च । 'डाच्यादौ' (७।२।१९९) अग्रेतनस्य तकारस्य लोपः । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।१९४) अन्त्यस्वरादिलोपः । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्तो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।१९३) तोऽन्तः ।

[सपत्राकृत्य] असपत्रस्य सपत्रस्य करणं पूर्वम् । 'सपत्र-निष्पत्रादतिव्यथने' (७।२।१३८) डाच्प्र०→आ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।१९४) अलोपः । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्तो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।१९३) तोऽन्तः ।

[प्रकृत्य] प्रकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्तो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।१९३) तोऽन्तः ।

[पराकृत्य] पराकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्तो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।१९३) तोऽन्तः ।

[प्रकृतम्] प्रकरणं = प्रकृतम् । 'क्लीवे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[पराकृतम्] पराकरणं = पराकृतम् । 'क्लीवे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ॥छ॥

कारिका स्थित्यादौ ॥३।१।३॥

[स्थित्यादौ] स्थितिरादिर्यस्याऽसौ स्थित्यादिस्तस्मिन् ।

[कारिकाकृत्य] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । करणं = कारिका । 'भावे' (५।३।१२२) णकप्र० । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१९९) इ । कारिकायाः करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्तो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य०' (४।४।१९३) तोऽन्तः ।

[कारिकां कृत्वा] करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० ॥छ॥

भूषा-ऽऽदर-क्षेपेऽलं-सदसत् ॥३।१।४॥

[भूषाऽऽदरक्षेपे] भूषा च आदरश्च क्षेपश्च = भूषाऽऽदरक्षेपम्, तस्मिन् ।

[अलंसदसत्] अलं च सच्च असच्च । प्रथमा जस् । सूत्रत्वात् लोपः ।

[अलंकृत्य] अलंकरणं पूर्वम् ।

[अलंकृतम्] अलंकरणं = अलंकृतम् । 'क्लीवे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त ।

[सत्कृत्य] सत्करणं पूर्वम् ।

[सत्कृतम्] सत्करणं = सत्कृतम् । 'क्लीवे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त ।

[असत्कृत्य] असत्करणं पूर्वम् ।

[असत्कृतम्] असत्करणं = असत्कृतम् । 'क्लीवे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त ।

[अलं कृत्वा] अलं करणेन । 'निषेधेऽलं-खत्त्वोः क्त्वा' (५।४।४४) क्त्वाप्र०→त्वा ।

[सत् कृत्वा] सद्विद्यमानं करणं पूर्वम् । क्त्वाप्र० ।

[असत् कृत्वा] असदविद्यमानं करणं पूर्वम् । क्त्वाप्र० ॥छ॥

अग्रहाऽनुपदेशोऽन्तरदः ॥३११५॥

[अग्रहाऽनुपदेशे] न ग्रहोऽग्रहः । न उपदेशोऽनुपदेशः । अग्रहश्च अनुपदेशश्च = अग्रहाऽनुपदेशम्, तस्मिन् ।

[अन्तरदः] अन्तर् च अदस् च = अन्तरदः । 'अनतो लुप्' (१४१५९) सिलोपः ।

[अन्तर्हत्य] अन्तर् 'हनक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । अन्तर्हननं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५४१४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३१२१५४) यप् । 'यपि' (४१२१५६) - नलोपः । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४१४१९३) तोऽन्तः ।

[अदः कृत्यैतत् करिष्यतीति चिन्तयति] अदःकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५४१४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३१२१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४१४१९३) तोऽन्तः ।

[अन्तर्हत्वा मूषिकां श्येनो गतः] अन्तर्हन(ण)नं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५४१४७) क्त्वाप्र०→त्वा ।

[अदः कृत्वा गतः] अदस्, अम् । 'अनतो लुप्' (१४१५९) अम्लोपः ॥छ॥

कणे-मनस् तृप्त्वा ॥३११६॥

[कणेमनस्] + कणे च मनश्च = कणेमनः । ॐ औ । सूत्रत्वात् लोपः ।

[कणेहत्य पयः पिबति] कणेहननं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५४१४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३१२१५४) यप् । 'यपि' (४१२१५६) नलोपः । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४१४१९३) तोऽन्तः ।

[मनोहत्य पयः पिबति] मनोहननं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५४१४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३१२१५४) यप् । 'यपि' (४१२१५६) नलोपः । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४१४१९३) तोऽन्तः ॥छ॥

पुरोऽस्तमव्ययम् ॥३११७॥

[पुरोऽस्तम्] पुरस् च अस्तम् च = पुरोऽस्तम् । प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१४१५९) सिलोपः ('अव्ययस्य' (३१२१७) सिलोपः) । 'अतोऽति रोरुः' (१३१२०) र०→उ० ।

[अव्ययम्] 'इण्क् गतौ' (१०७५) इ, विपूर्व० । न व्येति = न क्षयं यातीत्यव्ययम् । 'लिहादिभ्यः' (५११५०) अच्प्र० ।

[पुरस्कृतम्] पुरस्करणम् । 'क्लीवे क्तः' (५३१२३) क्तप्र०→त् । 'नमस्-पुरसो गतेः' (२३१९) र०→स० ।

[अस्तंगत्य पुनरुदेति सविता] अस्तङ्गमनं पूर्वम् । 'वा मः' (४१२१५७) मलोपः ।

[अस्तंगतानि दुःखानि] अस्तम् अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) मीम् (३९५) - 'गम्लुं गतौ' (३९६) गम् । अस्तंगमनानि । 'क्लीवे क्तः' (५३१२३) क्तप्र०→त् । प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१४१५५) शि०→इ० । 'स्वराच्छौ' (१४१६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१४१८५) दीर्घः ।

[पुरः कृत्वा] पुर् द्वितीया शस् ।

[अस्तं कृत्वा काण्डं गतः] 'असूच् क्षेपणे' (१२२९) अस् । अस्यते । 'क्त-क्तवतू' (५११९७४) क्तप्र०→त् । अम् । 'समानादमोऽतः' (१४१४६) अलोपः ॥छ॥

गत्यर्थ-वदोच्छः ॥३१९८॥

[गत्यर्थवदः] गतिरर्थो येषां ते = गत्यर्थाः, गत्यर्थाश्च वद् च = गत्यर्थवद्, तस्य ।

[अच्छगत्य] अच्छशब्दोऽभिशब्दार्थे दृढार्थे च । अच्छगमनं पूर्वम् ।

[अच्छवज्य] अच्छ धृज (१३०) - धृजु (१३१) - ध्वज (१३२) - ध्वजु (१३३) - धज (१३४) - धजु (१३५) - वज (१३६) - 'वज गतौ' (१३७) वज् । अच्छवजनं पूर्वम् ।

[अच्छोद्य] अच्छ 'वद व्यक्तायां वाचि' (९९८) वद् । अच्छवदनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५१४१७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्तवो यप्' (३१२१५४) यप् । 'यजादि-वचेः किति' (४१९७९) ऋत् व०→उ० ।

[अच्छ कृत्वा गतः] अच्छ करणं पूर्वम् । क्त्वाप्र० ॥छ॥

तिरोऽन्तर्धौ ॥३१९९॥

[अन्तर्धौ] अन्तर्धानम् । 'अन्तर्धिः' (५१३८९) किप्र० । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४१३१४) आलोपः, तस्मिन् ।

[तिरोभूय] तिरस् 'भू सत्तायाम्' (१) भू । तिरोभवनं पूर्वम् ।

[तिरोधाय] तिरोधानं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५१४१७) क्त्वाप्र०→त्वा । 'अनजः क्तवो यप्' (३१२१५४) यप् ॥छ॥

कृगो नवा ॥३१९१०॥

[तिरस्कृत्य, तिरःकृत्य, तिरःकृत्वा] तिरस् 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । तिरस्करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५१४१७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्तवो यप्' (३१२१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४१४१९३) तोऽन्तः । 'तिरसो वा' (२१३१२) र०→स० ।

[तिरः कृत्वा काष्ठं गतः] करणं पूर्वम् ॥छ॥

मध्ये-पदे-निवचने-मनस्युरस्यनत्याधाने ॥३१९११॥

[मध्येपदेनिवचनेमनस्युरसि] ॥ मध्ये च पदे च निवचने च मनसि च उरसि च = मध्येपदेनिवचनेमनस्युरसि । प्रथमा जस् । सूत्रत्वात् लोपः ।

[अनत्याधाने] न अत्याधानमनत्याधानम्, तस्मिन् ।

[मध्येकृत्य, मध्ये कृत्वा] मध्येकरणं पूर्वम् ।

[पदेकृत्य, पदे कृत्वा] पदेकरणं पूर्वम् ।

[निवचनेकृत्य, निवचने कृत्वा] निवचनेकरणं पूर्वम् ।

[मनसिकृत्य, मनसि कृत्वा] मनसिकरणं पूर्वम् ।

[उरसिकृत्य, उरसि कृत्वा] उरसिकरणं पूर्वम् । सर्वत्र 'प्राक्काले' (५१४१७) क्त्वाप्र० । 'अ नः क्तवो यप्' (३१२१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४१४१९३) तोऽन्तः । एवमग्रेऽपि समासः ॥छ॥

उपाजे-ऽन्वाजे ॥३१९१२॥

[उपाजेऽन्वाजे] उपाजे च अन्वाजे च = उपाजेऽन्वाजे । प्रथमा औ । सूत्रत्वात् लोपः ।

P ॥ मध्येश्च पदेश्च निवचनेश्च मनसिश्च उरसिश्च ।

[उपाजेकृत्य, उपाजे कृत्वा] उपाजेकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् ।

[अन्वाजेकृत्य, अन्वाजे कृत्वा] अन्वाजेकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् ॥छ॥

स्वाम्येऽधिः ॥३।१।१३॥

[स्वाम्ये] स्व । स्वमस्याऽस्तीति स्वामी । 'स्वान्मिन्नीशे' (७।२।४९) मिन्प्र० - दीर्घश्च आ । स्वामिनो भावः = स्वाम्यम् । 'पति-राजान्तगुणाङ्गराजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६९) अन्त्यस्वरादिलोपः, तस्मिन् ।

[चैत्रं ग्रामेऽधिकृत्याधि कृत्वा वा गतः] अधिकरणं पूर्वम् । अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीम् (३९५) - 'गम्लुं गतौ' (३९६) गम् । गच्छति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।१९) क्त्वाप्र०→त । 'यमि-रमि-नमि०' (४।२।५५) मलोपः ॥छ॥

साक्षादादिश्च्यर्थे ॥३।१।१४॥

[साक्षादादिः] साक्षात् आदिर्यस्याऽसौ ।

[च्यर्थे] ५ च्वेर्थः = च्यर्थस्तस्मिन् ।

[साक्षात्कृत्य, साक्षात् कृत्वा] असाक्षात् साक्षात्करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।१९३) तोऽन्तः ।

[मिथ्याकृत्य, मिथ्या कृत्वा] अमिथ्या मिथ्याकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।१९३) तोऽन्तः ।

[लवणीकृत्य] अलवणस्य लवणस्य करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य०' (४।४।१९३) तोऽन्तः । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां०' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्चाववर्णस्या-ऽनव्ययस्य' (४।३।१९९) ई ।

[उष्णीकृत्य] अनुष्णस्य उष्णस्य करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य०' (४।४।१९३) तोऽन्तः । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां०' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्चाववर्णस्या०' (४।३।१९९) ई ॥छ॥

नित्यं हस्ते-पाणावुद्वाहे ॥३।१।१५॥

[हस्तेपाणौ] हस्ते च पाणौ च = हस्तेपाणौ । औ । सूत्रत्वात् लोपः ।

[हस्तेकृत्य] हस्तेकरणं पूर्वम् ।

[पाणौकृत्य] पाणौकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य०' (४।४।१९३) तोऽन्तः ॥छ॥

प्राध्वं बन्धे ॥३।१।१६॥

[प्राध्वंकृत्य] प्राध्वंकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य०' (४।४।१९३) तोऽन्तः ।

P ५ च्विर्थो यस्य सः च्यर्थस्तस्मिन् ।

[प्राध्वं कृत्वा शकटं गतः] प्रगतमध्वानम् । 'उपसर्गादध्वनः' (७।३।७९) अत्समासान्तः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६९) अन्लोपः । ततोऽम् । 'अतः स्यमोऽम्' (९।४।५७) अम् ॥छ॥

जीविकोपनिषदौपम्ये ॥३।१।१७॥

[जीविकोपनिषद्] जीविका च उपनिषद् च = जीविकोपनिषद् । प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (९।४।५९) सिलोपः ।

[औपम्ये] ५ उपमा । उपमाया भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः औ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपस्तस्मिन् ।

[जीविकाकृत्य] जीविकामिव करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्तो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य०' (४।४।१९३) तोऽन्तः ।

[उपनिषत्कृत्य] उपनिषदिव करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्तो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य०' (४।४।१९३) तोऽन्तः ॥छ॥

नाम नाम्नेकार्थ्ये समासो बहुलम् ॥३।१।१८॥

[ऐकार्थ्ये] एकोऽर्थो यस्याऽसौ एकार्थः । एकार्थस्य भावः = ऐकार्थ्यम् । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपस्तस्मिन् ।

[समासः]* समस्यन्ते = संक्षिप्यन्तेऽनेकार्थानि नामानीति समासः ।

[बहुलम्] बहु 'लांक् आदाने' (९०६८) ला । + बहून् प्रवृत्ति-निवृत्त्यादीन् अर्थान् लातीति । 'क्वचित्' (५।१।१७९) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।१९४) आलोपः । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (९।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (९।४।४६) अलोपः ।

नित्यसमासत्वाद् वाक्यं न भवतीति तात्पर्यार्थम् ।

[कुम्भकारः] कुम्भं करोत्यत्र नन्वत्र कुंभं(भ)शब्दाद् द्वितीया न प्राप्नोति किन्तु 'कर्मणि कृतः' (२।२।८३) इति षष्ठी, सत्यम् - न नाम्येकस्यरात्०' (३।२।९) इत्यत्राऽमो ग्रहणात् ।

[छात्राणां पञ्चमः] छात्राणामित्याद्यत्र 'तृप्तार्थ-पूरणा-ऽव्यया०' (३।१।८५) इति समासो न स्यात् ।

[रामो जामदग्न्यः] जमदग्नि । जमदग्नेरपत्यं [वृद्धं] जामदग्न्यः । 'गर्गदिर्यज्' (६।१।४२) यज्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः ।

[विस्पष्टपटुः] विस्पष्टं पटुः ।

[विविक्तकषायः] विविक्तं कषायः ।

[व्यक्तलवणः] व्यक्तं लवणः ।

[संपन्नमधुरः] संपन्नं मधुरः ।

[पट्वम्लः] पटुं अम्लः ।

P ५ उपमानमुपमा । 'उपसर्गादातः' (५।३।१९०) अङ्प्र० । उपमैव = औपम्यम् । 'भेषजादिभ्यष्ट्यण्' (७।२।१६४) ट्यण्प्र० ।

P * समसनं = समासः । समस्यन्ते नामान्यत्रेति वा समासः । 'व्यञ्जनाद् घञ्' (५।३।१३२) घञ्प्र० ।

P + बहु लातीति । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० ।

[निपुणपण्डितः] निपुणं पण्डितः ।

[कुशलदक्षः] कुशलं दक्षः ।

[चपलवत्सलः] चपलं वत्सलः ।

[दारुणाध्यायकः] अधीतेऽध्यायकः । णकप्र० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५९) वृद्धिः ऐ । दारुणमध्यायकः ।

[अनाज्ञाताध्यायकः] अ(ना)ज्ञातमध्यायकः ।

[अयुताध्यायकः] अयुतं - असंमिलितमध्यायकः ।

[अद्भुताध्यायकः] अद्भुतमध्यायकः ।

[भृशाध्यायकः] भृशमध्यायकः ।

[घोराध्यायकः] घोरमध्यायकः ।

[परमाध्यायकः] परममध्यायकः ।

[स्वध्यायकः] सुष्ठु अध्यायकः ।

[अत्यध्यायकः] अतिशयेनाऽध्यायकः ।

[सर्वचर्मिणो रथः] सर्वश्चर्मणा कृतः । 'सर्वचर्मण ईनेनजौ' (६।३।१९५) ईनप्र० । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६९) अन्लोपः ।

[अद्यश्चीना गौः] अद्य-श्चस् । अद्य श्चो वा विजायते । 'समांसमीनाऽद्यश्चीना-ऽद्यप्रातीना-ऽऽगवीन-साप्तपदीनम्' (७।१।१०५) ईनप्र० । 'प्रायोऽव्ययस्य' (७।४।६५) असलोपः । श्च(स्)शब्देन कल्पः कथ्यते ।

[दशैकादशिकः] दशभिरेकादश = दशैकादश, तान् गृह्णाति । 'दशैकादशादिकश्च' (६।४।३६) इकप्र० ।

[ऊर्ध्वमौहूर्तिकम्] ऊर्ध्वं मुहूर्ताद्भवः(वम्) । सप्तमी चोर्ध्वमौहूर्तिके' (५।३।१२) "मौ" निर्देशात् । 'अध्यात्मादिभ्य इकण्' (६।३।७८) इकण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः मौ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[और्ध्वदेहिकम्] ऊर्ध्वं देहाद्भवः(वम्) । 'अध्यात्मादिभ्य इकण्' (६।३।७८) इकण्प्र०→इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः ऊ० → औ ।

[और्ध्वदमिकम्] ऊर्ध्वं दमिकात् (?) (दमात्) भवः(वम्) । 'अध्यात्मादिभ्य इकण्' (६।३।७८) इकण्प्र०→इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः औ ।

[कृतपूर्वी कटम्] कृतः(तं) पूर्वं कटोऽनेन । 'पूर्वमनेन सादेश्चेन्' (७।१।१६७) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः ।

[भुक्तपूर्वी ओदनम्] भुक्तः(क्तं) पूर्वमोदनोऽनेन । 'पूर्वमनेन सादेश्चेन्' (७।१।१६७) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः ।

[गतपूर्वी ग्रामम्] गतः(तं) पूर्वं ग्रामोऽनेन । 'पूर्वमनेन सादेश्चेन्' (७।१।१६७) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः । कल्पे इत्यादौ उत्तरपदप्रधानत्वात् ।

[दृष्टपूर्वः] दृष्टः पूर्वम् ।

[श्रुतपूर्वः] श्रुतः पूर्वम् ॥छ॥

सुज्-वासर्थे संख्या संख्येये संख्यया बहुवीहिः ॥३१११९॥

[सुच्चार्ये] सुच् च वाश्च = सुज्वौ, सुज्वोरर्थः = सुज्वार्थस्तस्मिन् ।

[बहुवीहिः] ५ बहवो वीहयो यस्य सः ।

[द्विदशाः] द्वि-दशन् । द्वौ वारावस्येति द्विः । 'द्वि-त्रि-चतुरः सुच्' (७१२११०) सुच्प्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३१२१७) सिलोपः । द्विदश । 'प्रमाणी-संख्याङ्ङः' (७१३१२८) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११११४) अन्लोपः । प्रथमा जस् । एवमग्रेऽपि ।

[त्रिचतुराः] त्रयो वा चत्वारो वा = त्रिचतुराः । 'नञ्-सु-व्युप-त्रेश्चतुरः' (७१३११३१) अप्समासान्तः ।

[पञ्चषाः] पञ्चन् - षष् । पञ्च वा षड् वा । 'प्रमाणी-संख्याङ्ङः' (७१३१२८) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[सप्ताष्टाः] सप्त वा अष्टौ वा = सप्ताष्टाः । 'प्रमाणी-संख्याङ्ङः' (७१३१२८) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ॥छ॥

आसन्ना-ऽदूरा-ऽधिका-ऽध्यर्द्धा-ऽर्द्धादिपूरणं द्वितीयाद्यन्यार्थे ॥३११२०॥

[आसन्नाऽदूराऽधिकाऽध्यर्द्धाऽर्द्धादिपूरणम्] अर्द्धमादिर्यस्य तदर्द्धादि, अर्द्धादि च तत् पूरणं च = अर्द्धादिपूरणम् । अधिकमर्द्धं यस्याऽसौ । आसन्नं च अदूरं च अधिकं च अध्यर्द्धं च अर्द्धादिपूरणं च = आसन्नाऽदूराऽधिकाऽध्यर्द्धाऽर्द्धादिपूरणम् ।

[द्वितीयाद्यन्यार्थे] + द्वितीया आदिर्यासां ताः = द्वितीयादयः, द्वितीयादयश्च तद् अन्यश्च = द्वितीयाद्यन्यत्, तस्याऽर्थो द्वितीयाद्यन्यार्थः, तस्मिन् ।

[आसन्नदशाः] आसन्ना दशत्वं येषां येभ्यो वा ते । 'प्रमाणी-संख्याङ्ङः' (७१३१२८) डप्र० ।

[आसन्नविंशाः] आसन्ना विंशतिर्येषां येभ्यो वा ते । 'प्रमाणी-संख्याङ्ङः' (७१३१२८) डप्र० । 'विंशतेस्तेडिति' (७१४१६७) तिलोपः । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[आसन्नत्रिंशाः] आसन्ना त्रिंशद् येषां ते ।

[अदूरदशाः] अदूरे दश येषां ते ।

[अदूरविंशाः] अदूरे विंशतिर्येषां ते ।

[अदूरत्रिंशाः] अदूरे त्रिंशद् येषां ते ।

[अधिकदशाः] अधिका दश येषां ते ।

[अधिकविंशाः] अधिका विंशत्(तिः) येषां ते ।

[अधिकत्रिंशाः] अधिका त्रिंशद् येषां ते ।

[अध्यर्द्धविंशाः] अध्यर्द्धा विंशतिर्येषां ते । 'प्रमाणी-संख्याङ्ङः' (७१३१२८) डप्र० । 'विंशतेस्तेडिति' (७१४१६७) तिलोपः । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[अध्यर्द्धत्रिंशाः] अध्यर्द्धा त्रिंशद् येषां ते ।

P ५ बहूनर्थान् वीणातीति बहुवीहिः ।

P + द्वितीया आदिर्यस्य तद् द्वितीयादि, द्वितीयादि च तदन्यच्च ।

[अध्यर्द्धचत्वारिंशाः] अध्यर्द्धा चत्वारिंशद् येषां ते ।

[अर्द्धपञ्चमविंशाः] पञ्चन् । पञ्चानां पूरणः = पञ्चमः । 'नो मट्' (७।१।१५९) मट्प्र०→म । 'नाम्नो नोऽनहनः' (२।१।१९९) नलोपः । अर्द्धं पञ्चमं येषां ते । अर्द्धपञ्चमा विंशतयो येषां ते ।

[अर्द्धचतुर्थविंशाः] अर्द्धं चतुर्थं येषां ते । अर्द्धचतुर्था विंशतयो येषां ते ।

[अर्द्धतृतीयविंशाः] अर्द्धं तृतीयं येषां ते । अर्द्धतृतीया विंशतयो येषां ते । 'प्रमाणी-संख्याङ्कः' (७।३।१२८) डप्र० । 'विंशतेस्तेडिति' (७।४।६७) तिलोपः । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।१९४) अन्त्यस्वरादिलोपः ॥छ॥

अव्ययम् ॥३।१।२१॥

[अव्ययम्] न-वि-इण्क् गतौ' (१०७५) इ । न व्येति - क्षरति स्वस्वरूपादित्यव्ययम् । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र०→अ । 'नामिनो गुणोऽविडिति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'नजत्' (३।२।१२५) न०→अ० । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५०) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[उपदशाः] उप-समीपे दश येषां ते ।

[उपविंशाः] उप-समीपे विंशतिर्येषां ते ।

[उपत्रिंशाः] उप-समीपे त्रिंशद्येषां ते ।

[उपचत्वारिंशाः] उप-समीपे चत्वारिंशद्येषां ते । 'प्रमाणी-संख्याङ्कः' (७।३।१२८) डप्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।१९४) अन्त्यस्वरादिलोपः । प्रथमा जस् । 'अत आ स्यादौ०' (१।४।१९) दीर्घः । 'समानानां०' (१।२।१९) दीर्घः । 'सो रुः' (२।१।७२) स०→र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ॥छ॥

एकार्थं चानेकं च ॥३।१।२२॥

[एकार्थम्] एकः समानोऽर्थोऽधिकरणं यस्य तत् ।

[अनेकम्] न एकमनेकम् । 'अन् स्वरे' (३।२।१२९) अन् ।

[आरूढवानरो वृक्षः] आरूढो वानरो यं सः = आरूढवानरः ।

[उपहतबलिर्यक्षी] उपहतो बलिरस्यै सा । यक्ष 'जातेरयान्त-नित्यस्त्री-शूद्रात्' (२।४।५४) डी । 'अस्य ड्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[वीरपुरुषको ग्रामः] वीराः पुरुषाः सन्त्यस्मिन् = वीरपुरुषकः । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क ।

[सूक्ष्मजटकेशः] सूक्ष्मा जटा येषां ते = सूक्ष्मजटाः । 'परतः स्त्री पुम्वत्०' (३।२।४९) पुम्वत् । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । शोभनाः सूक्ष्मजटाः केशा अस्य सः ।

[समन्तशितिरन्ध्रः] संजातान्यन्तेषु शितीनि रन्धाण्यस्मिन् सः ।

[पञ्चगावधनः] पञ्चन् । गो । पञ्च गावो धनमस्य सः । 'गोस्तत्पुरुषात्' (७।३।१०५) अट्समासान्तः । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[पञ्चनावप्रियः] पञ्च नावः प्रिया अस्य सः ।

P सूक्ष्मा जटा येषु ते = सूक्ष्मजटास्तपस्विनः ।

[उच्चैर्मुखः] उच्चैः स्थाने मुखं यस्य सः = उच्चैर्मुखः ।

[कर्तुकामः] कर्तुं कामोऽस्य सः । 'तुमश्च मनः कामे' (३।२।१४०) मलोपः ।

[हर्तुकामः] हर्तुं कामोऽस्य सः । 'तुमश्च मनः कामे' (३।२।१४०) मलोपः ।

[राजन्वती भूरनेन] राजन् । शोभनो राजा विद्यते यस्यां सा । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१९) मतुप्र०→मत् ।
'राजन्वान् सुराज्ञि' (२।१।९८) म०→व० । 'अधातूद्वितः' (२।४।२) डी ॥छ॥

उष्ट्रमुखादयः ॥३।१।२३॥

[उष्ट्रमुखादयः] उष्ट्रमुखमादिर्येषां ते ।

[वृषस्कन्धः] वृषस्कन्धवत् स्कन्धो यस्य सः ।

[हरिणाक्षी] हरिणाक्षिणी इव अक्षिणी यस्याः सा । 'सक्थ्यक्ष्णः स्वाङ्गे' (७।३।१२६) टः समासान्तः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६९) इन्लोपः(?) ('अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः) । 'अणजेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) डी ।

[इभकुम्भस्तनी] इभकुम्भाविव स्तनौ यस्याः सा । 'असह-नञ्-विद्यमानपूर्वपदात्०' (२।४।३८) डी ।

[नागनासोरुः] नागनासे(सा) इव ऊरू यस्याः सा । 'उतोऽप्राणिन०' (२।४।७३) ऊङ्प्र०→ऊ ।

[चन्द्रमुखी] चन्द्रवन्मुखं यस्याः सा । 'नख-मुखादनाम्नि' (२।४।४०) डी ।

‡ [कमलमुखी] कमलवन्मुखं यस्याः सा ।

[चक्रनितम्बा] चक्रवन्नितम्बं यस्याः सा ।

[पितृस्थानः] पितुरिव स्थानमस्य ।

[पितृस्थानीयः] पितरीव स्थानीयमस्मिन् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० ।

ततो मध्यस्थं वाक्यं कार्यम् । उपमानपदस्य यथासंभवं लोपः इति कोऽर्थः ? - उष्ट्रमुखशब्दमध्यस्थितमुखस्य लोप इत्यर्थः ।

[उरसिलोमा] उरसि स्थितानि लोमान्यस्य ।

[उदरेमणिः] उदरे स्थितो मणिर्यस्याऽसौ ।

[वहेगडुः] वह(हे) स्थितौ(तो) गडुर्यस्याऽसौ । बलीवर्दानां स्कन्धप्रदेशः ।

[कण्ठेकालः] कण्ठे कालोऽमीषूदाहरणेषु 'अमूर्द्ध-मस्तकात् स्वाङ्गाद०' (३।२।२२) अलुप्समासो व्यधिकरणो वा इति कोऽर्थः ? असमानाधिकरण्यम् ।

[प्रपलाशः, प्रपतितपलाशः] प्रपतितानि पलाशान्यस्य सः ।

[उद्गर्शिमः, उद्गतरश्मिः] उद्गता रश्मयः - किरणा यस्य सः ॥छ॥

सहस्तेन ॥३।१।२४॥

[सहस्तेन] सह प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स०→र० । 'च-ट-ते सद्वितीये' (१।३।७) र०→स० । तद् तृतीया टा । 'आ द्वेरः' (२।१।४९) द०→अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।१९३) अलोपः । 'टा-डसोरिन-स्यौ' (१।४।५)

‡ मध्यमवृत्तौ - बृहद्वृत्तौ च - कमलवदना ।

इन । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[सपुत्र आगतः] सपुत्र आगत इत्यत्र 'सहात् तुल्ययोगे' (७।३।१७८) कच् न भवति ।

[सच्छात्र आगतः] सच्छ(छा)त्र आगत इत्यत्र 'सहात् तुल्ययोगे' (७।३।१७८) कच् न भवति ।

[सकर्मकः] सह कर्मणा वर्तते यः सः = सकर्मकः ।

[सलोमकः] सह लोमभिर्वर्तते = सलोमकः । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क ।

[सपक्षकः] सह पक्षैर्वर्तते इति सपक्षकः ॥छ॥

दिशो रूढयाऽन्तराले ॥३।१।२५॥

[दक्षिणपूर्वा दिक्] दक्षिणस्याश्च पूर्वस्याश्च दिशोर्यदन्तरालं सा । 'सर्वादयोऽस्यादौ' (३।२।६१) पुम्वत् । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । पुनरपि 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ ।

[पूर्वात्तरा] पूर्व(र्वा)-उत्तरा मांडणी । पूर्वस्याश्च उत्तरस्याश्च दिशोर्यदन्तरालं सा ।

[उत्तरपश्चिमा] उत्तरा । पश्चिमा । उत्तरस्याश्च पश्चिमायाश्च दिशोर्यदन्तरालं सा ।

[दक्षिणपश्चिमा] दक्षिणा । पश्चिमा । दक्षिणस्याश्च पश्चिमायाश्च दिशोर्यदन्तरालं सा । 'सर्वादयोऽस्यादौ' (३।२।६१) पुम्वत् ।

[ऐन्द्रयाश्च कौबेर्याश्च दिशोर्यदन्तरालमिति वाक्यमेव] इन्द्रो देवताऽस्याः सा । कुबेरो देवताऽस्याः सा । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः ऐ-औ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणजेयेकण्-नञ्-सञ्-टिताम्' (२।४।२०) डी । 'अस्य ड्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ॥छ॥

तत्राऽऽदाय मिथस्तेन प्रहृत्येति^५ सरूपेण युद्धेऽव्ययीभावः ॥३।१।२६॥

[तत्र] तत्र प्रथमैक० सि ।

[आदाय] आदाय सप्तमी डि ।

[मिथः] मिथस् प्रथमैक० सि ।

[सरूपेण] समानं रूपं यस्याऽसौ, तेन । 'समानस्य धर्मादिषु' (३।२।१४९) स० । 'रघुवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०→ण० ।

[अव्ययीभावः] अव्यय 'भू सत्तायाम्' (१) भू । ५ अनव्ययस्याऽव्ययस्य भवनमव्ययीभावः । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां कर्म-कतृभ्यां०' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्चाववर्णस्याऽनव्ययस्य' (४।३।१११) ई । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) च्विलोपः । 'भावा-ऽकर्त्राः' (५।३।१८) घञ्प्र०→अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स०→र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[केशाकेशि] केशेषु च केशेषु च मिथ आदाय कृतं युद्धम् । 'इज् युद्धे' (७।३।७४) इच्समासान्तः→इ । 'इच्यस्वरे दीर्घ आच्च' (३।२।७२) दीर्घः ।

[कचाकचि] कचेषु च कचेषु च मिथो गृहीत्वा कृतं युद्धं इति कचाकचि । 'इज् युद्धे' (७।३।७४) इच्समासान्तः

P मिथस् षष्ठी, तेन^५ सि, प्रहृत्य डि, इति^५ डि एतेषां सूत्रत्वाद् विभक्तेर्लोपः ।

P ५ अनव्ययमव्ययं भवति ।

→इ । 'इच्यस्वरे०' (३।२।७२) दीर्घ आ ।

[बाहूबाहवि] बाहुभिश्च बाहुभिश्च मिथः प्रहृत्य कृतं युद्धम् । 'इज् युद्धे' (७।३।७४) इच्समासान्तः→इ । 'इच्यस्वरे०' (३।२।७२) दीर्घः ।

[दण्डादण्डि] दण्डेश्च दण्डेश्च मिथः प्रहृत्य कृतं युद्धम् । 'इज् युद्धे' (७।३।७४) इच्समासान्तः→इ । 'इच्यस्वरे०' (३।२।७२) दीर्घः ।

[यष्टायष्टि] यष्टिभिश्च यष्टिभिश्च मिथः प्रहृत्य कृतं युद्धम् । 'इच्यस्वरे०' (३।२।७२) इ०→आ० ।

[मुष्टामुष्टि] मुष्टिभिश्च मुष्टिभिश्च मिथः प्रहृत्य कृतं युद्धं इति मुष्टामुष्टि । 'इज् युद्धे' (७।३।७४) इच्समासान्तः→इ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । 'इच्यस्वरे०' (३।२।७२) इ०→आ० ।

[अस्यसि] असिभिश्च असिभिश्च मिथः प्रहृत्य कृतं युद्धम् । 'इच्यस्वरे दीर्घ आच्च' (३।२।७२) इत्यनेन (दीर्घ आ) कथं न भवति ? अस्वरात् । सर्वत्र 'अनतो लुप्' (३।२।६) सिलोपः । क्रियाविशेषणमिति केचित् ।

[हस्ते च हस्ते च गृहीत्वा कृतं सख्यम्] सखि । सख्युर्भावः = सख्यम् । 'सखि-वणिग्-दूताद् यः' (७।१।६३) यप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ॥छ॥

नदीभिर्नाम्नि ॥३।१।२७॥

[नदीभिः] नदी तृतीया भिस् ।

[नाम्नि] नामन् सप्तमी ङि । 'ई-ङौ वा' (२।१।१०९) अस्य लुक् ।

[उन्मत्तगङ्ग देशः] उन्मत्ता गङ्गा यत्र तत् । 'परतः स्त्री०' (३।२।४९) पुम्वत् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः । 'अमव्ययीभाव०' (३।२।२) अम् ।

[तूष्णीगङ्गम्] तूष्णीं गङ्गा यत्र तत् ।

[शनैर्गङ्गम्] शनैर्गङ्गा यत्र तत् । प्रथमा सि । 'अमव्ययीभाव०' (३।२।२) अम् सर्वत्र ।

बहुवचननिर्देशात् तद्विशेषाणां स्वरूपस्य च ग्रहणं नदीभिरिति बहुत्वविशेषाश्च । गङ्गा-नर्मदाद्याः स्वरूपं सिन्धुश्रवन्तीत्यादि ।

[शीघ्रगङ्गे देशः] शीघ्रा गङ्गा यत्राऽसौ । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । 'परतः स्त्री०' (३।२।४९) पुम्वत् सर्वत्र ।

[शुष्कतापी] शुष्का चासौ तापी च । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याव्०' (१।४।४५) सिलोपः ॥छ॥

संख्या समाहारे ॥३।१।२८॥

[समाहारे] सम्-आङ् 'हंग् हरणे' (८८५) ह । समन्तादाहरणं = समाहारः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०→अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) आर्, तस्मिन् ।

[द्वियमुनम्] द्वयोर्द्वियमुनयोः समाहारः = द्वियमुनम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[त्रिगङ्गम्] त्रयाणां (तिसृणां) गङ्गानां समाहारः । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[पञ्चनदम्] पञ्चानां नदीनां समाहारः । 'गौणमुख्ययोः०' (न्यायसंग्रहः १।२२) इति न्यायात्, 'संख्याया नदी-गोदावरीभ्याम्' (७।३।९१) अत्समासान्तः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) ईलोपः ।

[सप्तगोदावरम्] सप्तानां गोदावरीणां समाहारः । 'संख्याया नदी-गोदावरीभ्याम्' (७।३।९१) अत्समासान्तः ।

‘अवर्णवर्णस्य’ (७।४।६८) ईलोपः । प्रथमा सि । ‘अमव्ययीभावस्या०’ (३।२।२) अम् ।

[एकनदी] ५१ एका नदी = एकनदी । ‘पुम्बत् कर्मधारये’ (३।२।५७) पुम्बत् ।

[द्वीरावतीको देशः] द्वे इरावत्यौ यत्र सः । ‘ऋन्नित्यदितः’ (७।३।१७७) कच्प्र०→क ।

[द्विगोदावरि] द्वयोर्गोदावर्योः समाहारः = द्विगोदावरि । ‘क्लीबे’ (२।४।९७) ह्रस्वः । प्रथमा सि । ‘अनतो लुप्’ (१।४।५९) सिलोपः ॥छ॥

वंश्येन पूर्वार्थे ॥३।१।२९॥

[वंश्येन] वंश । वंशे भवः = वंश्यः । ‘दिगादिदेहांशाद् यः’ (६।३।१२४) यप्र० । ‘अवर्णवर्णस्य’ (७।४।६८) अलोपः । सप्तमी डि (?) (तेन) ।

[पूर्वार्थे] पूर्वस्य उपचारात् पूर्वपदस्याऽर्थः = पूर्वार्थस्तस्मिन् ।

[एकमुनि व्याकरणस्य] एको मुनिर्वंश्यो व्याकरणस्य = एकमुनि । प्रथमा सि । ‘अनतो लुप्’ (३।२।६) सिलोपः ।

[द्विमुनि व्याकरणस्य] द्वौ मुनी वंश्यौ व्याकरणस्य = द्विमुनि । प्रथमा औ । ‘अनतो लुप्’ (३।२।६) औलोपः ।

[त्रिमुनि व्याकरणस्य] त्रयो मुनयो वंश्या व्याकरणस्य । प्रथमा जस् । ‘अनतो लुप्’ (३।२।६) इत्यनेन जस् लोपः ।

[सप्तकाशि राज्यस्य] सप्त काशयो वंश्या राज्यस्य = सप्तकाशि राज्यस्य ।

[त्रिकोशलं राज्यस्य] त्रयः कोशला वंश्या राज्यस्य = त्रिकोशलम् । प्रथमा जस् । ‘अमव्ययी०’ (३।२।२) अम् ।

[एकविंशतिभारद्वाजं कोशलस्य] एकविंशतिभारद्वाजा वंश्या अस्य सः । ‘अनतो लुप्’ (३।२।६) सिलोपः । भरद्वाजस्येदम् । ‘तस्येदम्’ (६।३।१६०) अण्प्र०→अ । ‘वृद्धिः स्वरेष्वादे०’ (७।४।१७) वृद्धिः । न त्वपत्ये ‘यज्जो०’ (६।१।१२६) इत्यनेन लोपः स्यात् ।

[द्विमुनिकं व्याकरणम्] द्वौ मुनी वंश्यावस्य = द्विमुनिकम् । ‘शेषाद् वा’ (७।३।१७५) कच्प्र०→क । प्रथमा सि । ‘अतः स्यमोऽम्’ (१।४।५७) अम् ॥छ॥

पारे-मध्ये-ऽग्रे-ऽन्तः षष्ठ्या वा ॥३।१।३०॥

[पारेमध्येऽग्रेऽन्तः] + पारे च मध्ये च अग्रे च अन्तश्च = पारेमध्येऽग्रेऽन्तर् । प्रथमा सि । ‘अनतो लुप्’ (१।४।५९) सिलोपः (‘अव्ययस्य’ (३।२।७) सिलोपः) ।

[षष्ठ्या] षष्ठी तृतीया टा ।

[पारेगङ्गम्] गङ्गायाः पारम् । ‘प्रथमोक्तं प्राक्’ (३।१।१४८) पूर्वि । ‘क्लीबे’ (२।४।९७) ह्रस्वः । अनेन ए ।

[पारेसमुद्रम्] समुद्रस्य पारम् । ‘प्रथमोक्तं प्राक्’ (३।१।१४८) पूर्वि ।

[मध्येगङ्गम्]* गङ्गाया मध्यम् । अनेन ए ।

[मध्येसमुद्रम्] समुद्रस्य मध्यम् ।

[अग्रेवणम्] वनस्याऽग्रम् । अनेन ए । ‘निष्प्रा-ऽग्रे-ऽन्तः-खदिर०’ (२।३।६६) न०→ण० ।

P ५१ एका चासौ नदी च । ‘सर्वादयोऽस्यादौ’ (३।२।६९) इति पुम्बत् ।

P + पारेश्च मध्येश्च अग्रेश्च अन्तश्च ।

P * मध्यं गङ्गायाः ।

[अग्नेसेनम्] सेनाया अग्रम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[अन्तर्गिरम्] गिरेरन्तः । 'गिरि-नदी-पौणमास्याग्रहायण्यपञ्चमवर्ग्याद् वा' (७।३।९०) अत्समासान्तः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः ।

[गङ्गापारम्] गङ्गायाः पारं = गङ्गापारम् । अग्नेऽप्येवम् ।

[गिर्यन्तः] गिर्यन्त इत्यत्र 'तृप्तार्थ-पूरणा-ऽव्यया-ऽतुशुं' (३।१।८५) इत्यनेन निषिद्धोऽपि बाहुलकाद्भवति ॥४॥

यावदियत्त्वे ॥३।१।३१॥

[यावदियत्त्वे] यावत् प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलोपः । इद्म् । इदं परिमाणमस्य । 'इदं-किमोऽतुरिय्-किय् चास्य' (७।१।१४८) इदंस्थाने इयादेशः-अतुप्रत्ययश्च । इयतो भावः = इयत्त्वम् । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्र० । सप्तमी ङि । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[यावदमत्रमतिथीन् भोजय] यावन्त्यमत्राणि = यावदमत्रम् । प्रथमा जस् । 'अमव्ययीभावस्याऽतोऽपञ्चम्याः' (३।२।२) अम् । 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१।४।८७) भुज् । भुजानान् प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । पञ्चमी हि । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्' (३।४।७१) श्व् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'अतः प्रत्ययाल्लुक्' (४।२।८५) हिलोपः ।

[यावद् दत्तं तावद् भुक्तम्] यावत् प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलोपः । 'डुदाङ्क् दाने' (१।१।३८) दा । दीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'दत्' (४।४।१०) दा इत्यस्य दत् । 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१।४।८७) भुज् । भुज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'क्तेऽनिट०' (४।१।१११) ज०→ग० (?) । ('च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज०→ग०) । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) ग०→क० ॥४॥

पर्यपा-ऽऽङ्-बहिरच् पञ्चम्या ॥३।१।३२॥

[पर्यपाऽऽङ्बहिरच्] परिश्च अपश्च आङ् च बहिश्च अच्च = पर्यपाऽऽङ्बहिरच् । ॥५॥ प्रथमा जस् ।

पञ्चम्यर्थप्रधानात् प्रथमा क्रियाविशेषणविवक्षायां तु द्वितीया, यथा-आमे खलं संचरतामित्यादि ।

[परित्रिगर्त्तम्] परि त्रिगर्त्तभ्यः = परित्रिगर्त्तम् ।

[आग्रामम्] आ ग्रामात् ।

[बहिर्ग्रामम्] बहिर्ग्रामात् ।

[प्राग्रामम्] प्र 'अञ्चु गतौ च' (१०५) अञ्चु । प्राञ्चतीति क्विप् । 'अञ्चोऽनर्चायाम्' (४।२।४६) नलोपः । 'अञ्चः' (२।४।३) ङी । प्राच्यामदूरे वसति । 'अदूरे एनः' (७।२।१२२) एनप्र० । 'लुबञ्चेः' (७।२।१२३) एनलोपः । 'इयादेगौणस्या०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क० । प्राग् ग्रामात् ।

[प्रत्यग्रामम्] प्रति 'अञ्चु गतौ च' (१०५) अञ्चु । प्रत्यञ्चतीति क्विप् । 'अञ्चोऽनर्चायाम्' (४।२।४६) नलोपः । 'अञ्चः' (२।४।३) ङी । प्रतीच्यामदूरे वसति । 'अदूरे एनः' (७।२।१२२) एनप्र० । 'लुबञ्चेः' (७।२।१२३) एनलोपः । 'इयादेगौणस्या०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क० । प्रत्यग् ग्रामात् ।

[अपाग्रामम्] अप 'अञ्चु गतौ च' (१०५) अञ्चु । अपाऽञ्चतीति क्विप् । 'अञ्चोऽनर्चायाम्' (४।२।४६) नलोपः ।

‘अञ्चः’ (२।४।३) डी । अपाच्यामदूरे वसति । ‘अदूरे एनः’ (७।२।१२२) एनप्र० । ‘लुबञ्चैः’ (७।२।१२३) एनलोपः ।
‘इयादेर्गौणस्या०’ (२।४।९५) डीनिवृत्तिः । ‘च-जः क-गम्’ (२।१।८६) च० → क० । अपाग् ग्रामात् ।

[उदग्रग्रामं वृष्टो मेघः] उद् ‘अञ्चु गतौ च’ (१०५) अञ्चु । उदञ्चतीति क्विप् । ‘अञ्चोऽनर्चायाम्’ (४।२।४६) नलोपः ।
‘अञ्चः’ (२।४।३) डी । उदच्यामदूरे वसति । ‘अदूरे एनः’ (७।२।१२२) एनप्र० । ‘लुबञ्चैः’ (७।२।१२३) एनलोपः ।
‘इयादेर्गौणस्या०’ (२।४।९५) डीनिवृत्तिः । ‘च-जः क-गम्’ (२।१।८६) च० → क० । उदग् ग्रामात् ।

[परि वृक्षं विद्योतते विद्युत्] वृक्ष द्वितीया अम् ॥४॥

लक्षणेनाऽभि-प्रत्याभिमुख्ये ॥३।१।३३॥

[अभिप्रत्याभिमुख्ये] अभिश्च प्रतिश्च = अभिप्रती । औ । ‘इदुतोऽस्त्रेरीदूत्’ (१।४।२१) ई । अभिमुखस्य भावः ।
‘पति-राजान्तगुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्मणि च’ (७।१।६०) ट्यण्प्र० → य । ‘वृद्धिः स्वरेष्वादे०’ (७।४।१९) वृद्धिः । ‘अवर्णवर्णस्य’
(७।४।६८) अलोपः, तस्मिन् ।

[अभ्यग्नि शलभाः पतन्ति] अभि अग्निं = अभ्यग्नि इत्यत्र द्वितीया । ‘अनतो लुप्’ (३।२।६) लोपः ।

[प्रत्यग्नि शलभाः पतन्ति] प्रति अग्निं = प्रत्यग्नि इत्यत्र द्वितीया । ‘अनतो लुप्’ (३।२।६) लोपः ।

[सुध्नं प्रति गतः] प्रति गच्छति स्म । ‘गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः’ (५।१।११) क्तप्र० → त ।

[येनाग्निस्तेन गतः] येन-तेनौ प्रत्यर्थौ ।

[अभ्यङ्ग गावः] अभिमुखोऽङ्गे यासां ताः = अभ्यङ्गाः ॥४॥

दैर्घ्येऽनुः ॥३।१।३४॥

[दैर्घ्ये] दीर्घस्य भावः = दैर्घ्यम् । ‘पति-राजान्तगुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्मणि च’ (७।१।६०) ट्यण्प्र० → य । ‘वृद्धिः
स्वरेष्वादे०’ (७।४।१९) वृद्धिः ऐ । ‘अवर्णवर्णस्य’ (७।४।६८) अलोपः, तस्मिन् ।

[अनुयमुनं मथुरा] अनु यमुनां दीर्घा । ‘क्लीबे’ (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[वृक्षमनु विद्योतते विद्युत्] विपूर्व० ‘द्युति दीप्तौ’ (९३७) द्युत् । विद्योतत इत्येवंशील । ‘द्विद्युद्-ददृद्-जगज्जुहू०’
(५।२।८३) क्विप्प्र० । ‘अप्रयोगीत्’ (१।१।३७) क्विप्लोपः । प्रथमा सि । ‘दीर्घइयाब्०’ (१।४।४५) सिलोपः ॥४॥

समीपे ॥३।१।३५॥

[अनुवनमशनिर्गता] अनु वनस्य समीपमनुवनम् । प्रथमा-सप्तमी वा ।

[अनुनृपं पिशुनाः] अनु नृपस्य समीपम् । सप्तमी डि । ‘अमव्ययीभावस्याऽतोऽपञ्चम्याः’ (३।२।२) अम् ।
‘समानादमोऽतः’ (१।४।४६) अलोपः ॥४॥

तिष्ठद्ग्वित्यादयः ॥३।१।३६॥

[तिष्ठद्ग्वित्यादयः] तिष्ठद्गु इति आदिर्येषां ते ।

[तिष्ठद्गु] ‘ष्ठां गतिनिवृत्तौ’ (५) ष्ठा । ‘षः सोऽष्टयै-ष्टिव-ष्वष्कः’ (२।३।९८) स्था । ‘निमित्ताभावे०’ (न्याय०
१/२९) स्था । तिष्ठन्तीति । ‘शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ’ (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । ‘कर्त्तर्यनद्भ्यः श्व्’ (३।४।७१) श्व् ।
‘श्रौति-कृवु-धिवु-पा-घा०’ (४।२।१०८) तिष्ठ आदेशः । ‘लुगस्या०’ (२।१।११३) अलोपः । ‘अधातूद्वितः’ (२।४।२) डी ।

तिष्ठन्त्यो गावो यत्र सः कालस्तिष्ठद्गु । 'परतः स्त्री०' (३।२।४९) पुंस्वत् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वत् । तिष्ठन्ति गावो यस्मिन्नित्यर्थकथनमात्रमेवाऽस्ति अथवैतदेव क्रियते, यतः तिष्ठन्तीति शतृ ततो मध्यस्थः समासः कार्यः । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वत् । प्रथमा सि । 'अमव्ययीभावस्याऽतो०' (३।२।२) सि०→अम्० । 'अनतो लुप्' (३।२।६) अम्लोपः, सर्वत्र ज्ञेयः ।

[वहद्गु] 'वर्ही प्रापणे' (९९६) वह् । वहन्तीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र०→अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) डी । वहन्त्यो गावो यत्र सः कालो वहद्गु । 'परतः स्त्री०' (३।२।४९) पुंस्वत् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वत् । वहन्ति गावो यस्मिन्नित्यर्थकथनमेवाऽस्ति । अग्रे तिष्ठद्गुवद् ज्ञेयः ।

[आयतीगवम्] 'इण्क् गतौ' (१०७५) इ, आङ्पूर्व० । आयन्तीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र०→अत् । 'ह्रिवणोरप्विति व्-यौ' (४।३।१५) यादेशः । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) डी । आयन्त्यो गावो यस्मिन् काले सः । आयन्ति गावो यस्मिन्नित्यर्थकथनमेवाऽस्ति, अत एव निपातनाद् अत्समासान्तः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । पुंवद्भावभावश्च येन प्रथमान्ता एवाऽन्यपदार्थे समस्यन्ते तेन किं सिद्धम् ।

[खलेयवम्] खले यवा यस्मिन् देशे तत् ।

[अधोनाभम्] नाभेरधोऽधोनाभम् । अत एव निपातनादत्समासान्तः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । प्रथमा सि । 'अमव्ययीभावस्याऽतो०' (३।२।२) अम् ।

[समपदाति] समत्वं पदातीनां = समपदाति ।

[समभूमिः] समा चासौ भूमिश्च ।

[समपदातिः] समाश्च ते पदातयश्च = समपदातिः ।

[विषमम्] विषमत्वं समस्य, विषमत्वं समायाः, विषमाः समा यत्र तत् ।

[निष्णमम्] निर्गतत्वं समस्य, निर्गतत्वं समायाः, निर्गताः समा यत्र तत् ।

[दुष्णमम्] दुष्टत्वं समस्य, दुष्टत्वं समायाः, दुष्टाः समा यत्र तत् ।

[अपरसमम्] अपरत्वं समस्य, अपरत्वं समायाः, अपराः समा यत्र तत् । सर्वत्र 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[पापसमम्] समायाः पापस्य, पापाः समानि यत्र, पापा समा = पापसमम् ।

[पुण्यसमम्] समायाः पुण्यत्वं, पुण्यानि समानि यत्र, पुण्या समा = पुण्यसमम् ।

[पापसमम्] पापेन समम् ।

[प्राह्णम्] प्र । अहन् । प्रगतं प्रकृष्टत्वं वाऽह्नः । 'अतोऽह्नस्य' (२।३।७३) न०→ण०, निपातनादह्नादेशः ।

[प्ररथम्] प्रगतत्वं प्रकृष्टत्वं वा रथस्य = प्ररथम् ।

[प्रमृगम्] प्रगतत्वं प्रकृष्टत्वं वा मृगा यत्र तत् ।

[प्रदक्षिणम्] प्रकृष्टत्वं दक्षिणायाः = प्रदक्षिणम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[प्राह्णः] प्रगतमहः = प्राह्णः । 'अतोऽह्नस्य' (२।३।७३) न०→ण० ।

[प्ररथः] प्रगतो रथः ।

[प्रमृगः] प्रगतो मृगः = प्रमृगः ।

[प्रान्तम्] प्रगतत्वमन्तस्य = प्रान्तम् ।

[समपक्षम्] समत्वं पक्षाणाम् ।

[समानतीर्थम्] समानत्वं तीर्थस्य ।

[समानतीरम्] समानत्वं तीरस्य = समानतीरम् ।

[द्विमुसलि] द्वौ मुसलौ यत्र प्रहरणे तत् । 'द्विदण्डयादिः' (७।३।७५) इच्समासान्तः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८)

अलोपः ।

[परमतिष्ठद्गु] परमं च तत् तिष्ठद्गु च ।

["अतिष्ठद्गु जपन् सन्ध्याम्"] 'अतिष्ठद्गु 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४१) अम् । 'जप मानसे च' (३३८) जप् । जपतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र०→अत् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः । सन्ध्यामन्त्रोऽपि सन्ध्यतां(याम्) ।

[प्रसव्यम्] प्रगतं सव्यस्य ।

[अपसव्यम्] अपगतं सव्यस्य ।

[यत्प्रभृति] यस्मात् प्रभृति ।

[तत्प्रभृति] तस्मात् प्रभृति ।

[इतः प्रभृति] अस्मात् प्रभृति ॥छ॥

नित्यं प्रतिनाऽल्पे ॥३।१।३७॥

[प्रतिना] प्रति तृतीया टा । 'टः पुंसि ना' (१।४।२४) ना ।

[शाकप्रति] शाकस्याऽल्पत्वम् । नित्यं समासत्वादर्थकथनमेतत् ॥छ॥

संख्या-ऽक्ष-शलाकं परिणा द्यूतेऽन्यथावृत्तौ ॥३।१।३८॥

[संख्याऽक्षशलाकम्] संख्या च अक्षश्च शलाका च = संख्याऽक्षशलाकम् । 'क्लीवे' (२।४।९७) ह्रस्वत् । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[परिणा] परि तृतीया टा । 'टः पुंसि ना' (१।४।२४) ना ।

[द्यूते] द्यूत सप्तमी ङि ।

[अन्यथावृत्तौ] अन्यथावर्तनमन्यथावृत्तिस्तस्याम् ।

[एकपरि] एकेनाऽक्षेण शलाकया वा न तथा वृत्तं यथा पूर्वं जये = एकपरि ।

[द्विपरि] द्वाभ्यामक्षभ्यां शलाकाभ्यां वा न तथा वृत्तं यथा पूर्वं जये = द्विपरि ।

[त्रिपरि] त्रिभिरक्षैः शलाकाभिर्वा न तथा वृत्तं यथा पूर्वं जये = त्रिपरि ।

[चतुष्परि] चतुर्भिरक्षैः शलाकाभिर्वा न तथा वृत्तं यथा पूर्वं जये = चतुष्परि ।

[शलाकापरि] शलाकया न तथा वृत्तं यथा पूर्वं जये = शलाकापरि ॥छ॥

विभक्ति-समीप-समृद्धि-व्यूद्धयर्थाभावा-ऽत्यया-ऽसंप्रति-पश्चात्-क्रम-ख्याति-युगपत्-सदृक्-
संपत्-साकल्याऽन्तेऽव्ययम् ॥३॥१॥३९॥

[विभक्तिसमीपसमृद्धिव्यूद्धयर्थाभावाऽत्ययाऽसंप्रतिपश्चात्क्रमख्यातियुगपत्सदृक्संपत्साकल्याऽन्ते] विभजनं = विभक्तिः । संगता ऋद्धिः = समृद्धिः । विगता ऋद्धिः = व्युद्धिः । अर्थस्याऽभावोऽर्थाभावः । ५ न त्ययोऽत्ययः । न संप्रति = असंप्रति । विभक्तिश्च समीपं च समृद्धिश्च व्युद्धिश्च अर्थाभावश्च अत्ययश्च असंप्रतिश्च पश्चाच्च क्रमश्च ख्यातिश्च युगपच्च सदृक् च संपच्च साकल्यं च अन्तश्च = विभक्तिसमीपसमृद्धिव्यूद्धयर्थाभावाऽत्ययाऽसंप्रतिपश्चात्क्रमख्यातियुगपत्सदृक्संपत्साकल्याऽन्तम्, तस्मिन् ।

[अधिस्त्रि निधेहि]+ स्त्रीषु अधि । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[उपकुम्भम्] कुम्भस्य समीपं = उपकुम्भम् । सि । 'अमव्ययीभावः' (३।२।२) अम्, अग्रे सर्वत्र कार्यः ।

[उपाग्नि] अग्नेः समीपम् ।

[उपशरदम्] शरदः समीपम् । 'शरदादेः' (७।३।९२) अत्समासान्तः ।

[सुमद्रम्] मद्रस्य राज्ञोऽपत्यानि । 'पुरु-मगध-कलिङ्ग-सूरमस-द्विस्वरादण्' (६।१।११६) अण्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अण्लोपः । मद्राणां शोभना ऋद्धिः ।

[सुमगधम्] मगधानां शोभना ऋद्धिः ।

[सुभिक्षम्] भिक्षायाः शोभना ऋद्धिः ।

[दुर्यवनम्] यवनानामृद्धयभावः = दुर्यवनम् ।

[दुर्भिक्षम्] भिक्षाया ऋद्धयभावः = दुर्भिक्षम् ।

[निर्मक्षिकम्] मक्षिकाणामभावः = निर्मक्षिकम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[निर्मशकम्] मशकानामभावः = निर्मशकम् ।

[अमक्षिकम्] मक्षिकाणामभावः = अमक्षिकम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[उन्मशकम्] मशकानामभावः = उन्मशकम् ।

[निवातम्] वातस्याऽभावः = निवातम् ।

[अतिवर्षम्] वर्षाणामतीतत्वमतिवर्षम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[अतिशीतम्] शीतानामतीतत्वं = अतिशीतम् ।

[निशीतम्] शीतानामतीतत्वं = निशीतम् ।

[निहिमम्] हिमानामतीतत्वं = निहिमम् ।

[अतृणम्] तृणानामतीतत्वं = अतृणम् ।

[नितृणम्] तृणानामतीतत्वं = नितृणम् ।

[अतिकम्बलम्] कम्बलस्योपभोगं प्रति नायं कालोऽतिकम्बलम् ।

P ५ अत्ययनमत्ययः ।

P + स्त्रीषु अधिकृत्य ।

[अतितैसृकम्] तिसृका नाम ग्रामः तस्यां भवानि जातानि वा । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः तै । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । तैसृकाणामाच्छादनानां न संप्रत्युपभोगोऽयं कालः ।

[अत्याम्रम्] आम्राणां न संप्रत्युपभोगोऽयं कालः ।

[अनुरथं याति] रथस्य पश्चादनुरथम् ।

[अनुपादातम्] पदाति । पदातीनां समूहः । 'षष्ठ्याः समूहे' । (६।२।९) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । पादातस्य पश्चादनुपादातम् ।

[अनुज्येष्ठं प्रविशन्तु] ज्येष्ठस्याऽनुक्रमेणाऽनुज्येष्ठम् । प्र 'विशन्तु प्रवेशने' (१४१५) विश् । पञ्चमी अन्तु । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र०→अ । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[अनुवृद्धं साधूनर्चय] वृद्धानामनुक्रमेणाऽनुवृद्धम् । 'अर्च(र्चि)ण् पूजायाम्' (१९५४) अर्च् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । पञ्चमी हि । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् । 'नामिनो गुणोऽविडिति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'अतः प्रत्ययाल्लुक्' (४।२।८५) हिलोपः ।

[इतिभद्रबाहु] इति भद्रबाहुः ।

[तद्भद्रबाहु] तद् भद्रबाहुः ।

[अहोभद्रबाहु] अहो भद्रबाहुः ।

[सचक्रं धेहि] चक्रेण सहैककालं चक्राणि युगपद्वा = सचक्रम् । 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४९) अम् । 'डुधांग्क् धारणे च' (११३९) धा । पञ्चमी हि । 'हौ दः' (४।१।३९) आ०→ए० ।

[सधुरं प्राज] धुरया सहैककालम् । 'धुरोऽनक्षस्य' (७।३।७७) अत्समासान्तः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । 'अकालेऽव्ययीभावे' (३।२।१४६) सभावः सर्वत्र । 'अज क्षेपणे च' (१३९) अज्, प्रपूर्व० । पञ्चमी हि । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् । 'अतः प्रत्ययाल्लुक्' (४।२।८५) हिलोपः ।

[सव्रतम्] व्रतस्य सदृशं = सव्रतम् ।

[सशीलम्] शीलस्य सदृशं = सशीलम् ।

[सकिखि] किखेः सदृशं = सकिखि, लउकडि नाम जीवस्य(वः) ।

[सदेवदत्तम्] देवदत्तस्य सदृशं = सदेवदत्तम् ।

[सब्रह्म साधूनां, संपन्नं ब्रह्मोत्थः] सह । ब्रह्मन् । संपन्नं ब्रह्म = सब्रह्म ।

[सवृत्तं मुनीनाम्] संपन्नं वृत्तं = सवृत्तम् ।

[सक्षत्रमिक्षाकूणाम्] संपन्नं क्षत्रं = सक्षत्रम् । 'अकालेऽव्ययीभावे' (३।२।१४६) सर्वत्र सहस्य सभावः ।

[सतुषम्] तुषैः साकल्यम् ।

[सपिण्डैषणमधीते] सह पिण्डैषणा, सपिण्डैषणामन्तं कृत्वा तत् । 'क्लीबे' (२।४।१७) ह्रस्वत् । प्रथमा सि । 'अमव्ययीभावस्याऽतोऽपञ्चम्याः' (३।२।२) अम् ।

[सषड्जीवनिकायमधीते] सह षड्जीवनिकाया, सषड्जीवनिकायमन्तं कृत्वा तत् । 'क्लीबे' (२।४।१७) ह्रस्वत् । प्रथमा सि । 'अमव्ययीभाव०' (३।२।२) अम् । 'अकालेऽव्ययीभावे' (३।२।१४६) सर्वत्र सहस्य सभावः ॥छ॥

योग्यता-वीप्सा-ऽर्थानतिवृत्ति-सादृश्ये ॥३११४०॥

[योग्यतावीप्साऽर्थानतिवृत्तिसादृश्ये] योग्यता च वीप्सा च अर्थानतिवृत्तिश्च सादृश्यं च = योग्यतावीप्साऽर्थानतिवृत्ति-सादृश्यम्, तस्मिन् ।

[अनुरूपं चेष्टते] रूपस्य योग्यं = अनुरूपम् । 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४१) अम् । 'अमव्ययीभावस्याऽतोऽपञ्चम्याः' (३।२।२) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[प्रत्यर्थं शब्दा अभिनिविशन्ते] अर्थमर्थमभिव्याप्यं = प्रत्यर्थम् । 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४१) अम् । 'अमव्ययीभावस्या०' (३।२।२) अमः स्थाने अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः । शब्दा अनेकार्था इत्यर्थः ।

[प्रतिपर्यायम्] पर्यायं २ अभिव्याप्यं = प्रतिपर्यायम् ।

[यथाशक्ति पठ] शक्तेरनतिक्रमेण = यथाशक्ति ।

[यथाबलम्] बलस्याऽनतिक्रमेण = यथाबलम् । 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४१) अम् ।

[सशीलमनयोः] शीलस्य सादृश्यं = सशीलम् ।

[सव्रतमनयोः] व्रतस्य सादृश्यं = सव्रतम् । 'अकालेऽव्ययीभावे' (३।२।१४६) सभावः ।

[सकिखि] किख्याः सादृश्यं = सकिखि । 'अकालेऽव्ययीभावे' (३।२।१४६) सभावः, मर्कटी जीवः ॥छ॥

यथाऽथा ॥३११४१॥

[यथा] यथा प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[अथा] ॥ न था = अथा । 'नजत्' (३।२।१२५) न०→अ० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[यथारूपं चेष्टते] यथारूप मांडणी । रूपस्याऽनुरूपं = यथारूपम्, योग्यतेत्यर्थः ।

[यथावृद्धमभ्यर्चय] ये ये वृद्धा = यथावृद्धम् । द्वितीया शस्, अव्ययीभावादम् ।

[यथासूत्रमनुतिष्ठति] यथासूत्र मांडणीयइ । सूत्रस्याऽनतिक्रमेण = यथासूत्रम् । प्रथमा सि । 'अमव्ययीभावस्याऽतोऽपञ्चम्याः' (३।२।२) अम् ।

[यथा चैत्रस्तथा मैत्रः] येन प्रकारेण = यथा ॥छ॥

गति-क्वन्यस्तत्पुरुषः ॥३११४२॥

[गतिकु] गतिश्च कुश्च = गतिकु । प्र० सि० । सूत्रत्वात् लोपः ।

[तत्पुरुषः] स श्चासौ पुरुषश्च = तत्पुरुषः ।

[ऊरीकृत्य] ऊरीकरणं पूर्वम् ।

[खाट्कृत्य] खाट्करणं पूर्वम् ।

[पटपटाकृत्य] पटत् 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । अपटत् पटत्करणं पूर्वम् । 'अव्यक्ताऽनुकरणादनेकस्वरात् कृ-भ्वस्तिनाऽनितौ द्विश्च' (७।२।१४५) डाच्प्र० → आ - द्वित्वं च । 'डाच्यादौ' (७।२।१४९) तलोपः । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

P ॥ न विद्यते था यस्य सः = अथा ।

[प्रकृत्य] प्रकरणं पूर्वम् ।

[कारिकाकृत्य] कारिकाकरणं पूर्वम् ।

[कुब्राहाणः] निन्द्यो ब्राहाणः = कुब्राहाणः ।

[कोष्णम्] कु-उष्ण मांडणी० । ईषदुष्णम् । 'का-कवौ वोष्णे' (३।२।१३७) का ।

[कवोष्णम्] ईषदुष्णम् । 'का-कवौ वोष्णे' (३।२।१३७) कव ।

[कदुष्णम्] ईषदुष्णम् । 'कोः कत् तत्पुरुषे' (३।२।१३०) कत् ।

[कामधुरम्] कुत्सितं(ईषत्) मधुरम् । अल्पे (३।२।१३६) का ।

[कुपुरुषकः] ५ कुत्सिताः पुरुषा यस्य सः । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क ॥छ॥

दुर्निन्दा-कृच्छ्रे ॥३।१।४३॥

[निन्दाकृच्छ्रे] निन्दा च कृच्छ्रं च = निन्दाकृच्छम्, तस्मिन् ।

[दुष्पुरुषः] निन्दितः पुरुषः = दुष्पुरुषः । 'निर्दुर्बहिरा०' (२।३।१९) र०→ष० ।

[दुष्कृतम्] कृच्छ्रेण कृतम् । 'निर्दुर्बहिराविष्प्रादुश्चतुराम्' (२।३।१९) र०→ष० ।

[दुष्पुरुषकः]+ निन्दिताः पुरुषा यस्य सः । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क ॥छ॥

सुः पूजायाम् ॥३।१।४४॥

[सुराजा] पूजितो राजा = सुराजा । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[सुमद्रम्] मद्राणां शोभना ऋद्धिः = सुमद्रम् । 'अमव्ययीभाव०' (३।२।२) अम् ॥छ॥

अतिरतिक्रमे च ॥३।१।४५॥

[अतिस्तुनं भवता] 'ष्टुङ्क् स्तुतौ' (१।१२४) ष्टु । 'षः सोऽष्टयै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।१९८) स्तु । 'निमित्ताभावे०' (न्याय० १/२९) स्तु, अतिपूर्व० । अतिक्रमेण स्तवनं = अतिस्तुतम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त् । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[अतिसिक्तं भवता] 'षिचीत् क्षरणे' (१।३।२१) षिच् । 'षः सोऽष्टयै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।१९८) सिच्, अतिपूर्व० । अतिक्रमेण सेचनं = अतिसिक्तम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त् । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः । 'क्तेऽनितश्च-जोः०' (४।१।१११) च०→क० (?) ('च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क०) ।

[अतिस्तुन्य] अतिक्रमेण स्तवनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्त्यो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[अतिसिच्य] अतिक्रमेण सेचनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनजः क्त्यो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

P ५ कुत्सिताः पुरुषा यत्र सः ।

P + निन्द्याः पुरुषा यत्र सः ।

[अतिराजा] पूजितो राजा ॥छ॥

आडल्पे ॥३११४६॥

[आकडारः] ईषत् कडारः = आकडारः ।

[आपिङ्गलः] ईषत् पिङ्गलः = आपिङ्गलः ।

[आबद्धम्] आ बध्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१११७४) क्तप्र०→त । 'अधश्चतुर्थ्यात् तथोर्धः' (२११७९) त०→ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (११३१४९) ध०→द० । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (११४१५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (११४१४६) अलोपः ।

[आयुक्तम्] आ युज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१११७४) क्तप्र०→त । 'क्तेऽनितश्च-जो०' (४१११९९) ज०→ग०(?) ('च-जः क-गम्' (२११८६) ज०→ग०) । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (११३१५०) ग०→क० । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (११४१५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (११४१४६) अलोपः ॥छ॥

प्रा-ऽत्यव-परि-निरादयो गत-क्रान्त-कृष्ट-ग्लान-क्रान्ताद्यर्थाः प्रथमाद्यन्तैः ॥३११४७॥

[प्राऽत्यवपरिनिरादयः] प्रश्च अतिश्च अवश्च परिश्च निर् च = प्राऽत्यवपरिनिरः, प्राऽत्यवपरिनिर आदिर्येषां (आदयो येषां) ते ।

[गतक्रान्तकृष्टग्लानक्रान्ताद्यर्थाः] गतश्च क्रान्तश्च कृष्टश्च ग्लानश्च क्रान्तश्च = गतक्रान्तकृष्टग्लानक्रान्ताः, गतक्रान्तकृष्ट-ग्लानक्रान्तादयोऽर्थो(र्था) येषां ते ।

[प्रथमाद्यन्तैः] प्रथमा आदिर्यासां ताः = प्रथमादयः, प्रथमादयोऽन्ते येषां तानि = प्रथमाद्यन्तानि, तैः ।

[प्राचार्यः] प्रगत आचार्यः = प्राचार्यः ।

[प्रान्तेवासी] प्र । अन्त । प्रगतमन्तं = प्रान्तम्, तस्मिन् । 'वसं निवासे' (९९९) वस् । प्रान्ते वसन्तीत्येवंशीलः । 'अजातेः शीले' (५१११५४) णिन्प्र०→इन् । 'ङ्णिति' (४१३१५०) उपान्त्यवृद्धिः । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्थोः' (११४१८७) दीर्घः । 'दीर्घइयाब्०' (११४१४५) सिलोपः । 'नाम्नो नोऽनहनः' (२१११९९) नलोपः । 'शय-वासि-वासेष्वकालात्' (३१२१२५) अलुप्समासः ।

[समर्थः] सङ्गतोऽर्थः = समर्थः ।

[अतिखट्वः] अतिक्रान्तः खट्वां = अतिखट्वः ।

[उद्वेलः] उदगतो वेलामुद्वेलः ।

[अवकोकिलः] अवकृष्टः कोकिलया = अवकोकिलः ।

[परिवीरुत्] परिणद्धो वीरुद्धिः = परिवीरुत् ।

[पर्यध्ययनः] परिग्लानोऽध्ययनाय = पर्यध्ययनः ।

[अलंपुरुषीणः] शक्तः पुरुषेभ्योऽलंपुरुषीणः । 'अषडक्षा-ऽऽशितंग्वलङ्कर्मा-ऽलंपुरुषादीनः' (७१११९०६) ईनप्र० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२११७२) र० । 'रः पदान्ते०' (११३१५३) विसर्गः ।

[अन्तरङ्गुलो नखः] अन्तरङ्गुली मांडीयइ । अन्तर्गतोऽङ्गुल्याः = अन्तरङ्गुलः । 'संख्या-ऽव्ययादङ्गुलेः'

(७।३।१२४) अत्(ङ)समा० । 'अवर्णवर्ण०' (७।४।६८) ईलोपः । प्रथमा सि ।

[उत्कुला कुलटा] उत्क्रान्ता कुलात् । अट गतौ (१९४) अट् । अटतीति अटा । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र०→अ । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । कुलानामटा = कुलटा । 'पृषोदरादयः' (३।२।१५५) निपातः ।

[उद्वेलः समुद्रः] उदगतो वेलायाः = उद्वेलः । 'गोश्वान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[उच्छ्रास्त्रं वचः] उदगतं शास्त्रेभ्यः = उच्छ्रास्त्रम् ।

[उच्छृङ्खलः कलभः] उदगतः शृङ्खलायाः = उच्छृङ्खलः । 'गोश्वान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[अपक्रमं कार्यम्] अपगतं क्रमात् = अपक्रमम् ।

[अन्तरङ्गुलो नखः] अन्तर्गतोऽङ्गुल्याः = अन्तरङ्गुलः । 'संख्या-ऽव्यया०' (७।३।१२४) अत् (ङः) समासान्तः ।

[प्रत्युरसम्] प्रति । उरस् । प्रतिष्ठितमुरसि = प्रत्युरसम् । 'प्रतेरुरसः सप्तम्याः' (७।३।८४) अत्समासान्तः ।

[प्राचार्यको देशः] प्रगता आचार्या यस्मिन् देशे सः । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र० → क ॥छ॥

अव्ययं प्रवृद्धादिभिः ॥३।१।४८॥

[प्रवृद्धादिभिः]+ प्रवृद्धा आदिर्येषां तानि = प्रवृद्धादीनि, तैः ।

[पुनःप्रवृद्धं बर्हिः] पुनर्-प्र 'वृधूङ् वृद्धौ' (९५७) वृध् । पुनः प्रवर्धते स्म । कर्त्तरि कप्र०→त । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२।१।७९) त०→ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) ध०→द० । अर्थकथनमेतद् नित्यसमासात् ।

[पुनरुत्स्यूतं वासः] पुनर्-उत् 'षिवूच् उत्तौ' (११६४) षिव् । 'षः सोऽष्टयै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सिव् । पुनरुत्सीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) कप्र०→त । 'अनुनासिके च च्छ्वः शूट्' (४।१।१०८) व०→ऊट्→ऊ । 'इवर्णादे०' (१।२।२१) य् ।

[पुनर्निष्क्रान्तो रथः] पुनर्निष्कुरुते (?) (क्राम्यति) । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।१११) कप्र०→त ।

[पुनरुक्तं वचः] पुनर् 'वचंक् भाषणे' (१०९६) वच् । पुनरुच्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) कप्र०→त । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) च्वृत् व०→उ० । 'क्तेऽनिटश्च-जोः०' (४।१।१११) च०→क० (?) ('च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क०) ।

[पुनर्नवं वयः] पुनर् 'णुक् स्तुतौ' (१०८१) णु । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नु । पुनर्नोतीति पुनर्नवम् । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र०→अ । 'नामिनो गुणोऽविडति' (४।३।११) गु० ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[पुनःशृतं पयः] 'श्रांक् पाके' (१०६५) श्रा । 'श्रैं पाके' (४६) श्रै । श्राति स्म, श्रायति स्म वा क्षीरं-हविर्वा । 'गत्यर्था०' (५।१।१११) कप्र०→त । 'श्रः शृतं हविः-क्षीरे' (४।१।१००) शृतं निपात्यते ।

[स्वर्यातः] स्वर्य् 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या । स्वर्याति स्म ।

[अन्तर्भूतः] अन्तर्भवति स्म । 'गत्यर्था०' (५।१।१११) कप्र०→त ।

[प्रातःसवनम्] प्रातर् 'षूडौक् प्राणिगर्भविमोचने' (११०७) षू । 'षः सोऽष्टयै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सू । प्रातः

॥ श० म० न्यासानुसन्धाने - समासान्तेऽति 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इतीकारलोपे ।

P + प्रवृद्ध ।

सवनम् । 'अनट्' (५१३।१२४) अनट्प्र०→अन । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१९) गु० ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् ।

[उच्चैर्घोषः] उच्चैस् 'घुष् शब्दे' (४९७) घुष् । उच्चैर्घोषणम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०→अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ ।

[नीचैर्गतम्] नीचैर्गमनम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त ।

[अधस्पदम्] अधसः पदम् । 'शिरोऽधसः पदे समासैक्ये' (२।३।४) र०→स० ।

[अनद्वा पुरुषः] ५ न अद्वा = अनद्वा, असंशयः पुरुष इत्यर्थः ।

[प्रायश्चित्तम्] प्रायस् 'चित्तै संज्ञाने' (२७८) चित् । प्रायश्चित्त्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त ।

[सद्यस्क्रीः] सद्यस् 'डुक्कींश् द्रव्यविनिमये' (१५०८) क्री । सद्यस्क्रीयणम् । 'कृत्-संपदादिभ्यः क्विप्' (५।३।११४) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । 'भ्रातुष्पुत्र-कस्कादयः' (२।३।१४) निपातः ।

[प्राग्वृत्तम्] प्राग् 'वृत्तुङ् वर्त्तने' (९९५) वृत् । प्राग् वर्त्तनम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त ।

[पुराकल्पः] पुरा 'कृपौङ् सामर्थ्ये' (९५९) कृप् । पुरा कल्पनम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०→अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् । 'ऋ-र लृ-लं कृपोऽकृपीटादिषु' (२।३।१९) र०→ल० ।

[श्रःश्रेयसम्] शोभनं श्रेयः । 'निसश्च श्रेयसः' (७।३।१२२) अत्समासान्तः ।

[श्रोवसीयसम्] वसु मांडणीयइ । वसु विद्यते यत्र तत् । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१९) मतुप्र०→मत् । प्रकृष्टं वसुमत् । 'गुणाङ्गद् वेष्टेयसू' (७।३।१९) ईयसुप्र०→ईयस् । 'विन्-मतोर्णीष्टेयसौ लुप्' (७।४।३२) मतुलोपः । 'त्रन्त्यस्वरादेः' (७।४।४३) उलोपः । श्वःकल्पे भवं = श्रोवसीयसम् । 'श्वसो वसीयसः' (७।३।१२९) अत्समासान्तः ॥७॥

इस्युक्तं कृता ॥३।१।४९॥

[इस्युक्तम्] + इसिना उक्तं = इस्युक्तम् ।

[कृता] करोतीति कृत्, तेन = कृता ।

[कुम्भकारः] कुम्भं करोतीति कुम्भकारः ।

[शरलावः] शर 'लूग्श् छेदने' (१५१९) लू । शरं लुनातीति । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०→अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५९) वृद्धिः औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् ।

[अग्निचित्] अग्नि 'चिंण्ट् चयने' (१२९०) चि । अग्निं चिनोतीति । 'अग्नेश्चैः' (५।१।१६४) क्विप्प्र० । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३८) क्विप्लोपः ।

[सोमसुत्] सोम 'पुंण्ट् अभिषवे' (१२८६) षु । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ट्वि-ष्वकः' (२।३।१९८) सु । सोमं सुनोतीति । 'सोमात् सुगः' (५।१।१६३) क्विप्प्र० । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः ।

[अन्यथाकारं भुङ्क्ते] अन्यथाकरणं पूर्वम् । 'अन्यथैवं-कथमित्थमः कृगोऽनर्थकात्' (५।४।५०) ख्याम्प्र०→अम् । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५९) आर् ।

५ श० म० न्यासानुसन्धाने - न विद्यते द्वा = संशयोऽस्येति व्युत्पत्त्याऽद्वा धर्मी उच्यते । न अद्वा=अनद्वा, संशयितः पुरुषः, ससंशयः पुरुषो वा अनद्वा पुरुषः ।

P + इसिना = पञ्चम्यन्तेन उच्यते स्म ।

[अतिथिवेदं भोजयति] अतिथि 'विदक् ज्ञाने' (१०९९) विद् । अतिथीन् वेदनं पूर्वम् । 'विद्-दृग्भ्यः कात्स्न्ये णम्' (५।४।५४) णम्प्र०→अम् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।१४) गु० ए । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[प्रष्ठी] प्र 'ष्ठीं गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठी । 'षः सोऽष्टयै-ष्टिव-ष्ठीः' (२।३।९८) स्था । 'निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याऽप्यभावः' (न्याय० १/२९) स्था । प्रतिष्ठीतीति । 'उपसर्गादातो डोऽशयः' (५।१।५६) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलोपः । 'प्रष्ठेऽगो' (२।३।३२) प्रष्ठीनिपातः । प्रष्ठस्य भार्या । 'धवाद् योगादपालकान्तात्' (२।४।५९) डीप्र० । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[चर्मक्रीती] चर्मन् 'डुर्क्रीगश् द्रव्यविनिमये' (१५०८) क्री । चर्मणा क्रीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'क्रीतात् करणादेः' (२।४।४४) डीप्र० ।

[अभ्रविलिप्ती] अभ्र वि 'लिपीत् उपदेहे' (१३२४) लिप् । अल्पेन अभ्रेण विलिप्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'क्तादल्पे' (२।४।४५) डीप्र० ।

[कच्छपी] कच्छ 'पांक् रक्षणे' (१०६७) पा । कच्छं पातीति । 'स्था-पा-सा-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र० । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपः । 'जातेरयान्त-नित्यस्त्री-शूद्रात्' (२।४।५४) डी ।

[माषवापिणी] 'वोत्तरपदान्तन-स्यादेरयुव-पक्वा-ऽह्नः' (२।३।७५) न०→ण० ।

[द्वीहिवापिणी] 'वोत्तरपदान्तन-स्यादेरयुव-पक्वा-ऽह्नः' (२।३।७५) न०→ण० ।

[कारकस्य गतिः] 'गम्लं गतौ' (३९६) गम् । गमनं = गतिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र०→ति । 'यमि-रमि-नमि-गमि-हनि-मनि-वनति-तनादेर्धुटि क्किति' (४।२।५५) मलोपः ।

[कारकस्य व्रज्या] धृज (१३०) - धृजु (१३१) - ध्वज (१३२) - ध्वजु (१३३) - धज (१३४) - धजु (१३५) वज (१३६) - 'व्रज गतौ' (१३७) व्रज् । व्रजनं = व्रज्या । 'आस्यटि-व्रज्-यजः क्यप्' (५।३।९७) क्यप्प्र०→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ ।

[अलं कृत्वा] अलम्-अव्यउ, 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । अलं करणं पूर्वम् । 'निषेधेऽलं-खल्वोः क्त्वा' (५।४।४४) क्त्वाप्र० ।

[खलु कृत्वा] खलु-अव्यउ, 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । खलु करणं पूर्वम् । 'निषेधेऽलं-खल्वोः क्त्वा' (५।४।४४) क्त्वाप्र० ॥४॥

तृतीयोक्तं वा ॥३।१।५०॥

[तृतीयोक्तम्] ५ तृतीयया उक्तं = तृतीयोक्तम् ।

[मूलकोपदंशं भुङ्क्ते] प्रधानभुजिक्रियापेक्षया 'सहार्थे' (२।२।४५) तृतीयैव मूलकेनेत्यत्र ननु उपदंशि गौणक्रियापेक्षं कर्म समासफलं- 'ऐकार्थ्ये' (३।२।८) इत्यनेन विभक्तिलोपः । उप 'दंशं दशने' (४९६) दंश् । मूलकेन उपदश्यते । 'दंशेस्तृतीयया' (५।४।७३) णम्प्र०→अम् ।

[दण्डोपघातं गाः कलयति] दण्ड 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । दण्डेन उपघातम् । 'हिंसाऽथदिकाऽऽप्यात्' (५।४।७४) णम्प्र० । 'जिगति घात्' (४।३।१००) घात् आदेशः । + 'कल क्षेपे' (१६९६) कल् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (५।४।७४) णिच्प्र० ।

P ५ तृतीयया उच्यते स्म ।

+ 'कलण् क्षेपे' कालयति । 'कलण् संख्यान-गत्योः' कलयति । धातुपारायणे- 'कलण् क्षेपे' कालयति गाः ।

श० म० न्यासानुसन्धाने 'कलण् संख्यानगत्योः' गृहीतः ।

(३।४।१७) णिच्प्र०→इ । 'जिगिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । वर्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[पार्श्वोपपीडं शेते] पार्श्व उप 'पीडण् गहने' (१६२५) पीड् । 'चुरादि०' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । पार्श्वयोः पार्श्वभ्यां वोपपीडं = पार्श्वोपपीडम् । 'उपपीड-रुध-कर्षस्तत्सप्तम्या' (५।४।७५) णम्प्र०→अम् । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्प्र०लोपः ॥छ॥

नञ् ॥३।१।५१॥

[असूर्यपश्या राजदाराः] न सूर्य 'दृशुं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । सूर्यमपि न पश्यन्ति । 'असूर्योग्राद् दृशः' (५।१।१२६) खश्प्र०→अ । 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) पश्य । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'खित्यनव्ययाऽरुषो मोऽन्तो ह्रस्वश्च' (३।२।१११) मोऽन्तः ।

[अपुनर्गोयाः श्लोकाः] पुनर् कै (३६) - 'गै शब्दे' (३७) गै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१९) गा । पुनर्न गीयन्ते । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० - आ०→ए० । प्रथमा जस् ।

[अश्राद्धभोजी भिक्षुः] न श्राद्ध 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । श्राद्धं न भुङ्क्ते । 'व्रता-ऽऽभीक्ष्ये' (५।१।१५७) णिन्प्र०→इन् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।१४) गु० ओ । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्' (१।४।४५) सिलोपः । 'नाम्नो नोऽनहनः' (२।१।९१) नलोपः ॥छ॥

पूर्वा-ऽपरा-ऽधरोत्तरमभिन्नेनांशिना ॥३।१।५२॥

[पूर्वाऽपराऽधरोत्तरम्] पूर्वश्च अपरश्च अधरश्च उत्तरश्च = पूर्वाऽपराऽधरोत्तरम् ।

[अभिन्नेनांशिना] न भिन्नोऽभिन्नस्तेन । अंशोऽस्याऽस्तीति अंशी, तन ।

[पूर्वकायः] चीयते आहारादिभिरिति कायः । 'चित्ति-देहा-ऽऽवासोपसमाधाने कश्चाऽऽदेः' (५।३।७९) घञ्प्र०→अ - च०→क० । पूर्वः कायस्य = पूर्वकायः ।

[अपरकायः] अपरः कायस्य ।

[अधरकायः] अधरः कायस्य ।

[उत्तरकायः] उत्तरः कायस्य ।

[पूर्वं छात्राणामामन्त्रयस्व] 'मन्त्रिण् गुप्तभाषणे' (१८४०) मन्त्र, आङ्प्र० । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । पञ्चमी स्व । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[पूर्वं पाणिपादस्य] पूर्व पाणिपादस्येत्यत्र यद्यप्येकापेक्षया भिन्नत्वं तथापि द्वितीयापेक्षयाभिन्नत्वम्, अतो निषेधप्रधानोऽयं प्रसज्यः न पर्युदासवत् विधिप्रधानः ॥छ॥

सायाहनादयः ॥३।१।५३॥

[सायाहनादयः] सायाहन आदिर्येषां ते ।

[सायाहनः] सायमहनः = सायाहनः । 'सर्वा-ऽश-संख्या-ऽव्ययात्' (७।३।११८) अट्समासान्तः - अहन आदेशश्च । सायंशब्दो यदाऽव्ययस्तदा अत एव निर्देशाद् मलोपः ।

[मध्यंदिनम्] मध्यं दिनस्य = मध्यंदिनम् । 'लोकम्पुण-मध्यन्दिना-ऽनभ्याशमित्यम्' (३।२।११३) इति म० ।

[मध्यरात्रः] मध्यं रात्रेः = मध्यरात्रः । 'संख्यातैक-पुण्य-वर्षा-दीर्घाच्च रात्रेरत्' (७।३।११९) अत्समासान्तः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । एवमग्रेऽपि ।

[पूर्वकायः] यदि षष्ठीसमासः स्यात् तदा कायपूर्वमिति स्यात्, 'षष्ठ्यय०' (३।१।७६) इति सूत्रे प्रथमोक्तत्वात् ॥छ॥

समंशोऽर्द्धं नवा ॥३।१।५४॥

[अर्द्धपिप्पली, पिप्पल्यर्द्धम्] अर्द्धं पिप्पल्याः । 'प्रथमोक्तं प्राक्' (३।१।४८) अर्द्धपूर्व० । पक्षे पिप्पल्या अर्द्धम् । 'षष्ठ्ययत्नाच्छेषे' (३।१।७६) इत्यनेन समासः ।

[अर्द्धकोशातकी, कोशातक्यर्द्धम्] कोशातकी-अर्द्धम् । अर्द्धं कोशातक्याः । 'प्रथमोक्तं प्राक्' (३।१।४८) अर्द्धपूर्व० ।

[अर्द्धपणः, पणार्द्धम्] पणस्याऽर्द्धम् ।

[अर्द्धवेदिः, वेद्यर्द्धम्] अर्द्धं वेद्याः ।

[अर्द्धचापम्, चापार्द्धम्] चापस्याऽर्द्धम् ।

[अर्द्धस्वरः, स्वर्णार्द्धम्] अर्द्धं स्वरस्य ।

[अर्द्धग्रामः, ग्रामार्द्धम्] अर्द्धं ग्रामस्य ।

[अर्द्धापूपः, अपूपार्द्धम्] अर्द्धमपूपस्य

[ग्रामार्द्धः] ग्रामस्याऽर्द्धम् ।

[नगरार्द्धः] नगरस्याऽर्द्धम् ।

[अर्द्धं पिप्पलीनाम्] अर्द्धं पिप्पलीनाम् ।

[अर्द्धपिप्पल्यः] पिप्पली च पिप्पली च पिप्पली च = पिप्पल्यः । 'स्यादावसंख्येयः' (३।१।११९) एकशेषः । अर्द्धं पिप्पलीनां = अर्द्धपिप्पल्यः ।

[अर्द्धराशिः] अर्द्धं राशेः ।

असमांशे एव षष्ठी समासः । पिप्पल्या अर्द्धमिति न ॥छ॥

जरत्यादिभिः ॥३।१।५५॥

[जरत्यादिभिः] जरती आदिर्येषां ते = जरत्यादयस्तैः ।

[अर्द्धजरती, जरत्यर्द्धः] 'जृण् वयोहानौ' (१९४८) जृ । जरतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'कर्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव्प्र० । 'नामिनो गुणोऽक्विति' (४।३।११) गु० अर् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) डी । अर्द्धो जरत्याः । 'प्रथमोक्तं प्राक्' (३।१।४८) अर्द्धपूर्व० । जरत्या अर्द्धः ।

[अर्द्धवैशसम्] ॥ 'शंसु स्तुतौ च' (५५०) शंसु, विपूर्व० । विश(शं)सनम् । 'कृत्-संपदादिभ्यः०' (५।३।११४) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्प्रलोपः । विशस एव = वैशसम् । 'प्रज्ञादिभ्योऽण्' (७।२।१६५) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।११) वृद्धिः वै । अर्द्धो वैशसस्य ।

॥ 'शंसु स्तुतौ च' अनटि शंसनम् । 'शंसु हिंसायाम्' अनटि शसनम् ।

[अर्द्धोक्तम्] उक्तस्यार्द्धः = अर्द्धोक्तम् ।

[अर्द्धविलोकितम्] विलोकितस्याऽर्द्धः = अर्द्धविलोकितम् ॥छ॥

द्वि-त्रि-चतुष्पूरणाग्रादयः ॥३११५६॥

[द्वित्रिचतुष्पूरणाग्रादयः] ५ द्वौ च त्रयश्च चत्वारश्च = द्वित्रिचत्वारः, द्वित्रिचत्वारश्च ते पूरणाश्च = द्वित्रिचतुष्पूरणाः, अग्रमादिर्येषां तेऽग्रादयः, द्वित्रिचतुष्पूरणाश्च अग्रादयश्च = द्वित्रिचतुष्पूरणाग्रादयः ।

[द्वितीयभिक्षा, भिक्षाद्वितीयम्] द्वि । द्वयोः पूरणः = द्वितीयः । 'द्वेस्तीयः' (७।१।१६५) तीयप्र०, ततो मध्यस्थसमासः । द्वितीयं भिक्षायाः ।

[तृतीयभिक्षा, भिक्षातृतीयम्] त्रि । त्रयाणां पूरणः । 'त्रेस्तु च' (७।१।१६६) तीयप्र० त्रि०→तृ आदेशः । तृतीयं भिक्षायाः ।

[चतुर्थभिक्षा, भिक्षाचतुर्थम्] चतुर् । चतुर्णां पूरणः । 'चतुरः' (७।१।१६३) थट्प्र०→थ । चतुर्थं भिक्षायाः ।

[तुर्यभिक्षा, भिक्षातुर्यम्] चतुर् मांडणीयइ । चतुर्णां पूरणः । 'येयौ च लुक् च' (७।१।१६४) यप्र० - चलुक् । तुर्यं भिक्षायाः ।

[तुरीयभिक्षा, भिक्षातुरीयम्] तुरीयं भिक्षायाः ।

[तलपादः, पादतलम्] तलं पादस्य । 'प्रथमोक्तं प्राक्' (३।१।१४८) पूर्वहिं ।

[ऊर्ध्वकायः, कायोर्ध्वम्] ऊर्ध्वं कायस्य ।

[पञ्चमं भिक्षायाः] पञ्चन् । पञ्चानां पूरणः । 'नो मट्' (७।१।१५९) मट्प्र०→म । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ॥छ॥

कालो द्विगौ च मेयेः ॥३११५७॥

[मासजातः] मासो जातस्य = मासजातः ।

[मासजातौ] मासो जातयोः ।

[मासजाताः] मासो जातानाम् ।

[संवत्सरजातः] संवत्सरो जातस्य सः ।

[मासमृतः] मासो मृतस्य सः ।

[संवत्सरमृतः] संवत्सरो मृतस्य सः ।

[एकमासजातः] एको मासो जातस्य ।

[द्व्यह्नसुप्तः] 'जिष्वपंक् शये' (१०८८) ष्वप् । 'षः सोऽष्टयै-ष्वि-ष्वष्कः' (२।३।१९८) स्वप् । स्वपिति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।१११) क्प्र०→त् । 'स्वपेयङ्ङे च' (४।१।८०) य्यत् व०→उ० । द्वि-अहन् । द्वयोरह्नोर्भवः । 'सर्वा-ऽश-संख्या-ऽव्ययात्' (७।३।११८) अट्-समासान्तः-अह्न आदेशः । द्वे अह्नी गुणस्य मः ।

[त्र्यह्नाध्यापितः] त्रि-अहन् । त्रिषु अहःसु भवः । 'सर्वा-ऽश-संख्या-ऽव्ययात्' (७।३।११८) अट्-समासान्तः - अह्न आदेशः । 'इङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । अधीयानं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ ।

P ५ द्विश्च त्रिश्च चत्वारश्च

‘णौ क्री-जीङः’ (४।२।१०) इ०→आ० । ‘अर्त्ति-री-व्ली-ह्री-क्नुयि-क्ष्माय्यातां पुः’ (४।२।२१) षोऽन्तः । अध्याप्यते स्म । ‘क्त-क्तवतू’ (५।१।१७४) क्तप्र०→त । ‘स्ताघशितोऽत्रोणादेरिट्’ (४।४।३२) इट् । ‘णेरनिटि’ (४।३।८३) णिग्लोपः । त्रीणि अहानि अध्यापितस्य ।

[**द्व्यहजातः**] द्वि-अहन् । द्वयोरहनोः समाहारः । ‘द्विगोरन्नहनोऽट्’ (७।३।९९) अट्समासान्तः । ‘नोऽपदस्य तद्धिते’ (७।४।६१) अन्लोपः । द्व्यहो जातस्य सः ।

[**त्र्यहजातः**] त्रि-अहन् । त्रयाणामहनां समाहारः । ‘द्विगोरन्नहनोऽट्’ (७।३।९९) अट्समासान्तः । ‘नोऽपदस्य तद्धिते’ (७।४।६१) अन्लोपः । त्र्यहो जातस्य सः, जातेन उत्पन्नेनेत्यर्थः ।

[**मासो गच्छतः**] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीम् (३९५) - ‘गम्लुं गतौ’ (३९६) गम् । गच्छतीति । ‘शत्रानशा०’ (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । ‘कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्’ (३।४।७१) शव् । गमिषद्यमश्छः’ (४।२।१०६) म० →छ० । ‘स्वरेभ्यः’ (१।३।३०) द्वित्वम् । ‘अघोषे प्रथमोऽशिटः’ (१।३।५०) छ०→च० । ‘लुगस्या०’ (२।१।११३) अलोपः । षष्ठी इस् ।

[**वर्षमधीयानस्य**] ‘इङ्क् अध्ययने’ (११०४) इ, अधिपूर्व० । अधीयते = अधीयानः । ‘शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ’ (५।२।२०) आनश्र० → आन । ‘क्यः शिति’ (३।४।७१) क्यप्र०→य ॥छ॥

स्वयं-सामी क्तेन ॥३।१।५८॥

[**स्वयंसामी**] स्वयं च सामि च = स्वयंसामी । प्रथमा औ । ‘इदुतोऽस्त्रेरीदूत्’ (१।४।२१) ई ।

[**स्वयंधौतौ पादौ**] स्वयं ‘धावूग् गति-शुद्धयोः’ (९२०) धाव् । स्वयं धाव्येते स्म । ‘क्त-क्तवतू’ (५।१।१७४) क्तप्र० →त । ‘अनुनासिके च च्छ्वः शूट्’ (४।१।१०८) व०→ऊट् । ‘ऊटा’ (१।२।१३) औ ।

[**स्वयं विलीनमाज्यम्**] ‘लीङ्च् श्लेषणे’ (१२४८) ली, ‘लीश् श्लेषणे’ (१५२६) ली, विपूर्व० । विलीयति(ते) - विलिनाति स्म । ‘क्त-क्तवतू’ (५।१।१७४) क्तप्र०→त । ‘गत्यर्था०’ (५।१।११) क्तप्र०→त । ‘सूयत्याद्योदितः’ (४।२।७०) त०→न० । ‘ऋ-ल्वादेरेषां तो नोऽप्रः’ (४।२।६८) त०→न० । स्वयमात्मना विलीनम् ।

[**सामिकृतम्**] सामि अर्द्धं क्रियते स्म । ‘क्त-क्तवतू’ (५।१।१७४) क्तप्र०→त । प्रथमा सि । ‘अतः स्यमोऽम्’ (१।४।५७) अम् । ‘समानादमोऽतः’ (१।४।४६) अलोपः ।

[**सामिभुक्तम्**] सामि ‘भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः’ (१४८७) भुज् । सामि अर्द्धं भुज्यते स्म । ‘क्त-क्तवतू’ (५।१।१७४) क्तप्र०→त । ‘क्तेऽनितश्च-जोः०’ (४।१।१११) ज०→ग० (?) (‘च-जः क-गम्’ (२।१।८६) ज०→ग०) । ‘अघोषे प्रथमोऽशिटः’ (१।३।५०) ग०→क० । प्रथमा सि । ‘अतः स्यमोऽम्’ (१।४।५७) अम् । ‘समानादमोऽतः’ (१।४।४६) अलोपः ।

[**स्वायंधौतिः**] स्वयंधौत । स्वयंधौतस्याऽपत्यम् । ‘अत इज्’ (६।१।३१) इज्प्र०→इ । ‘वृद्धिः स्वरेष्वादे०’ (७।४।११) वृद्धिः आ । ‘अवर्णवर्णस्य’ (७।४।६८) अलोपः ।

[**सामिकृतिः**] सामिकृत । सामिकृतस्याऽपत्यम् । ‘अत इज्’ (६।१।३१) इज्प्र०→इ । ‘वृद्धिः स्वरेष्वादे०’ (७।४।११) वृद्धिः आ । ‘अवर्णवर्णस्य’ (७।४।६८) अलोपः ।

[**सामिकृतायनिः**] सामिकृतस्याऽपत्यं = सामिकृतायनिः । ‘अवृद्धाद् दोर्नवा’ (६।१।११०) आयनिज्प्र०→आयनि ।

‘अवर्णवर्णस्य’ (७।४।६८) अलोपः ।

[स्वयं कृत्वा] स्वयं करणं पूर्वम् । ‘प्राक्काले’ (५।४।४७) क्त्वाप्र०→त्वा ।

[सामि भुक्त्वा] सामि भोजनं पूर्वम् । ‘प्राक्काले’ (५।४।४७) क्त्वाप्र०→त्वा ॥छ॥

द्वितीया खट्वा क्षेपे ॥३।१।५९॥

[द्वितीया] द्वितीया प्रथमा सि । ‘दीर्घड्याब्०’ (१।४।४५) सिलोपः ।

[खट्वारूढे जाल्मः] ‘रुहं जन्मनि’ (९८८) रुह, आङ्पूर्व० । आरोहति स्म । ‘श्लिष-शीङ्-स्था-ऽऽस-वस-जन-रुह-जृ-भजेः क्तः’ (५।१।९) क्तप्र०→त । ‘हो धुट्-पदान्ते’ (२।१।८२) ह०→ढ० । ‘अधश्चतुर्थात् तथोर्धः’ (२।१।७९) त०→ध० । ‘तवर्गस्य०’ (१।३।६०) ध०→ढ० । ‘ढस्तड्ढे’ (१।३।४२) ढलोपः - पूर्विला दीर्घः । खट्वामारूढः ।

[खट्वाप्नुतो जाल्मः] च्युङ् (५९४) - ज्युङ् (५९५) - जुङ् (५९६) - षुङ् (५९७) - ‘प्लुङ् गतौ’ (५९८) प्लु । प्लवते स्म । ‘गत्यर्था०’ (५।१।११) क्तप्र०→त । खट्वां प्लुतः ।

[खट्वामारूढ उपाध्यायोऽध्यापयति] ‘इङ्क् अध्ययने’ (११०४) इ, अधिपूर्व० । अधीयानं प्रयुङ्क्ते । ‘प्रयोक्तृव्यापारे णिग्’ (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । ‘णौ क्री-जीडः’ (४।२।१०) इ०→आ० । ‘अर्त्ति-री-व्ली०’ (४।२।२१) पोऽन्तः । वर्त्त० तिव् । ‘कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्’ (३।४।७१) शव् । ‘नामिनो गुणो०’ (४।३।११) गु० ए । ‘एदैतोऽयाय्’ (१।२।२३) अय् ॥छ॥

कालः ॥३।१।६०॥

[रात्र्यतिसृताः] ‘सृं गतौ’ (२५) सृ, अतिपूर्व० । अतिसरन्ति स्म । ‘गत्यर्था०’ (५।१।११) क्तप्र०→त । रात्रिमतिसृताः ।

[रात्र्यारूढाः] रात्रिमारूढाः ।

[रात्रिसंक्रान्ताः] ‘क्रमू पादविक्षेपे’ (३८५) क्रम्, संपूर्व० । संक्रामन्ति स्म । ‘गत्यर्था०’ (५।१।११) क्तप्र०→त । ‘अहन्-पञ्चमस्य क्वि-क्वडिति’ (४।१।१०७) दीर्घः । रात्रिं संक्रान्ताः ।

[अहरतिसृताः षड् मुहूर्त्ताश्चराचराः] अहः अतिसृताः ।

[मासं प्रमितो मासप्रमितः] ‘मांक् माने’ (१०७३) मा, प्रपूर्व० । ‘आरम्भे’ (५।१।१०) क्तप्र०→त । ‘दो-सो-मा-स्य इः’ (४।४।११) इ ॥छ॥

व्याप्तौ ॥३।१।६१॥

[मुहूर्त्तसुखम्] मुहूर्त्तं सुखं = मुहूर्त्तसुखम् । मुहूर्त्तमिति ‘काला-ऽध्वनोर्व्याप्तौ’ (२।२।४२) इत्यनेन द्वितीया ।

[मुहूर्त्तरमणीयः] ‘रमि क्रीडायाम्’ (९८९) रम् । रम्यते = रमणीयः । ‘प्रवचनीयादयः’ (५।१।८) अनीयप्र० । ‘रष्ववर्णान्तो ण०’ (२।३।६३) न०→ण० । मुहूर्त्तं रमणीयः ।

[सर्वरात्रकल्याणी] सर्व-रात्रि । सर्वा चासौ रात्रिश्च = सर्वरात्रः । ‘संख्यातैक-पुण्य-वर्षा-दीर्घाच्च रात्रेरत्’ (७।३।११९) अत्समासान्तः । ‘अवर्णवर्णस्य’ (७।४।६८) इलोपः । सर्वरात्रं कल्याणी ।

[सर्वरात्रशोभना] ‘शुभि दीप्तौ’ (९४७) शुभ् । शोभमानं प्रयुङ्क्ते । ‘प्रयोक्तृ०’ (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । ‘लघोरुपान्त्यस्य’ (४।३।४) गु० ओ० । शोभयते । ‘नन्धादिभ्योऽनः’ (५।१।५२) अनप्र० । ‘णेरनिटि’ (४।३।८३) इलोपः । ‘आत्’ (२।४।१८) आप्र०→आ । सर्वरात्रं शोभना ।

[मुहूर्त्ताध्ययनम्] मुहूर्त्तमध्ययनम् ।

[मुहूर्त्तगुडः] मुहूर्त्त(र्त्त) गुडः ।

[मासं पूरको व्रजति] 'पूरण् आप्यायने' (१७४९) पूर । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । ५
पूरयतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः ॥छ॥

श्रितादिभिः ॥३।१।६२॥

[श्रितादिभिः] श्रित आदिर्येषां तानि = श्रितादीनि, तैः ।

[धर्मश्रितः] 'श्रिग् सेवायाम्' (८८३) श्रि । श्रयति स्म । 'गन्थार्था-ऽकर्मक-पिव-भुजेः' (५।१।११) कप्र०→त । +
धर्म श्रितः ।

[श्रीश्रितः] श्रियं श्रितः ।

[संसारतीतः] अति 'इण्क् गतौ' (१०७५) इ । अतिशयेन ईयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) कप्र०→त । +
संसारमतीतः ।

[नरकपतितः] 'पत्लू गतौ' (९६२) पत् । पत्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) कप्र०→त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणा-
देरिट्' (४।४।३२) इट् । नरकं पतितः ।

[निर्वाणगतः] 'वांक् गति-गन्धनयोः' (१०६३) वा, निरपूर्व० । निर्वायते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) कप्र०→त ।
'निर्वाणमवाते' (४।२।७९) तस्य न० । 'स्वरात्' (२।३।८५) न०→ण० । निर्वाणं गतः ।

[ओदनबुभुक्षुः] 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भोक्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः'
(३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४।१।३) भुज् द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'द्वितीय-
तुर्ययोः पूर्वो' (४।१।४२) भु०→बु० । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज०→ग० । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) ग०
→क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । बुभुक्षणम् । 'सन्-भिक्षा-ऽऽशंसेरुः' (५।२।३३) उप्र० । ओदनं बुभुक्षुः ।

[हिताशंसुः] 'आडः शसुङ् इच्छायाम्' (८५३) आशंसु० । आशंसनशीलः । 'सन्-भिक्षा-ऽऽशंसेरुः' (५।२।३३)
उप्र० । हितमाशंसुः ।

[तत्त्वबुभुत्सुः] 'बुधिं ज्ञाने' (१२६२) बुध् । बोद्धुमिच्छति । 'तुमर्हा०' (३।४।२१) सन्प्र०→स । 'सन्-यडश्च'
(४।१।३) बुध्द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ग-ड-द-बादे०' (२।१।७७) बु०→भु० ।
'धुत्स्तृतीयः' (२।१।७६) ध०→द० । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) द०→त० । बुभुत्सनं = बुभुत्सुः । 'सन्-भिक्षा-
ऽऽशंसेरुः' (५।२।३३) उप्र० । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । तत्त्वं बुभुत्सुः ।

[सुखेच्छुः] सुख 'इषत् इच्छायाम्' (१४१९) इष् । सुखमिच्छतीत्येवंशीलः । 'विन्द्विच्छू' (५।२।३४) सुखेच्छुनिपातः ।
उभयत्र प्रथमैक० सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स०→र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ॥छ॥

प्राप्ताऽऽपन्नौ तथाऽच्च ॥३।१।६३॥

[प्राप्ताऽऽपन्नौ] प्राप्तश्च आपन्नश्च = प्राप्तापन्नौ ।

P ५ पूरयिष्यामीति पूरकः । 'क्रियायां क्रियार्थायां०' (५।३।१३) णकचप्र० ।

P + धर्म श्रयति स्म ।

[तयाऽच्च] तद् तृतीया टा । 'आ द्वेः' (२।१।४१) द०→अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'टौस्येत्' (१।४।१९) ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । अत् प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्' (१।४।४५) सिलोपः । च प्रथमा सि ।

[प्राप्तजीविका] प्राप्ता जीविकां = प्राप्तजीविका इत्यत्र एकार्था(र्थी)भावात् 'परतः स्त्री०' (३।२।४९) इत्यनेन (पुंवद्भावः) न स्यात् इति "अत्" वचनम् ।

[आपन्नजीविका] 'पदिच् गतौ' (१२५७) पद्, आपूर्व० । आपद्यन्ते स्म । 'गत्यर्था०' (५।१।११) क्प्र०→त् । 'रदादमूर्च्छ-मदः क्तयोर्दस्य च' (४।२।६९) द-त्त०→न । उभयत्र 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । आपन्ना जीविकाम् । अनेनाऽत् ।

[प्राप्तगवी] प्राप्ता गाम् । 'गोस्तत्पुरुषात्' (७।३।१०५) अट्समासान्तः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ? ('ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव्) ।

[आपन्नगवी स्त्री] आपन्ना गाम् । 'गोस्तत्पुरुषात्' (७।३।१०५) अट्समासान्तः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ? ('ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव्) । 'जातेरयान्त-नित्यस्त्री-शूद्रात्' (२।४।५४) डी ।

[आपन्नजीविकः] आपन्नो जीविकाम् । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[प्राप्तजीविकम्] प्राप्तं जीविकाम् । 'क्लीबे०' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[आपन्नजीविकं कुलम्] आपन्नं जीविकाम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः । उभयत्र 'प्रथमोक्तं प्राक्' (३।१।१४८) प्राप्तआपन्नपूर्वनिपातः ॥छ॥

ईषद् गुणवचनैः ॥३।१।६४॥

[गुणवचनैः] गुण 'वचंक् भाषणे' (१०९६) वच् । ५ गुणान् वचन्तीति गुणवचनानि । 'नन्द्यादिभ्योऽनः' (५।१।५२) अनप्र०, तैः ।

[ईषत्पिङ्गलः] ईषदल्पं पिङ्गलः ।

[ईषत्कडारः] ईषदल्पं कडारः ।

[ईषद्विकटः] ईषदल्पं विकटः ।

[ईषदुन्नतः] ईषदल्पमुन्नतः ।

[ईषद्रक्तः] ईषदल्पं रक्तः । अमू द्वौ औणादिकौ क्तान्ताया गुणवचनाभावात् ।

[ऐषत्पिङ्गलम्] ईषत्पिङ्गलस्येदं = ऐषत्पिङ्गलम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।११) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[ऐषत्पिङ्गलकाम्यन्] ऐषत्पिङ्गलमैच्छत् । 'द्वितीयायाः काम्यः' (३।४।२२) काम्यप्र० । हास्तनी दिव्→त् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'स्वरादेस्तासु' (४।४।३१) वृद्धिः ऐ । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[कोपेषद्रक्तः] कोपेनेषद्रक्तः = कोपेषद्रक्तः । 'ऊनार्थपूर्वाद्यैः' (३।१।६७) इति समासः, द्विपदत्वात् ।

[ईषत्पिङ्गल ! युष्माकमथो पूत्रः] ईषत्पिङ्गल ! युष्माकमथो इत्यत्र 'असदिवाऽऽमन्त्र्यं पूर्वम्' (२।१।२५) इत्यनेन पूर्व(र्व)पदमसत् ॥छ॥

P ५ गुणा उच्यन्ते यैस्तैः ।

तृतीया तत्कृतैः ॥३११६५॥

[तत्कृतैः] तेन - तृतीयान्तेन कृतानि = तत्कृतानि, तैः ।

[शङ्कुलाखण्डश्चैत्रः] शङ्कुलया कृतः खण्डः = शङ्कुलाखण्डः । ॐ शङ्कुला गण्डी कथ्यते ।

[गिरिकाणः] गिरिणा काणः । गिरि दडउ कथ्यते ।

[मदपटुः] मदेन पटुः ।

[क्षारशुक्लः] क्षारेण कृतः शुक्लः ।

[कुसुमसुरभिः] कुसुमेन कृतः सुरभिः ।

कृतायां वृत्तौ समासे कृतशब्दो न प्रयुज्यते ।

[गोभिर्वपावान्] वपा मेदोऽस्थिकृद्वपा मांसं, वपा विद्यते यस्याः । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१९) मतुप्र० →मत् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'मावर्णान्तो' (२।१।९४) म०→व० ।

[घृतेन पाटवम्] पटु । पटोर्भावः । 'च्युवर्णाल्लध्वादेः' (७।१।६९) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[विद्यया धाष्ट्यम्] धृष्ट । धृष्टस्य भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आर् । 'अवर्णवर्णस्य'(७।४।६८) अलोपः ॥छ॥

चतस्राऽर्द्धम् ॥३११६६॥

[चतस्रा] चतुर् तृतीया टा । 'त्रि-चतुरस्तिसृ-चतसृ०' (२।१।१९) चतसृ आदेशः । 'ऋतो रः स्वरेऽनि' (२।१।२) रत् ।

[अर्द्धचतस्रो मात्राः] अर्द्धेन कृताश्चतस्रोऽर्द्धचतस्रः ।

[अर्द्धचतस्रः खार्यः] अर्द्ध-चतुर् । अर्द्धेन कृताश्चतस्रोऽर्द्धचतस्रः खार्यः । चतुर् प्रथमा जस् । 'त्रि-चतुरस्तिसृ-चतसृ स्यादौ' (२।१।१९) चतसृ आदेशः । 'ऋतो रः स्वरेऽनि' (२।१।२) रत् ॥छ॥

ऊनार्थपूर्वाद्यैः ॥३११६७॥

[ऊनार्थपूर्वाद्यैः] ऊनोऽर्थो येषां तानि = ऊनार्थानि, पूर्व आद्यो येषां तानि = पूर्वाद्यानि, ऊनार्थानि च पूर्वाद्यानि च = ऊनार्थपूर्वाद्यानि, तैः ।

[माषेणम्] माषेणेनम् ।

[कार्षापणेनम्] कार्षापणेनेनम् ।

[माषविकलम्] माषेण विकलम् ।

[कार्षापणविकलम्] कार्षापणेन विकलम् ।

[मासपूर्वः] मासेन पूर्वः ।

[संवत्सरपूर्वः] संवत्सरेण पूर्वः ।

P ॐ शङ्कुला उन्नतिकार्डिभानां खलनदारु ।

[मासावरः] मासेनाऽवरः ।

[संवत्सरावरः] संवत्सरेणाऽवरः ।

[हिरण्यार्थः] हिरण्येनाऽर्थः ।

[आत्मनापञ्चमः] आत्मना पञ्चमः ।

[आत्मनाषष्ठः] आत्मना षष्ठः । 'आत्मनः पूरणे' (३।२।१४) अलुप्समासः ।

[द्रोणाधिका खारी] द्रोणेनाऽधिका ।

[एकद्रव्यवत्त्वम्] द्रव्य । द्रव्यं विद्यते यत्र तत् । 'तदस्या०' (७।२।१९) मतुप्र०→मत् । 'मावर्णान्तो०' (२।१।९४) म०→व० । द्रव्यवतो भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्र० । एकेन द्रव्यवत्त्वम् ॥छ॥

कारकं कृता ॥३।१।६८॥

[कृता] कृत् तृतीया टा ।

[आत्मकृतम्] आत्मना क्रियते स्म = आत्मकृतम् ।

[परकृतम्] परेण कृतम् । परेण क्रियते स्म ।

[चैत्रनखनिर्भिन्नः] ५ चैत्रेण नखैर्निर्भिन्नः ।

[सुजनसुलभः] सुजनेन सुखेन लभ्यते ।

[दुर्जनदुर्लभः] दुर्जनेन दुःखेन लभ्यते । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र० ।

[अरिदुर्जयः] 'जिं अभिभवे' (८) जि । अरिभिर्दुःखेन जीयते । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण०' (५।३।२८) अल्प्र० ।

+ [लोकदुर्दशनम्] 'दंशं दशने' (४९६) दंश् । लोकेन दुःखेन दश्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

[पादाहारकः] पादाभ्यां ह्रियते । 'बहुलम्' (५।१।२) णकप्र०→अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५९) वृद्धिः आर् ।

* [तलाहतिः] 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन्, आपूर्व० । आहननं = आहतिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९९) क्तिप्र०→ति । तलेनाऽऽहतिः ।

[शस्त्रप्रहतिः] 'हंग् हरणे' (८८५) ह, प्रपूर्व० । प्रहरणं = प्रहतिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९९) क्तिप्र०→ति । शस्त्रैः प्रहतिः ।

[काकपेया नदी] 'पां पाने' (२) पा । काकैः पीयते । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० - आकारस्य एत् । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[श्वलेह्यः कूपः] श्वान् 'लिहीक् आस्वादने' (११२९) लिह् । श्वभिर्लिह्यते । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र०→य । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए ।

[कुक्कुटसंपात्या ग्रामाः] 'पत्लु गतौ' (९६२) पत्, सम्पूर्व० । कुक्कुटैः संपत्यन्ते । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र०→य । 'ङिणिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[कण्टकसंचेय ओदनः] 'चिंण्ट् चयने' (१२९०) चि । कण्टकैः संचीयते । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० । 'नामिनो

P ५ नखैर्निर्भिद्यते स्म = नखनिर्भिन्नः । + इदमुदाहरणं बृहद्वृत्तौ नास्ति ।

* बृहद्वृत्तौ - तलाहतिः ।

गुणोऽक्विति' (४।३।१९) गु० ए । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स०→२० ।

[बाष्पच्छेद्यानि] बाष्प 'छिद्वृषी द्वैधीकरणे' (१।४।७८) छिद् । बाष्पेण छिद्यन्ते । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र०→य । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।१४) गु० ए । प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) शि०→इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[बुसोपेन्ध्यम्] 'जिइन्धैपि दीप्तौ' (१।४।९८) इन्ध्, उपपूर्व० । बुसैरुपेध्यते । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र०→य ।

[तृणोपेन्ध्यम्] तृणैरुपेध्यते । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र०→य ।

[घनधात्यः] घन 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (१।१।००) हन् । घनेन हन्यते । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र०→य । 'ङिति घात्' (४।३।१००) घात्आदेशः ।

[विद्ययोषितः] 'वसं निवासे' (९।९।९) वस् । उष्यते स्म । क्तप्र०→त । 'स्ताद्यशितो' (४।४।३२) इट् (?) ('क्षुधवसस्तेषाम्' (४।४।४३) इट्) । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) व्युत् व०→उ० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । 'घस्-वसः' (२।३।३६) स०→ष० ।

[धान्येन धनवान्] धन । धनं विद्यते यस्याऽसौ । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१९) मतुप्र०→मत् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'मावर्णान्तो' (२।१।९४) म०→व० । 'अभ्वादेरत्वसः सौ' (१।४।९०) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः ।

[दात्रेण लूनवान्] 'लूग्श् छेदने' (१।५।१९) लू । लुनाति स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तवतुप्र०→तवत् । 'ऋ-ल्वादेरेषां तो नोऽप्रः' (४।२।६८) त०→न० ।

[परशुना छिन्नवान्] 'छिद्वृषी द्वैधीकरणे' (१।४।७८) छिद् । छिनति स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तवतुप्र०→तवत् । 'रदादमूर्च्छ-मदःक्तयोर्दस्य च' (४।२।६९) त-द०→न० ।

[परशुना छित्वा] छेदनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र०→त्वा ।

[काकैः पातव्यः] 'पां पाने' (२) पा । पीयते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० ।

[श्वभिल्लेढव्यः] 'लिहीक् आस्वादाने' (१।१।२९) लिह् । लिह्यते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।१४) गु० ए । 'हो धुट्-पदान्ते' (२।१।८२) ह०→ढ० । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२।१।७९) त०→ध० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) ध०→ढ० । 'ढस्तङ्ढे' (१।३।४२) ढलोपः ॥छ॥

नविंशत्यादिनैकोऽच्यान्तः ॥३।१।६९॥

[नविंशत्यादिना] नविंशतिरादिर्यस्याऽसौ नविंशत्यादिः, तेन ।

[अत्] अत् प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[एकान्नविंशतिः, एकाद् नविंशतिः] एकेन न विंशतिः । अनेन अत् । 'धुट्स्तृतीयः' (२।१।७६) त०→द० । 'तृतीयस्य पञ्चमे' (१।३।१९) द०→न० ।

[एकान्नत्रिंशत्, एकाद् नत्रिंशत्] एकेन न त्रिंशत् ।

[एकान्नचत्वारिंशत्, एकाद् नचत्वारिंशत्] एकेन न चत्वारिंशत् ॥छ॥

चतुर्थी प्रकृत्या ॥३११७०॥

[प्रकृत्या] प्रकरणं = प्रकृतिः, तथा ।

[यूपदारु] यूपाय दारु ।

[कुण्डलहिरण्यम्] कुण्डलाय हिरण्यम् ।

[अवहननायोलूखलम्] अव 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । अवहन्यते । 'अनट्' (५१३१२४) अनट्प्र०→अन, तस्मै ॥छ॥

हितादिभिः ॥३११७१॥

[हितादिभिः] ५ हितमादिर्येषां ते = हितादयस्तैः ।

[गोहितम्] गोभ्यो हितम् ।

[गोसुखम्] गोभ्यः सुखम् ।

[गोरक्षितः] गोभ्यो रक्षितः ।

[अश्वघासः] अश्वेभ्यो घासः ।

[श्वश्रूसुरा] श्वश्रै सुरा ।

[श्वश्रूसुरम्] श्वश्रै सुरा । 'क्लीबे' (२१४१९७) ह्रस्वः ।

[हस्तिविधा] हस्तिने विधा ।

[धर्मनियमः] धर्माय नियमः ।

[धर्मजिज्ञासा] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा । ज्ञातुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छयां सन्नतत्सनः' (३१४१२१) सन्प्र० । 'सन्-यडश्च' (४१११३) ज्ञा सउं द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४१११४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४१११३९) ह्रस्वत् । 'सन्त्यस्य' (४१११५९) इ । जिज्ञासनं = जिज्ञासा । 'शंसि-प्रत्ययात्' (५१३१०५) अप्र० । 'अतः' (४१३१८२) अलोपः । धर्माय जिज्ञासा ।

[नाट्यशाला] नाट्याय शाला ।

[आत्मनेपदम्] आत्मने पदम् । 'परा-ऽऽत्मभ्यां डेः' (३१२१७) अलुप्समासः ।

[परस्मैपदम्] परस्मै पदम् । 'परा-ऽऽत्मभ्यां डेः' (३१२१७) अलुप्समासः ।

[देवदेयम्] देव 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । देवाय दीयते । 'य एच्चातः' (५११२८) यप्र०-आ०→ए० ।

[ब्राह्मणदेयम्] ब्राह्मण 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । ब्राह्मणाय दीयते । 'य एच्चातः' (५११२८) यप्र०-आ०→ए० ।

[वरप्रदेया कन्या] वर प्र 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । वराय प्रदीयते । 'य एच्चातः' (५११२८) यप्र०-आ०→ए० ।

P ५ हित आदिर्येषां तानि ।

[ब्राह्मणाय दातव्यम्] दीयते = दातव्यम् । 'तव्याऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० ॥छ॥

तदर्थार्थेन ॥३।१।७२॥

[तदर्थार्थेन] तस्याश्चतुर्थ्या अर्थो यस्याऽसौ तदर्थः, तदर्थश्चासावर्थश्च = तदर्थार्थस्तेन ।

[पित्रर्थं पयः] पित्रे इदं = पित्रर्थम् ।

[महदर्थं धनम्] महते इदं = महदर्थम् ।

[उदकार्थो घटः] उदकायाऽयं = उदकार्थो घटः ।

[आतुरार्था यवागूः] आतुराय इयम् ॥छ॥

पञ्जमी भयाद्यैः ॥३।१।७३॥

[भयाद्यैः] ५ भय आद्यो येषां ते = भयाद्यास्तैः ।

[वृकभयम्] वृकाद् भयम् ।

[वृकभीतः] वृकाद् भीतः ।

[द्वीपान्तरानीतः] द्वीपान्तराद् आनीतः ।

[स्थानभ्रष्टः] स्थानाद् भ्रष्टः ।

[प्रासादात् पतितः] 'पत्लु गतौ' (९६२) पत् । पत्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) कप्र०→त । 'स्ताघशितोऽ-
त्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् ।

[भोजनादपन्नस्तः] 'त्रसैच् भये' (११७१) त्रस्, अपपूर्व० । अपन्नस्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) कप्र०→त ।
प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स०→र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ॥छ॥

क्तेनाऽसत्त्वे ॥३।१।७४॥

[क्तेन] क्त, तृतीया टा । 'टा-ड्सोरिन-स्यौ' (१।४।५) इन । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[असत्त्वे] सीदतो लिङ्गसंख्ये इति सत्त्वम् । न सत्त्वं = असत्त्वम् । 'नजत्' (३।२।१२५) न०→अ०, तस्मिन् ।

[स्तोकान्मुक्तः] 'मुच्छ्रंती मोक्षणे' (१३२०) मुच् । मुच्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) कप्र०→त । 'क्तेऽनित्श्च-
जोः०' (४।१।१११) 'च०→क०(?)' । ('च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क०) । स्तोकान्मुक्तः । 'असत्त्वे डसेः'
(३।२।१०) अलुप्समासः ।

[अल्पान्मुक्तः] अल्पान्मुच्यते स्म । 'असत्त्वे डसेः' (३।२।१०) अलुप्समासः ।

[स्तौकान्मुक्तिः] स्तोकान्मुक्तस्याऽपत्यम् । 'अत इज्' (६।१।३१) इज्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।११)
वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ॥छ॥

परःशतादिः ॥३।१।७५॥

[परःशतादिः] परःशत आदिर्यस्याऽसौ परःशतादिः ।

[परःशताः] शतात् परे = परःशताः, परशब्दादत एव निर्देशात् सकारागमः ।

P ५ भया(य) आद्यो येषां तानि, तैः ।

[परःसहस्राः] सहस्रात् परे = परःसहस्राः ।

[परोलक्षाः] लक्षाल्लक्षायाम् वा परे = परोलक्षाः ॥७॥

पष्ठययत्नाच्छेषे ॥३॥११७६॥

[षष्ठी] षण्णां पूरणी = षष्ठी । 'षट्-कति-कतिपयात् थट्' (७१११६२) थट्प्र० ।

[अयत्नात्] न यत्नः = अयत्नः, तस्मात् ।

[यतिकम्बलः] यतेः कम्बलः ।

[राजगवीक्षीरम्] राज्ञो गवां = राजगवी । 'गोस्तत्पुरुषात्' (७१३१०५) अट्समासान्तः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७१४१७०) अव् । 'जातेरयान्त-नित्यस्त्री-शूद्रात्' (२१४१५४) डी । राजगव्याः क्षीरम् ।

[देवदत्तस्य गुरुकुलं, जिनदत्तस्य दासभार्या] देवदत्तस्य गुरुकुलं, जिनदत्तस्य दासभार्या इत्यत्र सापेक्षत्वे गमिनिकत्वाद्भवति । वाक्यसमासयोरेकार्थः प्रतिपादकत्वं गमकत्वम् ।

[सर्पिषो नाथितम्] 'नाथृङ् उपतापैश्वर्याशीःषु च' (७१६) नाथ् । ॥ नाथ्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१११७४) क्तप्र० त । 'स्ताद्यशितो' (४१४१३२) इट् ।

[मातुः स्मृतम्] 'स्मृं चिन्तायाम्' (१८) स्मृ । स्मर्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१११७४) क्तप्र०→त ।

[सर्पिषो दयितम्] 'दयि दान-गति-हिंसा-दहनेषु च' (७९९) दय् । दय्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१११७४) क्तप्र०→त । 'स्ताद्यशितो' (४१४१३२) इट् ।

[मातुरीशितम्] 'ईशिक् ऐश्वर्ये' (१११६) ईश् । ईश्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१११७४) क्तप्र०→त ।

[चौरस्य रुग्णम्] 'रुजोत् भङ्गे' (१३५०) रुज् । रुज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१११७४) क्तप्र०→त । 'सूयत्याद्योदितः' (४१२१७०) त०→न० । 'च-जः क-गम्' (२११८६) ज०→ग० । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२१३१६३) न०→ण० ।

[चौरस्योज्जासितम्] 'जसण् ताडने' (१७५८) जस्, उत्पूर्व० । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३१४१७७) णिच्प्र०→इ । 'ज्जिति' (४१३१५०) उपान्त्यवृद्धिः । उज्जास्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१११७४) क्तप्र०→त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४१४१३२) इट् । 'णेरनिटि' (४१३१८३) णिच्लोपः ।

[शतस्य द्यूतम्] 'दिवूच् क्रीडा-जयेच्छा-पणि-द्युति-स्तुति-गतिषु' (११४४) दिव् । दीव्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१११७४) क्तप्र०→त । 'अनुनासिके च च्छ्वः शूट्' (४१११०८) व०→ऊट्→ऊ । 'इवर्णादि०' (११२१२१) यत्त्वम् ।

[कटकरणस्यायुक्तः] कटकरणस्यायुक्त इत्यत्र 'कुशला-ऽऽयुक्तेनाऽऽसेवायाम्' (२१२१९७) इत्यनेन षष्ठी ।

[सर्पिषो ज्ञानम्] सर्पिषो ज्ञानमित्यत्र 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा । ज्ञायते = ज्ञानम् । 'अनट्' (५१३१२४) अनट्प्र०→अन । यद्वा ज्ञायति(ते)स्म । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ-जीच्छील्यादिभ्यः क्तः' (५१२१९२) क्तप्र०→त । 'ऋ-ल्वादेरेपां तो नोऽप्रः' (४१२१६८) त०→न० । 'अज्ञाने ज्ञः षष्ठी' (२१२१८०) षष्ठी न शेषे ।

[रुदतः प्रव्रजितः] 'रुदृक् अश्रुविमोचने' (१०८७) रुद् । रोदितीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५१२१२०) शतृप्र०→अत् । षष्ठी इस् । धृज (१३०) - धृजु (१३१) - ध्वज (१३२) - ध्वजु (१३३) - ध्रज (१३४) - ध्रजु (१३५) - वज (१३६) - 'वज गतौ' (१३७) वज्, प्रपूर्व० । प्रव्रज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१११७४) क्तप्र०→त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणा-

P ॥ नाथनं = नाथितम् । 'क्लीबे क्तः' (५१३१२३) क्तप्र० → त । 'स्ताद्यशितो' (४१४१३२) इट् । यद्वा नाथते स्म । 'गत्वर्था०' (५११११) क्तप्र० → त ।

देरिट्' (४।४।३२) इट् । 'षष्ठी वाऽनादरे' (२।२।१०८) षष्ठी ।

[मनुष्याणां क्षत्रियः शूरतमः] मनुष्याणामित्यत्र 'सप्तमी चाऽविभागे निर्धारणे' (२।२।१०९) इत्यनेन षष्ठी । प्रकृष्टः शूरः = शूरतमः । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र०→तम ।

[गवां कृष्णा संपन्नक्षीरतमा] प्रकृष्टं क्षीरं यस्याः । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र०→तम । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । 'सप्तमी चाविभागे' (२।२।१०९) इत्यनेन षष्ठी ।

[अध्वगानां रथगामी शीघ्रतमः] अध्वन् अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लुं गतौ' (३९६) गम् । अध्वनि गच्छन्तीति अध्वगाः । 'क्वचित्' (५।१।१७१) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्य०' (२।१।११४) अम्लोपः, तेषाम् । रथ अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लुं गतौ' (३९६) गम् । रथेन गच्छतीत्येवंशीलः । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०→इन् । 'ङिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्' (१।४।४५) सिलोपः । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः । 'सप्तमी चाविभागे निर्धारणे' (२।२।१०९) षष्ठी ।

[सर्पिर्ज्ञानं, मातृस्मरणम्] सर्पिषो ज्ञानम्, मातुः स्मरणमित्यत्र 'कृति' (३।१।७७) इत्यनेन समासो भविष्यति, यतः कृद्योगेऽत्र षष्ठी, संबंधे त्वनेनेव ।

[गोस्वामी] गवां स्वामी ।

[पृथिवीश्वरः] पृथिव्या ईश्वरः ।

[विद्यादायादः] विद्याया दयादः ॥छ॥

कृति ॥३।१।७७॥

[कृति] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । करोतीति कृत्, तस्मिन् ।

[सिद्धसेनकृतिः] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । करणं = कृतिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र०→ति । सिद्धसेनस्य कृतिः । 'कर्तरि' (२।२।८६) षष्ठी ।

[गणधरोक्तिः] 'वचंक् भाषणे' (१०९६) वच् । वचनं = उक्तिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र०→ति । 'यजादि-वचः किति' (४।१।७९) व्यृत् व०→उ० । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क० । गणधराणामुक्तिः । 'कर्तरि' (२।२।८६) षष्ठी ।

[इध्मव्रश्चनः] 'ओवस्चौत् छेदने' (१३४१) व्रश्च् । वृश्चति । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । इध्मानां - इध्मनानां = व्रश्चनः । 'कर्मणि कृतः' (२।२।८३) इत्यनेन षष्ठी ।

[पलाशशातनः] ५ शातण् शातने ( ) शात् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । शातयतीति । 'णिवेत्यास-श्रन्थ-घट्ट-वन्देरनः' (५।३।१११) अनप्र० । 'णोरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । पलाशानां शातनः । 'कर्मणि कृतः' (२।२।८३) षष्ठी ।

[धर्मानुस्मरणम्] अनु 'स्मृ चिन्तायाम्' (१८) स्मृ । अनुस्मर्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । 'नामिनो गुणोऽक्लिङ्गि' (४।३।११) गु० अर् । 'रषुवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०→ण० । धर्मस्याऽनुस्मरणम् । 'कर्मणि कृतः'

५ श० म० न्यासानुसन्धाने - 'शद्लुं शातने' अतो प्यन्तात् 'शदिरगतौ शात्' (४।२।२३) इति शातादेशे शात्यतेऽनेनेति करणे बाहुलकात् कर्तरि वाऽनटि शातनो दण्डः ।

(२।२।८३) षष्ठी ।

[तत्त्वानुचिन्तनम्] अनु 'चितुण् स्मृत्याम्' (१६४५) चित् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) चिन्त् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । अनुचिन्त्यते । 'णि-वेत्त्यास-श्रन्थ-घट्ट-वन्देरनः' (५।३।१११) अनप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । तत्त्वानामनुस्मरणम् ।

[सर्पिर्ज्ञानम्] सर्पिषो ज्ञानम् ।

[एधोदकोपस्करणम्] उप 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । 'उपाद् भूषा-समवाय-प्रतियत्न-विकार-वाक्याऽध्याहारे' (४।४।९२) सडागमः । उपस्क्रियते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । एधाश्च उदकं च = एधोदकम् । एधोदकस्योपस्करणम् ।

[चौरोज्जासनम्] 'जसण् ताडने' (१७५८) जस्, उत्पूर्व० । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । 'ङ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । उज्जास्यते । 'णि-वेत्त्यास-श्रन्थ-घट्ट-वन्देरनः' (५।३।१११) अनप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । चौरस्योज्जासनम् ॥छ॥

याजकादिभिः ॥३।१।७८॥

[याजकादिभिः] 'यर्जी देवपूजा-सङ्गितिकरण-दानेषु' (९९१) यज् । यजन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तु०' (३।४।२०) णिग्प्र० । याजयतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । याजक आदिर्येषां तानि = याजकादीनि, तैः ।

[ब्राह्मणयाजकः] 'यर्जी देवपूजा-सङ्गितिकरण-दानेषु' (९९१) यज् । यजतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'ङ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । ब्राह्मणानां याजकः ।

[गुरुपूजकः] 'पूजण् पूजायाम्' (१५८६) पूज् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । पूजयतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अकृ । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । गुरुणां पूजकः ।

[गुरुसदृशः] गुरुणां सदृशः । 'तुल्यार्थैस्तृतीया-षष्ठ्यौ' (२।२।११६) षष्ठी ।

[अन्यत्कारकम्] अन्य 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । अन्यस्य कारकं करोतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् । प्रथमैक० सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः । 'ईय-कारके' (३।२।१२१) दोऽन्तः ।

[विश्वगोप्ता] विश्वस्य गोप्ता ।

[तीर्थकर्ता] तीर्थस्य कर्ता ।

[तत्प्रयोजको हेतुः] तस्य प्रयोजकः ।

[जनिकर्तुः प्रकृतिः] जनेः कर्ता = जनिकर्ता, तस्य ॥छ॥

पत्ति-रथौ गणकेन ॥३।१।७९॥

[पत्तिरथौ] पत्तिश्च रथश्च = पत्तिरथौ ।

[पत्तिगणकः] 'गणण् संख्याने' (१८७४) गण । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । गणयतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । पत्तीनां गणकः ।

[रथगणकः] रथानां गणकः ।

[ज्योतिर्गणकः] ज्योतिषां गणकः । 'अकेन क्रीडा-ऽऽजीवे' (३।१।८१) समासः ।

सर्वपश्चादादयः ॥३११८०॥

[सर्वपश्चादादयः] सर्वपश्चादादिर्येषां ते = सर्वपश्चादादयः ।

[सर्वपश्चात् पदं वर्तते] सर्वेषां पश्चात् = सर्वपश्चात् ।

[सर्वचिरं जीवति] सर्वेषां चिरम् । क्रियाविशेषणम् ।

[तदुपरिष्ठात् रुक्मं निदधाति] तस्य उपरिष्ठात् = तदुपरिष्ठात् । रुक्मं = सुवर्णम् । नि 'डुधाङ्क् धारणे च' (११३९) धा । वर्त्त० तिक् । 'हवः शिति' (४१११२) धा द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४११३९) ह्रस्वत् । 'द्वितीयतुर्ययोः पूर्वो' (४११४२) ध०→द० । 'रि-रिष्ठात्-स्तादस्तादसतसाता' (२१२८२) इत्यादिना यदा षष्ठी तदा शेषद्वारेण न प्राप्नोति, यदा तु पश्चादित्यव्ययं अखण्डं अत्यये षष्ठीसमासप्रतिषेधात् विध्यर्थम् ॥७॥

अकेन क्रीडा-ऽऽजीवे ॥३११८१॥

[क्रीडाऽऽजीवे] क्रीडा च आजीवश्च = क्रीडाऽऽजीवम्, तस्मिन् ।

[उद्दालपुष्पभञ्जिका] 'भञ्जोप् आमर्दने' (१४८६) भञ्ज् । ५ भञ्जनं = भञ्जिका । भावेति(ऽपि) 'नाम्नि पुंसि च' (५१३१२१) णकप्र० → अक । 'आत्' (२१४१८) आप्प्र०→आ । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२१४१११) इ । उद्दालपुष्पाणां भञ्जिका ।

[वारणपुष्पप्रचायिका] प्र 'चिङ्ग् चयने' (१२९०) चि । प्रचीयतेऽस्यामिति । 'नाम्नि पुंसि च' (५१३१२१) णकप्र० →अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४१३५१) वृद्धिः ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) आय् । 'आत्' (२१४१८) आप्प्र०→आ । 'अस्याऽयत्' (२१४१११) इ । वारणपुष्पाणां प्रचायिका ।

[सालभञ्जिका] सालस्य भञ्जिका ।

[दन्तलेखकः] 'लिखत् अक्षरविन्यासे' (१३३६) लिख् । लिखतीति लेखकः । 'णक-तृचौ' (५११४८) णकप्र०→अक । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० ए । दन्तानां लेखकः ।

[नखलेखकः] नखानां लेखकः ।

[अवस्करसूदकः] 'षूदि क्षरणे' (७३६) षूद् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२१३१९८) सूद् । सूदतीति (ते इति) । 'णक-तृचौ' (५११४८) णकप्र०→अक । अवस्करस्य सूदकः ।

[रमणीयकारकः] 'डुकृङ्ग् करणे' (८८८) कृ । करोतीति । 'णक-तृचौ' (५११४८) णकप्र०→अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४१३५१) वृद्धिः आर् । रमणीयस्य कारकः ।

[ओदनस्य भोजकः] 'भुजंप् पालनाऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भुनक्तीति भोजकः । 'णक-तृचौ' (५११४८) णकप्र०→अक । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० ओ ।

[पयसः पायकः] 'पां पाने' (२) पा । पिबतीति । 'णक-तृचौ' (५११४८) णकप्र०→अक । 'आत ऐः कृञ्जौ' (४१३५३) आ०→ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) आय् । सर्वत्र प्रथमैक० सि ॥७॥

न कर्तरि ॥३११८२॥

[भवतः शायिका] 'भाङ्क् दीप्तौ' (१०६१) भा । भातीति । 'भातेर्द्वतुः' (उणा० ८८६) ड्वतुप्र०→अवत् ।

P ५ उद्दालस्य पुष्पाणि = उद्दालपुष्पाणि । भनक्तीति भञ्जिका । 'नाम्नि पुंसि च' (५१३१२१) णकप्र० । 'अस्याऽयत्' (२१४१११) इ । उद्दालस्य पुष्पाणि भञ्जिका ।

‘डित्यन्त्यस्वरादेः’ (२।१।११४) आलोपः, तस्य । ‘शीङ्क् स्वप्ने’ (११०५) शी । शयितुं पर्यायः । ‘पर्यायाऽर्हणोत्पत्तौ च णकः’ (५।३।१२०) णकप्र०→अक । ‘नामिनोऽकलि-हलेः’ (४।३।५१) वृद्धिः ऐ । ‘एदैतोऽयाय्’ (१।२।२३) आय् । ‘आत्’ (२।४।१८) आप्प्र०→आ । ‘अस्याऽयत्०’ (२।४।१११) इ ।

[भवत आसिका] भवतः पूर्ववत् । ‘आसिक् उपवेशने’ (१११९) आस् । आसितुं पर्यायः । ‘पर्यायाऽर्हणोत्पत्तौ च णकः’ (५।३।१२०) णकप्र० → अक । ‘आत्’ (२।४।१८) आप्प्र०→आ । ‘अस्याऽयत्०’ (२।४।१११) इ ।

[भवतोऽग्रगामिका] भवतः पूर्ववत् । अग्रे अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - ‘गम्लुं गतौ’ (३९६) गम् । अग्रे गन्तुं पर्यायः । ‘पर्यायाऽर्हणोत्पत्तौ च णकः’ (५।३।१२०) णकप्र०→अक । ‘जिगिति’ (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । ‘आत्’ (२।४।१८) आप्प्र०→आ । ‘अस्याऽयत्०’ (२।४।१११) इ ।

[इक्षुभक्षिकां मे धारयसि] ‘भक्ष्ण् अदने’ (१७१७) भक्ष् । ‘चुरादिभ्यो णिच्’ (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । भक्षयितुं पर्यायः । ‘पर्यायाऽर्हणोत्पत्तौ च णकः’ (५।३।१२०) णकप्र०→अक । ‘णेरनिटि’ (४।३।८३) णिच्लोपः । ‘आत्’ (२।४।१८) आप्प्र०→आ । ‘अस्याऽयत्०’ (२।४।१११) इ । इक्षूणां भक्षिका । अस्मद् षष्ठी इस् । ‘डे-डसा ते मे’ (२।१।२३) मे । ‘धृग् धारणे’ (८८७) धृ । धियते इक्षुभक्षिकः(का), तां धियमाणं प्रयुङ्क्ते । ‘प्रयोक्तव्यापारे णिग्’ (३।४।२०) णिग्प्र० →इ । वर्त्त० सिव् । ‘कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्’ (३।४।७१) शव् । ‘नामिनोऽकलि-हलेः’ (४।३।५१) वृद्धिः आर् । ‘नामिनो गुणोऽकिङ्कति’ (४।३।११) गु० ए । ‘एदैतोऽयाय्’ (१।२।२३) अय् ।

[पयःपायिकां मे धारयसि] ‘पां पाने’ (२) पा । पातुं पर्यायः । ‘पर्यायाऽर्हणोत्पत्तौ च णकः’ (५।३।१२०) णकप्र० →अक । ‘आत् ऐः कृञ्जौ’ (४।३।५३) आ०→ऐ० । ‘एदैतोऽयाय्’ (१।२।२३) आय् । ‘आत्’ (२।४।१८) आप्प्र० →आ । ‘अस्याऽयत्०’ (२।४।१११) इ । अस्मद् षष्ठी इस् । ‘डे-डसा ते मे’ (२।१।२३) मे । ‘धृग् धारणे’ (८८७) धृ । धियते पयःपायिकः(का), तां धियमाणं प्रयुङ्क्ते । शेषं पूर्ववत् ॥छ॥

कर्मजा तृचा च ॥३।१।८३॥

[कर्मजा] कर्मन् ‘जनैचि प्रादुर्भावे’ (१२६५) जन् । कर्मणे(णि) जाता । ‘पञ्चमात् डः’ (उणा० १६८) डप्र० । ‘डित्यन्त्यस्वरादेः’ (२।१।११४) अन्लोपः । ‘आत्’ (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[तृचा] तृच् तृतीया टा ।

[ओदनस्य भोजकः] ओदन षष्ठी इस् । भोजकः (३।१।८१) सूत्रवत् ।

[सक्तूनां पायकः] पायकः (३।१।८१) सूत्रवत् ।

[अपां स्रष्टा] ‘सृजन्त् विसर्गे’ (१३४९) सृज् । सृजतीति । ‘णक-तृचौ’ (५।१।४८) तृच्प्र०→तृ । ‘अः सृजि-दृशोऽकिङ्कति’ (४।४।१११) अत् । ‘इवर्णादे०’ (१।२।२१) र० । ‘यज-सृज-मृज०’ (२।१।८७) ज०→ष० । ‘तवर्गस्य श्ववर्ग०’ (१।३।६०) त०→ट० । प्रथमा सि । ‘ऋदुशनस्-पुरुदंशो’ (१।४।८४) डा । ‘डित्यन्त्यस्वरादेः’ (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[पुरां भेत्ता] ‘भिदृपी विदारणे’ (१४७७) भिद् । भिनतीति । ‘णक-तृचौ’ (५।१।४८) तृच्प्र०→तृ । ‘लघोरुपान्त्यस्य’ (४।३।४) गु० ए । ‘अघोषे प्रथमोऽशिटः’ (१।३।५०) द०→त० । प्रथमा सि । ‘ऋदुशनस्’ (१।४।८४) डा । ‘डित्यन्त्यस्वरादेः’ (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[भूभर्ता] भुवो भर्ता ।

[वज्रभर्ता] वक्र(ज)स्य भर्ता ।

क्रियाशब्दस्य कोऽर्थः ? अस्याऽयमर्थः - क्रियाशब्द एव, यो भर्तृशब्दः स न गृह्यते, यस्तु योगरूढः स न ग्राह्यः, तस्मिंश्च गृह्यमाणे सर्वं सुन्दरम् ॥छ॥

तृतीयायाम् ॥३११८४॥

[आश्चर्यो गवां दोहोऽगोपालकेन] 'चर भक्षणे च' (४१०) चर्, आङ्पूर्व० । आचर्यत इति । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५१११७) घ्यण्प्र०→य ? । ('चरेराडस्त्वगुरौ' (५११३१) यप्र०) । 'वर्चस्कादिष्ववस्करादयः' (३१२१४८) आश्चर्यः । 'दुर्हीक् क्षरणे' (११२७) दुह् । दोहनं = दोहः । 'भावा-ऽकर्त्राः' (५३११८) घञ्प्र०→अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४३३४) गु० ओ । न गोपालकोऽगोपालकः, तेन ।

[साध्विदं शब्दानुशासनमाचार्यस्य] शब्दानामनुशासनम् ।

[साध्वी कटचिकीर्षा चैत्रस्य] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । कर्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३१४१२१) सन्प्र० । 'स्वर-हन-गमोः सनि धुटि' (४१११०४) दीर्घः । 'ऋतां किडतीर्' (४१४११९६) इर् । 'सन्-यडश्च' (४१११३) किर् द्विवचनम् । 'व्यञ्जनास्याऽनादेर्लुक्' (४१११४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'क-डश्च-ञ्' (४१११४६) क०→च० । 'नाम्यन्तस्था०' (२१३११५) स०→ष० । चिकीर्षणं = चिकीर्षा । 'शंसि-प्रत्ययात्' (५३११०५) अप्र० । 'अतः' (४३३८२) अलोपः । 'आत्' (२१४१९८) आप्र०→आ । कटस्य चिकीर्षा ॥छ॥

तृप्तार्थ-पूरणा-ऽव्यया-ऽतृश-शत्रानशा ॥३११८५॥

[तृप्तार्थपूरणाऽव्ययाऽतृशशत्रानशा] तृप्तोऽर्थो येषां ते = तृप्तार्थाः, तृप्तार्थाश्च पूरणश्च अव्ययानि च अतृश् च ऋशतृश्च आनश् च = तृप्तार्थपूरणाऽव्ययाऽतृशशत्रानश्, तेन ।

[फलानां तृप्तः] 'तृपौच् प्रीतौ' (११८९) तृप् । + तृप्यते । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५१२१९२) कप्र० →त ।

[फलानां सुहितः] सु 'डुधांग्क् धारणे च' (११३९) धा । सुष्ठु धीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१११७४) कप्र०→त । 'धागः' (४१४११५) "हि" आदेशः ।

[सक्तूनां पूर्णः] 'पृश् पालन-पूरणयोः' (१५३२) पृ । पूर्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१११७४) कप्र०→त । 'ऋ-ल्व्यादेरेषां तो नोऽप्रः' (४१२१६८) त०→न० । 'ओष्ठ्यादुर्' (४१४११७) उरादेशः । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२१११६३) दीर्घः । 'रषुवर्णान्नो ण०' (२१२१६३) न०→ण० ।

[ओदनस्याशितः] * 'अशश् भोजने' (१५५८) अश् । अश्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५१११७४) कप्र०→त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४१४३२) इट् ।

[पयसो धाणः] 'धै तृप्तौ' (३५) धै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४१२११) धा । धायति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५१११११) कप्र०→त । ऋ-ही-घा-धा-त्रोन्व-नुद-विन्तेर्वा (४१२१७६) त०→न० ।

[तीर्थकराणां षोडशः] तीर्थ 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । तीर्थं कुर्वन्तीति । 'हेतु-तच्छीला०' (५१११०३) टप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्विति' (४३३१) गु० अर्, तेषाम् । षष्-दशन् । षड्भिरधिका दश । एकादश-षोडश-षोडन्-षोढा-षड्ढा (३१२१९१) षोडश निपात्यते । षोडशानां पूरणः । 'संख्यापूरणे डट्' (७१११५५) डट्प्र० । 'दित्यन्त्यस्वरादेः' (२११११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

P ५ शता च ।

P + तृप्यतीति ।

* श० म० न्या० - आङ्पूर्वात् 'अशश् भोजने' इत्यत आशनातीति के आशित इति ।

[चक्रधराणां पञ्चमः शान्तिः] 'शमू उपशमे' (१२३०) शम् । शम्यादित्याशास्यमानः = शान्तिः । 'तिक्कृतौ नाम्नि' (५११७१) तिप् । 'अहन्-पञ्चमस्य क्वि-क्डिति' (४११७०७) दीर्घः ।

[चक्रधराणां द्वितीयः सगरः] चक्र 'धृग् धारणे' (८८७) धृ । चक्रं धरन्तीति । 'अच्' (५११४९) अच्प्र०→अ, तेषाम् ।

[वासुदेवानां तृतीयः स्वयम्भूः] स्वयम् 'भू सत्तायाम्' (१) भू । स्वयं भवतीति क्विप् स्वयम्भूः । 'दिद्युद्-ददृद्-जगज्जुहू' (५१२८३) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१११३७) क्विप्प्रलोपः ।

[रामस्य द्विषन्] 'द्विषीक् अप्रीतौ' (११२६) द्विष् । द्वेष्टीति । 'सुग्-द्विषार्हः सत्रि-शत्रु-स्तुत्ये' (५१२२६) अतृश्र० →अत् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (११४१७०) नोऽन्तः । 'दीर्घङ्याब्' (११४१४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२११८९) तलोपः ।

[रावणस्य द्विषन्] 'द्विषीक् अप्रीतौ' (११२६) द्विष् । द्वेष्टीति । 'सुग्-द्विषार्हः सत्रि-शत्रु-स्तुत्ये' (५१२२६) अतृश्र० →अत् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (११४१७०) नोऽन्तः । 'दीर्घङ्याब्' (११४१४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२११८९) तलोपः ।

[चैत्रस्य पचन्] 'डुपचीष् पाके' (८९२) पच् । पचतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५१२२०) शतृप्र०→अत् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (११४१७०) नोऽन्तः । 'दीर्घङ्याब्' (११४१४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२११८९) तलोपः ।

[अध्वगानां धावन्तः शीघ्रतमाः] अध्वन् 'गम्लुं गतौ' (३९६) गम् । अध्वनि गच्छन्तीति । 'क्वचित्' (५११७७१) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११११४) अन्त्यस्वरादिलोपः, तेषाम् । 'धावूग् गति-शुद्धयोः' (९२०) धाव् । धावन्तीति 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५१२२०) शतृप्र०→अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२११११३) अलोपः । प्रथमा जस् । प्रकृष्टाः शीघ्राः = शीघ्रतमाः । 'प्रकृष्टे तमप्' (७१३१५) तमप्प्र०→तम । प्रथमा जस् ।

[चैत्रस्य पक्ष्यन्] 'डुपचीष् पाके' (८९२) पच् । पक्ष्यतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५१२२०) शतृप्र० →अत् - स्य आदिः । 'च-जः क-गम्' (२११८६) च०→क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२१३१५) स०→ष० । क-षसंयोगे क्ष । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (११४१७०) नोऽन्तः । 'दीर्घङ्याब्' (११४१४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२११८९) तलोपः ।

[चैत्रस्य पचमानः] पचते । 'शत्रानशावेष्यति०' (५१२२०) आनश्र०→आन । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७१) शव् । 'अतो म आने' (४१४१११४) मोऽन्तः ।

[चैत्रस्य पक्ष्यमाणः] पक्ष्यते । 'शत्रानशा०' (५१२२०) आनश्र०→आन - स्यपूर्व० । 'अतो म आने' (४१४१११४) मोऽन्तः । 'च-जः क-गम्' (२११८६) च०→क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२१३१५) स०→ष० । क-षसंयोगे क्ष ।

[इध्मवश्चनः] इध्मानां वश्चनः ।

[पलाशशातनः] पलाशानां शातनः ।

[शुकस्य माराविदस्य शब्दः] न 'विदक् ज्ञाने' (१०९९) विद् । न वेत्तीति । 'नाम्युपान्त्य-प्री-कृ-गृ-ज्ञः कः' (५११५४) कप्र०→अ । मारस्याविदः = माराविदस्तस्य, शब्दः ।

[सर्पिषः पीयमानस्य गन्धः] 'पां पाने' (२) पा । पीयते । 'शत्रानशावेष्यति०' (५१२२०) आनश्र०→आन । 'क्यः शिति' (३१४१७०) क्यप्र०→य । 'अतो म आने' (४१४१११४) मोऽन्तः, तस्य, गन्धः ।

[सूत्रस्याधीयमानस्यार्थः] 'इङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । अधीयते । 'शत्रानशा०' (५१२२०) आनश्र०→आन । 'क्यः शिति' (३१४१७०) क्यप्र०→य । 'अतो म आने' (४१४१११४) मोऽन्तः, तस्य, अर्थः ॥४॥

ज्ञानेच्छाऽर्चार्थाऽऽधास्तेन ॥३१७८६॥

[ज्ञानेच्छाऽर्चार्थाऽऽधास्तेन] ज्ञानं च इच्छा च अर्चा च = ज्ञानेच्छाऽर्चाः, ज्ञानेच्छाऽर्चा अर्थो(र्थाः) येषां ते = ज्ञानेच्छाऽर्चार्थाः, ज्ञानेच्छाऽर्चार्थाश्च आधारश्च = ज्ञानेच्छाऽर्चार्थाऽऽधारम्, ज्ञानेच्छाऽर्चार्थाधारे क्तः = ज्ञानेच्छाऽर्चार्थाधारक्तः, तेन ।

[राज्ञां ज्ञातः] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा । ज्ञायत इति ज्ञातः । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ-जीच्छीलयादिभ्यः क्तः' (५१२१९२) क्तप्र०→त ।

[राज्ञां बुद्धः] 'बुधिं ज्ञाने' (१२६२) बुध् । बुध्यते । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५१२१९२) क्तप्र०→त । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२११७९) त०→ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थ' (११३१४९) ध०→द० ।

[राज्ञामिष्टः] 'इषत् इच्छायाम्' (१४१९) इष् । इष्यते । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५१२१९२) क्तप्र०→त । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (११३१६०) त०→ट० ।

[राज्ञां मतः] 'मनिच् ज्ञाने' (१२६३) मन् । मन्यते । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५१२१९२) क्तप्र०→त । 'यमि-रमि-नमि-गमि-हनि-मनि-वनति-तनादेर्धुटि किडिति' (४१२१५५) नलोपः ।

[राज्ञामर्चितः] 'अर्च(र्चि)ण् पूजायाम्' (१९५४) अर्च् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३१४१७) णिच्प्र०→इ । अर्च्यते । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५१२१९२) क्तप्र०→त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४१४१३२) इट् । 'सेट्कयोः' (४१३१८४) णिज्जलोपः ।

[राज्ञां पूजितः] 'पूजण् पूजायाम्' (१५८६) पूज् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३१४१७) णिच्प्र०→इ । पूज्यते । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५१२१९२) क्तप्र०→त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४१४१३२) इट् । 'सेट्कयोः' (४१३१८४) णिज्जलोपः ।

[इदमेतेषां यातम्] 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या । यानं = यातम् ।

[इदमेषां यातम्] 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या । यानं = यातम् ।

[इदमेषामासितम्] 'आसिक् उपवेशने' (१११९) आस् । आसनमासितम् ।

[इदमेषां भुक्तम्] 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भोजनं = भुक्तम् । 'क्लीबे क्तः' (५१३१९२३) क्तप्र०→त । 'क्तेऽनिटश्च-जोः०' (४११११११) ज०→ग० ? ('च-जः क-गम्' (२११८६) ज०→ग०) । 'अघोषे प्रथमो०' (११३१५०) ग०→क० ।

[इदमेषां पीतम्] पानं = पीतम् । 'क्लीबे क्तः' (५१३१९२३) क्तप्र०→त ।

[राजपूजितः?] राज्ञा पूजितः ।

[राजमहितः?] अर्ह (५६४) - 'मह पूजायाम्' (५६५) मह् । मह्यते । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५१२१९२) क्तप्र०→त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४१४१३२) इट् । राज्ञा महितः ।

[राजसंमतः?] राज्ञा संमतः ।

[कलहं स राममहितः कृतवान्?] रामेण महितः ॥छ॥

अस्वस्थगुणैः ॥३१७८७॥

[अस्वस्थगुणैः] न स्व 'ष्यं गतिनिवृत्तौ' (५) ष्य । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्वि-ष्वष्कः' (२१३१९८) स्था । स्वस्मिन् तिष्ठन्तीति । 'स्था-पा-स्ना-त्रः कः' (५१११४२) क्तप्र०→अ । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४१३१९४) आलोपः । न स्वस्थाः

= अस्वस्थाः, अस्वस्थाश्च ते गुणाश्च = अस्वस्थगुणाः, तैः ।

[पटस्य शौक्ल्यम्] शुक्ल । शुक्लस्य भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्गं' (७१९।६०) ट्यण्प्र० (?) ('वर्ण-दृढादिभ्यष्ट्यण् च वा' (७१९।५९) ट्यण्प्र०→य) 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४।६८) अलोपः ।

[काकस्य काष्ण्यम्] कृष्ण । कृष्णस्य भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्गं' (७१९।६०) ट्यण्प्र० (?) ('वर्ण-दृढादिभ्यष्ट्यण् च वा' (७१९।५९) ट्यण्प्र०→य) । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४।६८) अलोपः ।

[गुडस्य माधुर्यम्] मधुर । मधुरस्य भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्गं' (७१९।६०) ट्यण्प्र०→य(?) । ('वर्ण-दृढादि०' (७१९।५९) ट्यण्प्र०→य) । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४।६८) अलोपः ।

[प्रक्रियालाघवम्] लघु । लघोर्भावः । 'य्वृवर्णाल्लघ्वादेः' (७१९।६९) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४।१९) वृद्धिः आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७१४।७०) अव् । प्रक्रियाया लाघवम् ।

[बुद्धिकौशलम्] कुशलस्य भावः । 'युवादेरण्' (७१९।६७) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४।६८) अलोपः । बुद्ध्याः कौशलम् ।

[करणपाटवम्] करणस्य पाटवम् ।

[पुरुषसामर्थ्यम्] समर्थ । समर्थस्य भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्गं' (७१९।६०) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४।१९) वृद्धिः । पुरुषस्य सामर्थ्यम् ।

[अङ्गसौष्टवम्] सुष्ठु । सुष्ठोर्भावः । अङ्गस्य सौष्टवम् ।

[हस्तचापलम्] चपलस्य भावः । 'युवादेरण्' (७१९।६७) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४।१९) वृद्धिः । हस्तस्य चापलम् ।

[वचनमार्दवम्] मृदोर्भावः । 'य्वृवर्णाल्लघ्वादेः' (७१९।६९) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४।१९) वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७१४।७०) अव् । वचनस्य मार्दवम् ।

[उत्तरपदार्थप्राधान्यम्] प्रधान । प्रधानस्य भावः । उत्तरपदार्थस्य प्राधान्यम् ।

[क्रियासातत्यम्] सं(स)तत । सं(स)ततस्य भावः । 'पतिराजान्तगुणाङ्गं' (७१९।६०) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४।१९) वृद्धिः आ । क्रियायाः सातत्यम् ।

[वर्तमानसामीप्यम्] समीपस्य भावः । 'भेषजादिभ्यष्ट्यण्' (७१२।९६४) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४।१९) वृद्धिः । वर्तमानस्य सामीप्यम् ।

[सत्सामीप्यम्] समीपस्य भावः । 'भेषजादिभ्यष्ट्यण्' (७१२।९६४) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४।१९) वृद्धिः । सतः = वर्तमानकालस्य सामीप्यम् ।

[अधिकरणैतावत्यम्] एतावत् । एतावतो भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्गराजादिभ्यः कर्मणि च' (७१९।६०) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४।१९) वृद्धिः ऐ । अधिकरणस्य एतावत्यम् ।

[प्रयोगान्यत्वम्] अन्यस्य भावः । 'भावे त्व-तल्' (७१९।५५) त्वप्र० । प्रयोगस्य अन्यत्वम् ।

[गतताच्छील्यम्] तस्य शीलं = तच्छीलम् । तच्छीलस्य भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्गं' (७१९।६०) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४।१९) वृद्धिः आ । गतस्य ताच्छील्यम् ।

[नदीघोषः] 'घुषु शब्दे' (४९७) घुषु । घोषणं = घोषः । 'भावाऽकर्त्राः' (५१३।१९८) घञ्प्र०→अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । नद्या घोषः ।

[वचनप्रामाण्यम्] प्रमाणस्य भावः । वचनस्य प्रामाण्यम् ।

[शब्दाधिक्यम्] अधिकस्य भावः । शब्दानामाधिक्यम् ।

[वाङ्माधुर्यम्] मधुरस्य भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग०' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य (?) ('वर्णदृढादि०' (७।१।५९) ट्यण्प्र०→य) । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । वाचो माधुर्यम् ।

एषूदाहरणेषु षष्ठीसमासः कार्यः ।

[घटवर्णः] घटस्य वर्णः ।

[कन्यारूपम्] कन्याया रूपम् ।

[कपित्थरसः] कपित्थस्य रसः ।

[चन्दनगन्धः] चन्दनस्य गन्धः ।

[स्तनस्पर्शः] स्तनयोः स्पर्शः ।

[कण्टकस्य तीक्ष्ण्यम्] तीक्ष्ण । तीक्ष्णस्य भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग०' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः ऐ । अवर्णवर्णस्य (७।४।६८) अलोपः ।

[वृषलस्य घाष्ट्यम्] धृष्ट । धृष्टस्य भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग०' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आर् । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[कुसुमसौरभ्यम्] सुरभस्य भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग०' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य(?) ('वर्णदृढादि०' (७।१।५९) ट्यण्प्र०→य) । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः औ० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । कुसुमस्य सौरभ्यम् ।

[चन्दनसौरभम्] व(चन्)दनस्य सौरभम् ॥७॥

सप्तमी शौण्डाद्यैः ॥३।१।८८॥

[शौण्डाद्यैः] शो(शौ)ण्ड आद्यो येषां ते = शो(शौ)ण्डाद्याः, तैः ।

[पानशौण्डः] शुण्डाया अयम् । 'तस्येदम्' (६।३।१९६०) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । ततो मध्यस्थः समासः कर्तव्यः । पाने प्रशक्तः शौण्डः = पानशौण्डः ।

[अक्षधूर्तः] अक्षेषु प्रशक्तो धूर्तः [इव] ।

[अक्षकितवः] अक्षेषु प्रशक्तः कितवः [इव] ।

[शिरःशेखरः] शिरसि शेखरः ।

[हस्तकटकः] हस्ते कटकः ।

[आपातरमणीयः] आपाते रमणीयः ।

[अवसानविरसः] अवसाने विरसः ।

[पृथिवीविदितः] पृथिव्यां विदितः ।

[पृथिवीप्रणतः] पृथिव्यां प्रणतः ।

[अन्तेगुरुः] अन्ते गुरुः । 'मध्याऽन्ताद् गुरौ' (३।२।२९) अलुक्(प्)समासः । एवमग्रेऽपि ।

[मध्येगुरुः] मध्ये गुरुः । 'मध्याऽन्ताद् गुरौ' (३।२।२९) अलुक्(प्)समासः ॥छ॥

सिंहाद्यैः पूजायाम् ॥३।९।८९॥

[सिंहाद्यैः] सिंह आद्यो येषां ते = सिंहाद्याः, तैः ।

[समरसिंहः] समरे सिंह इव ।

[रणव्याघ्रः] रणे व्याघ्र इव ।

[भूमिवासवः] भूमौ वासव इव ।

[कलियुधिष्ठिरः] कलौ युधिष्ठिर इव ।

काकाद्यैः क्षेपे ॥३।९।९०॥

[काकाद्यैः] काक आद्यो येषां ते = काकाद्याः, तैः ।

[तीर्थकाकः] तीर्थे काक इव ।

[तीर्थध्वाङ्क्षः] तीर्थे ध्वाङ्क्ष इव ।

[तीर्थवायसः] तीर्थे वायस इव ।

[तीर्थबकः] तीर्थे बक इव ।

[तीर्थश्वः] तीर्थे श्वेव ।

[तीर्थसारमेयः] सारमाया अपत्यम् । 'इयाप्-त्पूङ्' (६।९।७०) एयण्प्र०→एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । तीर्थे सारमेय इव ।

[तीर्थकुक्कुटः] तीर्थे कुक्कुट इव ।

[तीर्थशृगालः] तीर्थे शृगाल इव ॥छ॥

पात्रेसमितेत्यादयः ॥३।९।९१॥

[पात्रेसमितेत्यादयः] पात्रेसमित(ता) इति आदिर्येषां ते ।

[पात्रेसमिताः] पात्र एव समिताः = पात्रेसमिताः, अत एव निर्देशादलुप्समासः ।

[पात्रेबहुलाः] पात्र एव बहुलाः ।

[गेहेशूरः] गेहे एव शूरः ।

[गेहेदाही] 'दहं भस्मीकरणे' (५।५।२) दह् । दहतीत्येवंशीलः । 'अजातेः शीले' (५।९।९।५४) णिन्प्र०→इन् । 'ज्णिगिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । दहनं = दाहः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।९।८) घञ्प्र०→अ । 'ज्णिगिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । दाहोऽस्याऽस्तीति । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन् । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । गेह एव दाही ।

[गेहेश्वेडी] श्वेडा(डो)ऽस्याऽस्तीति । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णलोपः । गेहे एव श्वेडी ।

[गेहेनर्दी] 'नर्द शब्दे' (३०२) नर्द । नर्दत(ति) इति । 'ग्रहादिभ्यो णिन्' (५१९।५३) णिन्प्र०→इन् । गेहे एव नर्दी ।

[गेहेनर्ती] 'नृतैच् नर्त्तने' (११५२) नृत् । नृत्यत(ति) इत्येवंशीलः । 'अजातेः शीले' (५१९।५४) णिन्प्र०→इन् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् । गेहे एव नर्ती ।

[गेहेविजिती] गेहमेव विजितमनेन । 'इष्टादेः' (७।१।१६८) इन्प्र० ।

[गेहेविचिती] 'चिंगट् चयने' (१२९०) चि, विपूर्व० । विचीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । गेहमेव विचितमनेन । 'इष्टादेः' (७।१।१६८) इन्प्र० ।

[गेहेव्यालः] गेहे एव व्यालः ।

[गेहेपटुः] गेहे एव पटुः ।

[गेहेपण्डितः] गेहे एव पण्डितः ।

[गेहेप्रगल्भः] गेहे एव प्रगल्भः ।

[गोष्ठेशूरः] गोष्ठे एव शूरः ।

[गोष्ठेक्ष्वेडी] गोष्ठे एव क्ष्वेडी ।

[गोष्ठेनर्दी] गोष्ठे एव नर्दी ।

[गोष्ठेविजिती] गोष्ठमेव विजितमनेन । 'इष्टादेः' (७।१।१६८) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[गोष्ठेव्यालः] गोष्ठे एव व्यालः ।

[गोष्ठेपटुः] गोष्ठे एव पटुः ।

[गोष्ठेपण्डितः] गोष्ठे एव पण्डितः ।

[गोष्ठेप्रगल्भः] गोष्ठे एव प्रगल्भः ।

[उदुम्बरमशकः] उदुम्बरे मशक इव ।

[उदुम्बरकृमिः] उदुम्बरे कृमिरिव ।

[कूपकच्छपः] कूपे कच्छप इव ।

[कूपमण्डूकः] कूपे मण्डूक इव ।

[अवटकच्छपः] अवटे कच्छप इव ।

[अवटमण्डूकः] अवटे मण्डूक इव ।

[उदपानमण्डूकः] उदकस्य पानं यत्र स आहवेऽर्थे 'नाम्युत्तरपदस्य च' (३।२।१०७) कलुप् । उदपाने मण्डूक इव ।

[नगरकाकः] नगरे काक इव ।

[नगरवायसः] नगरे वायस इव ।

[नगरश्वा] नगरे श्वेव ।

[गेहेमेही] 'मिहं सेचने' (५५१) मिह् । मेहतीत्येवंशीलः । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०→इन् ।

'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । गेहे एव मेही ।

- [पिण्डीशूरः] पिण्ड्यामेव शूरः ।
 [पितरिशूरः] पितर्येव शूरः ।
 [मातरिपुरुषः] मातर्येव पुरुषः ।
 [गर्भधीरः] गर्भे एव धीरः ।
 [गर्भेशूरः] गर्भे एव शूरः ।
 [गर्भसुहितः] गर्भे एव सुहितः ।
 [गर्भतृप्तः] गर्भे एव तृप्तः ।
 [गर्भदृप्त] गर्भे एव दृष्टः (दृप्तः) ।
 [कर्णोटिरिटिरिः] कर्णे एव टिरिटिरिः ।
 [कर्णचुरुचुरुः] कर्णे एव चुरुचुरुः ।
 [कर्णोटिरिटिरा] कर्णे एव टिरिटिरा ।
 [कर्णचुरुचुरा] कर्णे एव चुरुचुरा ।
 [न्नणकृमिः] व्रणे कृमिरिव ।
 [गृहसर्पः] गृहे सर्प इव ।
 [गृहकलविङ्क] गृहे कलविङ्क इव ॥छ॥

क्तेन ॥३१९२॥

[भस्मनिहुतम्] 'हुंक् दानादनयोः' (११३०) हु । ह्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५११९७४) क्तप्र०→त । भस्मनि हुतमिव = भस्मनिहुतम् ।

[प्रवाहेमूत्रितम्] 'मूत्रण् मूत्रणे (?) (प्रसवणे)' (१९००) मूत्र् । 'चुरादिभ्यो०' (३१४१७) णिच्प्र०→इ । मूत्र्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५११९७४) क्तप्र०→त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४१४३२) इट् । 'णेरनिटि' (४१३८३) णिच्लोपः । प्रवाहे मूत्रितमिव ।

[उदकेविशीर्णम्] कृ (१५२९) - मृ (१५३०) - 'शृश् हिंसायाम्' (१५३१) शृ, विपूर्व० । विशीर्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५११९७४) क्तप्र०→त । 'ऋ-ल्वादेरेषां तो नोऽप्रः' (४१२६८) त०→न० । 'ऋतां विडतीर्' (४१४१९६) इर् । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२११६३) दीर्घः । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२१३६३) न०→ण० । उदके विशीर्णमिव ।

[अवतप्तेनकुलस्थितम्] 'तपं संतापे' (३३३) तप्, अवपूर्व० । ऋ अवतपति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५११९९) क्तप्र०→त । स्था-स्थानं = स्थितम् । 'क्लीबे क्तः' (५१३१२३) क्तप्र०→त । 'दो-सो-मा-स्थ इः' (४१४१९९) इ । + नकुलानां स्थितं = नकुलस्थितम् । अवतप्ते नकुलस्थितमिव ॥छ॥

तत्राहोरात्रांशम् ॥३१९३॥

[तत्राहोरात्रांशम्] अहश्च रात्रिश्च = अहोरात्रम् । 'ऋक्सामगर्ग्यजुष-धेन्वन्डुह-वाङ्मनसा-ऽहोरात्र-रात्रिदिव-नक्तंदिवा-ऽहर्दिवोर्वष्ठीव-पदष्ठीवा-ऽक्षिभुव-दारगवम्' (७१३१९७) अत्समासान्तोऽहोरात्रनिपातः । अहोरात्रस्यांऽशाः = अहोरात्रांशाः,

तत्र च अहोरात्रांशाश्च = तत्राहोरात्रांशम् ।

[तत्रकृतम्] क्रियते स्म । तत्र कृतम् ।

[पूर्वाहणकृतम्] पूर्व-अहन् । पूर्वमह्नः । 'सर्वा-ऽश-संख्या-ऽव्ययात्' (७।३।११८) अट्समासान्तोऽह्ननिपातः । 'अतोऽह्नस्य' (२।३।७३) णत्वम् । ५ पूर्वाहणे कृतम् ।

[अपराहणकृतम्] अपरमह्नः, अपराहणे कृतम् ।

[पूर्वरात्रकृतम्] पूर्वो(र्व) रात्रेः । 'संख्यातैक-पुण्य-वर्षा-दीर्घाच्च रात्रेरत्' (७।३।११९) अट्समासान्तः । + पूर्वरात्रे कृतम् ।

[अपररात्रकृतम्] अपरो(रं) रात्रेः । 'संख्यातैक-पुण्य-वर्षा-दीर्घाच्च रात्रेरत्' (७।३।११९) अट्समासान्तः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । अपररात्रे कृतम् ।

[तात्रकृतिः] तत्रकृतस्याऽपत्यम् । 'अत इज्' (६।१।३१) इज्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।११) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[अन्यजन्मकृतं कर्म] अन्यजन्मना कृतम् ।

[शुक्लपक्षे कृतम्] शुक्लश्चासौ पक्षश्च = शुक्लपक्षस्तस्मिन् ।

[अहनि भुक्तम्] 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भुज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'क्तेऽनितश्च-जोः०' (४।१।१११) ज० → ग० (?) ('च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज० → ग०) । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) ग० → क० ।

[एतत्तु ते दिवा नृत्तं, रात्रौ नृत्तं तु द्रक्ष्यसि] 'नृतैच् नर्तने' (११५२) नृत् । नर्तनम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र० → त । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः । 'दृशूं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । भविष्यन्ती स्यति । 'अः सृजि-दृशोऽकिति' (४।४।१११) अकारागमः । 'इवर्णादि०' (१।२।२१) रत् । 'यज-सृज-मृज-राज०' (२।१।८७) श० → ष० । 'ष-ढोः कस्सि' (२।१।६२) ष० → क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स० → ष० ।

[कथं रात्रिवृत्तं, सन्ध्यागर्जितमिति] रात्रौ वृत्तम् । सन्ध्यायां गर्जितम् । बहुलाधिकारात् समासः ।

[तत्र भोक्ता] भुनक्तीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृचप्र० → तृ । प्रथमा सि । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । 'ऋदुशनस्-पुरुवंशोऽनेहसश्च सेर्डाः' (१।४।८४) डा । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[पूर्वाहणे भोक्ता] भोक्ता पूर्ववत् ॥छ॥

नाम्नि ॥३।१।९४॥

[अरण्येतिलकाः] तिलानां तुल्याः । 'तस्य तुल्ये कः संज्ञा-प्रतिकृत्योः' (७।१।१०८) कप्र० । अरण्ये तिलकाः । 'अद् व्यञ्जनात् सप्तम्या बहुलम्' (३।२।१८) इत्यलुप्समासः ।

[स्तूपेशाणः] स्तूपे २ शाणो देयः । 'प्राक्कारस्य व्यञ्जने' (३।२।१९) अलुप्समासः ।

[मुकुटेकार्षापणः] मुकुटे २ कार्षापणो देयः । 'प्राक्कारस्य व्यञ्जने' (३।२।१९) अलुप्समासः ।

[हलेद्विपदिका] द्वि-पाद । द्वौ द्वौ पादौ ददाति । 'संख्यादेः पादादिभ्यो दान-दण्डे चाकल् लुक् च' (७।२।१५२) अकल् प्र० - पाद् । 'य-स्वरे पादः पदणि-क्य-घुटि' (२।१।१०२) पद् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१११) इ । ततः मध्यस्थः समासः ॥छ॥

P ५ पूर्वाहणे क्रियते स्म ।

P + पूर्वरात्रे क्रियते स्म ।

कृद्येनावश्यके ॥३११९५॥

[कृद्येन] कृच्चासौ यश्च = कृद्यस्तेन, कृतो यः = कृद्यस्तेन वा ।

[मासदेयम्] 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । दीयते = देयम् । 'य एच्चातः' (५११२८) यप्र० - आ०→ए० । मासेऽवश्यं देयम् ।

[संवत्सरदेयम्] संवत्सरेऽवश्यं देयम् ।

[पूर्वाह्णेगेयम्] कैं (३६) - 'गै शब्दे' (३७) गै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४१२१९) गा । गीयते = गेयम् । 'य एच्चातः' (५११२८) यप्र० - आ०→ए० । पूर्वाह्णेऽवश्यं गेयम् ।

[प्रातरध्येयम्] अधि 'इङ्क् अध्ययने' (११०४) इ । अधीयते । 'य एच्चातः' (५११२८) यप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्विति' (४१३१९) गु० ए । प्रातरमवश्यमध्येयम् ।

[ग्रामदेयम्] ग्रामेऽवश्यं देयम् ।

[नगरदेयम्] नगरेऽवश्यं देयम् ।

[मासे पित्र्यम्] पितृ । पितुरागतम् । 'पितुर्यो वा' (६१३१५९) यप्र० । पिता देवताऽस्य । 'वाय्वृतु-पित्रुषसो यः' (६१२१०९) यप्र० । पितरि साधुः । 'तत्र साधौ' (७१११५) यप्र० । 'ऋतो रस्तद्धिते' (११२१२६) र० ।

[मासे स्तुत्यः] स्तु (३१११९) सूत्रवत् । स्तूयते । 'दृ-वृग्-स्तु-जुषेति-शासः' (५१११४०) क्यप्प्र०→य । 'ह्रस्वस्य तः पितृकृति' (४१४११३) तोऽन्तः ।

[मासे पाक्यम्] 'डुपचीष् पाके' (८९२) पच् । पच्यते । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५१११७) घ्यण्प्र०→य । 'ङ्गिति' (४१३१५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'क्तेऽनितश्च-जोः क-गौ घिति' (४१११११) च०→क० ।

[मासे दातव्या भिक्षा] 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । दीयते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५११२७) तव्यप्र० । 'आत्' (२१४१९८) आप्र०→आ ।

संवत्सरकर्तव्यमिति तु बहुलाधिकारात् ।

'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । क्रियते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५११२७) तव्यप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्विति' (४१३१९) गु० अर् ॥छ॥

विशेषणं विशेष्येणैकार्थं कर्मधारयश्च ॥३११९६॥

[विशेषणम्] 'शिष्लुंप् विशेषणे' (१४९२) शिष्, विपूर्व० । विशिष्यतेऽनेनेति विशेषणम् । 'करणा-ऽऽधारे' (५१३१२९) अनट्प्र०→अन । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० ए ।

[विशेष्येणैकार्थम्] विशिष्यते । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५१११७) घ्यण्प्र०→य । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० ए, तेन । एकोऽर्थो यस्य तद् एकार्थम् । एकार्थस्य भावः ।

[कर्मधारयः] कर्मन् 'धृग् धारणे' (८८७) धृ । धरन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३१४१२०) णिग्प्र०→इ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४१३१५९) वृद्धिः आर् । धारयतीति । 'साहि-साति-वेद्युदेजि-धारि-पारि-चेतेरनुपसर्गात्' (५११५९) शप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्विति' (४१३१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) अय् । कर्मणो धारयः = कर्मधारयः ।

[नीलोत्पलम्] नीलं च तदुत्पलं च । एकस्मिन्नर्थे इति कोऽर्थः ? नीलं नीलत्वे उत्पलमुत्पलत्वे एकस्मिन् नीलोत्पले ।

[कृष्णतिलाः] कृष्णाश्च ते तिलाश्च ।

[पुङ्गवः] पुमांश्चासौ गौश्च = पुङ्गवः । 'गोस्तत्पुरुषात्' (७।३।१०५) अट्समासान्तः ॥ 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[मेषिकगवी] मेषिका चासौ गौश्च । 'पुम्बत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुम्बत् । 'निमित्ताभावे०' (न्या० स० १/२९) इकारो निवर्तते । 'गोस्तत्पुरुषात्' (७।३।१०५) अट्समासान्तः । 'जातेरयान्त०' (२।४।५४) झी ।

तक्षकः सर्पः, लोहितस्तक्षक इत्यत्र यथा नीलोत्पलमित्यत्र नीलशब्देन पीतादयो व्यवच्छिद्यन्ते, यथा उत्पलं किं विशिष्टम् ? नीलम्, तथा नीलं किं विशिष्टम् ? उत्पलम्, द्रव्यान्तराद् व्यवच्छेदः, तथा तत्र तद्यथा सर्प इत्युक्ते सर्पः कः (?) तक्षकः, सर्पान्तराद् व्यवच्छेदः, तथा तक्षकः कः ? इति न भवति यतः-

[आम्रवृक्षः] आम्रश्चासौ वृक्षश्च ।

[शिशपावृक्षः] शिशपा चासौ वृक्षश्च ।

[अस्तपर्वतः] अस्तश्चासौ पर्वतश्च, अस्ताद्रिरस्तः कथ्यते ।

[तक्षकाहिः] तक्षकश्चासावहिश्च, तक्षकशब्देन तक्षकसामर्थ्यं वाच्यम्, तस्माद् व्यवच्छेदः(ः) क्रियते अहिशब्देन ।

[शेषाहिः] शेषश्चासावहिश्च ।

[अस्तपर्वतः] अस्तस्य पर्वतः ।

[उदयपर्वतः] उदयस्य पर्वतः ।

यत उक्तमभिधानचिन्तामणौ-ग्रावा पर्वतभूधभूधरधराहार्या नगोऽथोदयः । पूर्वाद्रिः चरमाद्रिरस्तः उदगद्रिस्त्वद्रिराड् मेनका । प्राणेशो हिमवान् हिमालयहिमप्रस्थौ भवानीगुरुः ।

[खञ्जकुण्टः कुण्टखञ्जः] खञ्जश्चासौ कुण्टश्च ।

[शुक्लकृष्णः, कृष्णशुक्लः] शुक्लश्चासौ कृष्णश्च ।

[रोहितपाण्डुः, पाण्डुरोहितः] रोहितश्चासौ पाण्डुश्च ।

[हरितबभ्रुः, बभ्रुहरितः] हरितश्चासौ बभ्रुश्च ।

[पूर्वोत्तरा] पूर्वा चासावुत्तरा च ।

[उत्तरपूर्वा] उत्तरा चासौ पूर्वा च ।

[दक्षिणपूर्वा] दक्षिणा चासौ पूर्वा च ।

[पूर्वदक्षिणा विदिक] पूर्वा चासौ दक्षिणा च । सर्वत्र 'सर्वादयोऽस्यादौ' (३।२।६१) पुंवद्भावः ।

[पाचकपाठकः, पाठकपाचकः पुरुषः] पाचकश्चासौ पाठकश्च ।

[कृष्णसारङ्गः] कृष्णश्चासौ सारङ्गश्च, समुदायवाचित्वादित्यर्थः, कृष्णादिशब्दानामवयववाचित्वेन ।

[रामो जामदग्न्यः] जमदग्नेरपत्यम् । 'गगादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः ।

॥ श० म० न्या० - 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[अर्जुनः कार्तवीर्यः] कृतवीर्यस्याऽपत्यम् ।

[दीर्घशारायणः] चा(च)रस्याऽपत्यं वृद्धं = चारायणः । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) आयनण्प्र०→आयन ।
'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कृष्णसर्पः] कृष्णश्चासौ सर्पश्च ।

[लोहितशालिः] लोहितश्चासौ शालिश्च ।

[गौरखरः] गौरश्चासौ खरश्च ।

[लोहिताहिः] लोहितश्चासावहिश्च ।

[नरसिंहः] नरश्चासौ सिंहश्च ।

[पुरुषमृगः] पुरुषश्चासौ मृगश्च ।

[बकटिट्टिभः] बकश्चासौ टिट्टिभश्च ।

[नकुलसर्पः] नकुलश्चासौ सर्पश्च ।

[पक्षिमार्जारः] पक्षी चासौ मार्जारश्च ।

[कुक्कुटसर्पः] कुक्कुटश्चासौ सर्पश्च ।

भूयोऽवयवाभिधानश्च प्राधान्याद् विशेष्यत्वमितरस्य तु विशेषणत्वम् ॥७॥

पूर्वकालैक-सर्व-जरत्-पुराण-नव-केवलम् ॥३।१।९७॥

[पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलम्] पूर्वः कालो यस्य सः पूर्वकालः, पूर्वकालश्च एकश्च सर्वश्च जरंश्च पुराणश्च नवश्च
केवलश्च = पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलम् ।

[स्नानुलिप्तः] 'ष्णांक् शौचे' (१०६४) ष्णा । 'षः सोऽष्टवै-ष्टिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्ना । 'निमित्ताभावे०' (न्या.
सं० वक्ष० १/२९/सूत्र) स्ना । स्नाति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।१९) क्तप्र०→त । अनु 'लिपीत् उपदेहे'
(१३२४) लिप् । अनुलिप्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । पूर्व स्नातः पश्चादनुलिप्तः ।

[लिप्तवासितः] पूर्व लिप्तः पश्चाद् वासितः ।

[कृष्टमतीकृता भूमिः] अमता मता कृता = मतीकृता । 'कृ-श्चस्तिभ्यां०' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्चाववर्णस्या-
ऽनव्ययस्य' (४।३।१९९) ई । पूर्व कृष्टा पश्चान्मतीकृता ।

[छिन्नप्ररूढो वृक्षः] पूर्व छिन्नः पश्चात् प्ररूढः ।

[एकशाटी] शाट 'गौरादिभ्यो मुख्यान्डीः' (२।४।१९) डी । एका शाटी । 'पुम्वत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।

[एकर्षयः] एके च ते ऋषयश्च ।

[एकचौरः] एकश्चासौ चौरश्च ।

[एकधनुर्धरः] एकश्चासौ धनुर्धरश्च ।

[सर्वशैलाः] सर्वे च ते शैलाश्च ।

[सर्वरात्रः] सर्वा चासौ रात्रिश्च । 'संख्यातैक-पुण्य-वर्षा-दीर्घाच्च रात्रेत्' (७।३।१९९) अत्समासान्तः । 'अवर्णवर्णस्य'

(७।४।६८) इलोपः । सर्वेऽपि रात्र्यवयवा गृह्यन्त इत्यर्थः ।

[सर्वान्निम्] सर्वं च तदन्नं च ।

[सर्वशुक्लः] सर्वश्चासौ शुक्लश्च ।

[जरद्गवः] जरंश्चासौ गौश्च । 'गोस्तत्पुरुषात्' (७।३।१०५) अट्समासान्तः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[जरद्राजः] जरंश्चासौ राजा च । 'राजन्-सखेः' (७।३।१०६) अट्समासान्तः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६९)

अन्लोपः ।

[जरद्वलिनः] जरंश्चासौ वलिनश्च । 'नोऽङ्गादेः' (७।२।२९) नप्र० ।

[पुराणवैयाकरणः] व्याकरणं वेत्त्यधीते वा । 'तद्वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र०→अ । 'लोकात्' (१।१।३) "व्" पाठ उ विश्लेषियइ । 'य्वः पदान्तात् प्रागैदौत्' (७।४।५) ऐ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । पुराणश्चासौ वैयाकरणश्च ।

[नवोदकम्] नवं च तदुदकं च ।

[नवोक्तिः] नवा चासावुक्तिश्च ।

[केवलजरत्] केवलं च तद् जरच्च ।

[केवलपुराणम्] केवलं च तत् पुराणं च ।

[स्नात्वाऽनुलिप्तः] स्ना । स्नानं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र०→त्वा ॥४॥

दिगधिकं संज्ञा-तद्धितोत्तरपदे ॥३।१।९८॥

[दिगधिकम्] दिक् च ५ अधिकं च = दिगधिकम् ।

[संज्ञातद्धितोत्तरपदे] संज्ञा च तद्धितश्च उत्तरपदं च = संज्ञातद्धितोत्तरपदम्, तस्मिन् ।

[दक्षिणकोशलाः] दक्षिणाः कोशलाः = दक्षिणकोशलाः ।

[उत्तरकोशलाः] उत्तराः कोशलाः ।

[दक्षिणपञ्चालाः] दक्षिणाः पञ्चालाः ।

[पूर्वेषुकामशमी] 'कमूङ् कान्तौ' (७८९) कम् । 'कमेर्णिङ्' (३।४।२) णिङ्प्र०→इ । 'ङ्गिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । कामयते । 'शीलि-कामि-भक्ष्याचरीक्षि-क्षमो णः' (५।१।७३) णप्र०→अ । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिङ्लोपः । इषूणां कामस्तं शाम्यतीति । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र०→अ । 'अणजेयेकण्-नज-स्नज्-टिताम्' (२।४।२०) डी । पूर्वा चासौ इषुकामशमी च । 'सर्वादयोऽस्यादौ' (३।२।६९) पुंवत् ।

[अपरेषुकामशमी] अपरा चासौ इषुकामशमी च । 'सर्वादयोऽस्यादौ' (३।२।६९) पुंवत् ।

[पूर्वकृष्णमृत्तिकाः] मृद् । मृदेव = मृत्तिका । 'मृदस्तिकः' (७।२।१७१) तिकप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । पूर्वा चासौ कृष्णमृत्तिका च । 'सर्वादयोऽस्यादौ' (३।२।६९) पुंवत् ।

[अपरकृष्णमृत्तिकाः] अपरा चासौ कृष्णमृत्तिका च । 'सर्वादयोऽस्यादौ' (३।२।६९) पुंवत् ।

विग्रहवाक्यं समा(सा)रंभकं वाक्यमित्यर्थः ।

[दक्षिणशालः] दक्षिणस्यां शालायां भवः । 'दिक्पूर्वादान्मः' (६।३।२३) णप्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः ।

[पौर्वशालः] पूर्वस्यां शालायां भवः । 'दिक्पूर्वादान्मः' (६।३।२३) णप्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः ।

[आपरशालः] अपरस्यां शालायां भवः । 'दिक्पूर्वादान्मः' (६।३।२३) णप्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः ।

[अधिकषाष्टिकः] अधिकया षष्ट्या क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अधिकां षष्टिं भूतो भावी वा । 'तं भावि-भूते' (६।४।१०६) इकण्प्र० । 'मान-संवत्सरस्याशाण-कुलिजस्याऽनाम्नि' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) ईलोपः ।

[अधिकसप्ततिकः] अधिकया सप्तत्या क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अधिकां सप्ततिं भूतो भावी वा । 'तं भावि-भूते' (६।४।१०६) इकण्प्र० । 'मान-संवत्सरस्याशाण-कुलिजस्याऽनाम्नि' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः ।

[दक्षिणगवधनः] दक्षिणा गौर्धनमस्य । 'गोस्तत्पुरुषात्' (७।३।१०५) अट्समासान्तः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'पुम्वत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।

[उत्तरगवधनः] उत्तरा गौर्धनमस्य । 'गोस्तत्पुरुषात्' (७।३।१०५) अट्समासान्तः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'पुम्वत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।

[पूर्वगवीप्रियः] पूर्वगवी प्रियाऽस्य सः ।

[अपरगवीप्रियः] अपरगवी प्रियाऽस्य सः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[अधिकगवप्रियः] अधिका गौः प्रियो(या)ऽस्य । 'गोस्तत्पुरुषात्' (७।३।१०५) अट्समासान्तः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[अधिकगवीप्रियः] अधिकगवी प्रियाऽस्य सः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[दक्षिणगुः] दक्षिणगुरित्यत्र अल्पाश्रितमन्तरङ्गं, बहुवाश्रितं बहिरङ्गं अस्येति सन्तीति बहुपदानि ॥छ॥

संख्या समाहारे च द्विगुश्चानाम्न्ययम् ॥३।१।९९॥

[समाहारे] समाहरणं = समाहारस्तस्मिन् ।

[अनाम्नि] न नामन् = अनाम, तस्मिन् ।

[पञ्चाम्राः] पञ्च च ते आम्राश्च ।

[दशाम्राः] दश च ते आम्राश्च ।

[पञ्चर्षयः] पञ्च च ते ऋषयश्च ।

[सप्तर्षयः] सप्त च ते ऋषयश्च ।

[दशार्हाः] 'अर्ह पूजायाम्' (५६४) अर्ह । अर्हन्तीत्यर्हाः । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र०→अ । दश च ते अर्हाश्च ।

[पञ्चवटाः] पञ्च च ते वटाश्च ।

[दशवटाः] दश च ते वटाश्च ।

[पुष्पितौ द्वौ पञ्चाम्रौ] पञ्च च ते आम्राश्च = पञ्चाम्रः, तौ ।

[उदितास्त्रयः सप्तर्षयः] सप्त च ते ऋषयश्च ।

[द्वैमातुरः] द्वयोर्मात्रोरपत्यम् । 'संख्या-सं-भद्रान्मातुर्मातुर्च' (६।१।६६) अण्प्र० - मातुर् च । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः ।

[पञ्चनापितिः] पञ्चनापितस्याऽपत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०—इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । अत्राऽपत्ये विहितः ततो नानयोर्लुप् ।

[पञ्चकपाल ओदनः] पञ्चसु कपालेषु संस्कृतः । 'संस्कृते भक्ष्ये' (६।२।१४०) अण्प्र० । 'द्विगोरनपत्ये य-स्वराऽऽदेर्लुवद्धिः' (६।१।२४) अण्लोपः ।

[पञ्चजनीनः] पञ्चभ्यो जनेभ्यो हितः । 'पञ्च-सर्व-विश्वाज्जनात् कर्मधारये' (७।१।४१) ईनप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अत्र प्रत्ययविधानसामर्थ्यान्नलुक् ।

[अध्यर्द्धकंसः] अध्यर्द्धेन कंसेन क्रीतः । 'कंसा-ऽर्धात्' (६।४।१३५) इकट्प्र० । 'अनाम्यद्धिः प्लुप्' (६।४।१४१) इकट्लोपः ।

[अध्यर्द्धशूर्पः] अधिकमर्द्धं यस्याऽसौ, अध्यर्द्धेन शूर्पेण क्रीतः ।

[अर्द्धतृतीयशूर्पः] अर्द्धतृतीयैः शूर्पैः क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्यद्धिः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः ।

[पञ्चगवधनः] पञ्च गावो धनमस्य । 'गोस्तत्पुरुषात्' (७।३।१०५) अट्समासान्तः । अच् ।

[पञ्चनावप्रियः] पञ्च नावो प्रिया यस्य । 'नावः' (७।३।१०४) अट्समासान्तः । 'ओदौतोऽवाच्' (१।२।२४) आव् । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[द्व्यह्नजातः] द्वे अहनी जातस्य । सर्वा-ऽश-संख्या-ऽव्ययात् (७।३।११८) अट्समासान्तोऽह्न आदेशश्च ।

[पञ्चपूली] पञ्चानां पूलानां समाहारः । 'द्विगोः समाहारात्' (२।४।२२) डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[दशपूली] दशानां पूलानां समाहारः । 'द्विगोः समाहारात्' (२।४।२२) डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[पञ्चराजी] पञ्चानां राज्ञां समाहारः ।

[दशराजी] दशानां राज्ञां समाहारः । 'राजन्-सखेः' (७।३।१०६) अट्समासान्तः (?) ('द्विगोरन्नह्नोऽट्' (७।३।१९९) अट्समासान्तः) । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः । 'द्विगोः समाहारात्' (२।४।२२) डी ।

[पञ्चकुमारि] पञ्चानां कुमारीणां समाहारः । 'क्लीवे' (२।४।९७) ह्रस्वत्वम् ।

[दशकुमारि] दशानां कुमारीणां समाहारः । 'क्लीवे' (२।४।९७) ह्रस्वत्वम् ।

[अष्टौ प्रवचनमातरः] अष्टन् । जस् । 'वाष्टन आः स्यादौ' (१।४।५२) आ । 'अष्ट औ जस्-शसोः' (१।४।५३) औ । प्रवचनस्य मातरः = प्रवचनमातरः ।

[एकापूपी] एकानामपूपानां समाहारः । 'द्विगोः समाहारात्' (२।४।२२) डी ।

[पाञ्चर्षम्] पञ्च च ते ऋषयश्च = पञ्चर्षयः । पञ्चर्षीणामिदम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र०—अ । 'वृद्धिः

स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः ।

[दाशार्हम्] दशार्हणामिदम् । 'तस्येदम्' (६।३।१९६०) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः ॥छ॥

निन्द्यं कुत्सनैरपापाद्यैः ॥३।१।१००॥

[कुत्सनैरपापाद्यैः] कुत्सितैरेभिरिति कुत्सनानि, तैः । पाप आद्यो येषां तानि = पापाद्यानि, न पापाद्यानि = अपापाद्यानि, तैः ।

[वैयाकरणखसूची] व्याकरणं वेत्त्यधीते वा = वैयाकरणः । 'तद्वेत्त्यधीते' (६।२।१९१७) अण्प्र० । 'य्वः पदान्तात् प्रागैदौत्' (७।४।५) वै । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'सूचण् पैशुन्ये' (१८।५४) सूच । खं सूचयतीत्येवंशीलः । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र० । वैयाकरणश्चासौ खसूची च = वैयाकरणखसूची ।

[याज्ञिककितवः] यज्ञ । यज्ञं वेत्तीति । 'याज्ञिकौक्त्थिक-लोकायितिकम्' (६।२।१९२२) याज्ञिकनिपातः । याज्ञिकश्चासौ कितवश्च ।

[मीमांसकदुर्दुरुदः] मीमांसा । मीमांसामधीते । 'पद-क्रम-शिक्षा-मीमांसा-साम्नोऽकः' (६।२।१९२६) अकप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । मीमांसकश्चासौ दुर्दुरुदश्च, नास्तिक इत्यर्थः ।

[क्षत्रियभीरुः] क्षत्रियश्चासौ भीरुश्च ।

[भिक्षुविटः] भिक्षुश्चासौ विटश्च ।

[मुनिखेटः] मुनिश्चासौ खेटश्च ।

[ब्राह्मणचेलः] ब्राह्मणश्चासौ चेलश्च ।

[ब्राह्मणबुवः] 'बृंग्क् व्यक्तायां वाचि' (११।२५) बू । बूते । 'बुवः' (५।१।५१) अच्प्र०→अ । 'संयोगात्' (२।१।५२) उक् । ब्राह्मणश्चासौ बुवश्च ।

[राक्षसहतकः] राक्षसश्चासौ हतकश्च ।

[ब्राह्मणजाल्मः] ब्राह्मणश्चासौ जाल्मश्च ।

[तापसापस(श)वः] तापसश्चासावपशवश्च ।

‡ [काण्डीरकाण्डस्पृष्टः] काण्डीरश्चासौ काण्डस्पृष्टश्च ।

+ [ग्राम्यधूर्त्तः] ग्राम्यश्चासौ धूर्त्तश्च ।

[मुनिधूर्त्तः] मुनिश्चासौ धूर्त्तश्च ।

[कविचौरः] कविश्चासौ चौरश्च ।

[आरक्षितस्करः] आ 'रक्षि(क्ष) पालने' (५६।७) रक्ष् । रक्षत(ति) इति । 'ग्रहादिभ्यो णिन्' (५।१।५३) णिन्प्र० इन् । आरक्षी चासौ तस्करश्च ।

[पाखण्डिचाण्डालः] पाखण्डं विद्यते यस्य सः । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । पाखण्डी चासौ चाण्डालश्च ।

P ‡ कुत्स्यते एभिरिति ।

‡ बृहद्वृत्तौ - काण्डीरकाण्डस्पृष्टः ।

+ बृहद्वृत्तौ - ग्राम्यधूर्त्तः ।

[चौरवैयाकरणः] चौरश्चासौ वैयाकरणश्च ।

[कुत्सितो ब्राह्मणः] ब्राह्मणकुत्सित इत्यपि न, पापादिपाठत् ।

[पापवैयाकरणः] वैयाकरणश्चासौ पापश्च । 'लघ्वक्षरा-ऽसखीदुत्-स्वराद्यदल्पस्वरा-ऽर्च्यमेकम्' (३।१।१६०) पापपूर्वनिपातः ।

[अणकवैयाकरणः] वैयाकरणश्चासावणकश्च । 'लघ्वक्षरा-ऽसखीदुत्-स्वराद्यदल्पस्वरा-ऽर्च्यमेकम्' (३।१।१६०) अणकपूर्वनिपातः ।

[पापकुलालः] पापश्चासौ कुलालश्च ।

[हतविधिः] हत[क] श्चासौ विधिश्च, प्रथमा सि ।

[दग्धदैवम्] दग्धश्चासौ दैवश्च (?) (दग्धं च तद् दैवं च) ।

[दुष्टामात्यः] दुष्टश्चासावमात्यश्च ।

[क्षुद्रतापसः] क्षुद्रश्चासौ तापसश्च ॥छ॥

उपमानं सामान्यैः ॥३।१।१०१॥

[उपमानम्] उपमीयतेऽनेनेत्युपमानम् ।

[सामान्यैः] समानस्य भावः कर्म वा = सामान्यम् । 'पतिराजान्त०' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्ण०' (७।४।६८) अलोपः, तैः ।

[शस्त्रीश्यामा] शस्त्री इव = शस्त्री, शस्त्री चासौ श्यामा च ।

[न्यग्रोधपरिमण्डला] न्यग्रोध इव = न्यग्रोधः । न्यग्रोधश्चासौ परिमण्डला च ।

[शरकाण्डगौरी] शरकाण्डमिव = शरकाण्डम्, शरकाण्डं च तद् गौरी च । गौर । 'गौरादिभ्यो०' (२।४।१९) डी ।

[शुकहरिणी] हरित । 'श्येतैत-हरित-भरत-रोहिताद् वर्णात् तो नश्च' (२।४।३६) डी - तस्य न० । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०→ण० । शुक 'जातेरयान्त०' (२।४।५४) डी । ॥ शुकौ चासौ हरिणी च । 'पुम्वत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।

[कुमुदश्येनी] कुमुदवत् = कुमुदम्, कुमुदं चासौ श्येनी च ।

[तडित्पिशङ्गी] तडिदिव = तडित्, तडित् चासौ पिशङ्गी च ।

[तित्तिरिक्ल्माषी] तित्तिरिव = तित्तिरिः, तित्तिरिश्चासौ कल्माषी च ।

[कुम्भकपाललोहिनी] कुम्भस्य कपालं = कुम्भकपालम्, ॥५५॥ कुम्भकपालवत् लोहिनी ।

[मृगचपला] मृगीव = मृगी, मृगी चासौ चपला च = मृगचपला । 'पुम्वत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।

[हंसगद्गदा] हंस 'जातेरयान्त०' (२।४।५४) डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोप । हंसीव = हंसी, हंसी चासौ गद्गदा च ।

॥ श० म० न्यासानुसन्धाने - शुकः चासौ हरिणी च ।

॥ श० म० न्यासानुसन्धाने - कुम्भकपालश्चासौ लोहिनी च ।

[काकवन्ध्या] काक 'जातेरयान्त०' (२।४।५४) डी । काकीव = काकी, काकी चासौ वन्ध्या च । 'पुम्वत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।

[देवदत्ता श्यामा] देवदत्ता प्रथमा सि । 'दीर्घड्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[अग्निर्माणवकः] अग्निरिव = अग्निः, प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स०→र० । मनोरपत्यं मूढं कुत्सितम् । 'डसोऽपत्ये' (६।१।२८) इत्यण् । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'माणवः कुत्सायाम्' (६।१।९५) न०→ण० । माणव एव = माणवकः । 'यावादिभ्यः कः' (७।३।१५) कप्र० ।

[गौर्वाहीकः] वहतीति वाहीकः । 'सृणीका-स्तीक-प्रतीक-पूतीक-समीक-वाहीक-वाह्लीक-वल्मीक-कल्मलीक-तिन्तिडीक-कड्कणीक-किड्कणीक-पुण्डरीक-चञ्चरीक-फर्फरीक-झर्झरीक-घर्घरीकाऽदयः' (उणा० ५०) किदीकप्र० वाहीकनिपातः ॥छ॥

उपमेयं व्याघ्राद्यैः साम्यानुक्तौ ॥३।१।१०२॥

[उपमेयम्] उप 'मांक् माने' (१०।७३) मा । उपमीयते । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० - आ०→ए० । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

[व्याघ्राद्यैः] व्याघ्र आद्यो येषां तानि, तैः ।

[साम्यानुक्तौ] समस्य भावः = साम्यम्, न उक्तिरनुक्तिः, साम्यस्य अनुक्तिः = साम्यानुक्तिः, तस्याम् ।

[पुरुषव्याघ्रः] व्याघ्र इव = व्याघ्रः, पुरुषश्चासौ व्याघ्रश्च = पुरुषव्याघ्रः ।

[पुरुषसिंहः] सिंह इव = सिंहः, पुरुषश्चासौ सिंहश्च ।

[पुरुषवृषभः] वृषभ इव = वृषभः, पुरुषश्चासौ वृषभश्च ।

[वृषभसिंहः] सिंह इव = सिंहः, वृषभश्चासौ सिंहश्च ।

[राजव्याघ्री] राजन् 'स्त्रियां नृतोऽस्वसादेर्डीः' (२।४।१९) डी । 'ईडौ वा' (२।१।१०९) अलोपः । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) न०→ज० । राज्ञी चासौ व्याघ्री च ।

[श्वसिंही] श्वन् 'स्त्रियां नृतोऽस्वसादेर्डीः' (२।४।१९) डी । 'श्वन्-युवन्-मघोनो डीस्याद्यघुट्स्वरे व उः' (२।१।१०६) व०→उ० । शुनी चासौ सिंही च । 'पुम्वत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।

[पुरुषव्याघ्रः शूरः] राजवत्पुरुषः ।

[वाग्वज्रः] वाग् वज्र इव ।

[मुखपद्मम्] मुखं पद्ममिव ।

[पाणिपल्लवम्] पाणी पल्लवमिव ।

[करकिसलयम्] करः किसलयमिव ।

[वदनेन्दुः] वदनमिन्दुरिव ।

[पार्थिवचन्द्रः] पार्थिवश्चन्द्र इव ।

[वानरश्वा] वानरः श्वेव ।

[कुचकुम्भः] कुचौ कुम्भेव(भाविव) ।

[स्तनकलशः] स्तनौ कलशाविव ॥छ॥

पूर्वाऽपर-प्रथम-चरम-जघन्य-समान-मध्य-मध्यम-वीरम् ॥३।१।१०३॥

[पूर्वाऽपरप्रथमचरमजघन्यसमानमध्यमध्यमवीरम्] पूर्वश्च अपरश्च प्रथमश्च चरमश्च जघन्यश्च समानश्च मध्यश्च मध्यमश्च वीरश्च = पूर्वापरप्रथमचरमजघन्यसमानमध्यमध्यमवीरम् ।

[पूर्वपुरुषः] पूर्वश्चासौ पुरुषश्च ।

[अपरपुरुषः] अपरश्चासौ पुरुषश्च ।

[प्रथमपुरुषः] प्रथमश्चासौ पुरुषश्च ।

[चरमपुरुषः] चरमश्चासौ पुरुषश्च ।

[जघन्यपुरुषः] जघन्यश्चासौ पुरुषश्च ।

[समानपुरुषः] समानश्चासौ पुरुषश्च ।

[मध्यपुरुषः] मध्यश्चासौ पुरुषश्च ।

[मध्यमपुरुषः] मध्यमश्चासौ पुरुषश्च ।

[वीरपुरुषः] वीरश्चासौ पुरुषश्च ।

[पूर्वजरन्] पूर्वश्चासौ जरन्श्च ।

[वीरपूर्वः] वीरश्चासौ पूर्वश्च ।

[पूर्वपटुः] पूर्वश्चासौ पटुश्च ।

[एकवीरः] एकश्चासौ वीरश्च ॥छ॥

श्रेण्यादि कृताद्यैश्च्यर्थे ॥३।१।१०४॥

[श्रेण्यादि] श्रेणिरादिर्यस्य तत् । प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलोपः ।

[कृताद्यैः] कृत आद्यो येषां ते = कृताद्यास्तैः ।

[च्यर्थे] च्चैरर्थश्च्यर्थस्तस्मिन् ।

[श्रेणिकृताः पुरुषाः] अश्रेणयः श्रेणयः कृताः = श्रेणिकृताः ।

[ऊककृताः] अनूका ऊकाः कृताः = ऊककृताः । राशिस्थानीकृता इत्यर्थः ।

[पूगकृताः] अपूगाः पूगाः कृताः ।

[श्रेणिमताः] बुधि (१२६२) - 'मनिच् ज्ञाने' (१२६३) मन् । मन्यन्ते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५।१।१७४) क्तप्र०→त् । 'यमि-रमि-नमि०' (४।२।५५) नलोपः । अश्रेणयः श्रेणयो मताः ।

[श्रेणिमिताः] 'मांक् माने' (१०७३) मा । मीयन्ते स्म । 'क्त-क्तवत्' (५।१।१७४) क्तप्र०→त् । 'दो-सो-मा-स्थ इः' (४।४।११) इ । अश्रेणयः श्रेणयो मिताः ।

[श्रेणिभूताः] अश्रेणयः श्रेणयो भूताः ।

[श्रेणयः कृताः] श्रेणयः कृताः । किञ्चिन्निगृहीता अनुगृहीता वेत्यर्थः ।

[श्रेणीकृताः] अश्रेणयः श्रेणयः कृताः । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां कर्मकर्तृभ्यां प्रागतत्तत्त्वे च्विः' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'दीर्घश्चिच्च-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः ।

[ऊकीकृताः] अनूका ऊकाः कृताः । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां०' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्चाववर्णस्या०' (४।३।१११) ई ॥छ॥

क्तं नजादिभिन्नैः ॥३।१।१०५॥

[नजादिभिन्नैः] नञ् आदिर्येषां ते = नजादयः, नजादिभिर्भिन्नानि = नजादिभिन्नानि, तैः ।

[कृताकृतम्] कृतं च तदकृतं च ।

[भुक्ताभुक्तम्] भुक्तं च तदभुक्तं च ।

[अशितानशितम्] 'अशश् भोजने' (१५५८) अश् । अशयति(ते) स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । अशितं च तदनशितं च ।

[क्लिष्टाक्लिशितम्] 'क्लिशिच् उपतापे' (१२७६) क्लिश् । क्लिशयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'पूङ्-क्लिशिभ्यो नवा' (४।४।४५) इट्→इ । अन्यत्र 'यज-सुज-मृज०' (२।१।८७) श०→ष० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) त०→ट० । क्लिष्टं च तदक्लिशितं च ।

[पूतापवितम्] 'पूङ् पवने' (६००) पू । पूयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'पूङ्-क्लिशिभ्यो नवा' (४।४।४५) इट्→इ । 'नामिनो गुणोऽक्लिङ्गति' (४।३।१९) गु० ओ । 'ओदौतो०' (१।२।२४) अक् । पूतं च तदपवितं च ।

[शाताशितम्] शातं च तदशितं च । 'शौच् तक्षणे' (११४७) शौ । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१९) आ । शायते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'छ-शोर्वा' (४।४।१२) इ विकल्पेन ।

[छाताच्छितम्] दौ (११४८) - 'छौच् छेदने' (११४९) छौ । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१९) छा । छायते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'छ-शोर्वा' (४।४।१२) इ विकल्पेन । छातं च तदच्छितं च ।

[कृतापकृतम्] कृतं च तदपकृतं च ।

[भुक्तविभुक्तम्] भुक्तं च तद् विभुक्तं च ।

[पीतावपीतम्] 'पां पाने' (२) पा । पीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'ईर्व्यञ्जनेऽयपि' (४।३।१७) ई । पीतं च तदवपीतं च ॥छ॥

सेट् नाऽनिटा ॥३।१।१०६॥

[सेट्] सह इटा वर्त्तत इति सेट् । 'सहस्य सोऽन्यार्थे' (३।२।१४३) सभावः ।

[अनिटा] न विद्यते इट् यस्य (यत्र) तदनिट्, तेन । 'अन् स्वरे' (३।२।१२९) अन् ।

[क्लिशितमक्लिष्टम्] 'क्लिशौश् विबाधने' (१५५७) क्लिश् । क्लिशयत इति । 'पूङ्-क्लिशिभ्यो०' (४।४।४५) इट् । क्लिशितं च तद् अक्लिष्टं च ।

[विन्नावित्तम्] 'विदिप् विचारणे' (१४९७) विद् । विद्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५११७४) कप्र०→त । 'ऋ-ही-घा-धा-त्रोन्द-नुद-विन्तेर्वा' (४१२।७६) त० → न० विकल्पेन । विन्नं च तद् अवित्तं च = विन्नावित्तम् ।

[त्राणात्रातम्] देङ् (६०४) - 'त्रैङ् पालने' (६०५) त्रै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४१२।१९) त्रा । त्रायते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५११७४) कप्र०→त । 'ऋ-ही-घा-धा-त्रोन्द-नुद-विन्तेर्वा' (४१२।७६) त०→न० । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०→ण० । त्राणं च तद् अत्रातं च = त्राणात्रातम् ।

[कृताकृतम्] कृतं च तदकृतं च ।

[शाताशातम्] शातं च तदशातं च ।

[छाताच्छातम्] छातं च तदच्छातं च ।

[अशितानशितेन जीवति] 'अशश् भोजने' (१५५८) अश् । अश्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५११७४) कप्र०→त । 'स्ताघशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । अशितं च तदनशितं च ।

[शिताशितम्] 'शौच् तक्षणे' (११४७) शो । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४१२।१९) शा । शायते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५११७४) कप्र०→त । 'छ-शोर्वा' (४।४।१२) इ । न शितमशितम्, शितं च तदशितं च ।

[छिताच्छितम्] दो (११४८) 'छौच् छेदने' (११४९) छो । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४१२।१९) छा । छायते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५११७४) कप्र०→त । 'छ-शोर्वा' (४।४।१२) इ । न छितं = अछितम्, छितं च तदच्छितं च ॥छ॥

सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टं पूजायाम् ॥३।१।१०७॥

[सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टम्] संश्च महांश्च परमश्च उत्तमश्च उत्कृष्टश्च = सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टम् ।

[सत्पुरुषः] संश्चासौ पुरुषश्च ।

[महापुरुषः] महांश्चासौ पुरुषश्च । 'जातीयैकार्थेऽच्चेः' (३।२।७०) डाप्र० → आ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अत्लोपः ।

[परमपुरुषः] परमश्चासौ पुरुषश्च ।

[उत्तमपुरुषः] उत्तमश्चासौ पुरुषश्च ।

[उत्कृष्टपुरुषः] उत्कृष्टश्चासौ पुरुषश्च ।

[महोदधिः] कथं महांश्चासौ उदधिश्च, बहुलाधिकाराद्भविष्यति ।

[सच्छुक्लः] संश्चासौ शुक्लश्च ।

[परमजरन्] परमश्चासौ जरंश्च ।

[महावीरः] महांश्चासौ वीरश्च । 'जातीयैकार्थेऽच्चेः' (३।२।७०) डाप्र० → आ । डित्यन्त्यस्वरादेः (२।१।११४) अत्लोपः ।

[परममहान्] परमश्चासौ महांश्च ॥छ॥

वृन्दारक-नाग-कुञ्जरेः ॥३।१।१०८॥

[वृन्दारकनागकुञ्जरैः] वृन्दारकश्च नागश्च कुञ्जरश्च = वृन्दारकनागकुञ्जरास्तैः ।

[गोवृन्दारकः] वृन्दारक इव = वृन्दारकः, गौश्चासौ वृन्दारकश्च ।

[अश्ववृन्दारकः] वृन्दारक इव = वृन्दारकः, अश्वश्चासौ वृन्दारकश्च ।

[गोनागः] नाग इव = नागः, गौश्चासौ नागश्च ।

[अश्वनागः] अश्वश्चासौ नागश्च ।

[गोकुञ्जरः] कुञ्जर इव = कुञ्जरः, गौश्चासौ कुञ्जरश्च ।

[अश्वकुञ्जरः] अश्वश्चासौ कुञ्जरश्च ।

[सुसीमो नागः] सीमन् 'ताभ्यां वाऽऽप् डित्' (२।४।१५) डाप् । शोभना सीमा स्फुटा यस्य सः = सुसीमः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।१६) ह्रस्वः ॥छ॥

कतर-कतमौ जातिप्रश्ने ॥३।१।१०९॥

[कतरकतमौ] कतरश्च कतमश्च = कतरकतमौ ।

[जातिप्रश्ने] ५ जातेः प्रश्नः = जातिप्रश्नः, तस्मिन् ।

[कतरकठः] कठेन प्रोक्तं वेत्यधीते वा, कतरश्चासौ कठश्च ।

[कतरकलापः] कलापो विद्यते यस्याऽसौ । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । कलापिना प्रोक्तं वेत्यधीते वा । 'तद्वेत्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८९) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लोपः । 'कलापि-कुथुमि-तैतलि-जाजलि-लाङ्गलि-शिखण्डि-शिलालि-सब्रह्मचारि-पीठसर्पि-सूकरसद्म-सुपर्वणः' (७।४।६२) इन्लोपः । कतरश्चासौ कलापश्च ।

[कतरगार्ग्यः] कतरश्चासौ गार्ग्यश्च ।

[कतमगार्ग्यः] कतमश्चासौ गार्ग्यश्च ।

[कतरः कुण्डली] कुण्डलं विद्यते यस्याऽसौ । 'ज्योत्स्नादिभ्योऽण्' (७।२।३४) अण्प्र०, अण्बाधकः 'शिखादिभ्य इन्' (७।२।४) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ॥छ॥

किं क्षेपे ॥३।१।११०॥

[किंराजा यो न रक्षति]+ को राजा ।

[किंगौः यो न वहति] को गौः = किंगौः, 'न किमः क्षेपे' (७।३।७०) इति समासान्तनिषेधः ।

[किंसखा योऽभिद्रुहयति] कः सखा ।

[स किंवैयाकरणः यः शब्दं न ब्रूते] को वैयाकरणः ।

[किंपुरुषः] कुत्सितः पुरुषः ।

P ५ जातेः प्रश्नं = जातिप्रश्नम् ।

P + कुत्सितो राजा = किंराजा ।

[किशुकः पलाशः] कुत्सितः शुकः ।

[किञ्जल्कः] कुत्सितो जल्कः ।

[किंकिरातम्]* कुत्सितः किरातः ॥४॥

पोटा-युवति-स्तोक-कतिपय-गृष्टि-धेनु-वशा-वेहद्-बष्कयणी-प्रवक्तु-श्रोत्रिया-ऽध्यायक-धूर्त-प्रशंसा रूढैर्जातिः ॥३१११११११॥

[पोटायुवतिस्तोककतिपयगृष्टिधेनुवशावेहद्बष्कयणीप्रवक्तुश्रोत्रियाऽध्यायकधूर्तप्रशंसारूढैः] पोटा च युवतिश्च +स्तोकं च कतिपयं च गृष्टिश्च धेनुश्च वशा च वेहच्च बष्कयणी च प्रवक्ता च श्रोत्रियश्च अध्यायकश्च धूर्तश्च *प्रशंसारूढानि च = पोटायुवतिस्तोककतिपयगृष्टिधेनुवशावेहद्बष्कयणीप्रवक्तुश्रोत्रियाऽध्यायकधूर्तप्रशंसारूढानि, तैः ।

[जातिः] 'जनैचि प्रादुर्भावे' (१२६५) जन् । जायेतेऽपि(भि)धानप्रत्ययावस्याः सा जातिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५१३१९१) क्तिप्र०→ति । 'आः खनि-सनि-जनः' (४१२१६०) न०→आ० । 'समानानां०' (११२११९) दीर्घः ।

[इभ्यपोटा] इभ । इभमर्हति । 'दण्डादेर्यः' (६१४१७८) यप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८) अलोपः । 'आत्' (२१४१९८) आप्र०→आ । (इभ) नपुंसकहस्तिजातिः । इभ्या च सा पोटा च ।

‡ [अर्यापोटा] अर्या च सा पोटा च । 'पुम्वत् कर्मधारये' (३१२१५७) पुंवत् ।

[नागयुवतिः] नाग 'जातेरयान्त-नित्यस्त्री-शूद्रात्'(२१४१५४) डी (?) । (भाज-गोण-नाग-स्थल०' (२१४१३०) डी । नागी चासौ युवतिश्च । 'पुम्वत् कर्मधारये' (३१२१५७) पुंवत् ।

[वृन्दार(रि)कयुवतिः] वृन्दार(रि)का चासौ युवतिश्च ।

[अग्निस्तोकम्] अग्निश्चासौ स्तोकं च ।

[विषस्तोकम्] विषश्चासौ स्तोकं च ।

[दधिकतिपयम्] दधि च तत् कतिपयं च ।

[तक्रकतिपयम्] तक्रं च तत् कतिपयं च ।

[अजगृष्टिः] अजा चासौ गृष्टिश्च । 'पुम्वत् कर्मधारये' (३१२१५७) पुंवत् ।

[अजधेनुः] अजा चासौ धेनुश्च ।

[गोवशा] गौश्चासौ वशा च ।

[अजवशा] अजा चासौ वशा च ।

[गोवेहत्] गौश्चासौ वेहच्च ।

[अजवेहत्] अजा चासौ वेहच्च ।

* श० म० न्यासानुसन्धाने - कुत्सितं किरातम् । किरातं काञ्चनारवृक्षस्य पुष्पमिति लघुन्यासः । किंकिरातः कुरण्टकः - इत्यभिधानचिन्तामणिः । अयमुणादिना व्युत्पादितः ।

P + स्तोकश्च कतिपयश्च ।

P ★ प्रशंसारूढश्च, ते ।

‡ श० म० न्यासानुसन्धाने - अत्र आर्याशब्दस्थाने अर्या इति पाठः सम्यगाभाति । अर्यशब्दश्च 'स्वामिवेश्येऽर्यः' (५११३३) साधुः । अर्यशब्दस्य वैश्यजातिवचनत्वात् समासः । बृहद्बृहत्तौ - आर्यपोटा ।

[गोबष्कयि(य)णी] गौश्चासौ बष्कयणी च ।

[अजबष्कयि(य)णी] अजा चासौ बष्कयणी च ।

[कठप्रवक्ता] कठश्चासौ प्रवक्ता च ।

[कालापप्रवक्ता] प्र 'वचंक् भाषणे' (१०९६) वच् । प्रवक्तीति । 'णक-तृचौ' (५११४८) तृचप्र०→तृ । 'च-जः क-गम्' (२११८६) च०→क० । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशो०' (११४८४) डा । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । क(का)लापश्चासौ प्रवक्ता च ।

[कठश्रोत्रियः] कठश्चासौ श्रोत्रियश्च ।

[कालापश्रोत्रियः] क(का)लापश्चासौ श्रोत्रियश्च ।

[कथध्यायकः] 'इङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । अधीयते । 'णक-तृचौ' (५११४८) णकप्र०→अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४१३१५१) वृद्धिः ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) आय् । 'इवर्णादि०' (११२१२९) य० । कठश्चासावध्यायकश्च ।

[कालापध्यायकः] कालापश्चासावध्यायकश्च ।

[मृगधूर्त्तः] मृगश्चासौ धूर्त्तश्च ।

[गार्ग्यधूर्त्तः] गार्ग्यश्चासौ धूर्त्तश्च ।

[अश्वमतल्लिका] अश्वश्चासौ मतल्लिका च ।

[गोमचर्चिका] गौश्चासौ मचर्चिका च ।

[गोप्रकाण्डम्] गौश्चासौ प्रकाण्डश्च ।

[पुरुषोद्घः] उत् 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । उत्कृष्टं हन्यते जा(ज्ञा)यत (इति) उद्घः । 'निघोद्घ-सङ्घोद्घना-ऽपघनोपघ्न०' (५१३१३६) उद्घनिपातः । पुरुषश्चासावुद्घश्च ।

[गोकुमारी] कुमार 'वयस्यनन्त्ये' (२१४१२९) डी । गौश्चासौ कुमारी च ।

[अश्वकुमारी] अश्वश्चासौ कुमारी च ।

[गोतल्लजकः] गौश्चासौ तल्लजकश्च ।

[कुमारतल्लजकः] कुमारी चासौ तल्लजकश्च ।

[तातपादाः] तातस्य पादाः ।

[आर्यमिश्राः]+ आर्यश्चासौ मिश्रश्च = आर्यमिश्राः ।

[केशपाशः] केशाः पाश इव ।

[केशहस्तः] केशा हस्त इव ।

[अंसभित्तिः] अंसा भित्तिरिव ।

[वक्षःस्थलम्] वक्षो(क्षः) स्थलमिव ।

‡ श० म० न्या० - तातश्च ते पादाश्च ।

+ श० म० न्या० - आर्यश्च ते मिश्राश्च ।

[कपोलपाली] कपोलौ पालीव ।

[उरःकपाटः] उरः कवाड(पाट) इव ।

[स्तनतटम्] स्तनौ स्तन(तट)मिव ।

[कालाक्षी वशा] काल-अक्षिन् । कालेऽक्षिणी यस्याः सा । 'सक्त्यक्ष्णः स्वाङ्गे' (७।३।१२६) टः समासान्तः—अ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अन्त्यस्वरादिलोपः । 'अणजेयेकण्-नञ्-सञ्-टिताम्' (२।४।२०) डी । 'अस्य इयां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ॥छ॥

चतुष्पाद् गर्भिण्या ॥३।१।११२॥

[चतुष्पाद्] चतुर्-पाद । चत्वारः पादा यस्याः सा । 'सु-संख्यात्' (७।३।१५०) पादस्य पात् । 'निर्दुर्बहिराविष्प्रादुश्च-तुराम्' (२।३।१९) र०—ष० ।

[अजगर्भिणी] अजा चासौ गर्भिणी च ।

[महिषगर्भिणी] महिष 'जातेरयान्त-नित्यस्त्री-शूद्रात्' (२।४।५४) डी । महिषी चासौ गर्भिणी च । 'पुंवत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।

[कालाक्षी गर्भिणी] कालेऽक्षिणी यस्याः सा ॥छ॥

युवा खलति-पलित-जरद्-वलिनैः ॥३।१।११३॥

[खलतिपलितजरद्वलिनैः] खलतिश्च पलितश्च जरच्च वलिनश्च = खलतिपलितजरद्वलिनाः, तैः ।

[युवखलतिः] युवा चासौ खलतिश्च ।

[युवपलितः] युवा चासौ पलितश्च ।

[युवजरन्] युवा चासौ जरंश्च ।

[युववलिनः] वलयोऽस्य सन्ति । 'नोऽङ्गदेः' (७।२।२९) नप्र० । युवा चासौ वलिनश्च ।

[युवपलिता] युवन् । यूनां = युवतिः । 'यूनस्तिः' (२।४।७७) तिप्र० । युवतिश्चासौ पलिता च ।

[युवजरती] ५ जिं (८) 'जृ अभिभवे' (९) जृ । जरतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ (५।२।२०) शतृप्र०—अत् । 'नामिनो गुणोऽविडति' (४।३।१९) गु० अर् । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) डी । युवतिश्चासौ जरती च ।

[युववलिना] युवतिश्चासौ वलिना च । 'पुंवत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् युवन् इति ॥छ॥

कृत्य-तुल्याख्यमजात्या ॥३।१।११४॥

[कृत्यतुल्याख्यम्]+ तुल्य इति आख्या यस्य सः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । कृत्यश्च तुल्याख्यश्च = कृत्यतुल्याख्यम् ।

[अजात्या] न जानाति, तथा । 'नजत्' (३।२।१२५) न०—अ० ।

[भोज्यलवणम्] 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१।४।८७) भुज् । भुज्यत इति । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७)

५ धातुपारायणे - अन्ये तु जिस्थाने जृ इति ऋकारान्तं पठन्ति । 'जृष् जरसि (१।४।५) जृ । जीर्यति स्म ।

P + तुल्यस्य आख्या = तुल्याख्या, कृत्यश्च तुल्याख्या च, तत् । 'जृषोऽतृः' (५।१।१७३) अतृप्रत्ययेऽपि जरती भवति ।

घ्यप्प्र०→य । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । भोज्यं च तल्लवणं च ।

[पानीयशीतम्] 'पां पाने' (२) पा । पीयते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० । पानीयं च तत् शीतं च ।

[पानीयोष्णं जलम्] पानीयं च तदुष्णं च ।

[हरणीयपूर्णो घटः] 'हंग् हरणे' (८८५) ह । ह्रियते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० । 'नामिनो गुणोऽविडिति' (४।३।१९) गु० अर् । हरणीयश्चासौ पूर्णश्च ।

[पेयाम्लम्] पीयते । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० - आ०→ए० । पेयं च तदाम्लं च ।

[भृत्यभरणीयः] 'टुडुभृग्क् पोषणे च' (११४०) भृ । भ्रियते । 'भृगोऽसंज्ञायाम्' (५।१।४५) क्यप्प्र०→य । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।१९३) तोऽन्तः । भ्रियते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० । 'नामिनो गुणोऽविडिति' (४।३।१९) गु० अर् । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०→ण० । भृत्यश्चासौ भरणीयश्च ।

[स्तुत्यपटुः पुरुषः] स्तु (३।१।१९) सूत्रवत् । स्तूयते । 'दृ-वृग्-स्तु-जुषेति-शासः' (५।१।४०) क्यप्प्र०→य । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।१९३) तोऽन्तः । स्तुत्यश्चासौ पटुश्च ।

[तुल्यश्वेतः] तुलया संमितस्तुल्यः । 'हृद्य-पद्य-तुल्य-मूल्य-वश्य-पथ्य-वयस्य-धेनुष्या-गार्हपत्य-जन्व-धर्म्यम्' (७।१।१९) तुल्यनिपातः । तुल्यश्चासौ श्वेतश्च ।

[तुल्यसन] तुल्यश्चासौ संश्व ।

[तुल्यमहान्] तुल्यश्चासौ महंश्च ।

[सदृशश्वेतः] सदृशश्चासौ श्वेतश्च ।

[सदृशमहान्] महत् प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'स्महतोः' (१।४।८६) दीर्घः । 'दीर्घड्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः । सदृशश्चासौ महंश्च ।

[सदृशी कन्या वोढव्या] वहीं प्रापणे' (९९६) वह् । वोढुं शक्या(क्ता) । 'शक्ताहं कृत्याश्च' (५।४।३५) तव्यप्र० । 'हो धुट्-पदान्ते' (२।१।८२) ह०→ढ० । 'अधश्चतुर्थ्यात् तथोर्धः' २।१।७९) त०→ध० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) ध०→ढ० । 'सहि-वहेरोच्चाऽवर्णस्य' (१।३।४३) ढलोपः - पूर्वोकारु । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ ।

[शीतपानीयम्] शीतं च तत् पानीयं च ॥४॥

कुमारः श्रमणादिना ॥३।१।१९५॥

[श्रमणादिना] ५ श्रमणा आदिर्यस्याऽसौ श्रमणादिस्तेन ।

[कुमारप्रव्रजिता] कुमार 'वयस्यनन्त्ये' (२।४।२९) डी । कुमारी चासौ प्रव्रजिता च । 'पुवंत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुवंत् ।

[कुमाराभिरूपकः] कुमारश्चासावभिरूपकश्च ।

[कुमाराभिरूपिका] कुमारी चासावभिरूपिका च । 'पुवंत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुवंत् ।

[कुमारश्रमणः] कुमारश्चासौ श्रमणश्च ।

P ५ श्रमण आदिर्यस्य तत्तेन ।

- [तापसकुमारः] तापसश्चासौ कुमारश्च ।
 [तुल्ययुवा] तुल्यश्चासौ युवा च ।
 [सदृशयुवा] सदृशश्चासौ युवा च ।
 [कुमारपरमः] कुमारश्चासौ परश्च, स्वमते परम(श्च) ।
 [कुमारपरमा] कुमारी चासौ परमा च । 'पुंवत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।
 [कुमारसन्] कुमारश्चासौ संश्च ।
 [कुमारसती] कुमारी चासौ सती च । 'पुंवत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।
 [कुमारयुवा] कुमारश्चासौ युवा च ।
 [कुमारतुल्यः] कुमारश्चासौ तुल्यश्च ।
 [कुमारतुल्याः] कुमारी चासौ तुल्या च ।
 [वृन्दारकपलितः] पलितेन वृन्दारकः ।
 [वृन्दारकवलिनः] वलिनेन वृन्दारकः ।
 [नागजरन्] जरता नागः ।
 [वृन्दारकश्रमणा] श्रव(म)णया वृन्दारकः ।
 [खलतिश्रमणा] खलत्या श्रव(म)णा ।
 [वृन्दारकप्रव्रजिता] प्रव्रजितया वृन्दारकः ।
 [खलतिप्रव्रजिता] खलत्या प्रव्रजिता ।
 [जरत्कुलटा] कुलटया जरत् ।
 [जरत्तापसी] तापस्या जरत् ।
 [वृन्दारकश्रमणः, श्रमणवृन्दारकः] श्रव(म)णो वृन्दारक इव ।
 [नागतापसः, तापसनागः] तापसो नाग इव ।
 [कुञ्जरदासः, दासकुञ्जरः] दासः कुञ्जर इव ।
 [श्रमणखलतिः, खलतिश्रमणः] खलति(ः) श्रमण इव ।
 [पलिततापसः, तापसपलितः] तापसः पलित इव ।
 [वृन्दारकाध्यायकः] वृन्दारकश्चासावध्यायकश्च ।
 [वृन्दारकाध्यायिका] वृन्दारकश्चासावध्यायिका च ।
 [खलत्यध्यायकः] खलतिः चासावध्यायकश्च ।
 [खलत्यध्यायिका] खलतिः चासावध्यायिका च ।
 [पलिताभिरूपकः] पलितश्चासावभिरूपकश्च ।
 [पलिताभिरूपिका] पलितश्चासावभिरूपिका च ।

अयमपि च तन्मतास्मन्मतयोरयं विशेषः, एकसूत्रोक्तानां प्रथमान्तानां समावेशे, एकसूत्रोक्तानां तृतीयान्तानां समावेशे च पूर्वनिपाते कामचारः ।

[प्रथमवीरः, वीरप्रथमः] प्रथमश्चासौ वीरश्च ।

[चरमजघन्यः, जघन्यचरमः] चरमश्चासौ जघन्यश्च ।

[तुल्यभोज्यः, भोज्यतुल्यः] तुल्यश्चासौ भोज्यश्च ।

[खलतिपलितः, पलितखलतिः] खलत्या पलितः ।

[जरद्वलिनः, वलिनजरन्] जरता वलिनः ॥छ॥

मयूरव्यंसकेत्यादयः ॥३११११६॥

[मयूरव्यंसकेत्यादयः] मयूरव्यंसक इति आदिर्येषां ते । मयूर इव = मयूरः । विगतावंशा(सा)वस्य = व्यंसः । व्यंसस्य तुल्यः = व्यंसकः । 'तस्य तुल्ये कः संज्ञा-प्रतिकृत्योः' (७।१।१०८) कप्र० । यद्वा 'अंशण् समाघाते' (१९१७) अंश्, विपूर्व० । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । ५ व्यंसयतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । अयं धातुः "चन्द्रो दन्त्यान्तमाह" ।

[मयूरव्यंसकः] मयूरश्चासौ व्यंसकश्च ।

[छात्रव्यंसकः] व्यंसकश्चासौ छ(छ)त्रश्च ।

[कम्बोजमुण्डः] कम्बोज । कम्बोजस्याऽपत्यम् । 'राष्ट्र-क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्विरञ्' (६।१।११४) अञ्प्र० । 'शकादिभ्यो द्रेर्लुप्' (६।१।१२०) अञ्लोपः । मुण्डश्चासौ कम्बोजश्च ।

[यवनमुण्डः] यवन । यवनस्याऽपत्यम् । 'राष्ट्र-क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्विरञ्' (६।१।११४) अञ्प्र० । 'शकादिभ्यो द्रेर्लुप्' (६।१।१२०) अञ्लोपः । मुण्डश्चासौ यवनश्च ।

[एहीडं वर्तते] एहि ईडे । स्त्रि ! इति जल्पो यस्मिन् कर्मणि काले वा तत् । एहीडमित्यत्र 'म्लेच्छीडेर्ह्रस्वश्च वा' (उणा० ३) अप्र० - ह्रस्वत्वम् ।

[प्रेहिवाणिजा] वणिजे(गे)व । 'प्रज्ञादिभ्योऽण्' (७।२।१६५) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । प्रेहि वाणिजेति जल्पो यस्यां क्रियायां सा ।

[अपेहिवाणिजा] अपेहि वाणिजेति जल्पो यस्यां क्रियायां सा ।

[एहिस्वागता] एहि स्वागतेति जल्पो यस्यां क्रियायां सा ।

[एहिप्रघसा] 'अदं भक्षणे' (१०५९) अद्, प्रपूर्व० । प्रादनम् । 'भू-श्र्यदोऽल्' (५।३।२३) अल्प्र०→अ । 'घस्त्व सनघतनी०' (४।४।१७) घस्त्वआदेशः । 'आत्' (२।४।१८) आप्र०→आ । एहि प्रघसेति जल्पो यस्यां क्रियायां सा ।

[अपेहिप्रघसा] अपेहि प्रघसेति जल्पो यस्यां क्रियायां सा ।

[एहिविघसा] एहि विघसेति जल्पो यस्यां क्रियायां सा ।

[प्रोहकर्दमा] प्र 'ऊहि वितर्क' (८७०) ऊह् । 'उपसर्गादस्योहो वा' (३।३।२५) आत्मनेपदं वा भवति । पञ्चमी हि । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७९) शव् । 'अतः प्रत्ययाल्लुक्' (४।२।८५) हिलोपः । प्रोह कर्दमेति जल्पो यस्यां सा ।

P ५ व्यंसयति - छलयति = व्यंसकः ।

[प्रोहकपर्दा] प्रोह कपर्देति जल्पो यस्यां सा ।

[उद्धमचूडा] उद् 'ध्मां शब्दा-ऽग्निसंयोगयोः' (४) ध्मा । पञ्चमी हि । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) धमादेशः । 'अतः प्रत्ययाल्लुक्' (४।२।८५) हिलोपः । ततो मध्यस्थः समासः ।

[आहरवसना] 'हंग् हरणे' (८८५) ह, आङ्पूर्व० । पञ्चमी हि । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।११) गु० अर् । 'अतः प्रत्ययाल्लुक्' (४।२।८५) हिलोपः । आहर वसनमिति जल्पो यस्यां सा ।

[आहरवितता] आहर विततमिति जल्पो यस्यां सा ।

[कृन्धिविचक्षणा क्रिया] 'कृतैप् वेष्टने' (१४९०) कृत् । पञ्चमी हि । 'रुधां स्वराच्छ्नो नलुक् च' (३।४।८२) श्नप्र० । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः । 'हु-धुटो हेर्धिः' (४।२।८३) हि०→धि० । 'धुटो धुटि स्वे वा' (१।३।४८) तलोपः । कृन्धि विचक्षण ! इति विचक्षणमिति वा जल्पो यस्यां क्रियायां सा ।

[भिन्धिलवणा] 'भिदृपी विदारणे' (१४७७) भिद् । पञ्चमी हि । 'रुधां स्वराच्छ्नो नलुक् च' (३।४।८२) श्नप्र० । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः । 'हु-धुटो हेर्धिः' (४।२।८३) हि०→धि० । 'धुटो धुटि स्वे वा' (१।३।४८) दलोपः । भिन्धि लवणमिति जल्पो यस्यां क्रियायां सा ।

[पचलवणा] 'डुपचीप् पाके' (८९२) पच् । पञ्चमी हि । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अतः प्रत्ययाल्लुक्' (४।२।८५) हिलोपः । पच लवणमिति जल्पो यस्यां सा ।

[उद्धरावसृजा] उत् 'धृग् धारणे' (८८७) धृ । पञ्चमी हि । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।११) गु० अर् । 'अतः प्रत्ययाल्लुक्' (४।२।८५) हिलोपः । उद्धर अवसृज इति जल्पो यस्यां सा ।

[उद्धमविधमा] उद्धम विधम इति जल्पो यस्यां सा ।

[उद्वपनिवपा] उत् 'डुवपी बीजसन्ताने' (९९५) वप् । पञ्चमी हि । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अतः प्रत्ययाल्लुक्' (४।२।८५) हिलोपः । उद्वप निवप इति जल्पो यस्यां सा ।

[उत्पतनिपता] उत्पत निपत इति जल्पो यस्यां सा ।

[उत्पचनिपचा] उत्पच निपच इति जल्पो यस्यां सा ।

[अशनीतपचता] 'अशश् भोजने' (१५५८) अश् । पञ्चमी त । 'क्र्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र०→ना । 'एषामी व्यञ्जनेऽदः' (४।२।९७) ई । अशनीत पचत इति सातत्येनोच्यते यस्यां सा ।

[खादतमोदता] 'खाद् भक्षणे' (२९४) खाद् । पञ्चमी त । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'मुदि हर्षे' (७२६) मुद् । 'आत्मनेपदमनित्यम्' (न्या० स० वक्ष० (२) /सूत्र (३७) चौरादिकस्य वा णिचोऽनित्यत्वे पञ्चमी त । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । खादत मोदत इति सातत्येनोच्यते यस्यां सा ।

[पचतभृज्जता] 'भ्रस्जीत् पाके' (१३१६) भ्रस्ज् । पञ्चमी त । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र०→अ । 'ग्रह-वस्व-भ्रस्ज-प्रच्छः' (४।१।८४) ख्यृत् । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) स०→द० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) द०→ज० । पचत भृज्जत इति सातत्येनोच्यते यस्यां सा ।

[आहरनिवपा] आहर निवप इति सातत्येनोच्यते यस्यां सा ।

[आवपनिष्किरा] आवप निष्किरेति सातत्येनोच्यते यस्यां सा ।

[पचप्रकृला] प्र 'कूल आवरणे' (४२३) कूल । पञ्चमी हि । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अतः

प्रत्ययाल्लुक्' (४।२।८५) हिलोपः । पच प्रकूलेति सातत्येनोच्यते यस्यां सा ।

निपातनादमी सर्वेऽपि सिद्धाः ।

[इहद्वितीया] इह द्वितीयेति यस्यां क्रियायां सा ।

[इहपञ्चमी] इह पञ्चमीति यस्यां क्रियायां सा ।

[अद्यद्वितीया] अद्य द्वितीयेति यस्यां क्रियायां सा, निपातनात् 'गोश्रान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वाभावः ।

[एहिरेयाहिरा] एहि रे याहि र इति यस्यां क्रियायां सा । निपातनाद् एकारस्य अकारः । 'आत्' (२।४।९८) आप्प्र०
→आ ।

[आहोपुरुषिका] अहो अहं पुरुष इति यस्यां क्रियायां सा । निपातनाद् णकः ।

[अहंपूर्विका] अहं पूर्व इति यस्यां सा ।

[अहंप्रथमिका] अहं प्रथम इति यस्यां सा ।

एहिवाणिजादिषु क्रियैवान्यपदार्थः ।

[उज्जहिजोडः] उज्जहि जोडमित्यभीक्षणं य आह स उच्यते = उज्जहिजोडः ।

[जहिस्तम्बः] जहि स्तम्बमित्यभीक्षणं य आह स उच्यते = जहिस्तम्बः ।

[उज्जहिस्तम्बः] उज्जहि स्तम्बमित्यभीक्षणं य आह स उच्यते = उज्जहिस्तम्बः ।

[कुरुकटः] कुरु कटमित्यभीक्षणं य आह स उच्यते = कुरुकटः कालः ।

[स्नात्वा कालीभूतः] 'भू सत्तायाम्' (१) भू । अकालः कालो भवति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र०→त् । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां कर्म-कर्तृभ्यां प्रागतत्तत्त्वे च्विः' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्चाववर्णस्याऽनव्ययस्य' (४।३।१११) ई । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) च्विलोपः ।

[स्नात्वाकालकः] काल एव = कालकः । 'कालात्' (७।३।१९) क्तप्र० ।

[पीत्वास्थिरकः] 'पां पाने' (२) पा । पानं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र०→त्वा । 'ईर्व्यञ्जनेऽयपि' (४।३।१७) ई । स्थिर एव = स्थिरकः । 'यावादिभ्यः कः' (७।३।१५) क्तप्र० ।

[भुक्त्वासुहितः] भुक्त्वासुहित इति किमुच्यते ? - यो यत् किञ्चिदशित्वा सुहितो भवति स एवमुच्यते ।

[प्रोष्यपापीयान्] प्र 'वसं निवासे' (९९९) वस् । प्रवसनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र०→त्वा । 'अनञः क्तवो यप्' (३।२।१५४) यप्→य । 'यजादि-वच्चेः किति' (४।१।७९) खृतं व०→उ० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स० → ष० (?) ('घस्-वसः' (२।३।३६) स०→ष०) । ततो मध्यस्थः समासः ।

[उत्पत्यपाकला] उत् 'पत्तु गतौ' (९६२) पत् । उत्पतनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र०→त्वा । 'अनञः क्तवो यप्' (३।२।१५४) यप् ।

[निपत्यरोहिणी] निपत्य भूमौ निपतिता रोहिणी या रक्ता भवति सा ।

[पुटापुटिका] पुटावयवयोगात् पुटः, पुटिकावयवयोगात् पुटिका, पुटश्चासौ पुटिका च ।

[मानोन्मानिका] मानावयवयोगान्मानः, उन्मानिकावयवयोगादुन्मानिका, मानश्चासावुन्मानिका च ।

[शाकपार्थिवः] पृथु । पृथोरपत्यम् । 'उसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ।

‘अस्वयम्भुवोऽव्’ (७।४।७०) अव् । (यद्वा) पृथिव्या ईश्वरः । ‘पृथिवी-सर्वभूमेरीश-ज्ञातयोश्चाऽञ्’ (६।४।१५६) पार्थिवनिपातः । शाकप्रियः शाकभोजी शाकप्रधानो वा पार्थिवः ।

[कुतपसौश्रुतः] ‘कुत गुम्फप्रीत्योः’ कुतिः सौत्रो धातुः । ‘भुजि-कुति-कुटि-विटि-कुणि-कुप्युषिभ्यः कित्’ (उणा० ३०५) किद् अपप्र० कुतपनिपातः । कुतपस्तु दर्भछागलोम्नां कम्बलं वा । सुश्रुतोऽपत्यम् । ‘इसोऽपत्ये’ (६।१।२८) अण्प्र०→अ । ‘वृद्धिः स्वरेष्वादे०’ (७।४।१९) वृद्धिः । कुतप्रधानः सौश्रुतः ।

[परशुरामः] परशुः-कुठरः प्रहरणो रामः ।

[ओदनपाणिनिः] ओदनप्रधानः पाणिनिः ।

[आणिमाण्डव्यः] आणिप्रधानो माण्डव्यः ।

[बलाकाकौशिकः] कुशिकस्याऽपत्यम् । ‘विदादेर्वृद्धे’ (६।१।४९) अण्प्र०→अ । ‘वृद्धिः स्वरेष्वादे०’ (७।४।१९) वृद्धिः । बलाकाप्रधानः कौशिकः ।

[विदर्भकौण्डिन्यः] विदर्भ ‘धवाद् योगादपालकान्तात्’ (२।४।५९) डी । विदर्भीप्रधानः कौण्डिन्यः ।

[एकादश] एकाधिका दश = एकादश । ‘एकादश-षोडश-षोडन्-षोढ-षट्ठा’ (३।२।९९) एकादशनिपातः । प्रथमा जस् । ‘डति-ष्णः संख्याया लुप्’ (१।४।५४) जस्लुप् ।

[द्वादश] द्वाभ्यामधिका दश ।

[षोडश] षड्भिरधिका दश = षोडश । ‘एकादश-षोडश-षोडन्-षोढ-षट्ठा’ (३।२।९९) षोडशनिपातः । प्रथमा जस् । ‘डति-ष्णः संख्याया लुप्’ (१।४।५४) जस्लुप् ।

[एकशतम्] एकं च तत् शतं च ।

[द्विशतम्] द्विश्च (द्वे च) तत् शतं च ।

[घृतौदनः] घृतेन उपसिक्त ओदनः ।

[तिलपृथुकाः] तिलेन मिश्राः पृथुकाः ।

[गुडधानाः] गुडेन मिश्रा धानाः ।

[गजरथः] गजयुक्तो रथः ।

[त्रिभागः, तृतीयभागः] तृतीयो भागस्त्रिभागः । अत एव सूत्रत्वात् पूरणप्रत्ययस्य वा लुक् ।

[त्र्यंशः, तृतीयांशः] तृतीयोऽंशः = त्र्यंशः । अनेन तीयलोपः । (तीयलोपाभावे) तृतीयांशः ।

[सर्वश्वेतः] द्वयोर्मध्ये प्रकृष्टः श्वेतः = श्वेततरः । ‘द्वयोर्विभज्ये च तरप्’ (७।३।६) तरप्प्र०→तर । सर्वेषां श्वेततरः = सर्वश्वेतः । अत एव सूत्रत्वात्तरलोपः ।

[सर्वमहान्] सर्वेषां महत्तरः । अनेन तरलोपः ।

[मयूरव्यंसकप्रियः] मयूरव्यंसकः प्रियो यस्य सः ।

[पुनाराजः] पुना राजा । ‘राजन्-सखेः’ (७।३।१०६) अट्समासान्तः । ‘नोऽपदस्य तद्धिते’ (७।४।६९) अन्लोपः ।

[पुनर्गवः] पुनर्गौः । ‘गोस्तत्पुरुषात्’ (७।३।१०५) अट्समासान्तः । ‘अस्वयम्भुवोऽव्’ (७।४।७०) अव् ।

॥ श० म० न्या० - द्व्यधिकं शतम् ।

[पादहारकः] पादाभ्यां द्वियते । 'बहुलम्' (५११२) णकप्र०→अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४१३१५९) वृद्धिः आर् ।

[गलेचोपकः] 'चुप मन्दायाम्' (३४२) चुप् । गले चोप्यत इति । 'बहुलम्' (५११२) णकप्र०→अक । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४१३१४) गु० ओ ।

[सायंदोहः] सायं दोहनम् ।

[प्रातर्दोहः] प्रातर्दोहनम् ।

[पुनर्दोहः] पुनर्दोहनम् ।

[सायमाशः] सायं 'अशश् भोजने' (१५५८) अश् । सायमशनम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५१३१९८) घञ्प्र०→अ । 'ङिति' (४१३१५०) उपान्त्यवृद्धिः अ०→आ० ।

[प्रातराशः] प्रातरशनम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५१३१९८) घञ्प्र०→अ । 'ङिति' (४१३१५०) उपान्त्यवृद्धिः आ० ॥छ॥

चार्थं द्वन्द्वः सहोक्तौ ॥३११११७॥

[चार्थं] चस्याऽर्थः = चार्थस्तस्मिन् ।

[सहोक्तौ] सह वचनं = सहोक्तिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५१३१९९) क्तिप्र०→ति । 'यजादि-वचेः किति' (४११७९) खृत् व०→उ०, तस्याम् ।

[धवाश्चकर्णौ] धवश्च अश्चकर्णश्च ।

[वाक्त्वचम्] वाक् च त्वक् च = वाक्त्वचम् । 'चवर्ग-द-ष-हः समाहारे' (७१३१९८) अत्समासान्तः ।

[छत्रोपानहम्] छत्रं च उपानहौ च = छत्रोपानहम् । 'चवर्ग-द-ष-हः समाहारे' (७१३१९८) अत्समासान्तः ।

[होतृपोतृनेष्टोद्गातारः] होता च पोता च नेष्टा च उद्गाता च = होतृपोतृनेष्टोद्गातारः । 'आ द्वन्द्वे' (३१२१३९) आ । प्रथमा जस् । मतान्तरेण 'तृ-स्वसृ-नमृ-नेष्टृ०' (११४१३८) इत्यादिना आर् ।

[होतापोतानेष्टोद्गातारः] होता च पोता च = होतापोतारौ, नेष्टा च उद्गाता च = नेष्टोद्गातारौ, होतापोतारौ च नेष्टोद्गातारौ च = होतापोतानेष्टोद्गातारः । 'आ द्वन्द्वे' (३१२१३९) पूर्वत्रिषु आ ।

[पीठच्छत्रोपानहम्] पीठं च छत्रं च उपानह्य (उपानहौ च) । 'चवर्ग-द-ष-हः समाहारे' (७१३१९८) अत्समासान्तः ।

तत्रैकमर्थं प्रति द्व्यादीनां क्रिया-कारक-द्रव्य-गुणानां तुल्यबलानामविरोधिनामनियतक्रम-योगपद्यानामात्मरूपभेदेन चीयमानता समुच्चयः ।

अनियतक्रमं योगं पद्यं (योगपद्यं) येषां ते, तेषाम् ।

“अहरहर्नयमानो गामश्वं पुरुषं पशुम् ।

वैवस्वतो न तृप्यति सुराया इव दुर्मदी” ॥१॥

[अहरहर्] अहन् 'काला-ऽध्वनोर्व्याप्तौ' (२१२१४२) अम् । 'अनतो लुप्' (११४१५९) अम्लोपः । 'वीप्सायाम्' (७१४१८०) द्वित्वम् । 'रो लुप्यरि' (२११७५) न०→र० ।

[नयमानः] 'णीग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२१३१९७) नी । नीयते = नयमानः । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५१२१२०) आनश्प्र०→आन । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३१४१७९) शव् । 'अतो म आने' (४१४१९९४) मोऽन्तः । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४१३१९) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (११२१२३) अय् ।

[चैत्रश्च मैत्रश्च घटं कुर्वति, चैत्रमैत्रो घटं कुर्वति] 'डुकृग् करणे' (८८८) कृ । वर्त्त० आते । 'कृग्-तनादेरुः' (३।४।८३) उप० । 'नामिनो गुणोऽक्विति' (४।३।१९) गु० अर् । 'अतः शित्युत्' (४।२।८९) अ०→उ० । 'इवणादि०' (१।२।२९) व० ।

[त्रिंशच्चत्वारिंशतौ] त्रिंशद् देवदत्ताय दीयतां, चत्वारिंशच्चैत्रायैति त्रिंशच्चत्वारिंशतौ ।

[षष्टिसप्तत्यशीतयः] षष्टिर्मेत्राय दीयतां, सप्ततिश्चैत्राय, असी(शी)तिर्देवदत्ताय = षष्टिसप्तत्यसी(शी)तयः ॥४॥

समानामर्थेनैकः शेषः ॥३।१।१९९८॥

[समानाम्] सम षष्ठी आम् । 'ह्रस्वाऽऽपश्च' (१।४।३२) नाम् । 'दीर्घा नाम्यतिसृ-चतसृ-प्रः' (१।४।४७) दीर्घः । अतन्त्रमप्रधानमित्यर्थः ।

[लोहिताक्षौ रक्ताक्षौ] लोहिताक्षिश्च रक्ताक्षिश्च = लोहिताक्षौ रक्ताक्षौ । 'सक्थ्यक्ष्णः स्वाङ्गे' (७।३।१२६) टः समासान्तः । 'अवर्णवर्णस्य (७।४।६८) इलोपः ।

[प्लक्षन्ग्रोधौ] प्लक्षश्च न्यग्रोधश्च ।

[धवखदिरपलाशाः] धवश्च खदिरश्च पलाशश्च ॥४॥

स्यादावसंख्येयः ॥३।१।१९९९॥

[स्यादावसंख्येयः] सिरादिर्यस्याऽसौ स्यादिस्तस्याम् (तस्मिन्) । न संख्येयोऽसंख्येयः । पूर्वत्राऽर्थेन समानत्वं रूपकृतो भेद एव सरूपार्थं वचनमिदम् ।

[पादाः] ॥ पादश्च-पर्यंतपर्वतः, पादश्च-चरणः, पादश्च-चतुर्थांशः = पादाः ।

[माषाः] माषश्च माषश्च माषश्च = माषाः ।

[श्येन्यौ] श्येत 'श्येतैत-हरित०' (२।४।३६) डीप्र० तस्य न० । द्वितीयपक्षे 'जातेरयान्त०' (२।४।५४) डी । श्येनी च श्येनी च ।

[हरिण्यौ] हरित । 'श्येतैत-हरित-भरत-रोहिताद् वर्णात् तो नश्च' (२।४।३६) डीप्र० - तस्य न० । द्वितीयपक्षे 'जातेरयान्त०' (२।४।५४) डी । हरिणी च हरिणी च ।

[रोहिण्यौ] रोहिणी च रोहिणी च ।

[मातृभ्याम्] माता च २ = मातरौ, ताभ्याम् ।

[मातृभिः] माता च ३ = मातरस्ताभिः ।

[मातृभ्यः] माता च ३ = मातरस्ताभ्यः ।

[मात्रोः] माता च २ = मातरौ, तयोः ।

[मातृषु] माता च ३ = मातरस्तासु ॥४॥

॥ श० म० न्या० - "पादो भासि तुरीयांशे, गिरेः प्रत्यन्तपर्वते ।

पादा-ऽङ्घ्रिचरणा जन्तोर्ङ्गे मूले च भूरुहाम् ॥" [शाश्वतः]

त्यदादिः ॥३१११२०॥

[त्यदादिः] त्यद् आदिर्यस्याऽसौ त्यदादिः ।

[वयम्] अहं च स च त्वं च = वयम् ।

भातृ-पुत्राः स्वसृ-दुहितृभिः ॥३१११२१॥

[भातृपुत्राः] भातरश्च पुत्राश्च = भातृपुत्राः ।

[स्वसृदुहितृभिः] स्वसारश्च दुहितरश्च = स्वसृदुहितरस्ताभिः ॥छ॥

पिता मात्रा वा ॥३१११२२॥

[पिता] पितृ प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशो०' (१।४।८४) सि०→डा० ।

[मात्रा] मातृ तृतीया टा ।

[पितरौ, मातापितरौ] पिता च माता च = पितरौ, पक्षे मातापितरौ इत्यत्र 'आ द्वन्द्वे' (३।२।३९) आ । 'लध्वक्षरा-ऽसखीदुत्-स्वराद्यदल्पस्वरा-ऽर्च्यमेकम्' (३।१।१६०) इत्यनेन मातृशब्दस्य पूज्यत्वात् पूर्वनिपातः ॥छ॥

श्वशुरः श्वश्रूभ्यां वा ॥३१११२३॥

[श्वश्रूभ्याम्] श्वश्रूश्च २ = श्वश्रौ, ताभ्याम् । 'स्यादावसंख्येयः' (३।१।११९) एकशेषः । द्विवचनं जातौ धवयोगे च वर्तमानयोः श्वश्रवोः परिग्रहार्थम् ।

[श्वशुरौ, श्वश्रूश्वशुरौ] श्वशुरश्च श्वश्रूश्च = श्वशुरौ ॥छ॥

वृद्धो यूना तन्मात्रभेदे ॥३१११२४॥

[वृद्धो यूना तन्मात्रभेदे] वृद्ध प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स०→र० । वृद्धशब्देन वृद्धवाची प्रत्ययान्त उच्यते, युवशब्देन युववाची प्रत्ययान्त उच्यते । तद् । ॥ तावेव मात्रं = तन्मात्रम् । 'प्रायोऽतोर्द्वयसट्-मात्रट्' (७।२।१५५) मात्रट्प्र०→मात्र । तन्मात्रं चासौ भेदश्च = तन्मात्रभेदस्तस्मिन् । अथवा +तद्(न्) मात्रतौ वृद्धयुवानौ एव मात्रं * भेदो यस्य तत्, तस्मिन् ।

[गार्ग्यौ] गर्ग । गर्गस्याऽपत्यं वृद्धम् । 'गर्गदिर्यज्' (६।१।४२) यज्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'गार्ग्यस्यापत्यं युवा । 'युवादेरायनज्' (?) ('यजिजः' (६।१।५४) आयनण्प्र०→आयन) । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । गार्ग्यश्च गार्ग्यायणश्च = गार्ग्यौ ।

[वात्स्यौ] वत्स । वत्सस्याऽपत्यं वृद्धम् । 'गर्गदिर्यज्' (६।१।४२) यज्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । वात्स्यस्याऽपत्यं युवा । युवादे० (?) ('यजिजः' (६।१।५४) आयनण्प्र०→आयन) । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । वात्स्यश्च वात्स्यायणश्च = वात्स्यौ ।

[दाक्षी] दक्षस्याऽपत्यं वृद्धम् । 'अत इज्' (६।१।३९) इज्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । दाक्षेरपत्यं युवा । युवादे० (?) ('यजिजः' (६।१।५४) आयनण्प्र०→आयन) । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । दाक्षिश्च दाक्षायणश्च = दाक्षी ।

[औपगवौ] उप-गो । उपगता गौर्यस्याऽसौ । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । उपगोरपत्यम् । 'डसोऽपत्ये'

P ॥ स तावेव वा ।

P + तन्मात्रन्तौ युवानौ ।

P * स्वभावो ।

(६।१।२८) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव्, ततोऽमीषां मध्यस्थः समासः ।

[गार्ग्यवात्स्यायनौ] गार्ग्यश्च वात्स्यायनस्य(श्च) = गार्ग्यवात्स्यायनौ ।

[भागवित्ति-भागवित्तिकौ] भगवन्त(वित्त) । भगवत्त(वित्त)स्याऽपत्यम् । 'अत इज्' (६।१।३१) इज्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । भागव(वि)त्तेरपत्यं युवा । 'भागवित्तितार्णविन्दवा-ऽऽकशापेयान्निन्दायामिकण् वा' (६।१।१०५) इकण्प्र०→इक । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । भागव(वि)त्तिश्च भागव(वि)त्तिकश्च = भागवित्ति-भागवित्तिकौ ॥४॥

स्त्री पुंवच्च ॥३।१।१२५॥

[पुंवत्] पुम् । पुमानिव = पुंवत् । 'स्यादेरिवे' (७।१।५२) वत्प्र० । 'पदस्य' (२।१।८९) सलोपः । 'तौ मुमौ(मो) व्यञ्जने स्वी' (१।३।१४) अनुस्वारः ।

[गर्गाः] गर्गस्याऽपत्यं वृद्धं = गार्ग्यः । 'गर्गदिर्यज्' (६।१।४२) यज्प्र०→य । 'अणजेयेकण्०' (२।४।२०) डी (?) ('यजो डायन् च वा') (२।४।६७) डी । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलोपः । ततो मध्यस्थो वाक्यः । गर्गी च गार्ग्यायणौ च = गर्गाः । 'इयादेर्गौणस्याक्विपस्तद्धितलुक्यगोणीसूच्योः' (२।४।९५) डीनिवृत्तिः ।

[गर्गान्] गार्ग्यः 'यजजोऽश्यापर्णान्त-गोपवनादेः' (६।१।१२६) यलोपः । प्रथमा जस् । तान् = गर्गान् ॥४॥

पुरुषः स्त्रिया ॥३।१।१२६॥

[तीरं नद-नदीपतेः] नद-नदीनां पतिः = नद-नदीपतिस्तस्य ।

[घट-घटीशरावोदञ्जनानि] घटश्च घटी च शरावोदञ्जनानि च (दञ्जनं च) ।

[अश्व-वडवौ] अश्वश्च वडवा च । 'अश्ववडव-पूर्वापरा-ऽधरोत्तराः' (३।१।१३१) ह्रस्वः ।

[पुरुष-योषितौ] पुरुषश्च योषिच्च ।

[दुणी-कच्छपौ] दुणी च कच्छपश्च = दुणीकच्छपौ ।

[कालिकाऽङ्गारकाः] काला । काले(लै)व ।

[गणक-गणक्यौ] गणकस्य भार्या । 'धवाद् योगादपालकान्तात्' (२।४।५९) डी । गणकश्च गणकी च ।

[इन्द्रेन्द्राण्यौ] इन्द्र । इन्द्रस्य भार्या । 'वरुणेन्द्र-रुद्र-भव-शर्व-मृडादान् चान्तः' (२।४।६२) डी-आनन्ते च । इन्द्रश्च इन्द्राणी च ।

[भव-भवान्यौ] भव । भवस्य भार्या । 'वरुणेन्द्र-रुद्र-भव०' (२।४।६२) डी - आनन्ते च । भवश्च भवानी च ।

[कुक्कुट-मयूर्यौ] कुक्कुटश्च मयूरी च ।

[अथा-किशोरौ] अथा च किशोरश्च ।

[कलभ-हस्तिन्यौ] कलभश्च हस्तिनी च ।

[ब्राह्मणवत्सा-ब्राह्मणीवत्सौ] ब्राह्मणवत्सा च ब्राह्मणीवत्सश्च, न केवलं प्रधानस्त्रीपुरुषमात्रभेदोऽस्ति, अप्रधानस्त्री-पुरुषकृतोऽपि कथम्, यथा ब्राह्मणवत्सा इत्यत्र विशेषणीभूतब्राह्मणपुरुषभेदः, ब्राह्मणीवत्स इत्यत्र विशेषणीभूतस्त्रीकृतोऽपि भेदोऽस्ति ।

[इन्द्रौ] इन्द्रश्च इन्द्राणी च ।

[वरुणौ] वरुणस्य भार्या । 'वरुणेन्द्र-रुद्र-भव-शर्व०' (२।४।६२) डी-आनन्ते च । वरुणश्च वरुणानी च ।

[भवौ] भवस्य भार्या । 'वरुणेन्द्र-रुद्र-भव०' (२।४।६२) डी - आनन्ते च । भवश्च भवानी च ।

[शर्वौ] शर्वस्य भार्या । 'वरुणेन्द्र-रुद्र-भव-शर्व०' (२।४।६२) डी-आनन्ते च । शर्वश्च शर्वाणी च ।

[रुद्रौ] रुद्रस्य भार्या । 'वरुणेन्द्र-रुद्र०' (२।४।६२) डी - आनन्ते च । रुद्रश्च रुद्राणी च ।

[मृडौ] मृडस्य भार्या । 'वरुणेन्द्र-रुद्र-भव-शर्व-मृडादान् चान्तः' (२।४।६२) डी-आनन्ते च । मृडश्च मृडानी च, तन्मते एकशेषः ॥छ॥

ग्राम्याशिशुद्विशफसङ्घे स्त्री प्रायः ॥३।१।१२७॥

[ग्राम्याशिशुद्विशफसङ्घे] ग्रामे भवाः = ग्राम्याः । 'ग्रामादीनञ् च' (६।३।९) यप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । न शिशवोऽशिशवः । 'नञत्' (३।२।१२५) न०→अ० । द्वौ शफौ खुरौ येषां ते = द्विशफाः । ग्राम्याश्च तेऽशिशवश्च = ग्राम्याशिशवः । ग्राम्याशिशवश्च ते द्विशफाश्च = ग्राम्याशिशुद्विशफाः । ग्राम्याशिशुद्विशफानां सङ्घः = ग्राम्याशिशुद्विशफसङ्घस्तस्मिन् ।

[प्रायः] प्रायस् । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[मेष्य इमाः] मेषाश्च मेष(ष्य)श्च = मेष्यः ।

[महिष्य इमाः] महिषाश्च महिष्यश्च = महिष्यः, अनेन स्त्रीशेषः ।

[इमे रुखः] रुखश्चेमे रुखश्चेमाः = इमे रुख इत्यादिषु सर्वेषु 'पुरुषः स्त्रिया' (३।१।१२६) पुरुषशिष्यते ।

[इमे मनुष्याः] मनुष्यश्चेमा मनुष्याश्चेमे = इमे मनुष्याः ।

[गोबलीवर्दम्] गावश्च बलीवर्दाश्च = गोबलीवर्दम् ।

[अजाऽविकम्] अजश्च आ(अ)विश्च । 'यावादिभ्यः कः' (७।३।१५) कप्र० । समाहारद्वन्द्वमेतद्वाक्यम्, समाहारस्यैतल्लक्षणम्, समाहारे एकत्वं नपुंसकत्वं चैतल्लक्षणं सूत्रे-उदाहरणेषु च सर्वत्र ज्ञेयम् ॥छ॥

क्लीबमन्येनैकं च वा ॥३।१।१२८॥

[एकं च वा] एकमेकार्थं च समाहारं चेत्यर्थः, एकशेष इति चकाराद् वर्तते, पक्षे इतरेतरद्वन्द्वो भवति ।

[शुक्लं शुक्लानि वा] शुक्लं च शुक्लश्च शुक्ला च । शुक्लं अत्र त्रिङ्गत्रयेण वाच्यम् ।

[शुक्ले] शुक्लं च शुक्लं च = शुक्ले । अत्र क्लीबस्य क्लीबेन सह वाक्यम् । 'स्यादावसंख्येयः' (३।१।११९) एकशेषः ।

[हिमहिमान्यौ] हिम । महद्धिमं = हिमानी । 'यव-यवना-ऽरण्य-हिमाद् दोष-लिप्युरु-महत्त्वे' (२।४।६५) डी-आन् चान्ते । हिमं च हिमानी च = हिमहिमान्यौ ।

[अरण्यारण्यान्यौ] अरण्य । महदरण्यं = अरण्यानी । 'यव-यवना-ऽरण्य-हिमाद् दोष-लिप्युरु-महत्त्वे' (२।४।६५) डी-आनन्ते च । अरण्यं च अरण्यानी च । केवलं क्लीवाक्लीबभेदोऽस्त्यर्थभेदोऽपि (तेन) नैकशेषः ॥छ॥

पुष्यार्थाद् भे पुनर्वसुः ॥३।१।१२९॥

[पुष्यार्थात्] पुष्योऽर्थो यस्याऽसौ पुष्यार्थस्तस्मात् ।

[उदितौ पुष्य-पुनर्वसू] पुष्यश्च पुनर्वसू च ।

[तिष्य-पुनर्वसू] तिष्यश्च पुनर्वसू च ।

[सिध्य-पुनर्वसू] सिध्यश्च पुनर्वसू च । प्रथमा औ । 'इदुतोऽस्त्रेरीदूत्' (१।४।२१) ऊत् । पुनर्वसुशब्दः सदा द्विवचनान्तः समासे एकार्थे वा ।

[पुष्यपुनर्वसू] पुष्यश्च पुनर्वसू च । प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलोपः ।

[आर्द्रा-पुनर्वसवः] आर्द्रा च पुनर्वसू च । प्रथमा जस् ।

[पुष्यमघाः] पुष्यश्च मघाश्च । प्रथमा जस् । मघ(घा)शब्दो बहुवचनान्तोऽप्यस्ति । पुष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्तः कालः । 'चन्द्रयुक्तात् काले' (६।२।६) अण्प्र०, "लुप् त्वप्रयुक्ते" अण्लोपः । पुष्ये जातः । 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० । 'बहुला-ऽनुराधा-पुष्यार्थ-पुनर्वसु-हस्त-विशाखा-स्वातेर्लुप्' (६।३।१०७) अण्लोपः ।

[पुष्यपुनर्वसवो माणवकाः] पुनर्वसु । पुनर्वसुभ्यां चन्द्रयुक्ताभ्यां युक्तः कालः । 'चन्द्रयुक्तात् काले' (६।२।६) अण्प्र० "लुप् त्वप्रयुक्ते" अण्लोपः । पुनर्वस्वोश्च जात (?) (पुनर्वस्वोर्जातौ) । ५ 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० । 'बहुला-ऽनुराधा-पुष्यार्थ-पुनर्वसु-हस्त-विशाखा-स्वातेर्लुप्' (६।३।१०७) अण्लोपः ।

[पुष्यपुनर्वसवो मुग्धाः] पुष्यः पुनर्वसू येषां ते = पुष्यपुनर्वसवो मुग्धाः ॥छ॥

विरोधिनामद्रव्याणां नवा द्वन्द्वः स्वैः ॥३।१।१३०॥

[विरोधिनाम्]+ विरोधो विद्यते येषां ते = विरोधिनः । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपस्तेषाम् ।

[अद्रव्याणाम्] ० न द्रव्याणि = अद्रव्याणि । 'नञत्' (३।२।१२५) न०→अ०, तेषाम् ।

[सुख-दुःखम्, सुख-दुःखे] सुखं च दुःखं च, द्वितीये औ सर्वत्र ।

[शीतोष्णम्] शीतं च उष्णं च ।

[जनन-मरणम्, जनन-मरणे] जननं च मरणं च ।

[लाभाऽलाभम्, लाभाऽलाभौ] लाभश्च अलाभश्च ।

[संयोगविभागम्, संयोगविभागौ] संयोगश्च विभागश्च ।

[रूप-रस-गन्ध-स्पर्शाः] रूपश्च रसश्च गन्धश्च स्पर्शश्च । प्रथमा जस् ।

[काम-क्रोधौ] कामश्च क्रोधश्च । औ ।

[सुखदुःखाविमौ ग्रामौ] सुखं च दुःखं च, प्रथमा औ । इदम् प्रथमा औ । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) म०→अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'दो मः स्यादौ' (२।१।३९) द०→म० । 'ऐदौत् सन्ध्यक्षरैः' (१।२।१२) औ ।

[शीतोष्णे उदके] शीतं च उष्णं च । प्रथमा औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई । 'अवर्णस्येवर्णादि' (१।२।६) ए ।

[बुद्धि-सुख-दुःखानि] बुद्धिश्च सुखं च दुःखं च । प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) शि०→इ० । 'स्वराच्छौ'

P ५ 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० ।

P + विरोधो विद्यते येषां तानि = विरोधीनि, तेषाम् ।

P ० न विद्यते द्रव्यं प्रतिपाद्यतया येषां तानि, तेषाम् ।

(१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ॥छ॥

अश्ववडव-पूर्वापरा-ऽधरोत्तराः ॥३।१।१३१॥

[अश्ववडवपूर्वापराऽधरोत्तराः] अश्ववडवश्च पूर्वापरश्च अधरोत्तरश्च = अश्ववडवपूर्वापराऽधरोत्तराः ॥

[अश्ववडवम्, अश्ववडवौ] अश्वश्च वडवा च । “द्वन्द्वैकत्वा-ऽव्ययीभावौ क्रियाव्ययविशेषणे” “लिङ्गानुशासने” नपुंसकलिङ्गप्रकरणे श्लोक-९ इति वचनात् नपुंसकत्वम्, ततोऽश्ववडवं सिद्धयति, अश्ववडवौ न, अश्ववडवे इति स्यात्, अतो ह्रस्वपाठः ।

[पूर्वापरम्, पूर्वापरै] पूर्वा च अपरा च । 'क्लीवे' (२।४।९७) ह्रस्वत्वम् । द्वितीयेऽनेन ह्रस्वत् । 'सर्वादयोऽस्यादौ' (३।२।६९) पुंवत् ।

[अधरोत्तरम्, अधरोत्तरे] अधरा च उत्तरा च । 'क्लीवे' (२।४।९७) ह्रस्वत्वम् । अनेन च विकल्पे ह्रस्वः । 'सर्वादयोऽस्यादौ' (३।२।६९) पुंवत् ।

[हय-वडवे] हयश्च वडवा च । प्रथमा औ । 'औता' (१।४।२०) ए ।

[अजा-ऽश्व-वडवाः] अजश्च अश्वश्च वडवा च । प्रथमा जस् ।

[पूर्व-पश्चिमौ] पूर्वश्च पश्चिमश्च ।

[दक्षिणा-ऽपरौ] दक्षिणश्चाऽपरश्च ।

[अधर-मध्यमौ] अधरश्च मध्यमश्च ।

[उत्तर-दक्षिणौ] उत्तरश्च दक्षिणश्च । प्रथमा औ ॥छ॥

पशु-व्यञ्जनानाम् ॥३।१।१३२॥

[पशुव्यञ्जनानाम्] पशवश्च व्यञ्जनानि च = पशुव्यञ्जनानि, तेषाम् ।

[अश्वबलीवर्दम्, अश्वबलीवर्दौ] अश्वश्च बलीवर्दश्च । विकल्पे औ ।

[वृष्णिस्तभम्, वृष्णिस्तभौ] वृष्णिश्च मेटकः, स्तभश्च वोत्कटः = वृष्णिस्तभौ ।

[महाजोरभ्रम्, महाजोरभ्रौ] महत् । अज । महांश्चासावजश्च । 'जातीयैकार्थेऽच्चेः' (३।२।७०) डाप्र०→आ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अल्लोपः । महाजश्च उरभ्रश्च । विकल्पे औ ।

[दधिघृतम्, दधिघृते] दधि च घृतं च । विकल्पे औ ।

[शाकसूपम्, शाकसूपौ] शाकश्च सूपश्च । विकल्पे औ ।

[अश्वमहिषम्] अश्वश्च महिषश्च = अश्वमहिषमित्यत्र 'नित्यवैरस्य' (३।१।१४९) इति नित्यमेकत्वविधिः ।

[गो-नरौ] गोश्च नरश्च । औ ।

[दधि-वारिणी] दधि च वारि च । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई । 'अनाम् स्वरे नोऽन्तः' (१।४।६४) नोऽन्तः ।

[दध्युष्ट्रौ] दधि च उष्ट्रश्च ॥छ॥

तरु-तृण-धान्य-मृग-पक्षिणां बहुत्वे ॥३।१।१३३॥

[तरुतृणधान्यमृगपक्षिणाम्] तरवश्च तृणानि च धान्यानि च मृगाश्च पक्षिणश्च = तरुतृणधान्यमृगपक्षिणः, तेषाम् ।

[बहुत्वे] बहूनां भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्र०, तस्मिन् ।

[धवा-ऽश्वकर्णम्, धवा-ऽश्वकर्णाः] धवाश्च अश्वकर्णाश्च, विकल्पे सर्वत्र जस् ।

[कुश-काशम्, कुश-काशाः] कुशाश्च काशाश्च ।

[मुञ्ज-वल्वजम्, मुञ्ज-वल्वजाः] मुञ्जाश्च वल्वजाश्च ।

[तिल-माषम्, तिल-माषाः] तिलाश्च माषाश्च ।

[व्रीहि-यवम्, व्रीहि-यवाः] व्रीहयश्च यवाश्च ।

[रुरु-पृषतम्, रुरु-पृषताः] रुरवश्च पृषताश्च ।

[ऋश्येणम्, ऋश्येणाः] ऋश्याश्च एणाश्च ।

[हंस-चक्रवाकम्, हंस-चक्रवाकाः] हंसाश्च चक्रवाकाश्च ।

[तित्तिरि-कपिञ्जलम्, तित्तिरि-कपिञ्जलाः] तित्तिरि(र)यश्च कपिञ्जलाश्च ।

[प्लक्ष-यवाः] प्लक्षाश्च यवाश्च ।

[गो-पृषताः] गावश्च पृषताश्च । जस् न केवलं गो-पृषता इत्यत्र, अमृगैः पूर्वेण विकल्पो भवति, रुरवश्च पृषताश्च = रुरु-पृषता इत्यत्रापि पूर्वेण विकल्पो न भवति ॥छ॥

सेनाङ्ग-क्षुद्रजन्तूनाम् ॥३।१।१३४॥

[सेनाङ्गक्षुद्रजन्तूनाम्] सेनाया अङ्गानि = सेनाङ्गानि, क्षुद्राश्च ते जन्तवश्च = क्षुद्रजन्तवः, सेनाङ्गानि च क्षुद्रजन्तवश्च = सेनाङ्गक्षुद्रजन्तवस्तेषाम्, षष्ठी आम् ।

[अश्वरथम्] अश्वाश्च रथाश्च ।

[रथिकाऽश्वारोहम्] रथ । रथो विद्यते येषां ते । अस्याऽर्थे 'वीह्यादिभ्यस्तौ' (७।२।५) इकप्र० । रथिकाश्च अश्वारोहाश्च ।

[यूकालिक्षम्] यूकाश्च लिक्षाश्च ।

[कीटपिपीलिकम्] मत्कुणजातिरिति कीटाश्च पिपीलिकाश्च । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[सादि-निषादिनौ] सादी च निषादी च । औ ।

[अश्व-रथौ] अश्वश्च रथश्च ।

[यूका-लिखे] यूका च लिखा च । औ । 'औता' (१।४।२०) ए ।

[हस्ति-मशकाः] हस्तिनश्च मशकाश्च । प्रथमा जस् ॥छ॥

फलस्य जातौ ॥३।१।१३५॥

[बदरा-ऽऽमलकम्] बदराणि च आमलकानि च ॥छ॥

अप्राणि-पशवादेः ॥३।१।१३६॥

[अप्राणिपशवादेः] प्राणा विद्यन्ते येषां ते = प्राणिनः । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । पशुरादिर्येषां ते =

पश्चादयः । प्राणिनश्च पश्चादयश्च = प्राणिपश्चादयः । न प्राणिपश्चादिः = अप्राणिपश्चादिः, ५ तस्मात् ।

[युग-वरत्रम्] युगं च वरत्रा च । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[कुण्ड-बदरम्] कुण्डं च बदरं च ।

[तरुशैलम्] तरुश्च शैलश्च इति वाक्यम्, न तु बहुवचनेन, अन्यथा प्लक्षयवा इतिवद् बहुवचनमेव स्यात् ।

[विन्ध्य-हिमालयौ] विन्ध्यश्च हिमालयश्च । औ ।

[नन्दक-पाञ्चजन्यौ] नन्दकश्च पाञ्चजन्यश्च । औ ।

[आरा-शस्त्रि, आरा-शस्त्र्याविमे] आरा च शस्त्री च । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[ब्राह्मण-क्षत्रिय-विट्-शूद्राः, ब्राह्मण-क्षत्रिय-विट्-शूद्रम्] ब्राह्मणश्च क्षत्रियश्च विट् च शूद्रश्च । जस् ।

[गो-महिषौ, गो-महिषम्] गौश्च महिषश्च ।

[दधि-घृते, दधि-घृतम्] दधि च घृतं च ।

[प्लक्ष-न्यग्रोधौ २] प्लक्षश्च न्यग्रोधश्च । औ ।

[कुश-काशौ २] कुशश्च काशश्च । औ ।

[वीहि-यवौ २] वीहिश्च यवश्च ।

[रुरु-पृषतौ २] रुरुश्च पृषतश्च ।

[हंस-चक्रवाकौ २] हंसश्च चक्रवाकश्च ।

[अश्व-रथौ २] अश्वश्च रथश्च । औ ।

[रूप-रस-गन्ध-स्पर्शाः] रूपश्च रसश्च गन्धश्च स्पर्शश्च । जस् ।

[उत्क्षेपणा-ऽपक्षेपणा-ऽऽकुञ्जन - प्रस(सा)रण-गमनानि] उत्क्षेपणं च अपक्षेपणं च आकुञ्जनं च प्रसारणं च गमनं च । जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) शि०→इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ॥छ॥

प्राणि-तूर्याङ्गणाम् ॥३।१।१३७॥

[प्राणितूर्याङ्गणाम्] प्राणिनश्च तूर्याणि च = प्राणितूर्याणि । प्राणितूर्याणामङ्गानि = प्राणितूर्याङ्गानि(णि), तेषाम् । 'कवर्गैकस्वरवति' (२।३।७६) न०→ण० ।

[इदं शिरो-ग्रीवम्] शिरश्च ग्रीवा च । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[इदं पाणि-पादम्] पाणी च पादौ च ।

[इदं कर्ण-नासिकम्] कर्णौ च नासिका च । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[इदं शङ्ख-पटहम्] शङ्खश्च पटहश्च ।

[इदं भेरी-मृदङ्गम्] भेरी च मृदङ्गश्च ।

[शाङ्खिक-मौरजिकम्] शङ्खवादनं शिल्पं यस्य सः । 'शिल्पम्' (६।४।५७) इकण्प्र०→इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । मुरजवादनं शिल्पं यस्य सः । 'शिल्पम्' (६।४।५७) इकण्प्र०→इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९)

वृद्धिः । शाङ्गिकश्च मौरजिकश्च ।

[मार्दङ्गिक-पाणविकम्] मृदङ्गवादनं शिल्पं यस्य सः । 'शिल्पम्' (६।४।५७) इकण्प्र०→इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । पणववादनं शिल्पं यस्य सः । 'शिल्पम्' (६।४।५७) इकण्प्र०→इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । मार्दङ्गिकश्च पाणविकश्च ।

[वीणावादक-परिवादकम्] वीणावादकश्च परिवादकश्च ।

[पाणि-गृध्रौ] पाणिश्च गृध्रश्च = पाणिगृध्रौ ।

[पाणि-पणवौ] पाणी च पणवश्च ।

प्राण्यङ्गाप्राण्यङ्गा(ङ्गादि)संभे(द) पाणिपणवादिषु प्रयोगेषु एकत्वनिराकरणार्थमिति न तु सूत्रकरणात्, सूत्रकरणं तु व्यक्तिविवक्षायां चरितार्थं बहुवचनम् ॥४॥

चरणस्य स्थेणोऽद्यतन्यामनुवादे ॥३।१।१३८॥

[स्थेणः] स्थाश्च इण् च = स्थेण्, तस्य ।

[अद्यतन्याम्] अद्य भवा । 'सायं-चिरं-प्राहणे-प्रगे-ऽव्ययात्' (६।३।८८) तनट्प्र०→तन । 'अणजेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) डी । अद्यतने विहिता विभक्तिरपि अद्यतनी, तस्याम् ।

[अनुवादे] 'वद व्यक्तायां वाचि' (९९८) वद्, अनुपूर्व० । अनुवदनम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०→अ । 'जिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः, तस्मिन् ।

[प्रत्यष्टत् कठकालापम्] स्था (३।१।४९) सूत्रवत्, प्रतिपूर्व० । अद्यतनी दि→त् । 'सिजद्यतन्याम्' (३।४।५३) सिच् । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः । 'पिवैति-दा-भू-स्थः सिचो लुप्, परस्मै न चेत्' (४।३।६६) सिज्ज्लोपः । 'इवणदि०' (१।२।२९) य । 'स्था-सेनि-सेध-सिच-सङ्गां द्वित्वेऽपि' (२।३।४०) स०→ष० । 'तवर्गस्य श्वर्गा०' (१।३।६०) थ०→ठ० । कठश्च कालापश्च । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

[उदगात् कठ-कौथुमम्] 'इण्क् गतौ' (१०७५) इ, उत्पूर्व० । अद्यतनी दि→त् । 'सिजद्यतन्याम्' (३।४।५३) सिच् । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः । 'इणिकोर्गा' (४।४।२३) इ०→गा० । 'पिवैति-दा-भू-स्थः सिचो लुप्' (४।३।६६) सिज्ज्लोपः । कठश्च कौथुमाश्च । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

[प्रत्यष्टत् मौद-पैष्पलादम्] मुदस्याऽपत्यम् । पिष्पलादस्याऽपत्यम् । 'ऋषि - वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । मौदेन-पिष्पलादेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा । 'मौदादिभ्यः' (६।३।१८२) अण्प्र० । तद्वेत्यधीते (६।२।१९७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लोपः । मौदाश्च पैष्पलादाश्च । प्र० सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

[उदगुस्तार्किक-वैयाकरणाः] तार्किकाश्च वैयाकरणाश्च । जस् । 'इण्क् गतौ' (१०७५) इ, उत्पूर्व० । अद्यतनी अन् । 'सिजद्यतन्याम्' (३।४।५३) सिच् । 'इणिकोर्गा' (४।४।२३) इ०→गा० । 'पिवैति०' (४।३।६६) सिज्ज्लोपः । 'सिज्-विदोऽभुवः' (४।२।९२) अन्→पुस्→उस् । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपः । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अट् ।

[अगमन् कठकालापाः] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीम् (३९५) - 'गम्लं गतौ' (३९६) गम् ।

P 0 अद्य भवोऽद्यतनः ।

हास्तनी अन् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[अतिष्ठन् कठ-कालापाः] स्था पूर्ववत् । हास्तनी अन् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) तिष्ठ आदेशः । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[कठ-कालापाः प्रत्यष्टुः] प्रति-स्था पूर्ववत् । अद्यतनी अन् । 'सिजद्यतन्याम्' (३।४।५३) सिच् । 'पिबैति-दा-भू०' (४।३।६६) सिज्लोपः । 'सिज्-विदोऽभुवः' (४।२।९२) अन्०→पुस्० →उस्० । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपः । 'अङ् धातोरादि०' (४।४।२९) अट् ॥छ॥

अक्लीबेऽध्वर्युक्रतोः ॥३।१।१३९॥

[अक्लीबे] न क्लीबं = अक्लीबम् । 'नजत्' (३।२।१२५) न०→अ०, तस्मिन् ।

[अध्वर्युक्रतोः] अध्वर्याः क्रतुः = अध्वर्युक्रतुः, तस्य ।

[साहना-ऽतिरात्रम्] अहन् । अह्नां समूहः = आह्नः । 'श्वादिभ्योऽज्' (६।२।२६) अज्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अनीना-ऽदद्यह्नोऽतः' (७।४।६६) अस्य लुक् । सह आह्नेन वर्तते = साह्नः । अतिक्रान्ता रात्रिः = अतिरात्रः । 'संख्यातैक-पुण्य-वर्षा-दीर्घाच्च रात्रेत्' (७।३।११९) अत्समासान्तः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । साह्नश्च अतिरात्रश्च ।

[पौण्डरीका-ऽतिरात्रम्] पौण्डरीकश्च अतिरात्रश्च ।

[गवामयना-ऽऽदित्यानामयने] आमीनातीति आमयः । 'अः' (उणा० २) अप्र० । आमयं करोतीति । 'णिच् बहुलं०' (३।४।४२) णिच्प्र०→इ । आमय्यतेऽनेनेति । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र०→अन । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । गवाना(मा)मयनं = गवामयनम् । 'स्वरे वाऽनक्षे' (१।२।२९) अव । न आमयनमनामयनम् । आदित्यानामनामयनं = आदित्यानामयनम् । गवामयनं च आदित्यानामयनं च = गवामयनाऽऽदित्यानामयने । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई ।

[इषु-वज्रौ] इषुश्च वज्रश्च ।

[उद्विद्-विलभिदौ] उद्विच्च व(वि)लभिच्च ।

[दर्शपौर्णमासौ] दृश्यतेऽनेनेति । 'व्यञ्जनाद् घञ्' (५।३।१३२) घञ्प्र०→अ । पूर्णो माश्वन्द्रो यस्यां सा = पूर्णमासी । 'पूर्णमासोऽण्' (७।२।५५) अण्प्र० । 'अणजेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) डी । पूर्णमास्यां भवः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । दर्शश्च पौर्णमासश्च ॥छ॥

निकटपाठस्य ॥३।१।१४०॥

[निकटपाठस्य] निकटः पाठे यस्याऽसौ निकटपाठस्तस्य । अथवा नि-समीपे पाठे यस्य सः । 'सं-प्रोन्नेः संकीर्ण-प्रकाशा-ऽधिक-समीपे' (७।१।१२५) कटप्र०, तस्य ।

[पदक-क्रमकम्] पद । क्रम । पदं वेत्त्यधीते वा । क्रमं वेत्त्यधीते वा । 'पद-क्रम-शिक्षा-मीमांसा-साम्नोऽकः' (६।२।१२६) अकप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । पदकश्च क्रमकश्च = पदकक्रमकम् ।

[क्रमक-वार्तिकम्] वृत्तिमधीते । 'न्यायादेरिकण्' (६।२।११८) इकण्प्र०→इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः आर् । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । क्रमकश्च वार्तिकश्च ।

[चर्चापार-खण्डिकम्] चर्चा 'पार कर्मसमाप्तौ' (१९०१) पार् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ ।

चर्चा(र्चा) पारयतीति । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र०→अ । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । खण्डं विद्यते यस्य । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इकप्रः० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । चर्चापारश्च खण्डिकश्च ।

[याज्ञिक-वैयाकरणौ] यज्ञं वेत्ति । 'याज्ञिककौत्थिक-लौकायितिकम्' (६।२।१२२) इकण्प्र० । याज्ञिकानामाम्नायः । 'छन्दोगौत्थिक-याज्ञिक-बह्वृचाच्च धर्मा-ऽऽम्नाय-संघे' (६।३।१६६) ज्यप्र०→य । याज्ञिक्यं यज्ञं वा वेत्त्यधीते वा । 'याज्ञिकश्च वैयाकरणश्च ।

[पिता-पुत्रौ] पिता च पुत्रश्च । 'पुत्रे' (३।२।४०) आ ॥छा॥

नित्यवैरस्य ॥३।१।१४१॥

[नित्यवैरस्य] ५ नित्यं वैरं यस्य सः = नित्यवैरस्तस्य ।

[अहि-नकुलम्] अहिश्च नकुलश्च ।

[मार्जार-मूषिकम्] मार्जारश्च मूष(षि)कश्च ।

[ब्राह्मण-श्रमणम्] ब्राह्मणश्च श्रव(म)णश्च ।

[श्वा-वराहम्] श्वा च वराहश्च । 'शुनः' (३।२।९०) दीर्घत्वम् ।

[श्च-चण्डालम्] श्वा च चण्डालश्च ।

[अश्वमहिषम्] अश्वश्च महिषश्च ।

[काकोलूकम्] काकश्च उलूकश्च ।

[कौरवपाण्डवाः, कौरव-पाण्डवम्] कुरु । कौरवाश्च पाण्डवाश्च ।

[देवा-ऽसुराः, देवा-ऽसुरम्] देवाश्च असुराश्च । राज्यापहारकृतमेषां वैरम् ।

[श्वा-वराहं वैरम्] श्वा च वराहश्च । 'आ द्वन्द्वे' (३।२।३९) आ ।

[मार्जारमूषिकं वैरम्] मार्जारश्च मूषिका च । 'क्लीबे' (२।४।९७) द्वस्वः । सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

["दक्षिणाद् वामगमनं प्रशस्तं श्व-शृगालयोः"] वामे गमनम् । श्वा च शृगालश्च = श्वशृगालौ, तयोः ।

["विद्यते लोक औत्पत्तिको विरोधो यथा मार्जार-मूषिकयोः] उत्पत्तौ भवः = औत्पत्तिकः । 'अध्यात्मादिभ्य इकण्' (६।३।७८) इकण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः ॥छा॥

नदी-देश-पुरां विलिङ्गानाम् ॥३।१।१४२॥

[नदीदेशपुराम्] नदी च देशश्च पुरश्च(पूश्च) = नदीदेशपुरस्तासाम् ।

[विलिङ्गानाम्] विविधं लिङ्गं यासां तास्तासाम् ।

[उध्येरावति] उज्जत्युदकमिति । 'कुप्य-भिद्योध्य-सिध्य-तिष्य-पुष्य-युग्या-ऽऽज्य-सूर्यं नाम्नि' (५।१।३९) उध्यनिपातः । इरा । इरा विद्यते यस्यां सा । 'नद्यां मतुः' (६।२।७२) मतुप्र०→मत् । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) डी०→ई । 'नाम्नि' (२।१।९५) इति म०→व० । उध्यश्च इरावती च ।

[गङ्गा-शोणम्] गङ्गा च शोणश्च ।

P ५ नित्यमिति अनिमित्तं जातिनिबद्धं वैरं यस्य स, तस्य ।

[विपाट्-चक्रभिदम्] विपाट् च चक्रभिच्च । 'चवर्ग-द-ष-हः समाहारे' (७।३।१८) अत्समासान्तः ।

[कुरु-कुरुक्षेत्रम्] कुरवश्च कुरुक्षेत्रं च ।

[कुरु-कुरुजाङ्गलम्] कुरवश्च कुरुजाङ्गलं च ।

[वरेन्द्री-मगधम्] वरेन्द्री च मगधश्च ।

[मथुरा-पाटलिपुत्रम्] मथुरा च पाटलिपुत्रश्च (पुत्रं च) ।

[काञ्ची-कन्यकुब्जम्] काञ्ची च कन्यकुब्जं च ।

[शौर्य-केतवतम्] शौर्यं च नगरम्, केतवत(ता) च ग्रामः = शौर्यकेतवतम् । 'क्लीबे' (२।४।१७) ह्रस्वः । सि ।
'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

[श्रावस्ती-मध्यदेशम्] श्रावस्ती च मध्यदेशश्च ।

[मगध-श्रावस्ति] मगधश्च श्रावस्ती च । 'क्लीबे' (२।४।१७) ह्रस्वः ।

[कुक्कुट-मयूरी] कुक्कुटश्च मयूरी च । औ ।

[गङ्गा-यमुने] गङ्गा च यमुना च । औ । 'औता' (१।४।२०) ए ।

[मद्र-केकयाः] मद्राश्च केकयाश्च ।

[मथुरा-तक्षशिले] मथुरा च तक्षशिला च । औ । 'औता' (१।४।२०) ए ॥छ॥

पात्र्यशूद्रस्य ॥३।१।१४३॥

[पात्र्यशूद्रस्य] पात्र । पात्रमर्हति । 'दण्डादेर्यः' (६।४।१७८) यप्र० । अथवा 'पात्रात् तौ' (६।४।१८०) यप्र० ।
यैर्भुक्ते पात्रं संस्कारेण शुध्यति ते = पात्रार्हाः । पात्र्यश्चासौ शूद्रश्च = ५ पात्र्यशूद्रम्, तस्य ।

[तक्षा-ऽयस्कारम्] तक्षा च अयस्कारश्च ।

[रजक-तन्तुवायम्] रजकश्च तन्तुवायश्च ।

[कुलाल-वरुटम्] कुलालश्च वरुटश्च ।

[किष्किन्धि-गब्दिकम्] किष्किन्धि(न्धि)श्च गन्दि(गब्दि)कश्च ।

[शकयवनम्] शकश्च यवनश्च ।

[जनङ्गम-बुक्कसाः] जनङ्गमाश्च बुक्कसाश्च ।

[ब्राह्मण-क्षत्रिय-विशः] ब्राह्मणाश्च क्षत्रियाश्च विशश्च । जस् ॥छ॥

गवाश्चादिः ॥३।१।१४४॥

[गवाश्चादिः] गवाश्च आदिर्यस्याऽसौ । प्रथमा सि ।

[गवाश्चम्] गौश्च अश्वश्च । 'स्वरे वाऽनक्षे' (१।२।२९) अव ।

[गवा-ऽविकम्] अविरेव = अविकः । 'यावादिभ्यः कः' (७।३।१५) कप्र० । गौश्च अविकश्च ।

- [गवैडकम्] गौश्व ऐ(ए)डकश्च । 'स्वरे वाऽनक्षे' (१।२।२९) अव ।
 [अजा-ऽविकम्] अजा च अविकश्च ।
 [अजेडकम्] अजा च एडकश्च ।
 [कुब्ज-वामनम्] कुब्जश्च वामनश्च ।
 [कुब्ज-कैरातम्] कुब्जश्च कैरातश्च ।
 [पुत्र-पौत्रम्] पुत्रश्च पौत्रश्च ।
 [श्व-चण्डालम्] श्वा च चण्डालश्च ।
 [स्त्री-कुमारम्] स्त्री च कुमारश्च ।
 [दासी-माणवकम्] दासी च माणवकश्च ।
 [शाटी-पच्छिकम्] शाटी च पच्छिकश्च (पच्छिका च) ।
 [उष्ट्र-खरम्] उष्ट्रश्च खरश्च ।
 [उष्ट्र-शशम्] उष्ट्रश्च शशश्च ।
 [मूत्र-पुरीषम्] मूत्रं च पुरीषश्च (पं च) ।
 [यकृन्मेदः] यकृच्च मेदश्च ।
 [मांस-शोणितम्] मांसं च शोणितं च ।
 [दर्भ-शरम्] दर्भश्च शरश्च ।
 [दर्भ-पूतीकम्] दर्भश्च पूतीकश्च ।
 [अर्जुन-पुरुषम्] अर्जुनश्च पुरुषश्च ।
 [तृणोलपम्] तृणानि च उलुपश्च (उलपानि च) ।
 [कुडी-कुडम्] कुडी च कुडश्च ।
 [दासी-दासम्] दासी च दासश्च ।
 [भागवती-भागवतम्] भागवती च भागवतश्च ।
 [गो-ऽश्वौ, गो-ऽश्वम्] गौश्व अश्वश्च । 'एदोतः पदान्तेऽस्य लुक्' (१।२।२७) अलोपः ।
 [गो-अश्वौ, गो-अश्वम्] वाऽत्यसन्धिः (१।२।३१) विकल्पेऽसन्धिः ।
 [गो-ऽविकौ, गो-ऽविकम्] गौश्व अविकश्च = गोऽविकौ, गोऽविकम् ।
 [गवेलकौ, गवेलकम्] गौश्व एलकश्च । औ । सि-अम् ॥छ॥

न दधिपयआदिः ॥३।१।१९४५॥

[दधिपयआदिः] दधिपय आदिर्यस्याऽसौ ।

[दधि-पयसी] दधि च पयश्च = दधिपयसी । 'पशु-व्यञ्जनानाम्' (३।१।१३२) इति प्राप्त्यामपि इतरेतरो द्वन्द्वः ।

[सर्पि-र्मधुनी] सर्पिश्च मधु च । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई । 'अनामस्वरे नोऽन्तः' (१।४।६४) नोऽन्तः ।

[मधु-सर्पिणी] मधु च सर्पिश्च । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई ।

[हरि-वासवौ] हरिश्च वासवश्च ।

[ब्रह्म-प्रजापती] ब्रह्मा च प्रजापतिश्च । औ । 'इदुतोऽस्त्रेरीदूत्' (१।४।२१) ई ।

[शिव-वैश्रवणौ] शिवश्च वैश्रवणश्च । विश्रवणस्य (विश्रवसः) अपत्यम् । 'णश्च विश्रवसो विश्लुक् च वा' (६।१।६५) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।११) वृद्धिः वै । अवर्णवर्णस्य (७।४।६८) अलोपः ।

[स्कन्द-विशाखौ] स्कन्दश्च विशाखश्च । औ ।

[परिजा-कौशिकौ] ॥ कुश(शिक)स्याऽपत्यम् । 'विदा०' (६।१।४१) अज्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।११) वृद्धिः औ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । परिजाश्च(जा च) कौशिकश्च ।

[प्रवर्ग्या-ऽपसदौ] प्रवर्ग्यश्च अपसदश्च ।

[आद्यवसाने] आदिश्च अवसानं च । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई ।

[सूर्या-चन्द्रमसौ] सूर्यश्च चन्द्रमस(मा)श्च । 'वेदसहश्रुताऽवायुदेवतानाम्' (३।२।४१) आ ।

[मित्रा-वरुणौ] मित्रश्च वरुणश्च । 'वेदसहश्रुताऽवायुदेवतानाम्' (३।२।४१) आ ।

[अग्नी-षोमौ] अग्निश्च सोमश्च । 'ईः षोम-वरुणेऽग्नेः' (३।२।४२) ई ।

[सोमा-रुद्रौ] सोमश्च रुद्रश्च । 'वेदसहश्रुताऽवायुदेवतानाम्' (३।२।४१) आ ।

[नारद-पर्वतौ] नारदश्च पर्वतश्च ।

[खण्डा(ण्ड)मर्कौ] खण्डश्च मर्कश्च ।

[नर-नारायणौ] नरश्च नारायणश्च ।

[राम-लक्ष्मणौ] रामश्च लक्ष्मणश्च ।

[भीमा-ऽर्जुनौ] भीमश्च अर्जुनश्च ।

[कम्बला-ऽश्वतरौ] कम्बलश्च अश्वतरश्च ।

[माता-पितरौ] माता च पिता च ।

[पिता-पुत्रौ] पिता च पुत्रश्च । 'पुत्रे' (३।२।४०) आ ।

[श्रद्धा-मेधे] श्रद्धा च मेधा च । औ । 'औता' (१।४।२०) ए ।

[शुक्ल-कृष्णे] शुक्लं च कृष्णं च । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[इध्मा-बर्हिणी] इध्मं च बर्हिश्च । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० ।

[ऋक्-सामे] ऋक् च साम च ।

[वाङ्-मनसे] वाक् च मनश्च । 'ऋक्सामार्ग्यजुष-धेन्वनडुह-वाङ्मनसा०' (७।३।७९) अत्समासान्तः । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

॥ विदादिगणे कुशिक अस्ति ।

[याज्या-ऽनुवाक्ये]+ याज्यश्च अनुवाक्यं च ।

[दीक्षा-तपसी] दीक्षा च तपश्च ।

[श्रद्धा-तपसी] श्रद्धा च तपश्च ।

[मेधा-तपसी] मेधा च तपश्च ।

[अध्ययन-तपसी] अध्ययनं च तपश्च ।

[उलूखल-मुश(स)ले] उलूखलं च मुसलं च । औ । 'औरीः' (१४१५६) ई ।

[चण्डाल-मृतपादयः] चण्डालश्च मृतपश्च, चण्डालमृतपा(प) आदिर्येषां ते ॥छ॥

संख्याने ॥३१११४६॥

[संख्याने] संख्यायते येन तत् = संख्यानम्, तस्मिन् ।

[दश गो-महिषाः] दशन् जस् । 'डति-ष्णः संख्याया लुप्' (१४१५४) जसूलोपः । गावश्च महिषाश्च । जस् ।

[एतावन्ति दधि-घृतानि] एतद् । एतत्परिमाणमेषाम् । 'यत्-तदेतदो डावादिः' (७१११४९) डावतुप्र०→आवत् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११११४) अल्लोपः । जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१४१५५) शि० । 'ध्रुतां प्राक्' (१४१६६) नोऽन्तः । दधीनि च घृतानि च । जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१४१५५) शि०→इ० । 'स्वराच्छौ' (१४१६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१४१८५) दीर्घः ।

[बहवः प्लक्ष-न्यग्रोधाः] प्लक्षाश्च न्यग्रोधाश्च ।

[दश हस्त्यथाः] दशन् प्र०जस् । 'डतिष्णः संख्याया लुप्' (१४१५४) जसूलोपः । हस्तिनश्च अश्वाश्च ।

[शतं यूका-लिक्षाः] यूकाश्च लिक्षाश्च ।

[तावन्ति बदरा-ऽऽमलकानि] तद् । तत्परिमाणमेषाम् । 'यत्-तदेतदो-डावादिः' (७१११४९) डावतुप्र०→आवत् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११११४) अल्लोपः । प्र० जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१४१५५) शि० । 'ध्रुतां प्राक्' (१४१६६) नोऽन्तः । बदर्याः फलम् । 'हेमादिभ्योऽञ्' (६१२१४५) अञ्प्र० । बदराणि च आमलकानि च ।

[बहवः पाणि-पादाः] ५ पाणी च पादौ च । प्र० जस् ।

[कति मार्दङ्गिका-पाणविकाः] किम् । का परिमाणमेषां कति । 'यत्-तत्-किमः संख्याया डतिर्वा' (७१११५०) डतिप्र०→अति । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२११११४) इमूलोपः । जस् । 'डति-ष्णः संख्याया लुप्' (१४१५४) जसूलोपः । मृदङ्ग । मृदङ्गवादनं शिल्पमेषां ते । 'शिल्पम्' (६१४१५७) इकण्प्र०→इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८) अलोपः । पणव । पणववादनं शिल्पमेषां ते । 'शिल्पम्' (६१४१५७) इकण्प्र०→इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८) अलोपः । मार्दङ्गिकाश्च पाणविकाश्च ।

[उदगुर्दशेमे कठ-कालापाः] 'इण्क् गतौ' (१०७५) इ, उत्पूर्व० । अघतनी अन् । 'सिजघतन्याम्' (३१४१५३) सिच् । 'पिबैति-दा-भू-स्थः सिचो लुप् परस्मै न चेट्' (४१३१६६) सिज्जलोपः । 'इणिकोर्गा' (४१४१२३) गा । 'सिज्-विदोऽभुवः' (४१२१९२) पुस्आदेशः→उस् । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४१३१९४) आलोपः । 'अड् धातोरादि०' (४१४१२९) अडागमः । कठश्च कालापाश्च । प्र० जस् ।

+ श० म० न्या० - याज्या च अनुवाक्या च ।

P ५ पाणयश्च पादाश्च ।

[द्वावर्का-ऽश्वमेधौ] द्वि । औ । 'आ द्वेरः' (२।१।४९) इ०→अ० । 'ऐदौत् सन्ध्यक्षरैः' (१।२।१२) औ । अर्कश्च अश्वमेधश्च । औ ।

[द्वादश पदक-क्रमकाः] द्वि । दशन् । द्वाभ्यामधिका दश । 'द्वित्र्यष्टानां द्वा-त्रयोऽष्टाः प्राक् शतादनशीति-बहुवीहै' (३।२।१२) "द्वा" आदेशः । प्र० जस् । 'डतिष्णः संख्याया लुप्' (१।४।५४) जस्लोपः । पदकश्च क्रमकश्च । प्र० जस् ।

[द्वौ गङ्गा-शोणौ] गङ्गा च शोणश्च ।

[पञ्च तक्षा-ऽयस्काराः] पञ्चन् । प्र०जस् । 'डतिष्णः संख्याया लुप्' (१।४।५४) जस्लोपः । तक्षा च (तक्षाणश्च) अयस्काराश्च ।

[इयन्तो गवा-ऽश्वाः] इदम् । इदं परिमाणमेषां ते । 'इदं-किमोऽतुरिय्-किय्-चास्य' (७।१।१४८) अतुप्र० - इयादेशः । जस् । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । गावश्च अश्वाश्च । 'गोर्नाम्यवोऽक्षे' (१।२।२८) (?) ('स्वरे वाऽनक्षे' (१।२।२९) अव) । प्र० जस् ॥छ॥

वाऽन्तिके ॥३।१।१४७॥

[अन्तिके] अन्त । अन्तोऽस्याऽस्तीति । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इकप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । सप्तमी ङि ।

[उपदशं गो-महिषम्] उपदशमित्यत्र 'प्रमाणी-संख्या०' (७।३।१२८) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्लोपः । गौश्च महिषश्च ॥छ॥

प्रथमोक्तं प्राक् ॥३।१।१४८॥

[प्रथमोक्तम्] ५ प्रथमया व(उ)क्तं = प्रथमोक्तम् ।

[आसन्नदशाः] आसन्ना दश येषां ते । 'प्रमाणी-संख्या०' (७।३।१२८) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्लोपः । जस् ।

[सप्तगङ्गम्] सप्तानां गङ्गानां समाहारः । 'संख्या समाहारे' (३।१।२८) इत्यनेनाऽव्ययीभावः । 'क्लीबे' (२।४।१७) ह्रस्वः । 'अमव्ययीभावस्याऽतोऽपञ्चम्याः' (३।२।२) अम् । सप्त गङ्गा समाहृता वा ।

[ऊरीकृत्य] ऊरीकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र०→त्वा । 'अनञः क्तो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[कष्टश्रितः] कष्टं श्रितः ।

[शङ्कुलाखण्डः] शङ्कुलया खण्डः ।

[यूपदारु] यूपाय दारु ।

[वृकभयम्] वृकाद्रयम् ।

[राजपुरुषः] राज्ञः पुरुषः ।

[अक्षशौण्डः] अक्षेषु शक्तः शौण्डः ।

[नीलोत्पलम्] नीलं च तदुत्पलं च ।

P ५ प्रथमया उच्यन्ते स्म ।

[पञ्चाम्राः] पञ्च च ते आम्नाश्च ।

प्रथमया प्रथमान्तेन पदेन यदुक्तं निर्दिष्टं तद् इति कोऽर्थः ? 'नाम्नः प्रथमैक-द्वि-बहौ' (२।२।३१) - 'गौणात् समया०' (२।२।३३) - 'सिद्धौ तृतीया' (२।२।४३) - 'चतुर्थी' (२।२।५३) - 'पञ्चम्यपादाने' (२।२।६९) - 'अज्ञाने ज्ञः षष्ठी' (२।२।८०) - 'सप्तम्यधिकरणे' (२।२।९५) एतेषु पदेषु या(ये) या(ये) प्रथमा-द्वितीया-तृतीया-चतुर्थी-पञ्चमी-षष्ठी-सप्तमीपदा उक्तास्तेषां पुरतः प्रथमैकवचनं सि यद् दीयते तत् प्रथमान्तं यतो विभक्त्यन्ताः पदाः इति वचनम्, तेन प्रथमान्तेन यदुक्तं (तत्) प्रथमोक्तमिति भावार्थः ॥छ॥

राजदन्तादिषु ॥३।१।१४९॥

[राजदन्तादिषु] राजदन्त आदिर्येषां ते = राजदन्तादयस्तेषु ।

❧ [सिक्तसंसृष्टम्] 'षिर्चीत् क्षरणे' (१३२१) षिच् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सिच् । सिच्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'क्तेऽनिटश्च-जोः०' (४।१।१११) च०→क० (?) ('च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क०) । सम् 'सृजी(ज)त् विसर्ग' (१३४९) सृज् । संसृज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'यज-सृज-मृज०' (२।१।८७) ज०→ष० । 'तवर्गस्य०' (१।३।६०) त०→ट० । पूर्वं संसृष्टं पश्चात् सिक्तम् ।

[भृष्टलुञ्जितम्] 'भ्रस्जीत् पाके' (१३१६) भ्रस्ज् । भ्र(भृ)ज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'ग्रह-व्रस्व-भ्रस्ज-प्रच्छः' (४।१।८४) ख्यृत् । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थ' (१।३।४९) स०→द० । 'तवर्गस्य०' (१।३।६०) द०→ज० । 'यज-सृज-मृज०' (२।१।८७) ज०→ष० । तवर्गस्य० (१।३।६०) त०→ट० । पूर्वं लुञ्जितं पश्चाद् भृष्टम् ।

[नग्नमुषितम्] पूर्वं मुषितं पश्चान्नग्नम् ।

[अवक्लिन्नपक्वम्] पूर्वं पक्वं पश्चादवक्लिन्नम् ।

[अर्पितोतम्] 'वेग् तन्तुसन्ताने' (९९२) वे । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) वा । ऊयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) ख्यृत् व०→उ० । पूर्वमुतं पश्चादर्पितम् ।

[उप्तगाढम्] पूर्वं गाढं पश्चादुप्तम् ।

[उत्तमर्णः] ऋणे उत्तमः ।

[तन्दुल-किण्वम्] तन्दुलं च किण्वं च । किण्वं-सुरोपकरणद्रव्यम् ।

+ [चित्ररथवाहलीकौ] चित्ररथश्च वाहलीकश्च ।

[स्नातक-राजानौ] स्नातकश्च राजा च ।

[उशीरबीज-शिञ्जास्थम्] उसी(शी)रबीजश्च* सिं(शिं)जास्थश्च ।

[आरद्वायनि-चान्धनि]❧❧ आरद्वायनि च चान्धनि च । प्र० सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलोपः ।

[अधरोष्ठम्] अधरश्च ओष्ठश्च ।

❧ बृहद्वृत्तौ - सिक्तसंसृष्टम् ।

❧❧ श म० न्या० - आरद्वायनिश्च चान्धनिश्च ।

+ श० म० न्या० - चित्ररथवाहलीकौ इति - चित्ररथो राजविशेष एव वाहलीकपदसन्निध्यात्, वाहलीको नाम देशः, तस्य राजापि वाहलीकः । यद्यपि चित्ररथो नाम गन्धर्वराजः पुराणादिषु प्रसिद्धः, परमिह स न ग्रहीतव्यस्तस्य राज्ञा सह सहचरितत्वस्याप्रसिद्धत्वात् ।

* श० म० न्या० - शिञ्जास्थमिति तालव्यादेः स्थाने सिञ्जास्थम् - सिञ्जाश्वत्थम् इति द्वौ दनयादी द्वन्द्वौ पठ्येते ।

[वैकारिमतगाजवाजम्] विकारिमतस्याऽपत्यम् । ‘ऋषि-वृष्णवन्धक-कुरुभ्यः’ (६।१।६१) अण्प्र०→अ । ‘वृद्धिः स्वरेष्वादे०’ (७।४।११) वृद्धिः ऐ । गजवाजस्येदम् । ‘तस्येदम्’ (६।३।१९६०) अण्प्र० । वैकारिमतश्च गाजवाजश्च ।

[गो(गौ)पालिधान-पूलासम्] गो(गौ)पालिदा(धा)नश्च पूलाश(स)श्च ।

[कुरण्डस्थल-पूलासम्] कुरण्डस्थलं च पूलाश(स)श्च ।

[दार-जारौ] दारश्च जारश्च । औ । “धर्मपजासंपत्ते(न्ने) दारे नान्यं कुर्वीत” इति वाक्यदर्शनात् ।

[विष्वक्सेनाऽर्जुनौ] विष्वक्सेनश्च अर्जुनश्च ।

[शूद्रार्यौ] शूद्रश्च अर्यश्च ।

[विषयेन्द्रियाणि] विषयाश्च इन्द्रियाणि च ।

[गवाशौ] गजश्च(गौश्च) अश्वश्च ।

[अवन्त्यश्मकाः] अवन्त्य(तय)श्च अश्मकाश्च । जस् ।

[चित्रा-स्वाती माणविके]+ चित्रया चन्द्रयुक्तः कालोऽपि चित्रा । ‘चन्द्रयुक्तात् काले०’ (६।२।६) अण्प्र० । ‘बहुला-ऽनुराधा-पुष्यार्थ-पुनर्वसु-हस्त-विशाखा-स्वातेर्लुप्’ (६।३।१०७) अण्लोपः (?) (‘चित्रा-रेवती०’ (६।३।१०८) अण्लोपः) । स्वात्या चन्द्रयुक्तया युक्तः कालः । ‘चन्द्रयुक्तात् काले०’ (६।२।६) अण्प्र० । ‘बहुलाऽनुराधा०’ (६।३।१०७) अण्लोपः । चित्रा च स्वातिश्च । औ । ‘इदुतोऽस्त्रेरीदूत्’ (१।४।२१) ई ।

[केशश्मश्रु] केशश्च श्मश्रूणि च । प्र० सि । ‘अनतो लुप्’ (१।४।५९) सिलोपः ।

[भार्या-पती] भार्या च पतिश्च ।

[पुत्र-पती] पुत्रश्च पतिश्च ।

[स्वसृ-पती] स्वसा च पतिश्च ।

[जाया-पती, जम्पती] जाया च पतिश्च । गणपाठज्जायाशब्दस्य जम्भावश्च विकल्पे निपात्यते ।

[पुत्र-पशू] पुत्रश्च पशुश्च । औ ।

[शिरो-जानु] शिरश्च जानु च ।

[नर-नारायणौ] नरश्च नारायणश्च ।

[सोमरुद्रौ] सोमश्च रुद्रश्च ।

[कुबेर-केशवौ] कुबेरश्च केशवश्च । औ ।

[काक-मयूरौ] काकश्च मयूरश्च ।

[उमा-महेश्वरौ] उमा च महेश्वरश्च ।

[पाण्डुधृतराष्ट्रौ] पाण्डुश्च धृतराष्ट्रश्च । औ ।

[विष्णुवासवौ] विष्णुश्च वासवश्च । औ । अनेन सर्वत्र पूर्वनिपातः ।

[पुरुषोत्तमः, उत्तमपुरुषः] पुरुषश्चासावुत्तमश्च ।

+ श० म० न्या० - चित्रायां जाता चित्रा, स्वात्यां जाता स्वातिः, ते च माणविके इति चित्रास्वाती ।

[मध्यगृहम्, गृहमध्यम्]+ मध्यश्चासौ गृहश्च (गृहाश्च-गृहं च) ।

[अधरबिम्बम्, बिम्बाधरः] अधरो बिम्बमिव ।

[ओष्ठबिम्बम्, बिम्बोष्ठः] ओष्ठे बिम्बमिव । 'उपमेयं व्याघ्राद्यैः साम्यानुक्तौ' (३।१।१०२) समासः ॥छ॥

विशेषण-सर्वादि-संख्यं बहुव्रीहौ ॥३॥११५०॥

[विशेषणसर्वादिसंख्यम्] सर्व आदिर्यस्याऽसौ सर्वादिः । ॥ विशेषणं च सर्वादिश्च संख्या च = विशेषणसर्वादिसंख्यम् ।
'क्लीबे' (२।४।१७) ह्रस्वः ।

[चित्रगुः] चित्रा गौर्यस्याऽसौ । 'गोश्चान्ते०' (२।४।१६) ह्रस्वः ।

[शबलगुः] शबला गौर्यस्याऽसौ । 'गोश्चान्ते०' (२।४।१६) ह्रस्वः । 'परतः स्त्री पुंस्त्वत्०' (३।२।४९) पुंस्त्वत्वावः ।

[कण्ठेकालः] कण्ठे कालोऽस्य सः ।

[उरसिलोमा] उरसि लोमान्यस्य सः ।

[उदरेमणिः] उदरे मणिर्यस्य सः । त्रिषूदाहरणेषु 'उष्ट्रमुखादयः' (३।१।२३) समासः ।

[सर्वशुक्लः] सर्व शुक्लमस्य सः ।

[सर्वकृष्णः] सर्व कृष्णमस्य सः ।

[सर्वसारः] 'सुं गतौ' (२५) सू । सरतीति । 'सर्तः' स्थिर-व्याधि-बल-मत्स्ये' (५।३।१७) घञ्प्र०→अ ।
'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५९) वृद्धिः आर् । सर्व सारमस्य सः ।

[सर्वलघुः] सर्वो लघुरस्य सः ।

[विश्वदेवः] विश्वे देवाः सन्ति ।

[विश्वामित्रः] विश्वे मित्राणि सन्ति ।

[उभयचेतनः] उभये चेतने यस्य सः ।

[द्विशुक्लः] द्वौ शुक्लौ गुणावस्य सः ।

[चतुर्ह्रस्वः] चतुर्षु स्थानेषु ह्रस्वः ।

[पञ्चदीर्घः] पञ्चसु स्थानेषु दीर्घः ।

[षडुन्नतः] षट्सु स्थानेषु उन्नतः ।

[सप्तरक्तः] सप्तसु स्थानेषु रक्तः ।

[त्र्यन्यः] त्रिभ्योऽन्यः ।

[द्वियुष्मत्कः] द्वौ युष्मदीयौ यस्य सः । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क ।

[द्व्यस्मत्कः] द्ववस्मदीयौ यस्य सः । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क ।

[उपसर्वम्] सर्वेषामुपसमीपम् ॥छ॥

+ श० म० न्यासानुसन्धाने - गृहस्य मध्यम् ।

P ॥ विशेषणश्च ।

क्ताः ॥३११९५१॥

[कृतभव्यकटः] भव्यश्चासौ कटश्च । कृतो भव्यकटोऽनेन इति कृतभव्यकटः । भव्य इति विशेषणम्, विशेषणं पूर्वसूत्रेण पूर्वं निपतति परं बाध्यते ।

[कृतविश्वः] कृतं विश्वमनेन ।

[कृतप्रियः] कृतः प्रियोऽनेन सः = कृतप्रियः ॥छ॥

जाति-काल-सुखादेर्नवा ॥३११९५२॥

[जातिकालसुखादेः] सुखमादिर्यस्याऽसौ सुखादिः । जातिश्च कालश्च सुखादिश्च = जातिकालसुखादिस्तस्मात् ।

[शाङ्गरजग्धी, जग्धशाङ्गरा] 'अदं भक्षणे' (१०५९) अद् । अद्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५११९७४) क्तप्र०→त । 'यपि चाऽवो जग्ध्' (४१४१६) जग्ध् । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२११७९) त०→ध० । 'धुटो धुटि स्वे वा' (११३१४८) धलोपः । शाङ्गरो जग्धोऽनया । 'अनाच्छादजात्यादेर्नवा' (२१४१४७) डी ।

[पलाण्डुभक्षिती, भक्षितपलाण्डुः] पलाण्डुर्भक्षितोऽनया सा । 'अनाच्छादजात्यादेर्नवा' (२१४१४७) डी ।

[पाणिगृहीती, गृहीतपाणिः] पाणिर्गृहीतोऽनया सा । जातिविवक्षायां 'अनाच्छादजात्यादेर्नवा' (२१४१४७) डी । अन्यथा 'पाणिगृहीतीति' (२१४१५२) (डी) प्राप्नोति ।

[कटकृतः, कृतकटः] कृतः कटोऽनेन ।

[आहूतब्राह्मणः] आहूतो ब्राह्मणो येन सः ।

[सेवितक्षत्रियः] सेवितः क्षत्रियो येन सः ।

[तर्पितदाक्षिः] दक्षस्याऽपत्यम् । 'अत इज्' (६११३१) इज्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७१४१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७१४१६८) अलोपः । तर्पितो दाक्षिर्येन सः ।

♣ [प्रीणितकटः] 'प्रीग्श् तृप्ति-कान्त्योः' (१५१०) प्री । प्रीणन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तव्यापारे णिग्' (३१४१२०) णिग्प्र०→इ । 'धूग्-प्रीगोर्नः' (४१२१९८) न । प्रीण्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५११९७४) क्तप्र०→त । 'स्ताघशितोऽत्रोणादेरिट्' (४१४१३२) इट् । 'णेरनिटि' (४१३१८३) णिग्लोपः । प्रीणितः कटो येन सः ।

[मासयाता, यातमासा] मासो यातोऽस्याः सा ।

[मासगतः, गतमासः] मासो गतोऽस्याः सा (अस्य सः) ।

सुखादयो दश क्यङ्विधौ निर्दिष्टाः-

[सुखयाता, यातसुखा] सुखं यातमस्याः सा ।

[हीनदुःखा, दुःखहीना] दुःखं हीनमस्याः सा ।

[तृप्तोत्पन्ना, उत्पन्नतृप्ता] + तृप् उत्पन्नो यस्याः सा ॥छ॥

आहिताग्न्यादिषु ॥३११९५३॥

[आहिताग्न्यादिषु] आहितोऽग्निर्येन सः । आहिताग्निरादिर्येषां ते, तेषु ।

- [जातपुत्रः, पुत्रजातः] जातः पुत्रो यस्य सः ।
 [जातदन्तः, दन्तजातः] जाता दन्ता यस्य सः ।
 [जातश्मश्रुः, श्मश्रुजातः] जातं श्मश्रु यस्य सः ।
 [पीततैलः, तैलपीतः] पीतं तैलं येन सः ।
 [पीतघृतः, घृतपीतः] पीतं घृतं येन सः ।
 [पीतमद्यः, मद्यपीतः] पीतं मद्यं येन सः ।
 [पीतविषः, विषपीतः] पीतं विषं येन सः ।
 [ऊढभार्यः, भार्योढः] ऊढा भार्या येन सः ।
 [गतार्थः, अर्थगतः] गतोऽर्थो यस्य सः ।
 [छिन्नशीर्षः, शीर्षच्छिन्नः] छिन्नं शीर्षं यस्य सः ।
 [पीतदधिः, दधिपीतः] पीतं दधि येन सः ।
 अनेन कान्तं नाम विकल्पे निपतति ॥छ॥

प्रहरणात् ॥३११९५४॥

- [प्रहरणात्] प्रह्रियतेऽनेनेति प्रहरणम्, तस्मात् ।
 [कलितप्रहरणः, प्रहरणकलितः] कलितं प्रहरणमनेन सः ।
 [उत्खातखड्गः, खड्गोत्खातः]५ उत्खातं खड्गं येन सः ।
 [आकृष्टधन्वा, धनुराकृष्टः] आकृष्टं धनुरनेन सः । 'धनुषो धन्वन्' (७।३।१९५८) अतस्मासान्तः-धन्वनादेशः । प्रथमा सि । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घत्वम् ।
 [उद्यतमुश(स)लः, मुश(स)लोद्यतः] उद्यतं मुसलं येन सः ॥छ॥

न सप्तमीन्द्रादिभ्यश्च ॥३११९५५॥

- [इन्द्रादिभ्यः] इन्दुरादिर्येषां ते = इन्द्रादयस्तेभ्यः ।
 [चन्द्रमौलिः] चन्द्रो मौलौ यस्य सः ।
 [शशिशेखरः] शशी शेखरे यस्य सः ।
 [पद्मनाभः] पद्मं नाभावस्य सः ।
 [ऊर्णनाभः] ऊर्णं नाभावस्य सः । 'नाभेर्नाम्नि' (७।३।१९३४) अप्समासान्तः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः ।
 [पद्महस्तः] पद्मं हस्ते यस्य सः ।
 [शङ्खपाणिः] शङ्खः पाणावस्य ।
 [दर्भपवित्रपाणिः] दर्भस्य पवित्रम्, दर्भपवित्रं पाणौ यस्य सः ।

५ श० म० न्या० - उत्खातः खड्गोऽनेन ।

- [पद्मपाणिः] पद्मं पाणावस्य ।
 [दण्डपाणिः] दण्डः पाणावस्य सः ।
 [चक्रपाणिः] चक्रं पाणावस्य सः ।
 [शूलपाणिः] शूलं पाणावस्य सः ।
 [शाङ्गपाणिः] शाङ्गं पाणावस्य सः ।
 [धनुष्पाणिः] धनुः पाणावस्य सः । 'समासेऽसमस्तस्य' (२।३।१३) षत्वम् ।
 [धनुर्हस्तः] धनुर्हस्ते यस्य सः ।
 [पाशहस्तः] पाशा(शः) हस्ते यस्य सः ।
 [वज्रहस्तः] वज्रं हस्ते यस्य सः ।
 [वज्रपाणिः] वज्रं पाणावस्य सः ॥छ॥

गड्वादिभ्यः ॥३।१।१५६॥

- [गड्वादिभ्यः] गडुरादिर्येषां ते, तेभ्यः ।
 [शिरसिगडुः, गडुशिराः] गडुः शिरसि यस्य सः ।
 [शिरस्यरुः, अरुःशिराः] अरुर्वणः शिरसि यस्य सः । 'अमूर्द्ध-मस्तकात् स्वाङ्गादकामे' (३।२।२२) इत्यनेन सर्वत्र अलुप्समासः ।

- [मध्येगुरुः, गुरुमध्यः] गुरुमध्ये यस्य सः ।
 [अन्तेगुरुः, गुर्वन्तः] गुरुन्ते यस्य सः ।
 [वहेगडुः] वहे = स्कन्धदेशे गडुर्यस्य सः ॥छ॥

प्रियः ॥३।१।१५७॥

- [प्रियगुडः, गुडप्रियः]^५ गुडः प्रियो यस्य सः ।
 [प्रियविधः, विधप्रियः] विश्वं प्रियं यस्य सः ।
 [प्रियचत्वाः, चतुष्प्रियः] चत्वारः प्रिया यस्य सः । 'निर्दुर्बहिराविष्प्रादुश्चतुराम्' (२।३।१९) इत्यनेन रस्य षत्वम् । अनेन पूर्वनिपातः सर्वत्र ॥छ॥

कडारादयः कर्मधारये ॥३।१।१५८॥

- [कडारादयः] कडार आदिर्येषां ते ।
 [कर्मधारये] कर्मधारयः (३।१।९६) सूत्रवत्, तस्मिन् ।
 [कडारजैमिनिः, जैमिनिकडारः] चमू (३८०) - छमू (३८१) - जमू (३८२) झमू (३८३) - 'जिमू अदने' (३८४) जिम् । जेमतीति । 'मन्-वन्-क्वनिप्-विच् क्वचित्' (५।१।१४७) विच्प्र० । अप्रयोगीत् (१।१।३७) विज्जलोपः । अग्रे इन् जेमामिनः स्वामी । जेमिनस्याऽपत्यम् । 'अत इज्' (६।१।३१) इज्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः ऐ ।

P ५ प्रिया गुडा अस्य ।

‘अवर्णवर्णस्य’ (७।४।६८) अलोपः । जैमिनिश्चासौ कडारश्च ।

[गडुलगालवः, गालवगडुलः] गडु । गडुरस्याऽस्तीति । ‘सिध्मादि-क्षुद्रजन्तु-रुग्भ्यः’ (७।२।२९) लप्र० । गालवश्चासौ गडुलश्च ।

[काणद्रोणः, द्रोणकाणः] द्रोणश्चासौ काणश्च ।

[खञ्जमौञ्जायनः, मौञ्जायनखञ्जः] मुञ्ज । मुञ्जस्याऽपत्यम् । ‘नडादिभ्य आयनण्’ (६।१।५३) आयनण्प्र०→आयन । ‘वृद्धिः स्वरेष्वादे०’ (७।४।१९) वृद्धिः औ । ‘अवर्णवर्णस्य’ (७।४।६८) अलोपः । खञ्जश्चासौ मौञ्जायनश्च ।

[कुण्टवात्स्यः, वात्स्यकुण्टः] कुण्टश्चासौ वात्स्यश्च ।

[खेलदाक्षिः, दाक्षिखेलः] खेलश्चासौ दाक्षिश्च ।

[खोडकहोडः, कहोडखोडः] खोडश्चासौ कहोडश्च ।

[खलतिखारपायणः, खारपायणखलतिः] ‘पांक् रक्षणे’ (१०६७) पा । खरं पातीति । ‘स्था-पा-स्ना-त्रः कः’ (५।१।१४२) कप्र०→अ । ‘इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्’ (४।३।१९४) आलोपः । खरपस्याऽपत्यम् । ‘नडादिभ्य आयनण्’ (६।१।५३) आयनण्प्र०→आयन । खलतिश्चासौ खारपायणश्च ।

[गौरगौतमः, गौतमगौरः] गौरश्चासौ गौतमश्च ।

[पिङ्गलमाण्डव्यः, माण्डव्यपिङ्गलः] मण्डु । मण्डोरपत्यम् । ‘गर्गादिर्व्यञ्’ (६।१।४२) यञ्प्र०→य । ‘वृद्धिः स्वरेष्वादे०’ (७।४।१९) वृद्धिः आ । ‘अस्वयम्भुवोऽव्’ (७।४।७०) अव् । पिङ्गलश्चासौ माण्डव्यश्च ।

[वृद्धमनुः, मनुवृद्धः] वृद्धश्चासौ मनुश्च ।

[भिक्षुकदाक्षिः, दाक्षिभिक्षुकः] भिक्षुकश्चासौ दाक्षिण्यश्च(दाक्षिश्च) ।

[बठरछान्दसः, छान्दसबठरः] छन्दस् । छन्दोऽधीते छान्दसः । ॥ ‘छन्दोऽधीते श्रोत्रश्च वा’ (७।१।१७३) अण्प्र० । ‘वृद्धिः स्वरेष्वादे०’ (७।४।१९) वृद्धिः । बठरश्चासौ छान्दसश्च ।

[तनुतृणबिन्दुः, तृणबिन्दुतनुः] तनुश्चासौ तृणबिन्दुश्च ।

[कूटप्लाक्षिः, प्लाक्षिकूटः] कूटश्चासौ प्लाक्षिश्च ।

[गडुलकाणः, काणगडुलः] गडुलश्चासौ काणश्च ।

[खञ्जकुण्टः, कुण्टखञ्जः] खञ्जश्चासौ कुण्टश्च ।

[खोडखलतिः, खलतिखोडः] खोडश्चासौ खलतिश्च ।

[गौरवृद्धः, वृद्धगौरः] गौरश्चासौ वृद्धश्च ।

[पिङ्गलभिक्षुकः, भिक्षुकपिङ्गलः] भिक्षुकश्चासौ पिङ्गलश्च ।

[बठरतनुः, तनुबठरः] बठरश्चासौ तनुश्च ।

[नड(ट)बधिरादयः] नड(ट)श्च बधिरश्च, नड(ट)बधिरावादिर्येषां ते(आदी येषां ते) ॥छ॥

॥ ‘छन्दोऽधीते श्रोत्रश्च वा’ (७।१।१७३) सूत्रेण इयप्रत्ययो विकल्पे भवति, इयप्रत्यययोगे श्रोत्रादेशे श्रोत्रियो भवति । इयप्रत्ययाभावे ‘तद् वेत्यधीते’ (६।२।१९७) अण्प्रत्यये छान्दसो भवति ।

धर्मार्थादिषु द्वन्द्वे ॥३॥११५९॥

[धर्मार्थादिषु] धर्मश्च अर्थश्च, धर्मार्थावादिषुषां (दी येषां) ते = धर्मार्थादयस्तेषु ।

[धर्मार्थौ, अर्थधर्मौ] धर्मश्च अर्थश्च ।

[कामार्थौ, अर्थकामौ] कामश्च अर्थश्च ।

[शब्दार्थौ, अर्थशब्दौ] शब्दश्च अर्थश्च ।

[आद्यन्तौ, अन्तादी] आदिश्च अन्तश्च । प्रथमा औ सर्वत्र ज्ञेयः ।

[अग्नेन्द्रौ, इन्द्राग्नी] अग्निश्च इन्द्रश्च । 'वेदसहश्रुताऽवायुदेवतानाम्' (३।२।४९) इ०—>आ० ।

[चन्द्रार्कौ, अर्कचन्द्रौ] चन्द्रश्च अर्कश्च ।

[अश्वत्थकपित्थौ, कपित्थाश्वत्थौ] अश्वत्थश्च कपित्थश्च ।

[सर्पिर्मधुनी, मधुसर्पिणी] सर्पिश्च मधुश्च । औ । औरीः (१।४।५६) ई । 'अनाम्स्वरे नोऽन्तः' (१।४।६४) नोऽन्तः ।

[गुणवृद्धी, वृद्धिगुणौ] गुणश्च वृद्धिश्च ।

[दीर्घलघू, लघुदीर्घौ] दीर्घश्च लघुश्च ।

[चन्द्रराहू, राहुचन्द्रौ] चन्द्रश्च राहुश्च ।

[तपःश्रुते, श्रुततपसी] तपश्च श्रुतं च । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई ।

[द्रोणभीष्मौ, भीष्मद्रोणौ] द्रोणश्च भीष्मश्च ।

[शकृन्मूत्रम्, मूत्रशकृत्] शकृच्च मूत्रं च ।

[कुशकाशम्, काशकुशम्] कुश(शा)श्च काश(शा)श्च ।

[करभरासभौ, रासभकरभौ] करभश्च रासभश्च ।

[समीरणाग्नी, अग्निसमीरणौ] समीरणश्च अग्निश्च ।

[आदित्यचन्द्रौ, चन्द्रादित्यौ] आदित्यश्च चन्द्रश्च ।

[पाणीनीयरौढीयाः, रौढीयपाणिनीयाः] 'रुहं जन्मनि' (९८८) रुह् । रुहते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'हो धुट्-पदान्ते' (२।१।८२) ह०—>ढ० । 'अधश्चतुर्थात् तयोर्धः' (२।१।७९) त०—>ध० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) ध०—>ढ० । 'ढस्तड्ढे' (१।३।४२) ढलोपः-पूर्विला स्वरदीर्घत्वम् । रूढस्याऽपत्यं = रौढिः । 'अत इज्' (६।१।३९) इज्प्र०—>इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१९) वृद्धिः औ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । रौढेरिमे छात्राः । पाणिनि । पाणिनेरिमे छात्राः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्ण०' (७।४।६८) इलोपः । पाणिनीयाश्च रौढीयाश्च । जस् ।

[जित्याविपूयविनीयाः, विपूयविनीयजित्याः] 'जिं अभिभवे' (८) जि । वि 'पूङ् पवने' (६००) पू । 'णीग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादे०' (२।३।९७) नी विपूर्व० । 'जि-विपू-न्यो हलि-मुञ्ज-कल्के' (५।१।४३) क्यप्प्र०—>य । प्रथमे 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।१९३) तोऽन्तः । जित्याश्च विपूयाश्च विनीयाश्च = जित्याविपूयविनीयाः । विनीयशब्दस्य पूर्वनिपातो न, गणे दर्शनात् ।

[ब्राह्मणक्षत्रियविट्शूद्राः, शूद्रविट्क्षत्रियविप्राः] ब्राह्मणाश्च क्षत्रियाश्च विशश्च शूद्राश्च । जस् ।

[देवापिशन्तनू, शन्तनुदेवापी] देवापिश्च शन्तनुश्च ।

[वसन्तग्रीष्मौ, ग्रीष्मवसन्तौ] वसन्तश्च ग्रीष्मश्च ।

[शुक्रशुची, शुचिशुक्रौ] शुक्रश्च शुचिश्च । औ । ज्येष्ठ-ऽऽषाढौ ॥छ॥

लघ्वक्षरा-ऽसखीदुत्-स्वराद्यदल्पस्वरा-ऽर्च्यमेकम् ॥३१११६०॥

[लघ्वक्षराऽसखीदुत्स्वराद्यदल्पस्वराऽर्च्यम्] लघूनि अक्षराणि यत्र तत् । इच्च उच्च = इदुत् । सखि च तद् इदुच्च = सखीदुत् । न सखीदुत् = असखीदुत् । स्वर आदिर्यस्य तत् । स्वरादि च तद् अच्च = स्वराद्यत् । ५ अल्पः स्वरो यस्य तत् । लघ्वक्षरं च असखीदुच्च स्वराद्यच्च अल्पस्वरं च अर्च्यं च = लघ्वक्षराऽसखीदुत्स्वराद्यदल्पस्वराऽर्च्यम् । सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

[शर-सीर्यम्] सीरे साधुः । 'तत्र साधौ' (७।१।१५) यप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । शरश्च सीर्यं च ।

[तृण-काष्ठम्] तृणं च काष्ठं च ।

[तिल-माषम्] तिलाश्च माषाश्च ।

[शैलौ मलय-दुर्दुरौ] मलयश्च दुर्दुरश्च । औ ।

[अग्नी-षोमौ] अग्निश्च सोमश्च । 'ईः षोम-वरुणेऽग्नेः' (३।२।४२) ई । एवं सूत्रे षोमेति निर्देशादीकारसन्नियोगे षत्वं निपात्यते ।

[अग्नि-धूमम्] अग्निश्च धूमश्च ।

[पति-सुतौ] पतिश्च सुतश्च ।

[वायु-तोयम्] वायुश्च + तोयं च ।

[स्वादु-तिक्तौ] स्वादुश्च तिक्तश्च । औ ।

[सुतसखायौ, सखिसुतौ] सुतश्च सखा च । औ । सख्युरितोऽशावैत् (१।४।८३) ऐ । एदैतोऽयाय् (१।२।२३) आय् ।

[बहुसखि-बहुधनौ] बहवः सखायो यस्य सः । बहु धनं यस्य सः । बहुसखा च बहुधनश्च । औ ।

[वीहि-यवौ] वीहिश्च यवश्च । औ ।

[पतिवसू, वसुपती] पतिश्च वसुश्च । औ । 'इदुतोऽस्त्रेरीदूत्' (१।४।२९) ई ।

[अस्त्र-शस्त्रम्] अस्त्रं च शस्त्रं च ।

[इन्द्र-चन्द्रौ] इन्द्रश्च चन्द्रश्च । औ ।

[उष्ट्र-मेषम्] उष्ट्रश्च मेषश्च ।

[अश्व-रथम्] अश्वश्च रथश्च ।

[उष्ट्र-खरम्] उष्ट्रश्च खरश्च ।

[उष्ट्र-शशम्] उष्ट्रश्च शशश्च । 'गवाश्चादिः' (३।१।१४४) एकार्थः । सि-अम् ।

[इन्द्र-वायू] इन्द्रश्च वायुश्च । औ । 'इदुतोऽस्त्रेरीदूत्' (१।४।२९) ऊ ।

[इन्द्रा-विष्णु] इन्द्रश्च विष्णुश्च । औ । 'इदुतोऽस्त्रेरीदूत्' (१।४।२९) ऊ । 'वेदसहश्रुताऽवायु०' (३।२।४९) आ ।

P ५ अल्पे स्वरा यत्र तत् ।

P + तोयश्च ।

- [अर्केन्दू] अर्कश्च इन्दुश्च । औ ।
 [प्लक्ष-न्यग्रोधौ] प्लक्षश्च न्यग्रोधश्च । औ ।
 [धव-खदिरौ] धवश्च खदिरश्च ।
 [वाग्नी] वाग् च अग्निश्च । औ ।
 [वाग्वायू] वाग् च वायुश्च । औ । 'ईदुतोऽस्त्रेरीदूत्' (१।४।२१) ऊ ।
 [वागर्थौ] वाग् च अर्थश्च । औ ।
 [धवा-ऽश्वकर्णौ] धवश्च अश्वकर्णश्च । औ ।
 [श्रद्धा-मेधे] श्रद्धा च मेधा च । औ । 'औता' (१।४।२०) ए ।
 [दीक्षा-तपसी] दीक्षा च तपश्च । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई ।
 [श्रद्धा-तपसी] श्रद्धा च तपश्च ।
 [मेधा-तपसी] मेधा च तपश्च । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई ।
 [माता-पितरौ] माता च पिता च । औ । 'आ द्वन्द्वे' (३।२।३९) आ ।
 [वधू-वरौ] वधू(धूश्च) वरश्च । औ ।
 [रुद्रा-ऽग्नी] रुद्रश्च अग्निश्च ।
 [रुद्रेन्द्रौ] रुद्रश्च इन्द्रश्च ।
 [वासुदेवा-ऽर्जुनौ] वासुदेवश्च अर्जुनश्च । औ ।
 [कुक्कुटमयूरौ, मयूरकुक्कुटौ] कुक्कुटश्च मयूरश्च । औ ।
 [अध्येतृवेदितारौ, वेदित्रध्येतारौ] अध्येता च वेदिता च । औ । 'तृ-स्वसु-नप्तृ' (१।४।३८) आर् ।
 [अथावृक्षौ, वृक्षाश्वे] अथ । 'अजादेः' (२।४।१६) आप्प्र०→आ । अथा = चतुरङ्गिका च वृक्षश्च । औ ।
 [शङ्खदुन्दुभिषीणाः, वीणादुन्दुभिषङ्गाः, शङ्खवीणादुन्दुभयः] शङ्खश्च दुन्दुभिश्च वीणा च । प्र० जस् ।
 [अश्वरथेन्द्राः, इन्द्राश्वरथाः, इन्द्ररथाश्वाः] अश्वश्च रथश्च इन्द्रश्च । प्र० जस् ।
 [धनपतिरामकेशवाः] रामश्च केशवश्च = रामकेशवौ । धनपतिश्च रामकेशवौ च ।
 [मृदङ्गशङ्खपणवाः] शङ्खश्च पणवश्च = शङ्खपणवौ । मृदङ्गश्च शङ्खपणवौ च । प्र० जस् ॥छ॥

मास-वर्ण-भ्रात्रनुपूर्वम् ॥३।१।१६१॥

- [मासवर्णभ्रातृ] मासश्च वर्णश्च भ्राता च । ५ सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलुप् ।
 [फाल्गुन-चैत्रौ] फाल्गुनीभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्तः कालः । 'चन्द्रयुक्तात् काले' (६।२।६) अण्प्र० । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्लोपः (?) । ('लुप त्वप्रयुक्ते' अण्लोपः) । फाल्गुनी पूर्णमासी अस्य । 'चैत्री-कार्तिकी-फाल्गुनी-श्रवणाद् वा' (६।२।१००) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे' (७।४।१९) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) ईलोपः । चित्राभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्तः कालः । 'चन्द्रयुक्तात् काले' (६।२।६) अण्प्र० । 'लुप् त्वप्रयुक्ते' अण्लोपः । चैत्री पूर्णमासी अस्य । 'चैत्री-कार्तिकी-फाल्गुनी-श्रवणाद्

वा' (६।२।१००) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । फाल्गुनश्च चैत्रश्च । औ ।

[वैशाख-ज्येष्ठौ] वैशाखश्च ज्येष्ठश्च ।

[ब्राह्मण-क्षत्रियौ] ब्राह्मणश्च क्षत्रियश्च ।

[क्षत्रिय-वैश्यौ] क्षत्रियश्च वैश्यश्च । औ ।

[वैश्य-शूद्रौ] वैश्यश्च शूद्रश्च । औ ।

[ब्राह्मण-क्षत्रिय-विशः] ब्राह्मणश्च क्षत्रियश्च विट् च । जस् ।

[ब्राह्मण-क्षत्रिय-विट्-शूद्राः] ब्राह्मणश्च क्षत्रियश्च विट् च शूद्रश्च । प्र० जस् ।

[बलदेव-वासुदेवौ] बलदेवश्च वासुदेवश्च ।

[युधिष्ठिर-भीमा-ऽर्जुनाः] युधिष्ठिरश्च भीमश्च अर्जुनश्च । प्र० जस् ॥छ॥

भर्तुतुल्यस्वरम् ॥३।१।१६२॥

[भर्तुतुल्यस्वरम्] भं च ऋतुश्च । ५ सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलुप् । + तुल्यः स्वरो यस्य तत् ।

[कृत्तिका-रोहिण्यः]* कृत्तिका(काः) च रोहिणी(ण्यः) च । जस् ।

[अश्विनी-भरणी-कृत्तिकाः] अश्विनी च भरणी च कृत्तिका(काः) च । प्र० जस् ।

[मृगशिरः-पुनर्वसु] मृगशिरश्च पुनर्वसू च । सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलोपः । 'पुनर्वसू तु यामकौ आदित्यौ च' - इत्यभिधानचिन्तामणिः । (देवकाण्डे श्लोकाङ्कः ११०/१११) ।

[हेमन्त-शिशिरौ] हेमन्तश्च शिशिरश्च ।

[शिशिर-वसन्तौ] शिशिरश्च वसन्तश्च । औ ।

[हेमन्त-शिशिर-वसन्ताः] हेमन्तश्च शिशिरश्च वसन्तश्च । प्र० जस् ।

[आर्द्रा-मृगशिरसी] आर्द्रा च मृगशिरश्च । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई ।

[पुष्य-पुनर्वसू] पुष्यश्च पुनर्वसू च । औ । 'इदुतोऽस्त्रेरीद्वत्' (१।४।२१) ऊ ।

[तिष्य-पुनर्वसू] तिष्यश्च पुनर्वसू च ।

[ग्रीष्म-वसन्तौ] ग्रीष्मश्च वसन्तश्च । औ ॥छ॥

संख्या समासे ॥३।१।१६३॥

[संख्या] संख्या । सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[द्वित्राः] द्वौ वा त्रयो वा । 'प्रमाणी - संख्या०' (७।३।१२८) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्य०' (२।१।११४) इलोपः ।

[त्रि-चतुराः] त्रयो वा चत्वारो वा । 'नञ्-सु-व्युप-त्रेश्चतुरः' (७।३।१३१) अप्समासान्तः → अ । जस् ।

[पञ्च-षाः] पञ्च वा षड् वा ।

P ५ तत् ।

P + तुल्याः स्वरा यत्र तत् ।

P * 'मघाऽप्-कृत्तिकाबहौ' इति लिङ्गानुशासनवचनात् ।

- [द्विदशाः] द्विर्दश । 'प्रमाणी-संख्या०' (७।३।१२८) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।
- [त्रिदशाः] त्रिर्दश । 'प्रमाणी-संख्या०' (७।३।१२८) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।
- [द्विशती] द्वे शते समाहृते । 'द्विगोः समाहारात्' (२।४।२२) डी ।
- [त्रिशती] त्रयाणां शतानां समाहारः । 'द्विगोः समाहारात्' (२।४।२२) डी ।
- [एकादश] एकश्च दश च । 'एकादश-षोडश-षोडन्-षोढ-षड्ढ' (३।२।९१) ५ एकादश निपातः ।
- [द्वादश] द्वाभ्यामधिका दश । 'द्वित्र्यष्टानां०' (३।२।९२) द्वादश निपातः ।
- [त्रयोदश] त्रिभिरधिका दश । 'द्वित्र्यष्टानां०' (३।२।९२) त्रयोदश निपातः ।
- [सप्ततिशतम्] सप्तत्याधिकं शतम् । 'द्वित्र्यष्टानां द्वा-त्रयोऽष्टाः प्राक्०' (३।२।९२) सप्ततिशतं निपातः ।
- [अशीतिशतम्] अशीत्याधिकं शतम् । 'द्वित्र्यष्टानां द्वा-त्रयोऽष्टाः प्राक्०' (३।२।९२) अशीतिशतं निपातः ।
- [नवतिशतम्] नवत्याधिकं शतम् । 'द्वित्र्यष्टानां द्वा-त्रयोऽष्टाः प्राक्०' (३।२।९२) नवतिशतं निपातः ॥४॥

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां बृहद्वृत्तौ चतुष्कस्य नवमः पादः समाप्तः ॥

P ५ एकादशन् निपात्यन्ते । जस् । 'डति-ण्णः संख्याया लुप्' (१।४।५४) जसूलोपः । 'नाम्नो नोऽनहनः' (२।१।९१) नलोपः । यदा एकेन अधिका दश = एकादश । 'मयूरव्यंसकेत्यादयः' (३।१।११६) इत्यादिना समासे सति पूर्ववत् सिद्धिः ।

॥ अकारादिवर्णक्रमेण सूत्रान्तर्गतोदाहरणसूचिः ॥

अकरणिः	२१४१३२	अङ्गुलिषड्गा यवागूः	२१३१३३	अतिदध्या कन्यया	२१४१९
अकेशा	२१४१३८	अङ्गुष्ठ	२१३१३०	अतिद्यु	२१४१९७
अकौषीत्	२१३११५	अचीक्लृपत्	२१३१९९	अतिधीवरी	२१४१९६
अक्षकितवः	३१११८८	अच्छ कृत्वा गतः	३१११८	अतिधीवरी	२१४१४
अक्षधूर्तः	३१११८८	अच्छगत्य	३१११८	अतिनखा	२१४१४०
अक्षशौण्डः	३१११४८	अच्छव्रज्य	३१११८	अतिनखी	२१४१४०
अक्षाणां दीव्यति	२१२१८१	अच्छोद्य	३१११८	अतिनु कुलम्	२१४१९७
अक्षि काणं पश्य	२१२१४६	अजका	२१४१२०८	अतिपर्वणी यष्टिः	२१४१३३
अक्षि सिक्त्वा	३११११	अजगर्भिणी	३१११२२	अतिपीवरी	२१४१२६
अक्षि स्तुत्वा	३११११	अजगृष्टिः	३१११२१	अतिपुच्छा	२१४१४१
अक्षणा काणः	२१२१४६	अजधेनुः	३१११२१	अतिपुच्छी	२१४१४१
अगमन् कठकालापाः	३१११३३८	अजननिः	२१४१३२	अतिप्रियखट्वाका	२१४१२०७
अग्नायी	२१४१६०	अजबष्कयि(य)णी	३१११२१	अतिब्रह्मबन्धुः	२१४१७३
अग्निचित्	३१११४९	अजवशा	३१११२१	अतिब्रह्मबन्धुः	२१४१९६
अग्निधूमम्	३१११२६०	अजवेहत्	३१११२१	अतिभवती	२१४१२६
अग्निर्माणवकः	३१११२०१	अजा-ऽश्व-वडवाः	३१११३१	अतिभस्त्रका	२१४१२०८
अग्निष्टुतः	२१३१२६	अजां नेता सुघ्नस्य	२१२१८५	अतिभस्त्रिका	२१४१२०८
अग्निष्टुतौ	२१३१२६	अजाता	२१४१४७	अतिभूः	२१४१२६
अग्निष्टुत्	२१३१२६	अजाया नेता सुघ्नम्	२१२१८५	अतिमहती	२१४१२६
अग्निष्टोमः	२१३१२७	अजाया नेता सुघ्नस्य	२१२१८५	अतिमुखा	२१४१४०
अग्निष्ठः	२१३१३०	अजाया नेता सुघ्नस्य	२१२१८५	अतिमुखी	२१४१४०
अग्निसमीरणौ	३१११२५९	अजाऽविकम्	३१११२७	अतियूनी	२१४१७७
अग्निंसात् करोति	२१३१५९	अजाऽविकम्	३१११४४	अतिरत्नमालः	२१४१२६
अग्निस्तोकम्	३१११२११	अजिका	२१४१२०८	अतिराजकुमारिः	२१४१२६
अग्नी पश्य	२१४१९८	अजिनफला	२१४१५७	अतिराजा	३१११४५
अग्नीषोमौ	३१११४५	अजैडकम्	३१११४४	अतिराज्ञी	२१४१२१
अग्नीषोमौ	३१११२६०	अणकवैयाकरणः	३१११२००	अतिराज्ञी	२१४१२
अग्नेन्द्रौ	३१११२५९	अतिकम्बलम्	३१११३९	अतिरि	२१४१९७
अग्रणीः	२१३१७१	अतिकारीषगन्ध्याबन्धुः	२१४१८४	अतिलक्ष्मीः	२१४१२६
अग्रेवणम्	२१३१६६	अतिकेशा माला	२१४१३८	अतिवर्षम्	३१११३९
अग्रेवणम्	३१११३०	अतिकेशी माला	२१४१३८	अतिवामोरुः	२१४१२६
अग्रेसेनम्	३१११३०	अतिखट्वः	२१४१२८	अतिशय्य	३१११२
अङ्गसौष्ठवम्	३१११८७	अतिखट्वः	३१११४७	अतिशीतम्	३१११३९
अङ्गुरिः	२१३१२०४	अतितन्त्रीः	२१४१२६	अतिशुनी	२१४१४
अङ्गुलिः	२१३१२०४	अतितैसृकम्	३१११३९	अतिश्रीः	२१४१२६
अङ्गुलिषड्गाः	२१३१३३	अतिथिवेदं भोजयति	३१११४९	अतिष्ठन् कठकालापाः	३१११३८

अतिसिक्तं भवता	३।१।१, ३।१।४५	अधिकगवप्रियः	३।१।१८	अनुरथं याति	३।१।३९
अतिसिच्य	३।१।४५	अधिकगर्वाप्रियः	३।१।१८	अनुरूपं चेषते	३।१।४०
अतिस्तुतं भवता	३।१।११, ३।१।४५	अधिकत्रिंशाः	३।१।२०	अनुवनमशनिर्गता	३।१।३५
अतिस्तुत्य	३।१।४५	अधिकदशाः	३।१।२०	अनुवृद्धं साधूनचर्य	३।१।३९
अतिस्वसा	२।४।११	अधिकरणैतावत्यम्	३।१।८७	अनुष्यन्दते	२।३।५०
अतिहस्तयति	३।१।११	अधिकविंशाः	३।१।२०	अनुष्यन्दते मत्स्योदके	२।३।५०
अतिहि	२।४।१७	अधिकषाष्टिकः	३।१।१८	अनुसिसेधिषति	२।३।६१
अतृणम्	३।१।३९	अधिकसाप्ततिकः	३।१।१८	अनुसृतम्	२।३।५८
अत्यध्यायकः	३।१।१८	अधितष्ठौ	२।३।४०	अनुसेधति गाः	२।३।६१
अत्यसिस्वनत्	२।३।४३	अधिराज्ञी नाम ग्रामः	२।४।१२	अनुसेधयति	२।३।६१
अत्याम्रम्	३।१।३९	अधिष्ठास्यति	२।३।४०	अनुस्तः	२।३।५८
अदः कृत्यैतत् करिष्यतीति चिन्त०	३।१।५	अधिस्त्रि निधेहि	३।१।३९	अनुस्यन्दते	२।३।५०
अदः कृत्वा गतः	३।१।५	अधीती व्याकरणे	२।२।१९	अनुस्यन्दते मत्स्योदके	२।३।५०
अदूरत्रिंशाः	३।१।२०	अधीयंस्तत्त्वार्थम्	२।२।१९	अनुस्वः	२।३।५८
अदूरदशाः	३।१।२०	अधीषिषति	२।३।३७	अनैषीत्	२।३।१५
अदूरविंशाः	३।१।२०	अधो ग्रामस्य	२।२।८२	अन्तरङ्गुलो नखः	३।१।४७
अर्द्धोक्तम्	३।१।५५	अधोनाभम्	३।१।३६	अन्तरङ्गुलो नखः	३।१।४७
अर्द्धोक्तम्	३।१।५५	अध्ययनतपसी	३।१।१४५	अन्तरयणं वर्तते	२।३।१९
अद्भुताध्यायकः	३।१।१८	अध्यर्द्धकंसः	३।१।१९	अन्तरयनो देशः	२।३।१९
अद्य पुष्यं विद्धि	२।२।४८	अध्यर्द्धचत्वारिंशाः	३।१।२०	अन्तर्गिरम्	३।१।३०
अद्य भुक्त्वा मुनिद्वयहात् भोक्ता०	२।२।११०	अध्यर्द्धत्रिंशाः	३।१।२०	अन्तर्घणो देशः	२।३।१९
अद्यतनी	२।४।२०	अध्यर्द्धविंशाः	३।१।२०	अन्तर्भूतः	३।१।४८
अद्यद्वितीया	३।१।११६	अध्यष्ठात्	२।३।४०	अन्तर्वणम्	२।३।६६
अद्यश्वीना गौः	३।१।१८	अध्यष्ठास्यत्	२।३।४०	अन्तर्वल्नी	२।४।५३
अधः काम्यति	२।३।७	अध्यागच्छति	३।१।११	अन्तर्हणनम्	२।३।८२
अधरकायः	३।१।५२	अध्येतृवेदितारौ	३।१।१६०	अन्तर्हण्यते	२।३।८२
अधरबिम्बम्	३।१।१४९	अध्वगानां धावन्तः शीघ्रतमाः	३।१।८५	अन्तर्हण्यते	२।३।१९
अधरमध्यमौ	३।१।१३१	अध्वर्युः स्त्री	२।४।७३	अन्तर्हण्वः	२।३।८३
अधराद् ग्रामस्य	२।२।८२	अनजका	२।४।१०८	अन्तर्हृत्य	३।१।५
अधरोत्तरम्	३।१।१३१	अनजिका	२।४।१०८	अन्तर्हृत्वा मूषिकां श्येनो गतः	३।१।५
अधरोत्तरे	३।१।१३१	अनद्वा पुरुषः	३।१।४८	अन्तर्हनो देशः	२।३।१९
अधरोष्ठम्	३।१।१४९	अनाज्ञाताध्यायकः	३।१।१८	अन्तर्हन्वः	२।३।८३
अधस्ताद् ग्रामस्य	२।२।८२	अनुज्येष्ठं प्रविशन्तु	३।१।३९	अन्तादी	३।१।५९
अधस्पदम्	२।३।४	अनुदरा कन्या	२।२।८१	अन्तेगुरुः	३।१।१५६
अधस्पदम्	३।१।४८	अनुदरा	२।४।३९	अन्तेगुरुः	३।१।८८
अधि मगधेषु श्रेणिकः	२।२।१०४	अनुनृपं पिशुनाः	३।१।३५	अन्नस्य अस्मभ्यं नो देहि	२।२।८१
अधि श्रेणिके मगधाः	२।२।१०४	अनुपादातम्	३।१।३९	अन्यजन्मकृतं कर्म	३।१।१३
		अनुयमुनं मथुरा	३।१।३४	अन्यत्कारकम्	३।१।७८

अन्यथाकारं भुङ्क्ते	३।१।४९	अप्रयापणिः	२।३।८८	अभिसावकीयति	२।३।३९
अन्वाजे कृत्वा	३।१।१२	अप्रयापनिः	२।३।८८	अभिसास्यन्दीति तैलम्	२।३।५०
अन्वाजेकृत्य	३।१।१२	अप्रवेपनिः	२।३।९०	अभिसिध्यति	२।३।४०
अपक्रमं कार्यम्	३।१।४७	अप्राङ्घु	२।३।१५	अभिसिषासति	२।३।३९
अपरकायः	३।१।५२	अप्रेङ्खणिः	२।३।८६	अभिसिसासति	२।३।३९
अपरकृष्णमृत्तिकाः	३।१।९८	अप्रेङ्गणिः	२।३।८६	अभिसिसेधिषति	२।३।६१
अपरगवीप्रियः	३।१।९८	अभितिष्टम्भिषति	२।३।४१	अभिसुसाव	२।३।३९
अपरपुरुषः	३।१।१०३	अभितुस्ताव	२।३।३९	अभिसुसूषति	२।३।३९
अपररात्रकृतम्	३।१।९३	अभितुस्तुभे	२।३।३९	अभिसूते	२।३।३९
अपरसमम्	३।१।३६	अभितोस्तुभ्यते	२।३।३९	अभिसूयते	२।३।३९
अपराहणः	२।३।७३	अभितोस्तूयते	२।३।३९	अभिसेधति गाः	२।३।६१
अपराहणकृतम्	३।१।९३	अभिनिष्ठानो वर्णः	२।३।२४	अभिसेधयति	२।३।६१
अपरियाणिः	२।३।८५	अभिमनायते	३।१।१	अभिसेसिच्यते	२।३।६०
अपरेण ग्रामम्	२।२।११७	अभिषजति	२।३।४०	अभिसेसीयते	२।३।३९
अपरेण ग्रामस्य	२।२।११७	अभिषन्ति	२।३।५८	अभिसोष्यति	२।३।६२
अपरेषुकामशामी	३।१।९८	अभिषषञ्ज	२।३।४०	अभिसोसूयते	२।३।३९
अपशब्दो मैत्रस्य	२।२।७१	अभिषस्वजे	२।३।४५	अभिसौति	२।३।३९
अपष्ठः	२।३।३०	अभिषस्वञ्जे	२।३।४५	अभिस्यन्दते	२।३।५०
अपसव्यम्	३।१।३६	अभिषावयति	२।३।३९	अभ्यग्नि शलभाः पतन्ति	३।१।३३
अपां स्रष्टा	२।२।८३	अभिषाष्वज्यते	२।३।४५	अभ्यङ्का गावः	३।१।३३
अपां स्रष्टा	३।१।८३	अभिषिञ्चति	२।३।४०	अभ्यतुस्तवत्	२।३।३९
अपागग्रामम्	३।१।३२	अभिषिञ्चति	३।१।१	अभ्यतुस्तुभत्	२।३।३९
अपाची	२।४।३	अभिषिषङ्क्षति	२।३।४०	अभ्यषिञ्चत्	२।३।४०
अपि भवान् कमण्डलुना०	२।२।४४	अभिषिषिक्षति	२।३।४०	अभ्यषिषङ्क्षत्	२।३।४०
अपुच्छा	२।४।४१	अभिषिषिक्षति	२।३।६०	अभ्यषिषिक्षत्	२।३।४०
अपुनर्गोयाः श्लोकाः	३।१।५१	अभिषिषेणयिषति	२।३।४०	अभ्यषिषेणयिषत्	२।३।४०
अपूपाद्धम्	३।१।५४	अभिषिष्वङ्क्षते	२।३।४५	अभ्यषुणोत्	२।३।३९
अपेहिप्रघसा	३।१।११६	अभिषुणोति	२।३।३९	अभ्यषुवत्	२।३।३९
अपेहिवाणिजा	३।१।११६	अभिषुणोति	२।३।६२	अभ्यषेणयत्	२।३।४०
अप्रकर्मनिः	२।३।९०	अभिषुवति	२।३।३९	अभ्यष्टोभत	२।३।३९
अप्रकोपणिः	२।३।८७	अभिषेणयति	२।३।४०	अभ्यष्टौत्	२।३।३९
अप्रकोपनिः	२।३।८७	अभिषेणयति	३।१।१	अभ्यष्यत्	२।३।३९
अप्रख्यानः	२।३।९०	अभिष्टोभते	२।३।३९	अभ्यष्वजत	२।३।४५
अप्रगमनिः	२।३।९०	अभिष्टौति	२।३।३९	अभ्यसिषासत्	२।३।३९
अप्रपवनिः	२।३।९०	अभिष्यति	२।३।३९	अभ्यसीसयत्	२।३।३९
अप्रप्यायनिः	२।३।९०	अभिष्यन्दते	२।३।५०	अभ्यसुसूषत्	२।३।३९
अप्रभवनिः	२।३।९०	अभिष्यात्	२।३।५८	अभ्यसूसवत्	२।३।३९
अप्रभानिः	२।३।९०	अभिष्वजते	२।३।४५	अभ्यसोष्यत्	२।३।६२
अप्रयाणिः	२।३।८५	अभिसवति	२।३।३९	अभ्रविलिप्ती द्यौः	२।४।४५

अभ्रविलिप्ती	३११४९	अर्द्धगामः	३११५४	अवन्तीः स्त्री	२१४१७२
अमक्षिकम्	३११३९	अर्द्धचतस्रः खार्यः	३११६६	अवन्ती	२१४१७२
अमात्यिका	२१४१०८	अर्द्धचतस्रो मात्राः	३११६६	अवन्ती	२१४१९५
अमूला	२१४१५८	अर्द्धचतुर्थविंशाः	३११२०	अवन्त्यश्रमकाः	३१११४९
अम्बष्ठः	२१३१३०	अर्द्धचापम्	३११५४	अवरतो ग्रामस्य	२१२१८२
अयं तपस्वी	२१२१२४	अर्द्धजरती	३११५५	अवरस्ताद् ग्रामस्य	२१२१८२
अयस्कंसः	२१३१५	अर्द्धतृतीयविंशाः	३११२०	अवश्यकारी कटस्य	२१२१९४
अयस्कर्णा	२१३१५	अर्द्धतृतीयशूर्पः	३११९९	अवषष्वाण	२१३१४३
अयस्कल्पम्	२१३१८	अर्द्धपञ्चमविंशाः	३११२०	अवषिष्वणिषति	२१३१४३
अयस्कामः	२१३१५	अर्द्धपञ्चमशूर्पः	३११९९	अवष्टब्धा शरत्	२१३१४२
अयस्कारः	२१३१५	अर्द्धपणः	३११५४	अवष्टब्धा(धे) सेना (ने)	२१३१४२
अयस्कुम्भः	२१३१५	अर्द्धपिप्पली	३११५४	अवष्टब्धो रिपुः शूरेण	२१३१४२
अयस्कुम्भी	२१३१५	अर्द्धपिप्पल्यः	३११५४	अवष्वाणति	२१३१४३
अयस्कुशा	२१३१५	अर्द्धपूपः	३११५४	अवसानविरसः	३११८८
अयस्कृतम्	२१३१५	अर्द्धराशिः	३११५४	अवस्करसूदकः	३११८१
अयस्कृतम्	२१३१५	अर्द्धविलोकितम्	३११५५	अवस्तब्धो वृषलः शीतेन	२१३१४२
अयस्पात्रम्	२१३१५	अर्द्धवेदिः	३११५४	अवस्ताद् ग्रामस्य	२१२१८२
अयुताध्यायकः	३१११८	अर्द्धवैशसम्	३११५५	अवहननायोलूखलम्	२१२१५४
अरण्यानी	२१४१६५	अर्द्धस्वरः	३११५४	अवहननायोलूखलम्	३१११७०
अरण्यारण्यान्यौ	३१११२८	अर्धपिप्पली	२१४१९६	अवातस्तम्भत्	२१३१४२
अरण्येतिलकाः	३१११९४	अर्धितोतम्	३१११४९	अवावरी	२१४१४
अरम्	२१३११०४	अर्यापोटा	३१११११	अवाषिष्वणत्	२१३१४३
अरिदुर्जयः	३१११६८	अलं कृत्वा	३११४९	अवो ग्रामस्य	२१२१८२
अरुःशिराः	३१११५६	अलं कृत्वा	३१११४	अशितानशितम्	३१११०५
अर्कचन्द्रौ	३१११५९	अलंकृतम्	३१११४	अशितानशितेन जीवति	३१११०६
अर्केण	२१३१९४	अलंकृत्य	३१११४	अशिश्वी	२१४१८
अर्केन्दू	३१११६०	अलंपुरुषीणः	३१११४७	अशीतिशतम्	३१११६३
अर्चनम्	२१३१६३	अलम्	२१३११०४	अशोकिका	२१४११०८
अर्जनम्	२१३१६३	अलवणभोजी भिक्षुः	३१११५१	अशनीतपचता	३११११६
अर्जुनः कार्तवीर्यः	३१११९६	अलोमिका एडकेति	२१२१८१	अश्राद्धभोजी भिक्षुः	३१११५१
अर्जुनपुरुषम्	३१११४४	अल्पाद् मुक्ताः	२१२१७९	अश्वकुञ्जरः	३१११०८
अर्जुनभीमसेनौ	३१११५९	अल्पान्मुक्तः	३१११७४	अश्वकुमारी	३१११११
अर्थकामौ	३१११५९	अल्पेन मुक्तः	२१२१७९	अश्वक्रीती	२१३१७५
अर्थगतः	३१११५३	अवकोकिलः	३१११४७	अश्वक्रीती	२१४१४४
अर्थधर्मौ	३१११५९	अवक्लिन्नपक्वम्	३१११४९	अश्वघासः	३१११७१
अर्थशब्दौ	३१११५९	अवटकच्छपः	३१११९१	अश्वत्थकपित्थौ	३१११५९
अर्थस्य त्यागी ?	२१२१८३	अवटमण्डुकः	३१११९१	अश्वनागः	३१११०८
अर्द्धं पिप्पलीनाम्	३१११५४	अवतप्तोःकुलस्थितम्	३१११९२	अश्वबलीवर्दम्	३१११३२
अर्द्धकोशातकी	३१११५४	अवतष्टम्भ दुर्गम्	२१३१४२	अश्वबलीवर्दौ	३१११३२

अश्वमतल्लिका	३।१।१११	अहंप्रथमिका	३।१।११६	आद्यवसाने	३।१।१४५
अश्वमहिषम्	३।१।१३२	अहःकाम्यति	२।३।७	आनुसेयः	२।३।५८
अश्वमहिषम्	३।१।१४१	अहनि भुक्तम्	३।१।१९३	आपच्चिकी	२।४।१९
अश्वरथम्	३।१।१३४	अहरतिसूताः षड् मुहूर्ताश्चरा०	३।१।६०	आपन्नगवी स्त्री	३।१।६३
अश्वरथम्	३।१।१६०	अज्ञका	२।४।१०८	आपन्नजीविकं कुलम्	३।१।६३
अश्वरथेन्द्राः	३।१।१६०	अज्ञिका	२।४।१०८	आपन्नजीविकः	३।१।६३
अश्वरथौ (२)	३।१।१३६	अहिनकुलम्	३।१।१४१	आपन्नजीविका	३।१।६३
अश्वरथौ	३।१।१३४	अहो ! वृषलस्यावष्टम्भः	२।३।४२	आपरशालः	३।१।१९८
अश्ववडवम्	३।१।१३१	अहोभद्रबाहु	३।१।३९	आपातरमणीयः	३।१।८८
अश्ववडवौ	३।१।१३१	आ कुमारेभ्यो यशो गतं		आपिङ्गलः	३।१।४६
अश्ववडवौ	३।१।१३६	गौतमस्य	२।२।७०	आबद्धम्	३।१।४६
अश्ववाली	२।४।५५	आ पाटलिपुत्राद् वृष्टो मेघः	२।२।७०	आमयाविने हितम्	२।२।६५
अश्ववृन्दारकः	३।१।१०८	आकडारः	३।१।४६	आमयाविनो हितम्	२।२।६५
अश्व-किशोरौ	३।१।१२६	आकृष्टधन्वा	३।१।१५४	आम्नाती द्वादशाङ्गो	२।२।१९९
अश्ववृक्षौ	३।१।१६०	आक्षिकी	२।४।१२०	आम्बष्ठः	२।३।३०
अश्विनीभरणीकृत्तिकाः	३।१।१६२	आखुकर्णी	२।४।५५	आम्रवणम्	२।३।६६
अष्टका पितृदेवत्यं कर्म	२।४।११३	आगच्छति परि	३।१।११	आम्रवृक्षः	३।१।१९६
अष्टिका खारी	२।४।११३	आगच्छत्यधि	३।१।११	आम्रेषु कलायमात्रेषु गतः०	२।२।१०६
अष्टौ प्रवचनमातरः	३।१।१९९	आगस्तीयः	२।४।८९	आयतीगवम्	३।१।३६
असंभित्तिः	३।१।१११	आगस्ती	२।४।८९	आयुष्टोमः	२।३।१७
असत् कृत्वा	३।१।१४	आगस्त्यः	२।४।८९	आयुक्तम्	३।१।४६
असत्कृतम्	३।१।१४	आगामुकं वाराणसीं रक्ष आहुः	२।२।१९३	आयुक्तस्तपश्चरणस्य	२।२।१७
असत्कृत्य	३।१।१४	आग्रामम्	३।१।३२	आयुक्तस्तपश्चरणे	२।२।१७
असाधुर्मैत्रो मातरि	२।२।१०१	आचार्यादागमयति	२।२।७३	आयुक्तो गौः शकटे	२।२।१७
असिक्नी	२।४।३७	आचार्यानी	२।३।१९६, २।४।६३	आयुष्यमस्तु चैत्रस्य	२।२।६६
असिता	२।४।३७	आचार्याय प्रतिगृणाति	२।२।५७	आयुष्यमस्तु चैत्राय	२।२।६६
असीषिवत्	२।३।३७	आचार्यायाऽनुगृणाति	२।२।५७	आरक्षितस्करः	३।१।१००
असूर्यपश्यरूपा त्वं किमभीरुर०	२।४।७३	आचार्या	२।४।६३	आरट्वायनिचान्धनि	३।१।१४९
अस्तं कृत्वा काण्डं गतः	३।१।७	आणिमाण्डव्यः	३।१।११६	आराद् ग्रामात् क्षेत्रम्	२।२।७५
अस्तंगतानि दुःखानि	३।१।७	आतिष्ठद्गु जपन् सन्ध्याम्	३।१।३६	आराशस्त्रि	३।१।१३६
अस्तंगत्य पुनरुदेति सविता	३।१।७	आतुरार्था यवागूः	३।१।७२	आराशस्त्र्याविमे	३।१।१३६
अस्तपर्वतः	३।१।१९६	आत्मकृतम्	३।१।६८	आरूढवानरो वृक्षः	३।१।२२
अस्तपर्वतः	३।१।१९६	आत्मनापञ्चमः	३।१।६७	आर्त्तभागी	२।४।७८
अस्त्रशस्त्रम्	३।१।१६०	आत्मनाषष्ठः	३।१।६७	आर्द्रगोमयेण	२।३।१९३
अस्यसि	३।१।२६	आत्मनेपदम्	३।१।७१	आर्द्रा-पुनर्वसवः	३।१।२२९
अस्वका	२।४।१०८	आत्मम्भरिः	२।४।३२	आर्द्रामृगशिरसी	३।१।१६२
अस्विका	२।४।१०८, २।४।१०९	आत्मम्भरी	२।४।३२	आर्यका	२।४।१०८
अहं ब्रवीमि	२।२।१२२	आदित्यचन्द्रौ	३।१।१५९	आर्यमिश्राः	३।१।१११
अहंपूर्विका	३।१।११६	आद्यन्तौ	३।१।१५९	आर्ययूना	२।३।७५

आर्याणी	२।४।६६	इतरश्चैत्रात्	२।२।७५	इरा अमृतम्	२।३।१०४
आर्या	२।४।५४	इतिभद्रबाहु	३।१।३९	इरिकावनम्	२।३।६७
आर्या	२।४।६६	इदं कर्ण-नासिकम्	३।१।१३७	इला भूमिः	२।३।१०४
आर्यिका	२।४।१०८	इदं पाणि-पादम्	३।१।१३७	इषीकतूलम्	२।४।१०२
आर्यी	२।४।६६	इदं भेरी-मृदङ्गम्	३।१।१३७	इषुवज्जौ	३।१।१३९
आर्ष्टिषेणी	२।४।७८	इदं शङ्ख-पटहम्	३।१।१३७	इष्टकचितम्	२।४।१०२
आवपनिष्किरा	३।१।११६	इदं शिरो-ग्रीवम्	३।१।१३७	इष्टी यज्ञे	२।२।१९९
आवय्यायनी	२।४।६९	इदं सक्तूनां पीतम्	२।२।१९१	इह भवन्तस्त्वाहुः	२।२।१२४
आवय्या	२।४।६९, २।४।८८	इदमहेः सृप्तम्	२।२।१९१	इह भवानाह	२।२।१२४
आवां ब्रूवः	२।२।१२२	इदमतेषां यातम्	३।१।८६	इहत्तिका	२।४।१०८
आविष्कृतम्	२।३।१९	इदमेषां पीतम्	३।१।८६	इहद्वितीया	३।१।११६
आविष्पीतम्	२।३।१९	इदमेषां भुक्तम्	३।१।८६	इहपञ्चमी	३।१।११६
आशापतिः	२।४।४९	इदमेषां यातम्	३।१।८६	इहस्थोऽयमिष्वासः क्रोशल्लक्ष्यं	२।२।११०
आशापत्नी	२।४।४९	इदमेषामासितम्	२।२।१९१	इहाहेः सृप्तम्	२।२।१९२
आशिषा	२।३।१५	इदमेषामासितम्	३।१।८६	इहाऽहिना सृप्तम्	२।२।१९२
आश्चर्यं इन्द्रियाणां जयो यूना	२।२।८७	इदमोदनस्य भुक्तम्	२।२।१९१	ईक्षितव्यं परस्त्रीभ्यः स्वधर्मो	२।२।५८
आश्चर्यमोदनस्य नाम पाकोऽ	२।२।८७	इधमव्रश्चनः	३।१।७७, ३।१।८५	ईषत्कडारः	३।१।६४
आश्चर्यो गवां दोहोऽगोपालकेन	३।१।८४	इध्माबर्हिषी	३।१।१४५	ईषत्करः कटो भवता	२।२।१९०
आश्मरथ्यः	२।४।१९	इन्द्रचन्द्रौ	३।१।१६०	ईषत्पिङ्गल ! युष्माकमथो पुत्रः	३।१।६४
आसनात् प्रेक्षते	२।२।७४	इन्द्रधनुःखण्डम्	२।३।१३	ईषत्पिङ्गलः	३।१।६४
आसने उपविश्य भुङ्क्ते	२।२।७४	इन्द्रथाश्वाः	३।१।१६०	ईषदुन्नतः	३।१।६४
आसन्नत्रिंशाः	३।१।२०	इन्द्रवायू	३।१।१६०	ईषद्रक्तः	३।१।६४
आसन्नदशाः	३।१।२०, ३।१।१४८	इन्द्रहूपुत्रः	२।४।१९८	ईषद्विकटः	३।१।६४
आसन्नविंशाः	३।१।२०	इन्द्राग्नी	३।१।१५९	उच्चैस्तमाम्	२।३।३४
आसुरायणी	२।४।७०	इन्द्राणी(२)	२।४।६२	उदग् ग्रामात्	२।२।७५, २।२।११७
आहरनिवपा	३।१।११६	इन्द्राविष्णू	३।१।१६०	उदीची	२।४।३
आहरवसना	३।१।११६	इन्द्राश्वरथाः	३।१।१६०	उद्दामानं उद्दामं उद्दाम्नी	२।४।१०, २।४।१५
आहरवितता	३।१।११६	इन्द्रेन्द्राण्यौ	३।१।१२६	उद्धमविधमा	३।१।११६
आहिच्छत्री	२।४।७८	इन्द्रौ	३।१।१२६	उच्चाराय संपद्यते यवान्नाम्	२।२।५५
आहोपुरुषिका	३।१।११६	इभकुम्भस्तनी	३।१।२३	उच्चैर्घोषः	३।१।४८
औचिती	२।४।८८	इभ्यका	२।४।१०८	उच्चैर्मुखः	३।१।२२
औत्सी	२।४।२०	इभ्यपोटा	३।१।१११	उच्चैस्तराम्	२।३।३४
और्ध्वदमिकम्	३।१।१८	इभ्या	२।४।५४	उच्छास्त्रं वचः	३।१।४७
इक्षुभक्षिकां मे धारयसि	३।१।८२	इभ्यापुत्रः	२।४।८३	उच्छङ्खलः कलभः	३।१।४७
इक्षुवणम्	२।३।६६	इभ्यिका	२।४।१०८	उज्जहिजोडः	३।१।११६
इक्षुवाहणम्	२।३।७२	इमे तपस्विनः	२।२।१२४	उज्जहिस्तम्बः	३।१।११६
इक्ष्वाकूः	२।४।७३	इमे मनुष्याः	३।१।१२७	उत्कुला कुलटा	३।१।४७
इज्याये व्रजति	२।२।६१	इमे रुरवः	३।१।१२७	उत्कृष्टपुरुषः	३।१।१०७
इतःप्रभृति	३।१।३६	इयन्तो गवाऽश्वाः	३।१।१४६		

उत्क्षेपणा-ऽपक्षेपणा-ऽकुञ्चन०३	३।१।१३६	उदुम्बरकृमिः	३।१।१९१	उपाध्यायादधीते	२।२।७३
उत्खातखड्गः	३।१।१५४	उदुम्बरमशकः	३।१।१९१	उपाध्यायानी	२।४।६३
उत्तमपुरुषः	३।१।१०७	उद्गातरश्मिः	३।१।१२३	उपाध्यायी	२।४।६३
उत्तमपुरुषः	३।१।१४९	उद्दालपुष्पभञ्जिका	३।१।१८१	उत्पागाढम्	३।१।१४९
उत्तमर्णः	३।१।१४९	उद्धमचूडा	३।१।१९६	उभयचेतनः	३।१।१५०
उत्तरकायः	३।१।५२	उद्धरावसृजा	३।१।१९६	उमामहेश्वरौ	३।१।१४९
उत्तरकोशलाः	३।१।१९८	उद्भिद्द्विलभिदौ	३।१।१३९	उरःकपाटः	३।१।१९१
उत्तरगवधनः	३।१।१९८	उद्यतमुश(स)लः	३।१।१५४	उररीकृतम्	३।१।१२
उत्तरतो ग्रामस्य	२।२।१८२	उद्रश्मिः	३।१।१२३	उररीकृत्य	२।४।१९८, ३।१।१२
उत्तरदक्षिणौ	३।१।१३१	उद्रपनिवपा	३।१।१९६	उरसि कृत्वा	३।१।१९१
उत्तरपदार्थप्राधान्यम्	३।१।१८७	उद्वेलः	३।१।१४७	उरसिकृत्य	३।१।१९१
उत्तरपश्चिमा	३।१।१२५	उद्वेलः समुद्रः	३।१।१४७	उरसिलोमा	३।१।१२३
उत्तरपूर्वा	३।१।१९६	उध्येरावति	३।१।१४२	उरसिलोमा	३।१।१५०
उत्तरा ग्रामात्	२।२।७५	उन्मत्तगङ्गा देशः	३।१।१२७	उलूकपक्षी शाला	२।४।४३
उत्तराद् ग्रामस्य	२।२।१८२	उन्मशकम्	३।१।१३९	उलूकपुच्छी सेना	२।४।४३
उत्तराहि ग्रामात्	२।२।७५	उपकुम्भम्	३।१।१३९	उलूखलमुश(स)ले	३।१।१४५
उत्तरेण हिमवतः	२।२।११७	उपखार्या द्रोणः	२।२।१०५	उशीरबीजशिञ्जास्थम्	३।१।१४९
उत्तरेण हिमवन्तम्	२।२।११७	उपगोरपत्यम्	२।२।१८१	उषितः	२।३।३६
उत्तानशया	२।४।१२१	उपचत्वारिंशाः	३।१।१२१	उषितवान्	२।३।३६
उत्पचनिपचा	३।१।१९६	उपत्रिंशाः	३।१।१२१	उष्ट्रखरम्	३।१।१४४
उत्पतनिपता	३।१।१९६	उपदशं गोमहिषम्	३।१।१४७	उष्ट्रखरम्	३।१।१६०
उत्पत्यपाकला	३।१।१९६	उपदशाः	३।१।१२१	उष्ट्रमेषम्	३।१।१६०
उत्पथेन पन्थानं पथे वा गच्छति२।२।६३		उपनिषत्कृत्य	३।१।१९७	उष्ट्रशशम्	३।१।१४४
उत्पन्नतुप्रा	३।१।१५२	उपपयःकारः	२।३।५	उष्ट्रशशम्	३।१।१६०
उत्पलमालभारिणी	२।४।१०२	उपरि ग्रामस्य	२।२।१८२	उष्णीकृत्य	३।१।१४४
उत्पलमालभारी	२।४।१०२	उपरिष्ठाद् ग्रामस्य	२।२।१८२	ऊककृताः	३।१।१०४
उदकस्य पिबः	२।२।१८३	उपलम्भः	३।१।११	ऊकीकृताः	३।१।१०४
उदकार्थो घटः	३।१।७२	उपवधु	२।४।१७	ऊढभार्यः	३।१।१५३
उदकेविशीर्णम्	३।१।९२	उपविंशा	३।१।१२१	ऊरीकृतम्	३।१।१२
उदगात् कठकौथुमम्	३।१।१३८	उपशरदम्	३।१।१३९	ऊरीकृत्य	२।४।१९८, ३।१।१२
उदगुर्दशेमे कठकालापाः	३।१।१४६	उपश्लिष्टो गुरून् मैत्रः	२।२।१९९	ऊरीकृत्य	३।१।४२, ३।१।१४८
उदगुस्ताकिंकवैयाकरणाः	३।१।१३८	उपष्टब्धः	२।३।४२	ऊरुभित्री	२।४।४६
उदग्रगामं वृष्टो मेघः	३।१।३२	उपष्टम्भः	२।३।४२	ऊर्णनाभः	३।१।१५५
उदपानमण्डूकः	३।१।१९१	उपष्टम्भकः	२।३।४२	ऊर्ध्वकायः	३।१।१५६
उदयपर्वतः	३।१।१९६	उपसर्वम्	३।१।१५०	ऊर्ध्वमौहूतिकम्	३।१।१८
उदरेमणिः	३।१।१२३	उपहतबलियक्षी	३।१।१२२	ऊषतुः	२।३।३६
उदरेमणिः	३।१।१५०	उपाग्नि	३।१।३९	ऊषुः	२।३।३६
उदितास्त्रयः सप्तर्षयः	३।१।१९९	उपाजे कृत्वा	३।१।१२	ऋक्सामे	३।१।१४५
उदितौ पुष्य-पुनर्वसू	३।१।१२९	उपाजेकृत्य	३।१।१२	ऋगयनम्	२।३।६४

ऋतकः	२।३।१०४	एधेभ्यो व्रजति	२।२।१६२	कटं कुर्वन्	२।२।१९०
ऋते धर्मात् कुतः सुखम्	२।२।११४	एधोदकोपस्करणम्	३।१।१७७	कटं कृतवान्	२।२।१९१
ऋद्धेषु भुञ्जानेषु दरिद्रा आसते	२।२।१०६	एलकका	२।४।१०८	कटं कृत्वा	२।२।१९०
ऋद्धेष्व्वासीनेषु दरिद्रा भुञ्जते	२।२।१०६	एलकिका	२।४।१०८	कटं चक्राणः	२।२।१९०
ऋफिडः	२।३।१०४	एषका	२।४।१०९	कटं चक्रिः	२।२।१९०
ऋफलः	२।३।१०४	एषिका (२)	२।४।१०९	कटः कृतो मैत्रेण	२।२।१९१
ऋश्यैणम्	३।१।१३३	एहिप्रघसा	३।१।११६	कटकरणस्थायुक्तः	३।१।१७६
ऋश्यैणाः	३।१।१३३	एहिरियाहिरा	३।१।११६	कटकृतः	३।१।१५२
एकचौरः	३।१।१९७	एहिविघसा	३।१।११६	कटप्रकूलम्	२।४।१९८
एकद्रव्यवत्त्वम्	३।१।१६७	एहिस्वागता	३।१।११६	कठकालापाः प्रत्यष्टुः	३।१।१३८
एकधनुर्धरः	३।१।१९७	एहीडं वर्तते	३।१।११६	कठप्रवक्ता	३।१।१११
एकनदी	३।१।१२८	ऐक्षुकाः	२।४।१९३	कठश्रोत्रियः	३।१।१११
एकपत्नी	२।४।१५०	ऐन्द्रयाश्च कौबेर्याश्च०	३।१।१२५	कठाध्यायकः	३।१।१११
एकपरि	३।१।१३८	ऐषत्पिङ्गलकाम्यत्	३।१।१६४	कठी	२।४।१५४
एकपुष्पा	२।४।१५६	ऐषत्पिङ्गलम्	३।१।१६४	कडारजैमिनिः	३।१।१५८
एकफला	२।४।१५७	ओदनं पचमानः	२।२।१९०	कणेहत्य पयः पिबति	३।१।१६
एकमासजातः	३।१।१५७	ओदनं पेचिवान्	२।२।१९०	कण्टकसंचये ओदनः	३।१।१६८
एकमुनि व्याकरणस्य	३।१।१२९	ओदनं बुभुक्षुः	२।२।१९०	कण्टकस्य तैक्ष्ण्यम्	३।१।१८७
एकर्षयः	३।१।१९७	ओदनं भोक्तुं व्रजति	२।२।१९०	कण्ठेकालः	३।१।१२३
एकविंशतिभारद्वाजं कोशलस्य	३।१।१२९	ओदनपाकी	२।४।१५५	कण्ठेकालः	३।१।१५०
एकवीरः	३।१।१०३	ओदनपाणिनिः	३।१।११६	कतमगार्ग्यः	३।१।१०९
एकशतम्	३।१।११६	ओदनबुभुक्षुः	३।१।१६२	कतरः कुण्डली	३।१।१०९
एकशफा	२।४।१३८	ओदनस्य भोजकः	२।२।१८३	कतरकठः	३।१।१०९
एकशाटी	३।१।१९७	ओदनस्य भोजकः	३।१।१८१	कतरकलापः	३।१।१०९
एकादश	३।१।११६	ओदनस्य भोजकः	३।१।१८३	कतरगार्ग्यः	३।१।१०९
एकादश	३।१।१६३	ओदनस्य शोभनं पक्ता	२।२।१४१	कति मार्दङ्गिकपाणविकाः	३।१।१४६
एकादनचत्वारिंशत्	३।१।१६९	ओदनस्याशितः	३।१।१८५	कतिपयाद् मुक्तः	२।२।१७९
एकाद्वन्त्रिंशत्	३।१।१६९	ओष्ठबिम्बम्	३।१।१४९	कतिपयेन मुक्तः	२।२।१७९
एकाद्वन्विंशतिः	३।१।१६९	औडुलोम्या	२।४।१७८	कतीह कवचमुद्वहमानाः	२।२।१९०
एकात्रचत्वारिंशत्	३।१।१६९	औत्तरशालः	३।१।१९८	कतीह वपुर्भूषयमाणाः	२।२।१९०
एकात्रत्रिंशत्	३।१।१६९	औपगवी	२।४।१२०, २।४।१७८	कतीह शत्रून् निघ्नानाः	२।२।१९०
एकात्रविंशतिः	३।१।१६८	औपगवीत्वम्	२।४।१९५	कथं तर्हि भीरु! गतं निवर्तत०	२।४।१७३
एकापूपी	३।१।१९९	औपगवौ	३।१।१२४	कथं रात्रिवृत्तं, सन्ध्यागर्जितमिति	३।१।१९३
एके ब्रीहयः संपन्नाः सुभिक्षं	२।२।१२१	और्ध्वदेहिकम्	३।१।११८	कदलीस्तम्भोरुः	२।४।१७५
एतत्तु ते दिवा नृत्तं, रात्रौ नृत्तं तु०	३।१।१९३	कचाकचि	३।१।१२६	कदा पूर्वाः प्रोष्ठपदाः	२।२।१२३
एतावन्ति दधिघृतानि	३।१।१४६	कच्छपी	३।१।१४९	कदा पूर्वाः फल्गुन्यः	२।२।१२३
एतिकाः	२।४।१०९	कटं करिष्यन्	२।२।१९०	कदा पूर्वं प्रोष्ठपदे	२।२।१२३
एथानाहतुं व्रजति	२।२।१६२	कटं करिष्यमाणः	२।२।१९०	कदा पूर्वं फल्गुन्यौ	२।२।१२३
एथानाहारको व्रजति	२।२।१९०	कटं कारको व्रजति	२।२।१९०	कदुष्णम्	३।१।१४२

कन्यापुरम्	२१४ १९६	कलियुधिष्ठिरः	३११ १८९	कापटवी	२१४ १७८
कन्यामलङ्करिष्णुः	२१२ १९०	कलीलः	२१३ १९०४	कापिष्ठलिः पुत्रः	२१३ १२९
कन्यारूपम्	३११ १८७	कल्पः	२१३ १९९	कापोतकाः	२१४ १९३
कपरिका	२१३ १९०४	कल्पकः	२१३ १९९	काम-क्रोधौ	३११ १३०
कपलिका	२१३ १९०४	कल्पयति	२१३ १९९	कामधुरम्	३११ १४२
कपित्थरसः	३११ १८७	कल्पिता	२१३ १९९	कामार्थौ	३११ १५९
कपित्थाश्वत्थौ	३११ १५९	कल्याणक्रोडा	२१४ १३८	काम्पील्यकः	२१४ १९२
कपोलपाली	३११ १११	कल्याणखुरा	२१४ १३८	काम्पील्यिका	२१४ १९०
कबरपुच्छी	२१४ १४२	कल्याणगुल्फा	२१४ १३९	कायोर्ध्वम्	३११ १५६
कमण्डलूः	२१४ १७४	कल्याणगोखा	२१४ १३८	कारकः	२१४ १११
कमलमुखी	३११ १२३	कविचौरः	३११ १९०	कारकस्य गतिः	३११ १४९
कम्बलाऽश्वतरौ	३११ १४५	कवोष्णम्	३११ १४२	कारकस्य ब्रज्या	३११ १४९
कम्बोजमुण्डः	३११ ११६	कषायपाणः कंसः	२१३ १६९	कारिकां कृत्वा	३११ १३
करकिसलयम्	३११ १९०२	कषायपाणा गान्धारयः	२१३ १७०	कारिका	२१४ १११
करगृहीती	२१४ १५२	कषायपानः कंसः	२१३ १६९	कारिकाकृत्य	३११ १३, ३११ १४२
करणपाटवम्	३११ १८७	कष्टं स्थाता	२१२ १४१	कारिकेयायते	२१४ १९१
करणम्	२१३ १६३	कष्टश्रितः	३११ १४८	कारिकेयिः	२१४ १९२
करभमात्रूरुः	२१४ १७५	कस्कः	२१३ १९४	कारिकेयी	२१४ १८८
करभरासभौ	३११ १९५९	कहोडखोडः	३११ १९५८	कारिकेयीभूतः	२१४ १९१
करभोरुः	२१४ १७५	काकः	२१४ १९०४	कारिकेयीयति	२१४ १९१
करात्ती	२१४ १५२	काकणीकम्	२१४ १९०५	कारी मेऽसि कटम्	२१२ १९४
करिणाम्	२१३ १६३	काकपेया नदी	३११ १६८	कारीषगन्धः	२१४ १७८
करीरः	२१३ १९०४	काकमयूरौ	३११ १९४९	कारीषगन्धीपतिः	२१४ १८३
कर्णेचुरुचुरा	३११ १९१	काकवन्ध्या	३११ १९०१	कारीषगन्धीपुत्रः	२१४ १८३, २१४ १९८
कर्णेचुरुचुरुः	३११ १९१	काकस्य काष्ण्यम्	३११ १८७	कारीषगन्धीबन्धुः	२१४ १८४
कर्णैरिटरिटा	३११ १९१	काकैः पातव्यः	३११ १६८	कारीषगन्धीमातः	२१४ १८५
कर्णैरिटरिटरिः	३११ १९१	काकोलूकम्	३११ १९४१	कारीषगन्धीमाता	२१४ १८५
कर्तुकामः	३११ १२२	काञ्चीकन्यकुब्जम्	३११ १९४२	कारीषगन्धीमातृकः	२१४ १८५
कर्तारः न ते सुखस्य जानते	२१२ १८१	काणगडुलः	३११ १९५८	कारीषगन्ध्या	२१४ १७१, २१४ १७८
कर्त्री	२१४ १९, २१४ १८६	काणद्रोणः	३११ १९५८	कारीषगन्ध्याकुलम्	२१४ १८३
कर्पटः	२१३ १९९	काण्ठेविद्धया	२१४ १८२	कारीषगन्ध्यापतिग्रामः	२१४ १८४
कर्पटिः	२१३ १९९	काण्ठेविद्धी	२१४ १८२	कारीषगन्ध्यापुत्रकुलम्	२१४ १८३
कर्परः	२१३ १९९	काण्डपुष्पा	२१४ १५६	कारीषगन्ध्याबन्धुकुलः	२१४ १८४
कर्पूरः	२१३ १९९	काण्डलावी याति	२१४ १२०	कारीषगन्ध्यामातः	२१४ १८५
कर्मठेन	२१३ १६३	काण्डीभूतम्	२१४ १९७, २१४ १९८	कारीषगन्ध्यामाता	२१४ १८५
कलभ-हस्तिन्यौ	३११ १२६	काण्डीरकाण्डस्पृष्टः	३११ १९००	कारीषगन्ध्यामातृकः	२१४ १८५
कलहं स राममहितः कृतवान्	३११ १८६	कात्यायनी	२१४ १६८	कार्तिक्या आग्रहायणी मासे	२१२ १९०७
कलिङ्गोष्वक्षिणी शुभे	२१२ १२२	कान्तो हरिश्चन्द्र इव प्रजानाम्	२१२ १९१	कार्यं भूयात् मैत्रस्य	२१२ १६६
कलितप्रहरणः	३११ १९५४	कान्यकुब्जी	२१४ १७८	कार्यं भूयात् मैत्राय	२१२ १६६

कार्श्यवणम्	२।३।६६	कुण्डकृता	२।४।४७	कुलालवरुटम्	३।१।१४३
कार्षापणविकलम्	३।१।६७	कुण्डमिता	२।४।४७	कुवलम्	२।४।१५
कार्षापणोन्म	३।१।६७	कुण्डलहिरण्यम्	३।१।७०	कुशकाशम्	३।१।१३३
कालमुखा	२।४।४०	कुण्डोष्ठी	२।४।७	कुशकाशम्	३।१।१५९
कालाक्षी गर्भिणी	३।१।१२२	कुतपसौश्रुतः	३।१।११६	कुशकाशाः	३।१।१३३
कालाक्षी वशा	३।१।१११	कुत्सितो ब्राह्मणः	३।१।१००	कुशकाशौ (२)	३।१।१३६
कालापप्रवक्ता	३।१।१११	कुन्ती	२।४।७२	कुशलदक्षः	३।१।१८
कालापश्रोत्रियः	३।१।१११	कुन्ती	२।४।१५	कुशलश्चित्रकर्मणि, न च करोति	२।१७
कालापाध्यायकः	३।१।१११	कुपुरुषकः	३।१।४२	कुष्ठः	२।३।३०
कालिकाऽङ्गरकाः	३।१।१२६	कुबेरकेशवौ	३।१।१४९	कुष्ठलम्	२।३।२८
काशकुशम्	३।१।१५९	कुब्जकैरातम्	३।१।१४४	कुसितायी	२।४।६०
काश्यपप्रतिकृतिः काश्यपः	२।२।१२१	कुब्जवामनम्	३।१।१४४	कुसि(सी)दायी	२।४।६०
काष्ठकाः	२।४।१३	कुब्राह्मणः	३।१।४२	कुसुमसुरभिः	३।१।६५
किंकिरातम्	३।१।११०	कुमारतल्लजकः	३।१।१११	कुसुमसौरभ्यम्	३।१।८७
किंगो यो न वहति	३।१।११०	कुमारतुल्यः	३।१।११५	कूटप्लाक्षिः	३।१।१५८
किंपुरुषः	३।१।११०	कुमारतुल्या	३।१।११५	कूपकच्छपः	३।१।१९
किराजा यो न रक्षति	३।१।११०	कुमारपरमः	३।१।११५	कूपमण्डूकः	३।१।१९
किंशुकः पलाशः	३।१।११०	कुमारपरमा	३।१।११५	कृच्छ्राद् मुक्तः	२।२।७९
किंसखा योऽभिद्रुहति	३।१।११०	कुमारप्रव्रजिता	३।१।११५	कृच्छ्रेण भोजनेन निर्विण्णः	२।२।७९
किञ्जल्कः	३।१।११०	कुमारयुवा	३।१।११५	कृच्छ्रेण मुक्तः	२।२।७९
किरीटेन	२।३।६३	कुमारश्रमणः	३।१।११५	कृतं तेन	२।२।४७
किश(स)लयकरा	२।४।३८	कुमारसती	३।१।११५	कृतकटः	३।१।१५२
किष्किन्धगब्दिकम्	३।१।१४३	कुमारसन्	३।१।११५	कृतपूर्वी कटम्	३।१।१८
कीटपिपीलिकम्	३।१।१३४	कुमाराभिरूपकः	३।१।११५	कृतप्रियः	३।१।१५१
कीर्तनम्	२।३।६३	कुमारिका	२।४।१०४	कृतभय्यकटः	३।१।१५१
कीलालपकः	२।४।१०४	कुमारीप्रियः	२।४।१६	कृतविश्वः	३।१।१५१
कीलालपम्	२।४।१७	कुमुदश्येनी	३।१।१०१	कृताकृतम्	३।१।१०५
कीलालपिका	२।४।१०४	कुम्भकपाललोहिनी	३।१।१०१	कृताकृतम्	३।१।१०६
कुक्कुटमयूरौ	३।१।१६०	कुम्भकारः	३।१।१८	कृतापकृतम्	३।१।१०५
कुक्कुट-मयूरौ	३।१।१२६	कुम्भकारः	३।१।४९	कृतिः	२।४।३२
कुक्कुटमयूरौ	३।१।१४२	कुम्भकारी	२।४।२०	कृत्तिकारोहिण्यः	३।१।१६२
कुक्कुटसंपात्या ग्रामाः	३।१।६८	कुम्भस्य समीपम्	२।२।८१	कृत्थिविचक्षणा क्रिया	३।१।११६
कुक्कुटसर्पः	३।१।१९६	कुरुकटः	३।१।११६	कृपः	२।३।१९
कुचकुम्भः	३।१।१०२	कुरुकुरुक्षेत्रम्	३।१।१४२	कृपणः	२।३।१९
कुञ्जरदासः	३।१।११५	कुरुकुरुजाङ्गलम्	३।१।१४२	कृपाणः	२।३।१९
कुडीकुडम्	३।१।१४४	कुरुचरी	२।४।२०	कृपीटम्	२।३।१९
कुण्टखञ्जः	३।१।१९६	कुरुचरी	२।४।८६	कृशोदरा	२।४।३९
कुण्टखञ्जः	३।१।१५८	कुरूः	२।४।७३	कृशोदरी	२।४।३९
कुण्टवात्स्यः	३।१।१५८	कुरूः	२।४।१५	कृष्टमतीकृता भूमिः	३।१।१७

कृष्णतिलाः	३११९६	क्रोशेन क्रोशाभ्यां क्रोशैर्वा०	२१२१४३	खट्वाप्लुतो जाल्मः	३११५९
कृष्णशुक्लः	३११९६	क्रौडैयः	२१४१८०	खट्वामारूढ उपाध्यायोऽध्यापयति	
कृष्णसर्पः	३११९६	क्लिशितमक्लिष्टम्	३१११०६		३११५९
कृष्णसारङ्गः	३११९६	क्लिष्टाक्लिशितम्	३१११०५	खट्वारूढो जाल्मः	३११५९
कृष्णा गवां गोषु वा संपन्न०	२१२१०९	क्लृप्तः	२१३१९९	खट्टिका	२१४१२७
केवलजरत्	३११९७	क्लृप्तवान्	२१३१९९	खण्डा(ण्ड)मर्को	३१११४५
केवलपुराणम्	३११९७	क्लृप्यते	२१३१९९	खदिरवणम्	२१३१६६
केशपाशः	३१११११	क्षत्रियः(याः)पुरुषाणां पुरुषेषु०	२१२११०९	खरणाः	२१३१६४
केशविलूनी	२१४१४६	क्षत्रियका	२१४११०८	खरुरियम्	२१४१३५
केशशमश्रु	३१११४४९	क्षत्रियभीरुः	३११११००	खलतिखारपायणः	३१११५८
केशहस्तः	३१११११	क्षत्रियवैश्यौ	३११११६१	खलतिखोडः	३१११५८
केशाकेशि	३१११२६	क्षत्रिया	२१४१५४, २१४१६६	खलतिपलितः	३११११५
केशेषु प्रसितः	२१२१४९	क्षत्रियाणी	२१४१६६	खलतिप्रव्रजिता	३११११५
केशेष्वबद्धः	२१२१४९	क्षत्रियापुत्रः	२१४१८३	खलतिश्रमणः	३११११५
केशैः प्रसितः	२१२१४९	क्षत्रियिका	२१४११०८	खलतिश्रमणा	३११११५
केशैरवबद्धः	२१२१४९	क्षत्रियी	२१४१६६	खलत्यध्यायकः	३११११५
कोकिलस्य व्याहृतम्	२१२१९२	क्षारशुक्लः	३१११६५	खलत्यध्यायिका	३११११५
कोपेषद्रक्तः	३१११६४	क्षिपका	२१४११११	खलपुपुत्रः	२१४१९८
कोशातकी	२१४१९५	क्षीरपक्वानि	२१३१७६	खलपूपुत्रः	२१४१९८
कोशातक्यर्द्धम्	३१११५४	क्षीरपाणं वर्तते	२१३१६९	खलु कृत्वा	३१११४९
कोष्णम्	३१११४२	क्षीरपाणा उशीनराः	२१३१७०	खलेयवम्	३१११३६
कौतस्कुतः	२१३११४	क्षीरपाणि	२१३१७६	खाटकृत्य	३१११२, ३१११४२
कौमुदगन्धीपतिः	२१४१८३	क्षीरपानं वर्तते	२१३१६९	खादतमोदता	३११११६
कौमुदगन्धीपुत्रः	२१४१८३, २१४१९८	क्षीरपाना गोपालकाः	२१३१७०	खारपायणः	२१३१६४
कौमुदगन्धीबन्धुः	२१४१८४	क्षीरस्य विकारः	२१२१८१	खारपायणखलतिः	३१११५८
कौमुदगन्ध्या	२१४१७१, २१४१७८	क्षुद्रतापसः	३११११००	खारीकम्	२१४११०५
कौरवपाण्डवम्	३१११४१	क्षुभन्ति	२१३१९६	खुरणसः	२१३१६४
कौरवपाण्डवाः	३१११४१	क्षुभन्	२१३१९६	खुरणाः	२१३१६४
कौरव्यायणी	२१४१७०	क्षुभ्नाति	२१३१९६	खेलदाक्षिः	३१११५८
क्रमकवार्त्तिकम्	३१११४०	क्षुभ्नानः	२१३१९६	खोडकहोडः	३१११५८
क्रष्टव्या ग्रामं शाखा चैत्रेण	२१२१८९	क्षुभ्नीतः	२१३१९६	खोडखलतिः	३१११५८
क्रियासातत्यम्	३१११८७	खड्गोत्खातः	३१११५४	गड्गदेवी	२१४१९९
क्रुड्पु	२१३११५	खज्जकुण्टः	३१११९६, ३१११५८	गड्गामहः	२१४१९९
क्रोज्जकाः	२१४१९३	खज्जमौञ्जायनः	३१११५८	गड्गादेवी	२१४१९९
क्रोड्या	२१४१८०	खट्वका	२१४११०७	गड्गाद्वारम्	२१४१९९
क्रोधेन	२१३१६३	खट्वा	२१४११८	गड्गापारम्	३१११३०
क्रोशाति बन्धुवर्गे प्रात्राजीत्	२१२११०८	खट्वाका	२१४११०७	गड्गामहः	२१४१९९
क्रोशतो बन्धुवर्गस्य प्रात्राजीत्	२१२११०८	खट्वाता	२१४११०७	गड्गायमुने	३१११४२
क्रोशल्लक्ष्यं विध्यति	२१२१७५	खट्वापादः	२१४१९८, २१४१९९	गड्गाशोणम्	३१११४२

गच्छति चैत्रः	२।२।१४	गवीधुमतः सांकश्यं चत्वारि०	२।२।१०७	गुणवृद्धी	३।१।१५९
गजरथः	३।१।११६	गवेलकम्	३।१।१४४	गुरुदत्ताय स्वदते दधि	२।२।१५५
गडुलकाणः	३।१।१५८	गवेलकौ	३।१।१४४	गुरुपूजकः	३।१।१७८
गडुलगालवः	३।१।१५८	गवैडकम्	३।१।१४४	गुरुमध्यः	३।१।१५६
गडुशिराः	३।१।१५६	गायनी	२।४।२०	गुरुसदृशः	३।१।१७८
गणक-गणक्यौ	३।१।१२६	गार्गकम्	२।४।१९२	गुरुसमः	३।१।१७८
गणकी	२।४।५९	गार्गायति	२।४।१९१	गुर्वन्तः	३।१।१५६
गणधरोक्तिः	३।१।१७७	गार्गी	२।४।६७	गृहकलविडुकः	३।१।१९१
गतताच्छील्यम्	३।१।८७	गार्गीपुत्रः	२।४।१९८	गृहमध्यम्	३।१।१४९
गतपूर्वा ग्रामम्	३।१।११८	गार्गीभूतः	२।४।१९१	गृहसर्पः	३।१।१९१
गतमासः	३।१।१५२	गार्गीयः	२।४।१९२	गृहीतपाणिः	३।१।१५२
गतार्थः	३।१।१५३	गार्गीयति	२।४।१९१	गृहे उत्सुकः	२।२।१४९
गतो ग्रामं चैत्रः	२।२।१९१	गार्ग्यः	२।४।१९२	गृहेणोत्सुकः	२।२।१४९
गमयति चैत्रम्	२।२।१४	गार्ग्यधूर्त्तः	३।१।१११	गेयो माणवको गाथानाम्	२।२।८८
गर्गभिगिणी	२।३।६४	गार्ग्यरूप्यः	२।४।१९२	गेहेक्ष्वेडी	३।१।१९१
गर्गाः	३।१।१२५	गार्ग्यवात्स्यायनौ	३।१।१२४	गेहेनर्ती	३।१।१९१
गर्गान्	३।१।१२५	गार्ग्यायणः	२।४।१९२	गेहेनर्दी	३।१।१९१
गर्दभवाहिनः	२।३।७५	गार्ग्यायणी	२।४।६७	गेहेपटुः	३।१।१९१
गर्दभवाहिनौ	२।३।७५	गार्ग्यौ	३।१।१२४	गेहेपण्डितः	३।१।१९१
गर्भेत्पतः	३।१।१९१	गालवगडुलः	३।१।१५८	गेहेप्रगल्भः	३।१।१९१
गर्भेदृप्तः	३।१।१९१	गिरः	२।३।१०२	गेहेमेही	३।१।१९१
गर्भेधीरः	३।१।१९१	गिरति	२।३।१०२	गेहेवाही	३।१।१९१
गर्भेशूरः	३।१।१९१	गिरिकाणः	३।१।६५	गेहेविचिती	३।१।१९१
गर्भेसुहितः	३।१।१९१	गिरिणखः	२।३।६८	गेहेविजिती	३।१।१९१
गलकोत्कृती	२।४।१४६	गिरिणदी	२।३।६८	गेहेव्यालः	३।१।१९१
गलेचोपकः	३।१।११६	गिरिनखः	२।३।६८	गेहेशूरः	३।१।१९१
गवां कृष्णा संपन्नक्षीरतमा	३।१।१७६	गिरिनदी	२।३।६८	गो(गौ)पालिधानपूलासम्	३।१।१४९
गवां दायदः	२।२।१९८	गिरौ	२।३।१०२	गोअश्वम्	३।१।१४४
गवां दोहः	२।२।८३	गिर्यन्तः	३।१।३०	गोअश्वौ	३।१।१४४
गवां प्रसूतः	२।२।१९८	गिलति	२।३।१०२	गोका	२।४।१११
गवां समूहः	२।२।८१	गीःकारः	२।३।१५	गोकुञ्जरः	३।१।१०८
गवां साक्षी	२।२।१९८	गीकाम्यति	२।३।१८	गोकुमारी	३।१।१११
गवां स्वामी	२।२।१९८	गीष्कल्पा	२।३।१८	गोकुलम्	२।४।१९६, २।४।१९८
गवामयनाऽऽदित्यानामयने	३।१।१३९	गीष्पाशा	२।३।१८	गोणिः	२।४।१०३
गवामीश्वरः	२।२।१९८	गीस्तरा	२।३।३४	गोतल्लजकः	३।१।१११
गवाश्वम्	३।१।१४४	गीस्त्वम्	२।३।३४	गोत्रेण काश्यपः	२।२।१४६
गवाश्वौ	३।१।१४९	गुडधानाः	३।१।११६	गोदाभ्यामागच्छति	२।२।१६९
गवाऽविकम्	३।१।१४४	गुडप्रियः	३।१।१५७	गोदायस्य परिसर्या	२।२।१६१
गविष्ठिरः	२।३।१२५	गुडस्य माधुर्यम्	३।१।८७	गोनरौ	३।१।१३२

गोनागः	३ ११ १२०८	गोऽध्वम्	३ ११ १२४४	घनघात्यः	३ ११ १६८
गोपालिका	२ १४ १५९	गोऽध्वौ	३ ११ १२४४	घृतपीतः	३ ११ १२५३
गोपृषताः	३ ११ १२३३	गौकक्ष्या	२ १४ १६९	घृतेन पाटवम्	३ ११ १६५
गोप्रकाण्डम्	३ ११ १२११	गौकक्ष्यापुत्रः	२ १४ १८३	घृतौदनः	३ ११ १२१६
गोबलीवर्दम्	३ ११ १२२७	गौकक्ष्यायणी	२ १४ १६९	घोराध्यायकः	३ ११ १२८
गोबष्कयि(य)णी	३ ११ १२११	गौतमगौरः	३ ११ १२५८	घ्नतः पृष्ठं ददाति	२ १२ १८१
गोभिर्वपावान्	३ ११ १६५	गौतमी	२ १४ १७९	चक्रधराणां द्वितीयः सगरः	३ ११ १८५
गोभ्यः कृष्णाः संपन्नक्षीरतमाः	२ १२ १२०८	गौप्त्या	२ १४ १७९	चक्रधराणां पञ्चमः शान्तिः	३ ११ १८५
गोमर्चाचिका	३ ११ १२११	गौरखरः	३ ११ १९६	चक्रनितम्बा	३ ११ १२३
गोमती	२ १४ १२	गौरगौतमः	३ ११ १२५८	चक्रपाणिः	३ ११ १२५५
गोमहिषम्	३ ११ १२३६	गौरमुखा	२ १४ १४०	चटकका	२ १४ १२०८
गोमहिषौ	३ ११ १२३६	गौरवृद्धः	३ ११ १२५८	चटकिका	२ १४ १२०८
गोरक्षितः	३ ११ १७१	गौरिषक्थम्	२ १३ १३३	चण्डालमृतपादयः	३ ११ १२४५
गोदोहकः पयः	२ १२ १८५	गौर्वाहीकः	३ ११ १२०१	चतस्रः	२ १४ ११
गोदोहकः पयसः	२ १२ १८५	ग्रामं गतवान्	२ १२ १९१	चतुः पचति	२ १३ ११०
गोवशा	३ ११ १२११	ग्रामं गमी	२ १२ १९४	चतुः फलति	२ १३ ११०
गोवाली	२ १४ १५५	ग्रामणि	२ १४ १९७	चतुः पचति	२ १३ ११०
गोवृन्दारकः	३ ११ १२०८	ग्रामणिपुत्रः	२ १४ १९८	चतुः फलति	२ १३ ११०
गोवेहत्	३ ११ १२११	ग्रामणीः	२ १३ १७१	चतुरङ्गयोगेन	२ १३ १९३
गोषु दायदः	२ १२ १९८	ग्रामणीपुत्रः	२ १४ १९८	चतुर्णाम्	२ १३ १६३
गोषु दुह्यमानासु गतः, दुग्धा०	२ १२ १२०६	ग्रामदेयम्	३ ११ १९५	चतुर्थभिक्षा	३ ११ १५६
गोषु प्रसूतः	२ १२ १९८	ग्रामपतिः	२ १४ १४९	चतुर्हायणी	२ १४ १९
गोषु साक्षी	२ १२ १९८	ग्रामपत्नी	२ १४ १४९	चतुर्हायणी वडवा	२ १३ १७४
गोषु स्वामी	२ १२ १९८	ग्राममागामी	२ १२ १९४	चतुर्हायणो वत्सः	२ १३ १७४
गोष्ठम्	२ १३ १३०	ग्रामस्य गन्ता	२ १२ १६३	चतुर्हायणा शाला	२ १३ १७४
गोष्ठेक्ष्वेडी	३ ११ १९१	ग्रामस्य गमनम्	२ १२ १८३	चतुर्ह्रस्वः	३ ११ १२५०
गोष्ठेनर्दी	३ ११ १९१	ग्रामात् पूर्वस्यां दिशि वसति	२ १२ १७५	चतुष्कण्टकम्	२ १३ १९
गोष्ठेपटुः	३ ११ १९१	ग्रामार्द्धः	३ ११ १५४	चतुष्टयः	२ १३ १३४
गोष्ठेपण्डितः	३ ११ १९१	ग्रामार्द्धम्	३ ११ १५४	चतुष्पचति	२ १३ ११०
गोष्ठेप्रगल्भः	३ ११ १९१	ग्राम्यधूर्तः	३ ११ १२००	चतुष्पाद पङ्क्तिः	२ १४ ११७
गोष्ठेविजिती	३ ११ १९१	ग्रीष्मवसन्तौ	३ ११ १२५९	चतुष्पदी	२ १४ ११७
गोष्ठेव्यालः	३ ११ १९१	ग्रीष्मवसन्तौ	३ ११ १२६२	चतुष्परि	३ ११ १३८
गोष्ठेशूरः	३ ११ १९१	ग्रीष्मादारभ्य	२ १२ १७५	चतुष्पात् ऋक्	२ १४ ११७
गोष्ठीश्वरः	२ १२ १९८	ग्लानिः	२ १४ १३२	चतुष्पात्रम्	२ १३ १९
गोसुखम्	३ ११ १७१	ग्लुचुकायनी	२ १४ १७२	चतुष्पाद्	२ १४ ११७
गोस्वामी	३ ११ १७६	घट-घटीशरावोदज्वनानि	३ ११ १२२६	चतुष्प्रियः	३ ११ १२५७
गोहितम्	३ ११ १७१	घटवर्णः	३ ११ १८७	चतुष्फलति	२ १३ ११०
गोऽविकम्	३ ११ १२४४	घटीकृत्य	३ ११ १२	चन्दनगन्धः	३ ११ १८७
गोऽविकौ	३ ११ १२४४	घटोष्ठी	२ १४ १७	चन्दनसौरभम्	३ ११ १८७

चन्दनानुलिप्ता स्त्री	२१४१४५	चैत्रमैत्रो घटं कुर्वाते	३११११७	जनङ्गमबुक्कसाः	३१११४३
चन्द्रणखा	२१३१६४	चैत्रश्च मैत्रश्च घटं कुर्वाते	३११११७	जनन-मरणम्	३१११३०
चन्द्रमुखा	२१४१४०	चैत्रस्य पक्ष्यन्	३१११८५	जनन-मरणे	३१११३०
चन्द्रमुखी	२१४१४०	चैत्रस्य पक्ष्यमाणः	३१११८५	जनिकर्तुः प्रकृतिः	३१११७८
चन्द्रमुखी	३१११२३	चैत्रस्य पचन्	३१११८५	जम्पती	३१११४९
चन्द्रमौलिः	३१११५५	चैत्रस्य पचमानः	३१११८५	जरत्कुलटा	३११११५
चन्द्रराहू	३१११५९	चैत्राय शतं धारयति	२१२१५५	जरत्तापसी	३११११५
चन्द्रादित्यौ	३१११५९	चैत्रेण कृतम्	२१२१९२	जरत्यर्द्धः	३१११५५
चन्द्रार्कौ	३१११५९	चैत्रेण पच्यमानः	२१२१९०	जरद्गवः	३१११९७
चपलवत्सलः	३११११८	चौपयतेयः	२१४१८०	जरद्राजः	३१११९७
चरमजघन्यः	३११११५	चौरं द्विषन्	२१२१८४	जरद्वलिनः	३१११९७
चरमपुरुषः	३१११०३	चौरवैयाकरणः	३१११००	जरद्वलिनः	३११११५
चर्चापारखण्डिकम्	३१११४०	चौरस्य द्विषन्	२१२१८४	जहिस्तम्बः	३११११६
चर्मक्रीती	३१११४९	चौरस्य रुग्णम्	३१११७६	जाड्याद् बद्धः	२१२१७७
चर्मनासिकः	२१३१६३	चौरस्योज्जासितम्	३१११७६	जाड्येन बद्धः	२१२१७७
चर्मनासिकः	२१३१६४	चौराद् बिभेति	२१२१६९	जातदन्तः	३१११५३
चलीकल्पित	२१३१९९	चौरी	२१४१२०	जातपुत्रः	३१११५३
चलीकल्प्यते	२१३१९९	चौरोज्जासनम्	३१११७७	जातश्मश्रुः	३१११५३
चातुरी	२१४१८८	छत्रिणी	२१४११	जानुदघ्नी	२१४१२०
चान्द्रभागी वनराजिः	२१४१३१	छत्रोपानहम्	३११११७	जानुद्वयसी	२१४१२०
चापार्द्धम्	३१११५४	छाताच्छातम्	३१११०६	जायापती	३१११४९
चारायणी	२१४१५४	छाताच्छितम्	३१११०५	जित्याविपूयविनीयाः	३१११५९
चारुकर्णा	२१४१३९	छात्रव्यंसकः	३११११६	जिनदत्तस्य दासभार्या	३१११७६
चारुकर्णा	२१४१३९	छात्रस्य हसितम्	२१२१९२	जिनदत्ताय रोचते धर्मः	२१२१५५
चिकीर्षा मैत्रस्य काव्यानाम्	२१२१८७	छात्राणां पञ्चमः	३११११८	जीवका	२१४१११
चिकीर्षुः	२१४१७३	छात्री	२१४१२०	जीविकाकृत्य	३११११७
चिक्लृप्सति	२१३१९९	छात्रेण हसितम्	२१२१९२	जेतव्यः शतं मैत्रश्चैत्रेण	२१२१८९
चिचीषति	२१३११५	छान्दसबठरः	३१११५८	जैमिनिकडारः	३१११५८
चिचीषुः स्त्री	२१४१३५	छिताच्छितम्	३१११०६	ज्ञका	२१४११०८
चित्रगुः	२१४१९६	छिन्नप्ररूढो वृक्षः	३१११९७	ज्ञानाद् मुक्तः	२१२१७७
चित्रगुः	३१११५०	छिन्नशीर्षः	३१११५३	ज्ञानेन मुक्तः	२१२१७७
चित्ररथवाहलीकौ	३१११४९	जक्षतुः	२१३१३६	ज्ञिका	२१४११०८
चित्रासु जाता चित्रा माणविका०२१२१४८		जक्षिवान्	२१३१३६	ज्यानिः	२१४१३२
चित्रास्वाती माणविके	३१११४९	जक्षुः	२१३१३६	ज्योतिः स्तोमं दर्शयति	२१३११७
चिरन्तनी	२१४१२०	जग्धशाङ्गरा	३१११५२	ज्योतिःष्टोमः	२१३११७
चिरमासिता	२१२१४१	जघन्यचरमः	३११११५	ज्योतिर्गणकः	३१११७९
चैत्रं ग्रामेऽधिकृत्याधि कृत्वा वा०३१११३		जघन्यपुरुषः	३१११०३	झर्झनम्	२१३१६३
चैत्रनखनिर्भिन्नः	३१११६८	जघास	२१३१३६	डिण्डिमः	२१३११०४
चैत्रमैत्राभ्यां सह कृतम्	२१२१४५	जटिलिका	२१४१११	तका	२१४१११

तक्रकतिपयम्	३ ११ १११	तित्तिरिक्त्वाशी	३ ११ १०१	तीर्थबकः	३ ११ १९०
तक्षकाहिः	३ ११ १९६	तिरः कर्तुम्	२ १३ १२	तीर्थवायसः	३ ११ १९०
तक्षाऽयस्कारम्	३ ११ १४३	तिरः कृत्वा	३ ११ ११०	तीर्थशृगालः	३ ११ १९०
तडित्पिशङ्गी	३ ११ १०१	तिरः कृत्वा काष्ठं गतः	२ १३ १२	तीर्थश्वा	३ ११ १९०
तत्त्वं विद्वान्	२ १२ १९०	तिरः कृत्वा काष्ठं गतः	३ ११ ११०	तीर्थसारमेयः	३ ११ १९०
तत्त्वबुभुत्सुः	३ ११ १६२	तिरःकर्ता	२ १३ १२	तीर्थस्य कर्ता	२ १२ १८३
तत्त्वानुचिन्तनम्	३ ११ १७७	तिरःकृत्य	२ १३ १२	तुङ्गनासिका	२ १४ १३९
तत्प्रयोजको हेतुः	३ ११ १७८	तिरःकृत्य	३ ११ ११०	तुङ्गनासिकी	२ १४ १३९
तत्र भोक्ता	३ ११ १९३	तिरस्कृता	२ १३ १२	तुरीयभिक्षा	३ ११ १५६
तत्रकृतम्	३ ११ १९३	तिरस्कृतम्	२ १३ १२	तुर्यभिक्षा	३ ११ १५६
तदुपरिष्ठात् रुक्मं निदधाति	३ ११ १८०	तिरस्कृत्य	२ १३ १२	तुल्यभोज्यः	३ ११ ११५
तद्भद्रबाहु	३ ११ १३९	तिरस्कृत्य	३ ११ ११०	तुल्यमहान्	३ ११ ११४
तनुतृणबिन्दुः	३ ११ १५८	तिरोधाय	३ ११ १९	तुल्ययुवा	३ ११ ११५
तनुबठरः	३ ११ १५८	तिरोभूय	३ ११ १९	तुल्यश्वेतः	३ ११ ११४
तन्त्रिका	२ १४ १०४	तिर्पिरीकम्	२ १३ १०४	तुल्यसन्	३ ११ ११४
तन्दुलकिण्वम्	३ ११ १४९	तिल-माषम्	३ ११ १३३	तुष्टाव	२ १३ १३७
तपःश्रुते	३ ११ १५९	तिल-माषाः	३ ११ १३३	तुष्टूषति	२ १३ १३७
तरुणः	२ १३ १०४	तिलपुष्पेषु यत्क्षीरम्, तिलच्छेदेषु०		तूर्यमाणः	२ १३ १६८
तरुशैलम्	३ ११ १३६		२ १२ १४८	तूर्यमानः	२ १३ १६८
तर्परः पशूनां कण्ठघण्टः	२ १३ १०४	तिलपृथुकाः	३ ११ ११६	तूर्ष्णीगङ्गम्	३ ११ १२७
तर्पितदाक्षिः	३ ११ १५२	तिलमाषम्	३ ११ १६०	तृणकाष्ठम्	३ ११ १६०
तलपादः	३ ११ १५६	तिलेभ्यः प्रति माषानस्मै०	२ १२ १७२	तृणबिन्दुतनुः	३ ११ १५८
तलाहतिः	३ ११ १६८	तिलिप्लीकम्	२ १३ १०४	तृणोपेन्ध्यम्	३ ११ १६८
तलुनः	२ १३ १०४	तिष्ठतु सर्पिः, पिब त्वमुदकम्	२ १३ १३३	तृणोलपम्	३ ११ १४४
तल्पलो गजपृष्ठैकदेशः	२ १३ १०४	तिष्ठद्गु	३ ११ १३६	तृतीयभागः	३ ११ ११६
ताक्षकाः	२ १४ १९३	तिष्ठासति	२ १३ १३७	तृतीयभिक्षा	३ ११ १५६
तातपादाः	३ ११ १११	तिष्य-पुनर्वसू	३ ११ १२९	तृतीयांशः	३ ११ ११६
तात्रकृतिः	३ ११ १९३	तिष्यपुनर्वसू	३ ११ १६२	तृप्नुवन्ति	२ १३ १९६
तापसकुमारः	३ ११ ११५	तिस्रः	२ १४ ११	तृप्नुवन्	२ १३ १९६
तापसनागः	३ ११ ११५	तिस्रः पुरः करोति	२ १३ ११	तृप्नुवानः	२ १३ १९६
तापसपलितः	३ ११ ११५	तीक्ष्णशृङ्गा	२ १४ १३९	तृप्नोति	२ १३ १९६
तापसापस(श)दः	३ ११ ११००	तीक्ष्णशृङ्गी	२ १४ १३९	तृप्तोत्पन्ना	३ ११ १५२
तापसी	२ १४ १२०	तीरं नद-नदीपतेः	३ ११ १२६	ते कारुणिका उपाध्यायाः	२ १२ १२४
तारका ज्योतिः	२ १४ ११३	तीर्णम्	२ १३ १६३	तेजस्तमम्	२ १३ १३४
तारिका	२ १४ ११३	तीर्थकराणां षोडशः	३ ११ १८५	तेजस्तरम्	२ १३ १३४
तावन्ति बदराऽऽमलकानि	३ ११ १४६	तीर्थकर्ता	३ ११ १७८	तेजस्ता	२ १३ १३४
तित्तिरिः	२ १४ १७२	तीर्थकाकः	३ ११ १९०	तेजस्त्वम्	२ १३ १३४
तित्तिरि-कपिञ्जलम्	३ ११ १३३	तीर्थकुक्कुटः	३ ११ १९०	तैकायनी	२ १४ १७२
तित्तिरि-कपिञ्जलाः	३ ११ १३३	तीर्थध्वाङ्क्षः	३ ११ १९०	तैलपीतः	३ ११ १५३

तैषः शिशुः	२१४१९०	त्रिहायणी	२१४१९	दधिपयसी	३१११४५
तैषमहः	२१४१९०	त्रिहायणी वडवा	२१३१७४	दधिपीतः	३१११५३
तैषी रात्रिः	२१४१९०	त्रिहायणो वत्सः	२१३१७४	दधिश्चित्तम्	२१२१९०
तैष्यश्चरुः	२१४१९०	त्रिहायणा शाला	२१३१७४	दधिस्यति	२१३१५९
त्रयी	२१४१२०	त्रैकाः	२१४१९३	दध्युष्ट्रौ	३१११३२
त्रयोदश	३१११६३	त्र्यंशः	३११११६	दन्तकृता	२१४१४६
त्राणात्रातम्	३१११०६	त्र्यन्यः	३१११५०	दन्तजातः	३१११५३
त्रिंशच्चत्वारिंशतो	३११११७	त्र्यहजातः	३१११५७	दन्तजाता	२१४१४६
त्रिः खनति	२१३११०	त्र्यहनाध्यापितः	३१११५७	दन्तप्रतिपन्ना	२१४१४६
त्रिकरभोरुः	२१४१९५	त्र्यहनि	२१३१७५	दन्तमिता	२१४१४६
त्रिकाण्डा क्षेत्रभक्तिः	२१४१२४	त्र्याचिता	२१४१२३	दन्तलेखकः	३१११८१
त्रिकाण्डा शाटी	२१४१२४	त्र्याढकी	२१४१२३	दरद्	२१४१७२
त्रिकाण्डी रज्जुः	२१४१२४	त्वया शय्यते	२१२१८६	दर्भपवित्रपाणिः	३१११५५
त्रिकुडवी	२१४१२३	त्वां तृणं मन्ये	२१२१६४	दर्भपूतीकम्	३१११४४
त्रिकोशलं राज्यस्य	३१११२९	दक्षिणकोशलाः	३१११९८	दर्भमूली	२१४१५८
त्रिः खनति	२१३११०	दक्षिणगवधनः	३१११९८	दर्भशरम्	३१११४४
त्रिगङ्गम्	३१११२८	दक्षिणगुः	३१११९८	दर्भानूपः	२१३१९६
त्रिचतुराः	३१११९९, ३१११६३	दक्षिणतो ग्रामस्य	२१२१८२	दर्शपोर्णमासौ	३१११३९
त्रिदशाः	३१११६३	दक्षिणपञ्चालाः	३१११९८	दश गोमहिषाः	३१११४६
त्रिदाम्नी	२१४११०	दक्षिणपश्चाद् ग्रामस्य	२१२१८२	दश हस्त्यश्वाः	३१११४६
त्रिपदा गायत्री	२१४११७	दक्षिणपश्चिमा	३१११२५	दशकुमारि	३१११९९
त्रिपदी	२१४१६	दक्षिणपूर्वा	३१११९६	दशगोणिः	२१४१९५
त्रिपरि	३१११३८	दक्षिणपूर्वा दिक्	३१११२५	दशपूली	३१११९९
त्रिपात्	२१४१६	दक्षिणा ग्रामात्	२१२१७५	दशराजी	२१४१२२
त्रिपात् ऋक्	२१४११७	दक्षिणा-ऽपरौ	३१११३१	दशराजी	३१११९९
त्रिपात् स्त्री	२१४१६	दक्षिणाद् ग्रामस्य	२१२१८२	दशवटाः	३१११९९
त्रिपादी	२१४१३८	दक्षिणाद् वामगमनं प्रशस्तं	३१११४१	दशसूचिः	२१४१९५
त्रिपुरुषा परिखा	२१४१२५	दक्षिणाहि ग्रामात्	२१२१७५	दशानडु(ड्वा)हि	२१४११९
त्रिपुरुषा वडवा	२१४१२५	दक्षिणेन विजयार्धम्	२१२११७	दशाम्राः	३१११९९
त्रिपुरुषी परिखा	२१४१२५	दक्षिणेन विजयार्धस्य	२१२११७	दशार्हाः	३१११९९
त्रिफला	२१४१२२	दग्धदैवम्	३१११२००	दशाश्वा	२१४१२३
त्रिभागः	३११११६	दण्डपाणिः	३१११५५	दशैकादशिकः	३१११८८
त्रिमुनि व्याकरणस्य	३१११२९	दण्डादण्डि	३१११२६	दाक्षिखेलः	३१११५८
त्रिवर्षा	२१४१२१	दण्डिनी	२१४११, २१४१८६	दाक्षिणशालः	३१११९८
त्रिविस्ता	२१४१२३	दण्डोपघातं गाः कलयति	३१११५०	दाक्षिणात्यिका	२१४११०८
त्रिशता	२१४१२३	दधि-वारिणी	३१११३२	दाक्षिभिक्षुकः	३१११५८
त्रिशती	३१११६३	दधिकतिपयम्	३१११११	दाक्षी	२१४१७२, २१४१७८
त्रिष्वनति	२१३११०	दधिघृतम्	३१११३२, ३१११३६	दाक्षी	३१११२४
त्रिष्ठः	२१३१३०	दधिघृते	३१११३२, ३१११३६	दाडिमफली	२१४१५७

दात्रेण लूनवान्	३११६८	दुःष्टवम्	२१३१३९	दृष्टपूर्वः	३१११८
दारजारौ	३१११४९	दुःसूतम्	२१३१५६	देवदत्तस्य गुरुकुलम्	३११७६
दारुणाध्यायकः	३१११८	दुःस्वप्नः	२१३१५७	देवदत्ता श्यामा	३१११०१
दारुवणम्	२१३१६७	दुन्दुभिषेवणः	२१३१३३	देवदेयम्	३११७९
दारुवनम्	२१३१६७	दुरहनः	२१३१७३	देवान् वन्दारुः	२१२१९०
दाशार्हम्	३१११९९	दुर्गका	२१४१०७	देवापिशन्तनु	३१११५९
दासकुञ्जरः	३११११५	दुर्गमवष्टभ्नाति	२१३१४२	देवाऽर्चनायां क्रियमाणायां गतः०	
दासीदासम्	३१११४४	दुर्गमवष्टभ्यास्ते	२१३१४२		२१२११०६
दासीमाणवकम्	३१११४४	दुर्गमवाष्टभ्नात्	२१३१४२	देवाऽसुरम्	३१११४१
दास्याः कामुकः	२१२१९३	दुर्गहनः	२१३१८७	देवाऽसुराः	३१११४१
दास्या संप्रयच्छते	२१२१५२	दुर्जनदुर्लभः	३११६८	दैवदत्त्या	२१४७८
दास्यै संददाति	२१२१५२	दुर्नयः	२१३१७७	दैवयज्ञी	२१४१८२
दिविष्ठः	२१३१३०	दुर्नीतम्	२१३१७७	दैवयज्ञ्या	२१४१८२
दीक्षातपसी	३१११४५	दुर्भिक्षम्	३११३९	दोष्मान्	२१३११५
दीक्षातपसी	३१११६०	दुर्मनायते	३११११	दौवार्या	२१४७८
दीर्घजङ्घा	२१४१३९	दुर्मोहनः	२१३१८७	दौष्कल्यम् ?	२१३१९
दीर्घजङ्घी	२१४१३९	दुर्यवनम्	३११३९	द्रुणसः	२१३१६४
दीर्घपुच्छा	२१४१४१	दुर्यानः पन्थाः	२१३१८५	द्रुणी-कच्छपौ	३१११२६
दीर्घपुच्छी	२१४१४१	दुर्हनः	२१३१८२	द्रोणकाणः	३१११५८
दीर्घमुखा शाला	२१४१३८	दुलयनम्	२१३११००	द्रोणभीष्मौ	३१११५९
दीर्घलघू	३१११५९	दुष्कृतम्	२१३१९, ३१११४३	द्रोणाधिका खारी	३११६७
दीर्घवाला	२१४१३८	दुष्क्रीता	२१४१४४	द्वके	२१४१०९
दीर्घश्चारायणः	३१११९६	दुष्टामात्यः	३१११००	द्वयस्मत्कः	३१११५०
दीर्घाहा शरत्	२१४१११	दुष्पानम्	२१३१९२	द्वयहजातः	३१११५७
दीर्घाहाः शरत्	२१४१११	दुष्पीतम्	२१३१९	द्वयहनजातः	३१११९९
दीर्घाहनी शरत्	२१३१७३	दुष्पुरुषः	३१११४३	द्वयहनसुप्तः	३१११५७
दीर्घाहनी शरत्	२१३१७५	दुष्पुरुषकः	३१११४३	द्वयाचिता	२१४१२३
दीर्घाहनी शरत्	२१४१११	दुष्पमम्	३११३६	द्वयी	२१४१२०
दीव्यन्ती	२१४१२	दूरं ग्रामस्य	२१२१७८	द्वाः काम्यति	२१३१७
दुःशुषुरुषः	२१३१९	दूरं ग्रामात्	२१२१७८	द्वादश	३११११६, ३१११६३
दुःखजाता	२१४१४७	दूरः पन्थाः	२१२११२०	द्वादश पदकक्रमकाः	३१११४६
दुःखहीना	३१११५२	दूरस्य पथः	२१२११२०	द्वावर्काश्वमेधौ	३१११४६
दुःषन्धिः	२१३१३१	दूराय पथे देहि	२१२११२०	द्विः करोति	२१३११०
दुःषमः	२१३१५६	दूर्वावणम्	२१३१६७	द्विः कांस्यपात्र्यां भुङ्क्ते	२१२१९६
दुःषाम	२१३१३१	दूर्वावनम्	२१३१६७	द्विकम्बल्या	२१४१२३
दुःषुप्तः	२१३१५७	दृढपतिः	२१४१४८	द्वि २ करोति	२१३११०
दुःषुषुपतुः	२१३१५७	दृढपत्नी	२१४१४८	द्विकाण्डा शाटी	२१४१२४
दुःषूतिः	२१३१५६	दृढहृदया	२१४१३९	द्विकाण्डी रज्जुः	२१४१२४
दुःषेधः	२१३१३१	दृढेन	२१३१६३	द्विकुडवी	२१४१२२

द्विकुडवी	२१४१२३	द्विहायनी	२१४१९	धूःकारः	२१३१५
द्विके	२१४१२०९	द्वीपान्तरानीतः	३११७३	धू ५ काम्यति	२१३१८
द्विगोदावरि	३११२८	द्वीरावतीको देशः	३११२८	धूषाशा	२१३१८
द्विजाय गां ददाति	२१२१५३	द्वैमातुरः	३११९९	धूस्तमा	२१३१३४
द्विजाय गां प्रतिशृणोति	२१२१५६	द्वौ गङ्गाशोणौ	३१११४६	धूस्त्वम्	२१३१३४
द्विजाय गामाशृणोति	२१२१५६	द्व्याढकी	२१४१२३	ध्रुवका	२१४११११
द्वितीयभिक्षा	३१११५६	धनक्रीती	२१४१४४	न तस्य सायमशनीयात्	२१२१८१
द्वित्राः	३१११६३	धनपतिरामकेशवाः	३१११६०	न त्वा तृणं चिन्तयामि	२१२१६४
द्विदशाः	३१११९९, ३१११६३	धनुः प्राप्तम्	२१३११२	न त्वा तृणं मन्ये	२१२१६४
द्विदाम्नी	२१४११०	धनुराकृष्टः	३१११५४	न त्वा तृणं मन्ये	२१२१६४
द्विद्रोणेन धान्यं क्रीणाति, द्विद्रोणं	२१२१५०	धनुर्हस्तः	३१११५५	न त्वा तृणस्य मन्ता	२१२१६४
द्विपङ्गुः	२१४१९५	धनुष्कल्पम्	२१३१८	न त्वा तृणाय मन्ये	२१२१६४
द्विपण्या	२१४१२३	धनुष्कृत्य	२१३११३	न त्वा शुने मन्ये	२१२१६४
द्विपदी	२१४१६, २१४११७	धनुषखण्डम्	२१३११३	न त्वा श्वानं मन्ये	२१२१६४
द्विपरमविस्ता	२१४१२३	धनुषखण्डयति	२१३१११	न माषाणामशनीयात्	२१२१८१
द्विपरि	३१११३८	धनुष्पाणिः	३१११५५	नकुलसर्पः	३१११९६
द्विपात्	२१४१६	धनुष्पाशम्	२१३१८	नक्षत्रमाला	२१४१९६
द्विपादी	२१४१३८	धनुष्पृष्ठम्	२१३११३	नखलेखकः	३११८१
द्विपाद्	२१४११७	धनुष्प्राप्तम्	२१३११२	नगरकाकः	३१११९१
द्विपुरुषा परिखा	२१४१२५	धनुष्फलम्	२१३११३	नगरदेयम्	३१११९५
द्विपुरुषा वडवा	२१४१२५	धर्मजिज्ञासा	३११७१	नगरवायसः	३१११९१
द्विपुरुषी परिखा	२१४१२५	धर्मनियमः	३११७१	नगरश्वा	३१११९१
द्विमुनि व्याकरणस्य	३१११२९	धर्मश्रितः	३१११६२	नगरार्द्धः	३१११५४
द्विमुनिकं व्याकरणम्	३१११२९	धर्मानुस्मरणम्	३११७७	नग्नमुषितम्	३१११४९
द्विमुसलि	३१११३६	धर्माथौ	३१११५९	नटबधिरादयः	३१११५८
द्वियमुनम्	३१११२८	धवखदिरपलाशाः	३११११८	नटस्य शृणोति	२१२१८१
द्वियुष्मत्कः	३१११५०	धवखदिरौ	३१११६०	नतध्रु	२१४१९७
द्विरह्नि भुङ्क्ते	२१२१९६	धवा-ऽश्वकर्णम्	३१११३३	नदीघोषः	३११८७
द्विरहनो भुङ्क्ते	२१२१९६	धवा-ऽश्वकर्णाः	३१११३३	नदीष्णाः प्रतरणे	२१३१२०
द्विवर्षा	२१४१२१	धवाश्वकर्णौ	३११११७	नदीष्णातः प्रतरणे	२१३१२०
द्विवर्षा कन्या	२१४१९	धवाऽश्वकर्णौ	३१११६०	नदीस्रोतः	२१४१९९
द्विविस्ता	२१४१२३	धानुष्कः	२१३१८	नन्दक-पाञ्चजन्यौ	३१११३६
द्विशतम्	३११११६	धान्येन धनवान्	३१११६८	नन्दका	२१४१११
द्विशता	२१४१२३	धान्येनाऽर्थी	२१२१४४	नमः कृत्वा	२१३११
द्विशती	३१११६३	धारयन्नाचाराङ्गम्	२१२१९०	नमस्कर्तव्यम्	२१३११
द्विशुक्लः	३१११५०	धारुर्वत्सो मातरम्	२१२१९०	नमस्कर्ता	२१३११
द्विष्करोति	२१३११०	धावन्तो गच्छतां गच्छत्सु वा०	२१२११०९	नमस्कर्तुम्	२१३११
द्विष्ठः	२१३१३०	धीवबन्धूः	२१४१७३	नमस्कृत्य	२१३११
द्विस्त्रः	२१४१९५	धीवरी	२१४१४	नरकपतितः	३१११६२

नरनारायणौ	३१११४५	निःष्फुलति	२१३१५३	निर्युनी	२१४१७७
नरनारायणौ	३१११४९	निःष्यन्दते तैलम्	२१३१५०	निर्वणम्	२१३१६६
नरवाहनः	२१३१७२	निःष्यात्	२१३१५८	निर्वाणगतः	३११६२
नरसिंहः	३१११९६	निःसूतम्	२१३१५६	निर्वाणसिः	२१४१९६
नरिका	२१४११२	निःस्फुरति	२१३१५३	निर्विण्णः प्रात्राजीत्	२१३१८९
नरिर्नति	२१३१९५	निःस्फुलति	२१३१५३	निर्विण्णवान्	२१३१८९
नरीनृतीति	२१३१९५	निःस्यन्दते तैलम्	२१३१५०	निर्हणनम्	२१३१८२
नरीनृत्यते	२१३१९५	निःस्वका	२१४११०८	निर्हण्यते	२१३१८२
नर्दन	२१३१६३	निःस्विका	२१४११०८	निलयनम्	२१३११००
नर्नीति	२१३१९५	निखञ्जति	३११११	निवचने कृत्वा	३११११
नवतिशतम्	३१११६३	निगरणम्	२१३११०२	निवचनेकृत्य	३११११
नवोक्तिः	३१११९७	निगलनम्	२१३११०२	निवातम्	३११३९
नवोदकम्	३१११९७	निगारकः	२१३११०२	निशीतम्	३११३९
नह्यङ्गं विक्रियते रागमृते	२१२१११४	निगार्यते	२१३११०२	निषन्ति	२१३१५८
नागजरन्	३११११५	निगालकः	२१३११०२	निषयः	२१३१४७
नागतापसः	३११११५	निगाल्यते	२१३११०२	निषसाद	२१३१४४
नागनासोरूः	२१४१७५	निगीर्णः	२१३११०२	निषहते	२१३१४८
नागनासोरूः	३१११२३	निगीर्णवान्	२१३११०२	निषाघद्यते	२१३१४४
नागयुवतिः	३१११११	निर्जेगिल्यते	२१३११०१	निषितः	२१३१४७
नाट्यशाला	३१११७१	नितृणम्	३११३९	निषिधित्सति	२१३१४४
नाडकीयः	२१४१९३	निपत्यरोहिणी	३११११६	निषिधेविषते	२१३१४६
नाडायनी	२१४१५४	निपुणपण्डितः	३११११८	निषिधेवे	२१३१४६
नान्दीकरः	२१४१९९	निमीलति	३११११	निषीदति	२१३१४४
नान्दीघोषः	२१४१९९	निरजका	२१४११०८	निषीव्यति	२१३१४८
नान्दीतूर्यम्	२१४१९९	निरजिका	२१४११०८	निषेधति	२१३१६१
नान्दीमुखम्	२१४१९९	निरतपत्	२१३१३५	निष्कृतम्	२१३१९
नारदपर्वतौ	३११११४५	निरहनः	२१३१७३	निष्कौशम्बिः कन्या	२१४१७२
नारी	२१४१७६	निरामयं भूयात् साधुभ्यः	२१२१६६	निष्टपति	३११११
निःष्कुल !	२१३१९	निरामयं भूयात् साधूनाम्	२१२१६६	निष्टपति सुवर्णम्	२१३१३५
निःश्रेयसिः	२१४१९६	निर्जका	२१४११०८	निष्टपतं रक्षो निष्टप्ता अरातयः	२१३१३५
निःषन्ति	२१३१५८	निर्जिका	२१४११०८	निष्ट्यः	२१३१३४
निःषन्धिः	२१३१३१	निर्णयः	२१३१९२	निष्ठाः कटकरणे	२१३१२०
निःषमः	२१३१५६	निर्णसः	२१३१६५	निष्ठातः कटकरणे	२१३१२०
निःषाम	२१३१३१	निर्णसं मुखम्	२१३१६५	निष्थानम्	२१३१९२
निःषुप्तः	२१३१५७	निर्भस्त्रिका	२१४११०८	निष्पायनम्	२१३१९२
निःषुषुपतुः	२१३१५७	निर्भस्त्रिका	२१४११०८	निष्पीतम्	२१३१९
निःषृतिः	२१३१५६	निर्मक्षिकम्	३११३९	निष्फुरति	२१३१५३
निःषेधः	२१३१३१	निर्मशकम्	३११३९	निष्फुलति	२१३१५३
निःष्फुरति	२१३१५३	निर्याणम्	२१३१९२	निष्यन्दते	२१३१५०

निष्पात्	२।३।५८	पक्तये व्रजति	२।२।६१	पञ्चसखः	२।४।१५
निष्पमम्	३।१।३६	पक्वेषुकचितम्	२।४।१०२	पञ्चसूचिः	२।४।१५
निसोढः	२।३।४८	पक्षिमार्जारः	३।१।१६	पञ्चाग्निः	२।४।१५
निसोढव्यः	२।३।४८	पङ्गुः	२।४।७६	पञ्चाजी	२।४।२२
निस्तः	२।३।५८	पचतभृज्जता	३।१।११६	पञ्चानड्वाहिः	२।४।१९
निस्तब्धः	२।३।४१	पचति चैत्रः	२।२।४	पञ्चाम्राः	३।१।१९९, ३।१।१४८
निस्तातपीति	२।३।३५	पचन्ती	२।४।२	पञ्चालाः कुरुभ्यः संपन्नतराः	२।२।१०८
निस्तातपि	२।३।३५	पचप्रकूला	३।१।११६	पञ्चाश्वा	२।४।२३
निस्फुरति	२।३।५३	पचलवणा	३।१।११६	पञ्चेन्द्रः	२।४।१५
निस्फुलति	२।३।५३	पञ्च तक्षाऽयस्काराः	३।१।१४६	पञ्चेन्द्राणी	२।४।१५
निस्यन्दते	२।३।५०	पञ्चकपाल ओदनः	३।१।१९९	पटपटाकृत्य	३।१।२, ३।१।४२
निहिमम्	३।१।३९	पञ्चकुण्डोधा	२।४।७	पटस्य शौकल्यम्	३।१।८७
नीचैर्गतम्	३।१।४८	पञ्चकुमारि	३।१।१९९	पटू पश्य	२।४।१८
नीली औषधिः	२।४।२७	पञ्चकुमारी	२।४।१५	पट्वम्लः	३।१।१८
नीली गौः	२।४।२७	पञ्चकेन पशून् क्रीणाति, पञ्चकं०		पट्विका	२।४।१०४
नीलोत्पलम्	३।१।१६, ३।१।१४८		२।२।५०	पठिता विद्या	२।४।२०
नीवारवणम्	२।३।६७	पञ्चखट्वः	२।४।१५	पणार्द्धम्	३।१।५४
नीवारवनम्	२।३।६७	पञ्चगवधनः	३।१।२२	पतिवल्नी	२।४।५३
नृणाम्	२।३।६३	पञ्चगवधनः	३।१।१९९	पतिवसू	३।१।१६०
नृनमनः	२।३।१६	पञ्चगुः	२।४।१६	पतिसुतौ	३।१।१६०
नृभिर्नृभिः	२।३।६३	पञ्चगोणिः	२।४।१५	पत्तिगणकः	३।१।७९
नृणाम्	२।३।६३	पञ्चजनीनः	३।१।१९९	पत्नी	२।४।५१
नेतव्या ग्राममजा मैत्रेण	२।२।८९	पञ्चतयी	२।४।२०	पत्ये शोते	२।२।५३
नैषादकर्षुकः	२।४।१०५	पञ्चदीर्घः	३।१।१५०	पथ्यं मैत्रस्य भूयात्	२।२।६६
नैष्कुल्यम्	२।३।१९	पञ्चधीवा	२।४।१५	पथ्यं मैत्राय भूयात्	२।२।६६
नौका	२।४।१११	पञ्चनदम्	३।१।२८	पदकक्रमकम्	३।१।१४०
नौषेचिका	२।३।३३	पञ्चनावप्रियः	३।१।२२	पदे कृत्वा	३।१।११
न्यग् मैत्रस्याऽवस्थितः	२।२।७५	पञ्चनावप्रियः	३।१।१९९	पदेकृत्य	३।१।११
न्यग्रोधपरिमण्डला	३।१।१०१	पञ्चपूली	२।४।२२	पद्धतिः	२।४।३३
न्यषहत	२।३।४९	पञ्चपूली	३।१।१९९	पद्धती	२।४।३३
न्यषीदत्	२।३।४४	पञ्चप्रेयान्	२।४।१५	पद्मनाभः	३।१।१५५
न्यषीव्यत्	२।३।४९	पञ्चमं भिक्षायाः	३।१।५६	पद्मपाणिः	३।१।१५५
न्यषेवत	२।३।४६	पञ्चयुवती	२।४।१५	पद्महस्तः	३।१।१५५
न्यष्टौत्	२।३।४९	पञ्चयुवा	२।४।१५	पयः पायं पायं व्रजति	२।२।१०
न्यष्वजत	२।३।४९	पञ्चराजी	३।१।१९९	पयःकम्	२।३।६
न्यसहत	२।३।४९	पञ्चर्षयः	३।१।१९९	पयःकल्पः	२।३।६
न्यसीव्यत्	२।३।४९	पञ्चवटाः	३।१।१९९	पयःपायिकां मे धारयसि	३।१।८२
न्यस्तौत्	२।३।४९	पञ्चशालाप्रियः	२।४।१६	पयःपाशः	२।३।६
न्यस्वजत	२।३।४९	पञ्चषाः	३।१।१९९, ३।१।१६३	पयसः पायकः	३।१।८१

पयसो दोहको गाम्	२।२।८५	परमशूद्रा	२।४।१६	परिणिधयति	२।३।७९
पयसो दोहको गोः	२।२।८५	परमसर्पिःकुण्डम्	२।३।१३	परिणिनदति	२।३।७९
पयसो ध्राणः	३।१।८५	परमसर्पिकुण्डम्	२।३।११	परिणिपतति	२।३।७९
पयस्कम्	२।३।१६	परमसर्पिष्करोति	२।३।११	परिणिपद्यते	२।३।७९
पयस्कणी	२।३।१५	परमसर्पिष्कुण्डिका	२।३।१४	परिणिप्साति	२।३।७९
पयस्कल्पम्	२।३।१६	परमस्वसा	२।४।११	परिणिमयते	२।३।७९
पयस्काम्यति	२।३।१७	परमाजा	२।४।१६	परिणिमिमीते	२।३।७९
पयस्कुम्भकपालानि	२।३।१५	परमाधः पदम्	२।३।१४	परिणियच्छति	२।३।७९
पयस्कुशा	२।३।१५	परमाध्यायकः	३।१।१८	परिणियाति	२।३।७९
पयस्ता	२।३।३४	परमापूपमयेण	२।३।१९	परिणिवपति	२।३।७९
पयस्त्वम्	२।३।३४	परमेष्ठः	२।३।३०	परिणिवहति	२।३।७९
पयस्पात्रम्	२।३।१५	परमेष्ठी	२।३।३३	परिणिवाति	२।३।७९
पयस्पात्री	२।३।१५	परशुना छित्त्वा	३।१।६८	परिणिशाम्यति	२।३।७९
पयस्पाशम्	२।३।१६	परशुना छिन्नवान्	३।१।६८	परिणिस्यति	२।३।७९
परःशताः	३।१।७५	परशुरामः	३।१।११६	परिणिहन्ति	२।३।७९
परःसहस्राः	३।१।७५	परस्ताद् ग्रामस्य	२।२।८२	परित्रिगर्तम्	३।१।३२
परकृतम्	३।१।६८	परस्मैपदम्	३।१।७९	परिनङ्क्ष्यति	२।३।७८
परतो ग्रामस्य	२।२।८२	पराकृतम्	३।१।१२	परिपक्वानि	२।३।७५
परमकारीषगन्धीपतिः	२।४।८३	पराकृत्य	३।१।१२	परियाणीयम्	२।३।८५
परमकारीषगन्धीपुत्रः	२।४।८३	पराणिति	२।३।८१	परियायमाणम्	२।३।८५
परमकारीषगन्धीबन्धुः	२।४।८४	परायः	२।३।१००	परियायिगौ	२।३।८५
परमकारीषगन्धीमातः	२।४।८५	पराहणनम्	२।३।८२	परियोगः	२।३।१०३
परमकारीषगन्ध्यामातः	२।४।८५	पराहण्यते	२।३।८२	परिवीरुत्	३।१।४७
परमकौमुदगन्धीबन्धुः	२।४।८४	परि परि पाटलिपुत्राद् वृष्टो देवः	२।२।७१	परिषयः	२।३।४७
परमजरन्	३।१।१०७	परि वृक्षं विद्योतते विद्युत्	३।१।३२	परिषस्वजे	२।३।४५
परमतिष्ठद्गु	३।१।३६	परिगणितो ज्योतिषि	२।२।९९	परिषस्वञ्जे	२।३।४५
परमधनुष्कपालम्	२।३।१४	परिघः	२।३।१०३	परिषहते	२।३।४८
परमधनुष्पतति	२।३।११	परिघेण	२।३।९४	परिषावयति	२।३।३९
परमपुरुषः	३।१।१०७	परिजाकौशिकौ	३।१।१४५	परिषितः	२।३।४७
परमबर्हिष्पूलः	२।३।१४	परिणयति	३।१।११	परिषिवेवे	२।३।४६
परमब्रह्मबन्धुः	२।४।९६	परिणाशः	२।३।७८	परिषिषेविषते	२।३।४६
परमभस्त्रका	२।४।१०८	परिणिगदति	२।३।७९	परिषिष्वङ्क्षते	२।३।४५
परमभस्त्राका	२।४।१०८	परिणिचिनोति	२।३।७९	परिषीव्यति	२।३।४८
परमभस्त्रिका	२।४।१०८	परिणिददाति	२।३।७९	परिषुणोति	२।३।३९
परममहान्	३।१।१०७	परिणिदधाति	२।३।७९	परिषुवति	२।३।३९
परमयजुष्पात्रम्	२।३।१४	परिणिदयते	२।३।७९	परिषेवते	२।३।४६
परमयशःकामः	२।३।१५	परिणिदेग्धि	२।३।७९	परिषेषेव्यते	२।३।४६
परमशिखा	२।४।३८	परिणिद्यति	२।३।७९	परिष्कण्णः	२।३।५२
परमशिरः पदम्	२।३।१४	परिणिद्राति	२।३।७९	परिष्कण्णवान्	२।३।५२

परिष्कन्ता	२।३।५२	पर्यष्टौत्	२।३।३९	पांसुरः	२।३।१०४
परिष्कन्तुम्	२।३।५२	पर्यष्टौत्	२।३।४९	पांसुलः	२।३।१०४
परिष्करोति	२।३।४८	पर्यष्यत्	२।३।३९	पाकः	२।४।१०४
परिष्टोभते	२।३।३९	पर्यष्वजत	२।३।४९	पाकाय व्रजति	२।२।६१
परिष्टौति	२।३।३९	पर्यसहत	२।३।४९	पाखण्डिचाण्डालः	३।१।१००
परिष्ठलम्	२।३।२८	पर्यसितायत	२।३।४७	पाचकपाठकः पुरुषः	३।१।९६
परिष्यति	२।३।३९	पर्यसीष्यत्	२।३।४९	पाचकस्य व्रज्या	२।२।६१
परिष्यन्दते	२।३।५०	पर्यसीषहत्	२।३।४९	पाचयति चैत्रं चैत्रेण वा	२।२।४
परिष्वजते	२।३।४५	पर्यसीषिवत्	२।३।४९	पाचिका	२।४।१११
परिसुसूषति	२।३।३९	पर्यसूसूषत्	२।३।३९	पाञ्चनापितः	३।१।९९
परिसृष्टा	२।४।५९	पर्यसोढयत्	२।३।४९	पाञ्चर्षम्	३।१।९९
परिसेषिवीति	२।३।४८	पर्यसोष्यत्	२।३।६२	पाठकपाचकः पुरुषः	३।१।९६
परिसोढः	२।३।४८	पर्यस्करोत्	२।३।४९	पाणि-गुध्रौ	३।१।१३७
परिसोढव्यः	२।३।४८	पर्यस्तौत्	२।३।४९	पाणिगृहीता	२।४।५२
परिसोष्यति	२।३।६२	पर्यस्वजत	२।३।४९	पाणिगृहीती	२।४।५२
परिस्कन्ता	२।३।५२	पर्यागच्छति	३।१।१	पाणिगृहीती	३।१।१५२
परिस्कन्तुम्	२।३।५२	पर्याणिणत्	२।३।८१	पाणिनीयरोढीयाः	३।१।१५९
परिस्कन्नः	२।३।५२	पर्यानिनत्	२।३।८१	पाणिनीया कन्या	२।४।२०
परिस्कन्नवान्	२।३।५२	पर्यानीतम्	३।१।१	पाणिपणवौ	३।१।१३७
परिस्यन्दते	२।३।५०	पलाण्डुजाता	२।४।४७	पाणिपल्लवम्	३।१।१०२
परिस्यन्दते मत्स्य उदके	२।३।५०	पलाण्डुभक्षिता	२।४।४७	पाणौकृत्य	३।१।१५
परिहणनम्	२।३।८२	पलाण्डुभक्षिती	२।४।४७	पाण्डुधृतराष्ट्रौ	३।१।१४९
परिहीणः	२।३।८५	पलाण्डुभक्षिती	३।१।१५२	पाण्डुरोहितः	३।१।९६
परीषहान् सासहिः	२।२।९०	पलायते	२।३।१००	पाण्यात्ती	२।४।५२
परुत्तनी	२।४।२०	पलाशशातनः	३।१।७७, ३।१।८५	पात्रेबहुलाः	३।१।९१
परोलक्षाः	३।१।७५	पलिकनी	२।४।३७	पात्रेसमिताः	३।१।९१
पर्यङ्कः	२।३।१०३	पलिघः	२।३।१०३	पादतलम्	३।१।५६
पर्यणिणषति	२।३।८१	पलितखलतिः	३।१।११५	पादपतिता	२।४।४६
पर्यणिति	२।३।८१	पलिततापसः	३।१।११५	पादहारकः	३।१।६८, ३।१।११६
पर्यध्ययनः	३।१।४७	पलिता	२।४।३७	पादाः	३।१।११९
पर्यनिति	२।३।८१	पलिताभिरूपकः	३।१।११५	पानशौण्डः	३।१।८८
पर्यनिनिषति	२।३।८१	पलिताभिरूपिका	३।१।११५	पानीयशीतम्	३।१।११४
पर्यषहत्	२।३।४९	पलियोगः	२।३।१०३	पानीयोष्णं जलम्	३।१।११४
पर्यषीव्यत्	२।३।४९	पल्यङ्कः	२।३।१०३	पापकुलालः	३।१।१००
पर्यषुणोत्	२।३।३९	पल्ययते	२।३।१००	पापवैयाकरणः	३।१।१००
पर्यषुवत्	२।३।३९	पशुपालिका	२।४।५९	पापसमम् (२)	३।१।३६
पर्यषेवत	२।३।४६	पशोः पादः	२।२।८१	पामा	२।४।१४
पर्यष्करोत्	२।३।४९	पश्चाद् ग्रामस्य	२।२।८२	पामानौ	२।४।१४
पर्यष्टोभत	२।३।३९	पश्चिमो रामाद् युधिष्ठिरः	२।२।७५	पारापतः	२।३।१०५

पारिख्यात्याद् मुक्तः	२ १२ १७७	पीवरी	२ १४ १४	पुरस्कृतम्	३ ११ ७
पारिख्यात्येन मुक्तः	२ १२ १७७	पीवरोध्नी	२ १४ १७	पुरस्कृत्य	२ १३ ११
पारेगङ्गम्	३ ११ १३०	पुंस्कः	२ १३ १३	पुरस्वादः	२ १३ ११
पारेसमुद्रम्	३ ११ १३०	पुंस्काम्यति	२ १३ १३	पुरस्ताद् ग्रामस्य	२ १२ १८२
पार्थिवचन्द्रः	३ ११ १०२	पुंस्कोकिलः	२ १३ १३	पुरस्पतनम्	२ १३ ११
पाश्र्वोपपीडं शेते	३ ११ १५०	पुंस्खननम्	२ १३ १३	पुरस्पातः	२ १३ ११
पाशहस्तः	३ ११ १५५	पुंस्याकः	२ १३ १३	पुरस्फक्कः	२ १३ ११
पाश्चात्यिका	२ १४ १०८	पुंस्याशः	२ १३ १३	पुरस्फक्कनम्	२ १३ ११
पिङ्गलभिक्षुकः	३ ११ १५८	पुंस्फलम्	२ १३ १३	पुरां भेत्ता	२ १२ १८३
पिङ्गलमाण्डव्यः	३ ११ १५८	पुङ्गवः	३ ११ १९६	पुरां भेत्ता	३ ११ १८३
पिण्डपत्नी	२ १४ १५०	पुञ्जिष्ठः	२ १३ १३०	पुराकल्पः	३ ११ १४८
पिण्डफला	२ १४ १५७	पुटापुटिका	३ ११ ११६	पुराणवैयाकरणः	३ ११ १९७
पिण्डीशूरः	३ ११ १९१	पुण्यसमम्	३ ११ १३६	पुरुषः	२ १३ १०४
पितरि साधुः	२ १२ १०३	पुत्रका	२ १४ १०९	पुरुषमृगः	३ ११ १९६
पितरिशूरः	३ ११ १९१	पुत्रजातः	३ ११ १५३	पुरुष-योषितौ	३ ११ १२६
पितरौ	३ ११ १२२	पुत्रपती	३ ११ १४९	पुरुषवृषभः	३ ११ १०२
पितापुत्रौ	३ ११ १४०	पुत्रपत्नी	२ १४ १५०	पुरुषव्याघ्रः	३ ११ १०२
पितापुत्रौ	३ ११ १४५	पुत्रपशू	३ ११ १४९	पुरुषव्याघ्रः शूरः	३ ११ १०२
पितुःष्वसा	२ १३ ११९	पुत्रपौत्रम्	३ ११ १४४	पुरुषसामर्थ्यम्	३ ११ १८७
पितुःस्वसा	२ १३ ११९	पुत्रपौत्रस्य दर्शकः	२ १२ १९०	पुरुषसिंहः	३ ११ १०२
पितृष्वसा	२ १३ ११८	पुत्रपौत्राणां दर्शकः	२ १२ १८३	पुरुषोत्तमः	३ ११ १४९
पितृस्थानः	३ ११ १२३	पुत्रिका	२ १४ १०९	पुरुषोद्धः	३ ११ १११
पितृस्थानीयः	३ ११ १२३	पुत्रेण सह गोमान्	२ १२ १४५	पुरो ग्रामस्य	२ १२ १८२
पित्रर्थं पयः	३ ११ १७२	पुत्रेण सहाऽऽगतः	२ १२ १४५	पुरोगान्	२ १३ १७६
पिपक्षति	२ १३ ११५	पुनःप्रवृद्धं बर्हिः	३ ११ १४८	पुलुषः	२ १३ १०४
पिप्पल्यर्द्धम्	३ ११ १५४	पुनःशृतं पयः	३ ११ १४८	पुष्पाति	२ १३ १६३
पीठच्छत्रोपानहम्	३ ११ ११७	पुनरुक्तं वचः	३ ११ १४८	पुष्पाति	२ १३ १९२
पीतघृतः	३ ११ १५३	पुनरुत्स्यूतं वासः	३ ११ १४८	पुष्पणन्दी	२ १३ १६४
पीततैलः	३ ११ १५३	पुनर्गवः	३ ११ ११६	पुष्पितौ द्वौ पञ्चाम्नौ	३ ११ १९९
पीतदधिः	३ ११ १५३	पुनर्दोहः	३ ११ ११६	पुष्यपुनर्वसवो माणवकाः	३ ११ १२९
पीतमद्यः	३ ११ १५३	पुनर्नवं वयः	३ ११ १४८	पुष्यपुनर्वसवो मुग्धाः	३ ११ १२९
पीतविषः	३ ११ १५३	पुनर्निष्क्रान्तो रथः	३ ११ १४८	पुष्यपुनर्वसु	३ ११ १२९
पीतावपीतम्	३ ११ १०५	पुनर्वसुषेणः	२ १३ १२७	पुष्यपुनर्वसू	३ ११ १६२
पीत्वास्थिरकः	३ ११ ११६	पुनाराजः	३ ११ ११६	पुष्यमघाः	३ ११ १२९
पीनगुदा	२ १४ १३८	पुपुर्षति	२ १३ ११५	पुष्येण पायसमश्नीयात्	२ १२ १४८
पीनस्तना	२ १४ १३८	पुरः कृत्वा	३ ११ १७	पुष्ये पायसमश्नीयात्	२ १२ १४८
पीनस्तनी	२ १४ १३८	पुरस्कर्तव्यम्	२ १३ ११	पूगकृताः	३ ११ १०४
पीनोरुः	२ १४ १७५	पुरस्कर्ता	२ १३ ११	पूगफली	२ १४ १५७
पीयुक्षावणम्	२ १३ १६६	पुरस्कर्तुम्	२ १३ ११	पूतक्रतायी	२ १४ १६०

पूतापवितम्	३१११०५	पौषः	२१४१९०	प्रजाता	२१४१५९
पूर्व छात्राणामामन्त्रयस्व	३१११५२	पौषमहः	२१४१९०	प्रणयति	३१११
पूर्व पाणिपादस्य	३१११५२	पौषी रात्रिः	२१४१९०	प्रणसः	२१३१६५
पूर्वकायः	३१११५२, ३१११५३	पौष्यम्	२१४१९०	प्रणसं मुखम्	२१३१६५
पूर्वकृष्णमृत्तिकाः	३१११९८	प्रकमनम्	२१३१९०	प्रणाटयति	२१३१९७
पूर्वगवीप्रियः	३१११९८	प्रकमनीयम्	२१३१९०	प्रणामकः	२१३१७७
पूर्वजरन्	३१११०३	प्रकम्पनम्	२१३१८६	प्रणायकः	२१३१७७
पूर्वदक्षिणा विदिक्	३१११९६	प्रकम्यमानम्	२१३१९०	प्रणाशः	२१३१७८
पूर्वपटुः	३१११०३	प्रकामना	२१३१९०	प्रणिसनम्	२१३१८४
पूर्वपश्चिमौ	३१११३३१	प्रकामिनौ	२१३१९०	प्रणिंस्ते	२१३१८४
पूर्वपुरुषः	३१११०३	प्रकृतम्	३१११२	प्रणिक्षणम्	२१३१८४
पूर्वरात्रकृतम्	३१११९३	प्रकृत्य	३१११२, ३१११४२	प्रणिगदति	२१३१७९
पूर्वापरम्	३१११३३१	प्रकृत्या दर्शनीयः	२१२१४६	प्रणिचिनोति	२१३१७९
पूर्वापरे	३१११३३१	प्रकोपणम्	२१३१८७	प्रणिददाति	२१३१७९
पूर्वाहणः	२१३१७३	प्रकोपणीयम्	२१३१८७	प्रणिदधाति	२१३१७९
पूर्वाहणकृतम्	३१११९३	प्रकोपनम्	२१३१८७	प्रणिदयते	२१३१७९
पूर्वाहणे भोक्ता	३१११९३	प्रकोपनीयम्	२१३१८७	प्रणिदाता	२१३१७९
पूर्वाहणेगेयम्	३१११९५	प्रकोपिणौ	२१३१८७	प्रणिदेग्धि	२१३१७९
पूर्वेण ग्रामम्	२१२११७	प्रकोपिनौ	२१३१८७	प्रणिद्यति	२१३१७९
पूर्वेण ग्रामस्य	२१२११७	प्रक्रियालाघवम्	३१११८७	प्रणिद्राति	२१३१७९
पूर्वेषुकामशमी	३१११९८	प्रक्लृप्यमानम्	२१३१८५	प्रणिधयति	२१३१७९
पूर्वोत्तरा	३१११२५	प्रख्यानम्	२१३१९०	प्रणिनदति	२१३१७९
पूर्वोत्तरा	३१११९६	प्रख्यानीयम्	२१३१९०	प्रणिन्दनम्	२१३१८४
पृथिविदत्तः	२१४१९९	प्रख्यापनम्	२१३१९०	प्रणिपतति	२१३१७९
पृथिवीदत्तः	२१४१९९	प्रख्यायमानम्	२१३१९०	प्रणिपद्यते	२१३१७९
पृथिवीप्रणतः	३१११८८	प्रख्यायिनौ	२१३१९०	प्रणिपापचीति	२१३१८०
पृथिवीविदितः	३१११८८	प्रगमनम्	२१३१९०	प्रणिपापच्यते	२१३१८०
पृथिवीश्वरः	३१११७६	प्रगमना	२१३१९०	प्रणिपिपक्षति	२१३१८०
पृथिव्याः स्वामी	२१२१८१	प्रगमनीयम्	२१३१९०	प्रणिप्साति	२१३१७९
पृथुजघना	२१४१३९	प्रगम्यमानम्	२१३१९०	प्रणिमयते	२१३१७९
पृथुमुखी	२१४१३८	प्रगामिनौ	२१३१९०	प्रणिमाता	२१३१७९
पेयाम्लम्	३११११४	प्रगुप्यमाणम्	२१३१८७	प्रणिमामाति	२१३१७९
पौंस्त्री	२१४१२०	प्रगुप्यमानम्	२१३१८७	प्रणिमामेति	२१३१७९
पौणिकी	२१४१७९	प्रगूणः	२१३१८५	प्रणिमिमीते	२१३१७९
पौणिक्या	२१४१७९	प्रगूणवान्	२१३१८५	प्रणियच्छति	२१३१७९
पौण्डरीकाऽतिरात्रम्	३१११३३९	प्रघानिष्यते	२१३१९४	प्रणियाति	२१३१७९
पौतिमाष्या	२१४१६९	प्रघन्ति	२१३१८२	प्रणिवपति	२१३१७९
पौतिमाष्यायणी	२१४१६९	प्रघन्ति	२१३१९४	प्रणिवहति	२१३१७९
पौर्वशालः	३१११९८	प्रचरी	२१४१५९	प्रणिवाति	२१३१७९

प्रणिशाम्यति	२।३।७९	प्रत्यषेधत्	२।३।४०	प्रपावनम्	२।३।१०
प्रणिस्यति	२।३।७९	प्रत्यष्टभ्नात्	२।३।४१	प्रपाविनौ	२।३।१०
प्रणिहन्ति	२।३।७९	प्रत्यष्ठात् कठकालापम्	३।१।१३८	प्रपिण्वन्	२।३।७५
प्रण्यपीपचत्	२।३।८०	प्रत्यष्ठात् मौदपौष्पलादम्	३।१।१३८	प्रपिन्वन्	२।३।७५
प्रण्यास्यति	२।३।१३	प्रत्यष्वजत	२।३।४५	प्रपूयमानम्	२।३।१०
प्रतितष्टम्भ	२।३।४१	प्रत्यसिषेवत्	२।३।४६	प्रप्यानः	२।३।१०
प्रतितष्टौ	२।३।४०	प्रत्यसीषदत्	२।३।४४	प्रप्यायना	२।३।१०
प्रतिताष्टभ्यते	२।३।४१	प्रत्यसीसदत्	२।३।४४	प्रप्यायनीयम्	२।३।१०
प्रतिपर्यायम्	३।१।४०	प्रत्युरसम्	३।१।४७	प्रप्यायमानम्	२।३।१०
प्रतिपालयति	३।१।१	प्रत्येकबुद्धादधिगच्छति	२।२।७३	प्रप्यायिनौ	२।३।१०
प्रतिषस्वजे	२।३।४५	प्रथमपुरुषः	३।१।१०३	प्रबद्धविलूना	२।४।२८
प्रतिषस्वञ्जे	२।३।४५	प्रथमवीरः	३।१।११५	प्रबद्धविलूनी	२।४।२८
प्रतिषिषेधिसति	२।३।४०	प्रदक्षिणम्	३।१।३६	प्रभवनम्	२।३।१०
प्रतिषिष्वङ्क्षते	२।३।४५	प्रदानम्	२।३।८५	प्रभवनीयम्	२।३।१०
प्रतिषेधति	२।३।६१	प्रदापनम्	२।३।८८	प्रभानम्	२।३।१०
प्रतिषेधयति	२।३।४०	प्रद्युम्नो वासुदेवात् प्रति	२।२।७२	प्रभानीयम्	२।३।१०
प्रतिषेधीति	२।३।४०	प्रधानम्	२।३।८५	प्रभापना	२।३।१०
प्रतिष्टभ्नाति	२।३।४१	प्रनङ्क्ष्यति	२।३।७८	प्रभायमानम्	२।३।१०
प्रतिष्ठते	३।१।१	प्रनष्टः	२।३।७८	प्रभायिनौ	२।३।१०
प्रतिष्ठापयति	२।३।४०	प्रनायको देशः	३।१।१	प्रभावना	२।३।१०
प्रतिष्ठास्यति	२।३।४०	प्रनिंसनम्	२।३।८४	प्रभाविनौ	२।३।१०
प्रतिष्ठातं सूत्रम्	२।३।२१	प्रनिक्षणम्	२।३।८४	प्रभुग्नः	२।३।८५
प्रतिष्ठातं सूत्रमित्यर्थः	२।३।२२	प्रनिदायन्ते पात्राणि	२।३।७९	प्रभुग्नवान्	२।३।८५
प्रतिष्णिका	२।३।३३	प्रनिदायन्ते व्रीहयः	२।३।७९	प्रभूयमानम्	२।३।१०
प्रतिष्वजते	२।३।४५	प्रनिन्दनम्	२।३।८४	प्रभेदनम्	२।३।८७
प्रतिसिसत्सति	२।३।४४	प्रनिपापचीति	२।३।८०	प्रभोजनम्	२।३।८७
प्रतिसेषेव्यते	२।३।४६	प्रनिपापच्यते	२।३।८०	प्रमङ्गणा	२।३।८८
प्रतिस्नातृ सूत्रम्	२।३।२१	प्रनिपिपक्षति	२।३।८०	प्रमङ्गनम्	२।३।८६
प्रतिस्नायकं सूत्रम्	२।३।२१	प्रनिमाति	२।३।७९	प्रमङ्गना	२।३।८८
प्रतीक्षते	३।१।१	प्रनिमिनोति	२।३।७९	प्रमीणाति	२।३।७७
प्रतीची	२।४।३	प्रनिमीनाति	२।३।७९	प्रमीणीतः	२।३।७७
प्रतीषिषति	२।३।३७	प्रनिवावपीति	२।३।७९	प्रमृगः	३।१।३६
प्रत्यक्पुष्पा	२।४।५६	प्रनिसासति	२।३।८०	प्रमृगम्	३।१।३६
प्रत्यग् ग्रामात्	२।२।७५, २।२।११७	प्रन्यपीपचत्	२।३।८०	प्रमेहणम्	२।३।८७
प्रत्यग्ग्रामम्	३।१।३२	प्रपक्वानि	२।३।७५	प्रमेहनम्	२।३।८७
प्रत्यग्नि शलभाः पतन्ति	३।१।३३	प्रपतितपलाशः	३।१।२३	प्रयाणीयम्	२।३।८५
प्रत्यतस्तम्भत्	२।३।४१	प्रपलाशः	३।१।२३	प्रयापणम्	२।३।८८
प्रत्यर्थं शब्दा अभिनिविशन्ते	३।१।४०	प्रपवनम्	२।३।१०	प्रयापणीयम्	२।३।८८
प्रत्यषिषेधिसत्	२।३।४०	प्रपवनीयम्	२।३।१०	प्रयापनम्	२।३।८८

प्रयापनीयम्	२।३।८८	प्रहण्यते	२।३।८२	प्राध्वंकृत्य	३।१।१६
प्रयापिणौ	२।३।८८	प्रहण्वः	२।३।८३	प्रान्तपुष्पा	२।४।५६
प्रयापिनौ	२।३।८८	प्रहन्मि	२।३।८३	प्रान्तम्	३।१।३६
प्रयाप्यमाणः	२।३।८८	प्रहन्वः	२।३।८३	प्रान्तेवासी	३।१।४७
प्रयाप्यमानः	२।३।८८	प्रहरणकलितः	३।१।१५४	प्रापयाणि	२।३।७७
प्रयायमाणम्	२।३।८५	प्रहाणः	२।३।८५	प्राप्तगवी	३।१।६३
प्रयायिणौ	२।३।८५	प्रहाणवान्	२।३।८५	प्राप्तजीविकम्	३।१।६३
प्रयोगान्यत्वम्	३।१।८७	प्रहिणुतः	२।३।७७	प्राप्तजीविका	३।१।६३
प्ररथः	३।१।३६	प्रहिणोति	२।३।७७	प्रायः	२।३।१००
प्ररथम्	३।१।३६	प्रहिण्वन्	२।३।७५	प्रायणो देशः	२।३।१९
प्रवर्याऽपसदौ	३।१।१४५	प्रहीणः	२।३।८५	प्रायश्चित्तम्	३।१।४८
प्रलम्बते	३।१।१	प्राक्पुष्पा	२।४।५६	प्रार्थयते	३।१।१
प्रलम्भः	३।१।१	प्राग् ग्रामात्	२।२।७५, २।२।११७	प्रावनद्धम्	२।३।१३
प्रलीयते	३।१।१	प्राग्ग्रामम्	३।१।३२	प्राष्ठी	२।४।५९
प्रवचनीयो गुरुर्द्वादशाङ्गस्य	२।२।८८	प्राग्वृत्तम्	३।१।४८	प्रासादमारुह्य शेते	२।२।७४
प्रवणम्	२।३।६६	प्राघानि	२।३।८२	प्रासादात् पतितः	३।१।७३
प्रवपणम्	२।३।८७	प्राघानि	२।३।१९४	प्रासादात् प्रेक्षते	२।२।७४
प्रवयाणि	२।३।७७	प्राघ्नन्	२।३।१९४	प्रास्थिकी	२।४।२०
प्रवसति	३।१।१	प्राचरी	२।४।५९	प्राहण्महे	२।३।८३
प्रवहणम्	२।३।८७	प्राचार्यः	३।१।४७	प्राहन्महे	२।३।८३
प्रवहणीयम्	२।३।८५	प्राचार्यको देशः	३।१।४७	प्राहिण्वन्	२।३।७५
प्रवापेन	२।३।८५	प्राची	२।४।३	प्राहिन्वन्	२।३।७५
प्रवाहेमूत्रितम्	३।१।९२	प्राचीनं ग्रामादाम्राः	२।२।७५	प्राहणः	३।१।३६
प्रविश पिण्डी द्वारम्	२।२।६२	प्राणद्धम्	२।३।९३	प्राहणम्	३।१।३६
प्रवेपनम्	२।३।९०	प्राणिणत्	२।३।८१	प्रियकुमारी चैत्रः	२।४।९६
प्रवेपना	२।३।९०	प्राणिणिषति	२।३।८१	प्रियखट्वः	२।४।१८
प्रवेपनीयम्	२।३।९०	प्राणिपति	२।३।८१	प्रियखट्वकः	२।४।१०६
प्रवेपमानम्	२।३।९०	प्राणिपति	३।१।१	प्रियखट्वका	२।४।१०७
प्रवेपिनौ	२।३।९०	प्रातःकल्पम्	२।३।६	प्रियखट्वाकः	२।४।१०६
प्रष्ठी	२।४।५९	प्रातःकामः	२।३।५	प्रियखट्वाका	२।४।१०७
प्रष्ठी	३।१।४९	प्रातःसवनम्	३।१।४८	प्रियखट्वाका	२।४।१०७
प्रष्ठोऽग्रगामी	२।३।३२	प्रातरध्येयम्	३।१।९५	प्रियगुडः	३।१।१५७
प्रसव्यम्	३।१।३६	प्रातराशः	३।१।११६	प्रियगौः	२।४।९६
प्रसूता	२।४।५९	प्रातर्दोहः	३।१।११६	प्रियङ्गुवणम्	२।३।६७
प्रस्तब्धः	२।३।४२	प्रादुःषन्ति	२।३।५८	प्रियङ्गुवनम्	२।३।६७
प्रहणनम्	२।३।८२	प्रादुःष्यात्	२।३।५८	प्रियचत्वाः	३।१।१५७
प्रहणनम्	२।३।९४	प्रादुःस्तः	२।३।५८	प्रिययज्वा स्त्री	२।४।५
प्रहणनो देशः	२।३।९१	प्रादुष्कृतम्	२।३।९	प्रियविश्वः	३।१।१५७
प्रहण्मि	२।३।८३	प्राध्वं कृत्वा शकटं गतः	३।१।१६	प्रियश्रेयसी	२।४।९६

प्रियश्वा	२।४।१३	फलमुनीषु जाते फल्मुन्यौ०	२।२।१२३	बहुपाका यवागूः	२।४।५५
प्रियश्वानौ	२।४।१३	फाल्मुनचेत्रौ	३।१।१६१	बहुब्रह्मबन्धुकः	२।४।१६६
प्रियावावरी स्त्री	२।४।५	फूत्कृत्य	३।१।२	बहुब्रह्मबन्धुकः	२।४।१०५
प्रियावावा	२।४।५	बकटिङ्गिभः	३।१।१९६	बहुब्राह्मणा शाला	२।४।५४
प्रीणितकटः	३।१।१५२	बठरछान्दसः	३।१।१५८	बहुभस्त्रका	२।४।१०८
प्रेङ्खणम्	२।३।१८६	बठरतनुः	३।१।१५८	बहुभस्त्रिका	२।४।१०८
प्रेङ्खणीयम्	२।३।१८६	बडिशम्	२।३।१०४	बहुमद्रका सेना	२।४।१११
प्रेङ्खमाणः	२।३।१८६	बदर-शृगालौ	३।१।१३६	बहुमालकः	२।४।१०६
प्रेङ्खणौ	२।३।१८६	बदरा-SSमलकम्	३।१।१३५	बहुमालाकः	२।४।१०६
प्रेङ्गणम्	२।३।१८६	बधिरिका	२।४।१११	बहुमेरुदृश्वरी स्त्री	२।४।५
प्रेङ्गणीयम्	२।३।१८६	बभ्रुहरितः	३।१।१९६	बहुमेरुदृश्व	२।४।५
प्रेङ्गमाणः	२।३।१८६	बर्हिष्ठः	२।३।३०	बहुयवा	२।४।३८
प्रेङ्गणौ	२।३।१८६	बलदेववासुदेवौ	३।१।१६१	बहुराजाः	२।४।१५
प्रेजुः	३।१।१	बलाकाकौशिकः	३।१।११६	बहुराजानः	२।४।१५
प्रेण्वनम्	२।३।१७५	बल्लिशम्	२।३।१०४	बहुराजानौ	२।४।११
प्रेण्वनम्	२।३।१८५	बहवः पाणिपादाः	३।१।१४६	बहुराजे	२।४।११
प्रेण्वनम्	२।३।१७५	बहवः प्लक्षन्यग्रोधाः	३।१।१४६	बहुराज्ञी	२।४।१३
प्रेण्वनम्	२।३।१८५	बहिर्ग्रामम्	३।१।३२	बहुराज्ञी नाम पुरी	२।४।१२
प्रेयसी	२।४।१२	बहिष्कृतम्	२।३।१९	बहुराज्ञ्यौ	२।४।११
प्रेहणम्	२।३।१८६	बहिष्पीतम्	२।३।१९	बहुलक्ष्मीकः	२।४।१०५
प्रेहिवाणिजा	३।१।११६	बहिष्पुरात्	२।२।७५	बहुशू(सू)करा भूमिः	२।४।५४
प्रोपुः	३।१।१	बहुकफा	२।४।३८	बहुशोफा	२।४।३८
प्रोष्यपापीयान्	३।१।११६	बहुकीलालपाकः	२।४।१०५	बहुश्रेयसी पुरुषः	२।४।१९६
प्रोहकपर्दा	३।१।११६	बहुकुमारीकः	२।४।१९६	बहुसखिबहुधनौ	३।१।१६०
प्रोहकर्दमा	३।१।११६	बहुकुमारीकः	२।४।१०५	बहुसर्पिष्कुण्डम्	२।३।१३३
प्रोहणम्	२।३।१८६	बहुकुम्भकारा नगरी	२।४।१२०	बहुसर्पिष्पात्रम्	२।३।१३३
प्लक्ष-यवाः	३।१।१३३	बहुजाता	२।४।४७	बहुसाम्नी नाम पुरी	२।४।१२
प्लक्षन्यग्रोधौ	३।१।११८	बहुज्ञका	२।४।१०८	बहुस्थूलपतिः पुरी	२।४।४८
प्लक्षन्यग्रोधौ (२)	३।१।१३६	बहुज्ञाना	२।४।३८	बहुस्वका	२।४।१०८
प्लक्षन्यग्रोधौ	३।१।१६०	बहुज्ञिका	२।४।१०८	बहुस्विका	२।४।१०८
प्लक्षवणम्	२।३।१६६	बहुतक्षाणौ	२।४।११	बहुषि	२।३।३६
प्लत्ययते	२।३।१००	बहुतक्षे	२।४।११	बह्वजका	२।४।१०८
प्लाक्षकीयः	२।४।१९३	बहुतक्ष्यौ	२।४।११	बह्वजिका	२।४।१०८
प्लाक्षिकूटः	३।१।१५८	बहुधाऽहनि भुङ्क्ते	२।२।१९६	बह्वपत्यका	२।४।१०८
प्लाक्षी	२।४।७२, २।४।७८	बहुधाऽहनो भुङ्क्ते	२।२।१९६	बह्वपत्यिका	२।४।१०८
प्लाथते	२।३।१००	बहुधीवरी	२।४।५	बह्वार्शीषि कुलानि	२।३।१५
फलानां तृप्तः	३।१।१८५	बहुधीवा	२।४।५	बह्वृची	२।४।५४
फलानां सुहितः	३।१।१८५	बहुनदा भूमिः	२।४।१९	बालाक्या	२।४।७१, २।४।७८
फलमुनीमित्रः	२।४।१९९	बहुपरिव्राजका मथुरा	२।४।१११	बाष्पच्छेद्यानि तृणानि	३।१।६८

बाहूबाहवि	३१११२६	भरणिषेणः	२१३१२७	भिक्षुकपिङ्गलः	३१११५८
बिम्बाधरः	३१११४९	भरणिसेनः	२१३१२७	भिक्षुचरी	२१४१२०
बिम्बोष्ठः	३१११४९	भर्तृबाहुयुग्मेन	२१३१९३	भिक्षुविटः	३१११००
बिम्बोष्ठा	२१४१३९	भवत आसना	२१२१८६	भिन्द्युः पापानि	२१३१८
बिम्बोष्ठी	२१४१३९	भवत आसिका	२१२१८६	भिन्द्युस्तराम्	२१३१३४
बिल्वकीयरूप्यम्	२१४१९३	भवत आसिका	३११८२	भिन्धिलवणा	३११११६
बुद्धिकौशलम्	३१११८७	भवत करणीयः कटः	२१२१८८	भीमसेनार्जुनौ	३१११५९
बुद्धि-सुख-दुःखानि	३१११३०	भवतः कर्तव्यः कटः	२१२१८८	भीमाऽर्जुनौ	३१११४५
बुसोपेन्ध्यम्	३१११६८	भवतः कार्यः कटः	२१२१८८	भीरुष्ठानम्	२१३१३३
बृंहणम्	२१३१६३	भवतः कृत्यः कटः	२१२१८८	भीष्मद्रोणौ	३१११५९
बैल्वकाः	२१४१९३	भवतः शायिका	२१२१८६	भुक्तपूर्वी ओदनम्	३१११२८
ब्रह्मघ्नः	२१३१९४	भवतः शायिका	३११८२	भुक्तविभुक्तम्	३१११०५
ब्रह्मप्रजापती	३१११४५	भवतः स्वापः	२१२१८६	भुक्ताभुक्तम्	३१११०५
ब्रह्मबन्धुका	२१४१२०४	भवता करणीयः कटः	२१२१८८	भुक्त्वासुहितः	३११११६
ब्रह्मबन्धुपुत्रः	२१४१९८	भवता कर्तव्यः कटः	२१२१८८	भूभर्ता	३११८३
ब्रह्मबन्धुः	२१४१७३	भवता कार्यः कटः	२१२१८८	भूमिवासवः	३११८९
ब्रह्मबन्धुपुत्रः	२१४१९८	भवता कृत्यः कटः	२१२१८८	भूमिष्ठः	२१३१३०
ब्रह्महणौ	२१३१७६	भवता देयः कटः	२१२१८८	भूमिस्थलम्	२१३१२८
ब्राह्मण-क्षत्रिय-विट्-शूद्रम्	३१११३६	भवती	२१४१२	भृत्यभरणीयः	३११११४
ब्राह्मण-क्षत्रिय-विट्-शूद्राः	३१११३६	भवतो देयः कटः	२१२१८८	भृशाध्यायकः	३१११२८
ब्राह्मणक्षत्रियविट्शूद्राः	३१११५९	भवतोऽग्रगामिका	२१२१८६	भृष्टलुञ्चितम्	३१११४९
ब्राह्मणक्षत्रियविट्शूद्राः	३१११६१	भवतोऽग्रगामिका	३११८२	भेदिका चैत्रस्य काष्ठानाम्	२१२१८७
ब्राह्मणक्षत्रियविशः	३१११४३	भवभवान्यौ	३१११२६	भेदिका चैत्रस्य मैत्रस्य काष्ठानाम्	
ब्राह्मणक्षत्रियविशः	३१११६१	भवानी	२१४१६२		२१२१८७
ब्राह्मणक्षत्रियौ	३१११६१	भवौ	३१११२६	भोगानभिलाषुकः	२१२१९३
ब्राह्मणचेलः	३१११००	भव्यभाला	२१४१३८	भोजनादपत्रस्तः	३११७३
ब्राह्मणजाल्मः	३१११००	भस्त्राफला	२१४१५७	भोजा	२१४१८१
ब्राह्मणदेयम्	३११७१	भस्मनिहुतम्	३११९२	भोज्यतुल्यः	३११११५
ब्राह्मणब्रुवः	३१११००	भाःकरणम्	२१३१५	भोज्यलवणम्	३११११४
ब्राह्मणयाजकः	३११७८	भागवित्तिभागवित्तिकौ	३१११२४	भोज्या	२१४१८१
ब्राह्मणवत्सा-ब्राह्मणीवत्सौ	३१११२६	भार्यापती	३१११४९	भौणिक्या	२१४१७९
ब्राह्मणश्रमणम्	३१११४१	भार्योढः	३१११५३	भ्रकुंसः	२१४१०९
ब्राह्मणाय दातव्यम्	३११७१	भास्करः	२१३१५	भ्रकुटिः	२१४१०९
भक्षितपलाण्डुः	३१११५२	भिक्षाचतुर्थम्	३१११५६	भ्रातृषुत्रः	२१३११४
भगवतीभागवतम्	३१११४४	भिक्षातुरीयम्	३१११५६	भ्रातृपत्नी	२१४१५०
भद्रबाहूः	२१४१७४	भिक्षातुर्यम्	३१११५६	भ्रुकुंसः	२१४१०९
भद्रमस्तु जिनशासनस्य	२१२१६६	भिक्षातृतीयम्	३१११५६	भ्रुकुटिः	२१४१०९
भद्रमस्तु जिनशासनाय	२१२१६६	भिक्षाद्वितीयम्	३१११५६	भ्रुकुलम्	२१४१९८
भरणिगुप्तः	२१४१९९	भिक्षुकदाक्षिः	३१११५८	मगधश्रावस्ति	३१११४२

मघोनी	२१४१४	मयूरकुक्कुटी	३१११६०	मातुःष्वसा	२१३११९
मञ्जिष्ठः	२१३१३०	मयूरव्यंसकप्रियः	३११११६	मातुःस्वसा	२१३११९
मणिपुच्छी	२१४१४२	मयूरस्य नृत्तम्	२१२१९२	मातुरीशितम्	३११७६
मत्सी	२१४१५४	मयूरेण नृत्तम्	२१२१९२	मातुलानी	२१४१६२, २१४१६३
मत्सी	२१४१८७	मलयं पवमानः	२१२१९०	मातुली	२१४१६३
मथुरातक्षशिले	३१११४२	महतां विभाषते	२१२१८१	मातृका	२१४१९०७
मथुरापाटलिपुत्रम्	३१११४२	महती	२१४१२	मातृभिः	३११११९
मदपट्टः	३१११६५	महदर्थं धनम्	३११७२	मातृभोगीणः	२१३१६४
मद्यपीतः	३१११५३	महाजा	२१४११६	मातृभ्यः	३११११९
मद्रकेकयाः	३१११४२	महाजोरभ्रम्	३१११३२	मातृभ्याम्	३११११९
मद्रचरी	२१४१८६	महाजोरभ्रौ	३१११३२	मातृषु	३११११९
मद्रबाहूः	२१४१७४	महापुरुषः	३१११०७	मातृषेणः	२१३१२६
मद्रिका	२१४१११	महामात्री	२१४१५९	मातृष्वसा	२१३११८
मधुसर्पिषी	३१११४५	महावीरः	३१११०७	मातृस्मरणम्	३११७६
मधुसर्पिषी	३१११५९	महासेनः	२१३१२६	मात्रा संजानीते	२१२१५१
मधुस्यति	२१३१५९	महिगुप्तः	२१४१९९	मात्रोः	३११११९
मध्यंदिनम्	३१११५३	महित्रातः	२१४१९९	मात्सी	२१४१८७
मध्यगृहम्	३१११४९	महिदत्तः	२१४१९९	माथुराः पाटलिपुत्रकेभ्य आढ्य०	२१२१९०९
मध्यपुरुषः	३१११०३	महिषगर्भिणी	३११११२	मानुषी-सूरी	२१४१६४, २१४१८९
मध्यमपुरुषः	३१११०३	महिष्य इमाः	३१११२७	मानुष्यकम्	२१४१९४
मध्यरात्रः	३१११५३	महीकरः	२१४१९९	मानोन्मानिका	३११११६
मध्ये कृत्वा	३१११११	महीफलम्	२१४१९९	मामकी	२१४१२९
मध्येकृत्य	३१११११	महीविशालः	२१४१९९	मामिका	२१४११२
मध्येगङ्गम्	३१११३०	महोदधिः	३१११०७	मार्जारमूषिकं वैरम्	३१११४१
मध्येगुरुः	३१११८८	महोद्वी	२१४१७	मार्जारमूषिकम्	३१११४१
मध्येगुरुः	३१११५६	मा परिषियत्	२१३१४७	मार्दङ्गिक-पाणविकम्	३१११३७
मध्येसमुद्रम्	३१११३०	मा परिषीषहत्	२१३१४८	मालभारिणी	२१४१९०
मनसि कृत्वा	३१११११	मा परिषीषिवत्	२१३१४८	मालभारी	२१४१९०
मनसिकृत्य	३१११११	मा विषसयत्	२१३१४७	मालाता	२१४१९०७
मनायी	२१४१६१	मांसशोणितम्	३१११४४	माषजानि	२१३१७६
मनावी	२१४१६१	माण्डव्यपिङ्गलः	३१११५८	माषजेन	२१३१७६
मनुः	२१४१६१	माण्डूकायनी	२१४१७०	माषत्यागिनः	२१३१७६
मनुवृद्धः	३१११५८	मातरं संजानीते	२१२१५१	माषवणम्	२१३१६७
मनुषी	२१४१५४	मातरि निपुणः	२१२१९०	माषवनम्	२१३१६७
मनुषी	२१४१८८	मातरिपुरुषः	३१११९१	माषवापाणि कुलानि	२१३१७५
मनुष्याणां क्षत्रियः शूरतमः	३१११७६	मातापितरौ	३१११२२	माषवापानि कुलानि	२१३१७५
मनोहत्य पयः पिबति	३१११६	मातापितरौ	३१११४५	माषवापिणः	२१३१७५
मन्दं गन्ता ग्रामाय	२१२१४१	मातापितरौ	३१११६०	माषवापिणी	३१११४९
मयूरव्यंसकः	३११११६	मातुः स्मृतम्	३१११७६	माषवापिणी कुले	२१३१७५

माषवापिनः	२।३।७५	मुञ्ज-वल्वजम्	३।१।१३३	मेष्य इमाः	३।१।१२७
माषवापिनी कुले	२।३।७५	मुञ्ज-वल्वजाः	३।१।१३३	मैत्राय तिष्ठते	२।२।१६०
माषविकलम्	३।१।६७	मुञ्जेषीकतूलम्	२।४।१०२	मैत्राय राधयति	२।२।५८
माषाः	३।१।११९	मुण्डिका	२।४।१११	मैत्राय राध्यति	२।२।५८
माषोनम्	३।१।६७	मुद्गपर्णी	२।४।५५	मैत्राय शपते	२।२।१६०
मासं कल्याणी	२।२।४२	मुनिखेटः	३।१।१००	मैत्राय श्लाघते	२।२।१६०
मासं गुडधानाः	२।२।४२	मुनिधूर्तः	३।१।१००	मैत्राय साधयति	२।२।५८
मासं पूरको व्रजति	३।१।६१	मुश(स)लोद्यतः	३।१।१५४	मैत्राय हनुते	२।२।१६०
मासगतः	३।१।१५२	मुष्टामुष्टि	३।१।२६	मैत्रायेक्षते	२।२।५८
मासजातः	३।१।५७	मुहूर्त्तगुडः	३।१।६१	मोक्षकामाणि कुलानि	२।३।७६
मासजाताः	३।१।५७	मुहूर्त्तरमणीयः	३।१।६१	मोक्षकामिणौ	२।३।७६
मासजाता	२।४।४७	मुहूर्त्तसुखम्	३।१।६१	मौखर्या	२।४।७९
मासजातौ	३।१।५७	मुहूर्त्ताध्ययनम्	३।१।६१	मौञ्जायनखञ्जः	३।१।१५८
मासदेयम्	३।१।१५	मूत्रपुरीषम्	३।१।१४४	मौनिचिती	२।४।७९
मासपूर्वः	३।१।६७	मूत्रशकृत्	३।१।१४४	यः स्रोतसा हियते	२।३।२०
मासप्रमितः	३।१।६०	मूत्रशकृत्	३।१।१५९	यका	२।४।१११
मासमधीत आचारो नाऽनेन०	२।२।४३	मूत्राय कल्पते यवागूः	२।२।५५	यकृन्मेदः	३।१।१४४
मासमधीती व्याकरणे	२।२।१९९	मूर्छनम्	२।३।६३	यजुपीतकम्	२।३।१२
मासमधीते	२।२।४२	मूर्वावणम्	२।३।६७	यजुष्टः	२।३।३४
मासमृतः	३।१।५७	मूर्वावनम्	२।३।६७	यजुष्टा	२।३।३४
मासयाता	३।१।१५२	मूलकोपदंशं भुङ्क्ते	३।१।५०	यजुष्पानम्	२।३।१२
मासस्य पञ्चकृत्वो भुङ्क्ते	२।२।१९६	मूषकका	२।४।१०८	यजुष्पाशम्	२।३।८
मासस्य मासे वा एकरात्रं०	२।२।४२	मूषकिका	२।४।१०८	यजुष्पान्	२।३।१५
मासस्य मासे वा द्वयहं गुडधानाः२।२।४२		मृगचपला	३।१।१०९	यज्वा स्त्री	२।४।४
मासस्य मासे वा द्विरधीते	२।२।४२	मृगधूर्तः	३।१।१११	यतिकम्बलः	३।१।७६
मासावरः	३।१।६७	मृगशिरःपुनवसु	३।१।१६२	यत्प्रभृति	३।१।३६
मासे दातव्या भिक्षा	३।१।१५	मृडानी	२।४।६२	यथा चैत्रस्तथा मैत्रः	३।१।४१
मासे पञ्चकृत्वो भुङ्क्ते	२।२।१९६	मृडेन	२।३।६३	यथाबलम्	३।१।४०
मासे पाक्यम्	३।१।१५	मृडौ	३।१।१२६	यथारूपं चेषते	३।१।४१
मासे पित्र्यम्	३।१।१५	मृणालभुजा	२।४।३८	यथावृद्धमभ्यर्चय	३।१।४१
मासे स्तुत्यः	३।१।१५	मृदङ्गशङ्खपणवाः	३।१।१६०	यथाशक्ति पठ	३।१।४०
मासेन मासाभ्यां मासेर्वाऽऽ०	२।२।४३	मृदङ्गा	२।४।३९	यथासूत्रमनुतिष्ठति	३।१।४१
मासो गच्छतः	३।१।५७	मृदङ्गी	२।४।३९	यवक्रीकुलम्	२।४।१८
मित्रावरुणौ	३।१।१४५	मेधातपसी	३।१।१४५	यवनमुण्डः	३।१।११६
मिथ्या कृत्वा	३।१।१४	मेधातपसी	३।१।१६०	यवनानी	२।४।६५
मिथ्याकृत्य	३।१।१४	मेरुदृश्वरी	२।४।४	यवनी	२।४।६५
मीमांसकदुर्दुरूढ	३।१।१००	मेषनासिकः	२।३।६३	यवमती	२।४।१२
मुकुटेकार्षापणः	३।१।१४	मेषनासिकः	२।३।६४	यवागुका	२।४।१०४
मुखपद्मम्	३।१।१०२	मेषिकगवी	३।१।१६	यवानां लावकः	२।२।८३

यवानी	२।४।६५	रक्षितश्चैत्रेण	२।२।१९	रामलक्ष्मणौ	३।१।१४५
यवेभ्यो गां वारयति	२।२।६९	रजकतन्तुवायम्	३।१।१४३	रामस्य द्विषन्	३।१।८५
यशस्कम्	२।३।६	रणव्याघ्रः	३।१।८९	रामो जामदग्न्यः	३।१।१८
यशस्कल्पम्	२।३।६	रथगणकः	३।१।७९	रामो जामदग्न्यः	३।१।९६
यशस्कामः	२।३।५	रथिकाऽश्वारोहम्	३।१।१३४	रावणस्य द्विषन्	३।१।८५
यशस्काम्यति	२।३।७	रमणीयकारकः	३।१।८१	रासभकरभौ	३।१।१५९
यशस्याशम्	२।३।६	रशना	२।३।६३	राहुचन्द्रौ	३।१।१५९
यष्टायष्टि	३।१।२६	रसना	२।३।६३	रिक्षा	२।३।१०४
याच्चां विना विद्धि	२।२।११५	राक्षसहतकः	३।१।१००	रिपून् जिष्णुः	२।२।१०
याज्ञिककितवः	३।१।१००	राजकुमारी	२।४।१६	रुदतः प्रव्रजितः	३।१।७६
याज्ञिकवैयाकरणौ	३।१।१४०	राजकुमारीप्रियः	२।४।१६	रुदति लोके प्राव्राजीत्	२।२।१०८
याज्याऽनुवाक्ये	३।१।१४५	राजकृत्वरी	२।४।४	रुदतो लोकस्य प्राव्राजीत्	२।२।१०८
यातमासा	३।१।१५२	राजगवीक्षीरम्	३।१।७६	रुद्राणी	२।४।६२
यातसुखा	३।१।१५२	राजन्यकम्	२।४।१४	रुद्राऽग्नी	३।१।१६०
यावदमत्रमतिथीन् भोजय	३।१।३१	राजन्वती भूरनेन	३।१।२२	रुद्रेन्द्रौ	३।१।१६०
यावद् दत्तं तावद् भुक्तम्	३।१।३१	राजपत्नी	२।४।४९	रुद्रौ	३।१।१२६
यावनी वृत्तिः	२।४।६५	राजपुरुषः	३।१।१४८	रुरु-पृषतम्	३।१।१३३
याष्टीकी	२।४।२०	राजपूजितः	३।१।८६	रुरु-पृषताः	३।१।१३३
युग-वरत्रम्	३।१।१३६	राजमहितः	३।१।८६	रुरु-पृषतौ (२)	३।१।१३६
युधिष्ठिरः	२।३।२५	राजव्याघ्री	३।१।१०२	रूप-रस-गन्ध-स्पर्शाः	३।१।१३०
युधिष्ठिरभीमाऽजुनाः	३।१।१६१	राजसंमतः	३।१।८६	रूप-रस-गन्ध-स्पर्शाः	३।१।१३६
युवखलतिः	३।१।११३	राज्ञ इदं छत्रमायातं(न्तं) विद्धि०	२।२।५९	रेखा	२।३।१०४
युवजरती	३।१।११३	राज्ञः पुरुषः	२।२।८१	रेवतिमित्रः	२।४।१९९
युवजरन्	३।१।११३	राज्ञः पुरुषः	२।२।८१	रेवतिषेणः	२।३।२७
युवतिः	२।४।७७	राज्ञां ज्ञातः	२।२।१९	रेवतिसेनः	२।३।२७
युवती	२।४।७७	राज्ञां ज्ञातः	३।१।८६	रेवती	२।४।२६
युवपलितः	३।१।११३	राज्ञां पूजितः	२।२।१९	रेवतीमित्रः	२।४।१९९
युवपलिता	३।१।११३	राज्ञां पूजितः	३।१।८६	रेवतीरमणो बलः	२।४।२६
युववलिनः	३।१।११३	राज्ञां बुद्धः	२।२।१९	रोषभीममुखेन	२।३।१३
युववलिना	३।१।११३	राज्ञां बुद्धः	३।१।८६	रोहिणित्वम्	२।४।१००
यूकालिक्षम्	३।१।१३४	राज्ञां मतः	२।२।१९	रोहिणिषेणः	२।३।२७
यूकालिक्षे	३।१।१३४	राज्ञां मतः	३।१।८६	रोहिणिसेनः	२।३।२७
यूनी	२।४।७७	राज्ञामर्चितः	३।१।८६	रोहिणी ?	२।४।२६
यूपदारु	३।१।७०	राज्ञामिष्टः	२।२।१९	रोहिणी	२।४।२६
यूपदारु	३।१।१४८	राज्ञामिष्टः	३।१।८६	रोहिणीत्वम्	२।४।१००
यूषपक्वानि	२।३।७६	राज्ञे विज्ञपयति	२।२।५३	रोहिणीमित्रः	२।४।१९९
यूषपाणि	२।३।७६	रात्रिसंक्रान्ताः	३।१।६०	रोहिण्यौ	३।१।११९
यूषयावकेण	२।३।१३	रात्र्यतिसृताः	३।१।६०	रोहितपाण्डुः	३।१।१९६
येनाग्निस्तेन गतः	३।१।३३	रात्र्यारूढाः	३।१।६०	रोहितम्	२।३।१०४

रौढीयपाणिनीयाः	३१११५९	वदनेन्दुः	३१११०२	वाग्वायू	३१११६०
लक्षहायनः पक्षी	२१३१७४	वदिता जनाऽपवादान्	२१२१९०	वाङ्मनसे	३१११४५
लक्ष्मणोरूः	२१४१७५	वधुका	२१४११०४	वाङ्माधुर्यम्	३१११८७
लक्ष्मिका	२१४११०४	वधूः	२१४१७३	वात्सकम्	२१४१९२
लक्ष्मिपुत्रः	२१४१९८	वधूवरौ	३१११६०	वात्सायते	२१४१९१
लक्ष्मीपुत्रः	२१४१९८	वपुष्टमम्	२१३१३४	वात्सी	२१४१६७
लघुदीर्घौ	३१११५९	वपुष्टरम्	२१३१३४	वात्सीपुत्रः	२१४१९८
लवणीकृत्य	३१११४४	वयं ब्रूमः	२१२१२२२	वात्सीभूतः	२१४१९१
लषति	२१३१९८	वयं ब्रूमः	२१२१२२२	वात्सीयः	२१४१९२
लाड्या	२१४१८०	वयम्	३१११२२०	वात्सीयति	२१४१९१
लाभाऽलाभम्	३१११३०	वरप्रदेया कन्या	३१११७१	वात्स्यकुण्टः	३१११५८
लाभाऽलाभौ	३१११३०	वरुणानी	२१४१६२	वात्स्यायनी	२१४१६७
लिक्षा	२१३११०४	वरुणौ	३१११२२६	वात्स्यौ	३१११२२४
लिखति मैत्रः	२१२१४	वरेन्द्रीमगधम्	३१११४२	वानरश्वा	३१११०२
लिप्तवासितः	३१११९७	वर्णका तान्तवः प्रावरणविशेषः	२१४१११३	वामोरूः	२१४१७५
लुलूषति	२१३१२५	वर्णिका	२१४१११३	वायुतोयम्	३१११६०
लृतकः	२१३११०४	वर्तका शकुनिः	२१४१११०	वायुषेणः	२१३१२६
लेखयति मैत्रं मैत्रेण वा	२१२१४	वर्तमानसामीप्यम्	३१११८७	वारणपुष्पप्रचायिका	३१११८१
लेखा	२१३११०४	वर्तिका भागुरिलोकायतस्य०	२१४१११०	वाराही	२१४१७८
लेपिकाखण्डः	२१४१९९	वर्तिका शकुनिः	२१४१११०	वाराह्या	२१४१७१, २१४१७८
लेपिकागृहम्	२१४१९९	वर्षमधीयानस्य	३१११५७	वार्ध्नीणसः	२१३१६४
लोकदुर्दशनम्	३१११६८	वर्षशतस्य पूरकः	२१२१८३	वासिष्ठी	२१४१७८
लोकमध्याल्लोकान्तमुपर्यधश्च०	२१२११०७	वर्षशतस्य पूरकः	२१२१९०	वासीफली	२१४१५७
लोमकाखण्डः	२१४१९९	वल्गिनजरन्	३११११५	वासुदेवानां तृतीयः स्वयम्भूः	३१११८५
लोमकागृहम्	२१४१९९	वषडगनये	२१२१६८	वासुदेवाऽर्जुनौ	३१११६०
लोहितपादिका	२१४१२१	वसनच्छत्रा	२१४१४७	विचित्रा सूत्रस्य कृतिराचार्यस्या०	२१२१८७
लोहितम्	२१३११०४	वसन्तग्रीष्मौ	३१११५९	विजयते	३११११
लोहितशालिः	३१११९६	वसुपती	३१११६०	विजानाति	३११११
लोहिताक्षौ रक्ताक्षौ	३११११८	वस्त्रक्रीती	२१४१४४	विट्	२१४१७२
लोहिताहिः	३१११९६	वस्त्रच्छत्रा	२१४१४७	वितष्टम्भ	२१३१४१
लोहित्यायनी	२१४१६८	वहद्गु	३१११३६	विदर्भीकौण्डिन्यः	३११११६
वक्षःस्थलम्	३१११११	वहेगडुः	३१११२३	विदुषी	२१४१२
वचनप्रामाण्यम्	३१११८७	वहेगडुः	३१११५६	विद्यते लोक औत्पत्तिको विरोधो०	
वचनमनूचानः	२१२१९०	वाः काम्यति	२१३१७		३१११४१
वचनमार्दवम्	३१११८७	वाःपात्रम्	२१३१५	विद्यमानकेशा	२१४१३८
वज्रणाखा	२१४१४०	वाक्त्वचम्	३११११७	विद्यमानपुच्छा	२१४१४१
वज्रपाणिः	३१११५५	वागानी	३१११६०	विद्यमानोदरा	२१४१३९
वज्रभर्ता	३१११८३	वागर्धौ	३१११६०	विद्यया धाष्ट्यम्	३१११६५
वज्रहस्तः	३१११५५	वाग्वज्राः	३११११०२	विद्ययोषितः	३१११६८

विद्यादायादः	३११७६	विष्किरः शकुनिः	२१३१४८	वृक्षप्रतिपन्ना	२१४१४७
विन्ध्य-हिमालयौ	३१११३६	विष्टभ्नाति	२१३१४९	वृक्षमनु विद्योतते विद्युत्	३११३४
विन्नावित्तम्	३१११०६	विष्टरमासनम्	२१३१२३	वृक्षस्य पर्णं पतति	२१२१८१
विपाट्चक्रभिदम्	३१११४२	विष्टरो वृक्षः	२१३१२३	वृक्षस्य शाखा	२१२१८१
विपूयविनीयजित्याः	३१११५९	विष्टापुरम्	२१४१९९	वृक्षाश्वे	३१११६०
विप्रनष्टः पन्थानं पथे वा गच्छति २११६३		विष्टारपङ्क्तिश्छन्दः	२१३१२३	वृत्तबाहुः	२१४१७४
विरलेन	२१३१६३	विष्टलम्	२१३१२८	वृत्तोरुः	२१४१७५
विविक्तकषायः	३११११८	विष्णुवासवौ	३१११४९	वृत्रघ्ना	२१३१९४
विश्वगोप्ता	३१११७८	विष्फुरति	२१३१५४	वृत्रघ्ने	२१३१९४
विश्वदेवः	३१११५०	विष्फुलति	२१३१५४	वृत्रहणौ	२१३१७६
विश्वप्रियः	३१११५७	विष्यन्दते	२१३१५०	वृत्रहणौ	२१३१९४
विश्वस्य ज्ञाता	२१२१८३	विष्यात्	२१३१५८	वृद्धगौरः	३१११५८
विश्वामित्रः	३१११५०	विष्वक्सेनः	२१३१२६	वृद्धपतिः	२१४१४८
विषन्ति	२१३१५८	विष्वक्सेनाऽर्जुनौ	३१११४९	वृद्धपत्नी	२१४१४८
विषपीतः	३१११५३	विष्वणति	२१३१४३	वृद्धमनुः	३१११५८
विषपुच्छी	२१४१४२	विसुष्वाप	२१३१५७	वृद्धिगुणौ	३१११५९
विषमः	२१३१५६	विसूतम्	२१३१५६	वृन्दारकपलितः	३११११५
विषमम्	३१११३६	विसृतम्	२१३१५८	वृन्दारकप्रव्रजिता	३११११५
विषयः	२१३१४७	विसोढः	२१३१४८	वृन्दारकयुवतिः	३१११११
विषयाणां जयी ?	२१२१८३	विसोढव्यः	२१३१४८	वृन्दारकवलिनः	३११११५
विषयेन्द्रियाणि	३१११४९	विस्कन्तुम्	२१३१५१	वृन्दारकश्रमणः	३११११५
विषघ्वाण	२१३१४३	विस्कन्नः	२१३१५१	वृन्दारकश्रमणा	३११११५
विषसाद	२१३१४४	विस्कन्नवान्	२१३१५१	वृन्दारका	२१४१२०९
विषस्तोकम्	३१११११	विस्तारः पटस्य	२१३१२३	वृन्दारकाध्यायका	३११११५
विषहते	२१३१४८	विस्पष्टपटुः	३१११८	वृन्दारकाध्यायिका	३११११५
विषाषद्यते	२१३१४४	विस्फुरति	२१३१५४	वृन्दारिका	२१४१२०९
विषितः	२१३१४७	विस्फुलति	२१३१५४	वृषगामिणौ	२१३१७६
विषिषेविषते	२१३१४६	विस्वन्दते	२१३१५०	वृषभसिंहः	३१११०२
विषिषेवे	२१३१४६	विस्वप्नः	२१३१५७	वृषलपत्नी	२१४१५१
विषिष्वणिषति	२१३१४३	वीणादुन्दुभिश्छाः	३१११६०	वृषलस्य धाष्टर्यम्	३१११८७
विषीव्यति	२१३१४८	वीणावादक-परिवादकम्	३१११३७	वृषलीभूतम्	२१४१९८
विषुप्तः	२१३१५७	वीरपत्नी	२१४१५०	वृषस्कन्धः	३१११२३
विषुषुपतुः	२१३१५७	वीरपुरुषः	३१११०३	वृषाकपायी	२१४१६०
विषूतिः	२१३१५६	वीरपुरुषको ग्रामः	३१११२२	वृष्णिस्तभम्	३१११३२
विष्कन्तुम्	२१३१५१	वीरपूर्वः	३१११०३	वृष्णिस्तभौ	३१११३२
विष्कभ्नाति	२१३१५५	वीरप्रथमः	३११११५	वेतनेन धान्यं लुनाति	२१२११००
विष्कम्भकः	२१३१५५	वीराणां प्रसविनीति ?	२१२१८३	वेदित्रध्येतारौ	३१११६०
विष्कम्भयति	२१३१५५	वृकभयम्	३१११७३, ३१११४८	वेद्यर्द्धम्	३१११५४
विष्कम्भिता	२१३१५५	वृकभीतः	३१११७३	वैकारिमतगाजवाजम्	३१११४९

वैणुकाः	२१४ १९३	व्रीहिवापिणा	२१३ १७५	शत्रुघ्नः	२१३ १९४
वैतसकाः	२१४ १९३	व्रीहिवापिणी	३११ १४९	शनैर्गङ्गाम्	३११ १२७
वैत्रकाः	२१४ १९३	व्रीहिवापिणी कुले	२१३ १७५	शन्तनुदेवापी	३११ १५९
वैदी	२१४ १२०	व्रीहिवापिनौ	२१३ १७५	शबलगुः	३११ १५०
वैनतेयी	२१४ १२०	व्रीहिवापिनः	२१३ १७५	शब्दाधिक्यम्	३११ १८७
वैयाकरणखसूची	३११ १२००	व्रीहिवापिना	२१३ १७५	शब्दार्थौ	३११ १५९
वैशाखज्येष्ठौ	३११ १६१	व्रीहिवापिनी कुले	२१३ १७५	शमिष्ठलम्	२१३ १२८
वैश्यशूद्रौ	३११ १६१	व्रीहिवापिनौ	२१३ १७५	शरकाण्डगौरी	३११ १२०१
वैश्या	२१४ १५४	व्रीहिवापीणि कुलानि	२१३ १७५	शरपुच्छी	२१४ १४२
वैश्यी	२१४ १८८	व्रीहिवापीनि कुलानि	२१३ १७५	शरलावः	३११ १४९
वैश्वामित्री	२१४ १७८	व्रीहिवापेण	२१३ १७५	शरवणम्	२१३ १६६
व्यक्तलवणः	३११ १९८	व्रीहिवापेन	२१३ १७५	शरवाहणम्	२१३ १७२
व्यतस्तम्भत्	२१३ १४१	शकयवनम्	३११ १४३	शरसीर्यम्	३११ १६०
व्यतिसुषुविषे	२१३ १३७	शकहूपुत्रः	२१४ १९८	शरान् क्षिण्णुः	२१२ १९०
व्यषिष्वणत्	२१३ १४३	शका	२१४ १११	शर्वरी	२१४ १४
व्यषीदत्	२१३ १४४	शकृन्मूत्रम्	३११ १५९	शर्वाणी	२१४ १६२
व्यषीव्यत्	२१३ १४९	शक्तिः	२१४ १३४	शर्वौ	३११ १२६
व्यषेवत	२१३ १४६	शक्तिः-सामर्थ्यम्	२१४ १३४	शलाकापरि	३११ १३८
व्यष्टभ्नात्	२१३ १४१	शक्ती	२१४ १३४	शशिशेखरः	३११ १५५
व्यष्टौत्	२१३ १४९	शक्तो मैत्रश्चैत्राय	२१२ १६८	शस्त्रप्रहतिः	३११ १६८
व्यष्वजत	२१३ १४९	शङ्कुकर्णा	२१४ १५५	शस्त्रीश्यामा	३११ १२०१
व्यसयीयत्	२१३ १४७	शङ्कुलाखण्डः	३११ १४८	शस्त्रेण भेत्ता	२१२ १८३
व्यसहत	२१३ १४९	शङ्कुलाखण्डश्चैत्रः	३११ १६५	शाकपार्थिवः	३११ ११६
व्यसीव्यत्	२१३ १४९	शङ्कुष्ठः	२१३ १३०	शाकप्रति	३११ १३७
व्यस्तौत्	२१३ १४९	शङ्खदुन्दुभिवीणाः	३११ १६०	शाकल्यायनी	२१४ १६८
व्यस्वजत	२१३ १४९	शङ्खपाणिः	३११ १५५	शाकसूपम्	३११ १३२
व्याघ्रणखा	२१४ १४०	शङ्खपुष्पी	२१४ १५६	शाकसूपौ	३११ १३२
व्रणकृमिः	३११ १९१	शङ्खभित्री	२१४ १४६	शाक्तीकी	२१४ १२०
व्रीहि-यवम्	३११ १३३	शङ्खवीणादुन्दुभयः	३११ १६०	शाङ्खिक-मौरजिकम्	३११ १३७
व्रीहि-यवाः	३११ १३३	शणफला	२१४ १५७	शाङ्गरजग्धा	२१४ १४७
व्रीहि-यवौ (२)	३११ १३६	शतं दायी	२१२ १९४	शाङ्गरजग्धी	२१४ १४७
व्रीहियवौ	३११ १६०	शतं यूकालिक्षाः	३११ १४६	शाङ्गरजग्धी	३११ १५२
व्रीहिवणम्	२१३ १६७	शतपुष्पा	२१४ १५६	शाङ्गरप्रिया	२१४ १४७
व्रीहिवनम्	२१३ १६७	शतभिषक्सेनः	२१३ १२६, २१३ १२७	शाटीपच्छिकम्	३११ १४४
व्रीहिवापाणाम्	२१३ १७५	शतस्य द्यूतम्	३११ १७६	शाताशातम्	३११ १२०६
व्रीहिवापाणि कुलानि	२१३ १७५	शतहायना स्त्री	२१४ १९	शाताशितम्	३११ १२०५
व्रीहिवापानाम्	२१३ १७५	शताद् बद्धः	२१२ १७६	शाबरजम्बुकः	२१४ १२०५
व्रीहिवापानि कुलानि	२१३ १७५	शताय परिक्रीतः	२१२ १६७	शार्कराक्ष्या	२१४ १६९
व्रीहिवापिणः	२१३ १७५	शतेन परिक्रीतः	२१२ १६७	शार्कराक्ष्यायणी	२१४ १६९

शाङ्गपाणिः	३१११५५	शुकले	३१११२८	श्रीपुरम्	२१४१९९
शालयः शूकधान्यानां शूक०	२१२११०९	शुचिशुकौ	३१११५९	श्रीश्रितः	३१११६२
शिशपस्थलम्	२१४१९९	शुनस्कर्णः	२१३१५	श्रीषेणः	२१३१२६
शिशपावृक्षः	३१११९६	शुनिन्धयी	२१४१२०	श्रुततपसी	३१११५९
शिशपास्थलम्	२१४१९९	शुनी	२१४१४	श्रुतपूर्वः	३११११८
शिशुवणम्	२१३१६७	शुष्कगोमयेण	२१३१९३	श्रेणयः कृताः	३१११०४
शिशुवनम्	२१३१६७	शुष्कतापी	३१११२७	श्रेणिकृताः पुरुषाः	३१११०४
शिताशितम्	३११११०६	शुष्करेवती ?	२१४१२६	श्रेणिभूताः	३१११०४
शिरः खण्डम्	२१३१४	शुष्किका	२१४११०८	श्रेणिमताः	३१११०४
शिरःशेखरः	३१११८८	शूद्रपत्नी	२१४१४९	श्रेणिमिताः	३१११०४
शिरसिगडुः	३१११५६	शूद्रविट्क्षत्रियविप्राः	३१११५९	श्रेणीकृताः	३१११०४
शिरस्पदम्	२१३१४	शूद्रायौ	३१११४९	श्लक्ष्णमुखा	२१४१४०
शिरस्यरुः	३१११५६	शूर्पणखा	२१३१६४	श्वःश्रेयसम्	३१११४८
शिरीषवणम्	२१३१६७	शूर्पणखा	२१४१४०	श्वचण्डालम्	३१११४१
शिरीषवनम्	२१३१६७	शूर्पणखा	२१४१४०	श्वचण्डालम्	३१११४४
शिरोजानु	३१११४९	शूर्पणखी	२१४१४०	श्वभिल्लेढव्यः	३१११६९
शिलप्रास्थम्	२१४१९९	शूलपाणिः	३१११५५	श्वलेह्यः कूपः	३१११६८
शिलवहम्	२१४१९९	शोकुष्ठः	२१३१३०	श्वशुरौ	३१११२३
शिलेयी	२१४१२०	शोषाहिः	३१११९६	श्वश्रूः	२१४१७६
शिववैश्रवणौ	३१११४५	शैलेयी	२१४१२०	श्वश्रूश्वशुरौ	३१११२३
शिशिरवसन्तौ	३१११६२	शैलौ मलयदुर्दुरौ	३१११६०	श्वश्रूसुरम्	३१११७१
शिष्यते	२१३११५	शौचिवृक्षी	२१४१८२	श्वश्रूसुरा	३१११७१
शिष्याभ्यां धर्ममुपदिशति	२१२१५३	शौचिवृक्ष्या	२१४१८२	श्वसिंही	३१११०२
शीघ्रगङ्गो देशः	३१११२७	शौर्यकेतवतम्	३१११४२	श्वस्तनी	२१४१२०
शीतपानीयम्	३११११४	शमश्रुजातः	३१११५३	श्वाराहं वैरम्	३१११४१
शीतोष्णम्	३१११२३०	श्येता	२१४१३६	श्वाराहम्	३१११४१
शीतोष्णे	३१११२३०	श्येनी	२१४१३६	श्वोवसीयसम्	३१११४८
शीतोष्णे उदके	३१११२३०	श्येन्यौ	३११११९	षडुन्नतः	३१११५०
शीर्षच्छिन्नः	३१११५३	श्रद्धातपसी	३१११४५	षण्ठीयति	२१३१९८
शीर्षमूली	२१४१५८	श्रद्धातपसी	३१११६०	षष्टिसप्तत्यशीतयः	३११११७
शीलितो मैत्रेण	२१२१९१	श्रद्धामधे	३१११४५	षोडश	३११११६
शुकस्य माराविदस्य शब्दः	३१११८५	श्रद्धामधे	३१११६०	ष्ठ्यायति	२१३१९८
शुकहरिणी	३११११०१	श्रद्धालुस्तत्त्वम्	२१२१९०	ष्ठीवति	२१३१९८
शुकशुची	३१११५९	श्रमणखलतिः	३११११५	ष्ठीव्यति	२१३१९८
शुक्लं शुक्लानि वा	३१११२८	श्रमणवृन्दारकः	३११११५	ष्वष्कते	२१३१९८
शुक्लकृष्णः	३१११९६	श्रावकात् शृणोति	२१२१७३	स कारुणिक उपाध्यायः	२१२१२४
शुक्लकृष्णे	३१११४५	श्रावस्तीमध्यदेशम्	३१११४२	स किंवैयाकरणः यः शब्दं न ब्रूते	
शुक्लीकृत्य	३१११२	श्रीकुलम्	२१४१९८		३११११०
शुक्लीभूतम्	२१४१९७	श्रीणन्दी स्त्री	२१३१६४	स(श)फोरूः	२१४१७५

संपन्नमधुरः	३१११८	सदृशश्वेतः	३११११४	सर्पिर्ज्ञानम्	३११७६, ३११७७
संपन्ना यवाः	२१२१२२	सदृशी कन्या वोढव्या	३११११४	सर्पिर्मधुनी	३१११४५
संपन्ना व्रीहयः	२१२१२२	सदेवदत्तम्	३११३९	सर्पिर्मधुनी	३१११५९
संपन्नो यवः	२१२१२२	सद्यस्कालः	२१३१४४	सर्पिषः पीयमानस्य गन्धः	३११८५
संपन्नो व्रीहिः	२१२१२२	सद्यस्क्रीः	३११४८	सर्पिषां जानीते	२१२१८०
संफला	२१४१५७	सधुरं प्राज	३११३९	सर्पिषो जानीते	२१२१८०
संयोगविभागम्	३१११३०	सपक्षकः	३११२४	सर्पिषो ज्ञानम्	३११७६
संयोगविभागौ	३१११३०	सपत्नी	२१४१५०	सर्पिषो दयितम्	३११७६
संवत्सरकर्तव्यम्	३१११९५	सपत्नीभार्यः	२१४१५०	सर्पिषो नाथितम्	३११७६
संवत्सरजातः	३१११५७	सपन्नाकृत्य	३११२	सर्पिषोः जानीते	२१२१८०
संवत्सरजाता	२१४१४७	सपिण्डैषणमधीते	३११३९	सर्पिषोऽस्मै तैलं प्रति सिक्त्वा०	२१२१७२
संवत्सरदेयम्	३१११९५	सपुच्छा	२१४१४१	सर्पिष्कम्	२१३१८
संवत्सरपूर्वः	३१११६७	सपुत्र आगतः	३११२४	सर्पिष्कल्पम्	२१३१८
संवत्सरमृतः	३१११५७	सप्तकाशि राज्यस्य	३११२९	सर्पिष्काम्यति	२१३१८
संवत्सरावरः	३१११६७	सप्तकुमारः	२१४१९५	सर्पिष्कुम्भः	२१३१३३
संसारतीतः	३१११६२	सप्तगङ्गम्	३१११४८	सर्पिष्कुम्भे	२१३१२२
संहितोरूः	२१४१७५	सप्तगोदावरम्	३११२८	सर्पिष्कृत्य	२१३१३३
सकर्मकः	३११२४	सप्ततिशतम्	३१११६३	सर्पिष्केण	२१३१९२
सका	२१४१११	सप्तरक्तः	३१११५०	सर्पिष्टः	२१३१३४
सकिखि	३११३९, ३११४०	सप्तरथः	३१११९९	सर्पिष्टमम्	२१३१३४
सक्तुधानी	२१४१२०	सप्ताष्टाः	३१११९	सर्पिष्टरम्	२१३१३४
सक्तूनां पायकः	३१११८३	सब्रह्म साधूनां, संपन्नं ब्रह्मेत्यर्थः	३११३९	सर्पिष्टा	२१३१३४
सक्तूनां पूर्णः	३१११८५	समचिस्करत्	२१३१५९	सर्पिष्ट्वम्	२१३१३४
सक्षत्रमिक्ष्वाकूणाम्	३११३९	समदन्ता	२१४१३९	सर्पिष्पानम्	२१३१३३
सखिसुतौ	३१११६०	समदन्ती	२१४१३९	सर्पिष्पानम्	२१३१९२
सखी	२१४१७६	समन्तशितिरन्ध्रः	३११२२	सर्पिष्पाशम्	२१३१८
सचक्रं धेहि	३११३९	समपक्षम्	३११३६	सर्पिष्फलम्	२१३१३३
सच्छात्र आगतः	३११२४	समपदातिः	३११३६	सर्पिष्फेनायते	२१३१११
सच्छुक्लः	३१११०७	समपदाति	३११३६	सर्पिष्पान्	२१३१९५
सतुषम्	३११३९	समभूमिः	३११३६	सर्पिस्तमः	२१३१३४
सतृणमभ्यवहरति	३११३९	समरसिंहः	३११८९	सर्पिस्तरः	२१३१३४
सत्कृतम्	३१११४	समर्थः	३११४७	सर्पिस्साद् भवति	२१३१३४
सत्कृत्य	३१११४	समानतीरम्	३११३६	सर्वकृष्णः	३१११५०
सत्कृत्वा	३१११४	समानतीर्थम्	३११३६	सर्वचर्मोणो रथः	३१११८
सत्पुरुषः	३१११०७	समानपुरुषः	३१११०३	सर्वचिरं जीवति	३११८०
सत्पुष्पा	२१४१५६	समीरणाग्नी	३१११५९	सर्वपश्चात् पदं वर्तते	३११८०
सत्सामीप्यम्	३१११८७	सरिरम्	२१३१०४	सर्वमहान्	३११११६
सदृशमह्यन्	३११११४	सर्पिकालकम्	२१३१२	सर्वरात्रः	३१११७
सदृशयुवा	३११११५	सर्पिं × कुम्भे	२१३१२	सर्वरात्रकल्याणी	३११६१

सर्वरात्रशोभना	३।१।६१	सात्यमुग्धा	२।४।८२	सिस्वादयिषति	२।३।३७
सर्वलघुः	३।१।१५०	सात्यमुग्री	२।४।८२	सिस्वेदयिषति	२।३।३७
सर्वशुक्लः	३।१।१७	सादि-निषादिनौ	३।१।१३४	सीमाः	२।४।१५
सर्वशुक्लः	३।१।१५०	साद्यस्क्रः	२।३।१४	सीमा	२।४।१४
सर्वशैलाः	३।१।१७	साधु पक्ता	२।२।८३	सीमानः	२।४।१५
सर्वश्वेतः	३।१।११६	साधुदायी वित्तस्य	२।२।१९४	सीमानौ	२।४।१५
सर्वसारः	३।१।१५०	साधुर्मातरि	२।२।१०२	सीमे	२।४।१५
सर्वसेनः	२।३।१२६	साधुर्मैत्रो राजनि	२।२।१०२	सुकंसौ	२।४।१२
सर्वात्रम्	३।१।१७	साध्विदं शब्दानुशासनमाचार्यस्य	३।१।८४	सुकन्	२।४।१२
सर्विका	२।४।१०७	सापत्नः	२।४।५०	सुक्रीता	२।४।४४
सलिलम्	२।३।१०४	सामि भुक्त्वा	३।१।५८	सुखं स्थाता	२।२।४१
सलोमकः	३।१।१२४	सामिकृतम्	३।१।५८	सुखजाता	२।४।४७
सवृत्तं मुनीनाम्	३।१।३९	सामिकृतायनिः	३।१।५८	सुखदुःखम्	३।१।१३०
सव्यष्टः	२।३।३०	सामिकृतिः	३।१।५८	सुखदुःखाविमौ ग्रामौ	३।१।१३०
सव्येष्टा	२।३।३३	सामिधेनी	२।४।८८	सुखदुःखे	३।१।१३०
सव्रतमनयोः	३।१।४०	सामिभुक्तम्	३।१।५८	सुख्याता	३।१।१५२
सव्रतम्	३।१।३९	सायंदोहः	३।१।११६	सुखस्य भोगी ?	२।२।८३
सशीलमनयोः	३।१।४०	सायमाशः	३।१।११६	सुखेच्छुः	३।१।६२
सशीलम्	३।१।३९	सायाहनः	३।१।५३	सुगात्रा	२।४।३९
सषड्जीवनिकायमधीते	३।१।३९	सारलोम्या	२।४।७८	सुगात्री	२।४।३९
सहकृत्वरी	२।४।४	सार्पिष्कः	२।३।८	सुगोप्रियः	२।४।१६
सहकेशा	२।४।३८	सालपर्णी	२।४।५५	सुगौः	२।४।१६
सहते	२।३।१९८	सालभञ्जिका	३।१।८१	सुजनसुलभः	३।१।६८
सहनासिका	२।४।३९	साहूतब्राह्मणः	३।१।१५२	सुजाता	२।४।४७
सहयुध्वा	२।४।४	साहनाऽतिरात्रम्	३।१।१३९	सुज्ञानं तत्त्वं भवता	२।२।१०
सहस्रं दायी	२।२।१४	सिक्तसंसृष्टम्	३।१।१४९	सुतसखायौ	३।१।१६०
सहस्रहायनः पुरुषः	२।३।७४	सिञ्चति	२।३।१९८	सुतुस्स्यते	२।३।५९
सहस्राद् बद्धः	२।२।७६	सिद्धसेनकृतिः	३।१।७७	सुत्वरी	२।४।४
सहितोरुः	२।४।७५	सिध्य-पुनर्वसू	३।१।१२९	सुदण्डिनी	२।४।१३
सहिष्णुः	२।४।५९	सिषञ्जयिषति	२।३।३८	सुनयिका	२।४।१०८
सांकाश्यकः	२।४।१२	सिषेधयिषति	२।३।३७	सुपर्णा	२।४।५४
सांकाश्यते	२।४।११	सिषेव	२।३।१५	सुपर्वा	२।४।१३
सांकाश्यायति	२।४।११	सिषेव	२।३।३७	सुपर्वाणौ	२।४।१३
सांकाश्रियका	२।४।१०८	सिषेवयिषति	२।३।३७	सुपर्वाणौ	२।४।१५
सांकाश्रयीभूतः	२।४।११	सिसञ्जयिषति	२।३।३८	सुपर्वे	२।४।१५
सांकाश्रयीयति	२।४।११	सिसाधयिषति	२।३।१५	सुपाकिका	२।४।१०८
साक्षात्कृत्य	३।१।१४	सिसाहयिषति	२।३।३७	सुपार्था	२।४।३९
साक्षात्कृत्वा	३।१।१४	सिसिक्षति	२।३।३७	सुपिस्स्यते	२।३।५९
सातिः	२।४।३२	सिसैविषति	२।३।३७	सुप्रख्येन	२।३।१६

सुभाषितस्य शिक्षते	२।२।८१	सूत्या	२।४।८१	स्थानभ्रष्टः	३।१।७३
सुभिक्षम्	३।१।३९	सूत्रस्याधीयमानस्यार्थः	३।१।८५	स्थिरपतिः	२।४।४८
सुमगधम्	३।१।३९	सूपविलिप्ती स्थाली	२।४।४५	स्थिरपत्नी	२।४।४८
सुमद्रम्	३।१।३९	सूर्या	२।४।६४	स्थूलपतिः	२।४।४८
सुमद्रम्	३।१।४४	सूर्याचन्द्रमसौ	३।१।१४५	स्थूलपत्नी	२।४।४८
सुमनायते	३।१।१	सूर्याणी	२।४।६४	स्नातकराजानौ	३।१।१४९
सुरभिगन्धिः	२।४।३२	सेवितक्षत्रियः	३।१।१५२	स्नातानुलिप्तः	३।१।१७
सुरवाहनम्	२।३।७२	सेषिविषते	२।३।३७	स्नात्वा कालीभूतः	३।१।११६
सुराजा	३।१।४४	सेसिच्यते	२।३।६०	स्नात्वाकालकः	३।१।११६
सुरापाणाः प्राच्याः	२।३।७०	सैध्यमहः	२।४।१०	स्नात्वाऽनुलिप्तः	३।१।१७
सुललाटा	२।४।३९	सोदरा	२।४।३९	स्निग्धकण्ठा	२।४।३९
सुवर्णपुष्पी	२।४।५६	सोमपकः	२।४।१०४	स्निग्धकण्ठी	२।४।३९
सुशायिका	२।४।१०८	सोमपाः स्त्री	२।४।१८	स्रुघ्नं प्रति गतः	३।१।३३
सुशर्मा	२।४।१३	सोमपिका	२।४।१०४	स्वःकारः	२।३।५
सुशर्माणौ	२।४।१३	सोमरुद्रौ	३।१।१४९	स्वःपाशम्	२।३।६
सुषन्धिः	२।३।३१	सोमसुत्	३।१।४९	स्वका (२)	२।४।१०८
सुषम	२।३।५६	सोमारुद्रौ	३।१।१४५	स्वडा वृश्चिकी	२।४।३८
सुषाम	२।३।३१	सोषुपिषते	२।३।३७	स्वडी वृश्चिकी	२।४।३८
सुषाव	२।३।६२	सौतड्गामी	२।४।७१	स्वध्यायकः	३।१।१८
सुषिक्तं नाम किं तवात्र ?	३।१।१	सौपर्णेयी	२।४।२०	स्वयं कृत्वा	३।१।५८
सुषिक्तं नाम किं तवात्र	२।३।४०	सौमी दिक्	२।४।८८	स्वयंधौतौ पादौ	३।१।५८
सुषुप्सति	२।३।३७	सौरी प्रभा	२।४।८९	स्वयं विलीनमाज्यम्	३।१।५८
सुषुषुपतुः	२।३।५७	सौरीयः	२।४।८९	स्वराङ्गम्	३।१।५४
सुषूषति	२।३।३७	सौर्यः	२।४।८९	स्वर्गकामाणि कुलानि	२।३।७६
सुषेधः	२।३।३१	स्कन्दविशाखौ	३।१।१४५	स्वर्गकामिणौ	२।३।७६
सुष्टुतम्	२।३।३९	स्तनकलशः	३।१।१०२	स्वर्गगामिणौ	२।३।७६
सुष्वाप	२।३।१५, २।३।३७	स्तनतटम्	३।१।१११	स्वर्यातः	३।१।४८
सुष्वापयिषति	२।३।३७	स्तनन्धयी	२।४।२०	स्वसृपती	३।१।१४९
सुसिक्तं भवता	३।१।१	स्तनस्पर्शः	३।१।८७	स्वादुतिक्तौ	३।१।१६०
सुसीमो नागः	३।१।१०८	स्तुत्यपटुः पुरुषः	३।१।११४	स्वायंधौतिः	३।१।५८
सुसूः	२।३।६२	स्तूपेशाणः	३।१।१९४	स्विका	२।४।१०८
सुसूक्ष्मजटकेशः	३।१।२२	स्तोकाद् मुक्तः	२।२।७९	हंस-चक्रवाकम्	३।१।१३३
सुस्तुतं भवता	३।१।१	स्तोकान्मुक्तः	३।१।७४	हंस-चक्रवाकाः	३।१।१३३
सुस्तुतम्	२।३।३९	स्तोकान्मुक्तिः	३।१।७४	हंस-चक्रवाकौ (२)	३।१।१३६
सुहिंसौ स्त्रियौ	२।४।२	स्तोकेन मुक्तः	२।२।७९	हंसगद्गदा	३।१।१०१
सुहिन्	२।४।२	स्तोकेन विषेण हतः	२।२।७९	हतविधिः	३।१।१००
सूतका	२।४।१०९	स्त्रियं गच्छति	२।२।६३	हय-वडवे	३।१।१३१
सूता	२।४।८१	स्त्रीकुमारम्	३।१।१४४	हरणीयपूर्णा घटः	३।१।११४
सूतिका	२।४।१०९	स्त्रैणी	२।४।२०	हरिणती नाम कश्चित्	२।३।१५

हरिणाक्षी	३११२३	हस्ति-मशकाः	३११२३४	हिरण्यपुष्पी	२१४१५६
हरिण्यौ	३११११९	हस्तिविधा	३११७९	हिरण्यार्थः	३११६७
हरितबभ्रुः	३११९६	हस्ते च हस्ते च गृहीत्वा कृतं०	३११२६	हीनदुःखा	३१११५२
हरिमपि अर्मसत तृणाय	२१२१६४	हस्तेकृत्य	३१११५	हृतिः	२१४१३२
हरिवनम्	२१३१६७	हानिः	२१४१३२	हे पराण् !	२१३१८१
हरिवासवौ	३१११४५	हारकः	२१४१११	हे पर्यण् !	२१३१८१
हरिषेणः	२१३१२६	हारिकेयिः	२१४१९२	हे पर्यन् !	२१३१८१
हरिसिंहः	२१३१२६	हारिकेयी	२१४१८८	हे प्राण् !	२१३१८१
हरीतकी	२१४१९५	हार्दिकिका	२१४१९०	हेमन्तशिशिरवसन्ताः	३१११६२
हर्तुकामः	३११२२	हितं जीवानां भूयात्	२१२१६६	हेमन्तशिशिरौ	३१११६२
हर्त्री	२१४११	हितं जीवेभ्यो भूयात्	२१२१६६	होतापोतानेषोद्गातारः	३११११७
हलेद्विपदिका	३१११९४	हिताशंसुः	३११६२	होतृपोतृनेष्टोद्गातारः	३११११७
हस्तकटकः	३१११८८	हिमहिमान्यौ	३११२२८	ह्यस्तनी	२१४१२०
हस्तचापलम्	३१११८७	हिमानी	२१४१६५		

પ્રથમ વિભાગ અંગે વિદ્વાનોના પ્રતિભાવ

૧. હૈમવ્યાકરણે યેષાં, પરીક્ષા ભવતિ ક્ષણમ્ ।

તત્રોત્તીર્ણતમાઃ છાત્રાઃ, દુષ્ટિકાસેવિનો ધ્રુવમ્ ॥૧॥

ન કેવલં પાણિનીયાત્, સંસ્કૃતં વર્ધતે નવમ્ ।

નૂતનાનાં પદાનાં ચ, નિષ્પત્તિર્નૂત્નશાસનાત્ ॥૨॥

મુનિશ્રીવિમલકીર્તિવિજયાચાર્યધર્મતઃ ।

સંપન્ના દુષ્ટિકા હૈમસિદ્ધશબ્દાનુશાસને ॥૩॥

શીઘ્રમેવ યથાલાભં, દુષ્ટિકાઽત્ર પ્રકાશ્યતામ્ ।

શબ્દબ્રહ્મણિ નિષ્ણાતાઃ, તાં પઠેયુઃ સમગ્રતઃ ॥૪॥

[અરૈયર શ્રીરામશર્મા, મેલુકોટે]

૨. આચાર્યશ્રીહેમચન્દ્રસ્ય પ્રતિભાપરિપાકસમુલ્લાસં પરિચાયયિતું ગ્રન્થોઽયં સમ્યક્તયા સમર્થં ઇતિ મે વિશ્વાસઃ ।

[મિશ્નોઽભિરાજરાજેન્દ્રઃ, Shimla]

૩. ભાષાક્ષેત્રે એતત્ પુસ્તકમત્યન્તમુપયુક્તં ભવતીત્યસ્માકમાશયઃ । [ચમૂ કૃષ્ણશાસ્ત્રી, નવદેહલી]

૪. અનયાઽપૂર્વયા ટીકયા સંસ્કૃતવ્યાકરણશાસ્ત્રે વિશેષતઃ શ્રીસિદ્ધહેમવ્યાકરણે અધ્યયન-સંશોધનકાર્યં કુર્વતાં વિદુષાં કૃતે મહાન્ ઉપકારો ભવિષ્યતીત્યત્રાસંશયં મે મનઃ ।

[ડો. કિશોરચન્દ્રપાઠકઃ, અમરેલી]

૫. This book will be very useful to the Scholars and students doing Research in this field.

[M.L. Wadekar, Oriental Institute]

૬. It would be very useful to students of Grammar, Particularly of સિદ્ધહેમચન્દ્રશબ્દાનુશાસન.

[V. M. Kulkarni, Vile parle]

૭. પૂજ્ય વિમલકીર્તિવિજયજી મહારાજે આ પુસ્તકનું સંપાદન કરી જૈન સમાજ ઉપર અગણિત ઉપકાર કર્યો છે. પૂજ્ય સાધુ ભગવંત-સાધ્વીજી મહારાજના જ્ઞાનમાં ખૂબ જ પ્રગતિ-વૃદ્ધિ કરાવનારું હોવાથી તેઓશ્રી અગણિત કલ્યાણના ભાગીદાર છે, અભ્યાસી વર્ગને ખૂબ જ ઉપયોગી છે.

[સ્થાનકવાસી પૂ. ઉપા. વિનોદચંદ્રજી મ.સા.]

૮. આવો અદ્ભુત ગ્રંથ મોકલવા બદલ ખૂબ ખૂબ આભાર. હું સંસ્કૃતનો અધ્યાપક છું, મને આ ટીકા ઘણી ઉપયોગી થશે. સાંપ્રતકાળે સંસ્કૃતની સાચી સેવા આપના જેવા ગુરુભગવંતો કરે છે ત્યારે સાચે જ પ્રસન્નતા થાય છે. આપનું આ વિદ્યાકર્મ વિદ્યાજગતમાં પ્રશંસા પામશે જ.

[અનિલ ર. દિવેદી, જામનગર]

૯. આવા દુર્લભ ગ્રંથો પ્રકાશિત કરીને આપે જનસમાજ તેમજ વિદ્વત્ સમાજને ઉપકૃત કરેલ છે.

[પ્રભાશંકર ફડકે, કચ્છ સંસ્કૃત સભા]

क्लृप्तं व्याकरणं नवं विरचितं छंदो नवं द्वयाश्रया-
लङ्कारौ प्रथितौ नवौ प्रकटितं श्रीयोगशास्त्रं नवम् ।
तर्कः संजनितो नवो जिनवरादीनां चरित्रं नवं,
बद्धं येन न केन केन विधिना मोहः कृतो दूरतः ॥

नपुं व्याकरण कव्यं, नपुं छंदशास्त्र रच्यं, द्वयाश्रय
महाकाव्य अने अलंकारशास्त्रने विस्तार्या अने नपा
४ भ्रगत कर्त्या, श्रीयोगशास्त्रने पण नपुं रच्यं,
नपा तर्कशास्त्रने जन्म आप्त्यो, जिनेश्वरोना चरित्रोना
नपो ग्रंथ रच्यो, कथं कथं रीते श्री हेमचन्द्राचार्यो
अज्ञानने दूर कर्तुं नथी ?